Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941 - 1945/

Drama istorijskog zaokreta

Drugi tom

Knjiga druga, treća i četvrta

Sarajevo, 2009

biblioteka: *Documentum*

Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941-1945/

Izdavač:
kultb@bih.net.ba

Suizdavač: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača i urednik:
Mustafa M. Kapidžić

Recenzenti:
Dr Latinka Perović
Dr Dragoljub Petrović

Dizajn i DTP:
KULT-B / Samira Gorančić

Dizajn korice:
KULT-B / MMK

Štampano u BiH - *BLICDRUK Sarajevo*

CIP - Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94:323.14](497.1=163.41)"1941/1945"

ADEMOVIĆ, Fadil
Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u Drugom svjetskom ratu (1941-1945).
T. 2, Drama istorijskog zaokreta
Fadil Ademović. - Sarajevo : Kult B : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2009. - 613 str. ; 25 cm. - (Biblioteka Dokumentum / Kult B)
Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-684-02-9 COBISS.BH-ID 17668870

SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

Četnička propaganda iz Velike Britanije prema Jugoslaviji /1941 - 1945/

(od zaštitnika Draže Mihailovića i četničkog pokreta do podrške Titu i partizanima)

Knjiga druga

SADRŽAJ

Treći dio:
KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA U LONDONU I ČETNIČKA PROPAGANDA IZ VELIKE BRITANIJE

Četvrti dio:
ČETNIČKA RADIO-PROPAGANDA SA BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA

Peti dio:
SADRŽAJ ČETNIČKE PROPAGANDE IZ LONDONA USMJERENE PREMA JUGOSLAVIJI

Strategija čekanja na ustanak i odlaganja borbe protiv okupatora

Šesti dio:
DRAŽA MIHAILOVIĆ OD BRITANSKOG ŠTIĆENIKA DO NJEMAČKOG PARTNERA

Sedmi dio:
SPECIJALNE PORUKE JAVNE LISTE PRESUDA POD SLOVOM "Z" I "CRNE TROJKE" NA LONDONSKOM RADIJU

Osmi dio:
RADIJSKI SPISKOVI PRIZNANJA ČETNICIMA "ZA JUNAČKO DRŽANJE" ODLIKOVANIH I RAŽALOVANIH "IZDAJICA KRALJA I NARODA"

Deveti dio:
VJERSKI PRAZNICI, KRALJEV ROĐENDAN, NOVE GODINE I DRUGI BLAGDANI NA RADIO-TALASIMA

Deseti dio:
DVA MEMORANDUMA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE I "BIČANIĆEV MEMORANDUM" U INOSTRANOJ PROPAGANDI

Jedanaesti dio:
MUSLIMANI IZMEĐU PORUKA LONDONSKOG RADIJA, IZBJEGLIČKE VLADE, RAVNOGORSKOG I USTAŠKOG POKRETA

Dvanaesti dio:
IZBJEGLIČKA VLADA I NJENI MINISTRI O BBC-u

Trinaesti dio:
ČETNIČKE ZAMJERKE LONDONSKOM RADIJU I NJEGOVIM EMISIJAMA NAMIJENJENIM JUGOSLOVENIMA

Četrnaesti dio:
NOVINAR HJUBERT HARISON I "ZAVJERA ŠUTNJE" O STANJU U JUGOSLAVIJI

Petnaesti dio:
PRITISCI BRITANACA NA MIHAILOVIĆA I ČETNIKE ZBOG NJIHOVE BORBENE PASIVNOSTI PREMA OKUPACIONIM FORMACIJAMA I KVISLINŠKIM REŽIMIMA

Šesnaesti dio:
VELIKI ZAOKRET U PROPAGANDI IZ VELIKE BRITANIJE PREMA JUGOSLAVIJI

Sedamnaesti dio:
BRITANSKA POLITIKA I LONDONSKI RADIO PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU" U JUGOSLAVIJI

Osamnaesti dio:
DRAŽIN NAPAD NA BRITANSKU POLITIKU KAMPANJA PROTIV BBC-a I AMERIČKE ŠTAMPE

Devetnaesti dio:
BRITANSKE VOJNE MISIJE U DRAŽINOM ŠTABU I KOD PARTIZANA

Dvadeseti dio:
BRITANSKA POLITIKA U PROCIJEPU

Dvadesetprvi dio:
ZAOKRET SAVEZNIKA OD ZAŠTITNIKA DRAŽE MIHAILOVIĆA I ČETNIKA KA PODRŠCI TITU I PARTIZANIMA

Dvadesetdrugi dio:
SPORAZUM TITO - ŠUBAŠIĆ I NJEGOV ODJEK U ČETNIČKOJ PROPAGANDI

UMJESTO PREDGOVORA

PROPAGANDA U KOLOPLETU SUKOBLJENIH INTERESA

Drugi svjetski rat je, logikom nastupajuće kataklizme, u značajnoj mjeri donio poboljšanje britansko-sovjetskih odnosa. Na mnogim stranama, pa i u Velikoj Britaniji, do tada se na Sovjetski Savez gledalo kao na zemlju komunizma *"čija se obilježja ne razlikuju od nacističkog režima"*. Tako je iskazano i u izjavi premijera Vinstona Čerčila u junu 1941. godine povodom nasrtaja nacističke Njemačke na tu državu. Međutim, u uspostavljenom savezništvu na relaciji London - Moskva Jugoistočna Evropa je bila osjetljiva tačka njihovog ratnog prijateljstva. Dugoročne namjere Britanaca i Sovjeta na tom području izazivale su uzajamno sumnjičenje i nepovjerenje. Kao pripadnice antihitlerovske koalicije obje velesile su skoro do kraja 1943. godine ta međusobna podozrenja podređivale zahtjevima zajedničke strategije i borbe nametnute ratnim požarom svjetskih razmjera. Oprečni ciljevi jedne i druge strane od tada su sve očiglednije uticali na njihovu ukupnu političku saradnju i vojnu doktrinu. Veća otvorena sučeljavanja su izbjegavale sve dok nije bogomdano postalo jasno da je dobijen rat protiv hitlerovske Njemačke.

U tom sklopu je i odnos tih država, naročito Velike Britanije, prema pokretima otpora u Jugoslaviji. Time prevashodno i prema partizanskom i četničkom pokretu. Taj odnos se ne može posmatrati izvan ukupne britanske politike prema Jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu. Na toj osnovi i prema pokretima otpora u Grčkoj i Albaniji.

Takav njen uklon je sastavni dio ne samo ukupne ratne strategije već i stanja razvitka britansko-sovjetskih aspiracija i interesnih sfera. Ma koliko ta njena politika na prvi pogled, možda, izgledala zbrkana, nedosljedna i kontradiktorna nije neosnovano stanovište pisaca njene povijesti da je ona imala svoju utemeljenu logiku i realno uporište. Čak i neminovna po svemu u čemu se ispoljavala.[1]

Britanci su tim pokretima pridavali različit strategijski smisao i pravac djelovanja. Poklanjali su posebnu važnost njihovoj organizaciji i ideološkoj orijentaciji u okupiranim zemljama starog kontinenta. U to vrijeme i Britanci i Sovjeti su se slagali u svojim pogledima na te pokrete. Posredstvom svojih obavještajnih punktova i u Carigradu i u Moskvi Englezi su jasno stavili do znanja sovjetskim obavještajcima u okviru NKVD-a šta znaju o stanju u Jugoslaviji i šta će sve tamo preduzimati. Njihova vlada je još sredinom ljeta

1 Elizabet Barker, *Britanska politika u Jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1977., str. 149.

1941. godine raspolagala obavještenjima o početku ustanka u kojem se ističu komunisti. I Antoni Idn je u svojstvu ministra inostranih poslova Velike Britanije razgovarao o tome sa sovjetskim ambasadorom u Londonu Majskim. Potonji je još prve ratne godine nastojao da podstakne Britance kako bi antifašističkom NOP-u u Jugoslaviji počeli slati odgovarajuću pomoć. Da bi stekla što jasniju sliku o zbivanjima u zemlji i da bi tamošnje događaje što više držala pod svojom kontrolom britanska Uprava za specijalne operacije (SOE) uputila je u Jugoslaviju vojnu misiju pod rukovodstvom kapetana Bila Hadsona. S njim u misiji krenuli su i majori Jugoslovenske kraljevske vojske u egzilu Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović sa radio-telegrafistom Veljkom Dragičevićem.[2]

Misija se iskrcala iz podmornice kraj Petrovca 20/21. septembra 1941. godine. Hadson je stigao u Dražin štab oko 20. oktobra (više od 20 dana boravio je među partizanima u Crnoj Gori). U tom su do Londona stigle i prve vijesti o oružanim sukobima između četnika i partizana u Srbiji. Vijest je prispjela putem radio-poruke sa zbrkanim sadržajem. Poslao ju je Mihailović, ali je u njoj i Hadsonova dopuna: "Dojam je engleskog oficira da su komunisti, koji predvode partizane, također protivnici Osovine... Četničke vođe otvoreno kažu da više vole sarađivati s Nedićem nego s komunistima".[3]

U radio-poruci zbrkanog sadržaja očita je i druga Hadsonova dopuna: *"Partizani su bili za kompromis, no Mihailović vjeruje da drži sve adute"*. To Dražino uvjerenje podržavao je, po svemu, i Hadson. On je domalo javio: *"Rekao sam mu da će mu - ako se obje strane okrenu protiv Nijemaca – britanska pomoć biti odmah na raspolaganju, te da bismo mu mogli pomoći da postane neosporan vojni zapovjednik"*.

To što je rekao Hadson i dojavio u svom telegramu Kairu i Londonu naročito o Draži kao vrhovnom komandantu, priželjkivali su i Forin ofis kao Ministarstvo inostranih poslova i britanski SOE. Prethodno su poručili Mihailoviću da mora okončati raspru s partizanima i odustati od objavljene nakane da ih uništi. Britanci su od sovjetske vlade zatražili da podstakne komuniste kako bi se *"bezuvjetno stavili na raspolaganje pukovniku Mihailoviću kao nacionalnom vođi"*. Na taj zahtjev Sovjeti nisu odgovorili. Od Draže je, nekoliko dana kasnije, stigla nova poruka. Ona je govorila kako je on *"okončao unutrašnju borbu"*. Na njoj je zasnovana i molba Forin Ofisa sovjetskoj vladi da partizanima dostavi poruku prema kojoj iskazuje svoje *"odobravanje sporazuma što*

2 Dragičević se po dolasku u Užice sa radio-stanicom odvojio od te misije i stavio na raspolaganje Vrhovnom štabu NOP-a. Poginuo je 25. maja 1944. godine prilikom njemačkog desanta na Drvar. Tada je bio šef Odsjeka za vezu Vrhovnog štaba NOVJ.

3 Do početka rata general Milan Nedić bio je ministar odbrane u kraljevskoj vladi Jugoslavije. Smijenjen je zato što je bio voljan da popušta nacističkoj Njemačkoj. U vrijeme kada je 1941. godine uspostavljena Hadsonova veza sa Londonom on je bio predsjednik srpske vlade koju su u Beogardu postavili njemački okupatori. Londonu je to bio prvi glas o saradnji pripadnika Dražinog pokreta za neprijateljem, ali se na to nisu ozbiljno osvrtali niti su tome poklanjali posebnu pažnju.

su ga postigli s Mihailovićem i potiče ih da održe zajednički front pod njegovim vodstvom." Dražina poruka je poslužila i Idnu da u Ratnom kabinetu 17. novembra 1941. godine izjavi kako je *"rasprava između dviju strana što sudjeluju u ustanku sada okončana"*. Od najveće je važnosti da im se pošalje pomoć - dodao je Idn. Načelnik štaba vazduhoplovstva izjavio je 1. decembra iste godine u Kabinetu kako se *"poduzimaju koraci da se na Sredozemlje pošalju zrakoplovi koji bi opskrbljivali pobunjene rodoljube"*.[4]

Tako klimava i krhka podloga poslužila je kao odrednica britanskog stava i odnosa prema pokretima otpora i Jugoslaviji i njihovoj propagandi u Engleskoj. Niti je rasprava Mihailovića i partizana bila okončana, niti je raskol između dvije suprotstavljene strane bio potpun. Draža i njegovi četnici nisu se borili protiv Nijemaca. Stalno su se izmicali od sukoba s njima. Partizane, koji su bez rezerve i ostatka ušli u tu borbu protiv okupacionih formacija, smatrali su glavnim neprijateljem, a ne Nijemce kao porobljivače zemlje. Svoje borbene aktivnosti nisu usmjeravali protiv sila Osovine nego protiv partizana. I pored svega toga, britanska vlada je, uz dogovor sa kraljevskim kabinetom u egzilu, sredinom oktobra 1941. godine donijela odluku da pruži punu podršku Mihailoviću i njegovom pokretu. Polovinom novembra iste godine, štaviše, vršila je snažan pritisak na sovjetsku vladu da im se potčine i partizanske snage. Sovjeti to nisu prihvatili. Znali su da ta podrška zvaničnog Londona odgovara britanskim interesima i britanskoj politici na Balkanu. Tamo nije, doduše, počela pristizati obećana pomoć, a i veza sa Dražom je bila nakratko u prekidu. Osim od britanske, vojno-četnička organizacija u Jugoslaviji objeručke je prihvaćena i od strane izbjegličke kraljevske vlade. Priznata je kao Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVUO). Nad njom je od početka uspostavljena puna vladina kontrola. Britanci su, u isto vrijeme, bili uvjereni da će u Mihaloviću i vodstvu četničkog pokreta imati pouzdanog zaštitnika i branioca svojih interesa u ovom dijelu Evrope. A u četnicima snagu za suzbijanje sovjetskog uticaja u Jugoslaviji. Dolazak vojne misije, zajedno sa majorima jugoslovenske kraljevske vojske u Dražin štab, ubrzao je napad ravnogoraca na partizanske snage.

Prisustvo te misije u svom štabu Draža je protumačio kao priznanje po kome je njegova organizacija time postala predstavnik interesa jugoslovenske izbjegličke i britanske vlade u zemlji. Shvatio je da odluka Britanaca o materijalnoj podršci, usto, dodatno učvršćuje njegov legitimitet. Predsjednik emigrantske vlade general Dušan Simović objavio je 15. novembra 1941. godine - putem Radio-Londona - kako je *"Mihailović komandant svih oružanih snaga u zemlji"*. Politička, vojna i moralno-propagandna pomoć iz Londona predstavljala je snažan oslonac programskim ciljevima četničkog pokreta.

4 Ni Britanci spočetka nisu bili u mogućnosti da izdašnije pomažu pokretima otpora u zemljama Jugoistočne Evrope. Selborne je kao čelni čovjek britanske obavještajne službe početkom 1943. godine upoznao premijera Čerčila kako SOE za svoje djelovanje na Balkanu posjeduje samo četiri *"Liberatora"* - *"na samrti"*; *"Halifaksi"* ne mogu koristan teret nositi više od hiljadu milja.

I general Simović je, međutim, zapao u nemilost. Članovi kabineta u emigraciji primorali su ga da odstupi sa mjesta predsjednika jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu. U januaru 1942. godine, u novoj vladi dr. Slobodana Jovanovića, Mihailović je zauzeo mjesto ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Britanci su i to prihvatili. Stali su čvrsto na njegovu stranu.

U takvoj svojoj usmjerenosti Britanci su znali da u Jugoslaviji ratuju dvije različite grupacije ustanika. Znali su i za njihova dva različita politička smjera - četnički i partizanski. Nisu im bila nepoznata ni dva njihova suprotstavljena ideološka pravca, te nepomirljivi programski i politički ciljevi. Tražili su da se te dvije grupacije ujedine s tim da se partizani potčine Mihailoviću.

Krunu tom prestižu davala je propaganda. Posebno u inostranstvu. U to je upregnuta i jugoslovenska vladina i britanska mašinerija. Ona je od Draže načinila heroja oružanog otpora nacizmu i fašizmu u evropskim razmjerama. Antifašistu o kome se govorilo i pisalo u štampi i na radiju onog svijeta koji su sačinjavale protivosovinske zemlje. S njim su promovirani i četnici kao borci koji na strani Saveznika učestvuju u velikoj bici protiv trupa sila Osovine. Dražu su priznali kao jedinog legitimnog komandanta snaga otpora u zemlji. I pomoć su mu počeli slati. Najizdašnija je bila propagandna podrška. Informativne emisije moćnog BBC-a pretvorene su, maltene, u zvanični organ izbjegličke vlade i četničkog pokreta. Takvo opredjeljenje izvršilo je pravi zaokret kod Mihailovića i njegovih četnika. Uz materijalnu i propagandnu pomoć, prva vojna misija pri glavnom štabu, u svakom pogledu, donijela im je neosporno veliki prestiž. Službeno su prihvaćeni od Saveznika - zemalja antihitlerovske koalicije. Iz toga su proisticale i druge prednosti: u suočavanju s njemačkom okupacionom vojskom, kvislinškim režimima, te sa partizanima i NOP-om kojima su rukovodili komunisti. Svi kontakti zapadnih saveznika vodili su ka Mihailoviću. U odnosima s njima on je stekao monopol. Ne samo sa zapadnim - Velikom Britanijom i Amerikom. Posredstvom izbjegličke vlade njemu su pripadali i zvanični kontakti sa Sovjetskim Savezom.

Sva ta preimućstva pratili su brz hijerarhijski uspon Mihailovića kao čelne ličnosti ravnogorskog pokreta. Od decembra 1941. do juna 1942. dobio je najviši generalski čin, potom položaj ministra u izbjegličkoj vladi, pa funkciju načelnika štaba Vrhovne komande. Ta komanda je i formalno iz Kaira prenesena u zemlju. Na taj način mu je olakšano potčinjavanje onih četničkih grupacija koje su izvan Srbije nastajale nezavisno od Ravne gore.

Elizabet Barker to više pripisuje djelovanju jugoslovenske vlade i njenih ljudi, posebno onih što su bili angažovani u Radio-Londonu, nego isključivo britanskoj propagandi.[5] Uprava za političko ratovanje Velike Britanije (PWE) je 14. novembra 1941. godine izdala uputstva BBC-u da Mihailovića spominje kao vođu jugoslovenskih rodoljuba. U svojstvu propagandnog štaba

5 E.Barker, Isto, 160.

britanske države tražio je da to učini kad se za to ukaže prilika *"no ipak ga ne pokušasvajte stalno uzdizati kao veliku ličnost"*. PWE je u svojim smjernicama upozoravala kako ima malo pouzdanih obavijesti o operacijama u Jugoslaviji: *"Mihailović je vjerovatno u defanzivi u planinama."* U aprilu 1942. godine PWE je saopštila: *"Koristite se izvještajima o Mihailovićevim operacijama krajnje oprezno, pokažite samo zanimanje izvanjskoga svijeta."* U maju te godine: *"Mihailovićevi izvještaji o velikoj akciji gotovo su sigurno neistiniti, te ih se valja kloniti"*. A domalo zatim, u novoj poruci engleskim medijima je upozorila: *"Čini se da je Mihailović sad u lošim odnosima s komunistima"*.

I pored tih upozorenja, smjernice PWE su stalno donosile uputstva po kojima se Jugosloveni pozivaju da se ujedine oko Mihailovića.

Barkerova piše da je to doba oskudice u dobrim ratnim vijestima. Zato je pojava prvog velikog vođe otpora - u liku Mihailovića - uzbuđivala i podsticala i Britance, i druge do kojih je dospijevala ta propaganda. Izvještači novina i novinskih agencija i sami su postali skloni da svaku pojedinost iz oružanog otpora na tlu Jugoslavije pripišu Mihailoviću i četnicima; to je, kako se misli, uzvratno uticalo i na opseg angažovanja Londonskog BBC-a na toj strani.

Ako nije cijela, onda je zasigurno polovična ili natpolovična istina o jugoslovenskom otporu okupatorima bila poznata i Forin ofisu i britanskom SOE. Izvještaji što su stizali različitim kanalima od početka 1942. godine, dijelom i posredstvom slovenačkih i hrvatskih političara u emigraciji, ukazivali su da borbu protiv okupacionih snaga u stvari jedino vode partizani. Istim kanalima je Forin ofis primio službeni izvještaj o neuspjelim pregovorima između partizana i Mihailovića u jesen 1941. godine i o definitivnom krahu tih pokušaja ujedinjavanja. Ni Forin ofis, ni SOE, međutim, ništa nisu govorili o jugoslovenskoj komunističkoj partiji ili partizanima. U aprilu 1942. Douglas Howard iz Južnog odjela Forin ofisa piše profesoru Arnoldu Toynbeeu, tadašnjem pročelniku naučnog odjela: *"U posljednje smo vrijeme mnogo dočuli o djelatnostima komunista u Jugoslaviji; k tome, koliko možemo utvrditi, oni brzo jačaju... i preuzimaju vodeću ulogu u sabotaži i u otporu njemačkim i italijanskim snagama. Na žalost, mi jedva da imamo pojma tko te skupine tvori, ili pak što one hoće..."* Tojnbee mu nije mogao pomoći da stekne ta saznanja. Trebalo je da ih potraži na drugom mjestu, ukoliko je za to bilo vremena i potrebe.

Britanci su na taj način, kako piše E. Barker, od jeseni 1941.godine - hotimice i nehotimično - sarađivali u gigantskoj prevari i domaće i svjetske javnosti. Za njihovu propagandu, u cjelini okrenutu ravnogorskom pokretu i Mihailoviću, NOP i njegove oružane formacije kao da su potpuno nepoznati. Kao da nisu postojali. Zapadni Saveznici nisu htjeli da vide i uvaže činjenicu da su oni bili jedina snaga koja se u zemlji borila protiv okupacionih trupa i domaćih kvislinga. Prema njima je uspostavljena propagandna blokada. Nešto kao "zavjera šutnje".

Najslušanije emisije BBC-a nisu ih ni spominjale. Mnoge partizanske bitke protiv Nijemaca i Italijana, Nedićevog režima u Srbiji i Pavelićevog u NDH

javno su pripisivane četnicima. Kada je, posve urijetko, usputno i sporadično, počelo s vremena na vrijeme puštanje prvih vijesti o partizanskim borbenim uspjesima nahrupili su masovni i oštri protesti. I samo spominjanje partizana, makar i minimiziranih do krajnosti, raźestilo je ne samo Mihailovića i štab na Ravnoj gori nego i komandante četničkih jedinica, te izbjegličku vladu. Oni su zbog toga žestoko zamjerili Britancima. Kritike iz zemlje na adresu Radio-Londona otpremali su svojoj vladi u egzilu, da bi ih ona proslijedila na nadležno mjesto. Ta vlada je, štaviše, dugo imala i kontrolnu funkciju nad informativnim emisijama Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. Kako u toj sferi, tako i u drugim svojim aktivnostima ta vlada je zloupotrebljavala britansku zainteresovanost za Jugoslaviju. Znala je za privrženost Čerčilove vlade ideji da i u ovom periodu u toj zemlji sačuva otprije rata svoje stečene interese, napose dugoročne. Na ruku joj je išla i činjenica da su se oko tih kratkoročnih i dugoročnih interesa i u zvaničnim organina Britanije mišljenja ispreplitala, stavovi sukobljavali, a oprečne ocjene morale dugo usaglašavati između pojedinih vladinih odjeljenja i ustanova, službi i analitičara. Britanska vlada je godinama podržavala monarhističko uređenje i dinastiju. Kraljevska porodica je bila rodbinski vezana sa britanskom kraljevskom kućom. Time je po tradiciji uspostavljana i vezanost Jugoslavije za Veliku Britaniju. Nad tom tradicijom se nadvilo strahovanje da će nestankom dinastije Britanci izgubiti svaku mogućnost političkog uticaja u toj zemlji. Stoga za njih nije bilo nevažno i nebitno koje će velike sile imati dominirajući uticaj u tom dijelu Evrope poslije rata. Za te interese nije im bio po volji NOP, partizani, pogotovo dolazak na vlast komunista. Važno je bilo spriječiti i penetraciju Sovjetskog Saveza i širenje njegovog upliva izvan njegovih predratnih granica. Zato su skoro pune dvije i po godine ignorisali NOP i partizane, svesrdno podržavajući Mihailovića i četnike. Nadali su se da će njihovi štićenici toliko ojačati kako bi ovladali cjelokupnim jugoslovenskim otporom nacizmu i fašizmu. Istrajno su nastavljali politiku potpore Draži i njegovom pokretu. To zalaganje su nastavili dugo vremena pošto su imali u rukama nepobitne dokaze o tome da se njihovi miljenici ne bore protiv okupatora i kvislinga. Stekli su i pouzdana saznanja da njihovi miljenici otvoreno sarađuju sa onim istim snagama protiv kojih se borila Velika Britanija zajedno sa Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskim Savezom kao članicama antihitlerovske koalicije. Dokazi o tome su stizali različitim kanalima. Pored ostalih i prisluškivanjem neprijateljskih veza koje su pratile odgovarajuće britanske službe u Kairu, Sredozemlju i drugim područjima. Gomilale su se, u isto vrijeme, i saznanja po kojima su partizani glavna snaga oružanog otpora u Jugoslaviji.

Otuda su britanski kratkoročni i dugoročni interesi i način njihovog ostvarivanja često omogućavali izbjegličkoj vladi bahato ponašanje ne samo prema radijskoj kući kakva je BBC već i prema zvaničnim državnim organima u Londonu. Ti interesi su, više od toga, zatočile i SOE, i Forin ofis, u ponečemu zarobili su i samu vladu s njenim premijerom Čerčilom, a da se i ne govori o propagandi. Ona je, isto tako, bila u procijepu: ako su svi oni htjeli podsticati

djelotvorniji otpor okupatorima u Jugoslaviji - to je značilo na svim linijama, pa i u propagandi, potpomagati one pokrete otpora koje su predvodili ljevičari, komunisti prevashodno. Izlišna je bila podrška četnicima koji su, ustvari, izbjegavali bilo kakav otpor okupatorima za razliku od partizanskog pokreta. A kada je trebalo voditi računa o osiguranju poslijeratnih dugoročnih interesa onda se to moglo postizati podupiranjem kraljeva, dinastija u izbjeglištvu, emigrantskih vlada, te antikomunističkih skupina koje su sebi neosnovano priskrbljivale naziv *"snaga otpora"*.

Takvo stanje je pogodovalo i jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu. Slijedeći zamjerke iz zemlje ona je radijsko spominjanje partizana izložila bjesomučnoj hajci. Ona je smatrala da i početno, barem i sasma sporadično, oglašavanje partizana *"ugrožava prava generala Mihailovića da ostvaruje svoju funkciju vođe otpora u zemlji"*.[6] Vlada je tim nastupima produžavala praksu prema kojoj su Britanci, slanjem materijalne i vojno-finansijske pomoći, ujedno omogućavali široku propagandnu podršku. Time su najdirektnije doprinosili jačanju političke, moralne, pa i psihološke pozicije, koja je snažila četnike među Srbima u Srbiji i Crnoj Gori, pa i šire.

I Forin ofis i SOE su o tome drukčije prosuđivali. I jedni i drugi su se nadali da će navesti, nagovoriti ili prisiliti Mihailovića da obustavi borbene aktivnosti protiv NOP-a i partizana. Umjesto toga, računali su, usmjeriće ga da napadne sile Osovine. Oni nisu željeli da u Jugoslaviji zavladaju komunisti. Zato su sve karte dali na Dražu i njegove četnike. SOE je pri tome imao svoje razloge - do tada je u Mihailovića već bio uložio znatne napore i podosta svoga ugleda. U jesen 1942. godine - da bi postigli svoje ciljeve - uputili su u Dražin štab višeg oficira za vezu. Izbor je pao na pukovnika W. S. Baileya. Računali su da bi on mogao uticati na njihove štićenike tako što bi sa svojim opomenama udružio obećanje da će ih britanski pokrovitelj još izdašnije pomagati i materijalno i propagandno ukoliko izmijene osnovni smjer i pravac svoje oružane aktivnosti. Zaključili su da s tim kombinuju i pritisak tako što će BBC-u dopustiti da otpočne povoljno izvještavanje o partizanskim borbama. Dogovoreno je da se pri tome posluže izrazom *"rodoljubi"*, a ne *"partizani"*. Taj kompromis nije zadovoljio Mihailovića. On je opet žestoko protestovao ali se ni dalje nije pokrenuo protiv snaga Osovine. Termin "rodoljubi" nije zadovoljio ni Titove partizane, koji su se borili na strani Saveznika antifašističke koalicije, dakle protiv okupacionih formacija.

Dugo odsustvo željenih promjena u Dražinoj i četničkoj borbenoj usmjerenosti u sve većoj mjeri je nadomještalo strahovanje od kompromitacije ukupne britanske politike na Balkanu. To strahovanje je najglasnije isticao Antoni Idn kao čelna ličnost Forin ofisa. On je očekivao da bi ne samo Sovjeti nego i britanski načelnici štabova, uz njih i javno mnijenje, mogli tu politiku optuži-

---

6 F. W. Deakin, The Embattled Mountain, NewYork, 1971., str. 182.

ti da je pobornik i branilac čovjeka osumnjičenog za saradnju s neprijateljima ahtihitlerovske koalicije. Čovjeka *"koji se ne bori protiv našeg neprijatelja i kojega javno optužuju naši sovjetski saveznici"*. Idn je na početku 1943. godine zapisao: *"Ne vidim smisla takvoj politici, ali vidim kako je sva prilika da ćemo mi i Rusi zbog takve politike zapasti u otvoren sukob"*.

Nije želio da se sudari sa Sovjetima, ali je bio odlučan da im ne dopusti slobodno djelovanje u Jugoslaviji, niti da ovladaju partizanima. Putem mreže NKVD-SOE Sovjeti su spočetka 1943. godine zatražili britansku pomoć kako bi Titu uputili grupu svojih misionara. Taj njihov prijedlog nije prihvaćen s britanske strane. Sovjetima je preostalo da se žale kako su Britanci poslali Titu svoje vojne misije a da ih o tome prethodno nisu ni obavješavali. U februaru te godine predloženo je slanje zajedničke sovjetsko-britanske misije, ali to Idn nije prihvatio. Smatrao je da bi realizacija toga prijedloga *"odviše obavezivala Britance"*. Pripadnici NKVD-a su i nadalje u Moskvi zadirkivali kolege iz SOE kako Britanci ustrajno *"podupiru čovjeka o kojemu se zna da je u vezi sa jugoslovenskim kvislingom i da mu je samo do toga da učvrsti svoj položaj."* Govorili su da je cjelishodnije pomagati partizane koji se srčano bore protiv zajedničkog neprijatelja".[7]

Dok su se u zvaničnim organima lomila koplja oko kratkoročnih i dugoročnih interesa Velike Britanije i načinu njihovog ostvarivanja na Balkanu Draža i ravnogorsko vodstvo su stalno odbijali da udovolje vojnim zahtjevima svojih britanskih pokrovitelja. I dalje nisu stupali u oružana dejstva protiv okupacionih i kvislinških formacija. Ometali su i partizanske diverzije i druge oružane akcije, te pokušaje britanskih sabotaža na njemačkim saobraćajnicama na onom teritoriju koju su oni držali pod svojom kontrolom. Uz to su potvrđene odranije uočene indicije i dokazi da sarađuju sa italijanskim, njemačkim formacijama i kvislinškim režimima. Sve više se uviđala sva uzaludnost podržavanja desničarskog monarhističkog oficira premda je to bila zvanična politika Forin ofisa. Sila zbivanja i kretanja na terenu prisililа je da Britanci priznaju svoj promašaj. Shvatili su, konačno, da su dugo pomagali pogrešnog čovjeka kao tobožnjeg vođu otpora. Otuda uspostavljanje veza sa NOP-om i partizanima kao mnogo jačom i jedinom snagom suprotstavljenom nacizmu i fašizmu u Jugoslaviji. Iz tih razloga je ubrzana zvanična odluka Britanaca da napuste Dražu kao svoga dotadašnjeg štićenika. S njim i njegov pokret. Bio je to istorijski zaokret britanske vlade i njenog premijera Vinstona Čerčila: od Draže i četnika ka Titu i partizanima. O toj odluci u državnom vrhu se prvi put ozbiljno raspravljalo u novembru 1943. godine. Vojni razlozi su navodili britansku politiku da svoju podršku okrene ka NOP-u i njegovim formacijama.

7 E. Barker, Isto.

U istoriografiji SR Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore, naročito u literaturi nastaloj u autorstvu četničke emigracije nakon Drugog svjetskog rata, već desetljećima se čine pokušaji objašnjenja te odluke Britanaca o napuštanju četništva i zaokretu od Draže ka Titu i NOP-u. Objašnjenja se graniče sa proizvoljnim fabrikovanjem konstrukcija i neutemeljenih pretpostavki i zaključaka. Kreću se od toga kako je *"Tito kao lukavi Zagorac preveslao Čerčila"* do postavke da su kod Čerčila naglo porasle simpatije prema komunistima i komunizmu. Svoj stav o komunizmu Čerčil je jasno predočio u svojim istupanjima i knjigama, napose u junskoj izjavi 1941. godine. Tom stavu je do kraja ostao dosljedan. Šta je rekao Čerčil na dan napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez - putem Radio-Londona - 22. juna 1941. godine?

"...Nacistički režim ne razlikuje se od najgorih obeležja komunizma. On je lišen svake sadržine i načela sem pohlepe i rasne diskriminacije. On prevazilazi sve oblike ljudske izopačenosti efikasnošću svoje svireposti i surovom agresivnošću. Niko nije dosledniji protivnik komunizma no što sam bio ja u toku poslednjih dvadeset i pet godina. Neću povući nijednu reč koju sam o njemu izgovorio. ali sve to bledi pred prizorom koji se sad otkriva. Iščezava prošlost sa svojim zločinima, svojim ludostima i svojim tragedijama. Ja vidim ruske vojnike kako stoje na pragu svoje rodne zemlje, štiteći polja koja su njihovi očevi obrađivali od pamtiveka. Vidim ih kako štite svoje domove gde se majka i žene mole... za bezbednost svojih dragih... Vidim kako se prema svemu tome kreće grozan nalet nacističke ratne mašine sa kicoškim pruskim oficirima što zvekeću i udaraju petama, svojim podmuklim ekspertima malja. Vidim takođe trupe, obučene, poslušne, surove mase hunske soldateske kako se probijaju kao roj gramzivih skakavaca. Vidim nemačke bombardere i lovce na nebu, još likujuće zbog mnogih razaranja po Britaniji, razdragane što idu na plen koji smatraju lakšim i sigurnijim. Imam da objavim odluku Vlade Njegovog Veličanstva... Nikad nećemo razgovarati, nikad nećemo pregovarati s Hitlerom ili s ma kim iz njegove bande... Svaki čovek i svaka država koja se bori protiv nacizma imaće našu pomoć. Svaki čovek i svaka država koji koračaju s Hitlerom naši su neprijatelji... To je naša politika i to je naša deklaracija..."

Čerčilova izjava nedvosmisleno otkriva da spomenuti zaokret u britanskoj politici nije učinjen ni iz kakvog altruizma. Pogotovo nije proizvod eventualno naglo probuđenih političkih simpatija prema Komunističkoj partiji Jugoslavije i Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP-u) kojim je rukovodila ta partija. Prema njima su, prije bi se reklo, prevladavale antipatije. Iskazani stav, uz Deklaraciju britanske vlade, od polovine 1941. godine zaobilazili su stvarno stanje na jugo-ratištima. Duže od dvije godine ljudi što su se borili protiv nacizma i fašizma nisu uživali nikakvu britansku podršku. Čak su bili odgurnuti ustranu i lišeni kako propagandne tako i bilo kakve dobre volje i pomoći. Ni Čerčil, kako to pokazuje njegova izjava iz juna 1941. godine, ni Forin ofis, kao ni SOE, niti bilo koji drugi nadležni organ Velike Britanije, nisu imali ni političkih predrasuda. Zaokret u toj politici ima izričito uporište u realnim interesima prvenstveno iskazanim u razlozima vojne prirode. Evo kako i evo zbog čega.

Vojnici su htjeli, najkraće rečeno, da prevashodno dobiju rat da bi u svijetu nastao mir. Političarima i diplomatama je, takođe, bio bitan mir, ali i konstelacija stanja, interesnih sfera i odnosa u mirnodopskom periodu nakon rata.

Sva ta htijenja su nametala Londonu da, uz političke, sve više neminovno vodi računa i o vojnim razlozima. Ti razlozi su unijeli i mijene u poimanje kratkoročnih i dugoročnih interesa britanske krune. Koncepcija njihovog ostvarivanja morala je biti usaglašavana i sa mijenama objektivne situacije na ratištima i u Jugoslaviji i na Sredozemlju kao cjelini. Neophodno je bilo njihovo usklađivanje i sa ulogom organizacija oružanog otpora okupatorima Jugoslavije i njihovom prisustvu u zvaničnoj britanskoj propagandi. Ta mijena je uočena u toku 1943. godine. Već u ljeto te godine vojni razlozi su morali prevagnuti nad političkim. Sredozemna strategija u ratu Britanaca iziskivala je djelotvorniji doprinos snaga oružanog otpora Nijemcima u zemljama Jugoistočne Evrope. S tim u saglasnosti posebno onog u Jugoslaviji. Britanskim vojnim planerima i ratnim strategima tada je postala veoma bitna ona uloga NOP-a i partizanskih formacija po kojoj su oni privlačili i vezali okupacione trupe za područje svoga djelovanja. Bez tih oružanih aktivnosti partizana i NOVJ-a te formacije bi bile ubačene na ona ratna poprišta koja su bila u zoni dejstava britanske vojne sile. To znači i na poprišta Saveznika antifašističke koalicije. Svojom borbom protiv okupatora i kvislinga u Jugoslaviji partizanski pokret je, bez sumnje, olakšavao položaj britanskih snaga u Italiji nakon izvršene invazije, na Apeninskom poluostrvu i u cijelom Sredozemlju. To odvlačenje i vezivanje neprijateljskih formacija rezultat je vojnih operacija na svim jugoslovenskim prostorima. Njihov doprinos je, po britanskim planovima, trebalo da se potvrđuje i učešćem u brižljivo planiranim akcijama strategijskog zavaravanja. Takvo shvatanje u cjelini je izraslo iz sveukupnog globalnog razvitka ratne strategije u vremenu koje je predstojalo do završetka ratne kataklizme. Ta uloga pokreta otpora u Jugoslaviji nametala je, isto tako, jednakopravno partnerstvo i diktirala nove odnose između Britanaca i vodstva partizanskog pokreta na koji su se mogle naslanjati kako vojne formacije Velike Britanije tako i trupe zemalja antihitlerovske koalicije.

S tim u skladu je usmjeravana vojna, materijalna i propagandna podrška partizanima. Sada je te snage bilo mogućno opskrbiti, makar i nedovoljnim, ali povećanim količinama oružja. Na toj liniji je premijer Čerčil 23. juna 1943. godine naložio da se od kraja septembra pomoć, do tada otpremana na Balkan, poveća na 500 tona mjesečno. Partizani su u posljednjim mjesecima te godine primili 113,5 tona zračnim i 1857 tona morskim putem. Vojna pomoć jugoslovenskim partizanima uspostavljena je od juna 1943. godine. Uz vojne aktivnosti partizanskih snaga i dobijenu pomoć rođena je i politička primisao da se kralj Petar II Karađorđević i Tito navedu na međusobni sporazum. Čerčilova nastojanja su bila bezuspješno usmjerena na to da se uprilići sastanak da bi se postigao odgovarajući dogovor među njima. Donosilo je to mnoge prednosti, ali i stanovite teškoće u političkim odnosi-

ma. Najbitnije je da je slom Hitlera bio sve bliži, a konačna pobjeda se ukazala na vidiku. S njom i gašenje Dražine uloge i četničkog pokreta sa ratne i propagandne scene u Jugoslaviji i van nje. Kao vidovitu prognozu definitivnog ishoda nagovijestio je i Antoni Idn kao ministar spoljnih poslova. On je još 20. decembra 1943. godine u Ratnom kabinetu Velike Britanije najavio potrebu da se kralj Petar II Karađorđević uputi u Titov štab i da se, makar u završnici rata, bori za svoj narod na licu mjesta, što nije realizovano. *"... Mi se... ne bismo trebali više brinuti... za položaj Mihailovića ili sadašnje jugoslovenske vlade"*.

Bila je to, u isto vrijeme, presuda ravnogorskom pokretu u cjelini.

Fadil Ademović[8]

8 Ne samo priprema Predgovora, već i postanak i obrada cjelina ovog obimnog rada utemeljena je na širokoj storiografskoj literaturi u autorstvu velike plejade domaćih i stranih stvaralaca. Među njima su mnogi istraživači navedeni u fusnotama i zabilješkama o izvorima građe i podataka za ovo djelo. S njima su podjednako značajna autentična svjedočenja Elizabeth Barker (*Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu, Globus*, Zagreb, 1978; Podjednako značajna tim svjedočenjima je i istraživačka praksa Joze Tomasevicha. *Četnici u Drugom svjetskom ratu, Liber*, Zagreb, 1979, pa Milija Stanišić *Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945*, ISI - Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999. Osim spomenutih konsultovani su još mnogi drugi istraživači i autori zavidne reputacije i opusa. Svima njima, zajedno sa čitaocima kao korisnicima ovog štiva, dugujem veliku zahvalnost. Baš kao i osoblju onih biblioteka, arhiva i instituta u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, Zagrebu i Beogradu u kojima sam dugi niz godina istraživao da bih došao do onih relevantnih saznanja i sadržaja što su tematski i hronološki uokvireni ovim knjigama. Njihovim posredstvom konsultovani su i takvi izvori kao što su oni u Londonu, Vašingtonu, Moskvi i drugim svjetskim metropolama, dakle, arhivski fondovi i dokumenti njemačke, italijanske, američke, ruske i drugih inspiracija kad je riječ o fenomenu i suštini četništva i četničke propagande u Drugom svjetskom ratu.

Prvi dio

KRALJEVSKA VLADA U IZBJEGLIŠTVU I PROPAGANDA IZ LONDONA PREMA JUGOSLAVIJI

TRI DIJELA VLADE U EGZILU

Jedanaestodnevni aprilski rat i okupacija zemlje predstavljaju i slom vladajućih građanskih snaga u Jugoslaviji. U panici, oko 200 ljudi iz državnog vrha, predvođeni kraljem i vladom, izbjeglo je iz zemlje.[9] Među njima i većina najistaknutijih jugoslovenskih građanskih političara: iz Demokratske stranke predsjednik Milan Grol, te članovi vodstva dr. Božidar Marković i Božidar Vlajić; iz Zemljoradničke stranke predsjednik dr. Milan Gavrilović i članovi vodstva Miloš Tupanjanin, dr. Branko Čubrilović; iz Jugoslovenske nacionalne stranke predsjednik Jovan Banjanin i prvaci stranke Bogoljub Jevtić, Petar Živković, Grga Anđelković; iz Narodne radikalne stranke predsjednik Miloš Trifunović i članovi vodstva dr. Momčilo Ninčić, Božidar Purić, Krsta Miletić; predsjednik Srpskog kulturnog kluba u Beogradu dr. Slobodan Jovanović; iz Hrvatske seljačke stranke potpredsjednik dr. Juraj Krnjević i prvaci stranke Juraj Šutej, dr. Ivan Šubašić i dr. Rudolf Bičanić. Iz Samostalne demokratske stranke predsjednik dr. Srđan Budisavljević i članovi vodstva Sava Kosanović i Većeslav Wilder; iz Slovenačke ljudske stranke predsjednik dr. Miha Krek i prvaci stranke Franc Snoj i Izidor Cankar. Dio ostalih poznatijih političara je u zarobljeništvu, jedan broj ih je pogubljen u prvim naletima ustaškog genocida od aprila 1941. godine. Neki su se sklanjali od okupacionih vlasti i pasivizirali. Bilo je i onih koji su stupili u službu kvislinškim režimima formiranim pod okupacijom.

Obezglavljene i zahvaćene pometnjom građanske političke stranke su prestale da djeluju organizovano. Njihov uticaj u narodu, međutim, nije posve iščezao, premda su ih okupatori sve zabranili.

Kralj Petar II Karađorđević, sa glavnim vođama puča od 27. marta 1941. godine, zatim ministri, visoki funkcioneri sa kraljevskom vladom i službenicima - nakon sloma Jugoslavije - izašli su u emigraciju u drugoj polovini aprila te godine. Stigli su i privremeno smjestili kod Jerusalima u manstiru *"Tampurd"*. Nastojanjem glavnih faktora vlada se razdijelila u tri dijela. Jedan dio je krenuo u London i tamo došao 21. juna. U glavnom gradu Velike Britanije bile su stacionirane još neke emigrantske vlade izbjegle iz pojedinih evropskih zemalja. Osim u britanskoj prijestonici, dio tih jugoslovenskih funk-

9 U svojoj knjizi *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata* Vladimir Velebit navodi prigovor Čerčila kao predsjednika britanske vlade upućen kraljevskoj vladi Jugoslavije neposredno po bjekstvu iz zemlje pred okupatorima. (*V. Velebit, Tajne i zamke Drugog svjetskog rata, Prometej, Zagreb 2003).* Kada su se kralj i njegova vlada spremali da bijegom iz zemlje spašavaju svoju kožu, britanski premijer je ovako dao oduška svom razočarenju. "Prigovorio je kralju i vladi da su tako malodušno i panično bježali iz zemlje i ostavili vojsku i narod u nevolji. Po Churchillovu mišljenju, vojska se trebala povući u planinske predjele Bosne, Crne Gore i Makedonije, gdje zbog neprikladnog zemljišta snage Osovine ne bi mogle koristiti svoju prednost u motorizaciji, oklopnim trupama i avijaciji. Na tom teškom i vrlo razuđenom terenu, trebala je jugoslovenska pješadija, kao vrsni poznavalac terena, imati stanovite prednosti pred napadačima i produžiti borbu još prilično vremena".

cionera je ostao u Kairu gdje je smještena jugoslovenska Vrhovna komanda koju je predvodio Bogoljub Ilić kao ministar kraljevske vojske i mornarice. Preostali, treći njihov dio našao je boravište u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. U američkom dijelu vlade bili su Sava Kosanović, dr. Ivan Šubašić, Božo Marković, Bogoljub Jevtić i Franc Snoj. Svrha te misije u Americi bila je u prvom redu da se u tamošnjoj jugoslovenskoj emigraciji spriječi porazan efekat izazvan razbijanjem Jugoslavije, a naročito Pavelićevim režimom. Među njenim zadacima je i rad na obavještavanju javnog mnijenja SAD-a o pravom stanju i težnjama za ponovnim uspostavljanjem Jugoslavije.

ČETIRI FAZE VLADINOG DJELOVANJA

Srpska dominacija u sastavu vlade - Permanentne razmirice među ministrima

Boravak i djelovanje jugoslovenske vlade u izbjeglištvu dijeli se u četiri različite faze s obzirom na ličnosti koje su držale funkciju premijera. Jozo Tomasevitch, međutim, smatra primjerenijom podjelu njene istorije u dva osnovna perioda - prvi onaj do dr. Ivana Šubašića kao čelne ličnosti, i drugo, razdoblje pod njegovim vodstvom.[10]

Prema prvoj podjeli jedna od četiri faze traje od njenog bjekstva iz zemlje u aprilu 1941. do 9. januara 1942. Na njenom čelu u tom periodu bio je general Dušan Simović. U njoj su i svi oni ministri koji su pred okupaciju zemlje izbjegli u emigraciju. Njena karakteristika je u tome što je uživala podršku svih emigranata oficira učesnika 27-martovskog puča u Beogradu. Druga faza je od 11. januara 1942. do 10. avgusta 1943.: njen predsjednik je dr. Slobodan Jovanović, a zatim Miloš Trifunović. Svi vodeći stranački političari iz Simovićevog kabineta ostali su i u toj vladi, osim jednog - Draže Mihailovića. On je imenovan za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Jedini je ostao u zemlji na čelu ravnogorskog pokreta. Treća je faza od 10. avgusta 1943. do 1. juna 1944. (dr. Božidar Purić na čelu). Umjesto političara sad su u njen sastav uključeni vladini stručnjaci i službenici. Premijersku palicu u četvrtoj fazi istorije kraljevske izbjegličke vlade (od 1. juna 1944. do 7. marta 1945.) preuzeo je dr. Ivan Šubašić. Iz njenog sastava, popunjenog stranačkim političarima, izostavljeni su zastupnici srpskih političkih stranaka. Otrgnula se i ispod uticaja oficira u izbjeglištvu. U toj vladi nije više ni Draža Mihailović. Formirana je s namjerom da postigne sporazum sa maršalom Titom

10 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Sveučilišna naklada Liber Zagreb, 1979.

o spajanju dviju vlada - jedne u izbjeglištvu, i one partizanske, privremene vlade u okviru AVNOJ-a (Nacionalno komiteta za oslobođenje Jugoslavije - NKOJ).

U emigrantskim vladama je na osnovu nacionalne zastupljenosti svaka od političkih stranaka imala po dva člana. Hrvati i Slovenci su imali po jednu stranku, pa su uvijek ostajali u manjini. Srbijanci su u emigraciji držali predstavnika četiri stranke, a zatim i vanstranačke ličnosti u funkciji predsjednika (Simović, Jovanvoić, Purić). Uz njih najprije Bogoljuba Ilića, pa Mihailovića[11]. Jozo Tomasevich smatra da je jugoslovenska vlada imala manje uspjeha od svih drugih u izbjeglištvu. On kaže da je i korist od vlasti tokom emigrantskih godina zaista mala. I u takvoj vladi, bez obzira na tu korist, način njenog sastavljanja davao je ogromnu prednost Srbima iz Srbije u kontroli njenog rada. Tomasevich je izračunao da su za tih 28 mjeseci bila 62 položaja u kabinetu. Od toga su 36 držali Srbi iz Srbije, 11 Srbi izvan Srbije, osam Hrvati i sedam Slovenci. U to nije uključen načelnik štaba Vrhovne komande - prvo Ilić u Kairu, pa Mihailović u zemlji - koji su takođe Srbi. Nisu uračunati ni ambasadori u Vašingtonu, Londonu i Moskvi. Valja reći da je britanska vlada imala vrlo veliki uticaj na sve važne vladine odluke.[12]

U takvom svom sastavu i sa dominacijom predstavnika jednog naroda vlada je sa sobom prenijela u London sve one suprotnsoti koje su do rata razdirale beogradski režim. Permanentne su na prvom mjestu razmirice između raznih nacionalnih grupa unutar kabineta. Nesloga je naročito dolazila do izražaja između Srba i Hrvata. Nesporazumi su se produžili i na onim problemima koje je vlada spakovala u prtljagu pri bjekstvu iz zemlje. Sada su se oni množili, i na drugim pitanjima koja su otvarali bitno novi događaji u Jugoslaviji nakon njenog porobljavanja. U zemlji pod okupacijom je ustaški režim u NDH vršio biološko istrebljenje srpskog naroda Jevreja i Roma; pojavio se ravnogorski pokret sa četnicima i njihovim masovnim pokoljima hrvatskog, a naročito muslimanskog stanovništva; u Jugoslaviji je, nezavisno od volje te vlade, pokrenuta oružana borba protiv okupatora i kvislinških režima. Tu borbu su vodili partizani predvođeni KPJ; nastao je i sukob između četnika, s jedne, te NOVJ-a i partizanskih odreda, s druge strane. Itd.

Sve što se tamo događalo odzvanjalo je teškom neslogom među ministrima. Ustaški teror je proizveo antihrvatstvo u krugovima velikosrpskih snaga u izbjeglištvu. Ozbiljni raskoli među ministrima emigrantima i njihovim saradnicima unosili su duboke diobe unutar Jugoslavije. Oni su, u isto vrijeme, ispoljavani i u emisijama Londonskog radija. Njihove surevnjivosti i neprekidna kavženja potaborili su ih unutar svih kabineta. Jedan od najdrastičnijih

---

11 Jozo Tomasevich (237-238). Isto.

12 Podaci o članovima vlade *"Službene novine"*, br. 1, 19. VIII 1941., br. 4, 16. VI 1942, br. 11, 21. marta 1943., te *"Amerikanski Srbobran"* 29. VI 1942. *"Srbobran"* je bio list u Pitsburgu, koji je izlazio kao glavni organ srpskih iseljenika u Americi.

raskoraka među njima je dosegnut na ustaškom teroru nad Srbima. Srpski ministri su smatrali da fizičko uništenje srpskog stanovništva u NDH vrši hrvatski narod. Ta linija optuživanja svih Hrvata za ustaška zlodjela kontinuirano se provlačila i u četničkoj propagandi unutar zemlje.

Bilo je uobičajeno javno obraćanje ministara pripadnicima pojeđinih nacionalnosti u zemlji - srpskih Srbima, hrvatskih Hrvatima, slovenačkih – Slovencima. Javio se i dr. Momčilo Ninčić, ministar spoljnih poslova. On se, 11. oktobra 1941. u 16 sati obraća Srbima : *"Vi tamo i mi ovde treba da računamo sa dužinom trajanja rata... Srpski narod treba da bude istrajan i da sačuva snagu za dugi rat... Doći će dan obračuna. Teška su iskušenja... ali budućnost je naša."*

Podjele u vladi dijelile su i slušaoce. Potpaljivani su nacionalizam i mržnja. Razmirice među ministrima su postale predmet opšte pažnje. Tako je Johannes Steel, radio komentator, u oktobru 1941. godine zapisao: *"Sve izbegličke vlade imaju teškoća, i Čehoslovaci i Poljaci i drugi. Ali u jugoslovenskoj vladi je najgore. Jugoslovenski ministri javno ogovaraju jedni druge".*

NEZADOVOLJNI VLASTITOM DOMINACIJOM U IZBJEGLIČKOJ VLADI

Ni s takvom dominacijom Srba u jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi nisu bili zadovoljni u Štabu Vrhovne komande ravnogorskog pokreta. To se može vidjeti i iz jednog od pisama dr. Stevana Moljevića sa tekstom njegovog Memoranduma i kartom *"Homogene Srbije"* upućenog u decembru 1941. godine Mihailoviću i njegovim saradnicima.[13] Njima Moljević zahvaljuje što su *"srpstvu... spasili čast i pridigli zastavu koja je bila bačena"*, ali da *"ima još mnogo da se uradi"*, da je *"tek sve izgleda, na početku"*. Pogotovo *"što u Londonu i Americi slovenački i hrvatski ministri (pominje im imena) hoće da nastave staru pesmu"*. Na margini pisma Draža je dometnuo: *"Potpuno tačno"*. *"Sve to imaju opet da plate Srbi svojom krvlju"*.

I DragišaVasić u maju 1942. godine sa svojim primjedbama na pismo *"prijatelja iz Beograda"* iz decembra 1941., podržao je i prijatelje i Mihailovića kad kažu *"da se u emigraciji nastavlja stara pesma na račun srpske krvi"*. *"Čovek bi mogao da svisne od bola kad samo pomisli na sadašnju Londonsku vladu, od koje smo doživeli da Hrvati ponovo rade Srbima o glavi, i to da zajedno s našima sede za istim stolom, i dok smo mi tamo i jedino tamo naše oči i naše nade uprli"*.

13 Moljevićev Memorandum je registrovan u arhivu Vojno-istorijskog instituta pod: Četnički dokumenti, br. 4/1, kutija 154. Inače je do danas integralno objavljen u više publikacija i povodom toga memoranduma postoji dosta obimna istoriografska literatura, tako i o svim drugim programskim dokumentima četničkog pokreta; Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1985; Nikola Milovanović, *Zavera protiv revolucije*, 14. i 15. nastavak niza članaka u *Borbi*, Beograd, 23. i 24. oktobra 1970. godine. Itd.

Vasić potom ukazuje da komunistička akcija *"ni blizu neće biti onako opasna i snažna kao što je to bila prošle godine"*, da je *"pitanje discipline od najveće važnosti i zato što bi razuzdane i nedisciplinovane mase mogle da izazovu preuranjeni ustanak od čega se treba čuvati kao od žive vatre"*. On se pribojava hoće li *"sadašnje trupe naše vlade odigrati važnu ulogu"* kao što je to bio slučaj u zemlji 1918. godine.

"Ta vladina vojska, koju očekujemo, biće pored Srba regrutovana svakako i od Hrvata i Slovenaca koje će pokupiti po Evropi i Americi, ali čije će učešće i komplikovati naš položaj. Svi se dobro sećamo kako je ona šaka Hrvata što je učestvovala u proboju solunskog fronta, pravila kapital od uloga koji je ona dala, tvrdeći čak da nas je oslobodila i na taj način preuveličavajući svoju ulogu. Uloga njihova ovoga puta može biti još značajnija, te nije isključeno da će se oni truditi da nam pokvare mnoge račune prilikom posedanja teritorije i odmazde koja bi imala na njoj da se preduzme".[14]

RADIJSKA SLIKA BJEKSTVA KRALJEVSKE VLADE IZ ZEMLJE

"... U poslednjem trenutku, prkoseći skoro sigurnoj smrti, izašli smo iz zemlje kao vojnici, da spasemo čast zastave i da se pridružimo zajednici slobodnih naroda... U toj službi dali su već svoje živote dva člana vlade: dr. Fran Klovec i Marko Daković..."

Tako se prvi put na Londonskom radiju oglasio predsjednik izbjegličke vlade general Dušan Simović. Javljajući se okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji, on je bio i načelnik štaba Vrhovne komande. Na BBC-u se javio 28. juna 1941. godine. Prije bjekstva iz zemlje, dok su armije Osovine u odlučnom naletu napredovale na svim frontovima, prenio je svoja vojna ovlašćenja na generala Danila Kalafatovića. Dao mu je instrukcije da zatraži primirje i potpiše kapitulaciju.[15]

Kralj Petar II Karađorđević sa svojim okruženjem je 14. aprila, a predsjednik vlade Simović i ministri su dan kasnije pobjegli iz zemlje sa jednog aerodroma kraj Nikšića u Crnoj Gori. S njima je i mali dio oružane sile (1.072

14 VII, (ČA), kut. 12, f. 1. d. 1/2; ZB. XIV/1. d. 85

15 General Dušan Simović je bio nominalno vođa u državnom udaru 1941. godine u Beogradu, ali nije imao političke moći i autoriteta. Vladu sastavljenu nakon državnog udara, koja je poslije okupacije Jugoslavije došla u London, sačinjavali su uglavnom političari tradicionalnih srpskih stranaka: Hrvatske seljačke stranke i Slovenske klerikalne stranke. Oni su bili toliko zaokupljeni svojim tradicionalnim svađama i razmiricama da su Britanci ubrzo izgubili poštovanje prema njima. Prestali su se zanimati za njih. Već od kraja 1942. godine su pokazivali da se prema njima malo osjećaju obaveznima. Forin ofis je katkad gubio nadu da će narodi moći živjeti zajedno u obnovljenoj Jugoslaviji. Pomišljao je kako bi jedna od prednosti balkanske konfederacije mogla biti u tome što bi joj Srbija, Hrvatska i Slovenija mogle pristupiti nao neovisne jedinice.

vojna lica, pretežno vazduhoplovci i mornari). Uspjeli su da izbjegnu zarobljavanje i izmaknu se u Egipat i Grčku.[16] Nisu pomišljali na nastavljanje borbe protiv fašističkih okupatora. Znalo se da ni ministri nisu voljni da se odupru agresoru. Generali pogotovo. Na sjednici izbjegličke vlade krajem aprila 1941. godine Simović je izjavio: *"Skoro svi generali bili su protiv otpora"*.[17]

O nastupima generala Dušana Simovića u emisijama Radio-Londona piše Miloš Crnjanski.[18]

... Simović je prvo, preko radio-stanice Londona (BBC) predstavio svetu, kao što se predstavljaju bokseri, svog pulena Petra II kao viteza koji je svoj mladi život izlagao u bezbroj prilika, bez ikakvog kolebanja, najvećim opasnostima! Što se tiče matere Petra II, o njoj je rekao da plače zajedno sa svim ojađenim majkama, suprugama i sestrama, koje su ostale same kraj pustog ognjišta! Pa je dodao da ona brine i za svu našu decu, koja danas rastu bez svojih očeva! Sve te bestidne fraze čitalac može naći u "Službenim novinama" Simovića br. 1. Valjda da bi se njegovi ministri pročuli, Simović je, tom prilikom, preko radija, rekao da su oni izašli iz zemlje kao vojnici, u poslednjem trenutku, prkoseći sigurnoj smrti! Zašto? Zato 'da bi spasili čast zastave'".[19]

Pored toga, sa kraljem Petrom II i njegovom vladom, nalazio se i jedan broj "dvadesetsedmomartovaca". To su sudionici opštenarodne manifestacije 27. marta 1941. godine protiv pristupanjazemlje Trojnom paktu sila Osovine. Od prvog dana je među izbjeglim ministrima vladalo političko i duhovno nejedinstvo. Zbog nesloge nisu bili u stanju ni da ponište pristupanje Kraljevine Jugoslavije tom paktu.[20]

PRVI KONTAKTI MIHAILOVIĆA SA LONDONOM

Forin ofis se do kraja 1942. godine već ozbiljno razočarao u Mihailovića. Još tada je pomišljao da uspostavi dodir s partizanima. Niži službenici SOE u Kairu su povlađivali toj promjeni politike, ali se SOE u Londonu, sa Selbornom na čelu, njoj žestoko suprotstavio.

16 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, Zagreb, 1979., str. 251.

17 Velimir Terzić, Slom KJ 1941., drugo izdanje, Ljubljana-Beograd-Titograd, 1984., str. 604-605.

18 *Embahade*, Beograd, str. 73.

19 Izbjeglička vlada je u Londonu izdavala *"Službene novine Kraljevine Jugoslavije"*. I urednik tih novina se javljao na Londonskom radiju. Prvi put se javio 13. oktobra. *"Odluka o izdavanju 'Službenih novina'... tako će biti produžen državni život Kraljevine Jugoslavije... da ove novine stignu i do vas, da tako bude uspostavljena duhovna veza između Kraljevske vlade... i njenog naroda pod okupacijom..."*

20 Milija Stanišić, Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945., ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.

Razočarenje je nastalo manje od godinu dana nakon prvoga britanskog dodira s Mihailovićem: u jesen 1941. godine. Britanci su odranije znali da jugoslovenski političari i vlada u izbjeglištvu žele da uspostave veze s potencijalnim snagama otpora u Jugoslaviji. Kralj Petar je nekome britanskom diplomati u maju 1941. godine izjavio da je zainteresovan za uspostavljanje dodira *"sa vojskom koja se bori u jugoslovenskim planinama"*. Od jula nadalje u neutralnom novinstvu i iz Moskve bilo je izvještaja o gerilskom ratovanju u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni. To se ratovanje ponekad pripisivalo komunistima. Predsjednik vlade general Dušan Simović se zabrinuo zbog njemačkih odmazdi. On je 22. avgusta zatražio da britansko novinstvo i radio budu na oprezu i da jugoslovensko pučanstvo nipošto ne potiču na otpor. Htio je da se preko radija u Jugoslaviju uputi poruka: *'Pričekajte dok slavuj ne zapjeva na piramidama"*. Zatražio je od Vinstona Čerčila da pošalje podmornicu kako bi stupili u dodir *"s radnim odborom za akciju"* u Splitu, koji im je već bio i izaslao svoga kurira. Taj je odbor bio možda u vezi sa Ilijom Trifunovićem, vođom Narodne odbrane, od kojeg se moglo očekivati da će igrati veliku ulogu u otporu. U Splitu je kasnije bio njegov štab. Simovićev prijedlog nije ostvaren.

Čerčilovo se zanimanje za otpor u Jugoslaviji povećavalo. On je 28. avgusta prve ratne godine upitao Daltona kakve veze ima SOE sa gerilama i kako bi on u tome mogao pripomoći. Na početku septembra 1941. godine Čerčil je u Ratnom kabinetu predložio da bi *"u novinstvu valjalo objavljivati ohrabrujuće vijesti o Jugoslaviji... a mi bismo morali poduzeti što god možemo kako bismo ponovo opremili jugoslovenske snage što se bore na našoj strani"*. Upravo u to vrijeme Draži je pošlo za rukom da uputi prvu radio-poruku koju su Britanci uhvatili na Malti. No, očito je otprije bio u vezi sa jugoslovenskim vlastima u izbjeglištvu. Osobito je ta veza cirkulisala s Jovanom Đonovićem, koji je tada bio u Carigradu. Britanski odnosi s Mihailovićem su od početka do kraja bili zategnuti zato što su mu Jugosloveni u izbjeglištvu, iz vladinog okruženja, slali upute drukčije od onih koje su mu slali Britanci. Godine 1942. izbila je i prepirka između Forin ofisa, koji je podupirao zahtjev vlade u izbjeglištvu da s Mihailovićem saobraća svojim tajnim šiframa, i SOE koji se tome zahtjevu žestoko usprotivio. Protivljenje su podupirali SIS i svi obavještajni odjeli. Zahtjev je naposljetku odbijen, no vlada u izbjeglištvu i nadalje je raznim putevima slala Mihailoviću svoje poruke. Zbog toga Mihailović nije nikada britanske zahtjeve - pa ni kada ih je nedvojbeno podržavala njegova vlada - uzimao ni doslovno, ni odviše ozbiljno. Britancima je bila osobito sumnjiva djelatnost majora Živana Kneževića, koji je odigrao važnu ulogu u beogradskom puču 1941, a 1942. je u Londonu ovladao nad ostarjelim predsjednikom vlade Slobodanom Jovanovićem, Simovićevim nasljednikom. Britanci su bili uvjereni da je on poslao Draži *"tajne poruke"* i da je zbog tih poruka Mihailović postupao prema Billu Hudsonu, prvome britanskom oficiru koji je stigao u njegov štab, *"veoma suzdržano čak i sumnjičavo"*.

VEZA RAVNE GORE I IZBJEGLIČKE VLADE

Paralelno sa nastojanjima emigrantske vlade i vodstvo ravnogorskog pokreta je poklanjalo izuzetnu pažnju svojoj propagandi u inostranstvu. Ta intenzivna djelatnost četničke provenijencije situirana je posebno u zemljama zapadnih Saveznika - Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama te na Bliskom i Srednjem Istoku. Znalo se da ona veoma značajno doprinosi formiranju mišljenja u najširoj javnosti kao i u zvaničnim državnim organima o tome šta se događa u jugoslovenskim prostorima u toku Drugog svjetskog rata. Od toga mišljenja je zavisilo mnogo šta u ostvarivanju programskih ciljeva i vlade i četničkog pokreta. S njima i podrška od koje je mogla da zavisi njihova ukupna sudbina i naročito četničkih oružanih formacija, vojnih i političkih ciljeva postavljenih u programskoj platformi koja je utvrđena već u prvim mjesecima njegove organizacije i ukupne orijentacije.

U javnoj promociji ravnogoraca i njihovog vodstva u inostranstvu vrlo krupnu ulogu odigrala je vlada Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu. S tom vladom, čije je sjedište bilo prvo u Kairu pa u Londonu, Mihailović je održavao stalne veze. Evo šta je on o tim vezama i njihovom uspostavljanju ispričao 18. septembra 1942. godine u intervjuu Mili Vasoviću, novinaru i publicisti, koji je taj intervju namjeravao poslati u London radi propagande u inostranstvu.

"Mi smo još 26. septembra 1941. godine uhvatili vezu sa našom vladom u Londonu. Tada su došli podmornicom major Lalatović (Mirko) i major Ostojić (Zaharije - Branko) sa uputstvom i radio-stanicom. Od tada smo u stalnoj vezi sa našim vladarom i sa našom vladom, od koje ja, kao njen predstavnik u zemlji, imam puna ovlašćenja za ono što radim i što sprovodim u četničkoj borbi."

Neposrednu radio-vezu izbjegličke vlade sa Mihailovićem uspostavila je, u stvari, obavještajna služba Velike Britanije. Sa majorom Lalatovićem i Ostojićem u Dražin štab je podmornicom stigao i prvi šef britanske vojne misije D. T. Hadson.[21]

Ta veza je i vladi i Mihailoviću donijela mnoga preimućstva. Pomogla je da vlada redovnije prima izvještaje iz zemlje i da šalje svoje poruke i uputstva. Mihailović je od nje primao direktive, slao joj sva potrebna obavještenja. Četnička organizacija i njene jedinice dobile su naziv Jugoslovenske vojske u

21 U svom radu *"SOE na Balkanu"* Bickham Sweet-Escott piše kako je jugoslovenska izbjeglička vlada u Londonu širila vijesti da su se u Srbiji odmetnuli u planine gerilci koje vodi Draža Mihailović. Jugoslovenski rojalisti su se pobrinuli da to saznaju mnogi Britanci, među njima i Čerčil. Da bi doznala šta se događa u Jugoslaviji, SOE je nagovorila ratnu mornaricu da na obalu Crne Gore iskrca dvojicu oficira jugoslovenske vojske sa dva primopredajnika. Njima se pridružio i kapetan D. T. Hadson. Tada je Draža već bio simbol otpora na Balkanu. Hadson do tog trenutka nije ništa znao o Draži, ni kako se zove. Javljao je da se Dražini ljudi bore protiv komunista.

otadžbini (JVUO). Vlada sa kraljem na čelu, osim toga, odlučila je da svoj autoritet prenese na Mihailovićevu organizaciju. Time je direktno uticala na opredjeljivanje ljudi za četnički pokret. Krajem oktobra vlada je isticala da oružani odredi četnika treba da budu jedine oružane formacije pokreta otpora u zemlji. Tražila je da se sve druge snage u njih uključe i prihvate njihovu komandu. Pokrenula je široku akciju kod savezničkih vlada za pomoć četnicima u oružju i ratnom materijalu. Na toj osnovi Draža je tražio i posredstvom vlade primao novac i potrebnu opremu, određivao i ugovarao mjesta gdje će saveznički avioni spuštati robu i oružje za vojne i druge potrebe ravnogoraca.

Četnički gorski štab je prerastao u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske, a Mihailović imenovan za načelnika te komande. Zato je dotadašnja Vrhovna komanda u inostranstvu pretvorena u Komandu jugoslovenskih trupa. Za načelnika operativnog odjeljenja postavljen je Luka Baletić, a zatim i za Mihailovićevog pomoćnika. Mihailović je dobio ovlašćenje izbjegličke vlade da se na naređenjima vojnog karaktera potpisuje: *"Po zapovesti vrhovnog komandata, načelnik štaba Vrhovne komande"*.[22]

Od naročitog značaja je činjenica što je organizovana najšira propaganda četničkog pokreta u javnosti savezničkih zemalja.

PODRŠKA LONDONA PROGRAMU RAVNE GORE

"Moja je težnja bila da se sve borbene snage u zemlji, bez obzira na političke razlike, slože u jedini front protiv zavojevača".

Prva vijest je stigla iz Londona gdje su stolovali kralj Petar i jugoslovenska izbjeglička vlada. Javljala je da je Draža Mihailović postavljen za vrhovnog komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini i unaprijeđen u čin armijskog đenerala. U tom novom svojstvu Mihailović je dao izjavu za savezničku javnost i za narod u Otadžbini. Rekao je, najprije, kako je nakon sloma i kapitulacije u aprilu 1941. godine pristupio okupljanju razbijenih dijelova jugoslovenske vojske i hrabrih ljudi iz naroda. Tu je borbu, kako kaže, nastavio pod autoritetom Nj. V. Kralja Drugog, čuvajući ustavni i pravni poredak do vremena kad će narod u punoj slobodi moći sam da odluči o budućem političkom i socijalnom uređenju svoje državne zajednice. *"U toku naše borbe pojavile su se i druge borbene snage kojima je komunistička partija uspela da silom nametne svoje vodstvo"*. Kaže da je ova *"partija i ranije služila neprijatelju, beskonačne akcije ovih grupa oružanih... primorale su me da branim narod od njihova nasilja i terora, otežavajući mi time da razvijem punu aktivnost protiv neprijateljskih*

22 Miloš Minić, *Građanski ili oslobodilački rat u Jugoslaviji*, Mir, Novi Sad, 1992.

okupacionih snaga. Došlo je do podvojenosti i razdora u zemlji krivicom tih nesavesnih, protunarodnih snaga".

Partizani su vodili oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga, a Draža i četnici nisu. Sada iz prvih Dražinih izjava za javnost proističe da njemu i četnicima partizani otežavaju *"punu aktivnost"* koje nije bilo protiv okupacionih snaga. Krivicu za podvojenost i razdor u zemlji svaljuje na partizanske, on ih naziva protunarodne snage. Te snage, veli, vrše teror i nasilje nad narodom, a Draža i četnici brane taj narod.

"Naš Vrhovni Zapovednik Nj. V. Kralj Petar II potvrdio me, na predlog slobodne jugoslovenske vlade u Londonu, za Komandanta celokupne jugoslovenske vojne sile na okupiranoj teritoriji Kraljevine Jugoslavije. Time su svi naoružani pokreti u celoj državi stavljeni pod moju komandu i podređeni starešinama koje ću imenovati, kako vojni zakoni i disciplinski propisi naređuju".[23]

To je bio Mihailovićev proglas Srbima, Hrvatima i Slovencima. Objavljen je dan nakon što je predsjednik emigrantske vlade general Dušan Simović, polovinom novembra 1941. godine, na Londonskom radiju saopštio Dražino imenovanje za *"komandanta svih jugoslovenskih snaga u zemlji"*[24]

Simovićevom govoru na Radio-Londonu prethodila je puna podrška izbjegličke vlade programu četničkog pokreta. Na tom programu i njegovim ciljevima Mihailović je smatran glavnim nosiocem pokreta otpora u zemlji. Takvi programski cljevi, te vijesti i izvještaji što su pristizali o ustaškim zločinima nad srpskim stanovništvom, određivali su i usmjeravali sadržaje propagande. Jedan njen pravac je usmjeren ka jačanju Dražine i pozicije četnika kod Britanaca, a drugi ka raspirivanju antihrvatskog i antimuslimanskog raspoloženja. S emigrantskom vladom i Britanci su službeno priznali Mihailovića kao jedinog vođu otpora u Jugoslaviji. Priznata je i njegova JVUO (Jugoslovenska vojska u otadžbini). U štab te vojske na Ravnu goru upućena je i britanska vojna misija. Time se četnički pokret svrstao u savezničke snage protiv osovinskih sila.

Sa svoje strane položaj ministra u izbjegličkoj vladi, te načelnika štaba Vrhovne komande, Britanci su potpomogli akciju ravnogorskog vodstva da na područjima izvan Srbije ustroji i učvrsti četničku organizaciju. Da je, uz pomoć izaslanika sa Ravne gore, stavi pod Dražinu kontrolu i potčine četničke i pročetničke grupe nastale nezavisno od Ravne gore. Te grupe otpora su formirane samostalno najčešće u neposrednoj vezi sa partizanima, a bez ikakvog udjela ravnogoraca. Tako je bilo u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, sjevernoj Dalmaciji, jugozapadnoj Hrvatskoj - Lici, Baniji i Kordunu, a dijelom i u Slo-

23 Zbornik NOR-a, XIV/1, 76

24 *"Službene novine Kraljevine Jugoslavije"*, London, br. 3, decembar 1941.; Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, knj. I, Britanski Štićenik, Zagreb-Beograd, 1979., 57 i dr.

veniji. Može se taj rezultat vidjeti i po štabu emisara Jezdimira Dangića koji je sa Ravnom gorom povezivao četničke odrede u istočnoj Bosni, a Todorovićev štab operativne jedinice u istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni.

KAKO JE OBOREN GENERAL SIMOVIĆ

Političke diobe među oficirima u izbjeglištvu

Razmimoilaženja se nisu završavala samo u vladi, među srpskim i hrvatskim političarima u njoj i njenom okruženju. Na propagandnom planu ispoljavale su se i političke diobe izvršene među oficirima u izbjeglištvu. Svi su bili Srbi podijeljeni u dvije grupe. Jednu je predvodio general Dušan Simović dok je bio u svojstvu predsjednika vlade a kraće vrijeme i ministar vojske i mornarice. Sačinjavali su je stariji oficiri. Njima suprotstavljena je grupa mlađih vojnih starješina koji su izbjegličke dane provodili u Londonu i Kairu. I jedni i drugi su učestvovali u 27-martovskom puču 1941. godine u Beogradu. Na njihovom čelu bio je major Živan L. Knežević. Mlađi su tražili svoj veći uticaj na donošenje vladinih odluka. Otvoreno su govorili da su očekivali kako će im sudjelovanje u tom puču donijeti i više činove. Pridružio im se i ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić. Njemu je taj spor poslužio da na adresu generala Simovića uputi optužbu da ima diktatorske ambicije. Protiv Simovića se okrenuo i kraljevski dvor. Nije mu mogao oprostiti što je namjeravao da smanji apanažu kraljice Marije i kralja Petra.[25] Simoviću nije išla u prilog, kažu, ni Mihailovićeva pojava na bojnom polju u zemlji i puna podrška koju uživa od zapadnih Saveznika. Oficiri iz grupe mlađih pučista, s njima i srpski političari, usto privrženi Mihailoviću i lojalni prema kraljevskom dvoru, pridobili su kralja na svoju stranu. On je u decembru 1941. godine dao izjavu prema kojoj su 27. marta u Beogradu glavnu ulogu u puču odigrali *"mlađi oficiri i srednji činovi (oficira) jugoslovenske vojske."* Indirektno, kralj je tom izjavom nipodaštavao Simovićevu ulogu, s njim i doprinos starijih oficira u toj pobuni. Simoviću je u grijeh nadometnuta još i nedovoljna podrška Mihailoviću i njegovom ravnogorskom pokretu u zemlji. Za ravnogorske četnike je rečeno *"da su se upustili u nadljudsku borbu protiv sila Osovine u slobodnim planinama Jugoslavije?"*[26] U toj knjizi autor Pavelić kao obznanjuje tekst izvještaja majora Živana Kneževića predsjedniku vlade Slobodanu Jovanoviću. U tom izvještaju je data nepovoljna ocjena politike generala Simovića kao predsjednika vlade. Kneževiću kao autoru toga izvještaja pripisuje se i anonimni pamflet što je u aprilu 1942. godine kružio u Londonu

25 Vojmir Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942.*, Politika, 13. XI 1970.
26 Ante Smith Pavelić, *Kairska afera*, Pariz, 1961, str. 55-57.

sa veoma oštrim kritikama na račun Simovića.[27] Kao jugoslovenski diplomat A. S. Pavelić je u decembru 1941. godine postao sekretar dr. Ivana Šubašića. Na tom mjestu ostao je sve do 7. marta 1945. godine. Tada je ujedinjena izbjeglička vlada sa privremenom vladom NOP-a i maršalom Titom na čelu. Jozo Tomasevich misli da su Paveliću, zahvaljujući takvom mjestu, postali dostupni razni dokumenti izbjegličke vlade. Neke od njih objavio je u svojoj knjizi *"Kairska afera"* i u jednom svom članku.

Vladini ministri i kralj su se dogovorili da sruše Simovića na neobičan i neuobičajen način. Svi su članovi kabineta u januaru 1942. godine podnijeli kolektivnu ostavku. Njihovu ostavku pratila je izjava da Simović nije sposoban da rukovodi vladom. Kralj je povukao logičnu konsekvencu: napisao je pismo dotadašnjem predsjedniku vlade stavljajući mu do znanja da je time onemogućena saradnja između ministara i predsjednika Simovića. Tim padom generala Simovića pozabaviće se Kosta St. Petrović u posebnom članku objavljenom pod naslovom *"Pad Simovićeve vlade"*.[28] Autor toga priloga koji je otprije rata jugoslovenski diplomata, postaće 1. januara 1942. godine šef Purićevog kabineta do maja 1944. godine. O Simoviću i spletkama koje su pratile njegovo obaranje sa mjesta predsjednika izbjegličke vlade Radoje L. Knežević napisao je tekst *"Slobodan Jovanović u politici.*[29] Kao što je poznato, kad je u London došla vojna misija NOV-a i POJ-a Simović je odmah s njom uspostavio kontakt, a 20. februara 1944. godine putem BBC-a izjavio da podržava NOP i partizane. U maju 1945. godine vratio se u Beograd gdje je živio u mirovini od nove vlasti do smrti 1962. godine.

VRTOGLAV USPON MIHAILOVIĆA

Dolazak Slobodana Jovanovića na čelo emigrantske vlade

Još prije obaranja Simovićevog kabineta otpočeo je vrtoglav uspon Draže Mihailovića. U jugoslovenskoj emisiji "A" na Londonskom radiju je 18. novembra 1941. godine Dušan Petrović pročitao "*Rešenje kraljevske vlade u Londonu o imenovanju pukovnika Draže Mihailovića za vrhovnog komandanta svih oružanih nsaga u zemlji. To je događaj od izvanredno krupnog značaja.*

27 A. S. Pavelić, isto, str. 38-64.

28 (Pavelić, *Kairska afera*, 55-57 navodi tekst izvještaja majora Kneževića predsjedniku vlade Jovanoviću (12. februara 1942.) nakon Simovićevog pada koji negativno ocjenjuje Simovića i njegovu politku. Zatim je, početkom aprila 1942. godine, po Londonu kružio anonimni pamflet (Pavelić ga pripisuje Kneževiću) u kojem se Simović još oštrije kritikuje.

29 Poruka, januar-mart 1959., str. 26-41). To obrađuje i A. S. Pavelić u spomenutoj *"Kairskoj aferi"*, te Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962., pa Vojmir Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942.*, *Politika*, Beograd, 22. VIII do 24. XI 1970., kao i sam Simović u svojim memoarima.

Kraljevska vlada je, znači, uhvatila kontakt sa našim novim Obilićem, sa ovim istinskim vitezom bez straha i mane".

Već od 7. decembra te godine u više emisija je objavljeno još jedno Dražino unapređenje. Radio-London je prenio *"Ukaz kojim se đeneralštabni pukovnik g. Dragoljub Mihailović, za osvedočenu hrabrost i za osobite zasluge stečene za Otadžbinu u ovom ratu, unapređuje u čin brigadnog generala."*

Dolaskom dr. Slobodana Jovanovića na čelo izbjegličke vlade nastavljena je još izdašnija žetva Mihailovićevih unapređenja i odlikovanja. Ta vlada ga je 11. januara 1942. godine imenovala za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. U tim svojim potezima Jovanovićev kabinet je imao i podršku britanske vlade. Naglim jačanjem Dražine pozicije u zemlji na osnovu visokih činova, odlikovanja i vojnih funkcija, istovremeno je i vlada sama snažila, naročito u krugu zemalja Saveznica antihitlerovske koalicije - Velike Britanije, SAD-a i Sovjetskog Saveza.

Dok je Njujork, pozivajući se na BBC, pripisivao četnicima ono što nisu učinili, Radio-London je istovremeno saopštio ukaz o odlikovanju Draže Mihailovića. Taj radio je 27. marta 1942. objavio: *'Mi, Petar II, po milosti Božjoj i volji narodnoj, na predlog Našeg Predsednika Ministarskog Saveta, a za pokazanu i osvedočenu izvanrednu hrabrost u borbama koje se vode u našoj okupiranoj Otadžbini pod najtežim okolnostima, koje se mogu zamisliti, rešili smo i rešavamo da se odlikuje Ordenom Karađorđeve zvezde sa mačevima III reda naš Ministar Vojske, Mornarice i Vazduhoplovdstva, divizijski general Dragoljub M. Mihailović, oslobađajući ga od plaćanja takse."*

Uoči Vidovdana, 27. juna 1942. godine, u emisiji Londonskog radija pročitano je još jedno unapređenje đenerala Mihailovića. Uz taj *"dan mučeništva i slave našega naroda, dan dostojanstva i časti, dan našeg ponosa objavljujemo našem narodu da je na predlog Predsednika Ministarskog saveta za pokazanu i osvedočenu komandantsku i ličnu hrabrost i izvanredne zasluge za naš narod i našu Otadžbinu, u ratu protivu neprijatelja i u okupiranoj Jugoslaviji - Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II unapredio u čin armijskog đenerala divizijskog đenerala Mihailovića M. Dragoljuba, Ministra vojske, Mornarice i Vazduhoplovdstva."*

Zatim se major Živan Knežević iz studija BBC-a obratio đeneralu Mihailoviću: *"... Borbi našeg naroda pod Vašom komandom divi se ceo civilizovani svet. Naš mladi Kralj u svome govoru pred američkim Kongresom govorio je o vama i vašim borcima... Pri pomenu imena đenerala Draže svi članovi Kongresa ustali su i svojim manifestacijama izrazili svoje poštovanje i divljenje za herojsku borbu koju vodi vaš narod pod vašom komandom."* Kao drugi spiker major Vladimir Roždjalovski je nakon toga izvijestio slušaoce o prijemu američke štampe Nj. V. gde je Kralj izgovorio ove reči: *General Draža Mihailović, Moj dragi prijatelj i Ministar vojni, produžuje borbu na rodnoj grudi. On se bori uz hiljade naših ljudi, čije je požrtvovanje toliko da naša gordost postaje nema pred njegovim viteštvom".*

Radio London je, uz pomoć saradnika iz bliskog okruženja emigrantske vlade, stvarao mit i legendu o Draži.

Domalo iza ovog, uslijedilo je novo unapređenje. Radio-London je 9. jula 1942. godine u Vojnoj emisiji majora Živana Kneževića i Vladimira Roždjalovskog saopštio *"našem narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima da je Nj. V. Kralj posle objektivno procenjene situacije Ukazom svojim V. K. Broj 6651 od 10. juna preneo jugoslovensku Vrhovnu komandu iz Kaira u okupiranu ali nepobeđenu Otadžbinu Jugoslaviju, sa svim pravima i dužnostima po Uredbi o formaciji vojske i mornarice u mobilno i ratno doba. Za Načelnika Štaba jugoslovenske Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini... postavio je armijskog đenerala Dražu Mihailovića, Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovdstva. Tako je sada, u ličnosti đenerala Mihailovića, sasređena sva vojno-administrativna vlast i komandna uloga na celoj teritoriji Jugoslavije."*

Na te riječi majora Kneževića nadovezao se drugi major Roždjalovski. *"Ovo je jedinstven slučaj u istoriji ratova od postanka sveta da se na okupiranoj teritoriji nalazi aktivni Ministar vojske i Vrhovna komanda koja rukovodi borbom i organizovanjem čitavog jednog naroda."*

STRAH OD NARODNOG USTANKA U ZEMLJI

Na tu emisiju i ukaz o Dražinom unapređenju za načelnika štaba Vrhovne komande, promptno je reagovao generalni konzul Jovan Đonović iz Jerusalima. On je već 10. jula 1942. godine, dakle dan nakon Londonske emisije, zatražio objašnjenje: *"Molim izveštaj usled čega je nastala promena u gledištu? Vi ste do sada savetovali da se narod ne potstrekava na bunu. Međutim, jutros Radio-London, objavljujući naimenovanje đenerala Mihailovića za Načelnika štaba Vrhovne komande, daje komentar da on sprema naš narod u Jugoslaviji za ustanak. Smatram da je potstrekavanje na bunu suviše rano i vrlo zločest posao posle dosadašnjih ogromnih žrtava koje je dao naš narod..."*[30]

Iz Londona je 14. jula šifrovanim telegramom Jovanu Đonoviću upućen odgovor Predsjedništva vlade. To Predsjedništvo vlade u tom odgovoru pere ruke od *"potstrekavanja naroda na ustanak"*. *"Vlada nema kontrolu nad engleskim radio-stanicama. Đeneralu Mihailoviću izdate su precizne isntrukcije da podigne ustanak samo na slučaj iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviju ili na slučaj sloma Nemačke. I ni u kom drugom slučaju i ni po kakvom pozivu nijedne radio stanice. Preko vojnih emisija svakog četvrtka Vlada daje uputstva narodu. Predsednik Ministarskog saveta i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva, S. Jovanović"*.

30 Pov. br. 239.

Kad je Londonskoj vladi iz Jerusalima otpremio svoj demarš zbog straha da se *"sprema naš narod za ustanak"*, Jovan Đonović je dobro znao da je u temelje četničkog ratnog programa ugrađena Dražina *"strategija čekanja"*. Neki je nazivaju *"atantizam ili - defanzivna strategija"*. S kakvim je ciljem stvarana? Cilj je da četnički pokret izgradi vojnu i političku organizaciju koja će u vrijeme sloma fašističkih sila očuvati red u zemlji, preuzeti vlast koju će predati kralju i izbjegličkoj vladi. Do toga trenutka nipošto ne dizati ustanak, ne voditi borbu protiv okupatora. Važno je da se četnička organizacija sačuva od uništenja s tim da se usredsredi na propagandu, obavještajnu djelatnost i sitnije diverzije. Draža je to smatrao maksimalnim ciljem koji četnička organizacija može ostvariti, a prihvatiće je i najširi slojevi u selu i u gradu.

Sve do sredine 1941. godine vlada Velike Britanije kao da još nije imala određenu politiku u pogledu držanja stanovništva prema vojnim formacijama na okupiranim teritorijama. To zapaža i Vladimir Velebit.[31] On kaže da tada još nije u punoj mjeri došao do izražaja pritisak emigrantskih vlada. "*Te vlade su se redom suprotstavljale dizanju ustanaka u njihovim zemljama. Isticale su bojazan od njemačkih represalija kao opravdanje za takav stav. U stvari, bojale su se da narodni ustanici ne poprime sve više takav karakter koji ne bi bio u interesu režima koje su te vlade zastupale. Bojale su se da rukovodstva nad ustanicima ne dođu u ruke opozicionih, ljevičarskih ili, čak, komunističkih partija.*" Velebit je čvrst u uvjerenju da u avgustu 1941. godine još nije važilo pravilo da se porobljenim narodima savjetuje da strpljivo čekaju signal koji će jednog dana doći iz Londona, a da se do toga pritaje...

Da *"još nije došao čas"* za vojno djelovanje savjetovale su i pojedine britanske vojne ličnosti 1941. godine. Masovni pokret otpora, ne može se po volji pokrenuti i obustaviti, kao što se sijalica pali ili gasi prekidačem.[32] Neregularna vojna organizacija može da se razvija, jača i postane upotrebljiva vojna formacija samo u stalnoj borbi, u neprekidnim okršajima. To je jedan od razloga zbog kojih su četničke jedinice, koje su izbjegavale borbu protiv okupatora, u pogledu borbene efikasnosti uvijek bile znatno slabije od jedinica NOV-a. Odredi *"koji su čekali na znak"* predstavljali su demoralisane vojno neupotrebljive odrede.

Još iz vremena dok je bio na premijerskoj stolici Dušana Simovića spominje i Miloš Crnjanski u svojim *"Embahadama"*.[33] Crnjanski (1893-1977) je bio činovnik jugoslovenske vlade u egzilu i boravio je u Londonu. On je do rata službovao u Portugaliji ili kao kulturni ataše ili ataše za štampu.[34] Crnjan-

31 *Sećanja*, Zagreb, 1983., str. 78.

32 Vladimir Velebit, Uvod u knjigu *Tito-Churchull, strogo tajno*, izabrao i uredio dr. Dušan Biber, arhiv Jugoslavije, Beograd, Globus, Zagreb, 1982.

33 Nolit, Beograd, Iv, str. 40.

34 Miloš Crnjanski je ostao u emigraciji do 1965. godine, kada se vratio u zemlju. "Ambahade", koje je on objavljivao u *"Amerikanskom Srbobranu"*, predstavljaju njegove bilješke o događajima i diplomatama iz vremena prije 1941. godine. Zbog neke izazivačke dosjetke protiv Crnogo-

ski Simovića dovodi u vezu i sa Londonskim radiom. *"Želim da mu skrenem pažnju na to da ne valja Londonski radio, sa emisijama za našu zemlju. Ja bih rado uredio to. U ovom trenutku oni govore kao da čitaju pregled engleske štampe u nekom jagodinskom Dejli Njuzu, a savetuju nam da se okupimo oko Ćirila i Metodija. Ne valja to. (Simović) Veli, dobro, dobro, da kažem to Vilderu. Vidim da je umoran i da ne izgleda dobro. Ne sluša me pažljivo..."*

SVAĐE MEĐU MINISTRIMA

Oko čega su se sporili, na čemu su se razilazili u izbjegličkoj vladi?

U prepirkama među ministrima vlade u izbjeglištvu dominirala su uglavnom sporna pitanja. Razmirice su nastajale i oko statusa uočiratnog sporazuma Cvetković-Maček i njegovog tumačenja u novim povijesnim okolnostima. Nesloga je i oko ocjene krivice za aprilski slom Jugoslavije 1941. godine. Različiti su pogledi bili i na pitanjima rata i mira sa Nijemcima. Postavljenja ministara i poslanika u onim zemljama gdje je Jugoslavija održavala svoja poslanstva bila su stalni izvor prepirki i nesporazuma. Ključno pitanje o odnosu prema NOP-u i ravnogorskom pokretu u zemlji takođe je izazivalo razlike u gledanjima među ministrima u svim emigrantskim jugoslovenskim kabinetima što su djelovali u Londonu ili Kairu za vrijeme Drugog svjetskog rata.

"Uopšte govoreći, Simovićeva vlada se smatrala slabom, podeljenom, teškom, tvrdoglavom, uobraženom, neobaveštenom, nepredusretljivom, a za neke od ovih prideva se svakako smatralo da se mogu odnositi i na samog generala Simovića" kao čelnika izbjegličke vlade do 9. januara 1942. godine. To su ocjene koje proizlaze i iz otvorenih dokumenata do kojih je došao Jozo Tomasevich u britanskom Ferin ofisu (Foreign Officeu). Sumorne ocjene i razočaranost Britanaca djelovanjem izbjegličke vlade datiraju još od jeseni 1941. godine.[35]

raca crnogorski iseljenici su u emigrantskoj štampi pokrenuli glas protiv Crnjanskog i tako onemogućili da dalje objavljuje svoje uspomene u vidu bilješki u *"Amerikanskom Srbobranu"*. Autor je zatim svoje *Embahade* ponudio časopisu *"Naša reč"*, koji je počeo da izlazi 1948. godine u Parizu i krajem 1958. nastavio u Londonu sve do decembra 1990. pod uredničkom rukom Desimira Tošića, ali te njegove bilješke časopis nije prihvatio. On ih je objavljivao u *"Glasu kanadskih Srba"*. Desimir Tošić piše (*Vreme*, Beograd, 1. III 1997) da Crnjanski *"nije bio politički čovek i nije bio politički aktivan. Njegovo desničarenje pre Drugog svetskog rata i njegovo levičarenje posle 1965. po povratku u zemlju nisu plod neke političke ideologije, iako nose intelektualni prkos prema onima koji nisu na vlasti."* Možda je Crnjanskog najbolje okarakterisao njegov poznanik Milan Grol (1876-1952) u svome *"Londonskom dnevniku"* (Filip Višnjić, 1990): *"Njegov slučaj je kompleksan. On je, do skoro bar, ostao duhovno fašist, iako je rđavo mislio o Musoliniju i Hitleru... Suviše je inteligentan da ne bi osećao zlo tih režima. Ali je on skeptik o demokratiji, s averzijom prema vladi gomile... U suštini, on je manje vaspitanik reakcije nego što je ludo nastrojen..."*

35 Mihajlo Marić, *Kralj i vlada u emigraciji*, Zagreb, 1966., str. 434.

Od 18. decembra 1943. do 17. februara 1944. godine Forin ofis je protiv sebe ujedinio vojsku, SOE u Kairu i Londonu, uključivši i Čerčila. Forin ofis to nije činio zbog odanosti kraljevskoj vladi.

Do jeseni 1942. ljudima u Forin ofisu su dosadile neprestane i vječne svađe među izbjeglim jugoslovenskim političarima. Svađe su se razgorijevale i nakon te godine. Dovele su do mišljenja u Forin ofisu da će nakon rata teško biti restaurirati ujedinjenu Jugoslaviju. U svojoj oproštajnoj poruci, napisanoj u avgustu 1943. godine, britanski ambasador kod jugoslovenske izbjegličke vlade Dž. Rendel oborio se žestoko na jugoslovenske političare. *"Jugoslovenski ministri znaju kako mi ne očekujemo da će se upravo oni vratiti na vlast u Jugoslaviji..."* U jesen 1943. godine na više mjesta se mogu naći zabilješke funkcionera Forin ofisa: *"Nas nije i najmanje briga za Purićevu vladu"*. Ili: *"Ne marimo za Purića ni koliko je crno pod noktom"*. Rose je 1. XI 1943. napisao: *"... što je Purićeva vlada spremna uraditi nije važno ni koliko je crno pod noktom. Ona se može slobodno vratiti u ništavilo iz kojega je došla, a da nitko od toga nema štete"*. Depeša Forin ofisa Stivensonu u Kairu 3. XI 1943.: *"Sadašnja vlada nema nikakve važnosti... ako ustreba kralj će morati biti spreman da žrtvuje sadašnju vladu..."* J. Nicholson 10. XI 1943: *"Kralj je glavni klin naše politike, a za g. Purića ne marimo ni koliko je crno za noktom"*.

Gloženja su nastavljena od početka do kraja. Vlada je početkom 1943. godine pokušavala da poboljša odnose među raznim nacionalnim grupama jugoslovenskih iseljenika u SAD-u. To je u stanovitoj mjeri doprinosilo boljoj atmosferi, ali nije ublažilo nezadovoljstvo Britanaca u pogledu neodlučnosti te vlade prema dokazima o četničkoj kolaboraciji s Osovinom. Odnosi britanskih vojnih i civilnih vlasti i izbjegličke vlade bili su sve hladniji. To je vodilo ka potpunom prekidu odnosa britanske politike i Britanaca s Mihailovićem i njegovim pristašama u vladi te uspostavljanju veza s partizanima, NOP-om i njegovom Vrhovnom komandom od sredine februara 1943. godine.

PROPAGANDA IZ LONDONA I PODJELA U NARODU

Emigrantska vlada u Londonu sa svoje strane je činila sve što je mogla da učvrsti poziciju Mihailovića i četničkog pokreta. Stalno je podsjećala da je najvažnije da ravnogorski pokret vrati političko i socijalno uređenje stare Jugoslavije.[36] Na borbu protiv okupatora treba čekati do vremena kada okupator, pod udarcima savezničkih sila, bude počeo da napušta zemlju. Svojom propagandom u zemlji i inostranstvu uvjeravali su domaću i inostranu jav-

36 M. Minić, *Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-45*, Beograd, 1982., str. 25-28.

nost da u Jugoslaviji nije u pitanju borba protiv okupatora, već da se vodi građanski rat, koji su, kako su oni govorili, nametnuli komunisti, jer hoće da uvedu sovjetsku vlast.

U propagandi za domaće potrebe, ali i u onoj koja je intenzivno vođena putem radiostanica i listova, uporno su objavljivane obmane u ulozi četničke organizacije, koja je pripisivala sebi borbe i pobjede NOV-a i POJ-a.[37]

Na toj liniji su kralj Petar II i njegova izbjeglička vlada iz Londona nastojali da ostvare svoju politiku putem svestrane podrške i pomoći četničkom pokretu. Otuda se putem Londonskog radija naročito vojnim emisijama svakog četvrtka u sedmici, često donose spiskovi *"novih vitezova"* koje je na prijedlog ministra vojske Mihailovića Kralj odlikovao ordenom *Karađorđeve zvezde sa mačevima,* ili medaljama vojničke *Karađorđeve zvezde sa mačevima.* To je obrazlagano *"junačkim držanjem pred neprijateljem, pri čemu su i svoje živote položili".* Mnogi su podlijegali toj propagandi koja je sa Ravne gore vođena putem letaka i proglasa, širena i preko *"viđenih"* domaćina i oficira po selima, ali i u emisijama Radio-Londona.

Apeli preko Londonskog radija nisu postizali nikakve efekte. Ti apeli su upućivali na saradnju ali jedino u okviru četničkih snaga i pod Dražinom komandom. Ta propaganda je cijepala porodice i braću. Često je jedan brat išao na jednu, a drugi na četničku stranu. Razdvajane su čitave porodice, ali se i narod razdvajao na dva dijela. Podjela je ubrzana nakon odustajanja četnika od borbi kod Kraljeva i kad su oni okrenuli puške na partizane. Jaz među njima se širio i u Srbiji i u drugim područjima zemlje, pošto nisu uspijevali pokušaji za formiranje zajedničkih komandi i zajedničkih borbenih dejstava protiv okupatora i kvislinga. Mnoge tekstove u vojnim emisijama na Radio-Londonu čitao je lično major Živan L. Knežević. Tako i na dokumentu uz tekst emisije na Radio-Londonu od 20. avgusta 1942. godine piše: *"Čitano na BBC-u... 7,45 časova".* Na propratnom aktu upućenom *"Komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom Istoku",* te *"U dosije Vojne emisije"* piše da je tekst u prilogu čitan u 20,45", a ovjeren je: *P. z. Predsednika Min. saveta, Šef Vojnog kabineta, major Živan L. Knežević".* To nije uticalo na suštinu poruka koje su možda u oba termina saopštene preko Radio-Londona. Vojna emisija toga, ali i mnogih drugih dana, objavljuje imena *"junačkih boraca pod Dražom Mihailovićem koji su odlikovani".* Završavao ih je major-čitač: *"Neka je večna slava besmrtnim herojima koji padoše u odbrani časti i slobode Otadžbine".*

37 M. Minić, Isto, str. 44.

HRVATSKI MINISTRI I USTAŠKI ZLOČINI

Jasno i otvoreno ogradili su se hrvatski ministri od ustaških zločina počinjenih prema srpskom stanovništvu pod vlašću NDH. Oni su se, pri tome, koliko god su mogli odlučno protivili svim nastojanjima da se ta zlodjela pripišu čitavom hrvatskom narodu.

I ministar dr. Juraj Krnjević govori o tome u emisiji BBC-a na srpskohrvatskom jeziku 17. novembra 1942. godine. Kaže da su *"Rim i Berlin doveli u okupiranu Hrvatsku svoje gojence, koji su pod krinkom čistoga i nepomirljivoga hrvatstva imali iz Radićeve seljačke i čovječanske Hrvatske stvoriti Hrvatsku nacističkih i fašističkih janjičara i graničara na jugoistoku Evrope. Jedna otsudna granica je imala biti udarena između Srba i Hrvata, zato je moralo doći do proljevanja srpske nevine krvi... Suze hiljada i hiljada unesrećenih matera, djece, žena i staraca vape do neba, hrvatski narod ne može ovoga časa pozvati krivce na odgovornost. Ali će doći čas, kada opet bude u Hrvatskoj narodna riječ jača od tuđinske sile, koja danas drži Pavelića. Onda će hrvatski narod suditi svim zločincima prema njihovoj zasluzi. Niko tome sudu izbjeći neće..."*

Krnjević javno proširuje listu ustaških zlodjela. *"Između ostalih zločina naglasit ću jedan, za koji ćemo tražiti naročiti račun. A to je prisilno pokatoličavanje. Mačem primoravati nekoga da mijenja vjeru, još je odvratnije od tjelesnog umorstva."* Na koncu je on u hrvatskom narodu i diljem cijele Jugoslavije *"pozdravio sve one, koji su na bilo koji način pružali i pružaju otpor našim neprijateljima i njihovim pomagačima. Svojom požrtvovanošću osvjetlali ste lice svoga naroda."* On apeluje da se svi oni nađu na suradnji protiv zajedničkog neprijatelja. Pozvao ih je da surađuju, da se slože i spremaju se da zajednički ispune svoju zadaću u času kada *"bude vaša pomoć savezničkoj vojsci najviše vrijedila."*

I pored toga, dr. Radoje Vukčević, podsjećajući na izbjegličke dane, u junu 1962. godine u Americi objavio je članak kojim ponovo napada te ministre.[38] *"Hrvatski deo vlade imao je svoj poseban radio-čas za vezu sa Hrvatskom. Preko tog radija nije se nikada čuo ni jedan protest protivu ustaških pokolja izuzev jednog anemičnog Krnjevićevog govora... Hrvatski ministri su tim putem hteli da pogrome sakriju pred svetom i očuvaju savezništvo Hrvatske, kao da se lelek miliona i groblja stotina hiljada nevinih žrtava mogu i smeju skriti".*

I K. St. Pavlović je u tom *"Glasniku"*[39] napao hrvatske ministre. *"Dr. Krnjević se obratio hrvatskom narodu preko radija, uoči katoličkog Božića, 24. decembra 1941. Ali u tom govoru ni jedne reči nije bilo o pokoljima. Dok je srpska krv nemilice tekla, on je hrvatskoj braći i sestrama poželeo da Božićne blagdane provedu u veselju i zadovoljstvu."*

38 *Njegoš*, glasnik Srpskog istorijsko-kulturnog društva Njegoš, jun 1962., str. 2-3.
39 Sveska druga, str. 69, decembar 1958.

A dr. Krnjević je govorio: *"Za mene i za svakog Hrvata najsvetije ime Hrvat i Hrvatska, koje su dali razbojničkoj organizaciji svog plaćenika, poglavnika Pavelića u času kada sa svojim ustašima čine najbestijalnije zločine nad bratskim srpskim narodom i onim div-junacima hrvatskim koji se stavljaju u odbranu svoje časti narodne i svog narodnog hrvatskog ponosa... Ja odbijam svaki pokušaj uvlačenja u zločin i optuživanja hrvatskog naroda za zvjerstva koja se, i u koliko počinjuju, u domovini bilo prema kome, a naročito prema bratskom srpskom narodu."*

Radio-Jerusalim se 19. maja 1942. osvrće na poruku koju je nedavno dr. Krnjević iz Londona uputio hrvatskom narodu... *"Kasno je došlo hrvatskom narodu šta mu valja činiti danas. Šuma, puška, osveta, smrt tuđim plaćenicima i domaćim izrodima, saradnja sa generalom Mihailovićem i pristupanje odredima njegovim. To su uglavnom poruke dr. Krnjevića hrvatskom narodu. Tako vam bog pomogao".*

Tu izjavu je podupirao dr. Večeslav Wilder nagovještajem potrebe borbe *"pod jednom komandom"*. On je podržavao poruku dr. Krnjevića. Osporava "spletke" da se borbe u Jugoslaviji prikažu kao građanski rat Hrvata protiv Srba. Na Radio-Londonu on kaže (20. maja 1942.) da *"ovom porukom dr Krnjević onemogućava đavolsku spletku fašista i nacista da svoju vojnu akciju protiv Draže prikažu kao neki građanski rat Hrvata protiv Srba... Draža Mihailović se bori za veliku Jugoslaviju".*

Hrvatski ministri nisu dopuštali ljagu i kolektivnu odgovornost hrvatskog naroda za zločine pojedinaca ili grupa među ustašama i u vodstvu ustaškog pokreta Te razmirice nisu ostajale samo u zatvorenim vladinim krugovima. Izdašno su dospijevale u javnost Velike Britanije, Jugoslavije i šire.

TRVENJA MINISTARA - RAZDVAJANJE HRVATA I HRVATSKOG NARODA OD USTAŠA I USTAŠKIH ZLOČINA

U britanskoj štampi, a i na BBC-u, vladala je čitava zbrka oko *"Hrvata"* i *"ustaša"*. Smišljeno su Hrvati i hrvatski narod poistovijećeni sa ustašama. U propagandi su izjednačavani. Ministri Hrvati u izbjegličkoj vladi su nastojali da to spriječe, ali im nije polazilo za rukom da bilo šta postignu ni u propagandi, pogotovo među ministrima Srbima u vladi. Dr. Krnjević je, osim bitke za redovne emisije na hrvatskom jeziku, vodio i borbu protiv neadekvatnog tretmana čitavog jednog naroda. Njemu je iz Oklanda sa Novog Zelanda stiglo i protestno pismo jedne slovenske organizacije sa zahtjevom da se u emisijama Londonskog radija odvajaju ustaše od ostalih Hrvata. Krnjević je to pismo dostavio Džordžu Rendelu, britanskom ambasadoru pri jugoslovenskoj vladi u Londonu, a ovaj ga odmah proslijedio Daglasu Hauardu u Foreign Office 1. septembra 1942. godine.

Rendel u pismu Daglasu priznaje da je istina da ustaše nisu svi Hrvati. *"Izgleda da su ustaše mala grupa fašista koju plaćaju Nemci i Italijani kako bi podržavali Pavelića. I sam Ninčić (tadašnji ministar inostranih poslova u kraljevskoj vladi) rekao mi je da je velika većina Hrvata protiv ustaša i podržava Ujedinjenu Jugoslaviju. Istina je takođe da postoji takozvana hrvatska regularna vojska pod vodstvom Pavelića čiji je jedan deo poslat na ruski front, a drugi se bori protiv Mihailovića, tako da nije čudno što britanska štampa i BBC ponekad upadnu u klopku koju postavlja Osovina i govore o Hrvatima da su svi kvislinzi i ustaše".*

Rendel smatra da se ne može mnogo učiniti na tome,ali je kopiju svoga pisma razaslao na još neke adrese. Praksa propagande u Britaniji nastavljena je dotadašnjim tempom, a protest sa Novog Zelanda i Krnjevićeva ljutnja zbog toga ostali su uzaludni.

Radio je posebno u vojnim emisijama, napadao ustaško vodstvo u NDH, naročito Pavelića. Kad je u NDH počela registracija Srba s ciljem da ih upotrijebe za rad u Njemačkoj, radio prenosi saopštenja Mihailovića *"zastupnika Njegovog Veličanstva Petra II u okupiranoj Otadžbini"* i njegova naređenja *"svima Srbima da se ne odazivaju pozivu Pavelića već da beže u šume i pridruže se odredima jugoslovenske vojske".*

Nisu samo hrvatskom narodu kao cjelini pripisivani zločini ustaša u Drugom svjetskom ratu. Sklonost ka pripisivanju zločina čitavim narodima umjesto individualnim ili grupnim počiniteljima ispoljavana je u vojnim emisijama emigrantske vlade na Londonskom radiju. Tako je činjeno stalno, takoreći. To ilustruje i jedan od primjera te emisije na BBC-u od 3. decembra 1942. godine. Tada su bugarski, mađarski i albanski narod optuženi za zvjerstva počinjena u ratu. Predsjedništvo kraljevske vlade je s tim u vezi 19. decembra te godine obavijestilo svog vojnog izaslanika u Ankari.[40]

"Vojni kabinet u emisijama koje daje četvrtkom na Londonskom radiju do sada je uvek objavljivao sva zverstva i zločine koje okupatori vrše u Jugoslaviji. U poslednje vreme britanska cenzura pokušava i traži da se o ovim zverstvima što manje govori, da se ne bi naš narod deprimirao i moral pao. Tako su u vojnoj emisiji od 3. decembra pokušali da izostave bugarska, mađarska i arnautska zverstva. Predsedništvo vlade nije pristalo na ovo i cela je emisija o zverstvima pročitana, samo je reč 'bugarski' zamenjena rečima 'Borisovi zločinci'".

40 (Pov. Br. V. K. 2285).

PRVE VIJESTI U INOSTRANSTVU O USTANKU U JUGOSLAVIJI

"Kraljevska vlada zna da šaka nesavesnih ljudi današnjom preranom akcijom nanosi teške patnje narodu. Nevine žrtve koje Nemci danas streljaju, biće isto tako osvećene i na račun Nemaca i na račun onih koji čine da te žrtve padaju. Čas slobode je blizu, a prava vlada u Londonu daće signal kada će početi ponovna borba za slobodu."[41]

Ustanku se protivila i izbjeglička vlada u Londonu. Smatrala ga je preuranjenim, pogotovo kad ga ne bi vodili kraljevski oficiri. Takav stav je putem BBC-a u svom govoru izrazio jugoslovenskom narodu i predsjednik te vlade general Dušan Simović. *"Čekati na znak iz Londona"* - otuda je savjetovano ustanicima u porukama koje su otpremane za Jugoslaviju. Taj savjet je podudaran sa pogledima Mihailovića i njegovog ravnogorskog pokreta.

NOP i partizanski odredi nisu čekali. Oni su od početka čistili pojedina područja od okupatora i njegovih saradnika. Ravnogorski pokret se protivio njihovim oružanim akcijama. Za takve akcije je rasprostirao parole *"Još nije vreme", "Treba još čekati", "U akciju krenuti kad dođe vreme", "Nije trenutak da se napadaju nemačke i italijanske oružane formacije".*

Tri su kanala prodora vijesti u inostranstvo o ustanku. Četnici su do jula i avgusta 1941. godine stupili u dodir s jugoslovenskim predstavnicima u Istanbulu posredstvom povremenih putovanja poslovnih ljudi iz Srbije. Tim putem su istovremeno potekli prvi izvori vijesti o ustanku. S njima i informacija da ustanak nije izbio pod vodstvom bivših oficira jugoslovenske vojske. Govorile su da ustanak vodi KPJ. Izvještaji o tim stečenim saznanjima dospjeli su do britanskih vlasti i jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu.

I kvislinška štampa u Beogradu donosila je izvještaje o ustanku. Prenosili su ih listovi i radio emisije u raznim evropskim zemljama. Radio-Moskva je o tome prvu informaciju objavila 8. avgusta 1941. godine. U tom mjesecu je došlo i do službene britanske reakcije na događaje u Jugoslaviji. Iskazao ju je Hugh Dalton. Rekao je da bi gerilske i sabotažne grupe koje sada djeluju u Jugoslaviji trebalo da pokažu dovoljno aktivan otpor kojim bi trajno ometali okupacione snage i onemogućavali njihovo smanjivanje na jugoslovenskom tlu. Svojim akcijama bi, prema tome, zapriječile prebacivanje trupa sila Osovine na druge frontove u svijetu. Dalton je, takođe, savjetovao da te grupe ostanu u ilegalnosti. Smatra da bi morale izbjegavati bilo kakav pokušaj dizanja ustanka u širokim razmjerama. Pogotovo da započnu ambicioznije vojne operacije. Takvi pokušaji bi doveli do oštrih represalija pa i gubitka ključnih ljudi oružanih grupacija. Umjesto tih širih akcija

41 Vojmir Kljaković, *Memoari generala Simovićai dokumenti 1939-1942.*, Politika, Beograd, 30. X 1970.

savjetovao je da *"pripremaju široku podzemnu organizaciju koja će biti spremna da snažno udari kasnije, kad mi damo znak"*.[42]

KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA I ORUŽANI OTPOR OKUPATORIMA I KVISLINZIMA

Parole za usporavanje ustanka - Od protivljenja ustanku preko podrške ustanicima do usporavanja i pasivizacije oružanog otpora

Izbjeglička vlada nije povoljno ocijenila ni vijest o dizanju oružanog ustanka u zemlji protiv okupatora i kvislinških režima. Njene prve reakcije su negativne. Smatrala je da se to čini preuranjeno. Nepovoljno je primila i činjenicu što je ta borba počela bez njenog konsultovanja ili konsultovanja Britanaca. One koji su je poveli nije smatrala legitimnim. Posebno je negativno ocijenila što je ustanak povela KPJ (Komunistička partija Jugoslavije). U svojstvu predsjednika te vlade u emigraciji general Dušan Simović je u tom smislu istupio u svom govoru na BBC-u 12. avgusta 1941. godine - nekoliko dana pošto su u Jugoslaviji zapaljene julske ustaničke vatre. On je, čak, osudio tu akciju. Prijetio je i sankcijama protiv vođa ustanka. Kad za ustanak dođe pravi čas vlada će zajedno sa Britancima dati odgovarajući znak - rekao je on.

Partizanski odredi oslobodili su 27. jula 1941. godine Drvar i Oštrelj. Proglašen je opšti ustanak u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Potom su nastavljene operacije prema Bos. Petrovcu, Bos. Grahovu, Glamoču i u oblasti Kozare (Prijedor, Kostajnica i Dubica). Među borcima još nije bila razvijena svijest o pravim ciljevima borbe, više ih je oduševljavala borba protiv *"Turaka"* i *"balija"* nego protiv okupatora.

Simovićeva vlada je, međutim, putem Radio-Londona osudila dizanje ustanka. Smatrala je da će ustanak biti uzrok odmazde neprijatelja i patnji naroda. Poručivao je da će vlada blagovremeno dati signal kad narod treba da se digne i vrati oduzetu mu slobodu.

Ustanak je podignut ali rascijepljen u dva ideološka krila. Vođi ustanka su Draža Mihailović na nacionalističko-monarhističkoj liniji i Tito na socijalističko-republikanskoj liniji. Na Dražu je imala uticaja legalna emigrantska vlada, dok je Tito bio revolucionarno samostalan.

Vlada je uskoro ublažila to svoje protivljenje. Ocijenila je da i ona za sebe iz toga može izbiti krupne prednosti. Smatrala je da može steći određena preimućstva iz činjenice što je buknuo ustanak u zemlji koju je napustila pri okupaciji u aprilu 1941. godine. Shvatila je da se ustanicima kao vojskom može

42 John Ehrman, *Grand Strategy*, sv. V, avgust 1943 - septembar 1944, *History of the Second World War*, United Kingdom, Military Series, London 1956., str. 77.

poslužiti za dolazak na vlast u Jugoslaviji po završetku Drugog svjetskog rata. Od početka se stavila na stranu ustanika četničkog usmjerenja smatrajući ih snagom oružanog otpora. Pogotovo otkad je Mihailović uspostavio veze i sa izbjegličkom, i sa britanskom vladom. General Dušan Simović je često istupao u emisijama BBC-a.

I on, a nakon njegovog pada sa funkcije predsjednika vlade, i kralj Petar su u tim javnim istupanjima učvršćivali ravnogorski pokret i njegovo vodstvo u uvjerenju da će dobijati pomoć Velike Britanije kao saveznice antifašističke koalicije. Savjetovali su mu šta treba i kako da preduzima. Simović se javljao, a Londonski radio rasprostirao njegove poruke:

"Nj. V. Kralj i Kraljevska vlada preduzimaju sve potrebne mere da vam se što pre pruži sva potrebna pomoć. Pitanje povoljno rešeno. Pripreme u toku. Stoga sačekajte i savetujte svima strpljenje i uzdržavanje od prenagljene akcije, kako biste izbegli gubitke i održali se preko zime. Sad se ne izlagati i sačekati odavde znak za akciju.

Održavajte stalno vezu s našima u Bosni i Crnoj Gori. Preduzmite mere: za manevrovanje u cilju prebacivanja iz ugroženih mesta u krajeve van neprijateljskog dometa, za slučaj potrebe za zimovanje i za predstojeću akciju. Do datog znaka za zajednički rad ne bez krajnje potrebe ne izazivati neprijatelja".[43]

Zbog svega toga i Radio-London ispisuje mijene u svom djelovanju. Poput izbjegličke vlade najprije je, na primjer, davao podršku ustanicima. Onda je otpočela kampanja za usporavanje ustanka parolama da se ne izazivaju okupatori. Zatim su emitovana direktna naređenja i saopštenja da se svi patrioti potčine Mihailoviću. To nisu mogle promijeniti ni Čerčilove poruke od 28. novembra 1941. kad nalaže: *"... Sve što je u ljudskoj moći trebalo bi učiniti da se pomogne gerilskim borcima u Jugoslaviji. Molim, izvestite šta je učinjeno."* Što se radija tiče, učinjeno je to da je britansko geslo otpora *"radi polako"* uticalo i na realizaciju ideje radio-poslenika Ričija (razglašavana preko Radio-Londona lupkanjem Betovenovih zvukova iz Pete simfonije) da se smiri i čak prepusti Nijemcima. Tako je i parola *"Kad dođe vreme"* bila u suprotnosti sa partizanskom *"Smrt fašizmu - sloboda narodu"*. Ispisivana je svuda, na svakoj poruci i proglasu, na letku i na zidovima, sve dokle su dopirale pismene ruke i dokle je doticalo boje da se ta parola iskaže. I to u vrijeme - kako piše M. Jevtović - kada su svi mogući radio-talasi stišavali bilo kakvo talasanje i narastajuću plimu borbe protiv okupatora. Ti talasi su sputavali ljude, prisiljavajući ih da čekaju da sebe i svoj narod, zemlju i domovinu drugi oslobađaju. Radio je govorio jedno, a stvarnost je otkrivala drugo. A to drugo i novo će mnogo kasnije prisiliti radio da bude drukčiji.[44]

---

43 Iz govora generala Dušana Simovića na BBC-u, Radoje Knežević, *Jugoslovenska vlada i Draža Mihailović*, Poruka br. 10, London, 1954., str. 11.

44 Potrebno je dosta vremena da bi se u velikoj arhivi Public Recording Office u Ričmondu kraj Londona pronašlo neko saopštenje ili barem trag tom saopštenju. U taj mukotrpni istraživački

I 15. novembra 1941. premijer Simović je izjavio kako se Mihailović nalazi na čelu svih snaga otpora u Jugoslaviji. Tražio je da se svi borci stave pod njegovu komandu. Mihailović je uživao punu podršku vlade u emigraciji. Ubrzo je 7. decembra 1941. godine, odlukom vlade i voljom kralja, unaprijeđen u čin brigadnog generala. To mu je ujedno bila nagrada za izvještaj od 22. novembra te godine po kojem je on, navodno, postigao sporazum između četnika i partizana. Tim izvještajem je, u isto vrijeme, naveo i zaveo i vladu i Britance na primisao kako su partizani prihvatili njegovu vrhovnu komandu.[45]

Draža Mihailović je za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovdstva u vladi KJ u emigraciji imenovan 11. januara 1942. godine. Toga dana je dr. Slobodan Jovanović došao za predsednika vlade.[46]

"... Sad treba da se priberete od pretrpljenih udaraca, da se prikupite i organizujete pod vrhovnim vođstvom đenerala Draže Mihailovića. Treba se čuvati preuranjenih akcija koje bi donele žrtve prevelike i nesrazmerno sa onim što se može postići. U borbu sa neprijateljem stupiće svi, i Srbi, i Hrvati, i Slovenci kad dođe pravi čas i znak bude dat".[47]

To su riječi kralja Petra u emisiji BBC-a 27. marta 1942. godine. U svim tim istupanjima putem Londonskog radija, u emisijama na srpskohrvatskom jeziku, stalno su odzvanjale poruke da borba počne *"kad dođe pravi čas"* i kad *"znak bude dat"*. To je značilo kad počne iskrcavanje Saveznika u Jugoslaviji što će označiti *"juriš na evropsku tvrđavu fašizma"*. To se kao politički princip u odnosu na oružani otpor protiv okupatora u Jugoslaviji nije promijenilo ni pod novim predsjednikom izbjegličke vlade Slobodanom Jovanovićem od 10. januara 1942. do juna 1943. godine.

Kao predsjednik, dr. Slobodan Jovanović 31. jula 1942. piše potpredsjedniku Ministarskog savjeta dr. Mihi Kreku o upotrebi riječi *"partizani"* na Londonskom radiju. *"Molim da se... preko BBC-a više ne upotrebljava izraz partizani, jer su to obični pljačkaši koji ubijaju i bore se protiv naroda i Draže Mihailovića, a često puta u dogovoru sa Nemcima. Zbog toga narod više neće da sluša Londonske emisije... Juče sam o ovoj stvari govorio sa g. Rendelom..."*

Vlada Slobodana Jovanovića otkad je formirana u januaru 1942. godine davala je Draži svestranu podršku. Imenovala ga za ministra vojske, za ne-

---

napor upustio se novinar i publicista iz Beograda Miroljub Jevtović. U Londonu je istraživao ratni radio i emisije u toku Drugog svjetskog rata. Rezultat toga njegovog nastojanja je zbirka arhivskih i drugih dokumenata koje je u vezi sa stanjem u Jugoslaviji otkrio i učinio dostupnim jugoslovenskoj javnosti. Objavljeni su pod naslovom *"Šta kaže Radio-London"* u izdanju *"A-S delo"*, Beograd, 1989.

45 Vojmir Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942.*, Politika, 7. XI 1970.

46 Taj resor Mihailović je držao sve do dolaska dr. Ivana Šubašića za predsjednika vlade 1. juna 1944. godine. Na njegovo ministarsko mjesto je tada došao Petar Živković, divizijski general. Prije obrazovanja vlade dr. Ivana Šubašića, predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršal Josip Broz Tito izjavio je da prihvata Šubašića pod uslovom da buduća vlada odstrani Dražu Mihailovića i osudi sve saradnike okupatora u Jugolsaviji. No, i poslije toga Dražu Mihailovića su njegovi potčinjeni oslovljavali ministrom.

47 R. Knežević, Isto, str. 12.

koliko mjeseci dala mu dva generalska čina (divizijski i armijski), Kraljevim ukazom od 10. juna 1942. Dražin štab je preformiran u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske, a Draža postavljen za njenog načelnika. Od puča 27. marta 1941. do juna 1943. godine ministar dvora bio je Radoje L. Knežević. On je u inostranstvu bio najvatreniji pobornik Mihailovića i ravnogorskog pokreta. Iz pozicije takve funkcije koju je obnašao i iz shvatanja i stavova koje je imao on je nakon završetka rata napisao brojne članke i publikacije o izbjegličkoj vladi i Mihailoviću. U tim okvirima je od 1952. do 1954. godine pisao i o oružanom otporu u zemlji.[48]

"(1) Pre svega, učiniti da se dva rivalna pokreta otpora sliju u jedan, pod vođstvom đenerala Mihailovića; ukoliko bi to bilo neizvodljivo, nastojati da se obustavi njihova međusobna borba i postigne izvesno sadejstvo protiv zajedničkog neprijatelja. (2) Maksimum snaga prebacivati iz Srbije u Crnu Goru, na teritoriju Pavelićeve države, da bi se akcijom protiv ustaša umanjilo i eventualno zaustavilo dalje uništavanje Srba. (3) Otporne elemente povezati širom zemlje, radi dejstava protivu okupatora u širim razmerama gde god i kad god to budu zahtevali interesi savezničke strategije. Tom stalnom pretnjom organizovanih snaga biće, u svakom slučaju, vezan za Jugoslaviju veći broj neprijateljskih divizija. (4) Opšti ustanak za oslobođenje zemlje dići u času savezničkog iskrcavanja na Balkan ili kad se bude od strane koalicije slobodnih naroda pristupilo jurišu na "evropsku tvrđavu". (5) Propagandom preko radija i delovanjem na samom terenu suzbijati plan prepredenih neprijatelja koji su potpirivanjem antagonizma između pojedinih delova naroda podrivali same osnove jugoslovenske države i za sutrašnjicu."

Koliko su bili važni stavovi vlade u izbjeglištvu u pogledu oružanog otpora u zemlji još je bitnija svakodnevna politika koju je provodio ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva kao vladin predstavnik u Jugoslaviji. Razmatrajući njegovu političku praksu, Jozo Tomasevich ukazuje na promjenljivost te politike i njenu nekonzistentnost. Nikada ta politika nije bila jasno definisana, puna je obrta i zaokreta, varirala od područja do područja, od jedne do druge faze rata, a često je i protivrječna. Tomasevich kaže da joj je nemoguće dati jedinstvenu karakterizaciju.

U toj politici se, i pored toga, nalaze tri glavna motiva u pozadini četničkog djelovanja: prvo, Jugoslaviju nanovo sagraditi oko Velike Srbije, sa svim područjima u kojima su Srbi sačinjavali većinu ili samo znatan dio stanovništva, s dinastijom Karađorđevića na čelu i sa četnicima koji bi potpuno kontrolisali državni mehanizam; drugo, izbjegavati borbu s mnogo nadmoćnijom silom Osovine sve do završne faze rata, a tek tada boriti se samo sa saveznicima nakon njihovog iskrcavanja na jadransku obalu kada bi postali glavni faktor pri istjerivanju neprijatelja iz zemlje; treće, partizani su njihov glavni neprijatelj na kratki rok i dugoročno, pa su bili spremni sarađivati

48 *Poruka*, br. 8, 10, 13, 18, 23 i 24, London, 1952./53./54.

sa svakim, pa i sa okupacionim snagama koje su se borile protiv NOV-a i POJ-a. U tome su sadržane tri osnovne crte četničke politike. Sve druge specifičnosti njihovog ponašanja su samo varijacije ili finese tako ustrojene političke i programske orijentacije.[49]

RADIO-LONDON, KRALJEVSKA VLADA I PARTIZANSKI POKRET

Jesu li partizani *"agenti Gestapoa"* a partizanski odredi *"skup međunarodnih zločinaca"*?

Emisije Londonskog radija nerijetko su dospijevale i na dnevne redove sjednica jugoslovenske izbjegličke vlade. Prva spominjanja partizana u njegovim emisijama u toj vladi su nazivana aferama. Da li je uputno, braneći Mihailovića, vrijeđati partizane u Jugoslaviji? Jednom prilikom je radio-emisija Vojnog kabineta te vlade prenijela na BBC-u govor u kojem se partizani nazivaju agentima Gestapoa. I sam Mihailović je poslao vladi u London telegram u kome saopštava *"da srpski narod smatra partizanske odrede kao skup međunarodnih zločinaca"*. Sve to je rečeno na sjednici Jugoslovenskog ministarskog savjeta u Londonu 21. oktobra 1942. godine. Tada je o tome govorio ministar Budisavljević. *"... Došlo je do afere oko Draže Mihailovića... Sovjetski ambasador kod naše vlade u Londonu izneo je otpužbe protiv generala Draže Mihailovića. Kakve su te optužbe nije nam kazao gospodin Ninčić (ministar vanjskih poslova izbjegličke vlade - o. a.) i tako mi članovi vlade... ne znamo šta sovjetska vlada zamera i u greh upisuje Draži Mihailoviću... Vlada kao celina ni danas nije obaveštena ni o noti g. Bogomilov a(sovjetskog ambasadora - o. a.) ni o našem odgovoru na tu notu. Ja tražim odlučno od g. Ninčića da i o jednom i o drugom naknadno obavesti vladu"*.

Vlada kao cjelina i svi njeni ministri nisu znali mnogo šta što je bilo dostupno samo određenom broju članova njenog kabineta. Jedni su znali sve ili skoro sve, a drugi - ništa. Budisavljević je podsjetio i na Dražin već spomenuti telegram vladi o partizanima kao skupu međunarodnih zločinaca. "...

49 Šire: Jozo Tomasevich. *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber, Zagreb, 1979., str. 154. I Majkl Lis u svojoj knjizi *"Silovanje Srbije"* govori o Mihailoviću i njegovim političkim ciljevima. U te ciljeve njegovog pokreta Lis ne svrstava ono što je osnovno: stvaranje velike etnički čiste Srbije. To on uopšte ne spominje. On kaže da je Draža htio da kamuflira taj osnovni cilj kada zemlju oslobodi od okupatora, da je spasi od komunističkog prevrata i da, potom, održi slobodne demokratske izbore uz pomoć zapadnih saveznika. *"Želeo je da restaurira legitimnu vlast pod monarhijom i na kraju da vrati čast vojske posle sramnog poraza iz aprila 1941. godine."* U svom konceptu opšteg otpora i njenom provođenju pokret je bio spreman da sarađuje, kaže Lis, i da prihvati uputstva saveznika, pod uslovom da su njegove vođe zadovoljne i da se s njima ne manipuliše ili traži da svoj narod podvrgne represalijama bez vaganja posljedica. *Duga*, Beograd, br. 445, 16. do 29. III 1991.

Držim da je saopštenje telegrama Draže Mihailovića o partizanima g. Bogomilovu počinjena jedna greška koja šteti naše interese. Mi moramo svom odlučnošću braniti Dražu Mihailovića od svih napadaja... ali držim da ne smemo vređati partizane u Jugoslaviji kod sovjetske vlade kojoj smo doduše pogrešno, kako je to ovde obrazložio gospodin Krnjević, priznali pravo ingerencije na naše partizane da sarađuju sa Dražom Mihailovićem." Budisavljević je smatrao krupnom greškom i emisiju preko BBC-a o partizanima kao agentima Gestapoa.

U raspravi na sjednici te vlade nije izostavljena ni radio-stanica *"Slobodna Jugoslavija"* u Moskvi. Ona je oštro napala jugoslovensku vladu. *"Mora biti jasno da ovaj napad na našu vladu na moskovskom radiju nije mogao uslediti bez znanja i odobrenja sovjetske vlade... Sovjetski ministar inostranih poslova imade u rukama i ovaj akt naše vlade i informacije date iz Vašingtona u 'Njujork Tajmsu'. On mora doći do zaključka da je napadaj na partizane... delo naše... Onda se mora smatrati tačnom izjava gospodina Grola kada su naši odnosi sa Rusijom došli u kritičan stadijum. To se mora smatrati krupnim neuspehom naše spoljne politike."*

Sjednica vlade je završena prividnom saglasnošću da je načinjen *"krupan neuspeh naše spoljne politike"*. Kao da niko od ministara nije ni pomislio, a kamoli rekao da je to, uistinu, najkrupniji promašaj unutrašnje politike izražen u propagandi te vlade.

DA LI SRBI RAZUMIJU IJEKAVSKI?

Oštra sporenja o hrvatskom jeziku na Londonskom radiju

Radio-London je imao emisije, osim na srpskohrvatskom, i na slovenačkom jeziku. Ali nije ih imao na hrvatskom. O tome su vođeni oštri i žestoki polemički sporovi u krugu emigrantske vlade i u njenom okruženju. Za Hrvate ministre u emisijama nema Hrvata i hrvatskog jezika. Za srpske članove kabineta ima ih i previše. I u zemlji, među četnicima slušaocima, govorilo se da Radio-London i njegove emisije vode isključivo Hrvati, a da su Srbi iz toga posla potpuno potisnuti.

Ne bi se reklo da se Harison protivio zahtjevu za uvođenje emisija na hrvatskom jeziku. Za njihovo svakodnevno funkcionisanje navodi teškoće (prevodioci, najavljivači, spikeri) koje ih čine preuranjenim. Možda je na ocjenu o preuranjenosti uticala i sama vlada koja se protivila njenom uvođenju. Na toj osnovi će među članovima vladinog kabineta iskrsnuti teška neslaganja čak i oko uvođenja radijskog biltena jednom dnevnom na *"ijekavskom"* izgovoru. Ijekavski, dakako, nije mogao biti preuranjen, ali je i to izazvalo burne polemike i žustra reagovanja među vladinim ministrima, s jedne strane, onih iz srpskog (koji su u većini), a s druge, onih iz hrvatskog nacionalnog korpusa. Evo kako je nastao taj spor.

Drugi dio:

LICE I NALIČJE PROPAGANDE IZ VELIKE BRITANIJE USMJERENE PREMA JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA

BBC KAO ORUĐE A NE TVORAC POLITIKE

Razmimoilaženja, natezanja i sukobi mišljenja unutar i između SOE, Forin ofisa i PWE

U složenom procesu donošenja britanskih odluka u toku rata postojala su četiri faktora: Forin ofis, SOE pod svojim različitim nazivima, vojska (Zajednički štab načelnika štabova, vrhovni zapovjednici za Bliski istok i Sredozemlje) i sam Vinston Čerčil. Tu su i brigadni general Fitzroy Maclean, pukovnik F. W. Deakin i u jednom razdoblju Randolf Čerčil, koji su uticali na događaje kao pojedinci a ne kao pripadnici ove ili one organizacije ili institucije. Na rubu donošenja odluka su još dvije organizacije - BBC - PWE.[50] To je organizacija koja je vršila političku propagandu namijenjenu neprijatelju i zemljama pod okupacijom sila Osovine. Politički je bila potčinjena Forin ofisu, a u administrativnom pogledu Ministarstvu informacija. Iza PWE nije stajao nikakav ministar, a imao je direktora. Na BBC se gledalo kao na oruđe za provođenje politike, a ne kao na tvorca politike. Elizabeth Barker piše da je bio oruđe kojim se teško baratalo, s njim se teško izlazilo na kraj. Zbog toga je vršio stanovit uticaj na stvaranje politike kojoj je imao biti samo oruđe.[51]

Među tim organizacijama je dolazilo do sukoba i nesuglasica. Antoni Idn je vjerovao u ispravnost metoda i mudrost odluka Forin ofisa.

I druge su se organizacije ubacivale u poslove političkog odlučivanja. U tome je naročito prednjačio SOE. U njemu su kao rukovodioci sjedili ljudi iz bankarskog svijeta i iz Sitija. Lord Glenkoner u novembru 1941. piše Forin ofisu: "*Pružati podršku partizanima značilo bi politički odbaciti jugoslovensku vladu... Ako želimo da pobuna u Jugoslaviji bude uspješna, mora je nadahnjivati želja da bude borba svih Jugoslovena za Jugoslaviju, a ne pobuna iza koje stoje Moskva i koju vode komunisti, koji se bore za Rusiju*". I lord Selborne, ministar za ekonomsko ratovanje od 1941. godine, koji je na tom položaju zamijenio

50 PWE: Political Warfara Executive (Uprava za vođenje političkog rata).

51 U Drugom svjetskom ratu Elizabeth Barker je rukovodila balkanskom sekcijom Uprave za političko ratovanje (PWE) i u političko-obavještajnom odjelu britanskog Ministarstva vanjskih poslova (Political Intelligence Department, Foreign Office). Uz uvid u mnoge britanske tajne dokumente, ona je pripremala direktive za emisije britanskog radija i štampe, upoznala je brojne političare i novinare koji su iz Jugoistočne Evrope bili u emigraciji u Londonu. Nakon rata se dugo bavila novinarstvom i publicistikom. Bila je i dopisnik britanske novinske agencije Reuter, izvještavajući o političkim zbivanjima u zemljama Jugoistočne Evrope. U britanskoj radio-kompaniji (British Broadcasting Corporation) radila je kao diplomatski dopisnik a kasnije je postala načelnik sekcije za evropske razgovore. Ima veliko novinarsko, publicističko, diplomatsko i životno iskustvo, piše jasno, zgusnuto, zanimljivo. Opšte je uvjerenje da poštuje postulate povijesne znanosti.

Hugha Daltona, svoj barjak je objesio na jarbol antikomunizma. Za to se opredjeljenje toliko fanatično borio da su ga događaji pregazili. On čak i u maju 1944. godine upozorava Čerčila na političke opasnosti u koje će uletjeti ako bude visoko ocjenjivao doprinos partizana savezničkom ratnom naporu.

U Zajedničkom vijeću načelnika štabova lord Mauntbatten uživao je u tome da pecka Idna ulazeći u Idnov zabran. Taj lord je 6. maja 1943. godine kritikovao politku daljeg pružanja pomoći Draži Mihailoviću. Rekao je da bi to moglo dijelom ugroziti *"naše dobre odnose sa Rusijom"*. Mauntbaten je i u junu 1943. godine poslao Zajedničkom štabu načelnika štabova memorandum u kojme optužuje Forin ofis da je glavna misao vodilja njegove politike nastojanje da ne dolazi u *"političke sukobe"* (navodnici su njegovi) s jugoslovenskom vladom. *"Čini se vjerovatnim... da je Mihailovićeva snaga velikim dijelom plod podrške koju mu pružamo. Međutim, nije baš vjerovatno da ministar rata, kojega vlada Njegova Veličanstva mora pozivati da bi se kategorički izjasnio da je protiv sila Osovine, uživa veliki ugled u svojih sunarodnjaka, od kojih se mnogi aktivno bore protiv Osovine. Budući da se čini kako je Mihailović doista u vezi sa Italijanima i zbog toga što se zna da se on bori protiv partizana, koje opremaju Rusi*[52] *mi se zapravo upuštamo u opasnost da izazovemo stvaranje takve situacije da će nam se moći prigovoriti kako smo uzrokovali mali građanski rat, i to takav građanski rat u kojemu ćemo mi i Rusi podupirati dvije suprotne strane. Očiti su vojni nedostaci politike Forin ofisa, kojoj je glavna težnja izbjegavanje 'političkih sukoba' s jugoslovenskom vladom. Predlažemo da ih na to upozorimo"*.

KO JE I KAKO UPRAVLJAO CJELINOM BRITANSKE PROPAGANDE

Cjelinom propagandne djelatnosti za vrijeme Drugog svjetskog rata u Velikoj Britaniji upravljao je PWE (Political varfare Executive - Egzekutiva za političko ratovanje). Jozo Tomasevich je istraživao i sastav toga organa, koji je usmjeravao i emisije BBC-a, u njegovim okvirima utvrđivao i pravila ponašanja jugoslovenske službe u toj radio postaji. Taj organ je sačinjavao jedan usmjeravajući ministarski odbor. Ispočetka su u tom odboru i ministar inostranih poslova, ministar informacija i ministar za ekonomsko ratovanje. Ovaj potonji će kasnije biti izostavljen, a ostaće prva dvojica. Uz odbor je postojalo i izvršno tijelo sa osobljem kojim je rukovodio Brus Lokart (R. H. Bruce Lockhart) u svojstvu generalnog direktora. Zna se za njegovu napomenu o teškoćama britanske propagande. *"Promjenljiva situacija na Balkanu bila je*

52 Bilješka: nema nikakvog dokaza da se to opremanje partizana od strane Rusa u tom razdoblju doista događalo - napomena Elizabeth Barker.

trajni izvor neprilika za našu propagandu, zbog konfliktnih političkih odluka ili još bolje niza improvizacija koje su smišljali premijer Čerčil (Churchill) i načelnici štabova, a ne Forin ofis (Foreign Office)".[53]

ODREĐIVANJE LINIJE RADIO-LONDONA

Politika nedjeljnih direktiva

Radio se striktno pridržavao one linije kursa određenog iz političkog centra. Ko je to i kako činio za emisije Radio-Londona namijenjene Jugoslovenima? To su PWD - politica weekly Directiv. To znači Politika nedjeljnih direktiva. To je zapravo sedmični pregled događaja. Taj pregled su pratile precizne napomene o tome šta, o čemu, o kome, kako i kada (ne) treba govoriti. To je uredno, jasno pripremano, pisano i umnožavano. Miroljub Jevtović je, istražujući ratni radio-mozaik[54] ustanovio je da je te PWD o jugoslovenskoj problematici pripremala dotadašnja članica Jugoslovenske sekcije, koja je pretvorena u PWD-odjeljenje - Elizabet Barker (Elizabeth Barker).

Berkerova će docnije napisati knjigu o tom svom radu u sferi ratne propagande.[55]

Na simpozijumu u Budimpešti, organizovanom 1978. godine, Elizabet Barker je izabrala temu posvećenu radu u BBC-u i u PWE. Govorila je i o vojnim emisijama koje su na Londonskom radiju pripremali i vodili majori Živan Knežević i Vladimir Roždjalovski. To su bile emisije jugoslovenskog Vojnog kabineta. Do njih je došlo prema sporazumu Forin ofisa sa kraljevskom izbjegličkom vladom. *"U zimu 1942/43. godine te emisije su zadale mnoge glavobolje PWE"* - rekla je Elizabet Barker. *"Ove emisije bile su u potpunoj protivrečenosti sa apelima za jedinstvo, što je bila osnovna politika PWE. U jesen 1942. PWE je, preko Forin ofisa, tražila da se ove emisije obustave, ali bez uspeha..."* Tekstovi iz nedjeljnih direktiva su, inače, umnožavani za potrebe tekuće propagande putem radija. Duh te politike određivao je ton radio-emisija. Utvrđivao je mjere do kojih se može ići u otvorenosti prema ličnostima i događajima o kojima se govorilo ili o kojima se šutilo. Jedne su posve prešućivali, druge previše reklamirali.

Radio-London u tome nije nikakav izuzetak. U svim drugim zemljama su to isto činili prema svojim radiostanicama. Takva je zajednička sudbina radija

53 R. H. Bruce Lokhart, Comes the Reckoning, London, 1947., str. 290. Za sedmične direktive PWE jugoslovenskoj službi u BBC-u J. Tomasevich upućuje na dokumente Foreign Officea koje se odnose na jugoslovenske stvari u toku toga rata 371/44289, R14503/25/92).

54 M. Jevtović, *Šta kaže Radio London*, A-Š Delo, Beograd, 238)

55 *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, ČGP Delo,

u ratnim vremenima. A slušaoci? Šta će oni reći kad čuju emisije skrojene saglasno politici nedjeljnih direktiva?

Isticano je stalno da je BBC *"nezavisna"* radio-kompanija. Odozgo i sa strane se itekako uticalo na uređivanje njenih emisija Iz Political Inteligence Dept of Forigne Office fizionomija i sadržaji emisija su često do u detalje diktirane, takoreći.

Ako je dirigovano emisijama Londonskog radija, ni druge radiostanice nisu bile bez dirigenata. I. Milutinović i M. Đilas u avgustu 1942. godine pišu Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru. *"Šaljemo vam letak VŠ (Vrhovnog štaba - o. a.) iz kojeg ćete vidjeti naš stav po svim važnijim pitanjima. Čudimo se da ne pratite i ne umnožavate 'Slobodnu Jugoslaviju', koja je sada sve bolja i značajnija i kojom mi dirigujemo i dajemo joj materijal i stavove..."* Jesu li već tu začeti recidivi dirigovanja, koje će se, docnije, prenijeti i uticati na mnoga javna glasila i nakon Drugog svjetskog rata? U ovom telegramu se spominje dirigovanje radijem. Oni što diriguju ne pitaju se šta kažu slušaoci?

PWE I UPUTSTVA ZA PROPAGANDU

Kako protivnike tako i pristalice u BBC-u i britanskim organima koji su se neposredno bavili usmjeravanjem propagande prema Jugoslaviji izazvao je prijedlog britanskog ambasadora pri jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi. Prema tom prijedlogu, prije svake emisije o unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji treba konsultovati predstavnike kraljevske emigrantske vlade. O tome se govori i u Uputstvu PWE. Ta uputstva su pisana svakog četvrtka za predstojeću sedmicu koja počinje u narednu nedjelju: u tim uputstvima se skrivaju mnogi stavovi kojima je određivan ili usmjeravan sadržaj i duh radio-emisija. Miroljub Jevtović, pri istraživanju u Arhivu Radio-Londona, za taj period djelovanja toga radija, nije mogao da pronađe ili dobije na uvid ta uputstva. Ona koja su mu učinjena dostupnim, u cijelosti ili u dijelovima, odnose se na kasniji period. PWD dokumenti prikazuju šta se sve i kako se sve precizno određivalo radio-poslenicima. Tačno im je skrajana mjera izvan koje se, ni za dlaku, nije smjelo. Utoliko je bilo riskantnije pa i hrabrije kršenje uspostavljenih granica koje su najzvaničnije utvrđivane.

Često se dešavalo da se, u međuvremenu, od jednih do drugih uputstava u toku sedmice, promijeni stanje na ratištima u Jugoslaviji. Konsultovanje o tim promjenama i načinu njihovog tretmana uvijek je dovodilo do nesuglasica. To se posebno odnosilo na eventualno predloženu, iako veoma blagu, promjenu politike prema partizanskom pitanju.

POSTANAK ZVUČNOG SIGNALA: "TUP-TUP-TUP-TUP!"

Kada je BBC počeo da razvija emisije za razne zemlje u prvom periodu rata rodila se ideja o zvučnom signalu. Svakom ko je u to doba bio u prilici da sluša Radio-London dobro su poznata tri kratka i jedan dugi udarac - *"Tup-tup-tup-TUP"*. Pokretač toga signala je novinar Riči. Uzeo ga je iz Betovenove Pete simfonije a odgovarao je otkucaju morzeovog znaka za slovo *"V"*, što je protumačeno kao Viktorija - Pobjeda. Kažu da je Betoven ideju o ovim udarcima dobio od nekoga ko je iznenada baš na taj način zakucao na njegova vrata. Ljudi inače po tom signalu kucaju na vrata kada najavljuju svoj dolazak. Tako je i novinar Riči, predlažući da se u svakoj radio-emisiji javlja *pobjeda*, svojim kucanjem ulazio na vrata očekivane slobode.

Inicijativa novinara Ričija o slovu *"V"* potkopana je birokratskom ograničenošću i kratkovidim interesima nekih britanskih političara. Njihovim oklijevanjem, sporošću, nedoumicama i nespremnošću da djeluju brzo i efikasno omogućeno je i njemačkim propagandistima da počnu primjenjivati znak Viktorije (pobjede) kao svoje simbole. Otuda i zbrka na poprištima ratne propagande. Propagandna ideja slova pobjede i zvučnog Betovena naporima njemačke propagandne mašinerije pretvorila se u nacističku grozomornu FAU nad britanskim prostorima.[56]

Slovo "V" objašnjava i Vladimir Dedijer 17. jula 1941. godine u svom *"Dnevniku"* (str. 22). *"Nemci su uzeli slovo V kao simbol svoje pobede... Pored upotrebe u pisanom obliku V (Viktorija - pobeda) oni su svoje radio-emisije otpočinjali Morzeovim znakom za slovo V". Posle su na Radio-Beogardu pročitali imena Vula Antića, Slobodana Škerovićai još mnogih drugova. Streljani su! Na kraju otpevana Lili Marlen.*

Tim slovom i njegovim objašnjenjem se pozabavio 22. jula 1941. Dušan Petković na Radio-Jerusalimu. *"Ovo slovo koje znači pobeda pustio je u svet engleski pukovnik Britton sa ciljem da se pod njim okupe svi potlačeni narodi u jednu nevidljivu, ali dobro organizovanu, disciplinovanu i oduševljenu vojsku u borbi protiv evropskih ugnjetača, modernih nemačkih Huna, italijanskih hvalisavaca i njihovih bednih čankoliza... poznatih satelita. Širite slovo "V"... jer je znak našeg skorog vaskrsa i nemačkog pada za vekove"*.

SOE, PWE I PROPAGANDA NAMIJENJENA JUGOSLAVIJI

Na početku svoga postojanja i djelovanja SOE je bio organizovan u dva dijela: SO-1 i SO-2. SO-1 se bavio propagandom namijenjenom neprijatelji-

56 M. Jevtović, Isto.

ma u zemljama koje su pod fašističkom i nacističkom okupacijom. Njegovo sjedište je smješteno u dvorcu Woburn Abbey. Na čelu mu je bio viši funkcioner Forin ofisa Reginald Leeper, koji će kasnije biti imenovan za ambasadora pri grčkoj izbjegličkoj vladi u Londonu, a od 1944. godine je ambasador u Atini. Za razliku od propagandne djelatnosti toga prvog ogranka, SO-2 je bio zadužen za organizovanje fizičkog ili oružanog otpora osovinskim silama u okupiranim zemljama.

Kratko vrijeme nakon njihovog osnivanja izvršena je reorganizacija tih vrlo vitalnih službi Velike Britanije. SO-1 je pretvoren u PWE. To znači u egzekutivu za političko ratovanje - Political Warfare Executive ili, najkraće, PWE. Politiku i djelatnost te službe direktno je kontrolisao Forin ofis, odnosno Ministarstvo spoljnih poslova te države. Dotadašnji SO-1 i SO-2 stekli su novi naziv - SOE, koji je objedinjavao prvobitnu djelatnost, propagandu i organizovanje oružanog otpora osovinskim silama. Na čelu cjeline SOE bio je Dalton. Premda su integrisane u jedinstvenu službu te dvije djelatnosti su skoro u toku cijelog rata međusobno antagonizirane i bile u raskoraku. Nosioci djelatnosti u prijašnjoj SO-2 okrenuli su protiv sebe djelatnike SO-1, u stvari novostvorene PWE, a naročito čelnu ličnost propagandne službe Reginalde Leepera. Snažan ogranak objedinjene SOE djelovao je u Kairu. Odmah pošto su ujedinjene krenule su u opticaj mutne glasine o stanovitom skandalu u kairskom ogranku SOE. Dalton je u svojstvu čelne ličnosti cjeline SOE, ne konsultujući se o tome s Lipperom, uputio u Kairo ekipu oficira sa zadatkom da izvrše čistku, uvedu red i vrate prvobitni ugled službi. Mjere koje su tom prilikom preduzete teže su pogodile prijašnji SO-1 nego SO-2. I Lepper je bio nezadovoljan. On je smatrao da je kairski SO-2/SOE do tada uspjelo da zadrži kontrolu nad propagandnim aktivnostima na Srednjem istoku namijenjenim Balkanu, pa je čak preuzeo i one poslove kojima se prije bavio SO-1. Lepper je, međutim, bio nemoćan. On nije mogao preduzeti šta je trebalo da bi se u Kairu ustrojila struktura i podjela rada unutar nje kakva je neophodna. Da preduzme odgovarajuće korake Lepperu je omogućila naredna ratna godina, pošto je izvršena smjena na čelu SOE u Londonu: Daltona je zamijenio Selborne, a sir Robert Bruce-Lockart, nije nevažno reći, bio je prijatelj Antoni Idna, preuzeo rukovođenje egzekutivom za političko ratovanje - PWE. I u Kairu je izvršena kadrovska promjena. U tamošnjem PWE za šefa je postavljen Paul Vellacott. Smatran je otresitim, mudrim i okretnim čovjekom, koji je sebi postavio zadatak da iz SOE preotme propagandnu aktivnost. On je taj cilj postigao, ali je protiv sebe okrenuo kairski SOE, koji je smatrao da je PWE oruđe pomoću kojega Forin ofis nastoji da nametne svoju vlast nad SOE.

Neizbježno je predočiti sve te pojedinosti da bi se mogle shvatiti rivalstvo i borbe između raznih službi što će imati odgovarajuće posljedice u propagandi 1942/43. godine. Tim rivalstvom se može objasniti i pozadina "natezanja" i raskoraka što je nastajao između Forin ofisa i SOE oko propagande, naročito one koja je namijenjena Jugoslaviji, mimo bazičnih problema ukupne politike.

Postojao je za to još jedan razlog. U to vrijeme još nije bilo aviona potrebnih za trasnprotovanje ratne pomoći Jugoslaviji. U odsustvu tih aviona uklonjena je i mogućnost materijalne podrške određenim snagama otpora u toj zemlji. Time je otpala i šansa za ostvarivanje britanskog uticaja na tamošnje elemente za koje se smatralo da pružaju otpor silama Osovine. Umjesto aviona i ratne pomoći jedino što je Britancima preostalo kao raspoloživo oružje za pružanje pomoći i za uticanje na tokove događanja predstavljala je propaganda. Zato se s propagandom operisalo kao sa moćnim adutom podrške snagama otpora i uspostavljanja svog uticaja nad njima.

Na toj osnovi su planirane zamašne političke i vojno-obavještajne aktivnosti. Jednu od njih preduzeo je kairski SOE.

Još prije napada sila Osovine 1941. na Kraljevinu Jugoslaviju SOE je u Beogradu imao svoje predstavnike detaširane spolja: Alexandar Glen, George Taylor i Julian Amery.[57] Oni su imali česte kontakte sa Mihailovićem, ali im nije pošlo za rukom da s njim načine bilo kakve zajedničke planove. Do rata su održavali veze sa svima koji su bili agenti SOE. Među njima i neke vođe političkih stranaka, lica iz državnog aparata i dr. Neki su stekli nove funkcije u izbjegličkoj vladi ili u njenim pratećim službama. Zato su sve prijeratne veze SOE nakon početka rata poprimile marginalnu ulogu. Inače naklonjen Mihailoviću, Tupanjanin se učvrstio na Bliskom istoku kao žestoski antikomunista; Gavrilović je bio zaokupljen svađama i emigrantskom politikom u Londonu; Narodna odbrana je potpuno iščeznula sa scene, a time i lica koja su sarađivala sa SOe; od prvih ratnih mjeseci su neke četničke formacije, među njima i Ilija Trifunović - Birčanin, uspostavile saradnju sa Italijanima; svi ostali su se deklarisali kao lojalni prozapadni rojalisti i pridružili se Mihailoviću: Trifunovićev prijatelj Jovan Đonović je kao službeni predstavnik izbjegličke vlade u Kairu bio odgovoran za veze sa Srbijom, ukoliko te veze nije preuzeo i održavao SOE.[58] Tu je i general Bogoljub Ilić, koji je 1941. postao ministar rata u emigrantskoj vladi.

Nakon stanovitog vremena provedenog u britanskoj obavještanoj službi, naročito u operacijama SOE, jedan broj tih djelatnika se oglasio i knjigama u svom autorstvu. Ta literatura je dosta brojna i pokušava da objasni stanje i odnose koji su vladali unutar SOE i u britanskoj politici i orijentaciji u propa-

57 Ameryjev otac je bio ministar i vrlo blizak Čerčilu. Na taj način je Julian kao ministrov sin imao značajan ugled u britanskoj administraciji, koja je zahvaljujući njegovom angažmanu željela doći do obavještajnih podataka sa terena. Vladimir Velebit u već spomenutoj knjizi piše kako je britanska obavještajna služba SOE dobila prve sigurne informacije o tome da na jugoslovenskom teritoriju postoje dvije odvojene organizacije, čije su osnovne orijentacije neprijateljski raspoložene prema okupatorima. Dalje su iz radiograma britanskog člana te misije, kapetana Hudsona, doznali da se samo partizani s oružjem u ruci bore protiv okupatorskih trupa, dok druga skupina, pod komandom pukovnika Mihailovića, smatra da je svaka borba preuranjena te se u skladu sa svojim uvjerenjem drži pasivno. Britanska vojna komanda je, prema tome, vrlo rano, krajem rujna 1941. godine, znala da se Mihailovićeva skupina neće boriti protiv okupatora, već da je njihov tzv. otpor samo deklarativne prirode.

58 Šire o tome F. W. Deakin, The Embatled Mountain.

gandi prema Jugoslaviji. Među ostalim je Bil Dikin objavio knjigu *"Bojovna Srbija"*. Britanski istoričar Majkl Mekonvil je načinio zapaženo djelo *"Mali rat na Balkanu"*. Pojedinci su do te mjere zaobilazili istorijske istine da su posve iskrivljeno predstavili ratna zbivanja na tlu Jugoslavije i odnose između NOP-a i ravnogorskog pokreta. Nasuprot činjenicama, oni su ostali na onom nivou političke propagande koja je bila karakteristična za vojne emisije Živana Kneževića i izbjegličke vlade na Londonskom radiju u prve dvije i po godine Drugog svjetskog rata. Jedan od njih je Roj Lis koji je objavio knjigu *"Silovanje Srbije"*. U vrijeme skorašnjih ratova (1991-95) na prostorima bivše SFRJ režimska propaganda u Beogradu davala je tom autoru veoma širok publicitet sve u nastojanju da reafirmiše ravnogorski pokret kao antifašistički u toku Drugog svjetskog rata.

U skladu s tim je i Lisovo predstavljanje stanja i ličnosti u kairskom SOE. Roj Lis piše kako je pukovnik Gaj Templin bio načelnik štaba lorda Glenkonera, bogatog brodovlasnika i glavnog političkog šefa SOE u Kairu. Premda je taj lord izrazito konzervativna politička konstitucija, Lis ga profilira kao prokomunistički nastrojenu ličnost. Tako piše kako je izvještaj toga lorda od 29. maja 1943. godine *"ocrnio Dražine četnike"*. Kaže da je zbog toliko ocrnjenih ravnogoraca taj izvještaj anuliran, a Glenkoner opozvan već krajem juna na intervenciju Forin ofisa i Čerčilovog ličnog savjetnika za obavještajna pitanja Dezmonda Mortona, a uz žestoke proteste i Glenkonera i brigadira C. M. *"Bola"* Kibla. Za Kibla Lis kaže da će ubrzo preuzeti glavnu ulogu u stvaranju plana za uništenje Mihailovića. Na čelo ureda SOE stigao je Bob Vejd. Po tome kako tu sredinu opisuje Lis, Vejd je navodno zatekao, uz Kibla, ljevičarske intelektualce Dejvidsona, Siton-Votsona i Dikina, zatim sekretara komunističke organizacije u Kembridžu Džejmsa Klugmana, glavnog liferanta izvještaja sa jugoslovenskog ratišta i montiranih obavještajnih karata, te pukovnika Bejlija, Lis Bejlija opisuje kao čovjeka veoma naklonjenog alkoholu. On je mjesec dana nakon dolaska Vejda u vilu *"Rustem"* bio poslat kod Draže. Ne samo Lis i Martin već i sam Dikin navode da je u to vrijeme *"kairski projekat"* već bio u toku. U čemu je suština toga kairskog projekta? Bio je to plan pomenute osmorice da se četnicima i Srbima uopšte ukine svaka pomoć i podrška, da se proglase saradnicima okupatora i da se potpora Saveznika okrene "hrvatskim partizanima". Lis misli da je ideja bila Klugmanova.

Izvještaj Vilijema Bejlija iz Lipova gdje je Draža održao govor protiv britanske politike u Jugoslaviji - piše Rej Lis - uobličili su u Kairu Dejvidson i Klugman, a *"direktno do Čerčila dogurali Kibl i Glenkoner, uz pomoć premijerovog sekretara Dikina"*.

Roj Lis piše da su mnogi oficiri u uredu SOE u Kairu bili prokomunistički ustrojeni.[59] To ne odgovara činjenicama. Naprotiv, mnogi su britanski

59 Duga, Beograd, br. 451, od 8. juna do 22. juna 1991.

oficiri bili skloniji četnicima, dok su pokrete otpora u Evropi u pravilu vodili i održavali lijevo orijentisane političke stranke i pokreti - piše Vladimir Velebit. Zbog konzervativnog sastava SOE kao britanske obavještajne službe, ti pokreti nisu uživali simpatije čelnika SOE, pa ni mnogih njenih djelatnika. To je otežavalo međusobnu saradnju. To pokazuje i primjer odnosa SOE prema NOP-u. Londonsko središte je bilo konzervativno, protukomunistički nastrojeno, ali je ured SOE u Kairu bio sastavljen od još konzervativnijih, a uz to pod uticajem krugova bliskih kraljevskoj izbjegličkoj vladi i komandi jugoslovenske kraljevske vojske u Kairu.

Saglasno zemljopisnoj raspodjeli Jugoslavija je potpadala pod regionalni ured SOE u Kairu. Zbog daljine od centra Londona i otežanih komunikacija, kairski je ured imao priličnu mjeru samostalnosti od Londona tako da je u nekim stvarima provodio svoju politiku. Vladimir Velebit smatra da je taj ured, ako je to bilo moguće, još konzervativniji od Londonskog središta, a u slučaju Jugoslavije bio je pod stalnim uticajem komande jugoslovenske kraljevske vojske, koja se nalazila u Kairu. Pošto je jugoslovenski otpor i borbu protiv osovinskih okupatora organizovala KPJ, kairski sektor SOE nastojao je ignorisati činjenično stanje u Jugoslaviji, prihvatajući i pomažući stvaranje legende o četničkoj borbi protiv okupatora.[60]

Aktivnosti Službe za specijalne operacije (SOE), koji se nalazio u obavještajnoj piramidi Velike Britanije, bilježi i britanski autor Jasper Ridley (Džasper Ridli). On u svojoj knjizi *Tito* piše kako je *"Služba za specijalne operacije Ministarstva ratnog gospodarstva u Londonu uspostavila u Kairu štab za Bliski istok i Balkan"*. U jesen 1942. godine stigao je u ured SOE u Kairu podatak da u Jugoslaviji *"Nijemci svoje snage koriste više u borbi protiv partizana nego protiv četnika. Ne znamo kako je SOE došao do ovog podatka, jer oko toga ima mnogo neslaganja"*, navodi Ridli. Podatak je dio izvještaja koji je napisao brigadir Keble, načelnik štaba lorda Glenkonera, šefa SOE ureda u Kairu. Jedna je teorija da ovaj podatak potiče iz njemačkih radio poruka, koje je preuzeo i dešifrirao britanski aparat Ultra u Bletchleyu, u Bukim Buckingemshireu u Engleskoj. Brigadir Keble, koji je pri prijašnjoj dužnosti bio na vrlo ograničenom popisu osoba kojima je bilo dopušteno primati dešifrirane poruke, nastavio ih je primati i u Kairu, iako na to nije imao pravo".

---

60 Šire: V. Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata, Prometej*, Zagreb, 2003.

EVOLUCIJA I SPOTICANJE BRITANSKE POLITIKE PREMA POKRETU OTPORA U JUGOSLAVIJI

U evoluciji britanske politike prema Jugoslaviji važna etapa je odluka da se uhvati kontakt s partizanima. Taj kontakt nije podrazumijevao prekid dalje podrške Mihailoviću uprkos njegovom odlaganju oružanih akcija protiv neprijatelja i saradnje sa vojnim formacijama sila Osovine. Do te odluke se dolazilo dugo vremena - od jula 1942. do aprila 1943. godine. Prethodno je nastao i raskol između Forin ofisa i SOE koja se tvrdokorno, u svojoj centrali u Londonu, protivila vezama sa partizanima.

Počelo je na sjednici koju je Sargent sazvao u Forin ofisu 8. avgusta 1942. godine. Raspravljano je o dva pitanja: dokumentu o primjerima saradnje četnika i Italijana u borbi protiv partizana marta 1942. godine. Taj dokument je Antoni Idn kao britanski ministar spoljnih poslova dobio od sovjetskog ambasadora. Naveden je i slučaj saradnje sa Nedićem kao predsjednikom kvislinške vlade u Srbiji i njegovim jedinicama. Drugi dokument je bio strogo povjerljiv. Zasnovan je na Hadsonovim depešama o generalu Mihailoviću, koji *"ne vodi igru kako treba"*. Zatraženo je da Hadson iznese svoje mišljenje o tome. Očito su na dnevni red stigle šire implikacije Dražine saradnje sa okupatorima.

SOE je teško prihvatio zahtjev Forin ofisa da se od Hadsona zatraži da odgovori na tri pitanja. Jedno je glasilo: *"Je li Vaše mišljenje da je sav dosadašnji Mihailovićev ratni napor usmjeren protiv partizana i ide za tim da se oni ili potčine ili budu iskorijenjeni?"* Hadson je poslao zagonetne odgovore, koji su zabrinuli Forin ofis. Posebno onaj u kojem Hadson tvrdi da će se partizani potčiniti Mihailoviću samo ako im on obeća da će u poslijeratnoj Jugoslaviji vladati politička sloboda i ako im dozvoli da nastave borbu protiv sila Osovine. U Južnom odjelu Ministarstva su pomislili da je Hadson možda u zabludi. Zato su Forin ofis i SOE odlučili da na lice mjesta pošalju pukovnika Baileya i da pričekaju njegovo mišljenje prije nego što odgovore na ruske optužbe protiv Mihailovića i izmijene svoju politiku. Bailey je u jednom od svojih prvih izvještaja nakon dolaska u Jugoslaviju javljao: *"Naše sumnje u pogledu autorstva Hudsonovih brzojavki bile su neosnovane. Osim toga, on odlično poznaje sve vidove (ovdašnje) situacije"*.[61]

Premda je sumnjao u poruke Hadsona iz ravnogorske komande Forin ofis ih nije mogao ignorisati. Taj britanski misionar je sve oštrije izvještavao o Mihailovićevoj saradnji s Italijanima. Polovinom novembra ovako je ocijenio Mihailovića: *"Smatram ga potpuno kadrim da sklopi ili s Talijanima ili s Nijemcima bilo kakvu pogodbu za koju smatra da će poslužiti ostvarivanju*

61 Baileyeva brzojavka citirana u pismu Pettera Bougheya, iz Londonskog SOE, poslanom 9. I 1943. E. M. Roseu u Južnom odjelu Forin ofisa. Arhiva Forin ofisa 371/37578.

njegovih ciljeva, a da ga ne kompromitira".[62] Hadson je u toj depeši odgovorio: *"Mihailović je... pristao da odobri politiku saradnje s Italijanima koju provode crnogorski četnici... Mihailović je i dalje protivnik poduzimanja sabotažnih akcija protiv Italijana. On tvrdi da će Italijani ionako uskoro pasti, pa će se on tada domoći njihova oružja i opreme i tako naoružan braniti Crnu Goru od Nijemaca... Na teritoriju Srbije Mihailovićevi četnici imaju veliku slobodu kretanja. Međutim, oni jedva da su nešto više od simbola otpora... Kad god od njih zatražim sabotažne akcije velikih razmjera, general (Mihailović) i ljudi oko njega odgovaraju mi da je već do sada izginulo pola miliona Srba... Kada general bude jednom siguran da je pobjeda osigurana neće se štedjeti krv, ali ja smatram da će sve do tog časa on ostati potpuno kadar da sklapa svaku pogodbu, bilo s Italijanima bilo s Nijemcima... Ne znam ima li Mihailović pogodbu s osovinskim silama u vezi s njegovom neaktivnošću u Srbiji i u vezi s njegovim antikomunističkim operacijama u sjeverozapadnoj Bosni..."*[63]

Dok su prispijevale te brzojavke Forin ofis je reagovao na to i druga zbivanja. Dixon je 9. oktobra 1942. godine zabilježio: *"Smatramo da moramo i dalje podržavati Mihailovića zbog potencijalne vojne i političke vrijednosti koju će on imati u kasnijem razdoblju rata..."* U tom pismu Dixona 9. X 1942. Pearsonu stoji: *"Mi još uvijek smatramo da moramo i dalje pomagati Mihailoviću, i to zbog njegove potencijalne vrijednosti, kako vojne tako i političke, koju će imati u kasnijoj fazi rata. Mislimo da (Mihailoviću) treba pružati pomoć bez obzira na to hoće li on i dalje odbijati naše zahtjeve da aktivnije sudjeluje u otporu i da napada osovinske snage u Jugoslaviji... Predlažemo... da se situacija ponovo razmotri pošto naš emisar (pukovnik Bailey) stigne u Mihailovićev štab i uzmogne nam poslati izvještaj o tome kako prema njegovu mišljenju izgleda situacija..."*[64]

Dvije sedmice kasnije Dixon je na jednom pismu koje je primio od Murraya zapisao: *"Treba li da nastavimo svoju sadašnju politiku... ili bi možda bilo bolje da je izmijenimo na taj način da nešto novca uložimo i na partizanskog konja?"* Mjesec dana poslije toga, krajem novembra, Howard je napisao zabilješku: *"Svi mi uviđamo da ćemo se možda suočiti s nezgodnom dilemom - Mihailović ili partizani - ali mislim da bi za nas bilo i beskorisno i kobno da se istovremeno kladimo na oba konja".*

Svom silinom je na vrata SOE, njenog antikomunistički nastrojenog šefa Sergenta, pa i Forin ofisa nahrupila baš ta, kako su je zvali, *"nezgodna dilema"*: Mihailović ili partizani? Još nisu bili spremni da se *"klade na oba konja"*. I dalje su se slijepo držali jednog - onog četničkog i Dražinog, odgurkujući podalje od sebe onog partizanskog. Da prihvate ovog potonjeg nije kod njih uticao ni prvi Baileyev izvještaj poslat sa lica mjesta poslije njegovog dolaska

62 Brzojavka koju je Hudson poslao 15. XI 1942, kao odgovor na pitanje Londonskog SOE o izvještajima da Mihailović sarađuje s talijanima.

63 Arhiv Forin ofisa 371/33743.

64 Arhiva Forin ofisa 371/33470.

u Jugoslaviju. On je odbacio sve sumnje iskazane u pogledu autentičnosti Hadsonovih depeša. Potvrdio je i neosnovanost bilo kakvih sumnji da su one neosnovane. I još jednom istakao da Hadson *"odlično poznaje sve vidove (ovdašnje) situacije"*. Sve to nije smetalo Sergentu da na izvještajima o četničkoj saradnji sa Italijanima zabilježi: *"Ne mislim da je došlo vrijeme da raskinemo s Mihailovićem, a još manje smatram da je došlo vrijeme da počnemo izravno pomagati partizanima"*. Idn je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilu zabilješku povodom izvještaja o saradnji Mihailovića s okupatorom. Citirao je i Hudsonovu ocjenu. Iznio je mišljenje *"da bi u kratkoročnom pogledu možda bilo u našem probitku da raskinemo s Mihailovićem, ali da u dugoročnom smislu ne bi bilo. Čerčil se složio s tim da i Vlada Njegova Veličanstva trebalo da mu pošalje poruku u tom smislu.*

Do 1. januara 1943. godine funkcioneri Forin ofisa su počeli predlagati da se ta poruka ne šalje Mihailoviću dok se britanska diplomatija ne obrati Rusima, i to po mogućnosti samom Staljinu, s prijedlogom da se otpor u Jugoslaviji ujedini. To odugovlačenje realizacije odluke da se Mihailović izloži najoštrijem pritisku izazvala je ljutiti komentar Idna. Napisao je da nema naprosto smisla davati punu podršku čovjeku koji se ne bori protiv naših neprijatelja i kojega javno napadaju naši sovjetski saveznici. On je to napisao pripisavši krivicu SOE i britanskom vrhovnom zapovjedniku za Bliski istok. U toj njegovoj zabilješci 3. I 1943. godine piše: *"Meni se ovo čini neprikladnim. Situacija se sve više pogoršava... Eto, opet smo se vratili na odluku koju smo već bili donijeli (i to zato što se, kako izgleda, s njom ne slažu SOE i vrhovni zapovjednik za Bliski istok, premda se predsjednik vlade slaže). Tako smo se opet vratili na to da pružamo svu podršku Mihailoviću premda se on ne bori protiv naših neprijatelja i premda ga javno napada naš sovjetski saveznik. Smatram da takva politika nema nikakva smisla i da postoje svi izgledi kako ćemo zbog nje doći u otvoren sukob s Rusima..."*

Idna je umirio Cadogan. Rekao mu je da je Bailey tek stigao u Jugoslaviju i da treba pričekati njegov izvještaj. Sir Alexander Cadogan, stalni podsekretar u Forin ofisu, zabilježio je 4. I 1943. godine nakon što je upozorio da je Bailey tek stigao u Jugoslaviju: *"... razumije se da smo dosad bili pod uticajem dalekoročne spoznaje kako bi možda bilo mudro podržavati Mihailovića želimo li spriječiti da se nakon rata Jugoslavija raspadne u sistem sovjetskih republika pod ruskom dominacijom. Smatram da bismo morali prethodno obavijestiti kralja ako donesemo odluku da Mihailoviću oduzmemo našu podršku"*. Idn je odgovorio: *"Kad je tako, pričekajmo izvještaj Baileya"*.

Bailey je, nekoliko sedmica nakon toga, podnio plan kojim se predlaže da se partizani povuku u Hrvatsku, a Bosna prepusti Mihailoviću. Barkerova kaže da je to bio prvi u nizu planova u kojima se predlagala teritorijalna podjela Jugoslavije između Mihailovića i partizana. U Forin ofisu su se Idn, Sargent i Cadogan usprotivili tom planu. Složili su se da treba učiniti napor i doći u dodir s partizanima, pokušati pomiriti ih s Mihailovićem i pružiti im podrš-

ku ako bude moglo. Južni odjel je zapisao da je to *"prvi korak u našoj politici pružanja podrške partizanima"*. U isto vrijeme, 11. februara 1943. godine Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je jednu studiju sastavljenu u Kairu. Autori te analize su se zalagali za istovremeno pružanje pomoći elementima otpora u Hrvatskoj i Sloveniji kao i Mihailoviću.[65]

Cadogan je 18. februara iste godine sazvao sastanak s predstavnicima SOE i drugih službi radi dogovora o tome kako da se uhvati veza sa partizanima. Howard kao načelnik Južnog odjela Forin ofisa zabilježio je sa tog sastanka: *"Razumije se da je SOE stavio sav svoj novac na Mihailovića... pa su ga upravo zato uporno napuhivali... Do jedne točke ta se njihova politika poklapala s našom politikom. Međutim, kada smo počeli predlagati da se uhvati veza s partizanima... oni su počeli stvarati beskrajne teškoće, što je bilo posljedica njihova nezadovoljstva perspektivom da ćemo (mi Britanci) poduzeti nešto što će nauditi Mihailoviću ili što će Baileyev položaj učiniti još težim. Zbog toga su oni uporno umanjivali značenje i opseg aktivnosti partizana i njihovu korisnost, ali su isto tako uporno umanjivali Mihailovićevo odsustvo akcije i njegovu saradnju sa okupatorima kao mane i nedostatke četničkog pokreta. Zbog svega toga prilično smo ih teško, na sastanku koji je sazvao sir Cadogan, nagovorili da poduzmu korake kako bi uhvatili vezu s partizanima. Kasnije su prilično nerado prihvatili ispravnu liniju..."*

Zajednički štab načelnika štabova u međuvremenu je javio da ne raspolaže traženim *"liberatorima"*. Iznio je mišljenje da bi bilo pogrešno podupirati istovremeno obje strane kad nema dovoljno aviona, čak ni da bi se efikasno pomagala samo jedna strana. Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je problem Jugoslavije na sjednici 4. III 1943. I lord Selborne se u pismu Sargentu založio protiv pomaganja obiju strana. Zatim je, 12 aprila, pukovnik Pearson u pismu Howardu napisao da partizanski pokret posjeduje zapravo neuporedivo manji potencijal nego četnička organizacija. Zato nema ni najmanjeg izgleda da bi se ta dva pokreta mogla zajedno upregnuti.

Zajednički štab načelnika štabova zatražio je da se pojača gerilski rat na Balkanu. SOE nije mogao ignorisati tu vojnu potrebu britanske armije. On je izrazio spremnost da će, ako se Mihailović ne popravi i ne promijeni, biti sklon da svoju podršku s Mihailovića prebaci na neku drugu grupu otpora. Njihovo popuštanje je bila novost jer SOE do tada nije odstupao od svoje politike slijepog podržavanja Mihailovića.

Tako je Forin ofis, uz podršku vojske, gurao Londonsku centralu SOE u povezivanje s partizanima. Time je određen i karakter propagande. Kasnije je bilo i drugih promjena: ostajući pristaša i zagovornik povezivanja s partizanima, Forin ofis je istovremeno postao odaniji zagovornik Mihailovića nego što je to činio SOE. Pri tome mu nije smetalo gomilanje dokaza da Mihai-

65 Sjednica Zajedničkog štaba načelnika štabova 11. II 1943. - dokumenti Zajedničkog štaba 43/44.

loviću nije ni na kraj pameti da radi ono što od njega traže Britanci. On se, štaviše, svakog dana sve više približava, uz Italijane, i Nijemcima u zajedničkoj borbi protiv partizana. Londonska centrala SOE stala je iza Forin ofisa.[66]

RATNA CENZURA I AUTORITET CENZORA

"Slučaj" Grabovšek

U ljeto 1942. godine za britanske snage na Srednjem istoku usvojene su odredbe o ratnoj cenzuri. Po njima je cilj te cenzure *"sprečavanje... obaveštenja koja bi mogla poslužiti neprijatelju... Za svaki prekršaj biće preduzete stroge disciplinske mere. Ratnoj cenzuri podleže prepiska od strane svih vojnih lica bez obzira kuda je upućena, kao i prepiska, bez obzira odakle dolazi."*

Sve obaveze i nadležnosti su precizno utvrđene. Pod cenzurom je i privatna međusobna prepiska. Ako je tako za privatnu kako je tek bilo ili trebalo da bude propisano za radio-talase i ono što putem njih stiže na sve strane svijeta.

I na Londonskoj, i na Jerusalimskoj radiostanici naglašavano je da su novinari uživali javne slobode. U ratnom vremenu, međutim, javna riječ je ograničavana. I štampa i radio su stavljeni u službu pobjede. Pa su kao javna glasila podvođena pod određeni smjer. O ograničavajućim faktorima novinarske slobode izražavanja i dokle doseže ruka cenzure rječito otkriva i jedno pismo H. D. Harisona. On je bio novinar - urednik uz to stručnjak za Jugoslaviju u BBC-u. Radio-slušaocima u Jugoslaviji obraćao se komentarima koji su počinjali *"Dragi prijatelji"*. Mnogi koji su ga tada slušali kažu da je te riječi izgovarao na karakterističan način plijeneći simpatije velikog broja ljudi. Harison je u ime uredništva BBC-a za Balkan ukazao na kršenje propisa cenzure. Za primjer mu je poslužio Grabovšekov govor 26. jula 1942. godine na BBC-u. *"U govoru gospodina Grabovšeka našla se sledeća rečenica: 'Nemamo ništa zajedničko ni sa italijanskim fašizmom a ni sa slovenačkim komunizmom. Reči ni sa slovenačkim komunizmom bile su brisane u prvom primerku i kako ja nisam imao vremena da proverim govor, Klemenčić kao prevodilac je objasnio dr. Grabovšeku da ove reči neće biti čitane u studiju. Dr. Grabovšek se složio i izbacio ovaj deo iz primerka svog teksta. No, on ih je ipak u studiju pročitao.*

Brisanje je obavljeno na moj izričiti zahtev pošto smo i ja i slovenački prevodilac Klemenčić smatrali da se to može shvatiti kao da se odnosi na partizane koji se bore u slovenačkim planinama, s obe strane italijanske granice.

66 Lord Selborne je krajem jula 1943. uletio u sukob s Brandanom Brackenom zbog toga što je BBC emitovao nešto što nije moglo goditi Mihailoviću. Howard je o tome zapisao: *"Nešto što je meni u svemu tome najčudnije jest činjenica da lord Selborne uporno ide svojim putem totalnog simpatiziranja Mihailovića premda je takvo ponašanje suprotno stavovima i poltiici njegova vlastitog ministarstva"*.

Nema sumnje da se ovde radi o namernom kršenju propisa cenzure, a oni se moraju shvatiti veoma ozbiljno."

Tako piše u dnevniku kontrolora BBC-a. Zapis je uz kontrolorov tekst unio sam Harison, koji je kao urednik profesionalac nastojao da se o ljudima i zbivanjima u Jugoslaviji govori što potpunije i objektivnije.

Time je - u neposrednoj vezi s ratnom cenzurom - otpočela još jedna od mnogih prepiski na relaciji izbjeglička vlada - Radio-London. Ovog puta je potpredsjednik te vlade Miha Krek pisao Londonskom radiju o javnom istupanju Slovenca na političkoj liniji kraljevske vlade dr. Grabovšeka. Miha Krek je, naime, u svojstvu potpredsjednika kabineta u izbjeglištvu 1. avgusta 1942. godine uputio pismo BBC-u uz objašnjenje slučaja sa spomenutim govorom dr. Grabovšeka kao presedanom na radiju. U pismu se podsjeća da je Većeslav Wilder, direktor za informacije pri emigrantskoj vladi, uputio pismo BBC-u kao odgovor na upozorenje koje je BBC poslao u vezi sa incidentom u Londonskom studiju.

"Naravno, odmah sam se obratio mom prijatelju Grabovšeku da mi objasni svoju ulogu u ovom nemilom događaju. On tvrdi da je rečenica glasila ovako: 'Sa njima ne smemo imati više ništa (sa Italijanom) čak i da nam se pojave u jagnjećoj koži. Nemamo više ništa ni sa italijanskim fašizmom, niti sa italijanskom komunizmom'. Reči 'italijanskim komunizmom' bile su cenzurisane. Umesto da se pridržava cenzorovih uputstava, ali verujući da cenzor nije nameravao da zabrani pominjanje Italijana, već komunizma uopšte, gospodin Grabovšek je na sledeći način izmenio rečenicu: 'Ne želimo da imamo ništa sa italijanskim fašizmom, niti sa bilo čim drugim italijanskim, pa makar to bilo prerušeno u komunizam'. Ovim je on želeo da akcenat stavi na Italijane uopšte, a ne na neki poseban italijanski pokret. No, na nesreću je propustio da se konsultuje sa cenzorom o ovoj drugoj verziji teksta.

Gospodin Grabovšek je zatim objasnio da izveštaji iz italijanskog dela Slovenije (Gorice) nalažu da se u BBC-jevoj emisiji na slovenačkom jeziku istakne da se Slovenci moraju čuvati svega što je italijansko, a naročito "komunista" koji su, ustvari, obični agenti poslati da izazivaju nerede i Italijanima daju priliku da prema narodu vrše odmazdu.

Grabovšeku sam predočio svu ozbiljnost ovog nemilog događaja i naglasio da se autoritet cenzora mora poštovati, pa čak i onda kada predloži neku drugu prigodniju formulaciju."

Nisu samo srpski ministri u jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi brifovali i usmjeravali emisije Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. I slovenački dio ministara u i oko te vlade nastojao je da nametne svoja gledanja emisijama BBC-a na slovenačkom jeziku. Oni su smatrali da se u Sloveniji BBC-jeve emisije prihvataju, kao što piše Miha Krek, *"kao odraz moje politike u jugoslovenskoj vladi. Mene smatraju odgovornim za sve što se kaže ili propusti, mene kude ili hvale"*. Zbog toga Krek kaže da dijeli mišljenje po kojem je saradnja sa cenzurom od presudnog značaja. On je, veli, svim slovenačkim

govornicima savjetovao da se strogo pridržavaju pravila BBC-a. Postavio je sebi zadatak da sa britanskim vlastima raspravlja sva principijelna pitanja koja se tiču propagande za i o Sloveniji. Izražava nadu da odluka u pogledu buduće saradnje Grabovšeka i BBC-a i njegovog isključenja iz emisija nije konačna. Jer, gospodin Grabovšek, katolički sveštenik, star 52 godine, član Skupštine i generalni direktor Unije Slovenije je čovek znatnog uticaja i glasa u slovenačkim narodnim masama. *"On svakako nije slučajno sa mnom u Londonu. Pošto ovde imam svega nekoliko Slovenaca koji pomažu, gubitak njegovih usluga osetio bih kao još jednu teškoću više, a u Sloveniji bi sigurno mene okrivili što je njegov glas nestao iz emisija".*

MEDIJI KAO SVOJINA RADIO-SLUŠALACA ILI NOSILACA MOĆI?

I u Radio-Jerusalimu je postojao sistem kontrole i cenzurisanja tekstova za radio-emisije. Djelatnici Denić, Petković i drugi u emisijama namijenjenim Jugoslaviji, u svojim obraćanjima slušaocima često ističu da su slobodni i bez cenzure u svojim programima. A da je jedno ono što se saopštava javnosti, a drugo što se dešava u svakodnevnoj praksi otkriva i jedan dokument datiran 12. novembra 1942. godine u Jugoslovenskom pres-birou - P.B.S. U tom dokumentu se kaže: *"Javni sistem radio-emisija. Transmitor na stranim jezicima. Raspored P.B.S. za i od nedelje 15. novembra biće kako sledi... Petkom: Jugoslovenska emisija u 22,30 - 24,45. Probe: Sve probe moraju biti prijavljene najmanje 24 sata ranije, s napomenom razloga i broja izvođača. Propusnica: Sve privremene propusnice treba da budu zahtevane 24 časa ranije navodeći sve potrebne detalje i imena molilaca. Mesečna propusnica biće obnovljena od strane Haggard-a, P.B.S. pisci skripata mole se da obezbeđuju kratke sadržaje svojih priloga u oko deset redova na engleskom jeziku. Ovi sadržaji biće upućivani kapetanu Haggardu u isto vreme kad i sami prilozi. Skripta za emisije predati na cenzuru. Skripta će biti cenzurisana kao i ranije od strane Centralnog Registrata. S. H. za majora R. A."*

Da li je tako bilo samo u Radio-Jerusalimu? U isto vrijeme se visoki zvaničnici Velike Britanije, djelatnici u raznim odgovornim službama, natežu oko djelovanja BBC-a. Kako je to izgledalo u Londonu najpotpunije svjedoči diskusija koja je tamo vođena u to vrijeme a koju je zapisala Elizabeth Barker u svojoj već spomenutoj knjizi.

Barkerova, o britanskoj politici na Balkanu u II svjetskom ratu, bilježi:

"*Taylor:*... Kairo i London upustili su se u to vreme (krajem 1942. godine - o.a.) u dugu i smušenu perpirku o tome treba li partizane hvaliti u emisijama BBC-a. U prosincu 1942. godine znalo se općenito o partizanima prilično mnogo... London je tada prihvatio sugestiju Foreign Officea (od kojeg je to

tražila sovjetska ambasada) da se partizani hvale u emisijama ili da se o njima barem dovoljno govori. Kairo je odgovorio da to nije ono što je on zapravo htio reći. Javio je da je veoma sklon ideji povezivanja s partizanima, ali da bi u međuvremenu, do toga kontakta, hvaljenje partizana u emisijama BBC-a dovelo samo do toga da bi se Mihailović razbesneo, postao još tvrdoglaviji te bi se s njim teže izlazilo na kraj; to ne bi bilo ničim nadoknađeno, jer veza s partizanima još nije uspostavljena...

E. Barker: Kad već govorimo o BBC-u, treba napomenuti da je Hadson (šef britanske vojne misije kod četnika - o. a.) bio apsolutno za to da se partizani spominju u emisijama BBC-a, jer je smatrao da će to poslužiti kao oruđe pritiska na Mihailovića. U prvo vrijeme ta mu se ideja veoma sviđala.[67]

Taylor: Naime, Hadson je tada bio sav zaokupljen problemom kako da stekne takav adut u odnosima sa Mihailovićem. Zapravo su argumenti i teze koje su iznosile dvije strane, London i Kairo, bile nevjerovatno konfuzne, zbrkane, i to toliko da su na kraju krajeva dvije strane doslovno razmijenile stajališta. Kairo, koji je bio prvi pokrenuo davanje podrške partizanima i prvi zatražio da se ona daje, na kraju je bio čak protiv toga da se partizani spominju u emisijama BBC-a, čak je izgledalo kao da zastupa antipartizansku liniju, dok je London, koji je zbog svojih veza sa izbjegličkom vladom, bio u početku čak i protiv toga da se s partizanima uspostavi kontakt, na kraju krajeva energično zahtevao da ih BBC spominje.

Bailey: Taj je problem postojao još krajem 1942. godine. Međutim, Hadson je u međuvremenu izmijenio svoj stav. Mislim da su mnogi ljudi bili pod uticajem (a bilo je teško ne biti pod uticajem) lokalnih reperkusija propagande za jednu ili drugu stranu. Ponekad je propaganda izazivala bijes lokalnog stanovništva, a ponekad posve obratnu reakciju. Osim toga, to je djelovalo i na svakog od nas koji je bio na terenu po nekoliko mjeseci, bez veze ili samo sa sporadičnom vezom s vanjskim svijetom. Jednostavno smo postajali nesposobni da sačuvamo objektivnost.

Taylor: Ne sumnjam ni najmanje da je stav, koji je konačno zauzet u Kairu, neposredno prije Božića 1942. godine, bio ispravan. Bio je to stav da bi taktički bilo nerazborito upravo sada hvaliti partizane preko BBC-a, to jest u ovom konkretnom trenutku, dok još s njima nismo uhvatili kontakt i da ne bi bilo razborito hvaliti ih i rušiti Mihailovića prije nego što dođe do tog kontakta i dok još nemamo nikakve praktične mogućnosti da na partizane utječemo ili da od njih bilo šta dobijemo.

67 Vidi Hadsonovu brzojavku (Bullseye 828) priloženu pismu što ga je 1. novembra 1942. Petar Bojghey (iz Londonske centrale SOE) poslao Elizabeti Barker. Arhiva FO 371/33445) i Hadsonovu brzojavku od 15. novembra 1942. priloženu Bojghu u pismu upućenom 27. novembra 1942. Dixonu u FO).

Barker: Nije li neposredno predstojalo i spuštanje Baileya u Jugoslaviju i to da ga nismo htjeli ubaciti u naročito neugodnu atmosferu?

Tayler: Da, i to je davalo toj tezi posebnu težinu. Emisije BBC-a, koje su bile u skladu sa predloženom linijom, sigurno bi dovele u pitanje uspjeh Baileyeve misije i još više otežale njegove odnose s Mihailovićem, a u toj fazi ne bi bilo od njih nikakve konkretne koristi osim što bi zadovoljile sovjetsku ambasadu."[68]

Tako se, pri toj raspravi-natezanju u Londonu, gledalo ne samo na četničko-partizanske odnose, posebno na spominjanje partizana na Londonskom radiju. Ali se tako gledalo i na slušaoce radija, njihovu zrelost i sudbinu. Stavovi sa ovakvih razgovora su pretvarani u naloge koji su morali biti poštovani od novinarskih i drugih radio-poslenika u BBC-u. Pri tome nije bilo bitno što se radio obraćao najširem auditorijumu slušalaca, a ne samo ambasadorima, vođama pokreta, partija ili država kao predstavnicima ili nosiocima moći. U ratu je radio potčinjavan onima koji drže vlast. Da li je tako samo u ratu? Medij koji je po svojoj prirodi svojina, htio ne htio, namijenjena milionima radio-slušalaca biva doveden u poslušničku pokornost i situaciju da iznevjeri očekivanja onih koji njime, posredstvom emisija i programa, raspolažu. Hoće li ta pokornost doprinijeti oguglalosti slušalaca ili korisnika ove industrije vijesti? I ne samo vijesti. Mogu li se, u tom slučaju, sami korisnici te industrije opredjeljivati u zauzimanju svojih ličnih stavova, odluka i aktivnosti? Pogotovo kada se s masama na taj način manipuliše? Jesu li u stanju da u emisijama otkrivaju čiste podvale nosilaca moći koji usmjeravaju životne istine i ljude radio-poslenike?

NEKA PRAKTIČNA OBILJEŽJA RADIO-PROPAGANDE U SPECIFIČNIM RATNIM OKOLNOSTIMA

Nepovjerenje prema zvaničnoj propagandi

Oduzimanje radio-prijemnika od pučanstva izazvalo je drugi problem - nepovjerenje stanovništva zvaničnoj propagandi. O tome govori i pismo Glavnom stanu poglavnika Nezavisne države Hrvatske.

Glavnom stanu poglavnika NDH su 6. kolovoza 1942. godine od Ministarstva hrvatskog domobranstva i Državnog tajnika (Pr. 126/3, Tajno) upućena zapažanja o neprijateljskoj promičbi. Ističe se da ta promičba "*kod pravoslavnog pučanstva nalazi veoma pogodno tlo, a idu joj posredno u prilog i neki postupci kao oduzimanje krugovalnika od pravoslavaca, što još više omogućuje*

68 E. Barker, Isto, str. 440-442.

širenje lažnih vijesti... Našim viestima, bilo preko krugovala, bilo putem novina, pravoslavno pučanstvo uopće ne vjeruje. Čovjek se zaista mora čuditi do koje je mjere doseglo to nepovjerenje. Ima i inteligentnih ljudi koji ne čitaju naše novine, jer ne vjeruju viestima, koje su u njima. Tako još 3. kolovoza neki od njih nisu vjerovali da je zauzet Rostov, iako su Nijemci već bili 180 km južno od tog grada. Kao opravdanje svog nepovjerenja ističu Obaviest Glavnog stana Poglavnika o čišćenju Fruške Gore, pa kažu: 'Ovdje je svatko znao i u to potpuno uvjeren, da Fruška Gora tada nije bila očišćena od partizana; šumi se nije uopće moglo ni pristupiti, a obavijest je glasila, da je Fruška Gora očišćena'. Usljed toga ne vjeruju ni u uspjeh poduhvata na Kozari, kao ni u druge za nas povoljne činjenice."

I okupatori i kvislinzi su činili sve da spriječe doticaj građana sa radio-talasima njima neprijateljskih zemalja. Zapovjedništvo II. domobranskog zbora šalje izvješće Glavnom stožeru domobranstva i drugima[69] *"O stranoj propagandi u narodu: Stranu propagandu i promidžbu vrše i nadalje u najjačoj mjeri komunisti i četnici riječima i letacima u korist Rusije, Engleske i Amerike. Još uvijek ima podataka da građani slušaju krugovalne postaje Triglav, Zrinjski, Šumadiju, London i Moskvu, a naročito grčko-istočnjački živalj i Židovi, koji sve viesti radija prihvaćaju i dalje šire.*

Utjecaj strane izvještajne i neprijateljske propagande jako se razgranava i širi. Pozitivan je utjecaj postupaka pobunjenika sa našim zarobljenicima, koje i nadalje samo razoružavaju i vraćaju svojim kućama, držeći im prethodno vatrene i uvjerljive govore: 'da se bore za 1/4 kruha i 5 kuna mazde i u slaboj opremi, koja je uostalom još uvijek jugoslavenska'... London i Moskva još uvijek zavaravaju neuki svijet i navađaju u svojim letacima, da je sve laž što naše novine donose o situaciji na istočnom ratištu, jer da su Nijemci potisnuti na svim linijama i da se svaki čas očekuje prodor fronta..."

Okupatorski radio je govorio o namjeri Hitlera da zimuje u Moskvi. Već je štampan i plakat velikog formata sa naslovom *"MOSKVA JE PALA!"*. Čak je pisalo i koliko je konja i koliko kakve municije zarobljeno u Moskvi. A H. D. Harison je svoj redovni nedjeljni komentar 25. januara 1942. sa svojim poznatim *"Dragi prijatelji"* otpočeo ogromnim uspjesima ruskih armija. Tvrdio je da je Staljin u Moskvi, dok je neprijatelj udarao na utvrde grada, svega 30 km daleko, da je Hitler pobegao iz Smolenska itd.

Radio Zrinjski je istovremeno obavještavao da je *"zadnjih 6 do 8 tjedana ogroman broj ruskih gradova i sela ponovo oslobođen... Nemački veliki porazi bili su prešućeni u nemačkim vojnim izveštajima."* Pa upozorava: *"Imajmo u očima tu činjenicu i ne slušajmo propagandu, nego gledajmo u oči onome što dolazi i budimo spremni. Sutra ćemo govoriti o najnovijem triku propagande"*.

69 Glavnostožerni odjel br. 520/tajno u Brodu n/S dne 22. siječnja 1942.

Grga Zlatoper se osvrnuo na oglašavanje o padu Moskve. *"Prema nemačkim isticanjima prošlog meseca, trebalo je da se danas Hitler odmara u Kremlju i da više ne postoji ni jedan ruski vojnik..."*

"VESTI SE ŠIRE PREPRIČAVANJEM"

Obavještajci svih boja iscrpno su saslušavali povremene izbjeglice iz Jugoslavije. Izvještaje o tome slali su nadležnim ličnostima jugoslovenske vlade. Tako se saznavalo koje se radio-emisije dobro čuju u zemlji. Saznaje se da se naročito sluša London, a veoma malo Kairo, koji se slabo čuje. Mnogo se sluša i Radio-Moskva. Za njihovo slušanje predviđena je kazna strijeljanja. Sluša se i Radio *"Šumadija"* i *"Zrinjski"* za koje jedni vjeruju da su u zemlji, a drugi da su u Jerusalimu.

"Od stranih radio-stanica najviše se sluša London, a od emisija ona u 20,45. Emisija u 8 sati izjutra, podnevna, i ona u 22 časa slabije se slušaju, jer prve dve padaju u vreme kada se ljudi nalaze na svojim poslovima, a treća je dosta dockan."

To piše major V. Perić iz Carigrada, u svom povjerljivom izvještaju kraljevskoj vladi. On daje i pregled slušanosti pojedinih radiostanica. Po njemu se do decembra 1942. godine Radio-Moskva nije mnogo slušala, *"ali u poslednje vreme Srbi joj poklanjaju sve više pažnje. U svakodnevnoj diskusiji o radio-vestima, čim se dva ili više Srbina nađu, tretiraju se i vesti Radio-Moskve. Njenim vestima, naročito o situaciji na frontu, poklanja se puna vera. Ova stanica bi se mnogo više slušala da su emisije čistije i da nema raznih smetnji u prenosu".*

Radio-Slobodna Jugoslavija, po izvještaju toga majora iz decembra 1942. *"sve više se sluša. Za nju vlada mišljenje da se nalazi u Moskvi i da joj je glavni cilj da svojom propagandom ojača pozicije partizana u Jugoslaviji. Nju nacionalisti ne simpatišu, jer mnogo naglašava revolucionarne tendencije".*

Radio *"Šumadija", Zrinjski"* itd. - kako kaže major - slušale su se vrlo malo, i to samo u početku, a danas skoro nikako. *"Za njih vlada mišljenje da je sve to jedna stanica, koja se nalazi na Bliskom Istoku, i u raznom vremenu istupa pod raznim nazivima. Sem toga misli se da je ta stanica stvorena od vlade u Londonu..."*

I Kraljevsko poslanstvo u Stokholmu 12. aprila 1942. godine upućuje Predsjedništvu vlade Jugoslavije u Londonu (Str. pov. br. 29/42) obavještenje da je *"posle udaje zadržala švedsko državljanstvo gospođa A. i dobila dozvolu da napusti Jugoslaviju"*. To piše otpravnik poslova iz Stokholma Marković. *"Ona je dala podatke da se Radio-London vrlo dobro čuje u Beogradu. Mnogi ga slušaju mada se slušanje kažnjava smrću. Vesti se šire prepričavanjem. U tome učestvuju mnogi viši policijski činovnici. Emisije na našem jeziku nailaze na vrlo dobar*

prijem, naročito govori i predavanja koja se odnose na savezničke napore da se dobije pobeda i oslobode okupirane zemlje; jednom reči sve što jača moral naroda i nadu na skoro oslobođenje. Sa zamerkom se primaju vesti o unapređenjima i odlikovanjima, kao i saopštenja u kojima se nabrajaju lica... Narod ne vidi cilj i korist takvih saopštenja i nalazi da nisu umesna. Što se tiče vesti o odlikovanjima, smatra se da su opasne jer izazivaju pooštrenje mera od strane Nemaca... Još nešto o radio-vestima. Oni koji su posle ulaska Nemaca u zemlju uspeli da izbegnu, ne treba da se javljaju pod punim imenom preko radija, jer se represalije preduzimaju protiv onih na koje se sumnja da su mu pri bekstvu pomogli".

ZABRANA SLUŠANJA RADIJA - ŠTA SE SMIJE A ŠTA NE SMIJE SLUŠATI POD OKUPACIJOM

Emisije BBC-a, Moskve i Amerike su dosta precizno zapisivane na svim stranama: u prislušnim službama okupacionih formacija Nijemaca i Italijana, u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, u četničkim komandama i jedinicama NOP-a. Na mnogim mjestima je to bilježeno bez stenografa. Stoga su neke rečenice drukčije zapisane od iskazanih na radiju, ali je suština ostajala uglavnom nedirnuta. Umnožavani su i zapisi radio-emisija. Nazivani su *"Radio-vijesti"* ili *"Radio-bilten"*. Postajala su redovna glasila koja su raspačavana u narodu i među borcima. Na njima je ponekad i datum kada su emitovane. Ponegdje je uveden i sutrašnji dan, kada je zapis o emisiji bio umnožen ili kada su sačinjeni zapisi-izvještaji organizovanih prislušnih službi. Tako su nastajali pregledi o tome šta govori koja radiostanica.

Te vijesti su slušane i u gradovima, u domaćinstvima, gdje god je postojao radio-aparat. Svako ko je pokušao da čuje šta kaže radio izvan nacističke i fašističke okupacione zone izlagao se velikim opasnostima. Jer, okupacione i kvislinške vlasti su izdale stroge naredbe o zabrani slušanja emisionih stanica. Njihove naredbe su proširivale njemačko krivično pravo i krivične naredbe na cijelu okupiranu jugoslovensku teritoriju. Prošireno je i zato što je zabranjeno slušanje inostranih (ne-njemačkih) radio-emisija. Zabrana se protezala ne samo na vijesti nego i na sve vrste programa. Dozvoljeno je slušanje stanica na teritoriji njemačkog Rajha (Reaicha) (Reichssender). Uz njih su pobrojane domaće emisione stanice (Radio-Beograd, kratkotalasna radiostanica Zemun, pa radiostanice protektorata Prag, Brno, Moravska Ostrava i njihove kratkotalasne stanice. Onda velike stanice *"Dunav"*, *"Višnja"*, *"Viši"*, *Luksemburg*, stanice *"Frizlend"*, *Varšava*, *Krakov*, te *Pariz*, pa radiostanice NDH (Zagreb, Osijek, Sarajevo, Dubrovnik). Svakom ko se bude ogriješio o odredbe tih naređenja kao i odredbe Naredbe o uvođenju njemačkog krivičnog zakona i krivičnih odredaba na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji prijetila je kazna robijom, a u težim slučajevima i smrću.

Okupacione i kvislinške vlasti su konfiskovale radio-aparate od građana. Činile su to na rasnoj (Jevreji, Romi), nacionalnoj i političkoj razini. I naredba o zabrani slušanja stranih radiostanica unosila je uznemirenost među slušaocima. U porodicama i među prijateljima koji su se okupljali oko radio-aparata zavedena su dežurstva. Sa svake strane prilaza kući, kad je vrijeme slušanja radija, neko je obavezno dežurao, jer se, ako bi ko god iznenada došao, niko nije smio zateći kraj radija.[70]

Major V. Perić u decembru 1942. godine u povjerljivom izvještaju iz Carigrada vladi u Londonu govori o zabranama slušanja stranih radiostanica u Jugoslaviji. "*... Jedino u Beogradu dozvoljeni su privatni prijemni aparati. Sopstvenici vrlo malo slušaju Radio-Beograd, a prenose na našem jeziku Radio-Londona i drugih zabranjenih stanica retko ko propušta. I u unutrašnjosti mnogi su potajno zadržali svoje radio-aparate pa redovno slušaju sve strane emisije, te je i obaveštavanje sveta i u unutrašnjosti sprovedeno vrlo dobro. Svaka važnija radio-vest, javljena preko Londona ili drugih zabranjenih stanica, zna se po varoši za nepunih pola sata. Kada su se engleske trupe iskrcale kod Diepa, i kada je London objavio ovu vest u jutarnjoj emisiji, ceo Beograd je znao za nju munjevitom brzinom. Nemci su sa nevericom posmatrali radost Beograda, jer nisu znali razlog tome. Jedino su oni ti koji se pridržavaju naređenja o zabrani slušanja stranih radio-stanica i koji slepo veruju njihovim zvaničnim komunikejima.*"

Rizikovao je ko god ih je slušao. I pored tih zabrana i rizika, ljudi su osluškivali šta će reći radio. Pamtili su, a mnogi i zapisivali ono što su čuli. Čuvali su, takoreći, svaku riječ i prenosili drugima kao ljudima od povjerenja. Saopštavali i širili važne vijesti i značajne poruke. Mnogi su teško razabirali šta se stvarno događa. Pometnju je izazivala i propaganda suprotne strane. Slušaoci su se teško snalazili na radio-talasima. Novinar Miroljub Jevtović bilježi da je postalo uobičajeno da se, umjesto jutarnjeg pozdrava, prijatelji jedan drugom obraćaju pitanjem: "Šta kaže radio?" Prepričavane su vijesti, iako je to bilo opasno. I glava je, katkad, išla ako se sazna ko sluša strani radio.

Po okupiranim gradovima, varošima i drugim mjestima špartali su pokretni prislušni aparati na automobilima i kontrolisali koje se stanice slušaju. U kućama koje su raspolagale radio-aparatima ako do tada već nisu bili konfiskovani, dopušteno je slušanje Radio-Beograda, Radio-Zagreba, Berlina, Dunau. Sve druge su pod zabranom. Često i italijanske. A ko se uhvati da sluša zabranjene radiostanice, naročito Moskvu i London, stavljan je pred prijeki sud. Miroljub Jevtović bilježi kako su se slušaoci baš tih zabranjenih emisija dovijali tako što su za vrijeme slušanja stavljali na aparat budilnik koji je svojim kucanjem, navodno, onemogućavao prislušne aparate. Iako to praktično nije moguće, u strahu ljudi su *"velike oči"*, pa su mislili da će time izbjeći lov, spriječiti ili onemogućiti prislušne pokretne aparate.

70 M. Jevtović, Isto.

Iz Jerusalima je Jugoslovenska narodna radiostanica, 4. jula u emisiji Dušana Petkovića obznanila i progone slušalaca zabranjenih radiostanica. Gestapo je u Beogradu kaznio izvjestan broj lica zbog prenošenja i rasturanja uznemiravajućih i obespokojavajućih glasova. Sva ta lica upućena su u koncentracione logore radi izdržavanja izrečene kazne. Nagoviještene su još teže kazne krivcima ako se bude nastavilo širenje tih glasova. Ti glasovi nastaju slušanjem neprijateljskih stanica - Londona, Moskve, Kaira, Jerusalima, Njujorka i drugih. Na kraju im savjetuje: *"Naš svet će otsad biti još obazriviji i svaka vest će se saopštavati dalje samošapatom... Svaki rodoljub će visiti na radiju i sav se pretvoriti u uvo kad mu se jave bratski glasovi iz savezničkih zemalja ili mi, koji se čujemo ali se ne vidimo"*. Ta stanica je, budući *"narodna"*, kao na *"slobodnom"* terenu u Jugoslaviji, pa se i *"čujemo ali se ne vidimo"*. A javljala se iz Jerusalima.

OMETANJE PRIJEMA RADIO-EMISIJA

Ljotićevac Marisav Petrović: *"Narode! Ja znam i ti znaš: uši su ti okrenute Radio-Londonu, a srce Moskvi. Ali ti je, narode, dupe ovde! Jasno. Ja ću po njemu. Razlaz!"*

Dobra čujnost i široka slušanost uzrokovala je kod okupacionih vlasti ometanje Londonskog radija.

Prijetnje okupacionih vlasti najstrožim kaznama za slušanje radio-emisija iz zemalja antifašističke koalicije nisu dale rezultate. Pribjeglo se, stoga, ometanju Londonskog radija. Iz Jerusalima je 26. marta 1942. godine (Pov. br. 126) javljeno izbjegličkoj vladi: *"Denić saopštava da su Nemci od početka marta pretvorili radio stanicu Zemun u distribator. Time je onemogućen prijem Londonske radio-emisije u Jugoslaviji. Predlaže menjati talasne dužine"*.

"Narode! Ja znam i ti znaš: uši su ti okrenute Radio-Londonu, a srce Moskvi. Ali ti je, narode, dupe ovde! Jasno! Ja ću po njemu. Razlaz!".[71]

Rasprostranjeno slušanje Londonskog radija smetalo je i ljotićevcu Marisavu Petroviću, komandantu vojne jedinice u službi okupatora. Sprijeda citiranim riječima on se obratio narodu skupljenom na zboru u Smederevu po naredbi gradske komande. Na tom zboru je, uz predsjednika opštine, govorio i Marisav Petrović.

Radio-London je davao više emisija za Jugoslaviju u toku dana. Iako su bile diferencirane pojedine vijesti su ponavljane u više njih, a neke u svim koje su emitovane toga dana. Nastojao je da u razna vermena slušaocima

71 Po pričanju Dragutina-Koce Kostića, filmskog reditelja u TV Beograd, zabilježio M. Jevtović.

omogući da steknu saznanja o ratnim zbivanjima. Miroljub Jevtović je, istražujući mozaik ratnog radija, ustanovio da ni jedna druga radiostanica nije imala toliko emisija za slušaoce u Jugoslaviji, uključivši i emisije na slovenačkom jeziku kao Radio-London.

Ratna propaganda se dovijala na najrazličitije načine. Svako je htio da doskoči protivničkoj tako da za svoj radio-talas veže slušaoce. Činio je to i Radio-London spretno i dosjetljivo.

U to vrijeme još nije bilo magnetofona. Taj radio se koristio snimanjem Hitlerovih govora na folije. Gramofonskim načinom hvatan je govor urezivanjem u aluminijumsku foliju premazanu lakom. Tako su snimani i čuvani originalni govori koji su, uvjerljivosti radi, uključivani i u pojedine radio-emisije kada je to najefikasnije za ispunjenje određenog cilja u propagandi.

Mnoge od emisija su završavane opomenama slušaocima: *"Posle slušanja Londona nije dovoljno da samo ugasite radio. Treba da promenite i mesto kazaljke sa Londona na neku nemačku stanicu ili Beograd. Tako vas neće uhvatiti da slušate London, jer su neki naši slušaoci uhvaćeni upadom policije koja je pri pregledu kontrolisala i radio-aparat..."*

UPUTSTVA SLUŠAOCIMA

"Kad nas slušate, ako vaš telefon zvoni, prvo zatvorite radio-aparat pa onda dignite slušalicu. Tako ćete spriječiti da vas neprijatelj iznenadi"

U ratu je dejstvovalo jedno novo dotad nepoznato oruđe - radiostanice, koje su igrale ogromnu ulogu na polju ratne propagande i izvještajne službe. Okupatorske i kvislinške vlasti su nastojale da podjarmljene narode izoluju od ostalog svijeta. Neprekidno su im servirali svoju verziju stanja, odnosa i zbivanja, što znači propagandu u skladu s njihovim okupacionim sistemima upravljanja. Jugoslovenska emisija "D" iz Jerusalima 24. oktobra ukazuje da se, uprkos toj propagandi, *"porobljeni narodi nalaze u vezi sa svojim vladama i sa slobodnim svetom putem radio-stanica, odakle mogu saznati istinu o razvoju političke, vojne i privredne svetske situacije. Sva neprijateljska nastojanja da onemoguće potlačenim narodima saznavanje istine potpuno su izlišna i bezuspješna."*

Da li je narod saznavao punu istinu? Tačno je da nije bilo mogućno nikakvim tehničkim sredstvima kontrolisati da li se preko jednog radio-aparata prima ova ili ona stanica. Mnogo se u to vrijeme pričalo i u narodu širio strah da su pronađeni aparati koji sa ulice mogu utvrditi koju radio stanicu sluša radio-pretplatnik u određenom vremenu sa svog radio-aparata. Okupatorske i kvislinške vlasti su pokušavale da iznenade radio-slušaoce neočekivanim upadima u njihove stanove. Služile su se i telefonskim pozivima u vrijeme emisija koje su htjeli da spriječe. Zato je iz Jerusalima davano uputstvo slušaocima.

"Kad nas slušate, ako vaš telefon zvoni, prvo zatvorite radio-aparat pa onda dignite slušalicu. Tako ćete spriječiti da vas neprijatelj iznenadi. Neprijatelj želi da spriječi na sve moguće načine, pa ide čak i dotle da neposredno, ili preko svojih denuncijanata... ispituje vašu decu i poslugu o tome šta i kad slušate. Prema tome, morate biti obazrivi i slušati emisije onda kada oko vas nema mlađih ili dece."

Radio je već bio ušao u živote ljudi. Zato su radiostanice, u propagandnoj borbi za duše tih ljudi, jedni druge optuživale govorile su da *"lupeškim lažima i njegovim paklenim obaveštenjima uništavaju vašu svest, vaše savesti, vaše odanosti napaćenoj majci Otadžbini. Vašu vojnu silu, našu organizovanu vojsku, neprijatelj je mogao svojim boljim naoružanjem i iznenadnim razbojničkim napadom i da uništi. ali on to ne može sa vašim dušama, jer na polju radiofonije on nastoji bolje od nas - tu imate mogućnosti da opštite sa prosvećenim i kulturnim čovečanstvom"*.

I 27. oktobra 1941. godine Radio-London obavještava da je *"juče g. Idn (britanski ministar spoljnih poslova) odao naročito priznanje otporu jugoslovenskog naroda koji je on pružio nacistima pod vladom Kralja Petra II i prvog ministra generala Simovića. Taj otpor, kao i borba Grčke, odgodili su Hitlerov napad na Rusiju za 6 nedelja"*.

Učiteljica iz Jugoslavije Sonja Germek je 3. septembra 1942. godine neočekivano stigla u London. Ona je emigrantskoj vladi, posredstvom onih koji su iz redova Slovenaca bili u sastavu te vlade, podnijela opširan izvještaj o stanju u zemlji. U jednoj od tačaka toga pisma ona piše i o propagandi, posebno onoj iz Londona na slovenačkom jeziku. Kaže da se te radio-emisije *"na slovenačkom jeziku dosta slušaju, osobito ona u 18 časova... narod najviše voli da sluša o stanju na frontovima. Propagandne stvari ne utiču mnogo. Najviše se sluša Moskva, pa London. To su najsvetliji momenti čitavog dana. U posljednje vreme su u mnogim kućama radio-aparati plombirani..."*

Treći dio

KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA U LONDONU I ČETNIČKA PROPAGANDA IZ VELIKE BRITANIJE

LONDONSKI BBC KAO SREDSTVO VLADINOG UTICAJA U ZEMLJI

Jugoslovenska izbjeglička vlada, čim je pobjegla iz zemlje, shvatila je veliki značaj organizovane propagande. Zato je na prvom mjestu, od prvog dana takoreći, preduzimala sve moguće mjere za što bolje funkcionisanje radio-emisija BBC-a iz Londona na srpskohrvatskom jeziku. Smatrala je to, ne bez osnova, najjačim sredstvom svoga uticaja u okupiranoj zemlji. Znala je da se u južnoslovenskim prostorima pomno sluša ono što govori ta radiostanica.

Posredstvom zvaničnog predstavnika svoga ambasadora u Londonu tih dana je kontaktirala i sa BBC-em povodom emisija za Jugoslaviju. Dogovoreno je da ovu radijsku kuću ona snabdijeva prigodnim materijalom koji se može, manje više, upotrijebiti u svom izvornom obliku. *"Oni tako dobijaju termin za emitovanje, a mi ipak zadržavamo kontrolu. Tako smo se sa Jugoslovenima dogovorili"* - kaže se u pismu koje 1. juna 1941. godine BBC Office upućuje L. S. Amery-u, India Office. U jugoslovenskom poslanstvu u Londonu tada još nije bilo ljudi koji bi mogli da savladaju specifičnosti radio zanata. BBC je teškom mukom skupio nekolicinu 'za pripremanje (pisanje i prevođenje), te izvođenje i realizaciju emisija pred mikrofonom. U to vrijeme se začela jedna nova praksa koja se vremenom uobičajila u BBC-u: začela se u emisijama tzv. Vojnog kabineta. Pripremali su je jugoslovenski majori Živan Knežević i Vladimir Roždalovski i lično je čitali. Vremenom se propaganda kraljevskih oficira izmetnula u naređenja poznata kao lista pod nazivom *"Stavljanje pod slovo Z"*.

Pri organizovanju informativno-propagandne djelatnosti obrazovana je i posebna služba u okviru emigrantske vlade. Nazvana je *Odjeljenjem za informacije* - čitaj: propagandu, sa dr. Većeslavom Wilderom na čelu. U opticaju je bilo i ime *Ministarstvo za propagandu.* Osnovni zadatak Odjeljenja je da uobličava domaće britansko javno mnijenje. I u njemu, ali i izvan njegovih okvira, učvršćuje međunarodni položaj kraljevske vlade. Služba je nazvana i *Direkcijom za informacije* (Pressbiro). Osnovana je uz pomoć britanske vlade. Direkcija je neposredno potčinjena ministru spoljnih poslova Momčilu Ninčiću. Izdavala je i svoj *"Bilten"* koji je spočetka izlazio sedmično, a potom svakog dana. I u Njujorku je, osim Londonske direkcije, formiran i Jugoslovenski informativni centar. Učinjeno je to krajem 1941. eposredni rukovodilac toga centra bio je ministar Bogoljub Jevtić. Glavni njegov zadatak je da u domaćem javnom mnijenju, među iseljeništvom u Sjevernoj i Južnoj Americi, popularise ratnu politiku izbjegličke vlade i četnički pokret Draže Mihailovića. Sa sličnim ciljevima angažovana su sva postojeća jugoslovenska predstavništva u svijetu.

Za specijalnog predstavnika za Bliski i Srednji Istok imenovan je Jovan Đonović, koji je bio i generalni konzul u Jerusalimu. Povjereno mu je *"vođe-*

nje propagande i poslova oko veza sa zemljom".[72] Istovjetnost političkih i ratnih ciljeva te vlade u Londonu i ravnogorskog pokreta u Jugoslaviji pretpostavljala je istovremeno najšire jedinstveno propagandno djelovanje na liniji jačanja položaja Mihailovića i četničkog pokreta unutar zemlje i u svijetu. Sudbina izbjegličke vlade, naročito od početka 1942. godine kada je na njeno čelo stao dr. Slobodan Jovanović, čvrsto je uvezana za sudbinu četničkog pokreta na jugoslovenskoj ratnoj sceni.[73]

PROPAGANDNI MISIONARI DRAŽE MIHAILOVIĆA U INOSTRANSTVU

Mihailović i njegov štab su slali imisionare u svijet. U osnovne zadatke su im uvrstili obavještavanje savezničke javnosti o situaciji u zemlji. S takvom ulogom otišli su u italiju Adam Pribićević, Vladimir Belajčić i Ivan Kovač.

Englezi su smatrali, i to im prigovorili, da to obavještavanje samo još više zaoštrava i otežava krize. U Italiju je došao još i Miloje Smiljanić, u svojstvu šefa delegacije Jugoslovenske izbjegličke vlade u toj zemlji.[74] On piše u svom izvještaju Mihailoviću od 17. avgusta 1944. da je *"nastojao da objasni da je 'obaveštavanje o situaciji' samo sredstvo da bi se došlo do glavnog cilja na kome svi radimo i zbog koga su i oni došli, tj. za rešenje naše krize putem nalaženja jednog poštenog i pravednog sporazuma između nacionalnog i partizanskog fronta."*

Umjesto rješenja uništenjem NOP-a, sad se traži *"jedan pošten i pravedan sporazum između nacionalnog i partizanskog fronta"*. Misionari spolja uvjeravaju da bi imali bezrezervnu podršku američke vlade *"čim bi započeli vojnu akciju protiv Nemaca"*.

Ni tada, pred tim zahtjevima, nije započela *"akcija protiv Nemaca'*. Bez te akcije ni Velika Britanija im nije posve naklonjena.

"Englezi ne dopuštaju gledište da je borba partizana protiv četnika borba protiv srpskog naroda. Oni u razgovorima uvek nastoje da to odvoje, dok mi nastojimo da dokažemo da nacionalni pokret ima narod Srbije za sobom i da se to mora poštovati. Amerikanci su takođe ovog gledišta."

"Upozoravam Vas da se mnogo operiše sa faktom da je Titov pokret nešto novo i napredno kako u pogledu političkom tako i u socijalnom pogledu, dok nacionalni pokret zadržava stare forme. O tome voditi računa i u rezolucijama i u vašoj propagandi."

---

72 Jovan Đonović, *Od zida plača do postojbine faraona*, Glasnik SIKD Njegoš, decembar 1962.,, str. 28-42.

73 Milija Stanišić, *Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945.*, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999., str. 109.

74 VII, Ča, k. 20, reg. br. 15/1.

"Isto tako pro-Titovska propaganda tvrdi da je samo Titov pokret u stanju da narodima Juga da potrebnu harmoniju, dok je nacionalni pokret pan-srpski i hegemonistički. O tome moramo svakodnevno da raspravljamo sa strancima."

Dražini propagandni emisari iz inostarnstva su se javljali izvještajima u toku cijelog rata. U njihovim ocjenama su oslikane sve one mijene kroz koje je u toku toga rata prošla i emigrantska vlada, i ravnogorski pokret sa Mihailovićem na čelu, a posebno mijene u stavovima Saveznika prema njima i partizanima u zemlji.

Dr. Živko Topalović, tada još predsjednik četničkog CNK (Centralnog nacionalnog komiteta) preporučuje Živanu Kneževiću: *"Ako možete stupite u američke servise koji rade za Jugoslaviju bilo bi dobro za opštu nacionalnu stvar. Recite g. Fotiću: da ste vi jedini slobodni Srbi, koji možete da kažete istinu i obavestite svet o onom što se dešava u Jugoslaviji. Mi u Egiptu i Italiji a i oni u Londonu nalazimo se pod stegom engleske policije i možemo da radimo samo kod zvaničnih organa.*

U Ameriku treba odmah dovesti Vladiku Irineja i delegaciju CNK koju je đeneral Mihailović poslao".[75]

Potpukovnik Knežević je poslušao preporuku Topalovića. On 21. XI 1944. godine podnosi izvještaj ambasadoru u Vashingtonu Konstantinu Fetiću o izvršenim zadacima koje je imao u Italiji.[76]

Topalović piše Draži: *"Mi činimo sve napore da uverimo saveznike da je jedino pravilno rešenje u obrazovanju prave nacionalne vlade i da ova saradnja ima za cilj građanski rat, a ne objedinjavanje snaga. Vrlo uticajni engleski političari među konzervativcima uverili su njihove vojne šefove da je najmudrije pustiti neka Tito, koji je vrlo jak, likvidira silom organizovanu srpsku vojsku i samo će se tako sprečiti budući građanski rat. A ulazak... ostalih elemenata u Titovu vojsku ovoj će se oduzeti komunistički karakter. To je suština Čerčilove politike. Njen je osnov da Tito pobedi u Srbiji, a ako ne pobedi onda je sve palo. Ali se englesko tvrdoglavstvo ne može lako da pobedi."*

Za vojnike i starješine bivše jugoslovenske vojske koji su se nalazili van zemlje Topalović piše da je *"krajnje vreme da se ovi ljudi u ratu zaposle, jer su se neradom i svađama sasma demoralisali. Za njih kao na neki faktor uopšte ne treba računati."*

Sad ni predsednik CNK, boraveći u inostarnstvu, ne vidi drugog izlaza do borbu. Kaže da će Draža najbolje ocijeniti kada *"kucne čas za opšti ustanak"*.

"Ja ne vidim posle poznavanja sve ove pozadine drugog izlaza do: borba i snaženje na terenu".

---

75 Arhiv VII, AEC, k. 163, reg. br. 36/3-3.

76 VII, AEV, k. 163, reg. br. 26/3-3. Konstantin Fotić je u junu 1944. godine penzionisan kao ambasador izbjegličke vlade u Vašingtonu. U četnički CNK je kooptiran). Živan Knežević tada nije uspio da se prebaci u Jugoslaviju.

Napušten od sviju Draža je, na kraju rata ostao sam. Godinama su mu poručivali da čeka sa oružanom akcijom protiv okupatora i kvislinga. To je bilo i njegovo čvrsto usmjerenje. Provodio je *"strategiju čekanja"* i u vrijeme kada te poruke nisu dospijevale do njega. Za tu akciju će doći čas - kad se Saveznici iskrcaju u Jugoslaviju, na jadransku obalu ili na Balkan. I njemu i narodu će biti dat znak kada da krenu na opšti ustanak da bi se skršila *"nemačka tvrđava fašizma"*. Savjetovali su mu da se čuva preuranjenih akcija da ne bi izazvao represalije Nijemaca. Čuvao se tako i bez tih savjeta. Kad kucne čas javiće mu iz Londona izbjeglička, ili britanska vlada, ili će sam odlučiti. Rat je već skoro prošao, njemački okupator se, u rasulu, povlači, niko ne daje nikakva znaka. Jedino Topalović sada savjetuje *"borbu i snaženje na terenu"*. U zavjetrini, podaleko od ratnih poprišta, Topalović i još neki propagandni emisari iz inostranstva doslovce pišu Draži: *"Vi ćete najbolje sami oceniti kad je kucnuo čas da se opštim ustankom Nemci izbace iz zemlje"*. Kad je to pisao u avgustu 1944. godine Nijemci su već napola izbačeni iz zemlje. Samo ne zaslugom Draže i četnika nego NOP-a i njegovih formacija. Svi su u početku prali ruke: i od Draže, i od odsudnog časa koji nikad nije kucnuo. Draža je ostao sam.

Ovo je, međutim, priča o tome kako je došlo do toga.

POČETAK EMISIJA NA SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

Džinovska njemačka vojska "skršena na šaci Dražinih junaka"

Hjubert D. Harison je kao urednik BBC emisija za Jugoslaviju tragao za pravim vijestima. Precizno je reagovao na sadržaje emisija koje prema ugovoru sa Jugoslovenskom izbjegličkom vladom u Londonu ova stanica emituje u vidu saopštenja i govora pojedinih ličnosti. Zahvaljujući i Harisonovim nastojanjima crv sumnje u ispravnost politike počeo je da nagriza zvaničnike okupljene oko BBC-a ali i u BBC-u.

U Radio-Londonu se sa početkom januara 1942. godine priprema po obimu povećano i stalno emitovanje programa za Jugoslovene. U Forin ofisu - Political Inteligence Department - sazvan je sastanak onih ličnosti koje su bitno uticale na karakter, razvoj i orijentaciju Radio-Londona. Vernon Dakvort Barker, kontrolor prevoda u BBC-u, 9. januara 1942. godine je zabilježio da su tom sastanku u Ficmoris Plejsu prisustvovali Ralf Mjurej, Elisabeth Barker iz odjeljenja PWD i urednik Harison, te predstavnici jugoslovenske vlade. Odlučeno je da se započne emitovanje sedam puta nedjeljno, na srpskohrvatskom jeziku. Jedini pogodan najavljivač je Domac kojem je ponuđen saradnički ugovor za taj posao. Postignut je kompromisni dogovor o vremenu emitovanja. Jugoslovenska vlada je predlagala da hrvatski bilteni ne idu uvijek

svakodnevno, već da Domac ponekad čita dva puta u jednom danu da bi sljedećeg bio slobodan.

Saglasno s tim dogovorom je dva dana kasnije, 11. januara, na Londonskom radiju objavljena emisija u kojoj spiker intervjuiše novinara Mih. S. Petrovića. "... *Draža Mihailović je junak epopeje, kao junak iz romana. To je neka vrsta De Gola"* - kaže Petrović. *"Jednostavno, on drži u šahu nemačku vojsku. To je neobična činjenica. Nemci, koji su onda, aprila 1941. godine, izgledali nepobedivi,predlažu mu primirje!... Da, ova džinovska i ogromna vojska, čiji je mehanizovani talas tekao po celoj Evropi kao lavina, skršila se na šaci junaka kojim komanduje Mihailović"*.

Na ono što su slušali svako je reagovao na svoj način. Jednu od tih reakcija zapisao je Rodoljub Čolaković[77] *"Sjećam se kako sam u jeku Druge ofanzive, u januaru mjesecu 1942. godine, slušao u snijegom zavijanoj Romaniji VIJEST LondonskOG RADIJA. Javljao je da četnici Draže Mihailovića vode oko Sarajeva borbe s motorizovanim njemačkim jedinicama. A upravo u to vrijeme Dražini su oficiri bili uprli sve svoje snage da bosanske četnike okrenu protiv nas i da u teškoj situaciji, kakva je nastala usljed neprijateljske ofanzive, petokolonaškom propagandom pokolebaju borce-seljake naših partizanskih odreda. Te su vijesti do te mjere ogorčavale naše borce da su neki vikali: "Zatvori to lajalo, inače ću pucati u aparat"*.

Jedan četnik je opalio u aparat da ubije BBC. Do tog pucnja je mnogo riječi iz radio-emisija otišlo u vjetar.

ZA MAJORE SU KRATKE EMISIJE

Majori Knežević i Roždjalovski su u vojnim emisijama Londonskog radija vršili ekspanziju. Uvijek im je nedostajalo vremena da na radio-talasima kažu sve ono što pripreme. Kontrolor u studiju BBC-a je imao podosta muke s njima u tom pogledu. Uvijek su tražili da im se dometne po koja minuta za njihove priloge. Tako 6. decembra 1942. godine on piše: *"Danas je major dobio oko 4,5 minuta. Govorio sam o tome sa Harisonom."*

Iz dokumenata se može vidjeti da su Britanci najčešće popuštali pod pritiscima njihovih zahtjeva.

Za svoje specijalne vojne emisije, koje su emitovane svakog četvrtka u sedmici, majori Knežević i Roždajlovski su često u studio unosili duge tekstove, posebno spiskove lica koja su odlikovana, unaprijeđena, ražalovana ili stavljena pod slovo "Z". To ih je prisiljavalo na brzo čitanje, što zapaža i kontrolor BBC-a koji je 24. septembra 1942. godine zapisao kratko: *"Kako užasno brzo*

77

čitaju". Za majore je bilo glavno da iščitaju svoja litanija, ne poštujući radijske norme nametnute u radijskoj korporaciji kao što je BBC. Nisu marili ni za slušaoce. Njima je najvažnije bilo da se iz svega što emituju stvori opšti utisak o podršci koju vlada i kralj, a tako i saveznici antihitlerovske koalicije, pružaju četničkim formacijama u zemlji.

ZAHTJEVI ZA POVEĆANJE MINUTAŽE PROGRAMA

Predsjednik Ministarskog savjeta Slobodan Jovanović u pismu Kirkpatriku, 8. juna 1942. s obzirom na veliki zadatak vojnih emisija, *"naročito za borbu koju đeneral Mihailović vodi protivu okupatora"*, kaže da je *"neophodno potrebno da se ove emisije povećaju od 10 na 15 minuta nedeljno"*. Očekuje podršku tom svom zahtjevu za produženje vojnih emisija *"preko kojih se u zemlji manje-više sprovodi politika Kraljevske Vlade"*.

Kirkpatrik je Jovanovićevo pismo degažirao Ralfu Mjureu da najprije čuje njegovo mišljenje. Ralf je 12. juna 1942. odgovorio Kirkpatriku. "... *Oficirska emisija je u 8,45 uveče. To je desetominutni bilten sa Albancima na kraju, tako da ga nikako ne možemo produžiti a da njih ne premestimo. Ako ih promenimo, izgubiće publiku koja je navikla da ih sluša u to vreme.*

Što se tiče vrednosti njihovog rada, suština njihove politike je prilično opasna i Harison ih je često cenzurisao. Posle su se ipak popravili.

Kao što ti je poznato, ta grupa oficira je sastavljena uglavnom od mladih usijanih srpskih glava.

Ustvari, Harison i ja veoma žalimo što su se oni potpuno okrenuli unutrašnjim stvarima, a zanemarili svoj osnovni zadatak, da kao vojna lica komentarišu ratne događaje. Njihovi prvi pokušaji u tom smislu su bili veoma dobri, dok su im politički apeli bili ponekad sumnjive vrednosti.

Zanimljivo je da su oficiri angažovali Premijera da u njihovo ime pošalje ovo pismo. Oni u stvari mrze i samu pomisao da budu deo organizovane propagande pod rukovodstvom šefa propagande Wildera, i stalno pokušavaju da koriste autoritet Premijera, koji ih se izgleda plaši, ne bi li pokazali kako im organizacija nije potrebna.

Ako gledamo istini u oči njima je sasvim dovoljno 10 minuta da kažu sve ono za šta traže petnaest.

U cilju razrešavanja ove stvari, mogli bismo odgovoriti Premijeru da su oficiri ranije običavali da govore i u okviru drugih biltena, koji redovno idu ostalim danima, i ako misle da im je potrebno još vremena mogu to rešiti na taj način.

Stoga predlažem da u odgovoru stoji:

1. Bilten nažalost ne možemo produžiti na petnaest minuta, jer bi to poremetilo naš ustaljeni program.

2. Primetili smo da su oficiri povremeno govorili i u drugim biltenima pored onog svog redovnog četvrtkom i predlažemo da preko dr. Wildera ugovore dodatak na bilten onog dana koji dogovore.

3. Žalimo što sa tačke gledišta propagande u celini, oficiri ne posvećuju više vremena vojnim izveštajima, za koje mislimo da su veoma dobro rađeni.

4. Da ćeš, uzgred, biti zahvalan Premijeru ako oficire opomene na potrebu poštovanja pravila o dostavljanju rukopisa dovoljno pre emitovanja i, s druge strane, na korektnu saradnju sa odgovornim službenicima kako bi se svi dogovori sprovodili što je moguće lakše.

(Molio bih te da ovo svakako napišeš, oni su par puta bili dosta bezobrazni, donosili materijal u poslednjem trenutku, prelazili preko nekih poruka, prekoračivali vreme, itd.).

O ovome sam razogvarao sa Harisonom. Nije imao dovoljno argumenata za neki drugi predlog. Bilo bi šteta dati oficirima duži bilten, kad već imaju 10 minuta i isključuju sve vesti".

Tako aktivni oficiri urednici specijalne vojne emisije, u kojoj podmeću i poruke koje ne spadaju radiju, zaobilaze dr. Većeslava Wildera, zlorabe autoritet premijera, obmanjuju i krše pravila Korporacije. Možda to sve rade u dogovoru sa premijerom Slobodanom Jovanovićem. Mora da su spiskovi sa slovom "Z" bili beskonačno dugački, pa je za njihovo emitovanje trebalo više vremena.

Već 15. juna 1942. Kirkpatrik, u svojstvu kontrolora BBC-a, odgovorio je predsjedniku izbjegličke vlade S. Jovanoviću, a kopije pisma dostavio Mjureju i Harisonu. "*... veoma žalim ali ne možemo produžiti desetominutni program koji vaši oficiri daju u 8,45 časova, jer je nastavak programa već ispunjen zahtevima sa drugog jezičkog područja.*

Kao što znate, vreme koje imamo na raspolaganju je ograničeno i ne možemo da remetimo ustaljeni raspored. Primetio sam da su oficiri koristili i druge emisije, pa predlažem da to i dalje čine, a preko dr. Vildera se mogu dogovoriti i izabrati dan koji im odgovara.

Ukoliko mi dozvolite, iskoristio bih ovu priliku da izrazim žaljenje što, sa tačke gledišta emisija upućenih Jugoslaviji, vaši oficiri ne posvećuju više pažnje vojnim izveštajima. Ovo su nekad činili veoma uspešno i prema našim informacijama izveštaji su bili cenjeni u Jugoslaviji.

I na kraju, bio bih veoma zahvalan Vašoj ekselenciji, ukoliko skrene pažnju oficirima na obavezu poštovanja pravila u vezi sa dostavljanjem tekstova na vreme, pre emitovanja i na poželjnost ukupne saradnje sa svim službama uključenim u ovaj posao, kako bi se sve odvijalo bez teškoće.

Nepoštivanje ovih pravila dovodi do zbrke i izaziva tehničke teškoće što sve umanjuje efekat samih emisija. I. A. Kirkpatrik".

Tako je, u ljeto 1942. godine, vršena prepiska onih ličnosti koje su direk-

tno ili posredno uticale na karakter i sadržaj emisija Radio-Londona namijenjenih Jugoslovenima. Prepiska je, sporo ali postupno, razjašnjavala poziciju i Radio-Londona, i njegovih emisija, ali i mnogih kojih su oko njih okupljeni, pa i stanje na jugoslovenskim ratištima.

DVOSTRUKO POVEĆANJE: BROJA I TRAJANJA EMISIJA

Što je BBC bio izdašniji kraljevska vlada u izbjeglištvu je nezajažljivija. U tome se naročito iskazivalo vladino Odjeljenje za informacije sa Većeslavom Wilderom na čelu. Ono je, takoreći, neprestano insistiralo na povećanju broja i dužine trajanja emisija Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. Benevolentnost BBC-a u tom pravcu praćena je posebnim izrazima zahvalnosti. Pohvalno je isticano razumijevanje za potrebe emigrantske vlade i njenog četničkog pokreta u zemlji. Zahvalnost je upućivana Odboru guvernera BBC-a, Portland Place u Londonu. U pisanom obliku slata je iz Kingston House broj 64, gdje je bilo smješteno to odjeljenje. I 11. septembra 1942. godine ta zahvalnost se navodi u posebnom pismu. Ono *"izražava svoju najtopliju zahvalnost BBC-u za napore koje ova radijska Korporacija neprestano čini u cilju povećanja broja emisija na srpskohrvatskom i na taj način izraženog razumevanja za naše potrebe. Opšte je mišljenje u Odelenju za informacije jugoslovenske kraljevske vlade da je uloga BBC-a u donošenju informacija sa ratišta i vesti iz celog sveta od neprocenjive vrednosti za porobljenu i podeljenu Jugoslaviju.*

Brojni izveštaji iz Jugoslavije koji nam stižu dopuštaju da tvrdimo da su za naš narod BBC i njegove emisije osnovni izvor informacija.

Zbog svega ovoga, Odelenje za informacije visoko ceni usluge Korporacije, i vođeno željom da emisije na srpskohrvatskom budu visoko kvalitetne u svakom pogledu ovo Odelenje smatra svojom dužnošću da Odboru guvernera BBC-a dostavi predloge u cilju još boljeg izvođenja programa na srpskohrvatskom. Odelenje ustvari ima na umu čistoću i lepotu jezika zastupljenog u emisijama na srpskohrvatskom, koja očigledno zavisi od prevodilaca i najavljivača".

U pismu se najprije podilazi BBC-u da je učinio sve da usluge prevodilaca i čitača budu što kvalitetnije. Potvrda tog uvjerenja je veliki broj ljudi zaposlenih u Korporaciji na ovim poslovima. *"Ako Servisu ponegde nedostaje ovaj visoki kvalitet, koji je i moguć i poželjan, to je zbog toga što Korporacija u momentu njegovog stvaranja nije raspolagala dovoljnim izborom osoba za ovako važne i osjetljive poslove".* Potom su izmijenjene okolnosti. One upućuju na iskorišćavanje prednosti nastalih izmjena. Na tome je zasnovan zahtjev i za još veće i za duže emisije. Povećan obim emisija, kao, neće predstavljati teškoću. Zato Odjelenje za informacije traži da se oformi služba spikera i prevodilaca. *"Odelenje je spremno da neke od službenika Korporacije preuzme takve osobe na*

svoju platu koju su dobijali od Korporacije. Time se ne bi unosile nikakve promene u finansijskom smislu Londonskog radija. Odelenje predlaže i ponovni izbor za nove liste prevodilaca i čitača". Izbor bi izvršila *"Komisija stručnjaka BBC-a, uzimajući u obzir način izgovora i stil."* Pismo sa ovim prijedlozima potpisao je rukovodilac Odjeljenja Većeslav dr. Wilder.

Wilderovo pismo nije ostalo bez odgovora poslovično poslovnih i pedantnih Engleza. Najprije je nacrt odgovora već 14. septembra 1942. godine pripremio Harison u ime Balkanskog uredništva BBC-u. Nacrt je prethodno poslao Evropskom sektoru Korporacije. BBC pozdravlja prijedloge Odjeljenja za propagandu jugoslovenske vlade. Podržava unapređenje rada prevodilaca i čitača jugoslovenskih biltena. Prihvata i konstataciju da je BBC imao teškoća kod njihovog izbora jer je pri formiranju Servisa imao malo Jugoslovena na raspolaganju. Bili su svjesni lošeg kvaliteta jugoslovenskih prevodilaca. Zato su Dekvor Barker, Morison i Harison povremeno razmatrali mogućnosti pronalaženja boljeg rešenja. Skicirali su i listu koja je nužno zahtijevala konsultovanje sa jugoslovenskom vladom. Smatraju da bi najbolji bio onaj bilten koji bi prevodila i čitala jedna osoba sa odličnim znanjem oba jezika i odgovarajućim glasom i dikcijom. Kako je ovakva kombinacija s jednom osobom izuzetno rijetka, sljedeći korak bi bio formiranje tima koji bi se sastojao od dvoje-troje ljudi kvalifikovanih i obučenih da efikasno rade zajedno. Pošto je predstojao start još jedne podnevne emisije ili biltena, kako se nazivaju emisije, smatrali su da je neophodno da imaju četiri tima: tri ekavska i jedan ijekavski. Ti timovi ili grupe bi ovako bile sastavljene:

"1. Mihajlo Petrović - dobar srpski, loš engleski. Poberaj, mogao bi kontrolisati Petrovićev engleski, a njegove srpske prevode revidirao bi Petrović Gdja.

2. Gđica Gavrilović - savršen srpski, dobar engleski, Dušan Jovanović - njegove prevode bi proveravala gđica Gavrilović.

Gđica Martinović.

3. G. M. Dimitrijević ili g. Lovrić (obojica odlični prevodioci).

Gospodin Nojberger ili gospođa Garlik (oboje rade sa gospodinom Zlatoperom i to veoma dobro).

Gospođa Vitković

4. Vernaza, čiji su ijekavski prijevodi brzi i odlični. Profesor Medanić - nešto sporiji, ali izuzetno precizan. Domac ili Rajković".

Nacrt pisma se bavi i podjelom rada među ovim licima. *"Poberaj bi bio u I timu najavljivač, a pri čitanju bi mu pomagao g. Petrović. U II timu bi najavljivač bio G. Jovanović, ali je potrebno pronaći, ako to bude moguće drugi glas, koji ne mora znati engleski ali treba da bude sposoban da tečno pročita već pripremljen tekst. Zlatoper je predviđen za glavnog najavljivača III tima, a drugi glas bi se izabrao između Dimitrijevića i Lovrića. U IV timu Vernaza, naš najuvežbaniji najavljivač bi se menjao sa Domcem ili Rajkovićem. Takođe se smatralo korisnim da se angažuje još jedan ili dva glasa bez obaveze da znaju da prevode.*

Gospođa Pavla ili gospodin Vasiljević i gospodin Vlajčić (bio i šef kabineta ministra dr. Gavrilovića) morali su biti zamijenjeni Dimitrijevićem ili Lovrićem i profesorom Medanićem. Za najveći broj je poželjno da vladaju savršeno ekavskim akcentom. Uz sve njih je svakodnevno neophodna i po jedna sposobna sekretarica. U timu III bi to mogao biti ili Nojberger ili gđa Garlik, tj. onaj ko ne bude prevodio, a u ostalim dvjema grupama trebalo bi angažovati princezu Bagration i gospođicu Dimitrijević, ali bi i dalje nedostajala jedna sekretarica."

Tako su koncipirani sastavi timova koji su radili na emisijama Londonskog radija namijenjenim Jugoslaviji.

Balkansko uredništvo BBC-a, tako i Evropski sektor Korporacije nisu opsjedali samo emigrantska jugoslovenska vlada i njeno Odjeljenje za propagandu. Nisu samo oni tražili nove emisije i duže vrijeme emitovanja. I Slovenac M. Krek, potpredsjednik te kraljevske vlade, ispostavljao je određene zahtjeve prema emisijama BBC-a na slovenačkom jeziku. On se žalio da slovenački narod *"ne zna ništa o zverstvima koje počinjava italijanska vojska u okupiranim delovima Jugoslavije, posebno u Sloveniji."* Zato predlaže *"da Radio-London u svojim emisijama govori što više o zverstvima počinjenim pod fašističkom okupacijom... BBC mora da zainteresuje italijanske slušaoce za činjenicu da fašistički zločini ponižavaju Italiju i da će italijanski narod snositi posledice i svojim životima i krvlju plaćati kada dođe dan neizbežne osvete".* Krek smatra da ta zvjerstva nisu *"spojiva sa njihovom kulturom i istorijom".* Uz to je dometnuo da *"Jugoslovenska sekcija odeljenja za Balkan poseduje još mnogo podataka o italijanskim zverstvima. Slovenački spiker g. Lenščak ih može još pribaviti..."*

PRAVILA ZA RADIO PROPAGANDISTE

Dramatičnu prepisku nastalu premijerovim "Hoće - neće" na Londonskom radiju Miroljub Jevtović tumači procesom utemeljivanja programske koncepcije emisija namijenjenih Jugoslaviji. Ukazuje i na to kako je polako počelo potkopavanje jedne u osnovi koliko smišljene toliko i provizorne orijentacije u njihovom pripremanju, pa i zloupotrebama od strane onih koji su na njima angažovani od izbjegličke vlade. Sva konfuzija, razmirice i nesloga u toj vladi prenosila se na cijelu kuću BBC-a. Ta zbrka je nagovještavala i neke nove tokove ratnog radija i njegovog izvlačenja iz žabokrečine u kojoj je bitisala i ta vlada i njena emisija za Jugoslaviju do tada.

Raspoloživa autentična dokumentacija u arhivu o djelovanju BBC-a u toku Drugog svjetskog rata otkriva slične probleme u emisijama za Italiju, Mađarsku i Čehoslovačku. Radio-propagandisti su davali obećanja na račun susjeda *"versaljske tvorevine"* od zemalja kojima su se obraćali. Ali to je izvan tematskog okvira ovog rada.

Poremećene veze i odnosi produžili su prepisku između BBC-jevog odjeljenja za Jugoslaviju i Odjeljenja za informacije kraljevske izbjegličke vlade. Insistirano je na striktnim pravilima ponašanja koja se moraju poštovati. To je značilo neophodnost blagovremenog obavještavanja BBC-a o izmjenama programa govora, dostavljanju pripremljenih tekstova za emisije na pregled Uredništvu za Balkan, boljem povezivanju jugoslovenskog odjeljenja za informacije i BBC-a. Smatralo se da prisustvo jugoslovenskih učesnika u emisijama čini vitalni dio BBC-jevog programa za Jugoslaviju. Ali, urednicima u BBC-u pričinjavane su velike teškoće kada su u pitanju tekstovi od kojih nisu mogli da sačine valjane biltene. Zato je BBC insistirao da se u tim odnosima jugoslovenskog Odjeljenja za informacije prema BBC-u tekstovi govora dostavljaju po pravilima koja su važila za sve savezničke vlade. Sve te vlade su engleske verzije svojih tekstova morale dostavljati 12 časova prije emitovanja. To pravilo je često ignorisano i nije poštovano od strane Odjeljenja za informacije, ili, kako su ga zvali, Ministarstva za propagandu izbjegličke jugoslovenske vlade. Pri tome se to odjeljenje pravdalo tobožnjim teškoćama sa prevođenjem. To je moglo jednostavno da riješi zaposlenjem profesionalnog prevodioca. Time bi se omogućilo slanje tekstova noć uoči emitovanja, kako je određeno i pravilima državnog britanskog sekretara. BBC je, pri tome, uvažavao izuzetke od dvanaestočasovnog pravila ukoliko se tu radilo o izuzetno *"aktuelnim"* govorima i komentarima. U tom slučaju su se, ipak, tekstovi morali dostavljati do podneva onoga dana kada se emituju. Ako tekst stigne nakon ovog roka, BBC je zadržao pravo da odloži njegovo emitovanje.

Nova pravila su propisivala da se sačini okvirni program emitovanja pojedinih govora svakog petka na sastanku sa članovima jugoslovenskog Odjeljenja za informacije. Svaka promjena toga programa morala je BBC-u biti najavljena najkasnije do 12 časova onog dana kada startuje emisija predložena za izmjenu, odlaganje ili dopunu. Obavještenja o tome nisu stizala ili su stizala suviše kasno i to preko neslužbenih kanala. BBC je, osim toga, tražio da se - radi boljeg povezivanja sa jugoslovenskim Odjeljenjem za informacije - obezbijedi jedan službenik koji bi u toku cijelog dana bio na raspolaganju. On bi na određenom broju telefona dežurao radi dogovaranja o pitanjima postavljenim od službenika BBC-a u nepredviđenim situacijama. Morao se znati broj telefona na koji se on može dobiti i uveče. Taj službenik bi dostavljao tekstove govora jednu noć prije emitovanja ili bi obavještavao BBC o svakom kašnjenju. On bi, takođe, na vrijeme obavještavao BBC o svim izmjenama u okvirnom programu koji se donosi na sastancima svakog petka. Morao je biti nadležan za razgovor sa onim govornikom koji je pripremio govor za emitovanje ako je taj govor predugačak pa ga treba kratiti prije emitovanja.

"NEOVLAŠĆENO OMETANJE PLANOVA BBC-a"

Dokumenti u Arhivu Radio-Londona *"Poverljivo, Jugoslavija"* otkrivaju u ovoj fazi rata početak sve veće opreznosti pri procjeni događaja u Jugoslaviji. Novinari BBC-a, naročito Hjubert Harison, ispoljavaju sve veću profesionalnost i brigu za emisije namijenjene Jugoslovenima. Teško je sagledati koliko je to stvarno odgovaralo stanju u zemlji, pošto je Radio-London još dugo vremena držao prvobitno usvojeni kurs i orijentaciju. Tih dana se ipak zapažaju ohrabrujući počeci kojim se sporo i neprimjetno iole potpunije uvažavaju promjene na terenu, makar to bilo još daleko od stvarnosti. Jedna bilješka, sačinjena 31. jula 1942. godine, upućena raznim najodgovornijim ličnostima BBC-a, zanimljiva je kao predmet: *"Povjerljivo. Jugoslavija"*.

"Jugoslovenska državna sitaucija je prilično složena te Kontrolor (Servis za Evropu) traži od nas izuzetnu budnost pri pripremi i vođenju emisija o stanju u Jugoslaviji.

On bi želeo da se svaka takva emisija tretira kao materija koju treba razmotriti pre nego što se bilo šta uradi.

Beleška za gospodina Barkera (BBC senior).

Šaljem ti ovu kopiju u slučaju da dođeš u poziciju da radiš a ovome. Kirkpatrik zahteva da se sa njim uvek konsultujem, ili, ako on nije tu, sa Harisonom iz jugoslovenskog odelenja, koji razume situaciju".

Novinar i urednik iz jugoslovenskog odjeljenja BBC-a lično se 31. jula 1942. godine obratio pismom Kirkpatriku u BBC-u. Kopije pisma uputio je predsjedniku jugoslovenske izbjegličke vlade i drugim ličnostima. Sve te ličnosti su u međusobnim sukobima kao ministri koji su vodili svoje separatne nacionalističke politike u okviru emigrantske vlade i njenog okruženja. Svako je vukao na svoju stranu, daleko od primisli da pita narod šta hoće i kuda da smjera. Mnogi od tih političara, ako ne i svi oni, i pored verbalnog zalaganja za zajedničku domovinu u osnovi su bili protiv Jugoslavije. Podjele među njima u Londonu dovodile su do još težih, pa i krvavih dioba i sukoba u zemlji. Te diobe se u Harisonovom pismu kvalifikuju kao *"Neovlašćeno ometanje planova BBC-a"*. Evo o čemu je riječ.

"BBC je zamolio dr. Šubašića, hrvatskog bana, sada u Americi, uz potpunu saglasnost dr Wildera, jugoslovenskog direktora propagande, koji je uputio poziv i u svoje lično ime, da nam pošalje govor za Jugoslaviju. Dr Šubašić se sa tim složio. A zatim, posle telegrama dr Krnjevića, on je povukao svoju saglasnost i odbio da govori.

Ovakav ishod otvara važna pitanja.

U tesnoj saradnji sa jugoslovenskom vladom BBC je sprovodio politiku propagande zasnovanu na čistom jugoslovenstvu. Kao člana te vlade, dr Krnjevića bi ovakva politika trebala da obavezuje. Ipak, on stalno odbija da govori za naš Servis, a takođe zabranjuje dr Jukiću i ostalim Hrvatima u Londonu da govore.

I sada ometa, bez znanja i saglasnosti svog bana i namerno sabotira plan propagande koji je sačinio BBC u saradnji sa njegovom vladom. Razlog... zbog kojeg dr Krnjević odbija da govori je isključivo lične prirode. Pristaje na saradnju samo ukoliko BBC obezbedi posebnu, hrvatsku radio-emisiju svakoga dana. Ovakav zahtev je jugoslovenska vlada odbila, a kada se i pored toga Krnjević obratio direktno BBC-u ponovo je odbijen iz dva razloga - tehničkog (teškoće sa prevodiocima, najavljivačima, spikerima) i političkog - pošto bi to još više produbilo rascep u Jugoslaviji i pojačalo separatističke tendencije, koje mi osuđujemo. Mi smo pak prihvatili Krnjevićev predlog da angažujemo hrvatske čitače koje nam je on preporučio, kako bi jedan bilten u toku dana išao na "ijekavskom".

Nasuprot činjenici da je vlada, čiji je on potpredsjednik, odbacila ideju o posebnom hrvatskom biltenu, Krnjević pokušava da nas na to primora i to tako što on sam odbija da govori i sprečava ostale Hrvate da to čine. Ne podržavati rad BBC-a - koji je deo našeg odbrambenog sistema tokom rata, zbog takvih, čisto ličnih motiva, izgleda mi bezmalo kao izdaja. Biću Vam zahvalan ukoliko raspravite ovu stvar sa dr. Krnjevićem (šaljući kopiju profesoru Slobodanu Jovanoviću) a takođe i sa jugoslovenskom vladom preko Forin Offisa".

Kao profesionalac urednik emisija za Jugoslaviju H. D. Harison zahtijeva politiku tretmana Jugoslavije kao cjeline. Njegove emisije nisu, koliko je poznato, zagovarale a pogotovo priznavale komadanje te zemlje. Smatrao je da će Jugoslavija opstati samo sve čvršćim udruživanjem i povezivanjem ljudi u njoj. Protivio se govornicima koji potežu uže interese. Tada još je po svemu bio preuranjen zahtjev za uvođenje emisija na hrvatskom jeziku, za koje on navodi poteškoće.

ZBRKA OKO EMISIJA NAMIJENJENIH SLUŠAOCIMA U JUGOSLAVIJI

Iz propagandnog štaba izbjegličke vlade počesto su stvarane zbrke oko emisija namijenjenih Jugoslaviji. Jedna je zabilježena i 20. jula 1942. godine. Zbog toga je opet nastala prepiska odgovornih ličnosti iz BBC-a i izbjegličke vlade. Gospođica Filis Oti je sutradan, 21. jula, iz uredništva za Balkan, kao pomoćnik H. D. Harisona, uputila Kirkpatriku pismo povodom prijedloga emisije jugoslovenskog predsjednika. *"Navodim činjenice koje su meni poznate u vezi sa sinoćnom situacijom (20. juli) oko emisije jugoslovenskog predsednika. Iznosim ih po redosledu, kako ih je naše Odelenje obrađivalo.*

1. Gospodin Wilder, direktor jugoslovenske propagande, obavestio je ujutro 20. jula gospodina Gregorija, pomoćnika urednika za Balkan, da će te večeri predsednik ili njegov zamenik davati emisiju.

2. Nikakvu potvrdu ove vesti nismo dobili do 4 posle podne iz jugoslovenskog ministarstva za propagandu, tako da sam se ja telefonom obratila pomoćniku gos-

podina Wildera i od njega saznala da još ništa nije odlučeno: informacije će imati tek kada se gospodin Wilder vrati u kancelariju. Uveravali su me da će BBC biti obavešten čim dobiju odluku. Ja sam naglasila da tekst moramo imati što je ranije moguće pre vremena emitovanja.

3. Pošto do 6 posle podne nismo dobili nikakvu informaciju, ponovo sam pozvala jugoslovensko ministarstvo propagande i sekretar me je obavestio da predsednik neće govoriti te noći.

4. U 6,45 mi je javljeno da je gospodin Mjurej iz PID-a upravo razgovarao sa gospodinom Wilderom koji ga je obavestio da će predsednik govoriti te noći i to u 10,15 časova i da će tekst odmah biti poslan u BBC.

5. U to vreme nismo nikako mogli naći gospodina Wildera u kancelariji, tako da smo to prihvatili kao poslednju informaciju i postupili u skladu sa njom. Obezbedila sam sloodan termin u biltenu i obavestila ljude da će jugoslovenski predsednik doći da govori u emisiji te večeri.

6. U 9,55 časova, pošto nikakav tekst nije došao, niti smo dobili neku dodatnu informaciju, ja sam se obratila vama u vezi sa celom stvari.

Jugoslovenski predsednik te večeri nije došao, mi nismo dobili ni objašnjenje, ni izvinjenje ili bilo kakvu poruku o ovome od jugoslovenskog ministarstva propagande. Philis Auty"

Tako je Radio-London odgonetao: hoće doći - neće doći gospodin predsjednik jugoslovenske izbjegličke vlade. Hoće govoriti - neće govoriti. Hoće prethodno poslati tekst svog govora, kako je uobičajeno za sve emisije, neće poslati taj tekst. I na kraju - ćorak. I dr. Wilder, kao šef jugoslovenske propagande, ponekad je potpuno zaobilažen, a katkad isturan da prema BBC-u stvara zbrku i nastavlja igru živaca sa radio-poslenicima: hoće-neće! I uprava BBC-a je odmah intervenisala baš kod dr. Wildera. Njemu je uputila pismo čiju kopiju je primio i Kirkpatrik i to istog dana - 21. jula. *"Bojim se da je prošle noći nastala znatna zbrka oko dogovora u vezi Predsednikovog saopštenja. Nadam se da ćete dobiti pismo gospodina Kirkpatrika.*

U prilogu vam šaljem kratku belešku u vezi sa predmetom o kome bismo mogli razgovarati i pre i za vreme našeg sledećeg sastanka.

Potpuno mi je jasno da ste suočeni sa velikim internim problemima i zaista želim da vam pomognem što je više moguće. Istovremeno mislim da je neophodno rešiti probleme BBC-a i to na jednostavan način kao što je naznačeno u belešci.

Mislim da je to neophodno, ne samo zbog dužne pažnje BBC-u, već i zbog činjenice da je našim, inače odličnim urednicima, teško da dobro obavljaju svoj posao ako u vašem Odelenju nemaju nikog kome bi se mogli obratiti."

I Kirkpatrik je, na osnovu pisma gospođice Oti, prigovorio dr. Wilderu. Kako je nagoviješteno u demaršu uprave BBC-a, Kirkpatrik je izložio kritici zbrku koja je nastala 20. jula sa neodržanim govorom predsjednika jugoslovenske emigrantske vlade. Zaprijetio je da će, ako se to ponovi, biti primoran da ne pušta tekst koji stigne poslije propisanog roka.

VLADA I TVORCI LONDONSKIH EMISIJA ZAOBILAZE SVOG MINISTRA ZA PROPAGANDU

Ni kraljevska vlada, ni Mihailović nisu pozivali na odsudnu borbu protiv neprijatelja u zemlji. Četničke oružane formacije nisu se upuštale u borbu protiv okupatora. Još nije nastalo vrijeme za davanje znaka za ustanak. Odgađan je odsutni čas za opšti napad. I dalje je čekanje jedina doktrina i vlade i Mihailovića. Čekanje na borbu protiv okupacionih formacija, osim na borbu protiv NOP-a i njegovih jedinica. U međuvremenu to nije smetalo tvorcima i voditeljima vojnih emisija na Radio-Londonu da 3. decembra 1942. javljaju o užasnim zločinima koje *"Nemci, Bugari, Mađari i Pavelićeve hrvatske jedinice"* nastavljaju po selima Šumadije, na Kosovu i u drugim područjima. Na tih 140 redova teksta vojne emisije sačuvanih na engleskom jeziku zločini se objašnjavaju da ih okupatori preduzimaju *"sve pod izgovorom čišćenja terena od snaga generala Mihailovića..."* I još dodaje: *"Uništenje pristalica generala Mihailovića znači uništenje celog srpskog naroda. Ceo srpski narod je pod udarom mača i vatre"*.

Dva dana kasnije, 5. decembra 1942. godine, Kirkpatrik u BBC-u je primio pismo moćnika koji su diktirali propagandu Londonskog radija. U pismu se reaguje na vojnu emisiju od 5. i 26. novembra 1942. i 3. decembra u kojoj je raskrinkavan pokolj Srba *"od strane susednih naroda"*. *"Prošlog četvrtka (dan kada se prave uputstva za propagandnu djelatnost u narednoj sedmici - o. a.) razgovarali smo o propagandnoj vrednosti dugačkih pasusa iz Biltena jugoslovenskog vojnog kabineta. Prilažem delove iz Biltena od 5. i 26. novembra i 3. decembra. Videćete da je u jednom 60, a u drugom 96 redova posvećeno pokolju Srba (Bilten od 3. decembra ustvari je prepravljen na zahtjev g. Harisona, ali je tekst koji prilažem originalna verzija)."*

Potpisnik pisma sa nečitkim potpisom traži od Kirkpatrika da se obrati predsjedniku kraljevske izbjegličke vlade. Upozorava ga pri tome da o tome prvo obavijesti g. Wildera kao šefa propagandnog sektora pri vladi. Taj Wilder se u više navrata sučeljavao sa činjenicom da ga zaobilaze tvorci vojnih emisija. Time i vlada i njen vojni kabinet mimo njega donose odluke iz njegove nadležnosti. U pismu se kaže:

"1. Kada smo počeli sa Biltenom jugoslovenskog vojnog kabineta, dogovoreno je da on uglavnom komentariše vojna pitanja, pa tek onda nacionalna. A sada, i pored odličnih ratnih vesti, oni su u velikoj meri posvećeni raskrinkavanju pokolja Srba, a samo je mali deo vremena ostavljen pravim vojnim komentarima.

2. Iz Jugoslavije dobijamo izveštaje koji kažu da su priče o pokolju Srba prilično preterane i da mogu imati samo depresivan efekat na moral srpskoga naroda koji je već dovoljno zaplašen svirepošću i patnjama.

3.Prenaglašavanje pokolja Srba izvršenog od strane Bugara i Albanaca može ugroziti mogućnost saradnje između antihitlerovski nastrojenih Bugara i Alba-

naca i snaga generala Mihailovića u pokretu otpora. Ovo je sigurno suprotno interesima generala Mihailovića.

4. Slažemo se da je važno reći Srbima da saveznici znaju za njihove patnje i da će ratni zločinci biti kažnjeni. Ovo se može još bolje postići znatno kraćim tekstovima. Naše mišljenje je da je u ovom trenutku za Srbe - i za sve Jugoslovene mnogo važnije poboljšati vesti sa ratišta. Ovo će ih sigurno ohrabriti da prevaziđu sadašnje teškoće i patnje i dati im snage da veruju u skoru slobodu."

Šef vladinog Vojnog kabineta u Londonu i jedan od kreatora i voditelja vojnih emisija koje su na Londonskom radiju davane svakog četvrtka Živan L. Knežević javio se posebnim pismom 20. decembra 1942. godine predsjedniku Ministarskog savjeta. Taj predsjednik je zastupao ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

"... Kao šef Vojnog kabineta u toku cele godine održavao sam vrlo tesan dodir ne samo sa britanskim ministrom vojnim, već naročito sa mnogobrojnim tajnim engleskim servisima, gde sam kao šef Vojnog kabineta vodio poslove oko celokupne akcije u našoj zemlji. Ovaj posao izazvao je naročite izdatke koje nije imao ni jedan drugi oficir... jer mi je plata od 100 funti smanjena na 81... Molim gospodina Predsednika da mi se od 1. januara 1943. godine dodeli specijalni dodatak".

Major Knežević moli da se njegov raport, kako ga je nazvao, *"ne shvati kao materijalistička želja za bogaćenjem, već kao neophodna potreba izazvana isključivo službenim razlozima..."* Slobodan Jovanović kao predsjednik vlade je na tom raportu dopisao: *"Mišljenja sam da se njegovoj molbi izađe u susret".*

NEMOĆNI MINISTAR ZA INFORMACIJE

Povodom čitanja jedne od emisija protivno stavu cenzure direktor BBC-a Kirkpatrik se najprije pismeno obratio dr. Većeslavu Wilderu koji je upražnjavao funkciju direktora vladinog Odjeljenja za informacije. Wilder je obnašao tu funkciju, nazivan je i ministrom za propagandu kraljevske vlade, ali je često zaobilažen kad je koncipirana i realizovana vladina propagandna djelatnost iz Londona. Jača je, da ne kažemo odlučujuća, bila riječ Živana Kneževića i njegovog vojnog kabineta nego Odjeljenja za informacije i ministra.

Čak i kad je bio u prilici da kaže šta misli često nije uvažavano njegovo mišljenje. Kad bi mu se prethodno davao na uvid materijal pripremljen za emisije to često nije bilo ono što je kao finalni tekst emitovano. Za te promjene je saznavao post festum, u Radio-Londonu, kad bi ono što je emitovano uporedio s onim što je prethodno odobrio kao ministar propagande.

Zato se i Wilder, primivši Krikpatrikovo pismo, našao u nedoumici: o pitanjima iz njegove nadležnosti odlučuju drugi. Njega čak više puta i ne konsultuju za stav. Zato je Wilder, dan po primitku toga pisma, 8. decembra

1942. godine odgovorio Kirkpatriku. Wilder se u potpunosti slaže sa Kirkpatrikovim mišljenjem *"o tekstovima koje priprema naš Vojni kabinet. Svoje istovjetno mišljencje sam izrazio i predsedniku u subotu 6. decembra jer sam u BBC-u imao priliku da pročitam određene tekstove koje su pripremili naši vojnici."*

Wilder, potom, priznaje svoju nemoć: ja nisam taj koji cenzuriše ove emisije. *"Moje skromno mišljenje je da bi bilo dobro da predsedniku ukažete na iste momente koje ste meni naznačili".*

Kirkpatrik je tako i učinio: naznačio je predsjedniku izbjegličke vlade ono što je ličilo na zamjerku ili prigovor. I suočio se sa arogancijom. Predsjednik vlade je pozvao lično Kirkpatrika na razgovor *"po ovom pitanju". "Jer mi ne možemo da ćutke prelazimo preko zločina koji se vrše nad našim narodom".* Zaobilazi da su ti zločini u vojnim emisijama pripisani čitavim narodima - bugarskom, mađarskom i albanskom. To je istovremeno bila reakcija predsjedništva emigrantske vlade na postepenu sve uočljiviju izmjenu klime i odnosa BBC-a prema četničkoj propagandi na Londonskom radiju. Nije se mogao naći odgovor Kirkpatrika na pismo koje je primio i šta je o tome kazao u razgovoru sa Slobodanom Jovanovićem kao predsjednikom vlade.

CRNJANSKI O DIRIGOVANJU PROPAGANDOM IZA KULISA

U jesen 1941. godine Miloš Crnjanski je u Londonu u svojim *"Embahadama"* zapisao: *"Nisam ja ništa tražio, nego sam nudio svoju saradnju i tvrdio, da ne rade dobro i da bi, uostalom, trebalo organizovati emisije za našu zemlju, prema primeru Francuske, jer ekipa generala De Gola radi odlično, a naša neinteresantno i monotono.*

... Oni su nam savetovali kako da se borimo protiv nemačkih tenkova. Da čekamo, vele, kad Nemci izađu iz tenkova da puste vodu, da ih onda ubijamo... Vlada je, kaže, rešila da uspostavi neku vrstu ministarstva za propagandu u Londonu i da ga poveri Kuharu, katoličkom popu. Štampu u poslanstvu zadržava Jeftić, dosadašnji ataše za štampu... Ministar Kuhar bio je bivši urednik "Slovenca", katolici su bili sive eminencije u Forin Ofisu, stvar je, dakle, bila u redu... De facto, docnije se videlo, da svu našu propagandu diriguje, iza kulisa, Pepić. Do koje mere je Pepić vladao, u mraku, Simovićevom propagandom, vidi se po jednoj butaidi Slobodana Jovanovića, kad sam mu jednom rekao, da je izmislio, i kapitulaciju, i gerilu, i Dražu. - "Nisam ga ja izmislio", rekao mi je Jovanović, ljutito. "Pepić ga je izmislio!". Ostaje samo pitanje ko je Pepića izmislio".

Četvrti dio

ČETNIČKA RADIO-PROPAGANDA SA BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA

TAJNE I LAŽNE RADIOSTANICE

Četničke, ustaške, partizanske

Oglasila se, 11. lipnja 1941. godine, tajna radiostanica "Zrinjski". Ona se obraćala slušaocima u Jugoslaviji, poglavito Hrvatima. *"Hrvati... Slušajte šta Italijani govore o nama... 'Hrvatski Narod' i 'Novi List' pišu da će Hrvati vječno biti zahvalni Hitleru i da nikada neće zaboraviti pruženu pomoć. Kako se ne srame ti ljudi... Pavelić je i dalje ostao sluga Italije... Pavelić i njegovi drugovi su nam nekoliko najsramotnijih stranica povijesti... Ne smijemo dozvoliti da nam pričaju da imamo baš ono što smo zavrijedili. Ne dajmo naše srce i čekajmo dok ih ne izbacimo! Van s njima /Nećemo ih mi/. Još Hrvatska ni propala".*

Slična toj bila je i radio-stanica "Šumadija". Nastupala je kao tajna stanica na 24 m i javljala se između 20,00 i 20,15 sati. Obraćala se Srbima. Tako i 17. avgusta 1941. godine upućuje apel srpskom narodu.

"Obraćamo se poglavito omladini da prestane sa sterilnom borbom i da ne gubi uzalud glavu... Spremajte se, patrioti, za predstojeću borbu protiv Švaba. Organizujte se onako kako su to nekad radili naši stari... Apelujemo na komuniste da prestanu sa ideološkom borbom i da se po primeru Moskve, koja se danas bori zajedno sa Englezima, protiv Hitlera, udružite sa srpskim nacionalistima za zajedničku akciju protiv Švaba. Znak za početak te borbe daće radio-stanica 'Šumadija'".[78]

U Jerusalimu je postojala još jedna - tajna radiostanica. Funkcionisala je u sastavu Poljske radiofonske službe za balkanske zemlje. *"Na ovoj je radiostanici kratko vrijeme radio g. Ribarž, koji je 14. jula 1941., pred svoj odlazak za Kairo, predao dalje vođenje te stanice i upravljanje našim misijama g. Dušanu Petkoviću, vicekonzulu generalnog konzulata u Jerusalemu. Petković je radio sam na toj stanici do 22. jula kada mu je dodeljen g. Todor Skrbić, kao pomoćnik. Od tog vremena sve do ukidanja te stanice od strane britanskih vlasti, 17. septembra 1941. godine, istu je vodio g. Petković i g. Skrbić, a Skrbić naročito. Emisije su održavane svakog dana, sem nedelje, u 10,30 uveče, a Spiker je bio g. Skrbić i g. Petković. Na ovoj stanici, potpuno nezavisnoj, davele su se vrlo borbene i slobodne emisije".*[79]

Uz korišćenje svojih predajnika na teritoriji Njemačke, pa svojih satelita Mađarske, Rumunije i Bugarske, fašistički okupator je u Jugoslaviji koristio

78 Dr. M. Bjelica i mr. D. Kolendić, *Podaci o radiostanicama u Jugoslaviji za vreme II svetskog rata*, Jugoslovenski institut za novinarstvo Beograd, 1976. *"Šumadija"*, poput stanica *"Zrinjski"* i *"Triglav"* spominju se u Vojnoj enciklopediji (knj. VII, str. 514) kao partizanske radiostanice. Istoričarima Vojno-istorijskog instituta u Beogardu nije poznato da su postojale samo takve radio stanice kao partizanske. Oni pretpostavljaju da bi prije mogle biti u pitanju četničke radiostanice.

79 Iz bilješke u Jerusalimu pod naslovom *"Rad naše tajne stanice kod Poljaka"* od 14. jula 1941. Inače je bez potpisa, niti ima adresu na koju je upućena. Dio je pregleda djelatnosti na razvoju radio-službe.

i tri zatečena predajnika u okupiranom Zagrebu, poslije kratkog vremena neoštećeni predajnik Radio-Beograda u Makišu i kratkotalasni u Batajnici ("Zender Zemlin").[80]

U propagandnom ratu sa NOP-om okupacione i kvislinške vlasti su pokušavale da formiraju tajne i lažne radio stanice. Predstavljale su se da su partizanske. Dejstvovale su iz zemlje.

U jesen prve ustaničke godine počela je da radi i jedna neuobičajena radiostanica. Prva je partizanska. Njemački radio-uređaji u borbi pali su u ruke partizana. Na toj stanici govorio je Isidor Brdarić sa slobodne partizanske teritorije.[81]

Valjevski partizanski odred je početkom septembra 1941. godine u okršaju sa njemačkom kolonom zaplijenio veće količine oružja i opreme, kao i jednu veću radio stanicu. Ovaj ratni plijen predstavlja, ujedno, i početak partizanskih radio-emisija. Rukovanje otpremnikom povereno je Isidoru Brdariću... Tako je ova radio stanica ubrzo počela da emituje saopštenja i vesti iz Vrhovnog štaba NOP-a i to u trajanju od pola časa. Radijus joj je dostizao 150 kilometara, što je za ono vrijeme bilo značajno".

Nijemci su pokušali da joj ometaju rad jednom lažnom radiostanicom na istoj talasnoj dužini. Taj radio je govorio u ime ustanka i partizana. Moglo je po nekim sadržajima koje je emitovao izgledati da je stvarno protiv okupatora. Nastojanje da zadobije pažnju slušalaca imala su i uspjeha: neki su bili uvjereni da su na radio-aparatima uhvatili partizansku radiostanicu. Mnogi su se oduševljavali da *"imamo i svoj radio!"*. Pojedinci su i nalegli na provokacije ovog radija i - stradali. Nasjeli su na pozive kakve nije upućivala partizanska ili ilegalna organizacija u okupiranim gradovima. Oni koji su, nasjedajući lakovjerno pozivima lažne radiostanice, nisu stigli da saznaju za upozorenje PK KPJ za Srbiju od 7. novembra 1941. godine. *"Valjda ste obaviješteni da na 25,5 metara govori u 9 sati i 10 minuta neka 'partizanska' radio stanica. To je najnovija podlost Gestapoa. O tome obavestite sve u vašem kraju..."* Propagandom te 'partizanske' radiostanice neposredno je rukovodio šef Specijalne policije - Bećarević, a emisije čitao zloglasni agent - Grujičić. Uskoro je taj pokušaj okupacionih i kvislinških vlasti prestao da djeluje.

Borba je 22. XI 1941. godine donijela saopštenje Vrhovnog štaba o pojavi tajne radiostanice. *"Na talasnoj dužini oko 25,5 metara daje svaki dan emisiju stanica koja sebe naziva 'Radio stanica narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije'. U stvari pomenuta stanica je delo provokatora u službi fašističkih okupatora"*. Radio-govornik sa te stanice se obraćao slušaocima na način kojim se liči na povjerljivo saopštavanje i borbenost svojstvenu partizanima. Taj glas

80 Radivoje Marković, *Razvitak radija i televizije u novoj Jugoslaviji*, Novinarstvo, Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd, br. 1-2, god. XI, 1975.

81 Politika, 1984., *Prve partizanske radio-stanice.*

je pozivao na otvorene ispade, provocirao i navlačio naivne borce da nalete na postavljene crne zasjede. Tako sve dok nije umuknuo.

RADIO-KUJBIŠEV, EMISIJE IZBJEGLIČKE VLADE I KOSTA KRAJŠUMOVIĆ

Bilo je i časnih profesionalaca među kraljevskim propagandistima

I Radio-Kujbišev je izvjesno vrijeme imao emisiju jugoslovenske izbjegličke vlade. Uređivao ju je Kosta Krajšumović, propagandista koji je djelovao na Bliskom Istoku. Tražio je od pretpostavljenih da ga upute na rad u Rusiju. U Kujbiševu je djelovalo i jugoslovensko poslanstvo kraljevske vlade. Krajšumović je u tom poslanstvu pripremao pregled pisanja štampe. On je 28. decembra 1942. vodio emisiju jugoslovenske vlade na Radio-Kujbiševu. U toj emisiji govori: *"Časopis 'Priručnik agitatora' objavljuje... Slobodoljubivi narodi sveta uče se da se bore protiv fašističkih osvajača. Sjajan primer daje ogroman zamah partizanske borbe u Jugoslaviji, koja se širi i po drugim okupiranim zemljama... Partizani i oslobodilačka vojska u Jugoslaviji postali su velika snaga...*

Povećava svoje naoružanje blagodareći zaplenjivanju materijala od neprijatelja... Jugoslovenski partizani u svom pozdravu pisali su Staljinu za 7. novembar ove godine: 'Staraćemo se da držimo ovde što je moguće više neprijateljskih divizija i da uništimo živu snagu neprijatelja..."

Miroljub Jevtović je, istražujući programe toga radija u ratu, nastojao da sazna za sudbinu Koste Krajšumovića. Šta se desilo s njim pošto je emisije jugoslovenske kraljevske vlade na Radio-Kujbiševu uređivao bitno drugim sadržajima od onih koje je u to vrijeme emitovao Radio-London?

Krajšumović je u Kairu uređivao *"Jugoslovenski glasnik"*. Nakon prelaska u Kujbišev, dokle je putovao 22 dana, sastavio je prvi izvještaj 5. novembra 1942. godine. Taj izvještaj je zapravo pregled pisanja svjetske štampe o partizanima u Jugoslaviji.[82]

Poslanik izbjegličke vlade u SSSR-u S. Simić šalje 4. novembra 1942. iz Kujbiševa telegram Ministarstvu inostranih poslova u London. *"Molim odrediti platu i poslati po engleskom kuriru za Krajšumovića. On nije primio platu za septembar, kao ni plate atašea za štampu ovde, za oktobar i novembar. Mišljenja sam da mu plata ne može biti ispod 500 dolara, kao činovniku IV$_2$ grupe."*

82 Miroljub Jevtović je u Odjeljenju dokumentacije SSIP-a i dokumentima izbjegličke vlade za 1942. godinu pronašao 69 izvještaja koje je Krajšumović poslao u London. Na osnovu tih izvještaja sastavljao je priloge u jugoslovenskim emisijama Radio-Kujbiševa, izazivajući veliko interesovanje javnosti u zemlji.

Iz Ankare Šumenković je 5. novembra 1942. godine javio Poslanstvu kraljevske vlade u Kujbiševu: *"Ambasada primila za Krajšumovića razliku prinadležnosti za februar, jula ove godine dolara 240. Njemu izdate akontacije dolara 1092. Molim pošaljite mi što pre na popunu kase 852 dolara".*

U propagandnom aparatu koji je za izbjegličku vladu i ravnogorski pokret djelovao u Jerusalimu često se nailazi na imena Branislava Denića i Dušana Petkovića.[83] Oni su po broju emisija i ostalim obavezama bili veoma angažovani u ekipi za propagandu. Nepoznato je šta je na kraju bilo s njima. Ponešto o njima može se naći u dokumentima iz dosijea izbjegličke vlade. U jednom se krajem septembra 1942. godine, kaže da je *"B. Denić oboleo na plućima"*. Za Dušana Petkovića se može saznati da je *"morao operisati čir na stomaku..."* Miroljub Jevtović pretpostavlja da je loše zdravstveno stanje ovih kraljevskih propagandista posljedica napornog rada, ali i psihološkog pritiska, sve jasnijih i brojnijih informacija o pravim patriotima koje su morali prešućivati kao boraca protiv okupatora u Jugoslaviji. Nađena je i njihova molba da im se pomogne: *"... Nemoguće je nastaviti rad sekcije ako ne dodelite..."* Potom su zatražili da budu razriješeni svojih dužnosti. Denić iz porodičnih razloga i Petković zbog bolesti. Odgovorio im je predsjednik vlade dr. Slobodan Jovanović: *"... Za sad nemoguće udovoljiti Vašoj molbi da budete razrešeni dužnosti".*

Jedan iz te ekipe propagandnih djelatnika u Jerusalimu je i Kosta Krajšumović. Za njega Jevtović piše da je bio usmjeren *"da časno i profesionalno objavljuje radio-informacije i komentare. Tako je zapaženo, u Londonu je zapisano, kako je u jednoj emisiji iz Kujbiševe rečeno da će govoriti - čitati K. Krajšumović, a čuo se neki 'nepoznati glas'. Šta se stvarno dogodilo? Kada je Kosta Krajšumović stigao u SSSR iz drugog dokumenta, datiranog 5. oktobra 1942. godine, može se saznati da je* "... Krajšumović operisao grlo u Rusiji...' Dakle, otuda taj drukčiji glas".[84]

JERUSALIM KAO ČETNIČKI "KARAĐORĐE"

Prva emisija radija, koji se deklarisao kao četnička stanica koja postoji i djeluje u Jugoslaviji, oglasila se 20. novembra 1942. godine. Zvala se *Karađorđe.* Miroljub Jevtović je u dokumentima koje je istraživao ustanovio da je to ustvari jedna od emisija koje je lansirao *Radio-Jerusalim.* U tu vrstu četničkih stanica spadaju još i neke druge. Za ovu *"radiostanicu"* na jednom dokumentu

83 Miroljub Jevtović, Isto.
84 M. Jevtović, isto, 415.

je označeno slovom i brojem *"R 8899, 22. decembra 1942. godine"*, sa napomenom: *"Karađorđe of the Yugoslav G.H.Q's"/from dm. Drugim riječima, to je glasilo Vrhovne komande Draže Mihailovića.*[85]

Prema tome, Radio-Jerusalim se oglašavao kao četnička stanica *"Karađorđe"* koja, tobože, djeluje u Jugoslaviji. Njegove emisije su počinjale taktom sa muzičke ploče *"Spremte se, spremte četnici"*. Emisiju 20. novembra 1942. naizmjenično su spikirali Petković i Nenadović. *"Ovde četnička stanica 'Karađorđe'!"* Naše geslo: *"S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu!" Četnička stanica "Karađorđe" daje svoje emisije svakog dana u 6 časova i 25 minuta do 6 časova i 50, na kratkim talasima dužine 42 metra.*

Petković: *"Sada ćete čuti glas srpskih osvetnika. Prvo ćete čuti naročitu poruku Draže Mihailovića. Ta poruka glasi: 'Napori Jugoslavije i žrtve srpskog naroda dale su nam pravo da u krilu demokratskih naroda, prijateljske Engleske, Amerike i bratske Rusije, uzdignute glave čekamo dan pobede... da istrajemo do kraja i udruženi nastavimo borbu protiv mrskog neprijatelja. Zato pozivam sve Jugoslovene da me slede u borbi do pobede..."*

Nenadović: *"Braćo Srbi! Večeras prvi put govorimo iz Štaba četničke komande i njegovog komandanta Draže Mihailovića. Sam naziv stanice i naše geslo kazuje ceo naš program. Mi ćemo od večeras biti glas slobodnih Srba onih koji od 6. aprila ne ispuštaju iz svojih ruku... slavom ovenčanu državnu zastavu. Kroz naše reči, vi ćete čuti otkucaje njihovog junačkog srca... topao dah srpske duše... koji su danas najveći ponos, potomci Miloša i Marka."*

Petković: *"Ovi Dražini osvetnici, to je kremen kamen... To je soj Nemanjića, duh kosovski, 'ljudi trpe a žene nariču', a 'čašu meda još niko ne popi dok je čašom žuči ne zagrči'... Draža Mihailović je živi simbol... primer budućim pokolenjima...*

Sa ove stanice, kao što smo nagovestili ranije, mi ćemo biti glas četnika i njihovog komandanta Draže... govoriti u njegovo ime..."

Nenadović: *"Svi oni koji vode odvojene akcije, mimo đenerala Draže, čine to na svoju ruku, i svoju odgovornost. Oni za to nemaju pristanak našeg Kralja. Tim odvojenim akcijama, oni cepaju snagu celine". Sa Istoku g. Đonović izveštava: 'Iz teksta Dražine emisije od 18. ov. meseca Englezi su izbacili odgovor na izazivanje 'Slobodne Jugoslavije' i priču o partizanskim udarnim brigadama. Vi ste mi javili o demaršu Forenj Ofisa. Molim dejstvovati ponovo jer je nelogično da se njegova stanica, koja govori kao da je iz zemlje, ne osvrće na napade na njega".*

85 U publikaciji Jugoslovenske radiotelevizije pod naslovom "*Podaci o radiostanicama u Jugoslaviji za vreme II svetskog rata*", objavljenoj u okviru proslave 50 godina radiodifuzije o Jugoslaviji - te podatke prikupili dr Mihailo Bjelica i mr Dubravko Kolendić - u spisku radiostanica NOP-a navodi se trinaest stanica, među kojima i neke koje nisu ni sa teritorije Jugoslavije, niti su pripadale NOP-u. Medu okupatorskim radiostanicama navodi se dvanaest radiostanica. Tako se pod brojem 10 pominje *"Radio Vrhovne komande Draže Mihailovića"*, u kojim podacima nema *"Karadorda"*.

Riječ je o Radiostanici *"Karađorđe"* koja, kobajagi, djeluje u zemlji a ne izvan nje - iz Jerusalima. Zato Đonović moli *"da se preduzmu mere preko Forin Ofisa da se u emisijama radija 'Karađorđe', pošto ova stanica radi kao da govori iz zemlje, emituje sve što đeneral Mihailović dostavlja. Inače ova stanica nema razloga da postoji, ako ne može da govori kao slobodna stanica Jugoslovenske vrhovne komande u zemlji."*

Đonović traži odgovor kraljevskog ministarstva inostranih poslova kako bi o rezultatu obavijestio Mihailovića. *"Karađorđe se predstavljao domaćim četničkom radiostanicom koja djeluje na teritoriji Jugoslavije. U njenim prilozima može se vidjeti kako je sve djelovala. Ona je donosila i rubriku epigrama a slovila kao 'Dražina četnička emisija'."* Evo dva od tih epigrama:

- Dr Miroslavu Spalajkoviću

"Nekad je bio dobar diplomata,
Sada mu je pošo da mušice hvata.
Izdala ga pamet, izdala prostota,
Pa i šta bi drugo do da muve hvata".

Milanu Nediću

"To je junak - bar on tako kaže,
Nemce služi, srpski narod laže,
Grešnik težak, proklet uvek bio,
Ti Nediću, srpska krvopijo!"

Epigrami su završavani pločom *"Kraljevo kolo"*

Zato što se, tobože, javlja iz zemlje, sa okupirane teritorije, njegovi djelatnici uvode i satirične rubrike da bi emisije učinili što privlačnijim za slušateljstvo.

Isti taj radio je pod imenom *"Karađorđe"* a ispod krova Radio-Jerusalima 24. novembra 1942. objavio, uz ostalo, i rubriku *"Smeh kroz suze"*. *"Zašto ustaše nose na svojim uniformama znak 'U' i šta taj znak znači?" "Znak 'U' je početno slovo reči 'Ubica' koja označava njihovu profesiju..."*

Draža je neštedimice hvalio *Karađorđa*. Kraljevskom delegatu na Bliskom istoku pred kraj 1942. godine Jovanu Đonoviću on šalje telegram: *"... Emisije stanice Karađorđe uopšte briljantne. Molim produžite tako. Skupiću za vas što više materijala. Naročito je dobar dijalog: 'Alo Beograde!' Pesme takođe dobro izabrane. Uopšte vrlo sam zadovoljan i ja i narod blagodarimo za emisiju i organizaciju propagande..."*

EMISIJE IZ JERUSALIMA "IMAJU SE DAVATI KAO EMISIJE IZ ZEMLJE"

Nastanak još jedne radiostanice nagovijestio je Jovan Đonović iz Jerusalima u pismu potpredsjedniku izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću u London.[86] *"Ove emisije imaju se davati kao emisije iz zemlje"* - piše kraljevski delegat na Bliskom Istoku.

"Jedna moćna kratka radio-stanica... koja bi iz Palestine imala da vodi najoštriju propagandističku delatnost... već se užurbano montira i počeće sa svojim emitovanjem 10. decembra. Ekipa g. Denića dobiće time jednu izvanredno važnu misiju... Sa tri emisije dnevno:jutarnjom, podnevnom i večernjom... - da osigura za sve ove emisije razne talase, da svaka emisija funkcioniše kao zasebna radiostanica i po svome tonu i sadržaju. Biće moguće slušati i u Londonu... gde bi Kraljevska vlada trebala da organizuje prislušnu službu kako bi davala svoje sugestije i naređenja.. Neće biti moguće ometanje prijema emisije u Jugoslaviji...

1. Ove emisije imaju se davati kao emisije iz zemlje... Moraće, bez odlaganja, da odgovaraju na emisije radio-stanice u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani... ton emisije oštar do krajnosti.

2. Pres-birou je neophodno da mu dostavljam informacije do kojih ne može doći...

3. Ove će emisije biti slušane u najvećoj meri... One će imati daleko veći uticaj od emisija u Londonu, koje moraju ostati uvek u takvom tonu da su često neinteresantne... Računati sa privlačnošću koje imaju tajne emisije.

Ja ću Vas obavestiti o talasnoj dužini i vremenu naših emisija".[87]

Šestog juna 1941. godine BBC je saopštio da će *"Jerusalimski radio početi danas sa emisijama na srpskohrvatskom jeziku. Ove emisije biće vršene svakog dana u 20,45 na talasnoj dužini od 449 metara"*. Dva dana kasnije taj radio je dao obavještenje da *"i Radio-Kairo svako veče daje vesti na našem jeziku. Ovo je interesantno baš u času kada se jugoslovenske vojne snage bore rame uz rame sa saveznicima na Bliskom Istoku. Isto tako daje vesti na našem jeziku i Radio-Jerusalim"*.

Ove dvije najave i reklamiranje radio-emisija iz Kaira i Jerusalima upućivale su da su one na izvjestan način povezane u jedinstvenu mrežu propagande Britanaca.[88] Već 7. juna 1941. godine Radio-Jerusalim je prenosio govor potpredsjednika jugoslovenske kraljevske vlade prof. dr. Slobodana Jovanovića. Sutradan kraljevski delegat na Bliskom Istoku Jovan Đonović doslovno

86 Strogo pov. No 202.

87 *"Dr. Sl. Jovanović: NB - Dostaviti radio-otseku. Obavestiti službe"*.

88 Na to ukazuju i mnoga dokumenta koja je, izučavajući prošlost RTV medija, pronašao Miroljub Jevtović i dijelom ih saopštio u svojoj knjizi *"Šta kaže Radio-London"*, *"A-Š DELO"*, Beogard,

ponovio taj Jovanovićev govor i dodao vijest: *"Eksplozija municije oštetila je dve trećine Smedereva... Ovom prilikom poginulo je 800 nemačkih vojnika, koji su bili poslati kao pojačanje da uguše četničku akciju... Nemačke vlasti nastoje da ovu eksploziju pripišu četnicima, kako bi ovu priliku iskoristili da nastave sa svojim nedelima nad srpskim narodom"*. Tvrđenje o dolasku Nijemaca u Smederevo, radi intervencije zbog *"četničke akcije"* ništa nije moglo da potvrdi i dokumentuje. Tih junskih dana u Podunavskom kraju nije bilo sličnih akcija, ali su one postojale u propagandnoj kombinatorici Jovana Đonovića.

Najprije se javljala kao tzv. otvorena jugoslovenska emisija *"D"*, katkad samo kao *"jugoslovenska radiostanica"* i to sa jugoslovenske teritorije. Mnogi slušaoci su povjerovali u to. Veliki broj ih je bio zbunjen. Ona se i 5. avgusta 1941. godine predstavljala da emituje sa teritorije gdje su i radio-slušaoci. Da s njima dijeli sve opasnosti koje potiču od okupatorskih pozornika. *"Braćo i sestre! Govorimo vam sa naših radio-stanica, sa jugoslovenske teritorije. Pošlo nam je za rukom, istina posle velikih muka, da stvorimo svoje jugoslovenske radio-stanice. Ova potreba se naturila zbog toga što sa beogradske, zagrebačke, ljubljanske, skopske radio stanice danas govore neprijatelji našeg naroda ili njihovi špijuni i sluge. Slušajte nas redovno, i o našim emisijama, u najvećem poverenju saopštite svojim bliskim. Ako bi se desilo da katkada bude prekida u našem radu, znajte da je on samo privremen, jer mi smo pripremili i rezervne stanice, za slučaj da nas neprijatelj bude otkrio i uništio koju od stanica"*. Na dokumentu ove emisije je ime: Branislav Denić, 4. avgust 1941.

Već 7. avgusta Jugoslovenska radiostanica poručuje *"braći i sestrama da vazda prve naše misli budu upućene ličnosti našeg mladoga kralja Petra II. Ležite uvek sa mislima o našoj napaćenoj, ali viteškoj i gordoj Otadžbini. I onima koji u gorama u dubravama našim neotstupno stoje na mrtvoj straži naših državnih interesa i nacionalne slobode. Bog je s nama, pravedna je borba naša, sveta je stvar naša. I mi moramo pobediti. Mi već pobeđujemo!"* Ta stanica 9. avgusta 1941. godine prenosi šta javlja Sovjetski informacioni biro iz Moskve. *"... da je u Jugoslaviji buknuo otvoreni ustanak protiv nacističke i fašističke okupacije. U mnogim selima i gradovima došlo je do oružanih sukoba između stanovništva i nemačkih grupa. Četnici napadaju nemačke posade, uništavaju komunikacije... U gradovima i selima Nemci streljaju sumnjive osobe... I iz inostranstva se potvrđuju vesti iz Moskve o otvorenom ustanku u Jugoslaviji..."*

Kako su u Londonu u to vrijeme zauzeli stav prema ustanku u Jugoslaviji? U dokumentima Vojnoistorijskog arhiva u Beogradu,[89] stoji da je u emisiji Radio-Londona za Jugoslaviju govorio tadašnji predsjednik izbjegličke vlade Dušan Simović. "... *Kraljevska vlada zna da šaka nesavesnih ljudi današnjom preranom akcijom nanosi teške patnje narodu. Nevine žrtve koje Nemci danas streljaju, biće isto tako osvećene i na račun Nemaca i na račun onih koji čine da*

89 Ka-180-1-53

te žrtve padaju... Čas slobode je blizu, prava vlada u Londonu daće signal kada će početi ponovna borba za slobodu".

O ratu u Jugoslaviji i ustaničkim borbama počev od 1941. godine napisane su mnoge knjige. U velikom broju njihovih naslova piše da su emisije Radio-Londona uticale samo na smirivanje ustanka na liniji *"još nije vreme", "čekajte na naš znak".* Propaganda za davanje otpora okupatorima dugo nije nahrupila sa Londonskog radija. Njegovi slušaoci nisu znali da iza svega što taj radio govori postoje zakulisne igre.

Britanci su imali direktniji uticaj na emisije Radio-Jerusalima, koji je prostorno bio udaljen od mogućnosti neposrednijeg i svakodnevnog nadzora i upliva izbjegličke vlade u Londonu. Vjerovatno zbog toga je ta stanica u početku podržavala otpor i borbu protiv okupatora. Ona do kraja prve polovine avgusta mjeseca 1941. godine ni jednom nije nagovještavala parolu *"Još nije vreme", "Treba čekati".* Ali su ubrzo taj uticaj i ta praksa potisnuti.

Jugoslovenska radiostanica u Jerusalimu 18. avgusta predstavlja se kao da govori sa jugoslovenske teritorije. A Branislav Denić čita: *"Dok se krvavi talasi najstrašnijeg sukoba za koji svet zna, sve više šire, u našoj zemlji vodi se jedna strašna borba, jedan užasan rat. Borba četničkog pokreta sve je jača. Naši ustanici očistili su čitave krajeve naše bogom blagoslovene zemlje. Sudari... skoro po svim našim krajevima... Naši heroji sa pesmom... za slobodu i nezavisnost".*

A zatim se, u istoj emisiji, javlja dr. Marković i savjetuje stišavanje strasti. *"Izbegavajte da činite nepromišljena dela i štedite se! Zašto biste krvniku i zločincu, kome je već propisana smrtna presuda, dali prilike da izvrši još neki zločin? Treba da se povučemo u sebe... i da posmatramo i pamtimo."*

Dok su, stišavajući ustaničko talasanje, preporučivali da se *"povlačimo u sebe",* da *"posmatramo i pamtimo",* Radio-Beograd je to stišavanje 19. avgusta ovako preporučio: *"Svaki koji se nalazi u šumama... da se vrati u roku od osam dana.. U protivnom, kazniće se smrću. Svaki koji uhvati ili ubije ili pripomogne da se uhvati ili ubije neki komunista dobiće nagradu od 3.000 dinara, a za vođu komunističke bande 25.000 dinara. Jedno lice može dobiti i više nagrada..."*

Ustanike i njihovo vodstvo emigrantska vlada naziva *"šakom nesavesnih ljudi"* koji su se upustili *"u preranu akciju da, nanose patnje narodu."*

O ustanku, ustanicima, njihovom vodstvu Ervin Šinko[90] piše: *"Neki su govorili da je Londonski radio govorio o malom herojskom bosanskom gnezdu (Drvaru). Jula-avgusta 1941. Drvar je bio prvi oslobođen grad u Jugoslaviji u kojem je uvedena narodna vlast. Trećeg avgusta formirani su opštinsko veće i revolucionarni vojni savet kao dva centralna organa narodne vlasti, a 31. avgusta formiran je Narodno-oslobodilački savet - prvi u celoj zemlji!... Partizanski obaveštajni biro... izdavali su dnevno obaveštenje po radiju kao i novine - Splitske vesti..."*

90 *Dnevnik Drvarski 1941*, str. 1391, Književnost, 1983.

Ta radiostanica nije bila u Jugoslaviji, i te njene emisije nisu davane iz zemlje nego iz Jerusalima. Ona što se, tobože, javljala iz zemlje 22. avgusta 1941. postala je *Radio-Karađorđe.* Ona toga dana u ponoćnoj emisiji *"D"* javlja:

"Delatnost četnika u Jugoslaviji je dosegla tolike razmere da ni jedan deo zemlje ne ostaje pošteđen od dnevnih napada na nemačke i italijanske trupe od strane ovih..." Ovu vijest Karađorđe naslanja na napomenu: *"Iz Berna je stigao izveštaj o prilikama u našoj zemlji, koje vam zbog interesantnosti ovde iznosimo".* I ne htijući, time otkriva da izvještaj stiže negde drugde, a ne u okupiranu zemlju *"gde je radio-stanica".*

VLADIN CENTRALNI PRESBIRO U JERUSALIMU

U Jerusalimu je djelovao i jugoslovenski Presbiro. On je, pored ostalog, pravio i *"Pregled primljenih vesti o našoj zemlji".*[91]

Jovan Đonović iz jugoslovenskog Presbiroa u Jerusalimu kaže da, navodno, nije znao ko stoji iza pojedinih radiostanica kao što su *"Triglav"* - slobodna slovenačka emisija, *"Zrinjski"* i *"Šumadija".* Kao delegat izbjegličke vlade on 3. novembra 1941. godine piše dr. Slobodanu Jovanoviću. Kaže da te stanice daju radio-emisije sa Bliskog Istoka,ali da one nisu uređivane kako treba. One su *"posve štetne po naše državne i nacionalne interese. Ja imam najozbiljnijih razloga verovati da se ove emisije daju sa britanske teritorije, ili sa teritorije, koje Vel. Britanija kontroliše. Ove emisije nisu ni ruske što se lako može videti iz njihovog stava, koji Presbiro u Jerusalimu redovno kontroliše... Meni je čast umoliti Vas da izvolite službenim putem intervenisati kod Britanske vlade da se jednom pitanje ovih emisija reši kako treba... Ove emisije se dobro čuju i mnogo slušaju na našoj teritoriji, i... unose veliku zabunu kod našeg sveta..."*

Na ovom dokumentu je dopisano: *"Izvideti odmah je li ovo tačno i kako je moguće. S.* Ovo S. je Slobodan Jovanović.

Jovan Đonović se žalio i na emisije radiostanice *"Borba jugoslovenskog naroda za slobodu".* On piše *dr. S. Jovanoviću* u London 3. novembra 1941. da je ta radiostanica *"otpočela svoj rad 1. ov. m. i koja tvrdi da radi sa naše teritorije".* Njene emisije su čisto komunističke - piše Đonović u tom pismu Jovanoviću. *"U emisiji se izdaje naređenje da se prestane sa daljom sabotažom, kako neprijatelj ne bi mogao utvrditi gde se nalaze 'komunistički borci za slobodu Jugoslavije'. Dalje se u emisiji veli da izvesni 'Mihailovićevci' (Misli se na naše četnike, koji nisu komunisti) prišli neprijatelju i da se ubuduće treba čuvati i paziti s kim*

91 Vojno-istorijski institut, Arhiv neprijateljskih jedinica, br. reg. 1/7-1, K 331, a u Arhivu Jugoslavije pod br.103-138-483

se radi. Drugim rečima, naređenje komunistima da napuste dalju saradnju sa našim četnicima".

"Ja ću nastojati da se ove emisije ili onemoguće ili suzbijaju protiv-akcijom, koja može ići do vrlo oštrih mera.[92]

Dušan Petrović je u Jugoslovenskoj emisiji *"A"* 9. novembra 1942. pročitao: *"Novo Vreme donelo je nedavno članak s naslovom 'Ko gura srpski narod u propast'...Šumski ljudi koji misle da mogu da ruše silnu Nemažku, koja slama Sovjetsku Rusiju... Politički horizont našeg naroda, zbog akcija odmetnika, potpuno je potamneo i jedva naziremo po koji trag sunčeve vedrine"* - piše i okrivljuje đuture Jevreje - dr. Levija, Mošu Pijade, Daviče, Koene, Haime itd. ili svu krivicu za očajničko odmetanje baca na - masone, na Jevreje, na London i Moskvu, samo neće da kaže istinu da su za sve krivi... Hitler i Musolini.

Kao Otvorena radiostanica Radio-Jerusalim 21. avgusta govori o Istočnom frontu i slučaju hrvatske vojske u borbi protiv boljševizma. *"Ustaše su dosad uglavnom slale one nesvesne šuckorske rulje i balije, a radi parade i ponekog pravog ustašu. Sada, pak, nastoje da i Srbe prinesu Hitleru na žrtvenik... Ludi poglavnik se ludo vara. I da nam bog nije podario jednog Dražu Mihailovića, mi zaista ne znamo 'su čim bismo izašli pred Miloša'. Braćo i sestre u Jugoslaviji! Mesto u ustašku vojsku, svi u šume i gore kod Draže Mihailovića. Mesto protiv Rusa, svi složno protiv ustaških skotova. Ginimo časno, kao ljudi, a ne kao stoka. I mi pišemo... istoriju sveta".*

Četnička propaganda prema Jugoslaviji, prema tome, upravljena je i iz jerusalimske radiostanice. Nastojanja su da se ona stalno unapređuje. Stoga šef vladinog presbiroa u Jerusalimu 19. novembra 1942. godine piše komandantu gardijskog bataljona. *"Radi što uspešnije propagande putem radija Centralni presbiro u Jerusalimu namerava da snimi nekoliko naših poznatih rodoljubivih pesama i narodnih kola na gramofonske ploče. Za tu svrhu bila bi potrebna saradnja vojne muzike i vojničkog hora Gardijskog bataljona. Snimanje gramofonskih ploča izvršilo bi se u Tel Avivu... Nadajući se da ćete dati odobrenje"* - unapred izražava svoju zahvalnost šef toga centralnog presbiroa.

PROŠIRIVANJE DOMETA I EKSPANZIJA PROGRAMA JERUSALIMSKE RADIOSTANICE

Radio-programi su razvijani i tehničkim unapređenjima radiostanica, naročito povećavanjem njihovog dometa i modernizacijom tehničke osnove

92 Dr Slobodan Jovanović (pov br. 397, 17. 12. 1941). NB - Ovo pismo dostaviti... ministru spoljnih poslova za uviđaj radi preduzimanja potrebnih mera. S. Upućeno Dr. Momčilu Ninčiću, 30. 12. 1941."

emisija. Za to se ukazala prilika i u ratnim okolnostima, kada su britanske formacije u Adis Abebi zaplijenile jednu od najjačih radiostanica u svijetu. Tada je Dušan Petković bio vice-konzul Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu, Branislav Denić šef Presbiroa, a njegov pomoćnik Gruja S. Grcić. Sva trojica su se javljali u emisijama za Jugoslaviju na tamošnjem radiju. Oni su 15. juna 1942. godine izvršili primopredaju dužnosti na prijedlog majora Kendela, šefa britanskog servisa za radiofoniju u Jerusalimu. Denić je tada preuzeo na sebe uređivanje i emitovanje (preko gramofonskih ploča) jugoslovenske emisije na srednje-talasnoj stanici u Jerusalimu... *"Jedino će tako biti moguće potpuno odvojiti tajne od javnih i organski uređivati javne emisije u Kairu i Jerusalimu"*.

Branislav Denić, šef vladinog Presbiroa ili savjetnik za štampu u Jerusalimu, uputio je 23. juna 1942. godine plan propagande na razmatranje Slobodanu Jovanoviću, predsjedniku Ministarskog savjeta Jugoslavije u London. U pitanju je zamašan plan radio-propagande. U izgledu je da kraljevska vlada dobije radio-stanicu na raspolaganje. Naime, engleski pukovnik Džonson, koji je u Kairu bio šef britanske propagande za Bliski Istok, rekao je Deniću da *"Domet jerusalimske radiostanice nije zadovoljavajući"*. Denić je, s razlogom, uvidio u tome šansu za dalji razvoj pravaca i metoda propagande izbjegličke vlade. To je omogućavala moderna i veoma moćna radiostanica koju su u Adis Abebi zaplijenile britanske trupe. Bila je to jedna od najjačih svjetskih radiostanica. Denić predlaže Jovanoviću da je uzme sa jerusalimskim servisom za radio-emisije za Jugoslaviju i za iseljenike. Hranila bi se sa prislušnih stanica kao i Radio-Jerusalim. Planirao je da to bude centralna emisiona stanica *"za naše ljude i krajeve"*. *"Morala bi da ima autonomiju prema britanskim vlastima"*, koje bi jedino odredile jednog svog oficira za vezu sa šefom ovog servisa.

PLAN ČETNIČKE RADIO-PROPAGANDE SA BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA

Uz nastojanje da se emisije u Jerusalimu obogate muzičkim i govornim sadržajima značajno je instruktivno usmjeravanje ukupne propagande koja se rasprostirala s toga područja.

Za područje Bliskog i Srednjeg Istoka delegat kraljevske vlade Jovan Đonović sačinio je 12. jula[93] podjelu rada raspoloživog osoblja i instrukcije za ondašnju propagandu. Upućene su šefovima propagandnih odsjeka u Kairu i Jerusalimu, te uredniku *"Jugoslovenskog Glasnika"*.

"1. Emisije. Podela rada u presbirou. Na pripremanju, uređivanju i vođenju radiće:

93 26. juna 1942. godine - Pov. br. 52.

a) Teodor Skrbić - jutarnju... ima biti najborbenija.

b) Svetozar Marković - dnevnu... polemička... odgovarati na članke novina, govore i dr.

c) Veljko Bačić - hrvatsku emisiju... stalne apele Hrvatima da priđu Draži M. Preporučivati bojkot i sabotaže. Pomoćni spiker biće gđa Bosiljka Marić.

d) Dušan Petković, uvodne govore za noćnu emisiju, a vesti - Gruja Grcić, koji će biti i spiker. Pomoć. spikera gđa Polak... Emisija obuhvata sva pitanja koja ne ulaze u gornje 3 emisije.

e) Dušan Petković, sav materijal za otvorenu srednjotalasnu radio-stanicu Jerusalim. Spikeri: gđa Vujnović i g. Petković.

Kroz ove emisije, do daljeg naređenja, treba da provejavaju sledeće misli:

"Smer je naše propagande oslobođenje i uskrsnuće Jugoslavije po mogućnosti i njeno uvećanje prisajedinjenjem Istre, Gorice, Koroške, Rijeke, Zadra i ostrva. S toga treba podizati narodni duh tamo gde je pao i negovati državnu jugoslovensku ideju. Kroz ove emisije, do daljeg naređenja, treba da provejavaju sledeće misli a propaganda u radio-emisijama i putem štampe će se kretati prema ovim direktivama:

1. Stalno veličanje Nj. V. Kralja Petra II... čuvara svetlih tradicija. Naše neprijatelje, Nemce i Italijane, uvek napadati i iznositi zverstva koja se vrše tokom borbi i posle njih, svuda u okupiranim zemljama. Sve događaje i vesti komentarisati na njihovu štetu.

2. Podizanje vere u pobedu... Da se prava vlada nalazi u Londonu a da su Nedić i Pavelić izdajnici... Oštro napadanje Nedića i Pavelića... Svakodnevno isticati ličnost Draže Mihailovića, priznanje njemu i njegovim borcima. On se ima prikazivati ne samo kao stub srpskog i jugoslovenskog otpora... oko koga će se okupiti u datom momentu... svi balkanski narodi već i kao simbol... podjarmljene Evrope. Stalni pozivi srpskom narodu na strpljenje, na izbegavanje svega što bi bilo preuranjeno... a kad bude došao Dražin poziv.

- Česti pozivi Slovencima da ne klonu duhom... i da pristupe Draži Mihailoviću... Učestani pozivi Muslimanima... Povremeni pozivi svim jugoslovenskim radnicima da ne idu na rad u Nemačku.

- Komentari raznih govora... Pregled razvoja na bojištima... Nagoveštavati mogućnost balkanske federacije... Isticati sve veću snagu saveznika, a opadanje... neprijatelja...

- Suzbijati tvrđenje da je naša zemlja puna komunista... naša zemlja nije nimalo pogodna za širenje i usvajanje komunističkih ideologija. Naši odnosi sa Rusijom su saveznižki i u svojoj osnovi slovenofilski.

3. Sve događaje i vesti, ukoliko je više moguće komentarisati u korist naših saveznika i našu. Toplo govoriti i pisati o naporima i politici velikih demokratija sveta, engleske, američke koje se bore protivu zavojevača i pobornika ropstva.

4. Sa simpatijama pratiti borbe ruskog naroda sa zapadnim zavojevačima,

starajući se da se simpatije naše za Ruse ne shvate kao simpatije za boljševizam.

5. Svaku vest o akciji Kraljevoj, Kraljevske vlade i naše vojske iskoristiti da se kod našeg sveta podigne pouzdanje i vera u bolju budućnost. Našem svetu u zemlji savetovati da se čuva violentnih mera, koje mogu izazvati krvave represalije, i mirno da čeka razvoj događaja. Ukoliko se bude preporučavala sabotaža, treba da se savetuje da se ona čini na takav način da je teško utvrditi na čiju odgovornost.

6. U odnosu na Južnu Srbiju (Makedoniju - op. a.) naša propaganda mora zauzeti stav da smo za nju vodili četiri rata i dva puta izgubili zemlju, i da ne dopuštamo nikakvu diskusiju o njoj. To je klasična naša zemlja i sva zalivena najboljom našom krvlju. S toga, ko bi god pokušao da diskutuje nacionalnu i državnu pripadnost naših južnih krajeva, direktno izaziva ceo srpski narod.

7. Crnogorcima podvlačiti da su i oni istorijski težili da prošire srpske države, a nikako da ih smanje ili rasturaju. Oni su uvek bili za slobodu, i danas moraju biti za nju; sada su pali u italijansko ropstvo, koje neće dugo trajati. Njihove istorijske težnje za stvaranje velike jugoslovenske države biće opet brzo ostvarene. Bez Jugoslavije za njih, kao i za sve druge, treba da je jasno, da nema slobode.

Stalni pozivi hrvatskom narodu na bojkot, sabotaže i dizanje na oružje... pristupanjem trupama Mihailovića.

8. U pogledu Hrvata treba objašnjavati da je jedna šaka tuđih agenata izvršila izdajstvo prema državi i samim Hrvatima. Pomogla je da se slomi naša država i porobi ceo narod pa i Hrvati. Pored toga, najbolji deo hrvatskog naroda otrgnut je od Hrvatske i bačen direktno u ropstvo svojih vekovnih neprijatelja, Italijana. U zamenu za to... u Zagrebu, naši neprijatelji dali su u ropstvo skoro 2 miliona Srba. Da bi robu bilo lakše, stavljen mu je u ropstvo brat. Marionetska Pavelićeva "Slobodna Hrvatska" veštačka je i privremena tvorevina. Ona će trajati samo dotle dok se ne rastoči nemačko-italijanska sila. A tada, doći će pred sud saveznika i naroda, kako je to u svom govoru naglasio g. Vinston Čerčil, svi izdajnici i grobari narodne slobode. Hrvati treba da znaju i da shvate da bez Jugoslavije nema ni njihove slobode.

9. Sa simpatijama govoriti o borbama grčkog naroda. Kooperirati s njima uvek kada se može i gde se može. Grci su naši glavni saveznici na Balkanu.

10. Gde god se može i kad god se može sa simpatijama govoriti o borbama braće Čeha i Poljaka. Oni su naši prirodni saveznici, a pored toga i krvni srodnici.

11. Ukazivati simpatiju prema akciji generala De Gola i Slobodnih Francuza. Ako bi se napadala vlada u Višiju, prema francuskom narodu treba imati dužne obzire. Ne treba zaboraviti na usluge koje nam je u prošlosti učinio ovaj veliki narod.

12. U pogledu na Bugare, treba podvući da je Koburška dinastija, naslonjena na militariste, komitadžije i šoviniste, dva puta izdajnički napala na nas. Protivu njih, biti uvek i svuda. Bugarski narod ne napadati, ali ga ne braniti. On treba unutrašnjim snagama da dokaže da je slovenski i bratski. Njegova situacija 1941. godine bila je bolja nego naša. Mi smo ga pokrivali sa severa. Pa ipak nije pokazao

životnu snagu i širinu duha kao što smo to pokazali mi. Zato treba svojom voljom i svojom snagom da sebi prokrči put ka zajednici demokratskih naroda i južne slovenske braće. Da ne bismo otežali unutrašnje prodiranje u Bugarskoj, narod ne treba optuživati, ali zato ga ne možemo ni braniti.

13. Mađari su oduvek bili neprijatelji Slovena. Oni su vekovima ugnjetavali Hrvate i deo Srba. Mađarska džentrija to i danas hoće. Ne treba zaboraviti da je u evropskom ratu naš narod najviše stradoa od Mađarske soldateske i Mađara uopšte. Oni i danas vode svirepu akciju istrebljenja našeg sveta u krajevima koje su okupirali. S toga uvek i svuda ustajati protiv njih. Ceo narod treba da zna da su nam to zakleti neprijatelji. Danas učestvuju u borbi protivu Rusa, kao što su tu skoro učestvovali u borbi protivu nas, a nešto ranije protivu Čeha. Uvek u borbi protiv Slovena. Gde god se može i kad god se može, treba naglasiti, da u interesu budućeg mira i poretka u Evropi, ovaj narod treba da bude sveden na pravu meru, ako još i zaslužuje da ima svoju nezavisnu državu.

14. Rumunski narod ne napadati. Ali, osuđivati njegove upravljače, koji su bacili u ropstvo svoj narod i najzad izložili ga ratu sa istočnim susedom.

15. Uzdržavati se od kritike stava turske vlade, utoliko pre, što nam Turci jednog dana ipak mogu postati saveznici, pogotovu ako bugarski narod ne imadne snage da raščisti sa svojim upravljačima i do kraja ostane u taboru naših neprijatelja."[94]

Tako program propagande Radio-Jerusalima ponovo poziva Srbe na strpljenje, čekanje kad bude došao Dražin poziv, a hrvatskom da se diže na oružje, bojkot i vrši sabotaže. Draži Mihailoviću je dato ono mjesto na kojem će se i dalje veličati, isticati njegova ličnost i odavati mu priznanje kao stupu oko koga će se okupiti svi balkanski narodi.

Radio-Jerusalim u međuvremenu nagovara i Crnu Goru da *"čeka čas za opšti pokret koji će doći"*. U emisiji 21. jula 1942. ovaj radio kroz usta Dušana Petkovića, govori: *"... Crna Goro, ponosito stenje... Posvećujemo svoje misli tebi... gnijezdu sokolova... Mi znamo da su se svi Crnogorci... okupili oko Draže Mihailovića našeg današnjeg Miloša Obilića... Ali, mi znamo da je tvrd orah voćka čudnovata, ne slomi ga al' polomi zube... Čas za opšti pokret će doći..."*

PRISLUŠNA SLUŽBA U JERUSALIMU

Gomila tekstova-zapisa iz raznih radio-emisija mnogih radiostanica svjedoči da su ih prisluškivali u *Yugoslav Monitoring* u Jerusalimu.Osluškivači su

94 Miroljub Jevtović pretpostavlja da bi autor ovih direktiva mogao da bude Jovan Đonović, delegat kraljevske jugoslovenske vlade za Bliski i Srednji Istok. Ali ne treba isključiti mogućnost da ih je možda, po njegovom zahtjevu, napisao Branislav Denić ili Dušan Petković.

bili snabdjeveni njihovim stalnim rasporedom, slušali ih i bilježili. Težište je bilo na emisijama davanim na srpskohrvatskom jeziku. Dakle, onima koje su namijenjene Jugoslaviji. Zabilješke osluškivača su sređivane i otpremane na analizu posebnih grupa ljudi. Ovi su na osnovu toga sastavljali priloge i za radio-emisije i za štampane listove i druge publikacije. Ali emisije su pomno slušali i obični ljudi u zemlji, mnogi bez potrebe i pretenzije da ih bilježe već da pamte i prepričavaju. Tako su činile grupe i pojedinci u oružanim formacijama ravnogorskog pokreta, u kvislinškim režimima na tlu Jugoslavije. NOP i partizanske jedinice su imale agitprop-odjeljenja, koja su postojala i pri narodnooslobodilačkim odborima i pri komitetima KPJ. Svi su brižljivo slušali ono što kaže radio.[95]

Iz Jerusalima se 11. avgusta 1942. Dušan Petković žali kako radio prijemnik za prisluškivanje emisija za Jugoslovene praktično ne može da se koristi. Kaže da se najvažnije radiostanice, kao *Glas Jugoslavije, Zrinjski, Šumadija, Triglav, Beograd, Zagreb, Donau* na srednjim talasima, *Nju Jork* i *Moskva* mogu tek povremeno, a neke od njih nikako se ne mogu čuti u Jerusalimu.

Nema arhivskih podataka koje su se sve radiostanice mogle čuti u Jugoslaviji. Slušane su one na koje su ljudi mogli naići vrteći radio-skalu, pa su pamtili pozicije na skali i vrijeme onih emisija koje su mogli slušati ili su ih posebno privlačile.

Ko sve kao pojedinac može pratiti sve moguće emisije na radio-prijemniku? Ako nije mogao pojedinac, mogli su timovi onih koji su na raznim stranama svijeta prisluškivali, bilježili ili snimali. Poslije je to bivalo dostupno širim krugovima ljudi. I Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu, primjerice, formirao je tim propagandista, koji su izdali preko 300 brojeva *"Radio-vijesti"*. U tom timu je bio i pjesnik i prozni pisac Branko Ćopić. On je stihovima govorio i o ljubavi prema radiju, ali i ljutnji boraca zbog nekih radio-emisija.

"...Oj, radio, Radivoje, /dobro moje./ Oj, radio - spravo smeđa, / prebiću ti štapom leđa".

REDUKCIJA OBIMA I BROJA EMISIJA

Prije nego što će biti potpuno obustavljeni informativni programi na srpskohrvatskom jeziku iz Jerusalima počelo je smanjivanje broja i obima tih emisija. Ta *"Otvorena radio-stanica"*, kako je sebe nazivala, u jugoslovenskoj emisiji 17. novembra 1942. obavještava slušaoce *"da počev od petka 23. ovog meseca umesto dve emisije nedeljno, dajemo samo jednu i to svakog petka u 9 ča-*

95 M. Jevtović, Isto.

sova i 30 minuta po jugoslovenskom vremenu na srednjim talasima 449 metara. Ponavljamo..."

Kraljevski delegat iz Kaira Jovan Đonović je zorno pratio šta se sve i kako piše i gdje objavljuje. On 3. aprila 1942. piše vladi i moli *"da se ni u kom slučaju ne objavljuju preko Londonske radio-stanice vesti o događajima kod nas, koje su plasirane preko agencije Rojter u Jerusalimu... Pismo ću objasniti... Isto skrenite pažnju Vašingtonu da se to ne objavljuje u bostonskoj radiostanici na srpskom jeziku."*

Dr. Slobodan Jovanović je već 8. aprila 1942. godine iz Londona poslao kraljevskom poslanstvu u Vašingtonu poruku: *"Molim izbegavajte da se u emisijama na našem jeziku iz Bostona daju vesti o događajima u našoj zemlji".*

Đonović iz Kaira 10. aprila 1942. obavještava emigrantsku vladu u Londonu: *"... posle priznanja Pavelićeve države od strane Katoličke crkve, naš tajni propagandistički servis u Jerusalimu je sprečen od Engleza, te ne sme protestovati i u najblažoj formi. A to je imperativno za stanice koje govore kao da su u zemlji, ako ne mislimo da izgubimo svaki značaj. Skrenuo sam engleskom servisu pažnju na to. Molim skrenuti pažnju engleskom Ministru propagande da je, posle nasilnog prevođenja Srba na katolicizima, nemoguće ne protestovati protiv jednog akta koji to sankcioniše."*

Sutradan, 11. aprila 1942. godine, Jovan Đonović javlja predsjedniku Ministarskog savjeta iz Kaira kako je *"našem spikeru saopštio šef engleske radio-službe da je obavešten iz Londona da se neko žalio da u našim emisijama (onim iz Jerusalima - o.a.) ne upotrebljavamo više reč Jugoslavija, već Srbija i Srbi. Ako je to tačno, naređeno mu je da to spreči. Od početka upotrebljavamo u našim emisijama za državu naziv Jugoslavija, a za narod: Srbi, Hrvati i Slovenci".*

Ministar spoljnih poslova Ninčić je odgovorio 14. aprila Đonoviću. *"Na Vaš servis ovde se niko nije žalio. Pokušaću doznati da li među Englezima postoji neko nezadovoljstvo..."*

Ninčić je savjetovao Đonoviću da se *"uzdržavaju, do daljih uputstava, od svakih napada na Vatikan; kao i ranije pokolje, isto tako odlučno treba osuđivati i nasilno pokatoličenje Srba kao jednu od mera Pavelićevog režima..."*

Peti dio

SADRŽAJI ČETNIČKE PROPAGANDE IZ LONDONA USMJERENE PREMA JUGOSLAVIJI

INSTRUKCIJA - UPUTSTVO LONDONSKE VLADE MIHAILOVIĆU

"Ustanak dići samo u slučaju iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviji ili u slučaju sloma Nemačke"

Čekanje nije samo Mihailovićev izum. Ono je produkt i instrukcija kraljevske vlade u Londonu. U telegramu generalnom konzulu u Jerusalimu Kraljevska vlada Jugoslavije je pobuđena da dopunski objašnjava (14. avgusta 1942) poziv Radio-Londona da se narod u Jugoslaviji priprema na ustanak. Ona kaže da su Draži Mihailoviću izdata uputstva da *"digne ustanak samo u slučaju iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviji ili u slučaju sloma Nemačke"*. Podvlači da Vlada preko radio-emisija *"daje uputstva narodu u propagandne svrhe"*.

"VALJA IZBEGAVATI SVAKU AKCIJU"

Slobodan Jovanović: "Naša braća Srbi neka budu mirni i neka izbegavaju sve što bi moglo da posluži kao izgovor za nove zločine"

I dr. Slobodan Jovanović je i kao potpredsjednik izbjegličke vlade, a kasnije i predsjednik, često istupao u emisijama Radio-Londona. On se 10. oktobra 1941. godine javlja u 18 sati i preporužuje *"našoj braći Srbima... gde se vrše pokolji i istrebljivanje Srba, Srbi neka se brane - i biće pomognuti. Ali u onim krajevima, gde naš narod nije izložen tako neposrednoj opasnosti, valja izbegavati svaku akciju... u kojoj bismo davali neprijatelju povoda za krvave represalije... Neka budu mirni i neka izbegavaju sve što bi moglo da posluži kao izgovor za nove zločine... Srpska krv ne sme se prosipati uzalud! Imajmo strpljenja!"*

Radiotalasi iz Londona su otpočeli da djeluju protiv bilo kakvog talasanja. Na toj liniji i profesor Jovanović, tada potpredsjednik vlade, podučava svoje zemljake. Njegova poruka je među prvima lansirana s namjerom da *"stišava strasti"*, da smiruje borbu u saglasnosti sa parolom koja će sve češće biti otpremana iz Londona: *"Još nije vreme"*. Parole koja će izazvati velike diobe na poprištu borbe.

"ČEKAJTE ČAS KADA ĆETE SE DIĆI PROTIV KRVOLOKA I UBICA"

Čekanje na odsudnu borbu bez prekida su preporučivale specijalne vojne emisije Radio-Londona. Major Knežević čita 4. marta 1942. godine: "*... Prestanite sa ubijanjem, sabijte zajedno vaše redove, organizujte sela, gradove i pokrajine, povežite ih mrežom ljubavi prema slobodi i osvetničkom mržnjom prema krvnicima. I tako organizovani čekajte čas kada ćete svi zajedno kao jedan, i Srbin i Hrvat i Slovenac, da se digne protiv krvoloka i ubica. A tada budite sigurni, za jednu našu glavu padaće ne 50, ne 100, nego 1000 neprijateljskih glava. Vi dobro znate ko su vaši zajednički neprijatelji... Organizujte se pod komandom našeg Ministra vojske junačkoga divizijskoga đenerala Draže Mihailovića, i budite spremni svi, na celoj teritoriji Jugoslavije, za borbu za slobodu i vaskrs Jugoslavije*".

"ORGANIZUJTE SE I ČEKAJTE!"

"Obuzdajte se, ne prenagljujte, čekajte, slušajte i izvršujte samo Dražina naređenja kada dođe trenutak da preuzmemo vlast"

U vojnoj emisiji se major Knežević 16. aprila 1942. godine, obratio "*svima našim drugovima aktivnim i rezervnim oficirima, podoficirima, kaplarima i redovima*". On im poručuje da zapamte: "*Jedini vaš starešina u zemlji, koji ima pravo komandovanja i upravljanja u ime Vrhovnog Komandanta Nj. V. Kralja, jeste Ministar vojske, vitez Karađorđeve zvezde sa mačevima III reda. Samo on i niko drugi, nadležan je i zaslužan da naredi šta treba da se radi; obuzdajte se, ne prenagljujte, čekajte, slušajte i izvršujte samo njegova naređenja, jer je u Draži oličeno ono što je bitno, a to je: razum, ljubav prema Kralju i narodu, ljubav prema rodnoj grudi, a iznad svega odlučnost; Vaša je dužnost da ga pomažete. Vaša je najsvetija dužnost da ga sačuvate. I to sačuvate po svaku cenu. Ko god digne ruku na njega, ili njegove saradnike, smatraće se narodnim izdajnikom*".

Knežević kaže u toj emisiji: "*Svi, sa cele teritorije Jugoslavije, i Srbi i Hrvati i Slovenci, organizujte se i čekajte odsudan čas, kada će Draža reći: "SADA, SADA je trenutak da preuzmemo vlast u celoj zemlji, da zavedemo red i da sačekamo našeg Vrhovnog Komandanta, mladog i ljubljenog Kralja Petra II*".

Major kaže da "*... preuzmemo vlast...*" kao da su je okupatorima oni prepustili na čuvanje. govori i o "*zavođenju reda*", što su činili bez prestanka i Pavelić, Nedić, Rupnik, Mihailović i drugi.

"OSLUŠKUJTE TRUBAČE SA DRINE I KLIKTAJ BELOG ORLA SA VISINE"

To što u Vojvodini četnički pokret nije uzimao gotovo nikakva maha niti imao uticaja, a Vojvođani u sve većem broju okretali leđa četništvu i pristupali partizanskim jedinicama, nije smetalo Radio-Jerusalimu da se ovoj pokrajini češće obraća kao četničkom rezervatu novih boraca pod Dražinom zastavom. Tako i 12. avgusta 1942. godine iz *"otvorene stanice"* Dušan Petković cijelu Jugoslovensku radio-emisiju posvećuje *"srpskoj Vojvodini"*. *"Braćo Vojvođani! Ne radite ništa bez instrukcija đenerala Draže Mihailovića, ali budite spremni DA SKOČITE NA ORUŽJE kad vas on bude pozvao. Naoružavajte se strpljenjem i nahranite verom u pobedu savezničkog oružja, pa kad trubač s bujne Drine zatrubi Zbor i kad Beli orao klikne sa visine, odgovorite složno onim zanosnim stihovima: 'Ni brige te sivi tiću, mi smo s tobom Petre Karađorđeviću'"*.

Dušan Petković preporučuje čekanje na Dražine instrukcije. Traži od Vojvođana da se naoružavaju strpljenjem, da se hrane *"verom u pobedu savezničkog oružja"*, da *"osluškuju trubača s Drine i kliktaj Belog orla sa visine"*.

"ČEKAJTE NA ZNAK MIHAILOVIĆA"

I 10. novembra 1942. godine Londonski radio se obraća *"Južnosrbijancima, Srbima u Južnoj Srbiji, kao kolevci srpske slave i srpske veličine, te kičmi Jugoslavije"*. Ta Južna Srbija je zapravo Makedonija, koja se, kao ni Makedonci, ne spominje. Toj *"kičmi Jugoslavije"* - kako kaže BBC - preporučuje se *"čekanje na znak Mihailovića"*. Pa se dodaje:

"Mi znamo da su se svi Južnosrbijanci listom okupili oko oficira, najboljih sinova našeg naroda, pod komandom našeg narodnog heroja Draže Mihailovića... Budite svi spremni da se na znak đenerala Draže Mihailovića svi kao jedan u otsudnome času, da proterate naše vekovne neprijatelje sa naših popaljenih ognjišta i oslobodite naš narod za večna vremena..."

Pod pojmovima *"vekovnih neprijatelja"*, *"krvoloka i ubica"*, *"zajedničkog neprijatelja"*, *"narodnih izdajnika"*, kojima se operiše u tim emisijama, gotovo se i ne spominju okupacione trupe sila Osovine protiv kojih se treba dići i protjerati ih iz zemlje. Dvosmislena upotreba tih pojmova u spomenutim emisijama mogla bi značiti i partizane i NOP kao *"zajedničke neprijatelje"*. Nije li ta dvosmislenost namjerno ostavljena kao mogućnost da se ni u tim pozivima na čekanje ne iritiraju njemačke, italijanske okupacione i kvislinške vlasti, jer se ti apeli odnose podjednako i na druge neprijatelje. Draži i četnicima su glavni neprijatelji bili NOP i njegove oružane formacije.

"JOŠ NE DIŽITE ORUŽANU BORBU"

Slobodan Jovanović: "Kad bude došao odlučan momenat za oružanu borbu, budite uvereni da ćemo vas pozvati na ustanak preko vrhovnog komandanta u našoj zemlji"

Vladimir Dedijer: *"On poziva narod da propušta nemačke trupe i oružje na jug i da suzbija savezničko iskrcavanje".*

I Vladimir Dedijer je 11. novembra 1942. godine[96] *u* svom *Dnevniku* zabilježio izjavu predsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića, koji preko Radio-Londona poručuje: *"Ja kao predsednik jugoslovenske vlade, pozivam vas da još ne dižete oružanu borbu protiv okupatora, jer biste se izvrgli teškim žrtvama i represalijama, a ta borba još ne bi koristila našim saveznicima. Kada bude došao odlučan momenat za oružanu borbu, budite uvereni da ćemo vas pozvati na ustanak preko vrhovnog komandanta u našoj zemlji - načelnika Štaba Vrhovne komande Dragoljuba Mihailovića, koji će vas povesti putem slave i pobede..."* Dedijer, uz ovaj citat Jovanovićevog govora na Londonskom radiju, komentariše da predsednik vlade vrši čistu petokolonašku ulogu. *"On poziva narod da propušta nemačke trupe i oružje na jug, da suzbija savezničko iskrcavanje. On time odobrava i Dražinu saradnju sa okupatorom i ustašama. Zanimljivo je da i Pavelić oseća da Draža Mihailović izvršava ono što mu Slobodan Jovanović iz Londona poručuje, jer se u jednom dokumentu veli: "U zadnje vrijeme pojavio se među četnicima jači pokret za predaju našim vlastima, pa i za suradnju sa ovim proti komunistima (partizanima). Pobude za ovo mogu se tražiti dijelom u nemogućnosti njihovom daljem opstanku u planinama i šumama... Nije isključeno da je ovo, eventualno, i sugerirano izvana, savezno sa događajima u svijetu. Po nalogu poglavnika Zapovjednik GSP - Vojskovođa Kvaternik".*

Dedijer smatra da *"... Slobodan Jovanović ne izdaje samo savezničku stvar već i svoj rođeni narod. Da bi očuvao interes velikosrpske gospoštine, on ide i sa crnim đavolom..."*

"OTSUDNI ČAS ZA VAS JOŠ NIJE KUCNUO!"

Tako je u svom partizanskom *Dnevniku* zapisao V. Dedijer 11. novembra 1942. Već sutradan, 12. novembra, za sve koji su u Jugoslaviji mogli da čuju emisiju Radio-Londona, u vojnoj emisiji major Živan Knežević podsjeća na tu poruku Jovanovića kao predsjednika vlade i zastupnika đenerala Mihailovića van Otadžbine. Šta se kaže u toj poruci namijenjenoj Jugoslovenima u zemlji?

96 V. Dedijer, Dnevnik, str. 253-254.

"... Hoću da vam kažem da dobro upamtite. U vašoj sredini nalazi se Vrhovna komanda našeg mladog Kralja Petra II, na čijem se čelu nalazi naš narodni junak armijski đeneral Draža. Vi danas znate koga treba da slušate i čija naređenja treba da izvršavate. U ime Kraljevske vlade ja hoću da vam skrenem pažnju svima, naročito vama Srbima: da ne prenaglite preuranjenim akcijama, jer otsudni čas za vas još nije nastupio. Đeneral Mihailović i mi odavde nećemo propustiti priliku da vas pozovemo u boj, onda kada taj čas bude kucnuo. Nepromišljene i ne povezane akcije donele bi samo ogromne žrtve, koje u ovom trenutku ne bi mnogo koristile našim saveznicima. Vi svi znate da mi ni do sada nismo brojali i nismo merili žrtve za slobodu našega naroda i vaskrs naše Otadžbine. Mi ih nećemo meriti ni sutra kada dođe čas za krajnji obračun sa svima onima koji su hteli da nas istrebe. Budite strpljivi i čekajte znak koji će Vam dati načelnik štaba Vrhovne komande armiski đeneral Draža Mihailović".

U toj istoj emisiji se, nadalje, kaže kako *"svakoga dana u našoj Otadžbini, pod komandom velikoga sina našeg naroda, đenerala Draže padaju najbolji sinovi našega naroda"*. Potom se saopštavaju mnogobrojna imena onih koji su odlikovani *"za pokazanu hrabrost u borbama protiv neprijatelja u okupiranoj Otadžbini i koji su pali na polju slave"*, pa *"za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbama protivu neprijatelja oni koji su unaprijeđeni u više činove"*.

Gotovo svaka emisija iz Londona spominje četničku borbu protiv neprijatelja. Ako okupatori i kvislinzi, po tom radiju, još nisu neprijatelji, postaće to kad *"dođe čas za krajnji obračun"*. Savjet je da ne treba prenagliti i preuraniti sa akcijama prema njemu. U tim emisijama još nisu pobrojavani oni neprijatelji protiv kojih su pali i odlikovani Dražini borci. S kim i protiv koga su ratovali? Gdje su pokazali osvjedočenu hrabrost i koje je to polje slave i protiv koga? Očigledno je da u emisijama Londonskog radija, ako nisu htjeli da spominju i predstavljaju partizane kao borce protiv okupatora, onda nisu mogli ni da ih spominju kao neprijatelje. Taj neprijatelj je nevidljiv, bezimen, i poznat pod opštim pojmom *"neprijatelja"*. Kojih konkretno, najčešće, nije spominjano. Ukazivano je da se *"mi nalazimo u Društvu Naroda koji će sigurno odneti pobedu nad silama mraka i zla"*. Te sile mraka i zla takođe nisu imenovane? Podrazumijeva se da su to okupacione sile, ali se borba protiv njih od strane četnika stalno odgađa, *"dok ne kucne čas"*. Pobjedu će, po tim emisijama, donijeti neko drugi - Društvo Naroda koje će odneti pobedu. Dok se ti narodi bore protiv sila Osovine, međutim, četnički pokret se poziva da se ne bori, da treba da izdrži još, da budu junaci jer se čas za oslobođenje zemlje približava i bez njihove borbe prtoiv okupatora.

"JOŠ NIJE VREME ZA ODSUDNU BORBU"

Dušan Simović je još bio na funkciji predsjednika emigrantske vlade kada je 15. novembra 1941. godine putem Radio-Londona ponovo zatražio čekanje i odgađanje početka borbe protiv okupatora. *"Mi smo ne jednom poručivali da za odsudnu borbu još nije kucnuo čas."* On opet *"poziva sve prave predstavnike naroda, sve one koji vole slobodu svoju i svoje otadžbine, i naročito sve one hrabre sinove koji su se podigli da tu slobodu brane oružjem u ruci, da se ujedine u zajedničkoj borbi protiv okupatora i nasilnika, stavljajući se pod komandu komandanta svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji Draže Mihailovića. Ko danas iz ličnih razloga ili ideološke razlike radi protivno, čini zločin prema narodu".*

PROIZVODNJA I SIJANJE ILUZIJA

Knežević je u svojoj emisiji na BBC-u 22. decembra 1942. godine ponovo *"približio"* dan invazije Evrope i sa juga i sa zapada. To je na liniji čekanja na odsudni dan. Taj dan *"mora da zatekne sve Srbe, Hrvate i Slovence složne i okupljene oko Vrhovne komande Kralja Petra II..."*

Plan invazije na Balkan nije nikad postojao. Postojao je strah Nijemaca da će Saveznici ipak pokušati izvršiti takvu invaziju. Pretpostavka da postoji takav plan izgledala je Nijemcima kao jedino logično objašnjenje za činjenicu da su Saveznici i poslije iskrcavanja u Italiji pružali pomoć pokretima otpora na Balkanu.

SUZBIJANJE PROPAGANDNE STRATEGIJE ČEKANJA

Majori su u vojnim emisijama otvoreno pozivali da se ne vodi borba, da se čeka, da se ne bori sve do trenutka *"dok Nemačka počne da propada".* To nije neobično koliko je čudno da je Velika Britanija tolerisala takav antisaveznički ton tih emisija. Takve poruke su uticale na ljudska ponašanja različita i u raznim pravcima, pa izazivale i tragične sudbine ljudi.

Na poruke iz Londona da treba *"još čekati"* Ivo Lola Ribar u svojstvu sekretara CK SKOJ-a šalje Uputstvo pokrajinskim komitetima: *"...suzbijati podlu propagandu okupatora i njegovih domaćih slugu koja omladini sugerira da treba 'još čekati', da 'još nije došao čas' i da mi, komunisti, vodimo ove akcije protiv okupatora iz svojih 'sebičnih' računa."*

Takvo partizansko djelovanje doprinosilo je suzbijanju uticaja četničke propagande i Londonskog radija o čekanju na borbu protiv okupatora. Kada

su slušali neke radio stanice koje su im posve drukčije predstavljale ono što su dobro znali i svojim očima viđali slušaoci su žustro reagovali. Imali su i svoje izvore informacija - vlastito svjedočenje, usmenu riječ, pisma prijatelja, kao i onaj radio i ona glasila koja su iole objektivnije nastojala da prikažu realnu situaciju u zemlji. Na njih nisu mogle da utiču radio-emisije onako kako su očekivali oni koji su dirigovali tim programima.

U "Biltenu" Vrhovnog štaba NOP-a 16. aprila 1942. godine odgovara se na pitanje zašto jugoslovenska vlada u Londonu podupire Mihailovića. *"To je zato što je jugoslovenska vlada u Londonu protiv oružane borbe sa okupatorima, kako ste i sami čuli preko radija; zato što ona govori i danas "nije još vreme, nemojte se upuštati u prenagljene akcije" itd. To je zato što pojedini članovi vlade napadaju preko radija naše slavom ovenčane partizane i nazivaju nas 'komunističkim bandama'. To je zato što ta vlada nema nikakve veze sa našim narodom, što uopšte ne zna današnju situaciju, što ona još uvek gleda unazad, umesto unapred. Nas mnogo ne interesuje šta misli ta naša vlada, ali nas interesuje to što ona govori preko radiostanice otvoreno; interesira nas njena propaganda koja ide na štetu narodnooslobodilačke borbe; interesira nas to što ta vlada podupire Dražu Mihailovića, koji otvoreno paktira sa okupatorima i bori se protiv nas. Zbog toga ćemo biti prisiljeni da otvoreno istupimo pred narodom protiv te vlade, ako ona nastavi tim putem da ometa našu borbu protiv okupatora i ima u svojim redovima ministra koji sarađuje sa okupatorom".*

ZAZIRANJE OD BILO KAKVE ORUŽANE AKCIJE PROTIV OKUPATORA I KVISLINGA

Nagovještaji povlačenja vojne misije i obustavljanja pomoći ravnogorskom pokretu

Elizabet Barker je obznanila kako je Britancima još početkom novembra mjeseca 1941. godine bila poznata oružana pasivnost ravnogorskog pokreta i odsustvo bilo kakvog oblika njegovog otpora prema okupatorima. I pored toga, oni su Mihailoviću *"progledali kroz prste"*. Nastavili su svu moguću moralnu, materijalnu, političku i propagandnu podršku četnicima u Jugoslaviji. Jedan od razloga za takav odnos je i opšte uvjerenje u Velikoj Britaniji da su Srbi jedini Jugosloveni od kojih se može očekivati pružanje otpora nacističkim i fašističkim okupatorima zemlje. To uvjerenje učvrstio je i državni udar izvršen u Jugoslaviji 27. marta 1941. godine protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Učešće Britanije u tom udaru pojačalo je pretpostavku da su na sceni realni izgledi da se pokret otpora dovede pod britansku kontrolu i vodstvo. Ta uvjerenja su uticala i na kasniji razvoj događaja. Prvi od njih, nakon toga udara, predstavlja britansku odluku skraja 1941. godine da Velika Britanija isključivo podržava Mihailovića i njegov pokret u Jugoslaviji. Posto-

je, dakako, još i drugi veoma krupni razlozi koji su u podlozi takve britanske orijentacije. Ono što je bitno tiče se činjenice da je ta odluka donesena u trenutku kada se u zvaničnim organima Velike Britanije znalo za neaktivnost Dražinih četnika prema okupacionim formacijama. Znalo se i za njihovu svađu i raskol sa partizanima, koji su se borili protiv okupacionih i kvislinških trupa. Nije bilo nepoznato ni to da Draža održava veze sa generalom Milanom Nedićem kao predsjednikom kvislinške vlade u Srbiji. Znali su to i Forin ofis, i SOE koji su međusobno sarađivali a to nije mimoišlo ni podršku predsjednika vlade Vinstona Čerčila.[97]

Saznanje skraja 1941. godine pratilo je Britance i u narednim ratnim godinama. Pasivnost četnika protiv okupatora nastavljena je uprkos zahtjevima Britanaca da vrše sabotaže i subverzivne aktivnosti u ometanju sila Osovine. Stanje na ratištu koje su držale oružane snage Velike Britanije i vojni razlozi su neprestano aktuelizovali odnos četnika prema okupatorima. Mihailovićevo izvrdavanje tih aktivnosti uzrokovale su dosta rano primisao o preorijentaciji britanske pomoći sa četnika na partizane. Prvi zaokret je načinjen na planu propagande za Jugoslaviju krajem oktobra 1942. godine. Da bi se četnici potaknuli na aktivnosti ovlašten je BBC da u svojim emisijama za Jugoslaviju spominje i partiznaske oružane akcije uporedo sa onim koje su do tada pripisivane Mihailoviću. To je uvrijedilo i Mihailovića i jugoslovensku izbjegličku vladu. Žestoko su protestovali, ali ni dalje nisu mijenjali osnovne orijentire svojih oružanih operacija - pasivnost i čekanje. Alarm je načinjen na najvišem mjestu zvanične britanske politike. Već u novembru1942. godine na jednom ručku Čerčila s kraljem Petrom i majkom kralj se požalio na BBC zato što hvali partizane u Jugoslaviji. Čerčil je o toj pritužbi obavijestio Idna. Savjetovao mu je da se sastane s kraljem Petrom. Umjesto sastanka s kraljem, potkraj godine, 17. decembra, Idn je poslao Čerčilu poruku s kratkom izjavom o Mihailovićevoj kolaboraciji i njegovoj neaktivnosti u borbi protiv sila Osovine. Pri tome je dodao kako je, u sporazumu sa SOE, ovlastio BBC da spominje partizanske akcije. Nagovijestio je, štaviše, i potrebu preispitivanja politike prema Mihailoviću i njegovom pokretu. Čerčil se s tim saglasio. U Londonu je odlučeno da se nastavi tom propagandnom linijom kao oblikom pritiska na ravnogorski pokret i njegove nalogodavce u izbjegličkoj vladi. Vojni razlozi su ponajviše primorali Britance da, u odsustvu potrebnih aktivnosti četnika, prvi put u novembru 1943. godine otvore ozbiljniju raspravu u vezi sa redukcijom pružanja podrške snagama otpora u Jugoslaviji. Sazrijevalo je opredjeljenje da se ta potpora pruži partizanima s tim da se kralj Petar i Tito pokušaju navesti na međusobni sporazum.

Mihailovićeva praksa je i dalje ostala politika zaziranja od bilo kakve ozbiljne akcije protiv okupatorskih snaga. Nastavio je svoju strategiju pasivnosti, čekanja i odlaganja oružane borbe protiv sila Osovine. U međuvremenu su se

97 E. Barker, Isto.

množili i drugi dokazi politike odugovlačenja i neaktivnosti kao zajedničkog obilježja četničkih snaga, saradnja sa okupacionim i kvislinškim vlastima. Britanci su suočeni s dilemom: da nastave podupirati vođu koji vodi svoju igru, a koja ne pomaže ni direktno ni posredno stvari Saveznika u antihitlerovskoj koaliciji ili da uskrate tu pomoć bez obzira davali potporu partizanima ili ne. Zbog straha od boljševičke revolucije ili ogorčenog građanskog rata prihvaćen je nastavak pružanja pomoći kombinovanoj sa nastojanjem da se osigura aktivnija saradnja četničkih snaga.

Vojna neaktivnost protiv okupacionih formacija, uz to odobravanje direktne saradnje komandanata i njihovih jedinica sa silama Osovine i njegovih kvislinga, te neprijateljstvo prema partizanskom pokretu doveli su Mihailovića u nemilost kod Saveznika. Bez obzira na njegove motive za takvu orijentaciju nije se mogla sagledati nikakva korisna svrha nastavka potpore četnicima. Stoga je Vlada Njegova Veličanstva odlučila da povuče svoje vojne misije od četničkih snaga i da mu prestane slati zalihe, novac, oružje i drugu opremu.

"DOK JE MIHAILOVIĆ PASIVAN JEDINO SE KOMUNISTI BORE U JUGOSLAVIJI"

Dražina neaktivnost otežava mogućnost suzbijanja propagande protiv četnika

O razgovoru pomoćnika ministra inostranih poslova izbjegličke vlade B. Milanovića sa Orm. Serdžentom u Forin ofisu u Londonu sačinjena je posebna zabilješka. "*Predao sam mu ed memoar o kampanji radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' i molio za povoljan odgovor da možemo reagirati preko stanice 'Karađorđe'. Ser Orm. Serdžent rekao mi je, sa ravnodušnošću i cinizmom, da su komunisti mnogo aktivniji od generala Mihailovića, da se jedino oni bore u Jugoslaviji, da se ovaj od oktobra prošle godine više ne bori što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv generala Mihailovića*".

B. Milanović je stavio primjedbu na iskazano mišljenje Serdženta. Rekao je kako je aktivnost generala Mihailovića jedno vrijeme bila svedena, po uzajamnom sporazumu naših i engleskih nadležnih krugova i da je u posljednje vrijeme ponovo bio vrlo aktivan u borbi protiv okupatora. "*Ser Orm Serdžent, sa istim cinizmom, odgovorio je da ga čudi da je iko sa engleske strane mogao da se složi da Mihailović umanji aktivnost i da mu nije poznato da se generalovi četnici bore. On se zatim trudio da ublaži utisak koji je ostavio na mene i pokazao razumevanje da je komunistička propaganda tendenciozna, ali da bi se nešto uspešno moglo učiniti potrebno je dokazati da se četnici generala Mihailovića zaista bore. Vidite njihova je glavna aktivnost bila da se bore protiv komunista*".

Serdžent je zatražio i kratak izvještaj o četničkoj borbi. Nije ga dobio.

Major Piter Boj:
"UMJESTO U PRAKSI DRAŽINA BORBA VOĐENA U PROPAGANDI"

U svom referatu Slobodanu Jovanoviću kao predsjedniku ministarskog savjeta major Živan Knežević je 30. XII 1942. godine opisao i dio svog razgovora sa engleskim majorom Piterom Bojom, jednim od glavnih u servisu Mastersona, koji se starao o pomoći Mihailoviću. Dio razgovora ticao se propagande o kojoj je major Boj rekao: *"Zbog neaktivnosti generala Mihailovića štampa je potpuno 'prazna' i govori samo o borbama partizana. Zbog toga što postoji podeljeno mišljenje, čak i među članovima jugoslovenske vlade o generalu Mihailoviću kao i zbog kampanje koja se vodi protiv njega od strane zvaničnih organa jugoslovenske vlade, stvorilo se jedno mišljenje kod Engleza da general Mihailović ne postoji i da njegovu borbu pretstavlja samo propaganda."*

Šesti dio

DRAŽA MIHAILOVIĆ
OD BRITANSKOG ŠTIĆENIKA DO
NJEMAČKOG PARTNERA

POKUŠAJ VJEŠTAČKOG STVARANJA MITOVA

Sir Charles Hambro: "*Veliki ljudi zapravo su najvećim dijelom proizvod mita i legende, ali kada se jednom pretvore u mit, oni postaju vlast u svojoj zemlji... Vjerujem da bismo od Mihailovića mogli učiniti takav lik...*"

Vjerovanje u djelotvornost umjetnog ili vještačkog stvaranja mitova i legendi Londonski ured SOE nastoji da podigne na nivo zvanične politike i propagandne prakse. Primjer koji to najbolje ilustruje predstavlja pismo koje je sir Charles Hambro uputio Sargentu početkom 1943. godine. Uz pismo je priložen memorandum o politici SOE sa ovakvom tvrdnjom: "*Veliki ljudi zapravo su najvećim dijelom proizvod mita i legende, ali kada se jednom pretvore u mit, oni postaju vlast u svojoj zemlji... Vjerujem da bismo od Mihailovića mogli učiniti takav lik...*" Barkerova piše da je pred takvim prijedlogom ustuknuo čak i Forin ofis. Howard je zabilježio na margini Hambrova pisma: "*Ne bih mogao reći da sam siguran kako bismo htjeli (čak kad bismo mogli) stvoriti u Jugoslaviji*[98] *novog diktatora*".

Okolnost trzavica i sukoba između raznih organizacija i pojedinaca sudionika stvaranja britanske politike uticala je na evoluciju te politike. Tako se tri ključne značajke procesa odlučivanja mogu lakše shvatiti kroz prizmu tih odnosa - SOE, PWE i Forin ofis.

POHVALE HRVATSKIH MINISTARA DRAŽI MIHAILOVIĆU

Nisu Dražu uzdizali jedino tvorci vojnih emisija Londonskog radija. Među mnogima koji su veličali lik i djelo čelne ličnosti ravnogorskog pokreta bili su i hrvatski ministri u izbjegličkoj vladi. Među njima i dr. Većeslav Wilder, koji je vodio propagandni resor u toj vladi. U emisiji BBC-a namijenjenoj Jugoslovenima on je 20. maja 1942. godine Dražu predstavio "*kao idealnog vođu bez mane i straha. U mirno doba samo široj javnosti nepoznat pukovnik. U ratu... ORGANIZUJE RAZBIJENU VOJSKU I OBEZGLAVLJENI NAROD... To nije legenda, to nije pjesma, to je krvava zbilja. Ovoliku moralnu i vojničku vrednoću ne mogu da podnesu fašistički i nacistički zločinci... Zato se opet sada spremaju da unište heroja, da slome narodni otpor... Na sreću nije im uspjela paklena osnova... nego još hrvatskog seljaka i radnika, svojim nedjelima tjeraju da, iz pasivnog otpora, pređu u aktivnu borbu protiv dušmanina roda svog. Tome narodnom raspoloženju dao je jasno i odlučno izražaja dr. Krnjević zamjenik dr*

98 Pismo sir Charlesa Hambroa, šefa Londonskog ureda SOE, upućeno Sargentu 20. I 1943.

Mačeka, u svojoj poruci koju je pročitao g. Ilija Jukić u nedjelju 17. maja na Londonskom radiju. G. Krnjević je rekao: 'Ovamo su stigle vijesti da je već došlo do saradnje između hrvatskih boraca i odreda đenerala Mihailovića. Ja tu saradnju od sada podržavam i preporučujem i svima ostalima borcima, koji se već aktivno bore kao i onima koji tek stupaju s odredima protivu zakletih neprijatelja Srba, Hrvata i Slovenaca, nacista i fašista i svih onih koji ih podupiru..."

Uporno je Londonski radio skretao vodu na Dražin mlin. I 21. maja 1942. godine njegovi talasi prenose riječi Mihaila S. Petrovića da *"Nemci znaju da je četničko ime u Srbiji popularno. Zato su... u planinama samo komunistički razbojnici, Jevreji i Cigani. 'Srpski četnici', tvrde nemački listovi, 'vode borbu protiv komunizma, spasavajući srpstvo od komunističke kuge'. Tako Nemci govore u Beogradu, ali po onome što pišu u Zagrebu četnici i komunisti, to je jedno te isto. Sve oslobododilačke čete u Hrvatskoj nazivaju se 'četničko-komunističkim razbojničkim bandama'.*

NOVI ROBIN HUD U EVROPI

"Vođa gerilaca ruča sa svojim neprijateljima i gotovo umire od smeha" - piše Londonski "News Chronicle" 14. januara 1942.

Radio London je, iz usta spikera, objavio da *"Jugoslovenska vlada u Londonu ima puno poverenje u vođstvo i rodoljublje đenerala Draže Mihailovića i njegovih hrabrih boraca..."*

Radio-London 14. januara 1942. godine otkriva novog Robin Huda u planinama Jugoslavije. *"Današnji News Chronicle na trećoj strani pod naslovom Novi Robin Hud izaziva teror među nacistima svojom nevidljivom vojskom, donosi članak Elizabete Makenzi. U podnaslovu štampanim slovima preko tri stupca: 'Vođa gerilaca ruča sa svojim neprijateljima i gotovo umire od smeha... Prema pričanju dr. Miloša Sekulića: ... Mihailović počinje dugi niz operacija iz kojih je jedva iznosio glavu. Preobučen u obično seljačko ruho sa starom dronjavom kapom na glavi, ovaj plavokosi vojnik odlazi u narod, obilazeći ga od sela do sela... i na taj način osluškuje puls naroda.*

Jednog dana pođem da ga posetim. Nije ga tu bilo. Ali naposletku se vrati.

- Gdje si bio? zapitam ga.

- U mestu X - odgovori mi. - Ručao sam sa Nemcima, gazda partizan toliko se bio uzbudio da me gotovo nije mogao da posluži. Skoro sam umro od smeha.

Džepovi su mu uvek puni bombi i oružja. Dobro nišani i iz svake opasnosti smesta zna izlaz.

Četnici su se držali povučeni dok Rusija nije bila napadnuta, kaže doktor Sekulić, tada su počeli..."

U Štabu Prvog krajiškog odreda 22. januara 1942. godine održana je vojna konferencija. U zapisniku sa te konferencije zabilježeno je istupanje Osmana Karabegovića, delegata Glavnog štaba NOP-a za Bosnu i Hercegovinu. *"Dražu Mihailovića hvale preko engleskog radija, iako je Draža izdajnik. Ako se ovo i dalje produži, a to se uvijek radi sa znanjem naše vlade, bićemo primorani da i prema našoj vladi preduzmemo oštre mjere i da je proglasimo izdajničkom."*

Londonski radio je nastavljao po već uhodanom putu. Objavio je da su čete Mihailovića zarobile *"400 Nemaca i 200 Hrvata"*.

Rat se vodio oružjem. Ali rat se vodio i na radio-talasima. Na njima se nije tačno znalo ni ko je prijatelj ni ko neprijatelj. Karte raznih boja su međusobno izmiješane.

Sabahudin Hodžić u Jerusalimu je zabilježio emisiju Radio-Londona od 19. avgusta 1942. godine. U njoj je rečeno: *"General Draža Mihailović je čovek u koga upiru oči svi pravi borci za slobodu. Zato se svi zbijte pod njegovu zastavu i slušajte njegove naredbe i zapovesti. Samo jedinstvom i slogom uspećemo da zbacimo tuđinski jaram i ponovo dođemo do naše nezavisnosti. Ko neće brata za brata, imaće tuđina za gospodara."*

"BITKE POD VODSTVOM VELIKOG JUNAKA DRAŽE"

Antoni Idn: "Redovne jugoslovenske vojske bore se s neprijateljem na svojoj teritoriji" (24. IX 1942)

Radio-London je, i pored prvih varničenja unutar i van BBC-a, nastavljao po starom. On i 24. septembra 1942. godine govori kako se *"redovne... jugoslovenske armije bore s neprijateljem na svojoj teritoriji pod vodstvom velikog junaka đenerala Mihailovića (aplauz). To je važna vojna činjenica... Čas slobode će sinuti i... čas kazne za nedela... Za svet budućnosti oslobođen od Hitlera, Musolinija i ostalih nemani njihove vrste"*.

To nisu bile riječi majora iz Vojnog kabineta izbjegličke vlade i njihovih specijalnih emisija. To su riječi koje je toga dana izrekao Antoni Idn, britanski ministar inostranih poslova. Iskazao ih je prilikom svečanog otvaranja jugoslovenskog doma u Londonu 24. septembra 1942. godine. Idn je rekao kako će *"ovaj Dom poslužiti dragocjenoj svrsi... Mi smo... Britanija i Jugoslavija - već dugo saveznici i prijatelji"*.

"SVI OKO ĐENERALA DRAŽE"

Otvaranje rasprava o tretmanu partizana u emisijama Londonskog radija nije smanjivalo prostor i vrijeme koji su ustupani popularisanju Draže i njegovih četnika. O njima se govorilo ne samo u vojnim nego i u *"Apel emisijama"*. Ona od 7. decembra 1942. poziva na čekanje odsudnog časa za borbu.

"I. spiker: Svi oko đenerala Draže. Slušajte pesmu 'Puška mi pukne'... I sutra kada dođe otsudni čas narod će se ponovno okupiti listom oko svojih oficira pod komandom đenerala Draže i povesti krvavu borbu za oslobođenje i vaskrs naše Otadžbine.

(Ploča: nastavak ploče 'Puška mi pukne:...)

Major Vohoska: Po jednom zajedničkom opštem strategijskom planu, dobro smišljenom i povezanom po vremenu i prostoru, danas Ujedinjeni Narodi, pod mudrim vodstvom Čerčila, Staljina i Ruzvelta - uništavaju nemačku oružanu silu... (Ploča: marš).

Major Knežević: ... Nemojte da prenaglite preuranjenim akcijama. Mi ćemo vam na vreme reći kad nastupi otsudni čas...

Oba majora: S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu'

Živeo Kralj! Živela Jugoslavija!

(Ploča: himna...)"

DRAŽA: "SVI POD MOJU KOMANDU?"

Iz Jerusalima, Jugoslovenska narodna radiostanica 13. juna 1942. godine, glasom Dušana Petkovića, donosi *"originalni tekst naređenja generala Draže Mihailovića upućenog svim Srbima, Hrvatima i Slovencima... da bismo suzbili onu odvratnu kampanju laži i falsifikata ustaških nitkova... 'Odazivajući se vapaju mog napaćenog naroda i mojim nacionalnim i vojničkim dužnostima, stupio sam na čelo junačkih i neustrašivih boraca za slobodu, čast i budućnost Jugoslavije.*

Naš Vrhovni zapovednik Nj. V. Kralj Petar II potvrdio me, na predlog slobodne jugoslovenske vlade u Londonu, za komandanta celokupne jugoslovenske sile na okupiranoj teritoriji Jugoslavije. Time su svi naoružani pokreti u celoj državi stavljeni pod moju komandu i podređeni starešinama koje ću imenovati, kako vojnički zakoni i disciplinski propisi naređuju...

Zato pozivam sve pojedinačne borbene pokrete da se priključe narodnoj vojsci, koju ću voditi prema zakletvi, položenoj od sviju nas Kralju i Otadžbini. Neposlušni služe samo neprijatelju i imaće da odgovaraju pred vojnim zakonima..."

I MAĐARSKI "EŠTI UJŠAG" PROGLAŠAVA DRAŽU JEDINIM BORCEM NA BALKANU PROTIV NIJEMACA

Pod naslovom *"Ko je Draža Mihailović"* mađarski list *"Ešti Ujšag"* 29. XII 1942. godine donosi reportažu Ladislava Forija, koji piše: *"Na ovo je pitanje teško odgovoriti. Događaji se razvijaju, ali sigurno je da je Mihailović jedini na Balkanu koji se uporno bori protiv komunista. Činjenica je isto tako da sa Nemcima nije tražio borbu, već se trudio da rezerviše preostatak snaga za konačno rešenje i obnovu. Osim toga nije nikad prestajao da u komunizmu gleda opasnost za srpstvo. Možda će Mihailović pasti u zasenak, ali je sigurno da je on na Balkanu najistaknutija ličnost."* U članku se dalje navodi gdje je rođen, gdje se borio i iznose drugi biografski podaci, pominje se 500 godina turski jaram pod kojim je bio srpski narod i opisuje želja srpskog naroda da se bori i sada za slobodu. *"Bila bi sreća za srpski narod kad bi Nojbaher, Nedić i Mihailović iskreno pružili ruke jedan drugome".*

NESUĐENI RATNI DOPISNIK SA RAVNE GORE

O Draži se u Londonu zna dosta dobro još krajem prve ratne godine. A radio drukčije govori. To pokazuje i pismo Ralfa Mjureja od 30. XII 1941. *"Dragi Njusome, obaveštavam te: primetio sam da Rej Brok pušta vesti o ofanzivi Mihailovića i njegove vojske. Koliko je nama poznato, u ovome nema istine. Mihailović se povukao u brda na jug, a te oblasti i gradovi koji se pominju u Brokovom izveštaju su ili u Nedićevim ili u nemačkim rukama. Bojim se da bi, osim Servisa za srpskohrvatski kome sam dostavio ovu informaciju, i drugi Servisi koje Srbi slušaju mogli da prenesu celu priču, te bih ti bio veoma zahvalan ukoliko na ovo upozoriš urednike. Tvoj Ralf".*

Laž, izrečeni dio istine ili nepotpuna istina? Radio nije svom slušaocu uvijek pomagao da dozna ono što je uistinu bilo. Radio je upregnut u vršenju posla prema zahtjevima moćnika oko sebe. Oni su puki primaoci informacije kako se ona servira.

Dvije godine nakon toga Ralfovog upozorenja Rej Brok je ponovo u žiži interesovanja. Ovog puta na relaciji Vašington-London. Ambasador izbjegličke vlade u Vašingtonu Konstantin Fotić je 30. XII 1943. godine uputio depešu vladi u London. *"Rej Brok pita da li je njegovo prisustvo poželjno? Ako je to slučaj on moli da ga pozovete kao ratnog dopisnika".*

Fotić moli *"hitan odgovor na ovaj predlog".* Spominje, pri tome, informaciju kako je Brok *"pre rata bio dopisnik Njujork Tajmsa u Beogradu i nama prijateljski naklonjen".*

Rej Brok, koliko je poznato, nije dospio do ratnog dopisnika Ravne Gore.

"PREVIŠE POHVALA DRAŽI"

"Da se ne izgubi vera u objektivnost radija" "Oprezno sa davanjem vesti o borbama đenerala Mihailovića" - uporozrava predsjednika izbjegličke vlade *"intimni saradnik ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića". "Davanje tih vesti"* autor izvještaja iz Beograda naglašava *"da se vrši vrlo oprezno. Naročito na srpskom jeziku, jer ako se nešto preuveličava što narod dobro zna, pa se gubi vera u objektivnost radija".*

"Da Radio-London ublaži propagandu za generala Mihailovića u hrvatskim krajevima, jer on zastupa srpske interese". Taj signal, bolje rečeno, upozorenje izbjegličkoj vladi u Londonu stiže u povjerljivom izvještaju iz Carigrada, načinjenom u decembru 1942. godine. Potpisnik major V. Perić čini mnoge zamjerke Radio-Londonu. Prigovara mu i zbog velikih napada na Nedićeve saradnike, među kojima se nalaze i mnogi pošteni Srbi.

"PRETERANO HVALISANJE MIHAILOVIĆA NAILAZI NA NELAGODAN PRIJEM KOD NARODA"

"Naročito je to slučaj kada se u vezi sa tim potkradaju i greške za koje oni u zemlji tačno znaju da ne odgovaraju istini" - "Mihailovića treba hvaliti više u inostranstvu nego u zemlji" - upozorava obavještajni oficir iz Beograda.

Prebjegli rezervni pješadijski potporučnik Mihailo S. Jelisavčić, koji je do tada bio u Nedićevoj SDS, po dolasku iz zemlje ispričao je obavještajnim centrima na Srednjem Istoku svoje viđenje stanja u Jugoslaviji. Njegova priča je napisana kao specijalni izvještaj na 95 kucanih stranica i zavedena u Komandi jugoslovenskih trupa pod ob. RR 487,31 31. decembra 1942. godine. Svoju 23. stranu M. S. Jelisavčić posvećuje Draži Mihailoviću. *"Zamerke koje bi mogle da se učine u vezi sa đeneralom Mihailovićem i njegovom organizacijom bile bi sledeće: Preterano hvalisanje preko Radio-Londona nailazi kod naroda na nelagodan prijem. Naročito je ovo slučaj kada se u vezi sa tim potkradaju i greške za koje oni u zemlji tačno znaju da ne odgovaraju istini. Đenerala Mihailovića treba hvaliti, ali više u inostranstvu nego u zemlji. Nasuprot ovome, ogorčeni napad na ljude koji sarađuju sa Nemcima ne bi smeo da bude tako oštar, ne samo zbog toga što i oni srcima pripadaju Draži Mihailoviću, već i zbog toga jer se Srbi i na taj način dele u još jedan front. Odnosi se na taj način zaoštravaju do te mere, da nikako neće koristiti našem narodu, kao celini. U Srbiji se zna vrlo dobro da Hrvati iz Londona ni približno ne prosipaju mržnju prema svom narodu u Hrvatskoj, koji je mnogo više zaslužio, nego oni Srbi koji danas otvoreno i aktivno ne sarađuju sa đeneralom Mihailovićem."*

"PARTIZANSKE BORBE SE PRIPISUJU MIHAILOVIĆU"

Karikaturista i slikar Sabahudin Hodžić javlja da je *"narod ozlojeđen što Londonski radio partizanske borbe pripisuje Mihailoviću. Taj radio poziva narod da se umiri, a narod traži energičnost u teškoj borbi protiv Nemaca".*

Jedan od izbjeglica iz Jugoslavije karikaturista humorističko-satiričnog opozicionog predratnog lista *"Ošišani jež"* i slikar Sabahudin Hodžić iz okupiranog Beograda se prebacio u Carigrad. Turskom konzulu u Beogradu rekao je da je Turčin i molio ga za pomoć oko iseljenja. Nijemci su nastojali da održe prijateljstvo sa Turskom da bi je zadržali u neutralnosti. Prihvatili su traženje konzula o odlasku Hodžića u Tursku. Odatle je on zatim otišao u Kairo. Tamo je krajem decembra 1941. napisao opširan izvještaj koji je dospio i do Dušana Simovića, tadašnjeg predsjednika izbjegličke vlade. *"Narod je vrlo ozlojeđen što Londonski radio partizanske borbe pripisuje Draži Mihailoviću i što poziva narod da se umiri. To se uglavnom poklapa sa programom đenerala Nedića. U tome obični svet vidi neku vezu s Nedićem, kog strahovito mrze. Ovo iskorišćavaju i nedićevci u svojoj propagandi.*

Programske govore i reportaže na Londonskoj radio-stanici niko ne sluša. Svet očekuje najviše izveštaje sa frontova i traži detalje o tome. Posle velikih bombardovanja Nemačke, narod sa oduševljenjem govori o njima.

O generalu g. Simoviću, takođe, vrlo povoljno govore a kada govore g. Ninčić i Slobodan Jovanović, ljute se, jer ne žele starce da im kukaju, već da im neko kaže mušku reč. Oni im govore da se umire, kao da su od besa u šumi, a ne da brane živote; traže energičnost koja će ih podržati u ovoj teškoj borbi protivu Nemaca. I žele da se najoštrije napada Nedićeva vlada i njegovi ljudi od strane sviju naših... Neki Beograđani, kao Pjer Križanić - slikar, Milan Tanović - novinar, saradnik "Politike", otišli su u Hercegovinu, gde su prilike bolje i stišanije."

PRVI BRITANSKI PRITISCI NA DRAŽU

Nakon obustavljanja emisija "Z" listi na britanskom radiju zvanični London je inaugurisao liniju blagog pritiska na Mihailovića da izmijeni svoj odnos prema okupatorima i kvislinzima. Najjači adut toga pritiska predstavlja prijedlog da se *"javno prekore jedan ili dvojica Mihailovićevih sljedbenika"* opet putem BBC-a. Drugi je da se *"ne dopusti korišćenje BBC-a za širenje velikosrpskih ideja".* Oba aduta su ubrzo ispuštena iz ruku Britanaca. U programima Londonskog radija nisu zabilježene promjene: niti su prekoreni *"jedan ili dvojica Mihailovićevih komandanata"*, niti je prestalo popularisanje nekih bitnih odrednica iz programskog arsenala velikosrpskih ideja. Čak i da je praktično primijenjena ta prijetnja to ne bi značilo iole radikalniji zaokret u odnosu bri-

tanske propagande prema četnicima u Jugoslaviji. Za cijelo to vrijeme postojale su one iste osnove i razlozi koji će mnogo kasnije dovesti do toga zaokreta u emisijama Radio-Londona. Strategija čekanja i odgađanja početka borbe protiv okupatora, uključivši diverzije i sabotaže, kolaboracija sa formacijama sila Osovine i odsustvo zajedničkog sadejstva svih činilaca u oružanom otporu. I dalje je u tim programima veličana borba ravnogoraca, oružane operacije partizana pripisivane četnicima, a Mihailović predstavljan kao heroj.

LONDON I DRAŽINA SARADNJA SA OKUPATORIMA I KVISLINZIMA

Kolaboracija Mihailovića je predstavljala ozbiljnu nevolju za britansko javno mnijenje. To je dovelo Idna i Sargenta u nevolju i u decembru 1943. godine. Tada su počela stizati obavještenja o Jugoslaviji a vijesti *Slobodne Jugoslavije* počeli sve više da prenosi BBC i britanska štampa. Zbog toga je vladi bilo teško da se i dalje zalaže za Mihailovića.

"Četničke vođe otvoreno kažu da više vole sarađivati s Nemcima nego sa komunistima".[99]

Činjenica na kojima Barkerova zasniva ovu svoju ocjenu ima široko istorijsko uporište. Ono potiče od postavke po kojoj *"Nije još vreme za borbu"* – koju je od početka rata isticao Mihailović u mnogim svojim depešama, direktivama i uputstvima. U odsustvu koncepcije kako da svoj pokret učini djelotvornim u borbi protiv fašizma on je stalno obuzet brigom kako bi likvidirao pripadnike i simpatizere NOP-a, koje su i on i njegova propaganda odreda zvali komunistima. Protiv njih je dopuštao sva sredstva. Jedno od tih sredstava je i saradnja sa nacifašistima.[100] U situacijama u kojima se osjećao ugroženim, ili kada je mislio da *"iskoristi"* okupatore da bi uklonio unutrašnjeg protivnika, brzo je donosio odluke, koje, međutim, nisu bile zasnovane na dobrim, perspektivnim procjenama da svoje formacije uklapa u okupatorske borbene ešalone.[101] Obraćao se za pomoć Nijemcima od prvih okršaja sa partizanskim jedinicama u jesen 1941. godine u Srbiji. Njegovi branioci kažu da su tako postupali ponekad samo pojedinci, poglavito nedisciplinovane vođe, neki komandanti, mimo i protiv opšteg stava i odnosa Draže i cjeline vojnog i političkog vrha pokreta. Daleko najpretežniji, da ne kažemo svi, a ne *"neki"* i *"pojedini"* komandanti otvoreno su zauzimali stav nesuprotstavljanja okupatorima, s njim

99 Elizabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1978., str. 154.

100 Dr. Branko Latas, *Kolaboracija skrivna pomoću tri tačke (...)*.Osvrt na publikacije o rehabilitaciji četnika sa okupatorima, Društvo za istinu o NOB-i, Beograd, 2000.

101 Dr. B. Latas, Isto, 9.

kolaborirati na mirnoj nozi, s jedne strane, a s druge - ne ići u partizane na stranu NOP-a nego čekati saveznike. I Mihailović lično često se ograđuje od toga, uprkos njegovim pregovorima s Nijemcima u Divcima. Spomenuti njegovi branioci prelaze i preko njegove izjave u Lipovu, kada je kazao da *"sve dok Talijani ostaju njihov (četnički - op.a.) jedini pravi izvor pomoći i opšte podrške, saveznici neće uopšte moći uticati da izmenimo svoj stav prema njima..."* Tako je zabilježio tadašnji šef britanske misije kod Mihailovića pukovnik Bailey.

Raspoloživi dokumenti u Londonu o toj saradnji ne pružaju jasnu sliku krajem 1941. godine. U arhivima jedan strogo povjerljiv špijunski izvještaj američkog porijekla primljen iz Budimpešte spominje pomoć koju Italijani pružaju četnicima. Na dokumentu nema nikakve napomene Forin ofisa o toj tvrdnji. U vezi s tim problemom ambasador u Moskvi Staford Cripps je na sastanku sa Višinskim 18. novembra 1941. godine rekao da je jugoslovenska vlada naredila Mihailoviću da *"odloži oružje"* i da je *"po svoj prilici to razlog zbog kojega je Mihailović navodno stupio u dodir s Nedićem."*[102] Kada je Cripps poslao Forin ofisu izvještaj o tom sastanku s Višinskim, Južni odjel je stavio zabilješku kako nije jasno odakle Crippsu ta informacija. Načelnik Južnog odjela Douglas Howard je na to napisao: *"Ne znam ništa o navodnom kontaktu Mihailovića s Nedićem"*. Čini se da je tu informaciju Cripps dobio ili od SOE ili od Rusa.

Barkerova smatra da je odluka Forin ofisa i SOE o podršci Mihailoviću donesena zbog dalekometnog političkog cilja: da se Draža etablira kao jedini vođa otpora, a komunisti natjeraju da mu se stave pod komandu, ili da se Jugosloveni odvrate da daju podršku partizanima. Odluka nije zbog toga što su Forin ofis i SOE Mihailovića smatrali najdjelotvornijim vođom otpora u Jugoslaviji.

Ali, naredna, 1942. godina, donijela je i Britancima šira saznanja o opsegu i karakteru te kolaboracije. Međutim, ta saznanja su sistematski skrivana, zbog nekih *"viših"* interesa, pa su teško i sporo dospijevala do javnosti.

I Antoni Idn je u svojstvu ministra inostranih poslova Velike Britanije 20. avgusta 1942. godine pisao Majskom, ambasadoru SSSR-a u Londonu. Rekao je u tom pismu kako je vlada Njegova veličanstva uvjerena da navodi o saradnji Mihailovića i njegovih četnika s Italijanima protiv partizana potiču iz propagande koju šire partizani, pa se ne mogu smatrati objektivnim i tačnim dokazom. Takođe je upozorio na članak *Sovie War News* gdje se izjavljuje da samo partizani pružaju otpor silama Osovine, da Mihailović ne sudjeluje u borbi. Idn je naveo da se nada da će sovjetska vlada dati upute da prestanu takvi napadi na Mihailovića. Iz toga je proisticalo da se mora nastaviti podupirati Mihailović zbog njegove potencijalne vrijednosti, vojne i političke, u nekom kasnijem stadiju rata. Strahovalo se i od njegova eventualnog uklanjanja. Ako

102 Depeša broj 132 britanske ambasade u SSSR-u poslana iz Kujbiševa 19. XI 1941.

se ukloni, to bi moglo za sobom povući slom Jugoslavije nakon rata i podjelu na niz sovjetskih republika pod uticajem i ruskom dominacijom. U to vrijeme zauzet je takav stav uprkos činjenicama: (1) da se znalo kako se Mihailović iz političkih i taktičkih razloga suzdržava od svake vojne aktivnosti protiv sila Osovine, jer je i to moglo ugroziti njegove snage; (2) da se on neće složiti ni s kakvom gerilskom aktivnošću protiv sila Osovine dok se na Balkanu ne formira front Saveznika; (3) da je njegov očitovani cilj da uništi partizanske vođe i pokuša navesti obične vojnike da se pridruže njegovoj organizaciji.

Četnička kolaboracija s Italijanima, Nedićem i hrvatskim kvislinškim snagama, preko njih i s Nijemcima krajem 1942. godine, bila je dosta dobro poznata Britancima. Od kraja decembra 1942. godine oni su nastojali da putem izbjegličke vlade i vlastitih misija kod Mihailovića postignu obustavljanje saradnje s neprijateljima, te da se počne boriti protiv snaga Osovine, ali uzalud. Od četnika su tražili da prestane njihova kampanja protiv partizana i da, najzad, otpočnu borbu protiv Osovine i njenih oružanih formacija. [103]

Britanska vlada je dugo izdašno pomagala četnički pokret. Time je jačala Dražin položaj kao komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini u zemlji i vojnog ministra u emigrantskoj vladi u Londonu. Polazeći od svojih pozicija u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata ona je, u sklopu te podrške, doturala i pomoć vazdušnim putem. Pomoć se sastojala u oružju, municiji, ratnom materijalu i novcu. Zamašna pomoć pružana je i na propagandnom planu: uspostavljene su, osim Londonske, i posebne četničke radiostanice - *"Šumadija"* i *"Karađorđe"*.

Snažna propaganda je razvijena u zemljama američkog kontinenta. Trajalo je to sve do proljeća 1944. godine. Sva ta naklonost prema četnicima i njihovom vodstvu otpočela je ozbiljno da se ljulja pod teretom rezervi koje su tu politiku razjedale , četnička saradnja sa okupatorima i kvislinzima, te odgađanje početka njihove borbe protiv okupacionih i kvislinških sila.

Predsjednik kraljevske vlade Slobodan Jovanović razgovarao je 17. maja 1943. sa britanskim ambasadorom Rendelom. U pitanju je bila odbrana Mihailovića od napada u javnosti. *"Jugoslovenska vlada mora da uzme u odbranu generala Mihailovića i da ne može više da ćuti dok britanska štampa napada i pretstavlja gospodina Mihailovića kao izdajnika. Ambasador gospodin Rendel rekao je da generala Mihailovića osuđuje kao saradnika Nemaca već ga osuđuje za saradnju sa Italijanima i da treba naći pogodnu formu da se ovo demantuje"*.

Kraljevska vlada je na to reagovala posebnim kominikeom u sljedećim tačkama: (1) Ministar vojske armijski general Dragoljub Mihailović niti je održavao niti održava ma kakve veze sa silama Osovine pa ni sa Italijom; (2) Pokušaji u poslednje vreme od strane Nemaca i Italijana da stupe u kontakt sa

103 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Sveučilišna naklada Liber Zagreb 1979, str. 207-210.

ministrom vojske generalom Mihailovićem ili sa nekim od njegovih komandanata general Mihailović je najenergičnije odbio... čak zajednički pokušaj nemačko-italijanski da stupe u vezu sa Mihailovićem bio je kategorički odbijen; (3) Da ministar vojske general Mihailović doista ne sarađuje sa silama Osovine dokaz su ne samo gonjenja pristalica generala Mihailovića već i masovna streljanja Dražinih pristalica u Beogradu, među kojima je veliki broj uglednih političara, novinara, javnih radnika i oficira; (4) Kraljevska vlada kao i ministar vojske general Mihailović, osuđuju svaku saradnju sa silama Osovine, jer je Jugoslavija izgubila svoju slobodu i podnela ogromne žrtve zato što nije htela nikakvu saradnju sa silama Osovine. Kraljevska jugoslovenska vlada ima punu veru u ministra vojske i načelnika štaba Vrhovne komande armijskog generala Dragoljuba M. Mihailovića".

ZBRKA OKO VLADINOG KOMUNIKEA

Komunike neodmjerene pohvale, pa Ispravka komunikea do Zvaničnog saopštenja i njegove ispravke

Izbjeglička vlada u Londonu je 5. decembra 1942. godine objavila *Komunike* o radu generala Mihailovića *"Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva i Načelnika štaba Vrhovne komande"*.

"Jugoslovenska vlada ima puno poverenje u vođstvo i lojalnost generala Mihailovića i njegovih hrabrih ratnika. Kao izraz svoga poverenja postavila ga je za vrhovnog komandanta svih oružanih snaga koje se bore protiv neprijatelja u Jugoslaviji. Vlada održava stalan kontakt s njim. Poznato je da su pred nekoliko dana generali Okenlik, admiral Harvud i vazduhoplovni glavni maršal Teder poslali svoje čestitke generalu Mihailoviću.

General Mihailović, koji uživa veliku popularnost među srpskim narodom i u celoj Jugoslaviji, vodi dobro organizovanu armiju, jednu tako organizovanu, sastavljenu prema prirodi gerilskog ratovanja između 80.000 do 150.000 četnika, kojima komanduju regularni oficiri jugoslovenske vojske. Veliki broj ovih oficira poginuo je u borbi i odlikovan na predlog generala Mihailovića, za hrabrost a imena im objavljena preko radija. S druge strane, fakat je da u okupiranoj Evropi, jedino general Mihailović ima regularnu vojsku pod svojom komandom. Zato nije čudo da neprijatelji Jugoslavije, Nemci i Talijani i njihovi sateliti čine sve da uništе generala Mihailovića i njegovu vojsku. Nemci su za taoce ženu i decu generala Mihailovića uzeli, osudili ga na smrt i obećail veliku nagradu licu, koje ga ubije. Posredstvom svoje straže i dobro organizovane armije nanosi velike gubitke zajedničkom neprijatelju. On kroz više od godinu dana zadržava oko 36 divizija u okupiranoj Jugoslaviji - 17 talijanskih, 7 bugarskih, 4 nemačke, 4 madžarske i 4 regularne Pavelićeve divizije a isto tako 15 bataljona ustaša. Na taj način Mihailović čini ogromne usluge ne samo svojoj otadž-

bini nego svima saveznicima i u ovom času ruskoj braći".

Objavljeni komunike je jedan od mnogih hvalospjeva kakvi su bezbroj puta obznanjeni u emisijama Londonskog radija, govorima ministara i na druge načine na koje su veličani lik i djelo Dražino. Citirani komunike je neobičan po tome što je 11 dana kasnije ispravljen u zvaničnom saopštenju vladine Direkcije za informativnu službu. Naime, 16. decembra 1942. godine to saopštenje je naslovljeno kao *Jedna ispravka. "U jučerašnjem broju našeg Biltena objavljen je tekst jednog saopštenja pod naslovom 'Komunike Kraljevske Jugoslovenske vlade u Londonu o radu generala Mihailovića, Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva i načelnika Štaba Vrhovne komande'.*

Ovlašćeni smo da izjavimo da je ovo saopštenje pogrešno objavljeno kao komunike Kraljevske Jugoslovenske vlade. U stvari, ova obaveštenja data su iz Vojnog kabineta".

Dan kasnije objavljena je *Ispravka ispravke.* Ponovo je, 17. decembra iste godine, iz Direkcije za informativnu službu, kao *Poverljivo* javnosti otpremljeno *Zvanično saopštenje* pod naslovom *"Ispravka".*

"U Jučerašnjem broju Biltena izašla je jedna ispravka povodom komunikea o radu generala Mihailovića i kampanji, koja se vodi protiv njega. U ovoj ispravci rečeno je da su 'ova obaveštenja data iz Vojnog kabineta'. Komunike koji je objavljen u Biltenu broj 202 od 15. decembra pretstavlja zvaničan komunike Ministarstva Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva u Londonu".[104]

104 [104] V. K. 2290 - 42.

Sedmi dio:

SPECIJALNE PORUKE JAVNE LISTE PRESUDA POD SLOVOM "Z" I "CRNE TROJKE" NA LONDKONSKOM RADIJU

SPECIJALNE VOJNE EMISIJE NA RADIO-LONDONU

Preko Londonske radiostanice 19. januara 1942. godine otpočele su specijalne vojne emisije. Njihov cilj je intenzivna propaganda u korist izbjegličke vlade,generala Mihailovića i njegovog pokreta. Vođenje emisije je povjereno majoru Živanu Kneževiću, koji je, kako je objavljeno,1941. godine bio *"istaknuti učesnik dvadesetsedmomartovskog puča u Beogradu"*.

Emisije su poticale iz vojnog vladinog kabineta. Pripremali su ih aktivni oficiri koji su pripadali mlađoj generaciji. Emitovane su u početku četvrtkom, a poslije i češće. U zemlji među redovnim slušaocima poznate su po saopštenjima o vojnim unapređenjima, odlikovanjima, ali i razrješenjima. U okviru te emisije su objavljivana naređenja kojim se određene ličnosti stavljaju pod slovo *"Z"*.[105]

One upozoravaju da je *"kucnuo dvanaesti čas"*, ali ne za borbu protiv okupatora. Ta emisija 19. marta 1942. poziva oficire, podoficire, kaplare i mornare. *"Spasite čast imena svoga i zemlje svoje i roda svoga. Sa oružjem u ruci stupite u redove našeg Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva đenerala Draže Mihailovića, da u danom momentu zbacite i kaznite one koji vas izdadoše"*.

ŠIFROVANE PORUKE PUTEM RADIJA

Radio-London je veoma često prenosio šifrovane poruke. U hvatanju veze sa Ravnom grom počev od 25. septembra 1941. godine u više navrata je ponovljena, primjerice, ova poruka: *'Za kuma 50. Primili smo vaša saopštenja i vršimo aranžman. Svima vam želimo najbolje. Javljajte nam se u..."* Slušaoci nisu mogli znati šta znače ove ugovorene šifrovane poruke saopštene preko radija. Jedna od tih poruka: *"Mrki vuče, podignu brkove/da ti viđu toke na prsima! (Njegoš)."* Neke su češće ponavljane od drugih. U dokumentaciji PRO (Public Recording Office) u Ričmondu kraj Londona nalazi se mnogo tih poruka emitovanih u toku rata. Dosad je malo njih odgonetnuto. Mnogo je i šifrovanih telegrama koji su stizali i u radio-emisije. Tako je iz Carigrada 29. septembra 1941. godine Lj. Hadži-Đorđević poslao generalu Dušanu Simoviću šifrovani telegram: *"Juče je stigao ovamo iz Beograda dr. Miloš Sekulić lekar sa dokumentima i porukama iz zemlje. Tupanjanin moli da pozovete Sekulića i omogućite najhitnije dolazak tamo. Stvar vrlo važna. S tim u vezi objavite hitno preko Londonskog radija nekoliko puta sledeće: "Javljamo da su Dr Mihailo*

105 Emisije vojnih emisija u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, pod oznakom VK-Y-206, k. 165/a, reg. br. 44-2-1.

Mihailović i Dr Miloš zdravo i dobro. Oni u zemlji će znati šta to znači". Na *telegramu je predsjednik D. Simović dopisao rukom: "Za radio dati odmah. Javiti Carigradu da uputi Dr. Sekulića u London".* M. Sekulić je u London donio mnogo informacija među njima i tekstove pojedinih radio-emisija.

U Dnevniku o protoku emisija kontrolor u studiju BBC-a 29. oktobra 1942. godine napravio je neuobičajeno dugu zabilješku. Ona otkriva da su na talasima Londonskog radija, osim priloga i informativnih sadržaja, otpremane i specijalne poruke.[106] Da li su one skrivane i od uvida nadležnih u ovoj radijskoj kući? Kakve su, putem tih poruka, saopštavane stvarne istine kojima su maskirane zablude i laži i to u načinu korišćenja radija. Taj način korišćenja radija Miroljub Jevtović naziva perfidnim.[107]

Jača je šaka moći nego vreća znanja! Ako je (i je li) praksa radija uvijek praksa dnevne politike? Da li na ta pitanja odgovara spomenuta zabilješka kontrolora u BBC studiju? *"U 19,45, Vojni kabinet (pri izbjegličkoj vladi u Londonu - o.a.) Knežević i Roždjalovski nekoliko puta ponavljaju SPECIJALNE PORUKE. Objasnili su mi da se radi o šifrovanim porukama... Ponavljane su u pravilnim razmacima. Međutim, zapazio sam da je njihov jezik gramatički potpuno nepravilan... Kada sam uredniku ukazao na tu činjenicu s napomenom da bi jezik valjalo popraviti, on mi je rekao da je 'pogrešna gramatika' deo šifre. Sumnjam da je tako, jer sam ranije poruke slične prirode i sa sličnim greškama ja lično ispravljao, po odobrenju urednika".*[108]

U emisijama Radio-Londona mogle su se često čuti čudne i neobične poruke. Recimo: *"Ovde London. Skrećemo pažnju, da ćemo na kraju ove naše emisije, dati 'pesmu rugalicu iz detinjstva' slušaocu koji je čeka".* To se ponavljalo tri dana uzastopce na kraju svake emisije, pošto spiker završi svoj program. Miroljub Jevtović, istražujući šta je u ratu govorio Londonski radio, ustanovio da je tom porukom ministar u penziji dr. Grga Anđelinović javljao svome bratu Danku Anđelinoviću pjesmom rugalicom koju samo znaju njih dvojica. Kad bude čuo tu pjesmu, Grgin brat će znati razumjeti da su sve njegove poruke, pa i ova, stigle u London, gdje treba. Spiker je tu neobičnu poruku završavao dodatkom: *"Slušaocu, kome je prеđašnja pesma namenjena poručujemo, da ćemo se postarati da list Entransižan počne da piše drugojače".*

Bezazlenost ove poruke neuporediva je sa drugim koje su nalazile mjesta u govornim programima za slušaoce u Jugoslaviji.

I u emisiji 22. avgusta 1942. emitovane su mnoge dosad nerazjašnjene poruke: *"Pre nego što nastavimo vesti, čujte jednu važnu poruku. Ponavljamo, čujte jednu važnu poruku: vaš prijatelj broj 555 pozdravlja vas,* X (22. VIII 1942).

106 Miroljub Jevtović ih nije pronašao u Arhivu BBC-a.
107 Perfidnim ili zloupotrebom tog elektronskog medija.
108 Kad je pronašao ovu zabilješku kontrolora Miroljub Jevtović je našao na toj zabilješci krupnim slovima napisano: MOLIM VAS PROVERITE OVO SA HARISONOM.

Druga: *"Nevenka i Čik su zdravi i voleli bi da čuju nešto o čikici u Zagrebu"*. (22. VIII 1942).

Treća (24. avgusta): *"Specijalna poruka: Prijatelj 192 šalje tople pozdrave prijateljima 723"*. (24. VIII 1942).

KAD DOMOBRANSKI PUK "POBEGNE U ŠUMU"

Živan L. Knežević, šef vladinog Vojnog kabineta, 27. decembra 1942. godine šalje uredniku BBC-a za Balkan Hjubertu Harisonu pismo[109] oslovljavajući ga sa *"Dragi Harison"*. U tom pismu Knežević obavještava tog urednika da *"đeneral Mihailović moli da se preko Londonskog radija što pre uputi poruka Domobranskom puku, koji je početkom decembra pobegao u šumu. Stvar je hitna... Molim da vidiš da se u prvoj narednoj večernjoj emisiji objavi ova poruka, Šaljem ti kopiju, a sutra ću ti dostaviti ovu istu poruku potpisanu od strane Predsednika Vlade... Ovu poruku ću ja da pročitam"*.

Ta poruka, kako ju je predstavio Knežević, ovako je izgledala. *"Na svim frontovima ujedinjeni narodi imaju inicijativu. Nemačka se očajno brani... Početkom decembra jedan puk Domobranaca pobegao je u šumu i to puk koji do sada nije hteo da sarađuje sa razbojnicima ustašama. Načelnik štaba Vrhovne komande i zastupnik... Mihailović poziva ovaj domobranski puk i naređuje: da se odmah stavi pod Vrhovnu komandu Jugoslovenske vojske... Ponavljamo..."*[110]

MAJOR KNEŽEVIĆ MIMO REGULA BBC-A

Neregularno proturanje poruka na "otkrivanju" izdajnika u Jugoslaviji učestano je vršeno u svim emisijama. Tako su specijalne poruke i u njenim okvirima spiskovi lica na evidenciji za primjenu slova "Z" u vojnim emisijama unijele nemir i pometnju unutar BBC-a, njene redakcije za emisije namijenjene Jugoslaviji, te u zvaničnim organima nadležnim za propagandu instaliranim pri Forin ofisu Velike Britanije. To je promptno iskazano i u pismu demaršu kraljevskoj jugoslovenskoj vladi. Evo kako se to sve odvijalo.

109 Str. Pov. D.V.K. 212.

110 Kada je Živan Knežević morao napustiti dužnost šefa Vojnog kabineta u Londonu otišao je u Ameriku za vojnog atašea pri ambasadi koju je vodio Konstantin Fotić. On je otuda pisao Draži pisma u kojima je za Fotića govorio da nije dovoljno energičan u radu.

Najprije je Ralf Mjurej 4. juna 1942. godine uputio ljubazno pismo kancelariji Kraljevske jugoslovenske vlade, na ruke dr. Wilderu, kao šefu za propagandu pri izbjegličkoj vladi. Ralf je, kako se može vidjeti iz pisma, bio iznenađen i uznemiren. U utorak uveče, u posljednjem momentu pred emitovanje, u BBC je stigla poruka koja je ličila na specijalnu premijerovu poruku, a radilo se o otkrivanju nekoliko izdajnika u Jugoslaviji. *"Shvatio sam da ova poruka ustvari dolazi od majora Kneževića. Bojim se da Vam moram skrenuti pažnju na neregularnost ovog postupka. Ne samo iz formalnih već i iz političkih razloga. Podsetio bih vas na pismo državnog sekretara savezničkim vladama u kome se naglašava da svi prilozi i dopisi tih vlada moraju stići u BBC 12 sati pre emitovanja. Kao što znate, da vam ne bi stvarao teškoće, BBC nije insistirao na striktnom poštovanju ovog pravila. Ipak, nije u redu da se ovakva naša elastičnost zloupotrebljava do te mere i to tako jednom značajnom vešću kao što je 'specijalna poruka' dostavljena BBC-u svega nekoliko minuta pre početka emitovanja. Ne bi bilo zgodno da BBC u slučaju očuvanja kontrole nad onim što se emituje bude nateran, ponašanjem majora Kneževića, na dosledno i strogo sprovođenje 12-časovnog pravila i ja se nadam da mi nećete zameriti, ako vas u ime BBC-a zamolim, da se ovakvi slučajevi više ne ponavljaju. Kako bilo, radi se o veoma važnim stvarima. Izgleda da je o pomenutoj poruci ili bar samo o ideji za poruku, gospodin Rendel (britanski ambasador pri izbjegličkoj vladi u Londonu - o.a.) razgovarao sa premijerom i da se na kraju tog razgovora premijer složio da otkrivanje izdajnika ne ide u program. Ipak, u utorak uveče poruka je stigla u BBC i činilo se da je poslao premijer. Shvatićete da je BBC, u želji da udovolji premijeru, prihvatio poruku uprkos neregularnosti postupka. Ne znam da li je moguće da major Knežević nije bio upoznat sa premijerovom odlukom povodom ove stvari, ali čini mi se da je došlo do nekakve zabune, jer je poruka stigla u premijerovo ime, pošto se ovaj dogovorio sa gospodinom Rendelom da poruka ne ide. U ovom slučaju ne radi se samo o političkom problemu, jer kao što znate, vi ste u ime jugoslovenske vlade zaduženi za korektno sprovođenje postupka; već se tu pojavljuje i problem poverljivosti. Razgovarao sam sa licima ovlašćenim za saopštavanje imena ovih izdajnika i oni se slažu da je major Knežević morao njih konsultovati pre nego što je pustio ovu informaciju, kako bi bio siguran da njenim objavljivanjem neće naneti štetu kanalima preko kojih su imena dobijena. Bio bih vam veoma zahvalan ako o ovome razgovarate sa majorom Kneževićem i objasnite mu praktične razloge, za ograničenja kojih se mora pridržavati. Moj zadatak u pogledu jugoslovenske vlade je, kao što vam je poznato, da pomažem, a ne da bilo šta sprečavam; razlog što sam ovo napisao je što rad na propagandi mora biti politički potpuno uspešan i bez ikakvog rizika po saopštenja kojima se barata. Sinoć sam večerao sa majorom Kneževićem, ali nisam imao prilike da o ovome razgovaram sa njim, no to ću svakako učiniti, ukoliko on bude našao za potrebno. Zamolio sam BBC da ne ponavlja informaciju kako je major Knežević sinoć zahtevao sve dok se stvar ne razjasni."*

PRIJETNJE PRIMJENOM "ZAKONA NEUMITNE PRAVDE"

"Pamtite i bilježite sve. Dan suda i pravde je na vratima"

Odjekivale su u tom stilu prijeteće poruke sa talasa Londonskog i Jerusalimskog radija. Tako iz svih drugih četničkih glasila u zemlji. Prijetnje su sastavni dio te propagande. Ne samo unutar zemlje nego i one radijske - spolja. S propagandnim, što je još gore, te prijetnje su i praktično provođene gdje god je to bilo u moći presuditelja bez suda. Prijeteće poruke upravljene su i prema konkretnim imenovanim ličnostima. Iz Jerusalimske radiostanice do slušalaca u zemlji dospijeva 12. avgusta 1942. godine i ovakva poruka: *"... Od Triglava do Balkana zaigraće bratsko jugoslovensko kolo... Svi vi krvnici... bićete nemilosrdno kažnjeni... Složni... odbacite sve nesuglasice i razmimoilaženja. Svrstajte se svi u redove Dražinih osvetnika... Uskoro će granuti sunce slobode..."*

Pod firmom *Dražina stanica - glas četnika* iz Jerusalima se 12. decembra 1942. godine oglasio Radio-Karađorđe. *"Alo! Alo! Radio-Beograd! Radio-Beograd! Zašto vaš spiker ispija ustima i potencira nemačke laži? Misli li taj gospodin da nećemo i njega uskoro posetiti? Poznajemo ga mi još iz vremena Stojadinovića. Onda je služio odvratnom režimu, a sada neprijatelju".*

Višekratno se govori da je jugoslovenska vlada obaveštena o radu "Vakula" u našoj zemlji i želi da se taj rad produži sa dobro našeg naroda sa geslom *S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu.* Opetovano su narodu upućivani pozivi da *"beleži svakog pojedinca, da bi se sutra na svakog izdajnika primenio zakon neumitne pravde. A taj dan će sigurno doći".* Završetak vojne emisije Londonskog radija je u saglasju obojice majora voditelja: *"Laku noć rodna grudo! Laku noć naši mili i dragi!"*

ŽIVAN KNEŽEVIĆ SAMOVOLJNO MIJENJA UPUTSTVA LONDONSKOG RADIJA

Kako su Mihailović i njegov štab zapali u smrtnu opasnost zbog zavrzlame oko pjesme *"Kraljević Marko i beg Kostadin" koja se pjeva na planini Goliji i Sandžaku* - Kako je izostavljeno objavljivanje poruke: *"Mile podravlja Mirka i moli da mu se odmah javi"*

Bilo je radio-emisija kojim su, navodno, *odavane tajne* o mjestu i vremenu boravka generala Draže. Harison i njegovi saradnici su na uobičajeni način pripremali radio-emisiju za 19. april 1942. godine. Napisana je na engleskom i prevedena na srpskohrvatski jezik. Emisija je, pored vijesti i uobičajenih komentara, sadržavala i snimak na gramofonskoj ploči narodne pjesme *Kraljević Marko i beg Kostadin.* Uz nju je nešto rečeno o čemu predsjednik Ministar-

skog savjeta dr. Slobodan Jovanović svojim aktom od 24. aprila 1942. godine obavještava ambasadora Jugoslavije u Ankari Iliju Šumenkovića. Iz toga akta se posredno može saznati o uznemirenju što se putem radija *odaje* mjesto boravka Mihailovića i njegovog štaba na planini Goliji i u Sandžaku. Ministar kraljevskog dvora, jedan od veoma aktivne braće Knežević, nekadašnji profesor prestolonasljednika Petra II, skrenuo je na to pažnju, kako kaže, *činovniku* BBC-a. Urednik jugoslovenske sekcije BBC-a Harison je odgovorio na svoj način. Izjavio da je to miješanje Jugoslovena u radio-službu Velike Britanije. Zbog toga je uslijedilo pismo koje će bez prave potrebe još jače zategnuti nesporazum. Tako je zakuhano tobožnje *odavanje tajne* o tome gdje se nalazi Draža. U isto vrijeme, kada je rasprostirana partizanska krilatica: *"Mi smo uvek opkoljeni"*. To je, majoru Kneževiću i vladinom Vojnom kabinetu bilo potrebno da još više učvrste svoje specijalne emisije koje u to vrijeme niko od Britanaca nije kontrolisao. Ta lukavost im je upalila. U naredno izvjesno vrijeme emitovali su sve što im je padalo na um. O tome svjedoči serija *Specijalnih poruka* naročito ona sa saopštenjima o *"slovu Z"*. Ali najprije o Kraljević Marku i odavanju tajne Dražinog boravka.

Predsjedništvo kraljevske vlade otpremilo je kraljevskom ambasadoru Iliji Šumenkoviću kopiju pisma koje je upućeno lordu Glenkoneru 20. IV 1942. godine,te njegov odgovor od 22. IV iste godine.[111] *"Gospodine, po uputstvu gospodina pretsednika jugoslovenske vlade čast mi je obavestiti vas o sledećem: juče 19. aprila, u 8,45 po podne, kad sam otišao u 'Bušhaus' gospodin ministar dvora razgledao je ceo tekst emisije od 8,45 posle koje je imala doći na red gramofonska ploča 'Kraljević Marko i beg Kostadin' propraćena posle emitovanja rečima da je to pesma koja se 'poslednjih dana meseca aprila peva na planini Goliji i Sandžaku... 'Ministar dvora skrenuo je pažnju g. Harisonu da ima krupnih razloga da se ime Golija i Sandžak uopšte ne spominju preko radija. Predložio je da se u propratnoj rečenici stavi da je to pesma koja se pevala po jugoslovenskim brdima. Gospodin Harison pitao je nadležne za odobrenje i tako je učinjeno.*

Gospodin pretsednik vlade upoznat sa ovom činjenicom naredio mi je da vam na to skrenem pažnju da takva stilizacija rečenice sa imenom Golija i Sandžak poslednjih dana aprila, takve je prirode da čak kad bi pretstavljala neku šifru dovela bi u opasnost život generala Mihailovića i njegov štab. Stilizacija je tako neoprezna da bi Nemce, čija inteligencija nije tako tupa kao što se ponekad zamišlja, navela da obrate vrlo veliku pažnju na 'poslednjih dana aprila na Goliju i Sandžak' i nanela nepopravivu štetu akciji u kojoj je diskretnost i tajnost jedan od bitnih elemenata uspeha.

Gospodin pretsednik vlade bio bi vam veoma zahvalan za objašnjenje kako je moglo doći do takve indiskrecije i takve neopreznosti koja bi Nemcima sigurno učinila neprocenjive usluge njihovoj stvari".

111 VK br. 344, VK 333 i 1184.

Pismo je potpisao šef Vojnog kabineta Živan Knežević. Njemu je Glenkoner ubrzo otpremio i odgovor.[112] *"Dragi majore Kneževiću, hvala vam na vašem pismu. Uzimam na znanje da jugoslovenski pretsednik smatra vest, za koju je BBC umoljen da je emituje, kao indiskretnost i neuviđavnost. BBC je bio umoljen od Vas da emituje tu vest. Ja sam više nego iznenađen da je ministar dvora uzeo na sebe da naša uputstva menja. Po pitanju da li je sama vest neuviđavnost ili ne nemam nameru da diskutujem. O tome smo mi nadležni da odlučujemo. Moram jasno da istaknem da dok mi budemo odgovorni za ove operacije mi ne možemo dozvoliti ministru dvora da naša uputstva menja, a da nas o tome ne pita".*

Već 24. aprila 1942. Živojin Knežević je ponovo otpisao lordu Glenkoneru. Rekao je da piše po uputstvima pretsednika jugoslovenske vlade. *"Jugoslovenske vlade ne tiče se obaveštenje koje vi izdajete svojim organima i ona niti je imala niti ima nekakvih pretenzija da se u to meša, ali propraćena rečenica, koja je davana uz ploču 'Kraljević Marko i beg Kostadin' ne bi se ništa ticala ni Jugoslovena i jugoslovenske vlade da se njome nije sasma nedvosmisleno celom svetu, pa i Nemcima, otkrilo mesto i vreme kada se može naći general Mihailović i ceo njegov štab. Da general Mihailović nije naš ministar rata i da nije šef jugoslovenske gerile mi bismo bili potpuno ravnodušni prema pomenutoj rečenici. Sreća je što se samo jednom slučaju ima da zahvali što je general Mihailović i ceo njegov štab spasen smrtne opasnosti u koju bi bio stavljen da je pomenuta rečenica ostala nepromenjena."*

Knežević se slaže sa lordom Glenkonerom da ministar dvora, kao i ma koja jugoslovenska ličnost, nemaju prava da se mešaju *u vaš rad i u vaše stvari*. On vjeruje da on u tome nema nikakvih pretenzija. *Ali nećete da sporite da mu je dužnost koju on shvata kao Jugosloven i kao oficir da na neopreznost, kojom je dovedena u pitanje glava generala Mihailovića i ceo njegov štab skrene pažnju činovniku Bibisija... Vi znate da je uloga ministra dvora svedena samo na to prijateljsko upozorenje i da su o izmeni meritorno odlučili naši nadležni faktori u ministarstvu rata".*

Živojin Knežević je 5. januara 1943. godine obavijestio predsjednika ministarskog savjeta o poruci sa Bliskog istoka. Tamošnji komandant trupa pukovnik Putnik depešom je zatražio da se hitno preko radio Londona više puta objavi poruka: *"Mile pozdravlja Mirka i moli da m se odmah javi".* Sutradan, 6. januara, Knežević je dostavio majoru Piteru Boju pismo sa upozorenjem: *"Po naređenju pretsednika kraljevske vlade čast mi je umoliti vas da budete ljubazni i objavite preko Londonskog radija sledeću poruku: 'Mile pozdravlja Mirka i moli da mu se odmah javi'. Na dan 11. januara 1943. iz servisa lorda Glenkonera došao je kapetan g. Emeri i saopštio mi da ne mogu da objave ovu poruku pretsednika vlade dok ne znaju šta ona znači, jer njihova služba bezbed-*

112 J.U. 1084.

nosti ovo ne dozvoljava. Rekao sam g. Emeriju da mi nije poznato šta znači ova poruka, ali da ću pitati pretsednika vlade. Pretsedniku kraljevske vlade referisao sam usmeno odmah u 11 časova. G. pretsednik vlade izvolio je narediti da obavestim kapetana Emerija da pretsednik vlade nije hteo da mi kaže šta znači ova poruka i da umolim g. Emerija da se ova poruka odmah objavi. Kapetana Emerija zvao sam telefonom u 16,50 i rekao poruku vlade. Kapetan g. Emeri odgovorio je da će me za koji minut obavestiti da li se ova poruka može objaviti ili ne. U 17 časova javio je telefonom da se ova poruka ne može objaviti jer oni ne znaju šta ona znači.

Čast mi je da o ovom obavestim g. pretsednika kraljevske vlade radi znanja. Ovo činim pismeno da bi ostao dokumenat u arhivi iz kojeg će se docnije videti engleska saradnja sa jednom savezničkom vladom i poverenje koje su izvesni engleski servisi imali čak i u pretsednika kraljevske vlade".

MAJORI PODMEĆU PORUKE KOJE NE SPADAJU RADIJU

Premijer Slobodan Jovanović: "Preko vojnih emisija i spiskova lica stavljenih pod slovom "Z" mi najaktivnije pomažemo akciju đenerala Mihailoića, tražeći od svih Jugoslovena da se ujedine pod jednom komandom za oslobođenje Jugoslavije, a preko njih žigošemo i izdajnike koji smetaju radu đenerala Mihailovića"

I dr. Wilder, i Kancelarija Kraljevske jugoslovenske vlade načinili su se gluhim i slijepim na upozoravajuće pismo Ralfa Mjureja od 4. juna 1942. godine. Kao da to pismo i ne postoji. Ili je upućeno nekom drugom a ne emigrantskoj vladi. To otkriva i dr. Slobodan Jovanović u svojstvu predsjednika te vlade. On je 8. juna 1942. otpremio pismo Kirkpatriku, kontroloru emisione službe BBC-a, Jovanović traži od Kirkpatrika da se poveća minutaža emisija, u kojima su emitovani spiskovi lica stavljenih pod slovo *"Z"* a koje su davane svakog četvrtka u trajanju od 10 minuta. Kaže da te emisije pripremaju i daju aktivni oficiri jugoslovenske vojske *"pod mojom upravom i punom kontrolom"*. Dometnuo je da svi podaci koje vlada prima iz zemlje preko Carigrada i Berna, a i sa drugih strana, pokazuju da su te emisije osobito dobro primljene u Jugoslaviji, *"naročito kod Srba"*. *"Prvobitno zamišljene da govore samo o situaciji na bojištu ove emisije su postepeno dobijale i karakter poruka i Srbima i Hrvatima i Slovencima. Ove poruke mi upućujemo po traženju našeg Ministra vojske proslavljenog đenerala Mihailovića"*.

Osim toga, preko ovih vojnih emisija *"mi najaktivnije pomažemo akciju đenerala Mihailovića, tražeći od svih Jugoslovena da se ujedine pod jednom komandom za oslobođenje Jugoslavije. Isto tako, preko vojnih emisija žigošemo i izdajnike koji smetaju radu đenerala Mihailovića. Preko ovih emisija uticali smo da se prekine bratoubilački rat između Hrvata i Srba i među samim Srbima i*

Hrvatima. Uspeli smo da obavestimo ceo naš narod o zadacima koji mu predstoje pri slomu Nemačke i kako treba sada da rade. Davali smo i stručne izveštaje sa frontova, po svojoj inicijativi ili po traženju engleskih servisa u BBC."

Majori Knežević i Roždjalovski su, uprkos prepisci i prigovorima unutar BBC-a za emitovanje neadekvatnih poruka, i dalje čitali spiskove lica koja se stavljaju pod slovo "Z". Tako su i u vojnoj emisiji 9. jula 1942. godine označili potpukovnika Dragu Rebića koji je *"obećao Nemcima da će pronaći i uhvatiti našeg Ministra vojske armijskog đenerala Dražu Mihailovića. Pešadijski kapetan I klase Svensek F. Rudolf pušten iz ropstva da bi kao nemački špijun služio u Solunu. I na ove izdajnike primeniti slovo "Z".*

Pod to slovo su stavljena i druga lica. *"Izveštavamo ceo naš narod da dobro upamti sledeće: Vojko Čvrkić potplatio je prošle godine ljude da unište glavni četnički stan đenerala Mihailovićai oni su izvršili dva ubistva ne stigavši ostalo; zbog ovoga je Vojko Čvrkić pobegao iz svoga kraja i sad se po Donjem Milanovcu i Beogradu šeta. Stanković Mirko Ljotićev i Nedićev obaveštajni organ u Kragujevcu... Ministar pošta Kostić Josip lepi marke u albume i poklanja ih Nemcima. Mikuša Trifun, bivši major, ubio vojvodu Počeka. Vojnović Miloš, pokršten Nemac Lautner u Bajinoj Bašti pod firmom Ljotića spasava srpstvo. U službi neprijatelja ističe se komandant Ljotićevog odreda u Arilju, rezervni vazduhoplovni potpukovnik Jeličić".*

SPISKOVI LICA STAVLJENIH POD SLOVO "Z"

U toku drugog ratnog ljeta u emisijama Radio-Londona namijenjenim slušaocima u Jugoslaviji otpočelo je čitanje famoznih poruka i spiskova lica stavljenih pod *slovo "Z"*. Prvo ili jedno od prvih saopštenja Ministarstva Jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu sa tim spiskovima pročitano je 2. i 6. juna 1942. godine. Nerazdvojni su ti spiskovi i djelovanje crnih trojki, čiji je šef bio lično Draža Mihailović. Evo kako je izgledala ta emisija.

"... Prvo; Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njih primeni slovo "Z" sledeća lica - narodni izdajnici. Pišite redom:

1. Pomoćnik Aćimovićev - Đorđević, gori i od samog Aćimovića,

2. Negovan Papić iz Mionice, Bogdan Rajović, šef stanice Iverak iz Pećančevog odreda i Jovan Skava iz Valjeva, Pećančev vojvoda, izdali su pokojnog majora Mišića, sina slavnog vojvode Živojina Mišića.

3. Boža Matić iz Valjeva; Ljubivoje Matić, učitelj iz Papučaka kod Valjeva, Milovan Grkić, pretsjednik opštine Papučke; Milovan Petrović, pretsednik opštine Brankovine; Anđelko Mihailović, bivši narodni poslanik i trgovac iz Valjeva, Rajko Tešić, kapetan iz Milanovca - svi odlikovani nemačkim gvozdenim krstom zbog ubijanja Srba.

4. Mirko Marijanović, iz Požege, pretsednik opštine; pop Bulić iz Čačka, Ljotićevac, koji je sa Nemcima pobegao avionom iz Čačka; narodni izdajnik.

5. Milan Popović, bivši senator, sada ga Horti naimenovao za poslanika sreza Šajkaškog; Bata Kojadinović, sreski načelnik u Ljuboviji; Đido Vuković, Horti ga naimenovao za narodnog poslanika; Tasa Dinić, bivši pukovnik, sada komesar za personalna pitanja; Dragić-Tadić, trgovac iz Valjeva, Đorđe Perić, novinar Nedićev Gebels; Aleksandar Stojanović, bivši general, sada vojni stručnjak "Novog Vremena" pod potpisom Velecius.

6. Veselinović iz Dirisa stara se da Nemcima da što više hrane; Corojević Buda, inspektor Ministarstva finansija, dr. Velmar Janković, pomoćnik Ministra prosvete, najveći špijun i tvorac zakona o ukidanju autonomije univerziteta.

Za sve ove narodne izdajice, Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njih primeni slovo "Z".

Drugo: Đeneral Mihailović naredio je da saopštimo našem narodu da Ljotić, Pećanac i Nedić, preko svojih agenata, pred narodom izjavljuju da sarađuju sa njim. Đeneral Mihailović kategorički odbija i pomisao za ma kakvu saradnju sa ovim narodnim izdajnciima. Ovo da dobro upamte svi Jugosloveni, a naročito Srbi, Đeneral Mihailović ima fotografisano naređenj sa Nedićevim potpisom za uništavanje izvesnih delova jugoslovenske vojske..."

O broju lica stavljenih pod slovo *"Z"* ima različitih tumačenja. Mnoga su još neotkrivena u arhivima. Razlike se pojavljuju i u pokušajima da se objasni kako su poruke te vrste, kojima se ljudi osuđuju na kaznu smrti koju će izvršiti *crne trojke*, uopšte prispjele u emisije Londonskog radija.I ne samo BBC-a. Te poruke, bolje rečeno prijetnje i presude, otpremane su i na talasima Jerusalimskog radija, onog koji je djelovao pod nazivom *Karađorđe.*

"Ovde Dražina radio-stanica Karađorđe" ponovo se 15. decembra 1942. godine oglašava Radio-Jerusalim. Voditelj emisije toga dana Petković pita slušaoce: *"Da li nas slušate sa olovkom u ruci?... Svetozar Stefanović (Fabrika konzervi iz Kragujevca) platiće skupo za svoja rečena nedela. Nad njim će se primeniti slovo "Z". Neće umaći... Mi čujemo sve... Mi znamo sve..."*

"Jedan manje" - dodaje drugi voditelj Nenadović i na ime lica sa liste *"Z"*, čiji su egzekutori četničke trojke, nastavlja: *"Šef trojki u Jugoslaviji izvršio je "Z" nad Dimitrijem Milojevićem, šefom ispostave u Blacima... Spremite se još i vi, preostali izdajnici".*

Emisije ove stanice su ovako završavane: *"Slušali ste svoju radio-stanicu Karađorđe. Mi smo vaš glas. Mi smo glas istine. Slušajte nas svako veče. Naš je znak: 'Spremte se, spremte, četnici! Naše geslo: 'S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu!".*

PRESUDE ZVANE SLOVO "Z" I "CRNE TROJKE" NA RADIO-TALASIMA

I u vojnoj emisiji Londonskog radija 13. avgusta 1942. godine kroz usta voditelja majora Kneževića, ponovo su aktuelizovane *crne trojke*. *"Šef trojki u Jugoslaviji naredio da se otpočne sa radom protivu narodnih izdajnika i svih onih koji su se svojim radom istakli u borbi protivu srpskog naroda. Naš narod zna te izdajnike. Mi smo više puta spomenuli njihova imena... Upozoravamo izvršioce slova "Z" da se ne izlažu idući spreda, nego da rad ovih izdajnika prate s leđa. Ponavljamo da rad ovih izdajnika prate s leđa, jer trojke suviše kuražno prilaze spreda"*.

Arhivski dokumenti o radio-emisijama otkrivaju kako je u Radio-Londonu vršen pritisak na poslenike ove radijske kuće. Poznati su i stavovi o zloglasnom slovu "Z". To kao da nije važilo za Živana Kneževića. On je bio najradikalniji. I pored prigovora zvaničnika BBC-a, nije htio da odustane od objavljivanja saopštenja o licima stavljenim pod slovo "Z".

On je tu listu čitao i 13. XI 1942. kada je Forin ofis zabranio čitanje lista. O tom slovu "Z" piše i Vladimir Dedijer.[113]

"... U cilju zastrašivanja, Draža Mihailović je ubedio kraljevsku vladu u Londonu da bi preko srpsko-hrvatskih emisija Radio-Londona trebalo objavljivati presude, zvane slovo "Z". Bilo je to početno slovo od reči "zaklati". Iz toga se izrodila velika afera, jer su britanski krugovi ubrzo saznali da oni putem Radio-Londona posredno učestvuju u ubijanju protivnika politike Draže Mihailovića u Jugoslaviji. Foreign Office je zabranio dalje objavljivanje imena lica stavljenih pod slovo "Z" preko Radio-Londona, o čemu je predsednik tadašnje jugoslovenske vlade, profesor Slobodan Jovanović, obavestio Dražu Mihailovića, 13. novembra 1942. godine. Međutim, u zemlji je Draža Mihailović nastavio da izvršava smrtne kazne putem klanja, o čemu govori naređenje četničke komande zapadne Bosne, koje glasi: '... imaju se staviti pod slovo 'Z' svi simpatizeri komune i oni koji se vraćaju iz partizanskih redova... Bolje je to učiniti danas... Trebamo biti načisto sve ono što je bilo u komuni više od mesec dana, ne može se nikada izlečiti."

I u unutrašnjoj četničkoj propagandi u zemlji, i u radio-emisijama koje su u inostranstvu bile u funkciji četničkog pokreta, često je isticano da Draža ne sarađuje sa kvislinškim režimom generala Milana Nedića u Srbiji. I u emisiji *Glas Jugoslavije* 29. avgusta kaže se da "... *mi ponovo skrećemo pažnju naročito srpskom narodu da đeneral Mihailović nema ničega zajedničkog ni sa đeneralom Nedićem ni sa njegovim saradnicima koje svakoga dana lišavamo čina i naređujemo da se na njih primeni slovo 'Z'. S jedne strane, đeneral Nedić i njegovi saradnici proturaju vesti da đeneral Mihailović sarađuje sa Nemcima i čak i sa ustašama... Sam đeneral Mihailović izvestio je Kraljevsku vladu da...*" Šef trojki

113 V. Dedijer, Novi prilozi za biografiju J. B. Tita, Liburnija, Rijeka, 1981., str. 550.

u Jugoslaviji naredio je da se na sve ove narodne izdajnike primeni slovo *"Z"* - slijedi spisak tih lica. Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se Nikola Guberov iz specijalne policije Uprave Grada sa agentima Novakom Bogdanovićem, Svetislavom Popovićem i Stojanom Filipovićem stavi pod slovo *"Z"*.

Dražine depeše u kojima kao šef trojki u Jugoslaviji naređuje da se imena osuđenih lica uzmu u evidenciju i na njih primijeni slovo *"Z"* prolazile su i kroz ruke predsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića. Tako je i 22. avgusta 1942. godine predsjednik vlade ustanovio da se na spisku nalazi i izvjesni profesor Bulić iz Čačka. Za njega je izneseno da je opasni ljotićevac, da je sa Nijemcima bježao avionom iz Čačka *"i da njegov izdajnički rad treba naročito istaći."*

"Postupajući po prednjem zahtevu đenerala Mihailovića putem Londonskog radija a pod naslovom "Zvanična saopštenja Ministarstva vojske" na dan 2. i 8. juna ove godine, saopšteno je da je Šef trojki u Jugoslaviji naredio primenu slova 'Z' pored ostalih lica i na profesora Bulića. Ovo saopštenje dato je u dva maha i to: 2. juna u emisiji od 17 časova i 8. juna u emsiji od 20,45 časova. I beogradski list "Novo Vreme" u svome broju od 31. jula, na strani trećoj donio je informaciju: "Ubistvo profesora Bulića" - Čačak, 30. jula.

"Danas u 12 i 30 časova napadnut je na ulici profesor i poznati nacionalni radnik Dragutin Bulić od strane nepoznatih lica, koja su na njega ispalila nekoliko revolverskih metaka i pobjegla u nepoznatom pravcu. Bulić je podlegao ranama. Za ubicama su upućene potere".

"Do sada je đeneral Mihailović naredio da se stave pod slovo 'Z' sledeći nemački saradnici..." - slijedi spisak lica koja će doći pod nož ili metak crnih trojki. *"Za sve ove narodne izdajice šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njih primeni slovo "Z"*, što je objavljeno 2. i 8. juna preko Londonskog radija.

Predsjednik Ministarskog savjeta Slobodan Jovanović piše da je u emisiji preko Londonskog radija 13. avgusta izdato sljedeće saopštenje:

"... U poslednjih pet dana primljena su naređenja od đenerala Mihailovića da se stave pod slovo 'Z' izvesna nova lica. Završeno za saopštenje preko Londonskog radija i verovatno objavljivanje će biti izvršeno u toku iduće nedelje. Lica koja će biti stavljena pod slovo "Z" jesu sledeća lica..." - slijedi spisak tih lica. Slobodan Jovanović dalje piše: *"Iz ovoga jasno izlazi da đeneral Draža Mihailović primenjuje smrtnu kaznu za Nedićeve i nemačke saradnike. Ovaj fakat, i kad ne bi bilo drugih, jasno pokazuje svu apsurdnost tvrdnje da đeneral Mihailović sarađuje bilo sa silama Osovine bilo sa njegovim pomagačima..."*

Tekst ovog Jovanovićevog pisma dostavljen je, to se navodi na omotu: *"G-nu Min. Dvora Nj. V. Kralja; P. Predsed. Min. saveta g. Krnjeviću, g. Kreku, Min. saobraćaja, g. Grolu, Direkt. za informacije g. Vilderu i dr."* Sve je ovjerio svojim potpisom *"Predsednik Ministarskog saveta i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dr. Slobodan Jovanović".*

"CRNE LISTE" KAO JAVNE OSUDE BEZ IKAKVIH DOKAZA
Diplomatska prepiska i upozorenje za skidanje "Z" listi kao oblika četničkog terora putem radio-emisija

Predmet ove diplomatske prepiske o propagandi prema Jugoslaviji predstavlja i nota koja je poslata Daglasu Hauardu u Forin ofisu. *"Naše mišljenje je bilo i još uvek jeste, da jugoslovenska vlada oponaša sile Osovine time što obezbeđuje unutrašnja neslaganja i iznosi imena izdajnika, a naročito onih bez obzira na to šta kaže Mihailović, protiv kojih dokazi nisu baš ubedljivi. Što se tiče slučajeva kao što je onaj sa Dragim Jovanovićem, šefom beogradske policije, tu očigledno nema opasnosti da se imena ljudi o kojima se radi, pojavljuju na Mihailovićevoj crnoj listi jer su komunisti, i dalje smo uvereni da treba biti krajnje oprezan u ovim javnim osudama."*

Umjesto radikalne promjene u stavu i ponašanju ravnogoraca prema borbi protiv okupatora, Britanci su postizali stanovite korekcije u vlastitoj propagandi, prevashodno u emisijama londonskog radija. One su bile u njihovim rukama, pod upravom ministarskog odbora i izvršnog tijela sa Lokhartom kao generalnim direktorom na čelu. Te korekcije u vlastitoj propagandi počele su još u 1942. godini. Najprije - ukidanjem tzv. "Z" listi iz emisija BBC-a. U toku više ljetnih mjeseci te godine i BBC je poslužio kao sredstvo za provođenje jednog od četničkhi terorističkih planova. Bilo je to tzv. razdoblje "Z" listi. One su čitane u emisijama na sprkohrvatskom jeziku. Gotovo u cjelini ih je kontrolisala izbjeglička jugoslovenska vlada. To su bili spiskovi i onih koji nisu po volji četničkim komandantima. Imena tih lica, označenih za likvidaciju, vladi je slao Mihailović sa Ravne gore. Imena su označena za likvidaciju ili ih je trebalo prisiliti da udovolje zahtjevima ravnogorskih četnika.

Kako su partizani bili van *četničkog zakona*, oni nisu bili na tim listama, jer su njihove kao i likvidacije mnogih drugih domoljuba i antifašista vršene mimo svake liste.

Radoje L. Knežević piše[114] o 73 imena na Z" listi emitovanoj na BBC-u i o još jednoj listi sa 25 imena koje je jugoslovenskoj vladi u emigraciji saopštio Mihailović, ali nije emitovana. Kada su britanske vlasti otkrile njihovu namjenu obustavile su emitovanje ovih listi.

Ako su obustavljene Londonske emisije "Z" listi nije prestala nego nastavljena teroristička praksa četnika. Na taj su način umoreni mnogobrojni Srbi, među njima i Kosta Pećanac u junu 1944. godine.[115]

114 Radoje L. Knežević, *Slovo "Z"*. Knjiga o Draži, dva sveska, Windsor, Canada, 1956, str. 236-262.

115 The Trial of Dragoljub-Draža Mihailović, Beograd, 1946., Union of the Journalists' of the FPRY, Beograd 1946. Izvještaj o smaknuću Koste Pećanca: RG 226, OSS-dosje br. L40002.

PODRŠKA KRALJA PETRA "CRNIM LISTAMA" I SLOVU "Z"

Kralj od Čerčila tražio da se skine zabrana i da se ponovo objavljuju imena na listama pod slovom "Z"

Kralj Petar je 9. decembra 1942. godine predao poseban Memorandum predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu. Kraljev Memorandum Čerčilu pratila je zabilješka Vojnog kabineta izbjegličke vlade načinjena 10. decembra 1942. godine i namijenjena predsjedniku britanske vlade. U zabilješci se traži da se ponovo objavljuju imena koje je Draža stavljao na liste pod slovom "Z". Mihailović, po toj bilješci, preklinje, da se objave još i druga imena lica sa tih spiskova.[116] Kako ta zabilješka sama za sebe dovoljno jasno govori o stanju četničke propagande iz Londona prema Jugoslaviji zavređuje šire izvode. Na njoj je, uz sve to, zapisano: *"Kralj je na dan 9. decembra lično predao Čerčilu i usmeno objasnio ovu zabelešku".*

"1. U Srbiji je izvestan broj lica u saradnji sa Nemcima počeo da vrši zločine nad našim narodom i nad odredima đenerala Mihailovića. Ova lica đeneral Mihailović stavlja pod slovo "Z" i moli da se njihova imena objave preko Radio-Londona. Ovo objavljivanje ima dvojaki cilj: skreće pažnju našem narodu na ta lica i moralno utiče da se njihov broj ne povećava. Do sada je objavljeno oko 40 lica, a ima još oko 30. Za svakog se kaže i šta radi. Cenzura ne dozvoljava da se više ova lica objavljuju preko radija, iako đeneral Mihailović neprekidno moli. Za ubijanje oficira i boraca đenerala Mihailovića po selima i gradovima svršilo je teroristički kurs u Smederevu 110 pristalica Ljotića. Ovi ljudi već dva meseca istrebljuju po Srbiji oficire đenerala Mihailovića.

Đeneral Mihailović je dostavio njihova imena i preklinje da se objave preko radija. Cenzura engleska to ne dozvoljava. Zbog ovoga svakog dana vrše se hapšenja po selima i gradovima streljaju pristalice đenerala Mihailovića, jer narod ne zna koga treba da se čuva. A svi teroristi predstavljaju se kao pristalice đenerala Mihailovića. ...Preko Radio-Londona Englezi stavljaju partizane i o njima govore isto kao i o generalu Mihailoviću i odredima jugoslavenske vojske. Đeneral Mihailović skrenuo je pažnju da ovo u najvećoj meri škodi i engleskim interesima".

NESPORAZUMI ZBOG SPISKOVA I SPECIJALNIH PORUKA

U dokumentima o radio-emisijama u Arhivu BBC-a (Reading) su ukoričene sveske knjiga na engleskom jeziku. Rukom su pisani zapisi o protoku radio-emisija BBC-a na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku. Obuhvataju

116 Zabilješka je registrovana pod Str. pov. V.K. 999, Zabeleška za W. Čerčila, kut. 165/a, br. reg. 28/3-1.

period od 1941. do 1945. godine. Tu knjigu zovu Log - to je vrsta *brodskog dnevnika.* Iz nje se može vidjeti koji su tokom proljeća i ljeta 1941. godine u tim emisijama učestvovali spikeri, neki od njih i kao prevodioci i komentatori. Spominju se Vasiljević, Slavko Klemenčić, Duško Jovanović, Ann (Nada) Jovanović, Milivoj Suđić, Vernaca (Vernazza), N. Dinović, P. Jevtić.

Kontrolor u radio-studiju BBC-a je odmah nakon svake emisije ručno upisivao svoje ocjene i opaske, ne unoseći detalje. Miroljub Jevtović je imao u rukama debele sveske pune zapažanja kontrolora. Ali iz njegovih bilješki moguće je vidjeti ko je često bio u emisijama. Među imenima koja se nalaze u tim sveskama je gotovo najčešće Grga Zlatoper.

Kontrolori su bilježili i spiskove emitovane u emisijama na srpskohrvatskom jeziku namijenjenim jugoslovenskim slušaocima. Među tim spiskovima su i oni sa imenima odlikovanih, unaprijeđenih u više članove ili ražalovanih od bilo kakvog čina. Sudeći po dokumentaciji Arhiva BBC-a, zbog tih spiskova, a naročito zbog specijalnih poruka otpremanih na radio-talasima, počeli su i stanoviti nesporazumi. Nastali su između djelatnika Radio-Londona i majora Kneževića i Roždjalovskog koji su redovno pripremali i emitovali specijalne vojne emisije. I Filis Oti, saradnica urednika H. D. Harisona, koja je komunicirala sa saradnicima i govornicima izvan BBC-a, došla je u sukob sa majorima zbog njihovih specijalnih emisija i poruka. Dušan Jovanović, koji je više godina bio spiker u tim emisijama, sjeća se tih nesporazuma u Sekciji BBC-a za Jugoslaviju. Posebno su sporne bile vojne emisije i duh specijalnih poruka u njima. Građa Vojne emisije od 29. avgusta 1942. godine dostavljena je i vladinoj Direkciji za informacije. Major Živ. L. Knežević, naime, sa štambiljem Predsjedništva vlade, tu građu propraća naređenjem: *"Prema naređenju Predsednika Ministarskog saveta, u prilogu pod 2) dostavljaju se naročita saopštenja, s molbom da se neizostavno pročitaju u emisiji 29. avgusta tekuće godine, na radiju 'Glas Jugoslavije'. Čitanje ovih saopštenja, po potrebi, može da izvrši jedan oficir Vojnog Kabineta..."* Uz zvanični pečat na saopštenju, ćirilicom je dopisano: *"Video S. Jovanović"*, a u zagradi taj major Ž. Knežević je još i utvrdio: *"Originalni paraf Slobodana Jovanovića"*. Ta saopštenja su, dakako, objavljena istog dana.

Govorila su o oružanim sukobima ruskih i njemačkih trupa, o Žukovu koji je postao *"prvi pomoćnik Staljinov"*, pa sve garnirano *"specijalnom porukom: broju 333, primili smo vaše pismo"*. Slijedi nagovještaj Berlina za skori pad Staljingrada, podaci o proizvodnji oružja u Njemačkoj, pa redovni komentar jugoslovenskog novinara te, na kraju, opet specijalna poruka.

TRI RAZLOGA PROTIV DENUNCIRANJA LJUDI I EMITOVANJA JAVNIH OSUDA POD SLOVOM "Z" NA RADIJU

Ralf Mjurej je ekspeditivan. Na pismo dr Wildera, šefa Informacionog odjeljenja jugoslovenske kraljevske vlade, napisano 25. odgovorio je 29. septembra 1942. godine. Riječ je o odgovoru vojnog kabineta na Ralfov dopis u vezi sa javnim osudama pojedinaca u Jugoslaviji. *"Čini mi se da moram naglasiti da je moj zahtev iz prethodnog pisma upućen uz saglasnost Forin Ofisa. Sada ga ponovo potvrđujemo. Takve osude se moraju reducirati na minimum ili potpuno izbeći. Ne možemo donositi sve željene informacije iz Jugoslavije, a posebno zato što su neke od njih možda netačne, čemu je verovatno uzrok stravičnih događaja unutar zemlje. Kao što vam je poznato, politička preporuka današnjeg trenutka nalaže da se veoma pažljivo tretiraju unutrašnji problemi. Ovu preporuku sledi i Vlada Njegovog Veličanstva, tako da i u slučaju ovih javnih osuda moramo biti jako pažljivi".*

Mjurej je kopiju pisma dostavio i Kirkpatriku. Izrazio je nadu da *"podrška Vojnog kabineta (kraljevske vlade - o.a.) Mihailoviću neće trpeti bitno zbog smanjivanja obima ovih informacija u emisijama".*

Stav Ralfovog pisma dijeli i Forin ofis. Tiče se i saopštavanja osuda koje su na Londonskom radiju izricane pod slovom *"Z"*. Da li se za osude pod slovom *"Z"* krivica može prenijeti samo na oficire Vojnog kabineta izbjegličke vlade u Londonu? Spiskovi su stizali sa Ravne gore. S njima je upoznavana i izbjeglička vlada, ili bar njen dio - onaj koji su sačinjavali srpski ministri. Za njih su znali i u Informacionom odjeljenju koje je pri toj vladi vodio dr. Većeslav Wilder. Mjurej u svom pismu nije kategoričan: kaže da su neke informacije *"možda netačne"*, a još ne osporava ni britansku *"podršku Mihailoviću"*. Pri tome insistira da se ne emituju *"sve željene informacije"*. U tom insistiranju se izražavaju dvojake naznake: jedna usmjerena ka novinarskom profesionalizmu po kojem je BBC poslovično opredijeljen, a druga, još bitnija, da nastaju prve pukotine na relaciji i u odnosima između ovog radija i propagandnog aparata izbjegličke vlade.

Iz Forin ofisa, sa potpisom D. Howarda, stiglo je 10. decembra 1942. godine pismo na adresu dr. Dragoslava Protića, jugoslovenskog ambasadora u Londonu[117] Naime, to pismo je odgovor na ed-memoar koji je Protić 18. novembra u ime emigrantske vlade predao Forin ofisu. U ed-memoaru je traženo da se BBC-u dade odobrenje da u svojim jugoslovenskim emisijama objavljuje *"izvesne spiskove imena koja đeneral Mihailović saopštava jugoslovenskoj vladi".*

117 Forin Ofis, Br. R. 814/178/G.

"Mislim da su Vam već poznati razlozi našeg ustručavanja da putem radija denunciramo lica čija imena đeneral Mihailović telegrafski saopštava. Na prvom mestu postoji opasnost da se kompromituje naša šifra za vezu sa đeneralom Mihailovićem usled objavljivanja na radiju imena koja su već bila telegrafisana u šifri. Na drugom mestu, uvek je moguće da đeneral Mihailović, pogrešno obavešten o radu izvesnih od ovih lica, s obzirom da je on primoran da se služi mnoštvom veoma raznovrsnih izvora, te nije uvek u stanju da prosudi o pouzdanosti obaveštenja koja prima. Prema tome, smatramo da moramo učiniti sve što možemo da bismo zaštitili nevine. Naš treći razlog važniji je od obadva prednja. Denuncijacije ove vrste, koje predlaže đeneral Mihailović, neminovno će stvoriti utisak da tamo vladaju nesloga i unutrašnje borbe, što ne može biti dobro ni za đenerala Mihailovića ni za Jugoslaviju, i samo može ići na ruku našim zajedničkim neprijateljima".

Time je Forin ofis odredio i pravila za BBC. Od njih je želio da čini što manje izuzetke. *"I to samo ako budemo smatrali da su ti izuzeci opravdani sa operativne tačke gledišta. Slučaj koji ste pomenuli u Vašem pismu da nemački plaćenici idu od sela do sela u Jugoslaviji, pretstavljaju se lažno, da bi pronašli pristalice đenerala Mihailovića te ih bilo predali Nemcima ili sami ubili, spada po našem mišljenju u ovu kategoriju, prema tome izdaće se potrebno ovlašćenje da se ova lista objavi na radiju. Međutim, bićemo vam zahvalni, ako biste bili tako ljubazni da BBC-u date kopiju ove liste na izvesno vreme pre nego što se ona treba objaviti".*

Proradio je crv sumnje u vjerodostojnost famoznih lista lica pod slovom "Z". Forin ofis utvrđuje tri pravila protiv njihovog objavljivanja. Dopušta, međutim, izuzetak za one što navodno, *"idu od sela do sela u Jugoslaviji... da bi pronašli pristalice đenerala Mihailovića"* i likvidirali ih.

Majori Knežević i Roždjalovski u vojnim emisijama nastavljaju prijetnje slovom "Z". I 30. jula 1942. godine oni su u saopštenju Ministarstva vojske u Londonu napali na ministra unutrašnjih dela u Srbiji Aćimovića i njegovog pomoćnika Ceku Đorđevića. ... *Koliko je čista savest Aćimoviću i Ceki Đorđeviću dokazuje činjenica da ova dva narodna izdajnika drže pištolje na svome stolu u kancelariji i da pri dolasku u kancelariju od automobila trče do vrata ulaska u Ministarstvo. Ipak ovo ih neće spasti da se i na njih uspešno primeni slovo "Z".*

Osmi dio

RADIJSKI SPISKOVI PRIZNANJA ČETNICIMA "ZA JUNAČKO ODRŽANJE" ODLIKOVANIH I RAŽALOVANIH "IZDAJICA KRALJA I NARODA"

JESU LI OFICIRI U PARTIZANIMA "VOJNI BEGUNCI", "IZDAJICE KRALJA I NARODA" I "SLUGE NEPRIJATELJA"

Šta o tome kaže "Slobodna Jugoslavija"

S. Jovanović kao predsjednik izbjegličke vlade i M. Ninčić kao ministar inostranih poslova su u ljeto 1942. godine učinili demarš kod Vlade SSSR-a. Oni su 25. avgusta uputili Ed-memoar o situaciji u Jugoslaviji. U njemu iznose svoje poglede na tu situaciju u sedam tačaka. Treća tačka glasi: *"Jugoslovenska vlada je učinila sve što je mogla da učini kraj bratoubilačkom ratu, apelujući stalno preko Radio-Londona na sve ustaničke stranke da sarađuju zajedno pod generalom Mihailovićem protivu njihovog jedinog zajedničkog neprijatelja, zavojevača protiv naše Otadžbine. (4) U jeku rata komunisti forsiraju socijalni rat... (5) Mihailovićeva saradnja sa Nedićem i ostalim izdajnicima je zlonamerna izmišljotina tih samih izdajnika i nemačkih slugu, protiv kojih je general ishodio degradaciju činova i žigosanja kao izdajnika preko BBC-ja, zatraživši da ih se stavi pod slovo "Z".*

Oficiri vojske KJ koji su se svrstali u partizanske redove došli su pod udar Dražine odluke da se liše čina i proglase bjeguncima. Smatrani su oficirima koji su prekršili vojničku zakletvu i izdali kralja i narod. Ta mjera je oglašavana i na Londonskom radiju.

Kralj je ražalovao, a Londonski radio objavljivao poimenično, mnoge oficire. Radio ih je proglasio bjeguncima. Njihova imena su čitana u vojnim emisijama Radio-Londona. Uz neka su stajale oznake izdajnika. Pojedina su stavljana i na spiskove pod slovo "Z".

Ali, nisu ostajali dužni ni ti oficiri, koji su se svrstali u partizanske oružane formacije. Kao partizanski komandanti oni su u novembru 1942. godine uputili poziv aktivnim oficirima, vojnim činovnicima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske da stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Obratili su im se sa *"Dragi drugovi"*. Podsjetili su na *"današnji veliki oslobodilački rat koji vode naši saveznici Sovjetska Rusija, Engleska i Amerika protiv fašističko-osvajačke vojske. U tom ratu učestvuju i porobljeni ali nepokoreni narodi Jugoslavije sa svojom Narodnooslobodilačkom vojskom."*

"... Kao što vam je poznato, narodi Jugoslavije nijesu poslušali onaj zlokobni glas izbjeglica iz Londona, koji stalno govore: 'Čekajte još nije vrijeme...' - već su svojom herojskom borbom i velikim uspjesima i teškim udarcima zadatim okupatoru zadobili priznanje, poštovanje i divljenje čitavog svijeta.

... U redovima naše vojske nalaze se najčasniji, najpošteniji i najhrabriji sinovi naših naroda, bez obzira na nacionalnu pripadnost i političku prošlost... Sve što je najbolje svrstano je u redove naše vojske.

Zato danas, na bojni poklič NOVJ 'Svi na oružje! Svi na ustanak! Svi u borbu protiv zajedničkog neprijatelja! pozivamo sve oficire, vojne činovnike i podoficire

bivše jugoslovenske vojske, koji se danas nalaze u fašističkim lagerima, u hrvatskoj domobranskoj vojsci, sve zavedene i prevarene od raznih vođa i vojvoda, ustaških i četničkih bandi, kao i one koji su još ostali po strani a ukoliko nisu okrvavili svoje ruke u borbi protivu svojeg sopstvenog naroda, da stupe u redove NOVJ i zajedno s nama, bratski, rame uz rame sa svojim narodom, nastave oslobodilačku borbu za odbranu naše nezavisnosti, slobode i opstanka. Ukupno 30 oficira je potpisalo taj poziv.

Poziv su potpisali pukovnik Savo Orović, major Rudolf Primorac, kapetan Velimir Terzić, kapetan Branko Obradović, poručnik Ljubo Vučković, poručnik Miloje Milojević, poručnik Ratko Martinović. Svi oni su bili na položajima članova Vrhovnog štaba, načelnika štabova, komandanata divizija, brigada ili njihovi pomoćnici.

Tvorci i voditelji vojnih emisija za Jugoslaviju na Londonskom radiju majori Knežević i Roždjalovski objavljivali su i imena onih oficira koji su optuženi za prekršaj vojničke zakletve i izdajstvo kralja Petra II i naroda. Česta su i radijska saopštenja Ministarstva vojske kojim su *"na osnovu predloga Načelnika štaba vrhovne komande armijskog đenerala Dragoljuba Mihailovića"* lišavani činova mnogi oficiri i zbog *"služenja neprijatelju"*. Mnogi su oglašeni i za vojne bjegunce. Spiskovi ražalovanih su i česti i dugački: *"pješadijski pukovnik Savo Orović, konjički pukovnik Rade Avšič, rez. potpukovnik Veljko Bulatović, inž. teh. major Branko Poljanac, pešadijski kapetan I klase Velimir Terzić, Arso Jovanović, Petar Četković i Rudolf Svenšek, kapetan II klase Zaharije Naumović, pešadijski poručnici Mileta Đukić, Ratko Martinović i rez. poručnik Nikola Šekularac."* Među optuženim i ražalovanim su ne samo oni što su prelazili iz četničkih redova i svrstavali se u partizanske jedinice nego i oni koji su od prvog dana kao oficiri doratne kraljevske vojske stali na čelo oružanog otpora okupatorima i kvislinzima i postali istaknuti vojni i politički funkcioneri NOP-a.

U tom smislu se oglasio i Radio *Slobodna Jugoslavija.* On iz Moskve 4. septembra 1942. godine komentariše saopštenja Kraljevske vlade u Londonu. Ta vlada je, naime, preko BBC-a javila da je otpustila-ražalovala mnoge istaknute oficire iz vojske, *"jer su aktivno sudjelovali u operacijama izvršenim po našim partizanskim odredima, protiv okupatora, braneći svoj narod. Vlada u Londonu nije time samo njih bespravno otpustila sa njihovih dužnosti, nego je pokazala patriotskim elementima u zemlji, da snage pod komandom Draže Mihailovića služe isključivo njenim sebičnim težnjama, a ne narodu."* U komentaru se ocjenjuje da *"takvim postupcima vlada u Londonu i njeni viši oficiri u zemlji pokazuju da nemaju ništa zajedničkoga sa našim borbenim partizanskim odredima, jer, poduzimajući ovakve neopravdane korake, oni stvaraju sukobe među našim borbenim snagama, umjesto patriotske volje za borbu protiv zajedničkog neprijatelja..."*

Povodom vijesti iz Londona o ražalovanju oficira jugoslovenske vojske Ivo Lola Ribar je u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju 1. avgusta napisao: *"Gospodin Draža se, naravno, nije odrekao i ne kani se odreći ovih svojih 'prvaka'; naprotiv, on u isto vreme (preko radio-emisija 'Glas Jugoslavije' iz Londona*

od 4. jula o.g.) proglašuje 'lišenim čina' - naravno ne navodeći razloge - aktivne oficire bivše jugoslovenske vojske: kapetana Arsu Jovanovića, kapetana Terzića, majora Poljanca, itd., to jest one oficire koji su danas među rukovodiocima u partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci..."

Lola Ribar poručuje NOP-u Srbije: *"Preduzeo sam mere da "Slobodna Jugoslavija" više govori o odredima i borbama u Srbiji. Ali za to je potrebno da nam uvek šaljete konkretne podatke o akcijama. Popularišite stalno i što šire izveštaje Vrhovnog štaba koje daje svakog dana 'Slobodna Jugoslavija' o borbama u celoj zemlji. Ovo je vrlo važno".*

PRIZNANJA "ZA JUNAČKO DRŽANJE"

Sudeći prema dokumentaciji Arhiva BBC-a, liste odlikovanih i unaprijeđenih vojnih lica iz ravnogorskog pokreta je previše dugačka. Njihova dužina - kako kaže Miroljub Jevtović - *"otkriva dužinu litanija u emisijama namijenjenim Jugoslovenima". I ta vrhovna komanda, i izbjeglička vlada kvalifikovali su jugoslovenske partizane "skupom međunarodnih zločinaca". Vlada i njen predsjednik su visoka odlikovanja dodjeljivali četničkim komandantima koji su u prvoj polovini 1942. otvoreno sarađivali sa okupatorima. Oni oficiri iz doratne jugoslovenske vojske, koji su se svrstali u partizanske redove boreći se protiv okupatora, lišavani su čina oficira."*

I 18. juna 1942. godine u vojnoj emisiji je major Knežević pročitao spisak novih vitezova Karađorđeve zvezde, koje je na predlog đenerala Draže Mihailovića odlikovao Nj. V. Kralj u znak priznanja za junačko držanje u borbama protivu neprijatelja u okupiranoj Otadžbini. A major Roždjalovski je kao spiker objavio: *"Jugoslavija je rat dobila, jer naš narod već više od godinu dana, pod komandom junačkoga đenerala Draže Mihailovića, zadivljuje svet svojim otporom, držeći stalno na jugoslovenskom frontu privezano više od 30 divizija sila Osovine. To nam saveznici priznaju danas, to će se uračunati i sutra kada se bude delila pravda prema podnetim žrtvama."*

U toj emisiji su, na smjenu, majori Knežević i Rožđalovski čitali i druge vijesti: objavili su sunarodnicima u Americi da đeneral Mihailović sluša sve poruke koje mu se dostavljaju preko radija iz Amerike o ciljevima i prirodi njegove akcije. Đeneral Mihailović žali, *"što zbog vojne bezbednosti - iako je u stalnoj i čvrstoj vezi sa jugoslovenskom vladom u Londonu i radi po njenim instrukcijama - ne može da odgovara na sva ova pitanja."* Radio London je zatim čestitao u ime jugoslovenske vlade ovim junacima unapređenje koje je licima *"u znak priznanja za junačko držanje pred neprijateljem u okupiranoj Otadžbini"* ukazao Nj. V. Kralj *"na predlog Ministra vojske, đenerala Mihailovića".*

U vojnoj emisiji 13. avgusta 1942. godine opet je znatan dio posvećen ukazima Nj. V. Kralja *"za pokazanu i osvedočenu hrabrost"*. Pročitani su mnogi

odlikovani Ordenom Karađorđeve zvezde sa mačevima, a sve na predlog Ministra vojske i za *"junačko držanje pred neprijateljem, pri čemu su svoje živote položili..."* - slijedi spisak imena i njihovih činova ili funkcija u četničkom pokretu. Završnica: *"Neka je slava i večni pomen svim palim herojima pod komandom legendarnog junaka i velikog organizatora, armijskog đenerala Draže Mihailovića i oficira pod njegovom komandom..."*

Uz pomen *"palim herojima"* emitovana su odlikovanja i unapređenja pripadnika četničkog pokreta u zemlji. Spiskovi odlikovanih su dugački, često i na pet kucanih stranica, koje se nalaze u Arhivu BBC-a. Svako ponaosob je *"na predlog Ministra vojske i načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini"* sa napomenom da su *"svi nosioci novih odlikovanja ili činova oslobođeni iz plaćanja takse"*. Odlikovanja su različita: Zlatna medalja vojničke Karađorđeve zvezde sa mačevima, Srebrna medalja za hrabrost, pa pohvale pismenim naredbama-pohvalnicama ranga pukovskog i dr. Na dokumentima su dopisana slova *"Ž"* ili Žika, što je značilo Živan L. Knežević, ili Vl. kao znak da čita Vladimir Roždalovski, majori redovni gosti BBC-a, urednici i voditelji *"specijalnih vojnih emisija"*.

Osim odlikovanja, tu su i unapređenja: u čin pješadijskog potporučnika unaprijeđeni narednici, pa u činove artiljerijskog, pješadijskog ili konjičkog potporučnika itd. Radio-London je 7., 8. i 9. septembra 1942. godine, *"na predlog Ministra vojske i načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini armijskog đenerala Dragoljuba Mihailovića, objavio Ukaz Nj. V. Kralja koji je za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbi protivu neprijatelja u okupiranoj Jugoslaviji odlikovao Ordenom Karađorđeve zvezde sa mačevima: đeneralštabnog majora Radosava Đurića, pešadijskog majora Keserović R. Dragutina, rezervnog majora Baćović Petra, pešadijskog kapetana I klase Smiljanić U. Dušana, rezervnog kapetana II klase Lukačević Vojislava, artiljerijskog poručnika Vučković A. Zvonimira, potporučnika: Bulatović Radovana, Janković Milutina, Stojić Krstu, pa četničke vojvode: sveštenika Perišić Radojicu i sveštenika Đujić Momčila, a Ordenom Belog orla sa mačevima četvrtog reda: djeneralštabnog majora Piletić J. Velimira, konjičkog kapetana I klase..."*

Isto onako kao što su putem radija mnogi oficiri lišavani činova, tako su, možda i još češće, donošena saopštenja o unapređenjima i odlikovanjima. I 6. septembra 1942. godine emisija je posvećena licima koja su odlikovana Zlatnom medaljom vojničke Karađorđeve zvezde sa mačevima, Ordenom belog orla sa mačevima četvrtog reda, Srebrnom medaljom za hrabrost i drugim odlikovanjima. Uvijek je ta saopštenja pratila i napomena da se sva lica čina redova, kaplara i podoficira pohvaljena pismenim naredbama Mihailovića - pohvalnicama ranga pukovskog - *"oslobađaju od plaćanja poreza"*. *"Komandanti odreda đenerala Mihailovića uneće im ova odlikovanja i upisati ih na primerak naredbe đenerala Mihailovića koja se nalaze kod njih"*.

Tu su i saopštenja sa dugačkim spiskovima imena onih narednika koji su unaprijeđeni *"u čin pešadijskog potporučnika, pa u čin artiljerijskog, pešadijskog,*

konjičkog potporučnika" itd. Zbog dugačkih spiskova odlikovanih ili unaprijeđenih iskrsavale su i razmirice između kontrolora BBC-a i majora Kneževića. Kontrolor je 6. septembra 1942. godine zapisao: *"U 17 časova, major Knežević došao u škripac s vremenom. Imao je dugačku listu rođendanskih odlikovanja, za koje mu je trebalo ne manje od sedam minuta, a mogao sam mu dati 3,30. Prekinuo sam ga pre nego što je pročitao. To su bila važna odlikovanja srebrnim medaljama, pa Knežević reče da će ga Ministar pojesti..."*

Ministar je, doduše, bio strog, ali i kontrolor BBC-a neumoljiv. Šta bi u tom sporu tek rekli oni radio-slušaoci kojima je bilo dobro poznato koja je to i na čemu pokazana hrabrost, u kojim borbama i na kojem bojnom polju protivu kojeg neprijatelja za koje se neštedimice dijele odlikovanja i unapređenja. Zna se da su, povodom tih novih ordenja i činova, priređivane velike gozbe i orgijanja. Posebno onih koji su držali u rukama komandne pozicije. Kako li su svoje pohvale pa i unapređenja sa Londonskog radija proslavljali članovi *"crnih trojki"* i svi drugi koji su za pasom držali krvave kame dijeleći *pravdu* svojim najčešće nevinim žrtvama. I njima kao *"novim vitezovima Karađorđeve zvezde i novo unapređenim oficirima koji su na bojnome polju dobili ova najviša priznanja našega mladoga Kralja i naše Otadžbine, mi vaši dragi u izgnanstvu najsrdačnije vam čestitamo ovo potpuno zasluženo priznanje"*.

Dugo nakon pogibije Boško Todorović nije silazio s talasa Londonskog radija. U vojnoj emisiji 8. oktobra1942. godine ponovo je čitana lista odlikovanih Dražinih boraca. Među njima su i *"pešadijski poručnik Mišić Toma, odlikovan Ordenom Karađorđeve zvezde sa mačevima, i Kotoranin Dušan, vazduhoplovni narednik, Zlatnom medaljom Karađorđeve zvezde sa mačevima"*. Obojica *"za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbama protivu neprijatelja"*. Major Knežević je, potom, dometnuo: *"Ova dva heroja pala su hrabro zajedno sa artiljerijskim majorom Boškom Todorovićem za Kralja i Otadžbinu. Vi znate da je Boško Todorović poznati junak iz Bosne i Hercegovine, koji je najveća jada zadao okupatorima, pod komandom našeg narodnog diva đenerala Draže"*.

U listi odlikovanih su i đeneralštabni majori Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović. *"Ovim vernim saradnicima đenerala Mihailovića čestitamo ovo visoko priznanje i srećni što su u sadašnjoj borbi ostali verni..."*

I u emisijama, u kojima se govorilo o odlikovanjima ili unapređenjima, provlačena je prijetnja slovom "Z". U toj istoj emisiji major Knežević je obavijestio slušaoce u Jugoslaviji: *"Zloglasni Ceka Đorđević, pomoćnik Aćimovićev, ima četiri stana u Beogradu. Prilikom ulaska u novi stan na svome krevetu zatekao je cedulju sa slovom "Z"*.

LONDONSKA PRIZNANJA DRAŽINIM BORCIMA U ŠUMI

Takav, otprilike, naslov bi glasio za emisiju Radio-Londona 23. novembra 1942. godine, koja je nazivana *"Apel emisijama"*.

U vojnoj emisiji 29. oktobra 1942. godine jedan od dvojice majora voditelja - Vladimir Rožđalovski slavio je Gorsku Gardu Nj. V. Kralja. To kraljevsko veličanstvo je, naime, posebnim ukazom V. K. Br. 1648 od 22. oktobra 1942. godine, podarilo toj gardi novu zastavu i naložilo da se ona preda jedinici 1. novembra. *"Obraćamo se đeneralu Mihailoviću: Gospodine Ministre, Njegovo Veličanstvo Kralj je izvoleo narediti: da se nova zastava preda Njegovoj Gorskoj Gardi kojom komanduje vitez beloga Orla sa mačevima poručnik Nikola Kalabić. Saopštite Kraljevim gardistima: da se njihov vrhovni komandant ponosi njihovim delima i... Neka ih i dalje prati sreća u borbi za oslobođenje našega naroda..."*

A *Apel emisija* 26. oktobra 1942. godine javlja da je saopšteno *"celom našem narodu"*, da je Njegovo Veličanstvo Kralj Ukazom svojim podario prvu zastavu odredima jugoslovenske vojske, koji se *u našoj Otadžbini već godinu dana i po junački bore za slobodu našega naroda i vaskrs naše Otadžbine...* Ta prva zastava predana je 1. novembra Gorskoj.

II spiker: Gorska Garda Vašeg Veličanstva, uz ogromno učešće naroda, prihvatila je zastavu... (Ploča: marš).

I spiker: Specijalni izaslanik Njegovog veličanstva Kralja Petra II koga je odredio Načelnik štaba Vrhovne komande da u ime Kralja preda zastavu Kraljevskoj Gardi, bio je poručnik Neško Nedić. Posle predaje zastave izaslanik je uputio sledeći telegram Kralju Petru II:

II spiker: "Naše Veličanstvo, srećan sam što sam danas... sloboda našeg naroda brzo se približava, uskoro ćemo dodeliti nove zastave slobodnim pukovima naše narodne vojske, u slobodnoj Otadžbini... (Ploča: marš).

I u emisijama 19. novembra 1942. majori Knežević i Rožđalovski čitaju duge spiskove unapređenja i odlikovanja. Toga dana je pješadijski major Dragiša Vasić unaprijeđen u čin rezervnog pješadijskog potpukovnika. Tih dana su, inače, često slušaoci u Jugoslaviji slušali litanija o licima koja su odlikovana ili unaprijeđena. Miroljub Jevtović pretpostavlja da su ti spiskovi zamjena ili, možda, posljedica nedostatka drugih, željenih vijesti koje bi spomenuti majori čitali. U Arhivu BBC-a često se ne mogu pronaći dokumenta o odlikovanim licima. Ali ako ih nema tamo, ti spiskovi su stigli i sačuvani u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu. Tamo su pripojene uz podatke iz Arhiva BBC-a.

Saopštenja o odlikovanjima i unapređenjima lica koja su ih dobila u redovima četničkog pokreta pretrpala su emisije Radio-Londona. Hvalospjevi koje su čitala dvojica majora su bila ispod nivoa ukusa. Mnogi slušaoci su, žedni

informacija, u ratnim prilikama prigrlila radio, ali su sve češće okretali radio-skale ka onim talasima na kojima se oglašavala *Slobodna Jugoslavija.* Otuda se mogla čuti i polemika sa vijestima na drugim radiostanicama. Saznavali su da u Jugoslaviji postoji i front NOP-a i njegovih oružanih formacija, a ne samo četnički pokret, kako je to jedino isticao Londonski i Radio-Jerusalim. U neposrednom okruženju onih koji su sve to slušali izdaleka danonoćno su vršena hapšenja, objavljivani spiskovi strijeljanih, ljudi masovno trasnportovani u koncentracione logore u zemlji.

ORUŽANA BORBA ODOLIJEVA NAPADIMA RADIO-TALASA

U svojoj raspravi o propagandi uopšte, napose o funkciji radija u toj sferi, Miroljub Jevtović kaže da je ta promidžba, uključivši i radio, uvijek u rukama onih što radio pretvaraju u oružje svojih interesa. O drugima govore kada to njima odgovara. Može i da govori i da šuti o onome što brine obične ljude. Tako i 22. decembra 1941. kada je u Rudom formirana Prva proleterska brigada, Londonski radio govori kako je *"poražena i razbijena ustanička grupacija".* Prešućeno je zatim i formiranje druge takve brigade. Radio o tome ne govori. Porazi ustanika otvaraju nove frontove na radio-talasima. Različite strategije i taktike uslovljavaju hoće li govoriti ili šutiti o nečemu. Hoće li pretakati poluistine i izmišljati laži. Vojne jedinice su morale borbom odolijevati ofanzivama okupatora. Jedino je ta oružana borba preostala da odolijeva i navalama radio-valova. Okrenuti i prema neprijateljima, i prema prijateljima i prema samima sebi.

Ljudi su vezani za radio-informacije. Slušaju ih i vrše razmjenu mišljenja. Mnogo šta od onoga što čuju zapisuju i umnožavaju. Tako je i vijest Radio-Londona dospjela u četnički list *Vidovdan* od 25. XII 1941. sa završnom porukom: *"Pročitaj i daj drugome da čita".* Nastalo je i emitovanje rješenja predsjednika kraljevske vlade, ministra vazduhoplovstva i mornarice i zastupnika ministra vojske, armijskog đenerala Dušana Simovića o tome ko se sve lišava čina, a ko unapređuje za pokazanu hrabrost i junačko držanje u borbama sa neprijateljem. Sve poimenice.

Taj isti Jovan Đonović je iz Jerusalima 27. XII 1941. poslao pismo potpredsjedniku jugoslovenske vlade u Londonu Slobodanu Jovanoviću. *"Dobili smo autentične podatke o borbi partizana i o zverstvima izvršenim od strane Nemaca, izgleda da su partizani savršeno organizovani i odlučni da se bore do smrti. Među njima mogu se naći predstavnici svih društvenih slojeva: seljaci i građani, oficiri i vojnici koji se nisu hteli predati neprijatelju, radnici, profesori, studenti, sveštenici, advokati i drugi..."*

Vijest o tome nije objavljena na Radio-Londonu, ali ni na Radio-Jerusalimu, čiji je urednik bio taj isti Jovan Đonović.

Deveti dio

VJERSKI PRAZNICI, KRALJEV ROĐENDAN, NOVE GODINE I DRUGI BLAGDANI NA RADIO TALASIMA

BLAGDANI U SADRŽAJIMA LONDONSKOG RADIJA

Osim u četničkim glasilima u zemlji, i Londonski radio je krcat čestitkama i prigodnim sadržajima povodom raznih blagdana - novogodišnjih praznika, rođendana kralja Petra II, dana ujedinjena Jugoslavije iz 1918. godine, božićnih i uskršnjih praznika.

Novogodišnje poruke. - Tako je bilo i 31. decembra 1942. za Novu 1943. godinu. Dr. Miha Krek je na slovenačkom jeziku pročitao svoju poruku slovenačkom narodu. To su učinili i majori Knežević i Rožđalovski iz vladinog Vojnog kabineta. M. Petrović je čitao tekuće vijesti. Pripremljeni su i pregledi događaja u minulih 12 mjeseci. Tu su i obećanja za predstojeću godinu. Ta očekivanja i nagovještaji predstojećih zbivanja nisu nosila izvjesnost koja bi ohrabrila slušaoce. Protekla je obično naznačavana kao posljednja godina stradanja, ali ne i predstojeća kao - godina pobjede.

"Večeras naš narod... ispraća još jednu tešku i krvavu godinu... Večeras naše misli i naša ljubav odlaze u prvom redu našim junačkim majkama... Naša ljubav večeras, naša briga i naše misli odlaze ženama u beskrajnoj povorci nejake siročadi... Večeras... velikim patnjama i velikim iskušenjima, kroz koje su prošli naši drugovi oficiri i vojnici u zarobljeništvu... Dražinim borcima naša ljubav, briga, sve naše misli, sva naša nada... Celom narodu večeras, pri ispraćaju teške godine našeg ropstva, mi pozdravljamo sve koji su ostali verni našem narodu i Otadžbini... Ispraćajući večeras ovu poslednju godinu mučeništva i stradanja celog našeg naroda, mi vas pozivamo da budete hrabri, da istrajete još, mi ćemo sigurno opet biti slobodni..."

Približavala se kraju druga godina rata, a famozni majori Knežević i Rožđalovski u vojnim emisijama Radio-Londona neprekidno siju iluzije: 10. decembra 1942. godine oni poručuju slušaocima u zemlji da nailazi *"još jedna teška zima, svakako posljednja pod Nemcima"*. Htjeli su, valjda, da tješe *"naš narod, a naročito naše izbeglice i našu bezbrojnu siročad"*, a dobro su znali da to neće biti poslednja zima pod okupatorima. Emituju apel da *"oni što su imućni, neka sa tom našom ojađenom braćom i decom podele poslednju paru i poslednju koru hleba. Još samo ovu zimu"*. Poslije nje dolazi sunce slobode.

Londonski radio je 9. januara *"svojoj srpskoj braći i sestrama zaželeo srećnu 1942. godinu... Imamo puno razloga da verujemo da će nas još u toku ove godine ogrejati sunce slobode i da ćemo iduću Novu godinu dočekati u slobodnoj Otadžbini i u krugu svojih milih i dragih"*.

Slobodnu otadžbinu i srpsku pobjedu zaželio je 13. januara 1942. godine i Radio-Beograd. *"Posle dve decenije lutanja, Srbi su našli sebe... pronašli su svoj pravi put. Prošlost je bila ispunjena slabim ličnostima i izdajnicima... Godina 1942. predstavljaće značajnu godinu srpske pobede... rađa se nova Srbija... Sa tim željama, čestitamo srpskom narodu iz sveg srca srećnu Novu 1942. godinu"*.

Kraljev rođendan na Londonskom i Jerusalimskom radiju - Glasila četničkog pokreta izdašno su obilježavala rođendane kralja Petra II. Činio je to i Radio-London. U njegovoj vojnoj emisiji 17. septembra 1942. godine rečeno je da je uoči kraljevog rođendana nad Jugoslavijom bačena iz aviona poruka *"našega mladoga kralja"*. Ta poruka, prema toj emisiji BBC-a, glasi: *"Moje misli prate moj viteški narod, molitve svoje upućujem za njegove mučenike i junake koji padoše za čast, veru i Otadžbinu. Nadam se i želim uspeh svima onima koji se ma na koji način opiru omrznutim napadačima i narodnim izdajnicima. Budite uvereni da njihov otpor i njihova borba neće biti uzaludna. Veliki i moćni narodi sveta Englezi, Rusi i Amerikanci čine ogromne napore da unište poludivlje nacističke i fašističke napadače. Nadam se da će se ovo uskoro ostvariti i da će sve porobljene i namučene sinove obasjati sunce slobode. Sa ovim ubeđenjem i nadom, ovoga dana pozdravljam svoj mili narod i neka bude uveren da su svi moji napori, kao i napori moje vlade i naših saveznika, posvećeni tome cilju"*.

Daleko od zemlje, iz zavjetrine u Britaniji, kralj se molio za svoj narod. Molitve je upućivao, *"mučenicima i junacima koji padoše za čast, veru i Otadžbinu"*.

Radio-Jerusalim 5. septembra 1941. emisiju posvećuje 18. rođendanu kralja Petra II. Dušan Petković na njegovim talasima čita: *"Mili Kralju naš, govori ti porobljena Otadžbina, koja ti šalje, preko ravnica i dolina, preko brda i planina, preko reka, jezera i mora, svoje najtoplije želje, svoje najsrdačnije pozdrave, svoje izraze iskrene odanosti i duboke vernosti povodom Tvog sutrašnjeg 18-og rođendana.*

Govori Ti porobljena Otadžbina, koju su neprijatelji iskrvavili, na krst raspeli, u crno zavili...

... Znaj, mili Kralju naš, da će na sutrašnji dan sve naše misli biti posvećene Tebi. Sa naših uplakanih očiju proliće se sutra more suza, suza bola i ponosa... Na sutrašnji dan, mili Kralju naš, mi ćemo Ti se zavetovati, u našim šumama i gorama, brdima i planinama, odakle Tvoje ustaničke i četničke čete ne prestaju da daju primer viteštva i samoodricanja na čast Otadžbine, da ćemo ti vazda biti verni, uvek spremni svoje živote da položimo za Tebe i slobodu naše mile Otadžbine. Tvoja porobljena Otadžbina prelazi s dubokim prezirom prema svima onima koji pognuše glave pred našim vekovnim neprijateljem. Uvređena Otadžbina znaće da im se oduži za ta izdajstva... Ni jedan Vuk Branković neće ostati nekažnjen..."

U radio rođendanskoj poruci se pominju dvije vrste boraca - *"ustaničke i četničke čete"*. To je još vrijeme nastojanja da se četnici svrstaju u redove antifašističkog fronta borbe. Kraljevska vlada je saveznik velikih saveznika u antihitlerovskoj koaliciji.

Obilježavanje Dana ujedinjenja naše zajedničke kuće - Osim prigodnih emisija posvećenih ujedinjenju Srbije i Crne Gore, pa Kraljevine SHS, koje su davane putem Londonskog radija, tim datumima se bavi 30. studenog 1942. godine i Radio-Rakovica. Iz njenih poruka lako je razaznati kome služi i čija

je. *" Mi želimo da svratimo pažnju naših slušalaca na smešni prenos što će ga emitovati Londonska radio-stanica... u jednom od svojih redovnih biltena za tzv. Jugoslovene, sutra, na godišnjicu onog dana kada je stvorena versajska Jugoslavija, kao sinonim za Veliku Srbiju. Između ostalih govornika sudelovaće u tome i Petar II Izgnanik. Mi pozivamo naše slušaoce... da slušaju ovu emisiju. Možda će izgledati pomalo čudno da baš mi oglašavamo govor Petra II, Kralja Velike Srbije, ali mi držimo da ne postoji ništa prikladnije da se... uveri prave Hrvate o nemogućnosti saradnje sa Srbima... Čitav hrvatski narod objavio je, da tako kažemo, svojim stavom: "Jao vama Srbi, kad na vas dođe red!"*

Taj radio kao da uzvraća na mržnju majora V. Perića iskazanu prema Hrvatima u njegovom povjerljivom izvještaju iz Carigrada izbjegličkoj vladi decembra 1942. godine. Ta emisija Radio-Londona, koju je najavila Radio-Rakovica, data je 1. decembra 1942. godine. Najprije je govorio Kralj Petar II. *"Dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci. Ovoga puta 1. decembar dočekujemo pod okolnostima mnogo boljim nego prošle godine. Nemačka vojna sila koja je do sada išla sa uspeha na uspeh, prešla je vrhunac svoje moći i njeno klizanje prema porazu očigledno je i za one koji su do juče u to sumnjali. Rusi su ne samo zaustavili nalet Nemaca i njihovih najamnika pred Lenjingradom, Moskvom, Staljingradom i na Kavkazu, već su sa svojim neiscrpnim rezervama prešli u napad...*

... Na današnji dan stvaranja zajednice države Srba, Hrvata i Slovenaca budimo ispunjeni novom verom u obnovu naše zemlje Jugoslavije. Jugoslavija će se dići iz krvi i ruševina i zauzeti u Evropi ono značajno mesto koje joj pripada...

Znamo da su Italijani i Nemci učinili sve da u vašim dušama zalegne sumnja u mogućnost obnove naše zajedničke kuće... Meni je stalo da kažem celom svom narodu da bi se stalo sa svim dvojbama."

U emisiji se javlja i urednik BBC-a Harison. On upućuje pozdrav Jugoslaviji, prvo, kao ratnom drugu Engleske, u prošlom ratu; drugo, kao narodu koji je u ovom ratu pokazao najviše ratne i nacionalne vrline... Potom je i jedna Engleskinja uputila pozdrave engleskih žena jugoslovenskim ženama.

Javio se i predsjednik kraljevske vlade dr. Slobodan Jovanović. *"Vlada Jugoslavije s Kraljem na čelu izašla je prošle godine iz zemlje sa jasnim i određenim ciljem, a to je - da uz naše saveznike produži borbu protiv Osovine. Ta je borba bila neizbežna. Sile Osovine davno su..."* Jovanović je današnjem naraštaju preporučio da nauči još jednu stvar od ranijih naraštaja, a to je da se *"nacionalna sloboda može izvojevati samo uz duge i teške borbe. Stvaranju Jugoslavije prethodio je čitav niz ratova i krvavih narodnih pokreta.. Isto tako i danas. Svi oni koji iskreno žele vaskrsenje Jugoslavije, moraju biti spremni da u datom času ponovo stupe u borbu i da radi svoje nacionalne slobode podnesu žrtve".*

I predsjednik kraljevske vlade, dakle, ponovo preporučuje odgađanje borbe svih koji žele vaskrsenje Jugoslavije da budu spremni *"u datom času". Dokle odgađati?* Do *datog časa* kada moraju biti spremni da stupe u borbu. Taj dati čas, poznato je, nastaće kada vlada iz Londona i vodstvo četničkog pokreta sa Mihailovićem na čelu daju znak za tu borbu. Rat je odmicao. Vrijeme prolazi-

lo, približio se i kraj 1942. godine, a taj znak se ne daje i stalno odlaže. U toj emisiji javio se i potpredsjednik vlade dr. Miha Krek. *"Naši neprijatelji učinili su sve da bi sprečili da Jugoslavija uskrsne... Mi se borimo za celu nacionalnu teritoriju u kojoj ćemo uključiti sve delove na koje imamo pravo"*.[118]

Danu ujedinjenja iz 1918. godine posvećena je još jedna emisija Radio-Londona i to 1. decembra 1942. godine. U toj emisiji je Emeri, uz taj jugoslovenski narodni praznik, kako su ga nazvali, rekao da se *"u samoj Jugoslaviji, ovaj praznik može svetkovati u gordoj tišini i čvrstoj nadi... Pred nama je surova borba koja može još dugo potrajati... Da se mir što skorije povrati zemlji, kada će tutanj bitke prestati, a krv i suze prestati da teku, i kada ćemo napokon moći da čestitamo onima koji su izdržali sve patnje... i poželeti im rođenje u slobodi za Jugoslaviju..."*

O Jugoslaviji i jugoslovenskoj misli kao čežnji Srba, Hrvata i Slovenaca za zajedničkom narodnom domovinom opet je govorio dr. Miha Krek. Nikada da ministri u vladi kažu kako zamišljaju tu Jugoslaviju koja će vaskrsnuti. Krek, čak, kaže da je *"čežnja za zajedničkom domovinom stara preko 1000 godina i jača od svake zapreke postavljene sa strane imperijalizma i jača od razarajućih tendencija poznatih u istoriji Slovena"*. Ta je misao i čežnja, po Kreku, nikla i pobedila. *"Naša borba ide danas za integracijom naše narodne države... Zora pobede puca..."*

Dok su na Londonskom radiju vodeće ličnosti kraljevske vlade naricale sklonjene podaleko od ratišta na tlu te Jugoslavije ujedinjene 1918. godine, na Radio Kujbiševu je istog dana 1. decembra 1942. godine - Kosta Krajšumović javljao: *"Sovjetska štampa objavljuje da su jugoslovenski partizani očistili od nemačkih okupatora rudnike gvožđa u Bosanskoj Krajini, u Ljubiji, Starom Majdanu i Staroj Rijeci. Hitlerovci su se žestoko opirali, ali su razbijeni... Partizani su zarobili mnogo Nemaca..."*

U emisiji od 10. decembra 1942. godine major Vladimir Rožđalovski čita na BBC-u čestitku načelnika britanskog Carskog Djeneralštaba upućenu djeneralu Mihailoviću povodom Dana ujedinjenja 1918. godine. *"U ime đeneralštaba ne mogu da propustim dvadesetčetvrtu godišnjicu dana ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu Kraljevinu, a da ne izrazim čestitanja na sjajnim podvizima jugoslovenske vojske. Ne mislim samo na vaše snage koje su pridružene redovima naše vojske na Srednjem istoku u ovom pobedonosnom času, nego i na vaše nepobedive četnike pod vašom komandom, koji se bore i danju i noću pod najtežim ratnim okolnostima. Ja sam uveren da će uskoro doći dan kada će sve vaše snage, Gospodine Ministre, moći da budu ujedinjene..."*

118 Svi prethodni govori zvaničnika stare Jugoslavije zapisani su i nalaze se u dokumentima Arhiva BBC-a ili Vojno-istorijskog instituta u Beogradu. Nalaze se u Obaveštenju štampi Jugoslovenskog informacionog centra u Njujorku. Otuda su prispjeli u beogradske arhive. Tako se sve, maltene, što je jednom rečeno na radiju može pronaći ako se već gube iz sjećanja onih savremenika koji su slušali te emisije Londonskog radija.

Tu čestitku je začinio major Knežević: *"Vi što se i dalje borite pod komandom đenerala Draže, neka vas prati ratna sreća na slavu našeg mladog Kralja, na čast naše Otadžbine i za sreću našeg naroda".*

U dijelu Radio-Londona, koji su vodili ovi majori i drugi propagandisti, ništa se još nije osjetilo u promjeni klime koja se nadvijala nad britansku politiku i prema izbjegličkoj vladi i prema Draži i vodstvu četničkog pokreta.

Radio London je i dalje hvalio Dražu. To u svom *Dnevniku* bilježi i Vladimir Dedijer 13. decembra 1942. godine. *"Sada je uvedena nova praksa kod Londonske stanice. Na početku se veli: 'Ovde britanska radio-stanica' što daje službeni karakter onome što se govori. Sada London govori kako je englesko Ministarstvo vojske pohvalilo Dražu Mihailovića povodom njegovog odlikovanja četnika koji su ubili 500 Nemaca. Opravdan je dubok gnev naših boraca kada slušaju ove neistine o 'heroju' Draži. U nekim jedinicama partizani su razbili radio-aparat."*

Vladimir Dedijer izvještava Tita i Vrhovni štab o reagovanju boraca partizana na neistine o tome kako su *"četnici ubili 500 Nemaca"* u vrijeme kada su vodstvo četničkog pokreta i njegovi komandanti uspostavili saradnju sa njemačkim okupacionim snagama. Edvard Kardelj, javljajući Titu o stanju u Sloveniji, kritikuje Radio *Slobodnu Jugoslaviju.* Kardelj, iznoseći primjedbe u vezi sa pitanjem Jugoslavije, pod tačkom 4, govori o toj radiostanici. *"Čini mi se da je Radio Slobodna Jugoslavija doneo nekoliko članaka o Jugoslaviji (naročito u vezi sa 1. decembrom) koji su u suprotnosti sa svim što je do sada naša Partija govorila o Jugoslaviji (npr., da je u Jugoslaviji bilo nekoliko 'grešaka', ali to nisu bile tako važne, dok Staljin govori o revolucionarnom rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji). Takvo vulgarizovanje svakako nije u korist naše Partije, nego, nasuprot, vode na mlin mihailovićevskih elemenata. U tom pogledu je pravilna rezolucija AVNOJ-a koja je na prvo mesto stavila ulogu velikosrpske hegemonije. No, istovremeno - ne prestajući sa vrlo oštrom kritikom stare Jugoslavije - držim da je sada već očito da ćemo se mi moći međusobno najlakše učvrstiti baš preko Jugoslavije..."*

Na talasima Londonskog radija 26. novembra 1942. godine javio se Ilija Plamenac i podsjetio na dan ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. *"I prošle godine smo govorili o tom značajnom datumu... Istrčavati se i iskakati ispred događaja, koji bi imali da dođu, u nameri i nadi da sami nešto uradimo i stvorimo, može da znači pravo ludilo... Uraditi nešto korisno teško je... i pored najbolje namere... Srećom, đeneral Mihailović ima mogućnost da bude svestrano obavešten... Visoko on vije zastavu vašeg otpora, stradanja i časti".*

Kako je Ilija Plamenac u emisijama BBC-a slavio dan ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, tako je dr. M. Krek u emisiji na slovenačkom jeziku obilježio 30. novembra 1942. godine prvi decembar, dan *"godišnjice našeg oslobođenja i ujedinjenja... Pored junačke vojske đenerala Mihailovića, spremaju se i jugoslovenske snage u inostranstvu... Većina su slovenački mladići... prožeti ljubavlju prema Otadžbini... Očekujte buduće događaje u mirnoj, nesalomljivoj discipli-*

ni... Svaka preuranjena detinjarija mogla bi doneti samo novu ogromnu štetu... DOĆI ĆE poziv za sve Jugoslovene... Spremite sve svoje snage..."

Zašto nije objavljen članak pjesnika Antuna Novačena? - Šefu vladinog sektora za propagandu vojna misija pri Generalnom konzulatu 5. decembra 1942. godine[119] piše o britanskom oficiru koji rukuje stranim emisijama na radio-emisionoj stanici srednjih talasa u Jerusalimu. Taj oficir je od jednog iz te misije pukovnika, inače šefa misije (čiji je potpis nečitak) zatražio da povodom 1. decembra napiše članak koji bi *"jedan jugoslovenski oficir uputio nemačkom narodu uoči toga dana. Kako se ovde u Jerusalimu nalazi dr. Antun Novačen, poznati pisac i pesnik, zamolio sam ga da on taj članak napiše. Prevod tog članka dostavljam u prilogu. Taj članak, međutim, nije pročitan... vraćen je sa objašnjenjem da se stanica Jerusalim ne čuje u Nemačkoj i da zato članak, koji je uglavnom upućen Nemcima u Austriji, nije podoban za slušaoce stanice Jerusalim, tj. za ona lica na Srednjem Istoku koja razumeju nemački. Saznalo se, međutim, da je na odbijanje tog članka imao uticaja šef propagande za nemačku emisiju u Jerusalimu, dr Dobretzerger, bivši austrijski ministar prosvete u kabinetu Šušnika, koji je povodom tog članka rekao da u Austriji nema više od 30.000 Slovenaca... No, moguće je da razlog za odbijanje tog članka ne leži samo u propagandnoj taktici, već da je možda austrijski uticaj na britansku spoljnu politiku porastao na našu štetu. U tome slučaju bila bi potrebna celishodna akcija sa naše strane, zbog čega i dostavljam ovaj predmet".*

Tako piše taj pukovnik, šef vladine vojne misije u Jerusalimu. Ne šalje svoje pismo samo šefu sektora za propagandu nego i *"g. Ministru vojske, vazduhoplovstva i mornarice, pa delegatu kraljevske vlade za propagandu na Srednjem Istoku i šefu sekcije."* Vlada se bojala bilo čijeg uticaja na britansku politiku. Na kraju dokumenta, koji naravno nije pročitan na radiju, piše: *"Hitler je severnu Sloveniju sa 800.000 Slovenaca prisajedinio Velikoj Nemačkoj. I tom prilikom je naredio: 'Napravite mi tu zemlju opet Nemačkom!'"*

Među blagdanskim je i svetosavska emisija Londonskog radija. U njoj se 27. januara 1942. godine izvlači na scenu Milan Grol, ministar saobraćaja i zastupnik ministra prosvjete jugoslovenske vlade u Londonu. *"Četnički odredi Draže Mihailovića u ovim ledenim danima s puškom u ruci krstare zemljom našom, braneći je..."* - govorio je Grol.

Radio je emitovao i uzvratne poruke iz zemlje. Major Knežević je u vojnoj emisiji 17. septembra 1942. godine uputio i Dražine poruke. *"... Neka se cela naša školska i van školska omladina ugleda na Sokole... Jednoj grupi omladine u našoj jednoj varoši pod brojem trinaest, đeneral Mihailović upućuje najtoplije pozdrave i uverava ih da će sa našim narodom, pomognut od nacionalne omladine, sigurno izboriti slobodu i vaskrs Otadžbine..."*

119 Pov. br. 2477

Miroslav Krleža je u svom *Dnevniku* 17. septembra komentarisao izjavu Littletona na BBC-u. Taj Littleton je tvrdio *"da se za ovih osamdeset dana odlučuje sudbina kugle zemaljske. Littleton nema pravo, jer u historiji ove naše zemaljske kugle osamdeset dana tako je sitna, mikroskopska mjera da se u okviru takve sitnice ne može dogoditi ništa što bi po zemaljsku kuglu bilo sudbonosno. Da nije tako već bi se bilo nešto desilo s tom nesretnom kuglom. Tko je Littleton? Mlivo duša..."* - Tako kaže Krleža i dodaje: *"Ljudi koji čitaju iste novine misle da pripadaju istoj naciji (Nietzche). To isto bi se moglo reći i za radio..."*[120]

120 M. Krleža, *Dnevnik*, 280.

Deseti dio

DVA MEMORANDUMA SRPSKE PRAVOSLAV-NE CRKVE I "BIČANIĆEV MEMORANDUM" U INOSTRANOJ PROPAGANDI

ANTIHRVATSKA KAMPANJA I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA

Nisu samo velikosrpski krugovi u vladi i neposredno oko vlade pripisivali ustaške zločine cijelom hrvatskom narodu. To je učinila i Srpska pravoslavna crkva (SPC) iz zemlje. Ona je dostavila dva memoranduma Trećem Rajhu (Reichu) s molbom da se zauzme za srpsko stanovništvo. Oba dokumenta, implicitno, optužuju hrvatski narod i naturaju mu odgovornost za ustaška nasilja. Odranije su takve optužbe odlučno pobijali i dr. Juraj Krnjević i drugi hrvatski dužnosnici u Londonu.

Spomenuti memorandumi SPC-a su dospjeli i do izbjegličke vlade. U njoj su ovi dokumenti još više zaoštrili razdor između Srba i Hrvata. Memorandumima je sa srpske strane trebalo postići dva cilja: prvi, da bi se sagledalo kolike žrtve podnosi srpski narod za stvar saveznika antihitlerovske koalicije i, drugo, kakvo nasilje provode Hrvati nad srpskim življem. Poslužili su i kao izvor podataka za bjesomučnu propagandnu kampanju. U listu *Amerikanski Srbobran*, koji je izlazio u Pitsburgu kao glavni organ srpskih iseljenika u Americi, otvoren je širok prostor antihrvatskoj kampanji. Toj propagandi je dao snažnu podršku Konstantin Fotić, tadašnji jugoslovenski poslanik a zatim i ambasador u Vašingtonu. Najoštriji je u tome bio Jovan Dučić, srpski pjesnik koji je kao jugoslovenski diplomata u julu 1941. godine napustio mjesto jugoslovenskog poslanika u Madridu i prešao u SAD.[121] On je na osnovu ovih memoranduma, ali i iz drugih izvora, napisao tri serije članaka koje je potpisivao *Kompetentno pero*. Svi su objavljeni u *amerikanskom Srbobranu* 1941. i 1942. godine, ali se ti članci i njegove serije nisu završile samo na spomenutom listu. Oni će se domalo pojaviti i u zasebnoj brošuri koju je 1942. godine izdao *"Centralni odbor srpske Narodne odbrane u Americi koji je stolovao u Čikagu (Chicagu). Brošura je štampana na srpskohrvatskom jeziku pod naslovom "Dr. Vlatko Maček i Jugoslavija, Jugoslovenska ideologija i Federalizam ili centralizam"*.

Optužbe na račun hrvatskog naroda za ustaške zločine opovrgavao i dr. Rudolf Bičanić. Učinio je to u ime hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi. Sačinio je poseban komentar na liniji poricanja kolektivne odgovornsoti Hrvata, okrivljujući za to Nijemce, Italijane i ustaše.[122] U svom komentaru memoranduma SPC-a on je napisao da su izneseni iz Srbije sa znanjem i uz pomoć Nijemaca. Na taj način je, po tumačenju dr. Bičanića, Treći Rajh izazivao razdor između Srba i Hrvata i u izbjegličkoj vladi, a time i posti-

121 O Jovanu Dučiću opširnije vidjeti u dijelu ove knjige posvećenom četničkoj propagandi u SAD-u.

122 Bičanić se, inače, vratio u zemlju 1946. godine i sve do smrti 1968. bio profesor na Sveučilištu u Zagrebu. Zabilježeno je da je 1941. godine bio viceguverner Narodne banke Jugoslavije u emigraciji. Svoju aktivnost u izbjegličkoj vladi je ispoljavao na dva područja - političkom i ekonomskom. Cijenjen je kao vješt pisac i čovjek od velikog znanja. Često je na molbu hrvatskih ministara pisao za njih ono što im je bilo potrebno.

zanje svojih političkih i vojnih ciljeva u Srbiji. Nije se zadovoljio samo komentarom. Dr. Bičanić je uskoro pripremio i vlastiti memorandum nastojeći da osvijetli korijene srpsko-hrvatskih razmimoilaženja. Njegov dokument je poznat i u krugovima vlade nazvan *Bičanićevim memorandumom*. U njemu se on bavi i sporazumom Cvetković-Maček te ciljevima hrvatskog naroda nakon svršetka rata.[123]

GENERAL DANKELMAN I MEMORANDUM SPC-A U FUNKCIJI PROPAGANDE

Jedan od episkopa SPC-a uputio je generalu Dankelmanu Memorandum o pokolju koji su ustaše počinile nad Srbima pripisujući to cijelom hrvatskom narodu.[124] U London je taj dokument donio dr. Sekulić, a ministar inostranih poslova poslao ga je Konstantinu Fotiću s namjerom da ga tamo objavi američkom narodu. Fotić je taj memorandum doturio *Srbobranu* koji ga je objavio ispuštajući kako je taj dokument prvobitno dostavljen Dankelmanu.

Memorandum SPC-a je predat vrhovnom komandantu oružanih snaga u Srbiji avgusta 1941. godine.

A. Uvod

Ekselencijo:

Žalosne vesti koje dnevno primamo o zločinima počinjenim nad nezaštićenim srpskim življem u celoj Hrvatskoj državi, a naročito u srpskim pokrajinama: Lici, Sremu, Bosni i Hercegovini primoravaju nas da skrenemo pažnju vojske u okupiranoj Srbiji, kao pretstavnika nemačkog naroda i kao čoveka...

Nemačka vojska stvorila je Nezavisnu Državu Hrvatsku i postavila Pavelića sa njegovim ustašama da vlada njom. Verujemo da je hrabar i odlučan, što mu priznaju i njegovi najveći neprijatelji, da stvori jednu državu u kojoj će vladati zakon, red i pravda i da je daleka bila pomisao od nemačkog vojnika da stvori hrvatsku državu u kojoj će zločin i svirepost biti vršeni kao nikad u istoriji.

Od samog početka stvaranja hrvatske države zabeležene su bile pljačke, mučenja i ubistva srpskog naroda, ali u manjoj meri dok su nemačke trupe

123 I ovaj tekst memoranduma našao je svoje mjesto u *Amerikanskom Srbobranu* koji ga je objavio sa redakcijskim komentarima u broju od 23. IV 1942. godine.

124 Hajnrih Dankelman (Heinrich Dankelman) njemački general avijacije i okupacioni zapovjednik Srbije 1941. godine. U Beograd je došao 8. jula 1941. kao okupacioni zapovjednik i na toj dužnosti ostao do novembra iste godine. Pošto je otišao iz Srbije, penzionisan je i do kraja rata nije imao nikakvih dužnosti u Vermahtu. Zbog izvršenih zločina na teritoriji Srbije optužen je na nirnberškom procesu i 1947. godine osuđen na smrt vješanjem.

bile stacionirane u raznim krajevima Hrvatske i dok su zapovednici nemačkih garnizona, kao vojnici i kao ljudska bića, pokušavali da zadrže životinjske instinkte hrvatskih upravljača i njihovih saučesnika...

Posle odlaska nemačkih i italijanskih trupa iz hrvatske države, persekucije, pljačke i ubistva Srba bile su toliko povećane sa masovnim ubijanjem da se moglo nazvati uništenjem srpskog naroda... To je opravdalo nužnu odbranu srpskog naroda, koja se razvila u Hercegovini, Bosni i Lici, a koje hrvatski upravljači sad hoće da nazovu komunističkim pokretom i oni žele sa takvom laži da opravdaju pred civilizovanim svetom svoje nečovečne zločine, a naročito pred nemačkim narodom koji je počeo da pokazuje svoje negodovanje prema ovakvom ponašanju i zločinima...

Srpski narod je svojom vlastitom krvi stvorio Jugoslaviju u periodu od 1914. do 1919. prepatio je bezbrojne žrtve za slobodu svoju i svoje braće Hrvata. U tome periodu srpski narod je pretrpio puno veće i puno bolnije udarce od svoje hrvatske braće i muslimana nego od neprijatelja. Ali srpski vojnik je heroj i posle krvavih borbi i pobede nije tražio osvetu nego pružio ruku Hrvatima i Muslimanima... Danas ista ta hrvatska i muslimanska braća, čije grehe su Srbi oprostili, platili su tu ljubav braći Srbima sa konfiskovanjem njihove imovine, oduzimanjem vere, uništavanjem života i gonjenjem kao divljih zveri. To čine oni kojima je data država i vlast od nemačke vojske.

Ekselencijo:

U ime pobeđenog srpskog naroda koji se sad nalazi pod nemilosrdnom upravom hrvatskih ustaša i za čiju kulturu, plemenitost, heroizam i vojničke vrline najveći kulturni i vojnički duhovi nemačkog naroda izražavali su svoju pohvalu, mi Vas molimo kao pretstavnika nemačkog naroda i nemačke vojske i kao čoveka da preduzmete odmah korake da prestanu krvave persekucije i uništenja srpskog naroda u hrvatskoj državi, koju je stvorila nemačka vojna snaga. Molimo Vas, pred civilizovanim svetom, i pred istorijom nemačkog naroda, da ne dozvolite da odgovornost za ovu svirepost padne na glave nemačkog naroda, ili da ova infamna dela ustaških zločina bace senku na čast nemačkog naroda ili nemačkog vojnika koji je uvek bio velikodušan, hrabar i koji zna šta je čast.

U ime Srpske pravoslavne crkve

Episkop Valerijan

Vikar Nj. Sv. Patrijarha"

CRKVENI MEMORANDUMI ZAOŠTRAVAJU ODNOSE MEĐU HRVATSKIM I SRPSKIM MINISTRIMA U IZBJEGLIČKOJ VLADI

Ustaški zločini nad srpskim življem hranili su antihrvatski stav velikosrpskih snaga u izbjeglištvu. Informacije koje su o tim zločinima prispijevale kraljevskoj izbjegličkoj vladi, posebno u pogledu broja žrtava, poticale su isključivo iz srpskih izvora. Zato su od pojedinih ministara stavljane pod sumnju jer su pristrane. Ako hrvatski ministri u kabinetu ne bi optuživali ustaške zločine osuđivani su za oklijevanje. Neke od tih informacija su stizale do Londona s njemačkim znanjem, a mnogi su pretpostavljali i s njemačkom pomoći. Najpoznatiji primjer takve vrste informacija koje Jozo Tomasevich kvalifikuje *najperfidnijim primjerom* potvrđuju dva memoranduma Srpske pravoslavne crkve. Crkveni poglavari predali su ih dvojici vojnih komandanata za Srbiju - prvi generalu Šrederu (Schröderu) 9. jula 1941. godine, a drugi, prošireni, generalu Dankelmanu (Danckelmanu) u avgustu, pa se on citira kao Dankelmanov memorandum. Poglavari su od generala tražili da zamole vladu Trećeg Rajha (Reicha) da se zauzme za srpsko stanovništvo u NDH. Kopije ova dva memoranduma donio je dr. Miloš Sekulić preko Istanbula i Kaira u London u oktobru 1941. godine. Sekulić je to učinio po nalogu koji je dobio od Mihailovića, Svetög arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve (SPC) i vodstva Srpske zemljoradničke stranke. On je u septembru 1941. godine otputovao preko Istanbula i Kaira i u London doputovao u oktobru iste godine. Nosio je *važne dokumente*. Te dokumente su činili mapa Glavnog štaba ravnogorskog pokreta i prenio ju je u đonu cipela. U postavi odijela uspio je da prometne dva apela SPC-a upućena generalu Šrederu, glavnom komandantu nacističkih oružanih snaga u Srbiji, a poslije i generalu Dankelmanu. U oba apela SPC moli da se obustave pokolji Srba. Sekulić je za izbjegličku vladu napisao i opširan izvještaj o stanju u Jugoslaviji između aprilskog sloma i kraja avgusta. U izvještaju su razmotreni odnosi između četnika i partizana. U memorandumu datiranom u avgustu 1941. godine, između ostalog, piše:

(...) Od samog osnivanja hrvatske države počeo je progon naroda srpskog (...) Po odlasku nemačkih i talijanskih okupatorskih trupa sa područja hrvatske države (1941. g.) progoni, pljačka, mučenje i ubijanje Srba, koje je dotle bio ograničeno, pretvorilo se u hajku na Srbe i masovno ubijanje i dobilo karakter potpunog istrebljenja naroda srpskog (...)

(...) Nastalo je masovno odvođenje Srba u logore, isterivanje iz zemlje i bezobzirno ubijanje i ljudi i žena i dece. Odvedeni su sveštenici srpski sa porodicama, matične knjige pravoslavne predate su župnicima katoličkim, crkve rušene, manastiri pljačkani, a narod srpski prisiljavan da ostavi svoju pravoslavnu veru i prelazi u katoličku. U svim ovim nedelima imalo je udela nažalost i katoličko sveštenstvo (...)

(... Takođe je proteran iz Zagreba teško oboleli mitropolit Dositej, a iz Mostara episkop Nikolaj, koje su ustaše strašno maltretirali i mučili, čupajući im bradu i prebijajući ih. Ustaše su 17. jula 1941. odveli iz Plaškog vladiku Savu Trlajića u nepoznatom pravcu. (...) Danas na teritoriju Hrvatske nema više ni jednog sveštenika, sem onih u kazamatima. Kada se zna da na toj teritoriji ima osam pravoslavnih eparhija, s velikim brojem sveštenika, onda se može shvatiti i sav užas ovih mera. Na taj način pravoslavni i srpski narod ostaje bez duhovnih pastira, prepušten na milost i nemilost ustaškim katoličkim vlastima (...)"

Memorandumi su zasnovani na obavještenjima dobivenim od deportiraca i izbjeglica iz NDH. Drugom memorandumu je dodata i detaljna lista Srba ubijenih na teritoriji NDH po srezovima pa i mjestima, kao i popis štete nanesene crkvama i manastirima. Ukupan broj Srba ubijenih u ustaškoj državi za prva četiri mjeseca vladavine ustaškog režima (od aprila do početka avgusta) naveden je sa 180.000 ljudi.

U memorandumima se podilazi Nijemcima, iako su i oni upotrebljavali masovne metode odmazde da bi ugušili ustanak. Taj ton je bio namjeran, kako je rekao jedan od onih koji su ih pisali. Tekst memoranduma je pisao Pero Slijepčević, hercegovački Srbin, koji je tridesetih godina bio profesor Filozofskog fakulteta u Skoplju. Autori su se nadali da će to podilaženje molbama, umjesto gnjeva, izazvati velikodušnost njemačkih vlasti, pa i intervenciju kod Pavelićeve vlade. Kopije memoranduma dostavljene su i britanskoj vladi i Anklikanskoj crkvi, a zatim je njihov sadržaj objavljen u SAD-u. Najprije je štampan u listu *Amerikanski Srbobran* 4. XI 1941. Puni tekst drugog memoranduma objavljen je u istom listu u brojevima od 23. i 27.-30. oktobra, te 2. i 4.-6. novembra 1942. godine.

U tim dokumentima se implicitno kaže da hrvatski narod u cjelini treba da snosi odgovornost za ustaško nasilje. To je izazvalo reagovanje hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi. Time su još više zaoštreni odnosi među ministrima. Posebno su porasli antagonizmi srpskih i hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama.[125]

Dr Rudolf Bičanić je dao primjedbe na memorandum SPC-a. Napisao ih je u decembru 1941. godine u Londonu.[126]

Memorandum je izazvao žustre rasprave i protivrječna mišljenja. O njemu se pričalo i u Vatikanu. Don Kerubin Šegvić boravio je tada u Rimu u tajnoj misiji upućenoj od strane poglavnika NDH dr. Ante Pavelića. Šegvić je tim povodom zabilježio u svoj dnevnik: *"Sve što se širi po Italiji o Hrvatskoj zaudara klevetom. Sve je iskrivljeno, ili izmišljeno. Prikazuju nas kao čopor barbara i ljudoždera. To treba razpršiti".*

---

125 Sava N. Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945., str. 13-32; Branko Čubrilović, *Zapisi iz tudine*, Sarajevo, 1946., str. 62-76.

126 B. Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943.*, Globus, Zagreb, 1981., str. 262 i 263.

To što se širilo ma koliko izmišljeno i iskrivljeno, nije *razpršeno* nego je dobilo na neočekivanom publicitetu. List *Njus hronikl* 3. januara 1942. godine objavio je opširan članak pod naslovom *180.000 Srba je stradalo u teroru.* U podnaslovu se čitaoci obavještavaju kako je *"masovna ubijanja ljudi, žena i djece opisao patrijarh Srpske pravoslavne crkve u dokumentu koji je stigao u Jugoslovensko poslanstvo u Londonu".*[127]

Na osnovu tog memoranduma Kraljevsko poslanstvo Jugoslavije pri Svetoj stolici uputilo je notu državnom sekretaru Vatikana. Nota je uvedena pod brojem I/42, 9. januara 1942. godine. Otpočela je kampanja. Najodlučnije su poricani podaci i optužbe na račun držanja rukovodstva Katoličke crkve, naročito prisilnog prelaska u drugu vjeru i pokatoličavanja, te golgoti srpskog naroda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Uzvratio je i državni sekretar Vatikana. Već 25. januara uputio je memorandum kao odgovor na Notu Jugoslovenskog kraljevskog poslanstva pri Svetoj stolici. Memorandum je odjeknuo i na stranicama lista *L'Osservatore Romano* koji piše: *"Pozivajući se na Notu Kraljevskog poslanstva Jugoslavije pri Svetoj stolici broj I/42 od 9. januara o. g. Državni sekretar Njegove Svetosti ima čast da upozna isto Poslanstvo sa slijedećim:*

Prema principima katoličke doktrine konverzija mora da bude ne rezultat vanjske prisile nego dobrovoljnog prihvatanja istina, koje propovijeda katolička crkva.

I zato katolička crkva ne prima u svoje okrilje ljude koji žele da joj se pridruže ili da joj se vrate ako nisu u potpunosti svjesni čina koji žele da naprave.

Činjenica da je, međutim, veliki broj disidenata u Hrvatskoj iznenada zatražio da bude primljen u okrilje katoličke crkve, nije mogla a da jako ne zabrine hrvatski episkopat, koji je prirodno dužan da brani i štiti interese katolika u Hrvatskoj.

Iako nije bio sasvim upoznat s takvim stanjem stvari bilo eksplicitno ili implicitno, ipak se založio da se odrede organi koji će se baviti pitanjem disidenata i njihovog slobodnog povratka i apelovao je na isključivu nadležnost crkvenih vlasti za izdavanje naredbi i direktiva u pogledu konversije.

Ako je biskupski odbor bio odmah konstituisan sa zadatkom da raspravlja i odlučuje o svim pitanjima u tom pogledu, onda je to učinjeno s ciljem da se postigne da konversija, u skladu sa principima katoličke doktrine, bude plod ubjeđenja, a ne prisiljavanja.

Sa svoje starne Sveta stolica je odmah preporučila da se striktno poštuju propisi i direktive, koji su dati u tom pogledu."[128]

Dok se nije stišala bura u javnosti o prvom, pojavio se još jedan memorandum Srpske pravoslavne crkve. U pismu[129] Sv. Arhijerejski Sinod Srpske

127 Avro Manhatana, *Katolički teror danas*, London, 1969., str. 94.

128 Prema knjizi Fiorello Cavalli, Il processo dell' arcivescovo di Zagrabia, La civilta cattolica, 1974., 116-117; dr. Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Oslobođenje Sarajevo, 1986, 121.

129 Prepis pisma br. 477,617/zap. 96. od 17. marta 1942. god. nalazi se u Vojnoistorijskom insti-

pravoslavne crkve obavještava Milana Nedića da je *"povodom napada glavnih predstavnika državne vlasti u Nezavisnoj Hrvatskoj državi na Srpsku pravoslavnu crkvu Sveti Arhijerejski Sinod"* izradio memorandum *"za njemačkog vojnog zapovednika za Srbiju (...) radi zaštite Srpske pravoslavne crkve."* Nedića mole da ga dostavi njemačkom vojnom zapovjedniku za Srbiju kako bi se sa njegovom sadržinom upoznali njemački državni faktori.

Tek tada se saznalo da je Sv. Arhijerejski Sinod taj i prethodni memorandum razdijelio na razne strane, uključivši i inostranstvo. Nijemci su tražili da se na svaki način spriječi dostavljanje memoranduma inostranoj javnosti. Zato sv. Arhijerejski Sinod obavještava Milana Nedića da su dva primjerka njemačkog teksta upućena njemu *"zajedno sa primerkom srpskog teksta. Jedan primerak nemačkog teksta predan je Gestapou i nikom više. Od primeraka memoranduma na srpskom jeziku po jedan primerak je predan, po dužnosti članovima Arhijerejskog Sinoda i svima ostalim eparhijskim Arhijerejima, radi znanja i obaveštenja o stanju stvari.*

Da li je na ovaj način primerak teksta memoranduma bilo na srpskom bilo na nemačkom jeziku došao i u čije druge ruke Svetom Arhijerejskom Sinodu nije poznato".

I Krunoslav Draganović je u svojim zabilješkama koje liče na dnevnik[130] zapisao je: *"Katolička Crkva zatajila kod klanja. Srpska pravoslavna crkva digla je otpužnicu protiv katoličke crkve"?* Draganović piše da je optužnica bila dostavljena Papi i Stepincu. Ovaj potonji je potvrdio da ju je primio, navodno u prosincu 1942. godine.

Šta piše u tom memorandumu? Ističe se da su *"u Hrvatskom Saboru (Reichstag) koji je održan krajem januara u Zagrebu, dva najviša državna funkcionera, Poglavnik (Staatsfürer) dr Ante Pavelić i njegov ministar pravde i kulture dr Mirko Puk obrazložili stanovište Nezavisne Države Hrvatske, između ostalog, prema pravoslavnoj, ili kako su je oni radije zvali grčko-istočnoj religiji (...)*

(...) Ovom prilikom naša dužnost je samo to da skrenemo pažnju nadležnim na neistine, na nelogičnost i nekonsenkventnost u pomenutim govorima u Saboru hrvatskog vođe dr. Ante Pavelića i njegovog ministra pravde dr Mirka Puka, ukoliko se oni odnose na pravoslavnu religiju i Srpsko-pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj. Iz analize i uporerđivanja oba govora održana u Hrvatskom Saboru od strane ministra pravde dr. Puka 25. marta i državnog vođe dr Pavelića 28. marta jasno proizlazi da ova dvojica najviših funkcionera Nezavisne Države Hrvatske, uprkos tome što slijede isti cilj, formalno zastupaju različita mišljenja o metodama koje treba primeniti prema srpskom pravoslavnom narodu i njegovoj crkvi u Hrvatskoj, da bi se taj cilj postigao. Dr Puk je radikalniji. On želi, naime, odmah i odjedanput da iskoreni pravoslavlje u Hrvatskoj kako bi sa ovim bilo uništeno i srpstvo.

---

tutu u Beogradu.

130 Čuvaju se u sudskoj dokumentaciji o njemu u Arhivu RSUP-a BiH, pod 22. II 1945.

Međutim, dr Pavelić je spreman barem spolja gledajući da toleriše pravoslavlje, ukoliko se svi Srbi u Hrvatskoj odreknu svoje srpske nacionalnosti, priznaju da su Hrvati i kao takvi da izgrade jednu novu hrvatsko-pravoslavnu crkvu.

U ovoj akciji obadvojica gospode polaze sa stanovišta da više ne postoji Srpska pravoslavna crkva kao verska organizacija Srba u Hrvatskoj. Oni, naime, misle da je konačno uništena srpska crkva jer su svi srpski episkopi kao i njihovi sveštenici i kaluđeri, koji su još u toku prvih meseci postojanja Nezavisne Države Hrvatske na najneljudskiji način od strane hrvatskih državnih činovnika, ustaša i pripadnika katoličke vere gore nego od najgorih bezbožnika užasno mučeni, ubijani, zatvarani i proganjani, njihove rezidencije, stanovi i crkve i manastiri postali posed katolika ili su opustošene i zatvoerne, popaljene i razrušene. Čak su i groblja oštećena i prekopana, svi posvećeni crkveni predmeti pravoslavne službe božije i druge nacionalne dragocenosti bile su opljačkane i odvezene, osim toga u isto vreme vršene su nečuvene paklene grozote čak u samim crkvama, kao naprimer u Glini, činjene su i to nad stotinama hiljada potpuno nedužnih Srba pravoslavne vere; dok su drugi Srbi, obično su to bili najugledniji i najimućniji, takoreći goli i bosi izbačeni iz svojih domova i proterani u Srbiju nakon što im je čitava pokretna imovina i nepokretna imovina bila oduzeta.

Bez sumnje sva ova zlodela i nasilja, pljačke, mučenja i ubijanja pravoslavnih Srba u Hrvatskoj provedena su sa znanjem i prećutnim odobravanjem hrvatskih državnih organa i to sa očiglednom namerom da se srpstvo i pravoslavlje što je moguće pre iskorene iz čitave Nezavisne Državne Hrvatske. Zbog toga se u hrvatskom Saboru nije smio čuti ni jedan jedini glas, niti se on čuo, koji bi osudio ova užasna nedela, niti su poduzete bilo kakve sankcije prema zločincima koji su na stotine hiljada potpuno nedužnog srpskog naroda, pljačkali, mučili i ubijali.

(...) Državni vođa Pavelić i ministar Puk u svojim govorima u Saboru kategorički su tvrdili: da u Hrvatskoj više ne postoji Srpska pravoslavna crkva i da takva više nikada neće postojati. Tako je dr Puk rekao: da 'na području Nezavisne Države Hrvatske ne može biti dozvoljeno osnivanje i postojanje Srpsko-pravoslavne crkve'; dr Pavelić je naglasio; 'mi smo u našoj Hrvatskoj domovini imali grčko-istočnu crkvu (...) ali u Hrvatskoj državi ne može postojati nikakva Srpsko-pravoslavna crkva' (...) U vezi sa navedenim provedena je i najenergičnija propaganda da svi još preostali Srbi - mučenici u Hrvatskoj, koji su ostali verni svom pravoslavnom verovanju, na ma koji to način bilo moguće, napuste svoju religiju a prihvate rimo-katoličku. Ovu akciju organizuju bez sumnje isto tako crkveni rimo-katolički kao i državni organi, budući ministar pravde i kulture nije se stidio da se pred Hrvatskim Saborom javno hvali, kako je Nezavisna Država Hrvatska potpomognula akciju prelaska iz grčko-istočne na rimo-katoličku veru. Završavajući svoj govor obratio se još i pravoslavnim Srbima rečima: "Koji iz bilo kojih razloga ne želi da prizna ovo istorijsko stanje (tj. prelaz na rimokatoliciam), tome ostaje sloboda da napusti područje ove države" (...)

Hrvatski ministar pravde i kulture dr Puk dao je u svom govoru o pravoslavnim crkvama, naročito o srpskoj sledeće karakteristike: istočne crkve pripadaju

takozvanim cezarističkim crkvama, tj. takvim crkvama u kojima je uticaj državnih organa na sva religijska područja, a ne samo na postavljanje sveštenika, u tolikoj mjeri velik tako da ove crkve uistinu ne uživaju nikakvu slobodu, kako organizacionu tako ni funkcionalnu. Ove crkve su mnogo više organi državne vlasti budući da je poglavar države istovremeno i poglavar crkve; nadalje, poznata je činjenica da laički elemenat u ovim crkvama ima predominantan uticaj prema tome bi dozvolom za osnivanje i postojanje Srpsko-pravoslavne crkve na području Nezavisne Države Hrvatske, vladi Srbije bilo dozvoljeno da dio svoje državne vlasti vrši pomoću Srpsko-pravoslavne crkve i na području Nezavisne Države Hrvatske, na što ne bi pristala niti bi dozvolila ijedna država svijeta i što nije spremna da dozvoli ni Nezavisna Država Hrvatska.[131]

(...) Na osnovu povelja cara Leopolda I kao i opštih kanonskih propisa Pravoslavne crkve nastala je za sve Srbe u Hrvatskoj i Mađarskoj jedna crkvena organizacija, Karlovačka mitropolija, sa sedištem mitropolita i nadbiskupa-patrijarha u Sremskim Karlovcima, najpre kao autonomna pa zatim kao potpuno autokefalna samostalna Srpska pravoslavna crkva. Nad ovom Srpsko-pravoslavnom crkvom u Hrvatskoj i Mađarskoj, koja je potpuno nezavisna ne samo od bilo kojeg pravoslavnog vladara nego i od bilo kojeg drugog pravoslavnog crkvenog poglavara, neovisno o dogmatskim odnosima, stalan nadzor isključivo je vršio rimo-katolički, nemačko-austrijski car kao apostolski mađarsko-hrvatski kralj itd. (...)"

Na kraju memoranduma dometnut je Prilog 1. u kojem se obrazlaže kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema državi po zakonu i ustavu Srpsko-pravoslavne crkve, te kakav je odnos klera i laika.

Tako je, izvan bojišta, kame, noža, klanja, progona i masovnih odmazda, međuvjerska netrpeljivost dovedena do usijanja i u ovim dokumentima kojima će se ozbiljno pozabaviti i ne samo međunarodna javnost nego i izbjeglička jugoslovenska vlada. Do te netrpeljivosti dovele su, kako piše Miroslav Krleža, *"latinska izolacija od pravoslavnog bizantizma i grčka izolacija od latinskog pokatoličenja"*. Ta netrpeljivost se ispoljavala kod većine rukovodstva Katoličke crkve, i dijela svećenstva, kroz politiku pokatoličavanja.

"Bilo bi naivno govoriti o stanjima obraćanja sa stanovišta vjerujućih, autentičnih ekstatika, planulih u suludom zanosu, uzvišeno bezbrižnih hoće li svojim ispadima prekoračiti propise Kurije ili pasti eventualno žrtvom crkvene nemilosti. Sjeme velike propagande trajno prati ovu vrstu kukavelja, tipa papinijevskog, kojima je ime legija, ne razlikujući se mnogo od bezazlenih bogomoljki, koje iskreno i predano cjelivaju zlatna stopala drvenih svetaca".[132]

Crkva se kasnije branila da su vijesti o pokatoličenju *"antikatolička propaganda"*, *"antihrvatska laž"*, *"Gestapovska izmišljotina"*, *"komunistička propaganda"*, da je to propaganda koja hoće jačati *"antikatolicizam"*. Avro Manhatana, u

131 *Hrvatski Narod*, br. 262, 26. II 1942.

132 M. Krleža, *O religiji*, zabilježeno 1942., *Oslobođenje*, Sarajevo, 1982, 160.

svom djelu *"Katolički teror danas"*[133] kaže da je Alojzije Stepinac u dokumentu datiranom 8. maja 1944. godine informisao papu Pija XII da je do tada 244.000 pravoslavnih Srba bilo *"pokatoličeno u Božju Crkvu"*.

"BIČANIĆEV MEMORANDUM" I NESLOGA U KRALJEVSKOJ VLADI

Hrvatski ministri u izbjegličkoj vladi u više navrata su javno osuđivali ustaške zločine. Tako je i preko BBC-a 11. oktobra 1941. godine potpredsjednik vlade dr. Juraj Krnjević rekao: *"Ja sam već u svom prvom govoru na radiju najodlučnije osudio zločine što ih 'ustaše' počinjaju nad nedužnim Srbima. Kao što sam i onda rekao, ponovno i sada velim cijelome svijetu da hrvatski narod nema ništa zajedničkog s tim zločinima i da ih najodlučnije osuđuje. Nikada u cijeloj svojoj prošlosti nije se on služio takovim sredstvima. Ti zločini su djelo šačice pojedinaca odgojene u nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji koji su s njemačkom vojskom ušli u Hrvatsku"*.[134]

Dva memoranduma Srpske pravoslavne crkve (SPC-a) dostavljena vladi Trećeg Reicha s molbom da se zauzme za srpsko stanovništvo, implicirala su da hrvatski narod u cjelini treba snositi dio odgovornosti za ustaško nasilje. Zato su dr. Krnjević, kao i drugi hrvatski ministri, uzvraćali na ovakve optužbe. Poricali su kolektivnu odgovornost hrvatskog naroda. Memorandumi koji su dospjeli i do izbjegličke vlade pojačali su neslogu i razdor među Srbima i Hrvatima u tom kabinetu. Memorandumima su se služili Srbi da bi ilustrovali žrtve koje srpski narod podnosi za savezničku stvar, kao i neljudsko ponašanje Hrvata. Iseljeničke novine u SAD-u *Amerikanski Srbobran* u svojoj antihrvatskoj propagandi služile su se podacima iz tih memoranduma. Tu propagandu je podržavao i Konstantin Fotić, jugoslovenski poslanik u Vašingtonu, a najupadljivije ju je provodio Jovan Dučić, srpski pjesnik i jugoslovenski diplomat, koji je u julu 1941. napustio mjesto jugoslovenskog poslanika u Madridu i otišao da živi u SAD-u.

Na te optužbe ili komentar dao je u ime hrvatskih ministara dr. Rudolf Bičanić.[135] Ovim komentarom je poricao odgovornost hrvatskog naroda za ustaške zločine, a okrivljavao je Nijemce, Italijane i ustaše. Naveo je da su memorandumi SPC-a izneseni iz Srbije sa znanjem i uz pomoć Nijemaca,

---

133 London 1969., str. 87.

134 *Amerikanski Srbobran*, 23. X 1941.

135 Od 1946. do svoje smrti 1968. bio profesor Sveučilišta u Zagrebu, bio je 1941. viceguverner Narodne banke Jugoslavije u emigraciji, ali je u izbjegličkoj vladi bio aktivan i na političkom i na ekonomskom polju; hrvatski su ministri često tražili da kao vješt pisac i čovjek velikog znanja piše za njih.

koji su time htjeli podstaći svoje političke i vojne ciljeve u Srbiji te izazvati razdor među Srbima i Hrvatima u izbjegličkoj vladi. Nakon ovog komentara dr. Bičanić je uskoro pripremio još jedan memorandum koji je u krugovima izbjegličke vlade bio poznat kao *"Bičanićev memorandum"*. U njemu su obrađeni uzroci srpsko-hrvatskih prepirki, načela sporazuma Cvetković-Maček i poslijeratni ciljevi hrvatskog naroda.[136]

Inače je izbjeglička vlada bila nesložna i u mnogim drugim pitanjima: rata i mira s Njemačkom, ko je kriv za aprilski slom 1941. kakav je status sporazuma Cvetković-Maček, postavljenjima raznih ministara i poslanika u zemljama u kojima je Jugoslavija imala svoja poslanstva, NOP-u i četničkom pokretu itd.

Sve u svemu, odskora otvoreni dokumenti britanskog Foreign Officea otkrivaju da su već u jesen 1941. godine Britanci bili razočarani djelovanjem jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. *"Uopšte govoreći, Simovićeva vlada se smatrala slabom, podeljenom, teškom, tvrdoglavom, uobraženom, neobaveštenom, nepredusretljivom, a za neke od ovih prideva se svakako smatralo da se mogu odnositi i na samog generala Simovića."*[137]

MEĐUSOBNE OPTUŽBE SPC-A I KATOLIČKE CRKVE

I jedna i druga crkva i njihovi vrhovi optužuju se međusobno za zločine ustaša odnosno četnika. Jednih prema hrvatskom i muslimanskom žiteljstvu, a drugih prema srpskom narodu. Ni jedna, međutim, ne govori o tome svom nečinjenju kad je riječ o grijesima u vlastitoj sredini. Ni riječi osude na toj osnovi. U ovom dokumentu se smatra da je NOP *"paklenim planom za uništenje katolicizma"*, a njegova pobjeda *"užasna sudbina"*. Kako SPC ni jednom riječju ne govori o četničkim pokoljima nesrpskog življa, tako ni Stepinac ne spominje ustaške pokolje nad nedužnim stanovništvom i pravoslavnim sveštenicima. Ukazujući na opasnost od Velike Srbije, moli *"za mladu NDH"* vezujući napredak katolicizma za njen opstanak i napredak. Ukazuje na prisilne prelaske katolika i hrvatskih muslimana na pravoslavlje, a ne kritikuje akcije prisilnog pokatoličenja pravoslavnog stanovništva, čak hvali podatak od 240.000 prevedenih pravoslavnih, opravdavajući zločine počinjene po Bosni i Hercegovini od strane ustaša.

Ne govori o iseljavanju u Srbiju, transportovanju u koncentracione logore, paljevinama srpskih sakralnih objekata, masovnim pokoljima srpskog življa i pokatoličavanju.

136 Za tekst ovog memoranduma s uredničkim komentarima koji mu se suprotstavljaju vidjeti: *Amerikanski Srbobran* 23. IV 1942. godine.

137 Za ocjenu stanja u izbjegličkoj vladi u novembru 1941. v: Mihailo Petrović, jugosl. novinar tada u Londonu, Marić, 434.

U tim memorandumima Srpskopravoslavna crkva diže glas protiv progona srpskog stanovništva u NDH. Odlučno se protivi pokatoličavanju Srba i njihovih iseljavanja u Srbiju kao i transportovanju u koncentracione logore. Ni u tim, niti u bilo kojim drugim dokumentima ona se, međutim, nije protivila ili osudila pokolje koje su vršili četnici na tlu Hrvatske i Bosne i Hercegovine nad hrvatskim i muslimanskim žiteljstvom. Šta više, i ona, poput NDH, svojata Bosnu i Hercegovinu. Tako se na kraju drugog svog memoranduma osvrće na Pavelićev tekst *"Pojam Bosne kroz stoljeća"*. Sveti Arhijerejski Sinod kaže u ovom dokumentu da i taj poglavnikov tekst *"vrvi od neistina o Bosni kao o navodno najčistijem istorijskom i etničkom hrvatskom području"*.

Uz taj memorandum je, štaviše, i prilog *"Bosna i Hercegovina su u etničkom pogledu srpske zemlje"*. Time se ona izjednačava sa poznatim velikosrpskim građanskim pozicijama i politikom velikodržavlja na račun Bosne i Hercegovine, pa kaže *"da je Bosna uvijek bila čisto srpsko područje"*.

Naočigled Srpske pravoslavne crkve i dijela njenog sveštenstva četnički pokret je vršio čišćenje teritorija od katolika i muslimana. Na to je ukazivala kako propaganda ustaškog režima, tako i štampa Katoličke crkve. O tome u svom izvještaju piše papi Piju XII 18. maja 1943. godine nadbiskup Alojzije Stepinac. Kao glavni biskup jedne katoličke države na Balkanu i metropolita Hrvatske i Slovenije on se obraća papi sa *"Sveti oče"*. Osjeća obavezu da ga obavijesti o paklenom planu uništenja katolicizma na istočnoj obali Jadrana. Kaže da *"ne govori o užasnoj sudbini, koja bi zadesila katolike u Hrvatskoj u slučaju pobjede boljševičke zvijeri i u slučaju da bi ova okupirala ove krajeve, koji ulaze u sferu njezinih interesa"*.

"Uz komuniste, koji izvode svoje operacije pod imenom partizana 'narodnog oslobodilačkog fronta' ili 'antifašista' postoje u Hrvatskoj također i velikosrpski četnički odredi pod komandom generala Draže Mihailovića, ministra Londonske izbjegličke vlade. Ovi iregularni odredi, koji su u balkanskom ratu protiv Turaka izvršili neopisive pokolje civilnog stanovništva i kojima su pripadali sarajevski atentatori od 1914. na austrijskog prestolonasljednika Franje Ferdinanda, izvode sada svoju djelatnost protiv hrvatskog katoličkog pučanstva, a bjesne također i protiv hrvatskih muslimana. Ovdje treba dodati, da komunistički teror nije ni na jednom mjestu bio izvođen takvom strahotom i da nikada nisu bili počinjeni takovi pokolji slabih žena i nevine djece, kao što to čine srpski četnici. Dok partizani ubijaju pojedine osobe, koje pripadaju vladajućim krugovima, četnici ubijaju sve koji su katolici. S ovim su Vas, Sveti Oče, bez sumnje upoznali naši biskupi, naročito biskup iz Mostara i iz Splita, i tu jednu činjenicu nije potrebno naširoko razlagati. Prema izjavama muslimanskih prvaka, četnici su na hrvatskom državnom području kao i u talijanskom Sandžaku pobili 200.000 pripadnika islama (ovaj će broj biti moguće malo uvećan, ali nije isključeno da muslimanske žrtve srpske akcije dostižu 100.00 ljudi, žena i djece). Pokolj katolika sa strane četnika je mnogo manji, ali se bez daljnjeg može govoriti o tisućama žrtava katoličke vjeroispovijesti u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji".

ALOJZIJE STEPINAC O ČETNIČKIM ZLOČINIMA I NJIHOVOJ PROMOCIJI U ČETNIČKIM LECIMA

Stepinac se zatim osvrće i na govor doratnog novinara *Politike* i četničkog vođe - kako kaže, Milana Šantića u Trebinju krajem jula 1942. godine. Taj govor je opširnije citiran iz četničkog letka u ovom radu. Sada je postao predmetom Stepinčeve opservacije u odgovoru na memorandum SPC-a. Značajnu pažnju on poklanja projektu Velike Srbije i planiranom čišćenju tako zamišljenog srpskog državnog teritorija od hrvatskog i muslimanskog stanovništva.

"Na jednom povjerljivom četničkom sastanku, krajem srpnja 1942. u Trebinju, četnički vođa Milan Šantić održao je govor, u kojem je među ostalim kazao:

Srpski krajevi trebaju biti očišćeni od katolika i od muslimana. U tim će krajevima živiti samo Srbi (to jest pravoslavci). Čišćenje će biti provedeno radikalno. Sve ćemo ih protjerati i uništiti bez izuzetka i bez milosrđa. To će biti polazna točka našega oslobođenja. Sve se to treba izvesti brzo i u revolucionarnom pokretu.'

Dokument broj 4 (pismo kapetana Miloša Jovanovića) govori strašnom otvorenošću o 'silnim uspjesima' četnika u Stocu i u istočnoj Bosni. Predočuje se, da se pod tim uspjesima razumijeva uništenje mučeničke biskupije u Trebinju kao i čišćenje istočne Bosne od gotovo 100.000 Hrvata, prvenstveno muslimanske vjere, od kojih je većina pobijena, a oni, koji su preostali, protjerani iz svojih rodnih domova.

Fotografirani priloženi dokumenat broj 13 ustanovljuje s radošću da 'prema posljednjim vijestima u Sandžaku nema više Turaka i da naši u Dinari divno napreduju'. To se pismo od 18. veljače raduje nad ubistvom tisuća katolika i muslimana u Sandžaku, kao i u dinarskim predjelima, to jest u Dalmaciji.

Iz priložene karte (dok. br. 14) buduće Velike Srbije, uhvaćene kod četnika, proizlazi da bi ona trebala obuhvaćati povrh krajeva koje danas posjeduje, također i dijelove posjeda mađarskoga, bugarskoga, albanskoga i talijanskoga i veći dio hrvatskih krajeva. Novi bi životni prostor Velike Srbije ostavljao Hrvatima, prema karti, jedva jedan dio banske Hrvatske i sjevernu Dalmaciju, to jest od 6,500.000 stanovnika, današnje Hrvatske jedva 1,900.00, od kojih 1,500.000 katolika.

Međutim, ako bi se, prema navedenoj instrukciji Draže Mihailovića odredila neposredna granica između Srbije i Slovenije, trebali bi Hrvati izgubiti također sjevernu Dalmaciju, Liku, Gorski Kotar i Kordun, o čemu se djelimično govori i u dnevnoj zapovijedi dinarske četničke divizije od 25. III 1943. (čišćenje Hrvata i muslimana iz Like, sjeverne Dalmacije itd.), tad bi takova Hrvatska, kojoj bi se četnici udostojili pokloniti život, obasizala jedva najužu okolicu Zagreba do Karlovca i do Varaždina i bila bi potpunoma odrezana od mora. Takovoj bi Hrvatskoj ostajalo u svemu 11.300 km² to jest otprilike 10% današnjeg hrvatskog državnog područja, koje bi se gotovo čitavo moglo obuhvatiti pogledom sa zvonika

zagrebačke katedrale, gdje je 1931. godine živjelo 1,256.000 stanovnika, od kojih 1,190.000 katolika, 48.192 pravoslavna itd.

Pod Velikom Srbijom ostali bi svi drugi hrvatski krajevi sa preko 90.000 km² i danas više od 2.500.000 katolika, 800.000 muslimana itd. dok bi pravoslavno pučanstvo pretstavljalo otprilike 30% svih stanovnika nasuprot više nego dvostrukom procentu Hrvata katoličke i muslimanske vjere, koji bi, prema velikosrpskim planovima, trebali nestati s lica zemlje".

Stepinac piše o tri načina čišćenja Velike Srbije od katolika i muslimana.

"Masovnim pokoljem hrvatskog pučanstva. Međutim, četnici mogu činiti pokolje i čine ih već sada, ubijajući u masi hrvatsko stanovništvo katoličke i muslimanske vjeroispovijesti. To je Svetoj Stolici bilo javljeno nekoliko puta, bilo posredstvom delegata, Preuzvišenog opata Ramira Marconea, bilo pojedinih hrvatskih biskupa. Iz popisa žrtava zvjerskog pokolja katolika, izvršenog u Gatu 2. X 1942. proizlazi da su ti 'zloglasni komunisti' bili 90% djeca, starci i starice, koji nisu bili u stanju bježati pod 'antikomunističkim' četnicima a među kojima su bili i neki svećenici.

Da izvjesni izvještaji s hrvatske strane ne bi od Srba bili stavljeni udvojbu, mi Vam ovdje podnosimo važan dokaz, to jest originalnu dnevnu zapovijed četničkog vođe u Hercegovini Dobrosava Jevđevića. (dok. br. 4) Taj gospodin nakon što je izgubio živce zbog opetovanih poraza kod Nevesinja, u svojoj dnevnoj zapovijedi od 13. IV 1943. godine kaže četnicima izričito: 'Oni koj isu bili heroji u pljački i klanju žena, pokazali su se kukavice na prvi prasak puške'.

Jedan drugi dokaz potječe od talijanskog poručnika Lunazzija s datumom od 9. III 1943. a predstavlja tek mali dio četničkih zločina u zoni Imotski-Sovići. U toj promemoriji (dok. br. 5) je među inim sadržano i ubistvo 12 hrvatskih katolika, što na žalost ne predstavlja ni tisućiti dio strahota počinjenih po četnicima.

Drugi način čišćenja je strahovita pljačka katoličkog pučanstva, što ima za posljedicu protjerivanje iz vlastite domovine i izaziva glad i smrt. Posljedica je, da su iz čitave Hercegovine, kao i iz kotara Stolac i iz dijelova Like i sjeverne Dalmacije i iz zapadne Bosne katolici nestali iz stotina mjesta i njihove okolice. U drugim su krajevima ostali na mjestu, ali umiru od gladi (kao u župi Široki Brijeg, gdje je ustanovljeno 30 slučajeva smrti od gladi), budući da su četnici i ono malo živeža, što je bilo preostalo, bilo odnijeli, bilo rastepli ili uništili, odvodeći sa sobom ogroman broj stoke, tako da pučanstvo nije u stanju obrađivati zemlju, nego je zbog aveti gladi prisiljeno da napušta rodne krajeve.

Najuspješniji način likvidacije katolicizma, prema četničkim instrukcijama, trebalo bi biti prisilni prijelaz katolika na srpsko pravoslavlje. Spomenuti kapetan Miloš Jovanović govori otvoreno u tom smislu (dok. br. 3). Muslimani, ukoliko ne bi postali pravoslavni, imali bi biti preseljeni u Tursku. O katolicima govori doslovce ovako: 'Sve katolike, koji su se ogriješili o naš narod za vrijeme njegovih tragičnih dana, također i sve intelektualce i imućne uništit ćemo nesmiljeno. Seljake i male ljude ćemo poštedjeti i učiniti pravim Srbima prevodeći ih bilo dobrovoljno,

bilo silom na pravoslavlje.' Dakle, po uzoru boljševičke Rusije, treba ubiti krivce, intelektualce i imućne, a ostali narod, koji ostane bez vodstva, odmah prevesti na pravoslavlje, budući da ne može biti Srbinom tko nije pravoslavan.

Među dokumentima donosimo fotografije letaka Pismo iz Srbije (dok. br. 15 a-c) u obliku razgovora između jednog Srbina i jednog jugoslavenski orijentiranog Hrvata u pogledu buduće Jugoslavije. Srbin prihvaća ideju te buduće Jugoslavije samo pod uvjetom 'da vi Hrvati Jugosloveni uspijete izvesti unutar hrvatskog naroda duboki politički i moralni obrat, koji će slomiti hrptenicu katoličko-austrijskom mentalitetu hrvatskih masa, i da radikalno odstranite iz hrvatskog društva sve, što pogoduje takovom duhu i da jednom zauvijek onemogućite upliv katoličke crkve na hrvatski narod...' Jednom riječju, da hrvatski narod prestane biti katolički i da prijeđe na srpsko pravoslavlje."

Alojz Stepinac obavještava papu Pija XII o efektima te akcije pokrštavanja u Dalmaciji. *"Već danas prelaze na pravoslavlje prijatelji četnika katoličke vjeroispovijesti u zoni okupiranoj po talijanskoj vojsci. Na čelu se toga pokreta nalazi poznati splitski mason Silvije Alfirević, upravitelj gimnazije u penziji; također i katolički svećenik Đuro Vilović, već dvadeset godina otpadnik, koji je napisao zloglasnu knjigu Majstor duša. Njihov je primjer slijedio nažalost izvjestan broj osoba, koje su orijentirane radikalno u jugoslavenskom smislu. Ako se ovo danas dešava na po Talijanima okupiranom području i također na talijanskom području Dalmacije, gdje četnici imaju samo ograničeni upliv, kakav bi užas bio u slučaju, da bi se osnovala velikosrpska država".*

Stepinac, potom, komentariše sadržaje četničkih letaka, posebno one pod nazivom *Krik iz jame.*

"Ovdje treba naglasiti veliku mržnju na katoličku Crkvu kao takovu, koja izbija iz svih letaka i spisa četnika i velikosrba. Karakteristično je, da svi ti leci meću uvijek na istu liniju boljševika, ustaše i 'klerikalce', tako i priloženi letak 'Krik iz jama' br. 9 od 23.

I 1943. godine 'đavolska družba ustaša, crnih internacionalnih klerikalaca i pljačkaša partizana', ili u br. 1 od kraja listopada 1942. g. 'za nikoga nije više tajna suradnja katoličkog klera s partizanima' (dok. br. 16).

Isti letak Krik iz jame br. 9 piše za slučaj pobjede četnika nad partizanima: 'komunisti gube bitku i krv mora završiti strahotu od njih započetu. Komunisti moraju u tom slučaju nestati, također i svi njihovi pomagači: ustaše, klerikalci i svi oni koji su ih pomagali. To pobjedniku nalaže nužda da se održi, budući da nitko ne može zahtijevati od pobjednika, da olakšava nutarnji razdor, izdajstvo i sabotaže'.

Letak (dok. br. 17) 'Jugoslovenskim nacionalistima', poslat nam od preuzv. biskupa splitskog dr Bonefačića, napada katolički kler, objavljujući izmišljotine, da su katolički svećenici blagosiljali ubistva potvrđena u Hrvatskoj. Među drugima spominje se i nadbiskupa dr Šarića i mene. Štoviše i Svetu Stolicu se okrivljuje što je izaslala apostolskog delegata.

"Za ubistva, koja su se u mnogim slučajevima desila kao neposredna posljedica odmetničkih zlodjela, bile su krive 'legende i kipovi kršćanskih mučenika', od kojih je hrvatski narod 'učio u razdoblju od tisuću i tri stotine godina veze sa Svetom Stolicom' ('Krik iz jama' br. 1 od listopada 1942.)"

Uzvraćajući na sve druge optužbe katoličkog klera sa srpske strane, a naročito sa strane četnika, Stepinac opširno iznosi istorijat odnosa katoličke, s jedne, i SPC-a, s druge strane, te velikosrpske organizacije *"koja upravlja takove krvave klevete spram katoličke Crkve"*. Pri tome brani dr. Josipa Štadlera, pa dr. Ivana Šarića, uključivši administratora jedne sarajevske župe Bralu, *"koji je vlastitom rukom - kako farizejski tvrde tužitelji - u selu Alipašin Most kod Sarajeva poubijao izvjesne Srbe"*. To on naziva *"totalnom izmišljotinom"*. Krunski dokumenat koji ilustruje neutemeljen napad četnika na katolicizam i papinstvo predstavlja članak u četničkim novinama *Vidovdan*.

"Drugi dokument, koji šaljemo u fotografiji i u prijevodu (dok. br. 20) je uvodni članak četničkih novina 'Vidovdan', br. 5, godište 2, od 19. ožujka 1943. koje su bile umnožavane u Mostaru, a pod naslovom 'Otrov Bordžija'.

Prepuštamo samoj Svetoj Stolici da utoliko bolje prosudi sve te sramotne izmišljotine i strašne klevete nanesene od strane srpskih četnika samoj ideji papinstva i rimskog katolicizma. Za njih papinstvo ne predstavlja Leo Veliki ili Grgur VII, nego nasuprot Aleksandar VI. Papinstvo je zajedno s katoličkom Crkvom onaj strahoviti otrov, koji 'kap po kap' kroz vijekove truje hrvatski narod prodirući u najskrivenije ćelije njegova moralnog bića! Isti taj otrov trovao je kroz 20 godina i Jugoslaviju i Srbe, ali su oni ipak nadvladali to trovanje, dok će Hrvati - poput Aleksandra VI - umrijeti od njihova vlastitog otrova.

Članak ne ostavlja nikakove dvojbe, da glavnu i najtežu krivicu za sve događaje u bivšoj Jugoslaviji, a također i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj snosi Papinstvo, rimski katolicizam, to strano drvo na srpskoj zemlji, koje treba posjeći i uništiti, ako srpski narod hoće biti sretan i slobodan. Mržnja na Papinstvo i katolicizam je ono što Velikosrbe kategorički navodi, da okrivljuju episkopat i katolički kler u Hrvatskoj, za sva izmišljena i istinita ubistva. Krivi smo što smo živi.

Mržnja srpskih četnika na katoličku Crkvu nije se manifestirala samo u riječima nego još punije i dokumentiranije u njihovim akcijama, koje bez sumnje premašuju i akcije crvenih partizana u Hrvatskoj.

Ne namjeravam ovdje izlagati cio katalog tih sotonskih zlodjela, koja bi mogla ispuniti nekoliko omašnih knjiga. Od razorenih katoličkih crkava navodim samo kao primjer fotografije crkava u Krnjeuši, Vojniću i Bosanskoj Krupi (dok. br. 21-24).

Četnici su postali 'antikomunistički' milicioneri i kao takovi primali od talijanske vojske oružje, živežne namirnice i plaću, mnogi Srbi bili su danju 'četnici' a noću 'partizani', noseći danju na kapi četničke oznake, to jest mrtvačku lubanju, a u džepu crvenu zvijezdu, a noću obrnuto; ubijajući danju katoličke Hrvate kao 'komuniste'a noću kao protivnike komunizma (dok. br. 25-35). Za ilustra-

ciju 'antikomunističkoga' četništva šaljemo fotografiju vanrednog svećenika Don Jakova Barišića iz Gradačca (biskupija vrhbosanska), kojemu su četničke zvijeri odrle kožu s glave i odrezali jezik, kao komunistički primjer, staroga Don Vida Puticu, Don Đura Gašparovića, župnika u Bosanskom Grahovu, rodnom kraju sarajevskog atentatora Gavrila Principa. Stavljen na strahovite muke taj je svećenik i dobročinitelj tog istog pravoslavnog pučanstva; te Don Krešimir Barišića, župnika u Krnjeuši, kojemu su odsjekli jezik i uši i iskopali oči i onda ga još živa bacili u vatru crkve u plamen. Posljednje žrtve četnika u Hercegovini, Dalmaciji i Bosni izostavljamo ovdje, ali ne možemo izostaviti pet katoličkih sestara, kćeri Božanskog Milosrđa iz samostana na Palama kod Sarajeva. Fotografije (dok. br. 38) ih prikazuju na vratima njihova samostana (koji je kasnije bio zapaljen) i među njima su sestra Behrmana (+) i sestra upraviteljica Julija Ivanišević (+ +), koja je zbog svojih dobrih djela učinjenih mjesnom u većini pravoslavnom pučanstvu bila prozvana 'majka kraja na Palama'. Te su sestre bile odvedene u Goražde na rijeci Drini, gdje su, da se spase od strahote obeščašćenja sa strane tih zvijeri u ljudskoj spodobi, skočile s prozora visoke zgrade i u dvorištu bile okrutno ubijene.

Dalmatinski su četnici u svojoj perfidiji išli tako daleko, da su gotovo identificirali komuniste i katolike, naročito one organizirane, iako ne može postojati upravo veća razlika između katolicizma i komunizma u teoriji i praksi. Svrha je toga jasna. Pod izlikom progona komunista treba ubiti što je moguće veći broj katolika i prirediti teren za radikalno iskorjenjivanje katolicizma na području buduće Velike Srbije".

Sveti Oče!

Vjerujući duboko u Božansko Milosrđe i u Božansku Providnost, čijim ste izabranim oruđem, preporučam Vašoj očinskoj brizi i Vašim molitvama našu Nezavisnu Državu Hrvatsku, smatrajući da time u isto vrijeme na najbolji način preporučam Svetu vjeru u mojoj domovini i na Balkanu.

U presvetom Srcu Isusovom uvijek najodaniji

Nadbiskup i metropolita zagrebački"

Zagreb, 18. svibnja 1943.

Na suđenju nadbiskupu Alojziju Stepincu odbrana je tvrdila da ovo nije autentično, da je to *ustaški falsifikat* i *ustaška tvorevina*, da je pisana talijanski dok su sva druga pisana latinskim jezikom, te da je kopija nađena u arhivu ustaškog ministarstva vanjskih poslova. I Kavali (Fiorello Cavalli) *Suđenje zagrebačkom nadbiskupu*, po saznanju dr. Ivana Cvitkovića, piše da je to napisao neko ko je htio obmanuti Svetu Stolicu. Kavali navodi da je kardinal Maglione potvrdio 17. juna 1943. prijem jednog izvještaja Alojzija Stepinca, ali da je aludirao na izvještaj datiran 24. maja 1943. godine. List *L'Osseratore Romano* 11. oktobra 1946. piše: *"Na zagrebačkom suđenju od 2. oktobra javni tužilac je prezentirao kao teret za njegovu ekselenciju gospodina Stepinca hrvatski prijevod pisma, kojeg je nadbiskup navodno poslao Svetoj Stolici 18. maja 1943. godine. Ovlašteni smo da izjavimo da smo, nakon što smo izvršili uvid u Arhiv Držav-*

nog sekretarijata, pronašli samo nekoliko listova s datumom od 18. maja 1943. godine, čiji sadržaj samo djelimično odgovara rezimeu izvještaja, kojeg pominje javni tužilac". To znači da je izvještaj stigao Svetoj Stolici. Dr. I. Cvitković piše (isto, 153) da je T. Dragoun u knjizi *Le dossier du cardinal Stepinac* (Paris, 1958.) naveo kako je *"na početku procesa komunistički režim"* znao da je Stepinac *"sakupio sva dokumenta o zločinima okupatora u našoj zemlji i lično ih odnio poglavaru Crkve u Rim"*.

Jedanaesti dio

MUSLIMANI IZMEĐU PORUKA LONDONSKOG RADIJA, IZBJEGLIČKE VLADE, RAVNOGORSKOG I USTAŠKOG POKRETA

LONDONSKE PORUKE MUSLIMANIMA

"Pavelić je izmislio Dražinu naredbu o tobožnjem uništenju Muslimana od strane Srba" - "Ustaše će poklati sve Muslimane kao ovnove kada na vas bude došao red posle pravoslavnih Srba" - (Radio-London - vojna emisija 29. maja 1942.)

Radio-London se obraćao i Muslimanima: 22. maja 1942. godine on ih upozorava na narodni sud. *"Dva naša podoficira bačena parašitima u Jugoslaviju uhvaćena su od strane Muslimana i predata Nemcima. Ovo je izdajnički postupak za koji će doći sigurno zaslužena kazna od strane narodnog suda. Neka braća Muslimani ne zaborave da su im jedini neprijatelji Nemci, Talijani i Pavelićeve ustaše..."*

Vojna emisija od 29. maja 1942. godine je nazvana *"Poruka Muslimanima"*. I. major: *"Danas se obraćamo našoj braći Muslimanima u Bosni, naročito muslimanskoj inteligenciji: da pomažu četničke odrede đenerala Draže Mihailovića, da im priđu i da stupe u otvorenu borbu protivu Pavelićevih ustaša i muslimanskih izroda, ubica i ološa.*

Neka muslimanska inteligencija, viđeni ljudi i domaćini zađu po narodu i prostim muslimanima objasne ko su Pavelićeve ustaše i šta oni hoće... Sam Pavelić je pri otvaranju hrvatskog Sabora rekao: jedna država, jedan narod, jedna vera. A to znači da muslimanima nema mesta u Pavelićevoj razbojničkoj državi".

II. major: *"Mi znamo da je jedan manji deo muslimana zaveden i ušao u ustašku i Pavelićevu vojsku. Mi znamo da su ti muslimani izrodi i izdajnici vršili najgora zverstva i pokolje nad Srbima zajedno sa ustašima; ali isto tako mi znamo da je ogromna većina inteligencije i dobrih domaćina ostala po strani i protivu onih muslimanskih izdajnika koji su sarađivali u pokoljima sa ustašima i Pavelićevom redovnom vojskom... Pavelić svima sredstvima radi da mobiliše sve muslimane i da samo njih šalje protivu njihove braće Srba. U tom cilju je izmislio Dražinu naredbu o tobožnjem uništenju Muslimana od strane Srba. To je laž da bi vas zadržao za sebe i svoje razbojnike... Pavelić hoće samo jednu veru - katoličku. Zato u pesmi ustaše kažu: Teramo Srbe preko Drine / A Balije ćemo do Medine / Čekajte Balije, dok odu Talijani / Postaćete svi vi ustaški kurbani."*

I. major: *"Kurban je, znate, ovan koji se kolje na Bajram. Znači da će i vas ustaši poklati sve kao ovnove, kad na vas bude došao red posle pravoslavnih Srba..."*

II. major: *"Srbe u Bosni pozivamo da raširenih ruku prime muslimanske borce, koji hoće da pomažu đenerala Mihailovića u borbi protivu Nemaca i Pavelićeve razbojničke vojske, za slobodu našeg naroda, za slobodu ispovedanja svoje pradedovske vere i za vaskrs velike Jugoslavije, gde će brat biti mio ma koje vere bio...*

Čas pobede se bliži. Jugoslavija će sigurno vaskrsnuti slobodna i onda će doći čas obračuna sa ovima narodnim izdajnicima..."

O MUSLIMANSKOM PREDSTAVNIKU U KRALJEVSKOJ VLADI U IZBJEGLIŠTVU

"Naša je nesreća što nema muslimanskog predstavnika u kr. vladi, bilo bi to, da biste Vi uzeli sebi jednog istaknutijeg Muslimana, koji ima dobar glas i političkog korjena u narodu, davši mu odgovarajući rang predstavnika Muslimana i savjetnika po svim pitanjima koja se odnose na krajeve u kojima Muslimani žive".[138]

O odnosu četničkog pokreta i kraljevske izbjegličke vlade prema Muslimanima dr. Ismet Popovac i Mustafa Mulalić kao funkcioneri ravnogorskog pokreta imali su podudarna gledanja. Njihova shvatanja su istovjetna i u pogledu na prisustvo muslimanskog predstavnika u izbjegličkoj vladi u Londonu. Obojica su to odsustvo smatrali za nesreću toga muslimanskog stanovništva. Iskazano je to u Popovčevom pismu Draži od 21. jula 1941. a kod Mulalića u njegovom pismu Muhamedbegu Preljuboviću, predratnom narodnom poslaniku iz Bijeljine, 3. decembra 1943. godine.

Kako piše Mensur Seferović, Popovca nije napuštala nada da će ipak biti usvojen njegov prijedlog Mihailoviću. Na više sastanaka njegovih sljedbenika, muslimanskih političkih prvaka, izražavana je želja da i Muslimani dobiju jednog predstavnika u izbjegličkoj vladi u Londonu. Taj predstavnik bi bio dodijeljen i pridodat generalu Mihailoviću radi saradnje i rada u krajevima gdje žive Muslimani. Time bi se, kako je smatrao Popovac, *"razbile sve intrige i smicalice, posebno od strane komunista, da Vlada u Londonu i Draža Mihailović nisu prijatelji muslimana".*[139]

Dr. Popovac će, nešto kasnije, tačnije u jesen 1942. godine, predložiti Mihailoviću da se založi da u izbjegličkoj jugoslovenskoj vladi Muslimani dobiju zvaničnog predstavnika. To lice bi se nalazilo u zemlji, uz Mihailovića, a u Londonu bi ga zamjenjivao jedan od vladinih ministara koji je poznat među Muslimanima. Predložio je Srđana Budisavljevića, Miću Trifunovića ili Milana Grola. Istakao je da je to potrebno da bi se *"rad sa više autoriteta sprovodio u narodu"*, i da bi se suzbila komunistička propaganda.[140]

"Ovu stvar smatram za najvažniju, i ukoliko bi se prihvatila trebalo bi joj dati najveći popularitet, zato što se neprijateljska propaganda služi svim mogućim podvalama, kao na primjer onom o namjeri Srba da potpuno iskorijene Muslimane i slično" - piše Popovac Mihailoviću.

"Kada u kr. vladi u Londonu mogu da sjede dva Hrvata (dr. Juraj Krnjević kao potpredsjednik vlade i ministar pošta, telegrafa i telefona, te dr. Juraj Šutej, ministar finansija i zastupnik ministra trgovine i industrije) i to u vrlo važnim funkcijama,

138 Pismo dr. Ismeta Popovca Draži Mihailoviću 21. jula 1942. godine, VII, Ča, k. 226, reg. br. 2/8.

139 VII, ČA, k. 226, f. 8, dok. 2.

140 VII, Ča, k. 226, reg. br. 2/8.

čija su sabraća i jučerašnje političke pristaše skoro kolektivno dejstvovala u pljačkama i zločinima nad Srbima, a da se ni jedan od njihovih ranijih pristaša nije javno ogradio od tih zločina i pljačka, onda je moj gornji zahtjev odnosno prijedlog potpuno razumljiv i opravdan, ne samo sa gledišta Muslimana, nego još više sa gledišta srpskog odnosno sa gledišta cjeline".

I Mustafa Mulalić je na istim talasima sa Popovcem kada piše:

"Nesreća je što muslimani nemaju svog predstavnika u Londonu i Kairu a da hrvatski predstavnici brane interese svih Hrvata... Oni svu krivicu nastoje oboriti na muslimane, praveći nas istočnjačkim krvolocima i podmetajući nam hereditarne sklonosti zločinima". Mulalić je *"nemoćan da se sam brani, ako me vlast više neće podupreti."* Ako već muslimani nemaju svog sagovornika, onda su dužni da *"bar u zemlji organizujemo akciju svoga spasavanja, kako ne bi ostali na strani pobeđenih".* Ako bi ostali na strani pobijeđenih, za ustaške zločine bi Muslimani *"platili ceo ceh, i svoju budućnost sasvim upropastili. I ukoliko ne bi bili sasvim uništeni, jedini izlaz bio bi nam selenje u Tursku".*

U vrhu četničkog pokreta su ignorisali te prijedloge.

POLEMIKA O MUSLIMANIMA NA RELACIJI LONDON - ZAGREB

Dr. Većeslav Wilder: "Wilhelm Rieger iz vodstva ustaškog pokreta je na Zagrebačkom radiju 7. maja citirao samo ove moje reči da su Muslimani najvernije sluge fašizma i - dodaje svoju izmišljotinu - da tražim ja... pa Jug. vlada, pa i London i Moskva traže, da se svi Muslimani istrijebe i unište"

U sadržajima emisija Londonskog radija nalazilo se mjesto i za Muslimane u pozitivnom ili negativnom smislu, već kada je, kako i kome trebalo. Spominje ih i dr. Većeslav Wilder, koji je inače u izbjegličkoj vladi zadužen za pitanja propagande. Javio se jednom o Muslimanima, ali mu je odgovorio i jedan broj listova u NDH, pa i Radio-Zagreb. Zato se on 4. juna 1942. godine ponovo, polemički, oglasio u Radio-Londonu. *"U Zagrebu postoji Wilhelm Rieger... pre rata studirao u Berlinu vještinu njemačke propagande... da bi pokazao kako je izučio zanat dr Gebelsa, on je na Zagrebačkom radiju, 7. maja, citirao samo ove moje reči da su Muslimani najvernije sluge fašizma i - dodaje svoju izmišljotinu - da tražim ja... pa Jug. vlada, pa i London i Moskva traže, da se svi Muslimani istrijebe i unište... Jasno se vidi... da sam govorio o onim Muslimanima, koji sjede u Pavelićevoj tzv. vladi i tzv. Saboru... Citiram iz govora zagrebačkog imama Ismeta Muftića: 'Ono što smo mi Muslimani pretrpjeli u ovo dvadeset godina, ne da se ni zamisliti, a ne kamoli riječima izložiti... naša duša i naša vjera bili su bez zaštite...' A pred njim je stajao potpredsjednik Pavelićeve tzv. vlade Džafer Kulenović... u poslednje tri godine sjedio je kao Ministar u Jug. vladi, sve do rata...*

Muftić je i ovo rekao: 'prekonoć smo od gospodarski najjačeg čimbenika postali najsiromašniji element, a naročito naša aristokratija.'

U tom grmu leži zec.

Ali na sreću... započela je jedna socijalna revolucija... da rad ima da dođe do svoje pune vrijednosti... Poraziti i društvene parazite, ustaške begove i feudalce..."

U emisiji je, nakon izlaganja dr. Wildera, pročitana i pjesma Poglavnik Saliha Alića, pjesnika Muslimana bivšeg jugoslovenskog narodnog poslanika.

'Vlada' nije uspjela odvući ni jednog jedinog Hrvata islamske vjere u tabor Londonskih i moskovskih slugu - piše Munir Šahinović Ekremov. I dodaje: *"Većeslav Wilder, ogavni sluga krvavoga Beograda u času kada je Pribićević svim snagama pokušao prebiti Hrvatima kralježnicu, 'delegiran' je bio od strane 'jugoslavenske vlade' da prelomi štap nad glavom naših Hrvata-muslimana".*[141]

Sa istupanjima Većeslava Wildera na Londonskom radiju o Muslimanima u polemiku se upustila *Hrvatska Sviest* iz pera Munira Šahinovića Ekremova. On napada Londonski krugoval za ono što je taj krugoval rekao o *Hrvatima-muslimanima* kroz usta Wildera. Ekremov piše da je *"sablastna 'jugoslavenska vlada' u Londonu, skup biednika i očajnika, hrvatskih krvoloka i plaćenika, koji pobjegoše pred narodnim sudom, konačno podpuno jasno odkrila svoje karte pogledom na jedan vrlo važni čimbenik u hrvatskom narodu i NDH". Naime, ta je 'vlada', poslie duže šutnje, konačno zauzela, kroz usta - Većeslava Wildera, 'stav prema muslimanima, tj. Hrvatima islamske vjere!' Ta vlada"* - kako piše Šahinović Ekremov *"nije uzpjela odvući utabor Londonskih i moskovskih sluga niti jednog jedinog Hrvata islamske vjere. I to ju je ljuto zabolilo, jer bi joj za njen jugoslavenski 'garnierung' i za iskaznicu 'jugoslavenstva' pred Londonom, Vashingtonom i Moskvom trebao makar kakav bio musliman s područja propale Jugoslavije. Hrvati islamske vjere u času razpada Jugoslavije bez iznimke su bili za NDH. A kada su Hrvati muslimani neslomivom odlučnošću i veličanstvenim pregaranjem počeli uništavati komunističke i zločinačke bande po istočnoj Bosni, od kojih je sablastna 'jugoslavenska vlada' u Londonu zajedno sa Churchillom i Staljinom očekivala mnogo, tada je tim izdajnicima i plaćenicima postalo posve jasno, da se od Hrvata islamske vjere nemaju nadati bilo kakvom dobru. Njihovom strpljenju, pogledom na muslimane, došao je kraj".*

Ekremov potom reda, jednu za drugom, činjenice koje su *"te fantome udarale ravno po glavi: u času sloma Jugoslavije pokazalo se je, da je u ustaškom pokretu u domovini sudjelovalo mnogo Hrvata-muslimana; u tome času se je posve bjelodano pokazalo koliko su Hrvati-muslimani mrzili Srbiju odnosno Jugoslaviju, muslimani su po čitavoj Bosni i Hercegovini prvi otimali vlast iz ruku Srbijanaca i ustrojavali vlast u oslobođenoj domovini; Hrvati islamske vjere, na prvi poziv, poslali su upravo neočekivano veliki broj istinskih dobrovoljaca na iztočno bojište, da svojim junačkim mišicama dotuku boljševičku kugu, koja je glavna nada 'jugoslavenskih'*

141 *Hrvatska Sviest*, 1. VII 1942.

sablasti u Londonu; posade, postave, domobranske i ustaške postrojbe, koje su očistile Bosnu i Hercegovinu od odmetničkih zlikovaca i boljševičkih i židovskih krvoloka, bile su velikim dielom sastavljene od Hrvata-muslimana; sve bivše muslimanske političke stranke, skupine i struje jednodušno i bez iznimke prihvatile su misao ustaške države i sarađuju u njoj punim snagama; ustaški pokret u muslimanskim i mješovitim naseljima nošen je snagom Hrvata islamske vjere; i tako dalje, sve su to činjenice - a najviše što su Hrvati islamske vjere tako duboko i tako odlučno shvatili borbu za Novi Red i Novu Pravdu u Europi - razdražili su 'jugoslavensku vladu' u Londonu, i ona je konačno prelomila štap nad glavom naših muslimana".[142]

"Bjelosvietski izmet češko-židovskog podrietla, čije je zlokobno ime tako dobro upamtila čitava Hrvatska osjetivši na svojim leđima, Većeslav Wilder, ogavni sluga krvavoga Beograda u času kada je Pribićević svim snagama pokušao prebiti Hrvatima kralježnicu, 'delegiran' je bio od strane 'jugoslavenske vlade' da prelomi štap nad Hrvatima-muslimanima. Prie nekoliko dana taj je probisviet na Londonskom krugovalu, u ime 'jugoslavenske vlade' 'izjavio' da su muslimani notorni fašisti' i da njih 'vlada' u svojim 'oslobodilačkim' nacrtima u obće ne uzima u obzir. Iza toga su sliedile prietnje, koje izazivaju ironičan smiešak, i grožnje, kojih se Hrvati boje koliko i lanjske kiše."

"Wilder je ovoga puta napao samo Poglavnika i muslimane. I mi se time ponosimo. Konačno su Londonci spoznali, da su Poglavnik i Hrvati islamske vjere jedno te isto, da je jedno i jednako za NDH i za Novu Europu. Podpuno pravilno su shvatili ti plaćenici i očajnici. To im priznajemo. Iz njih sada govore samo neutaživa mržnja i nemoćni bies, jer podpuno jasno osjećaju, da im se sve nade ruše u nepovrat: hrvatsko područje očišćeno je od zločinačke žido-boljševičke i četničke gamadi i njihovih zločina, a oni njihovi 'moćni' zaštitnici London, Moskva i Washington stenju pod nepodnošljivim udarcima mladih naroda, u divljem strahu čekajući vrlo skori dan, koji im nosi neumitnu propast."[143]

"DEMANTUJTE VEST DA DRAŽA DIRIGUJE POKOLJIMA MUSLIMANA"

"U zapadnoj Bosni širi se tendenciozan letak, kao da je potpisan s moje strane, u kome se govori o uništenju muslimana. Molim da ovo preko radio Londona demantujete kao krajnju izmišljotinu ustaško-nemačku. Mi muslimane imamo već u našim redovima i rado ih primamo pod uslovom da sami kazne zločince koji su sa ustašama činili pokolje našeg naroda. Potrebno je da se ova laž što pre demantuje".[144]

142 M. Š. Ekremov, *Hrvatska Sviest*, 1. srpnja 1942.
143 M. Š. Ekremov, *Hrvatska Sviest*, 1. VII 1941.
144 VII, Ča, k. 293, reg. br. 4/1

Četničkoj propagandi nije odgovaralo probijanje istine u svijet o zlodjelima počinjenim nad nesrpskim narodima. Zato se i u Dražinoj depeši 26. marta 1943. traži da ona bude dostavljena predsjedniku izbjegličke vlade i da se demantuje *preko radio Londona*. O pokoljima Muslimana i Hrvata, inače, živa je i učestana prepiska na relaciji Dražin štab Vrhovne komande - izbjeglička vlada u Londonu, te njena ambasada u Vašingtonu. Postavljana su, i s jedne i s druge strane, pitanja i davani demantiji. Valjalo je skriti istinu od međunarodne javnosti.

Kako je ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić 4. februara 1943. tražio od vlade u Londonu demanti tvrđenja obznanjenih na stranicama časopisa *Tajm*, tako i predsjedništvo kraljevske vlade osam dana kasnije (12. februara 1943) šalje šifrovanu depešu Fotićevoj ambasadi u Americi. Od Fotića se zahtijeva da *"demantuje vesti kako DM rukovodi pokoljima Hrvata i Muslimana"*. Ministarstvo inostranih poslova je takav zahtjev proslijedilo *Ambasadi Nj. V. Kralja u Vašingtonu*. Depeša je kratka: *"Molim demantujte vesti da Đeneral Mihailović diriguje pokolje Hrvata i Muslimana. On naprotiv pokušava da organizuje saradnju svih Jugoslovena u borbi protiv osovine"*. U potpisu: Jovanović (Slobodan, koji je, uz funkciju predsjednika vlade, bio i zastupnik ministra inostranih poslova u svom kabinetu).

"Ovde je iz verodostojnih izvora stigla vest da ste izdali naredbu da se u Bosni a naročito u Novopazarskom Sandžaku pobiju svi imućniji Muslimani i da ste u isto vreme stavili na znanje da će posle rata svi bosanski Muslimani biti preseljeni u Tursku."[145]

Doslovce tako piše predsjednik Jugoslovenske izbjegličke vlade Slobodan Jovanović 3. maja 1943. godine Draži Mihailoviću. Pa dodaje: *"Ja sam primio s najvećom rezervom ove vresti jer znam prema vašim izveštajima da ste tražili saradnju sa Muslimanima i da ste je u nekoliko bili i postigli. Prema tome sklon sam verovati da pomenute vesti šire sami Muslimani iz straha od odmazde za pokolje Srba koji se jednim delom stavljaju na račun Muslimana. Ipak zato smatram za potrebno da vam svratim pažnju na sve štetne posledice koje bi raspirivanje mržnje između pravoslavnih i Muslimana moglo imati."*

Program ravnogorskog pokreta je istovremeno bio i program jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Ona je u tom pokretu u njegovim oružanim formacijama dobila moćno sredstvo i instrumenat za ostvarivanje svojih političkih ciljeva. Njen predsjednik, i pored toga, *"s najvećom rezervom"* prima vijesti o fizičkom istrebljenju muslimanskog stanovništva utvrđenom tim programom. Čak dopušta mogućnost da one nisu istinite, jer ih *"šire sami Muslimani"*. Kaže da shvata šta bi značilo i kakve bi štetne posljedice donijelo raspirivanje mržnje između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva. On, kao, nije znao, ili se pravio da ne zna ono što su programski ciljevi ravnogorskog pokreta. Slobodan Jovanović je najprije bio potpredsjednik, a zatim i predsjednik te vlade.

145 Arhiv VII, Ča, k. 281, reg. br. 20/1-

Iz tih ciljeva je jasno da su se ravnogorci borili za Veliku Srbiju kao državni teritorij očišćen od nesrpskih naroda i nacionalnih manjina. Na njima je zasnovana i četnička propaganda, koja je poprimila monstruozne razmjere u raspirivanju mržnje prema Muslimanima i Hrvatima.

"Muslimani sve do sada najšire korišćeni od ustaša i okupatora. Naš živalj sprema i vrši odmazdu" - obavijestio je Draža predsjednika vlade u Londonu jednim od svojih telegrama koji su otpremljeni iz njegovog štaba od 5. do 14. maja 1942.[146]) Telegrafski nazvana odmazda u njegovoj propagandi dobila je floskulu da su *"osvetničke čete vratile šilo za ognjilo"* Turcima. Time je praktično potvrđivana priroda i ideologija i četničkog i ustaškog pokreta. Njima je prirođen teror, nož i fizičko istrebljivanje nesrpskih od četnika i srpskog naroda od ustaša. To je sastavni dio njihovih programa. Uobičajena metoda u likvidacijama, naročito na seoskim područjima, bilo je klanje nožem, jer su i četnici, nalik ustašama, sljedbenici *"kulta noža"*, pa su u narodu prozvani koljačima.

Do depeše upućene Draži od predsjednika izbjegličke vlade izvedene su mnogobrojne četničke terorističke aktivnosti u raznim formama i u raznim dijelovima zemlje.[147] Tako dogodio se niz pokolja Muslimana u jugoistočnoj Bosni u decembru 1941. i u januaru i avgustu 1942. godine. Istočna i jugoistočna Bosna teško su pogođeni zlodjelima protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Veliki teror protiv Muslimana dogodio se u Sandžaku i jugoistočnoj Bosni u januaru i februaru 1943. godine. Četničke jedinice iz Crne Gore, nakon odloženog *marša na Bosnu*, dobile su naređenje da početkom januara i opet početkom februara 1943. godine preduzmu *akcije čišćenja* Muslimana u srezu Bijelo Polje u Sandžaku, pa u čajničkom srezu, u dijelu fočanskog sreza u jugoistočnoj Bosni, te u općini Pljevlja. Te akcije su rezultirale masovnim pokoljima žena, djece, staraca, paljenjem sela i pljačkama. Četničke jedinice su uništavale sve pred sobom.

PREDSTAVLJANJE POKOLJA HRVATA U STRANOJ PROPAGANDI

"Demantujte da odredi generala Draže vrše pokolj nad Hrvatima"

Komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku Slobodan Jovanović dostavlja prepis depeše o kampanji koja se u Americi vodi protiv generala Mihailovića *"od strane naših činovnika u američkoj štampi i preko radija"*.[148]

146 VII, Ča, k, 275, reg. br. 1/1

147 Pregled tih aktivnosti može se naći u mnogim izvornim dokumentima i istoriografskoj literaturi, u obrazloženju presude vojnog suda koji je u ljeto 1946. godine sudio generalu Mihailoviću i njegovim saradnicima; The trial of Draža Mihailović, 519-523.

148 Pov. br. VK 2305 od 14. XII 1942.

Predsjednik izbjegličke vlade nalaže ministarstvu spoljnih poslova da se taj prepis uruči kraljevskim poslanicima u Vašingtonu, Ankari, Moskvi, Bernu, Kairu, Štokholmu itd. *"Ustaška propaganda u Italiji pustila je u celi svet da odredi generala Mihailovića vrše pokolj nad nevinim Hrvatima. S druge strane proturaju fotografije, tobož zaklane u Doboju 1. juna 1942. godine. U jednoj fotografiji vide se ustaša, domobran, Nemac i četnik. Na drveću nema lišća a postoji sneg u junu mesecu. Ova fotografija pretstavlja najobičniju fotomontažu što je ustanovljeno detaljnim pregledom. Nemac i domobranac osvetljeni su sa leve strane, a četnik sa desne strane kao da su dva sunca svetlila u isto vreme. Domobranac je pukovnik Franjo Šimić koji je bio lični ađutant kraljev a sada se nalazi kao komandant puka. Četnik je major Đokić koji je sa svojim sinom iz Sarajeva otišao u šumu. Majoru Đokiću ustaše su ubile ženu i dve kćeri. Sama ova činjenica dovoljno je da demantuje ovo. Naređujem da se demantuje autentičnost ove fotografije. General Mihailović čak ne uništava ni sve domobrane već ih razoružava i pušta kući. Ubija ustaše do poslednjeg. Cela ova propaganda ima cilj da spreči Hrvate koji sve više prilaze otporu protivu ustaša".*

TURSKA KAO DRŽAVA NA KANTARU SA FIZIČKIM ISTREBLJENJEM MUSLIMANSKOG STANOVNIŠTVA U JUGOSLAVIJI

U telegramu kojim obavještava predsjednika emigrantske vlade o *odmazdama našeg življa* Draža nagovještava izglede za *preorijentaciju kod Muslimana*. Ne zbog eventualne promjene programske usmjerenosti svog pokreta ka uništenju Muslimana nego radi očekivanog angažovanja Turske. Bio je uvjeren da će Turska uskoro ući u rat na strani *naših saveznika*.

On je znao da predsjednik Ministarskog savjeta i zastupnik ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva Slobodan Jovanović mora, u vezi sa stavom ravnogorskog pokreta prema Muslimanima, voditi računa i o ulozi Turske u međunarodnoj politici. *"S pogledom na ulogu koju Turska ima u međunarodnoj politici, kao i na ulogu koju može dobiti u idućim ratnim događajima, naš položaj na diplomatskom polju bio bi jako otežan ako bi se vama kao ministru vojske mogle pripisati neprijateljske namere prema Muslimanima. Ja se čvrsto nadam da ćete Vi ostati i dalje pri vašoj dosadašnjoj pomirljivoj politici prema Muslimanima i da ćete naći načina da demantujete glasove koji se šire u protivnom smislu. Bilo bi mi vrlo potrebno da vaš odgovor dobijem što pre"*[149]

Četnički istrebljivački stav je tako poprimio obilježja *dosadašnje pomirljive politike prema Muslimanima*. Jovanović prepušta Draži da *"nađe načina da demantuje glasove koji se šire u protivnom smislu. "Razdor između Hrvata i Srba,*

149 VII, Ča, k. 281, reg. br. 20/1-2.

kao i borba između četnika i partizana otvara ovde uverenje da se Jugoslavija, zbog nedovoljnog moralnog jedinstva, ne može održati. To bi se uverenje samo još pojačalo ako bi se otvorio i jedan verski rat između pravoslavnih i Muslimana". Draža u odgovoru ne poriče vjerski karakter nastalog sukoba. Ne kaže da je taj sukob proizvod planskog čišćenja državnog teritorija buduće Velike Srbije. Umjesto da demantuje glasove koji se šire o uništavanju nesrpskih naroda Draža te demantije traži od izbjegličke vlade.

"Molim hitnu propagandu putem radia i letaka Muslimanima za saradnju sa Srbima da ih u saradnju prime. Za one u Arbaniji govoriti o balkanskoj uniji da bi ih privukli nama jer mrze Italijane".[150]

Kad je upozoravao Mihailovića na suzdržavanje od otvorene politike fizičkog istrebljivanja Muslimana predsjednik izbjegličke vlade u Londonu je veoma dobro znao kakvu je ulogu imala Turska u međunarodnim odnosima i, naročito, šta ona predstavlja i znači u spoljnoj politici Velike Britanije. Ta zemlja je bila osjetljiva tačka u anglo-sovjetskim odnosima. Postala je to prije Hitlerovog napada na Rusiju. Kad su u aprilu 1941. godine potisnuti iz Grčke, Britanci su bili uvjereni da će naredni Hitlerov cilj biti Sovjetski Savez. Staljin nije uvažavao britanska i druga upozorenja na opasnost koja mu je prijetila. Analitičari savremenih zbivanja uočavali su da Britanci žele da se zavade Turska i Rusija, kao što im je stalo do toga da Turska niukom slučaju ne pristane uz Njemačku. Oni su, štaviše, nastojali da se Turska uvuče u rat protiv Njemačke. U tom slučaju, kako su očekivali, njemačka vojna sila će biti primorana da se ubrzano povlači sa Balkanskog poluostrva, pošto ne bi imala snage da brani istureni jugoistočni blok. Ostvarenje tih planova onemogućeno je odlučnošću Turske da ne napušta svoju politiku neutralnosti.

Da neće prelaziti tursku granicu Hitler je čvrsto obećao turskom predsjedniku Ismetu Ineniju (Inönüju). I Nijemci su, sa svoje strane, podgrijavali turske sumnje prema SSSR-u. S takvim ciljem su obznanili da su Rusi, još u novembru 1940. godine, ponudili Bugarskoj tursko područje do crte Enos-Midia, te da je Molotov zahtijevao uporište u Tjesnacu.

"Prije nego što napadnu Sovjetski Savez Nijemci se moraju osigurati da nam Turska neće otvoriti Tjesnace. Prodiranje u Ukrajinu i na Kavkaz bilo bi pogibeljno ako bi britanska ratna mornarica mogla ući u Crno More" - kaže se u memorandumu Foren ofisa 23. travnja 1941. godine.

I pored igara Britanaca, Sovjeta i Nijemaca Turska je ostala neutralna. Ta neutralnost imala je više pronjemačko težište, a Britaniji nije omogućeno da pruži Rusiji pomoć kroz crnomorske tjesnace. Tursko nepovjerenje u Ruse upravljalo je turskom politikom. Ono je spriječilo britanske napore da Tursku uvuku u rat.

---

150 VII, Ča, k. 275, reg. br. 1/1.

Dvanaesti dio

IZBJEGLIČKA VLADA INJENI MINISTRI O BBC-u

VODI LI BBC VELIKOSRPSKU POLITIKU?

Većeslav Wilder i jezik na radiju

Iz četničkog vodstva u zemlji, kao i u emigrantskoj vladi, stalno je isticano kako u emisijama za Jugoslaviju u čitanju tekstova učestvuju samo Hrvati. Često je od ravnogoraca i protestovano protiv toga. Na njih se u NDH (Nezavisnoj državi Hrvatskoj) okomio i Radio-Rakovica 29. kolovoza 1942. godine. *"Iznenađuje u propagandi za Hrvatsku nesrećni izbor spikera neprijateljskih radio-stanica. Nerazumljivo je kad se za to upotrebljava "pan Vilder", koji ne samo da nije Hrvat, nego čak nije ni Južni Sloven... Njemu savjetujemo, u ličnom interesu, da šuti kada je riječ o unutrašnjoj politici u Hrvatskoj... Ipak, ton neprijateljskih krugovalnih stanica je takav da mora privući pažnju. Umesto da iznese činjenice, one upotrebljavaju veoma vulgaran govor i balkanski dijalekt... Sve to Hrvate ni malo ne smeta, jer unatoč svih njihovih poteškoća, oni posjeduju ono što jednome narodu je najsvetije - vlastitu državu... A to niti "pan Vilder", niti njegovo društvo ne može da izmijeni..."*

U Americi, gdje je upućen sa zadatkom da se bavi propagandnim poslovima *za jugoslovensku stvar*, dr. Ivan Šubašić je primio telegram iz Londona. Od njega je BBC tražio da se u jednoj od emisija na srpskohrvatskom jeziku obrati slušaocima u Jugoslaviji. Poratni ban hrvatske banovine najprije je telegrafski zatražio od potpredsjednika vlade dr. Krnjevića u Londonu mišljenje šta da odgovori na taj zahtjev. Ovaj je bio protiv toga da Šubašić istupi u toj radio-emisiji. Odgovorio je da su prije Šubašića to isto tražili od Krnjevića da govori. Nije prihvatio. Sugerisao je i Šubašiću da odbije.

Time je dr. Juraj Krnjević postao akter i u drugim sporovima unutar izbjegličke vlade. Ozbiljno je prigovarao jugoslovenskim emisijama na BBc-u. Optužio ih je da se u njihovim sadržajima vodi velikosrpska politika. Zahtijevao je uvođenje radio-emisija i na hrvatskom jeziku. To je otvoreno rekao i britanskom ambasadoru na Dvoru jugoslovenskog kralja Grinveju Rendelu. Grinvej je o tom razgovoru sa dr. Krnjevićem upoznao i Ralfa Mjureja, koji pismeno uzvraća britanskom ambasadoru. Jedini primjer koji Krnjević navodi kao argument svoga protivljenja srpskim emisijama je emisija Većeslava Wildera - piše Mjurej. *"Ako je to sve što mu smeta, zašto se onda ne poveže sa njim i objasni mu da je pogrešno što napada Stepinca. Ja sam spreman da Wilderu kažem da greši, no to je vrlo složen problem i zahteva dosta informacija koje ja ne posedujem, te mislim da meni nije mesto da se uplićem. Ta stvar mora da se reši isključivo između Krnjevića i Wildera i nema nikakvog smisla kriviti nas."*

Mjurej kaže da su od Krnjevića tražili da navede i druge primjere, ali ih on nije iznosio. Tražili su od njega i detaljnu analizu emisija kako bi se saznalo gdje BBC griješi po njegovoj procjeni. Ali Krnjević ni na to nije odgovorio. Krnjević se dopisivao i sa Lokhartom koji ga je pozivao u emisiju u jednoj važnoj prigodi. Krnjević je na taj poziv uzvratio grubim pismom, optužujući BBC da vodi velikosrpsku politiku. Odgovorio mu je Mjurej isticanjem da

s jedne strane pitanje hrvatskih emisija je djelimično riješeno time što već postoji nekoliko biltena na hrvatskom, a da je s druge strane to politički problem za koje rješenje, kako kaže Mjurej, *moramo tražiti na prvom mestu sa jugoslovenskom vladom.*

Zahtjev Krnjevića *da mu samo dopuste* da govori Hrvatima u Hrvatskoj nazvan je vrhuncem licemjerja. Jer, njemu je poznato da su za njega bilteni otvoreni u svako doba. *"Isto tako zna, kao što zna i jugoslovenska vlada, da smo ga više puta pozivali u emisije. Čak smo izrazili i spremnost da angažujemo hrvatskog čitača za bilten u kome bi on govorio i u kome bi se tretirali problemi od posebnog interesa za Hrvatsku."* Načinjen je spisak govornika, sve samih Hrvata, kako bi BBC bio siguran da ne pretežu srpski elementi u Londonskoj propagandi. *"Otkad je jugoslovenska vlada ovde, udvostručili smo pažnju da nam ne promakne neka prenagljena izjava i da propaganda uvek bude jugoslovenska. Bilo je sudova i grešaka koje nismo mogli kontrolisati, ali u celini smatramo da je Hrvatska bila podjednako zastupljena".*

Mjurej kaže da je Krnjeviću i Bićaniću predloženo da će BBC, ukoliko oni žele redovnu emisiju, pokušati da obezbijedi hrvatskog čitača za taj određeni dan, te da je na taj dan de facto stvoren hrvatski bilten u kome i Hrvati učestvuju. Smatralo se da je to najpogodnije rješenje, jer je bilo jasno da Krnjević neće nikad uspjeti da od jugoslovenske vlade dobije poseban bilten za Hrvatsku. Pa Mjurej dodaje *a ne znam ni zašto bi.* Tako su ostala otvorena pitanja neka vrlo složena, što je sve vodilo produbljivanju sukoba između Srba i Hrvata u Londonu, ministara u izbjeglištvu.

Nastojanja su da se udovolji Krnjevićevim zahtjevima. Ali *"ne možemo dozvoliti da se britanska vlada u liku P.W.E. BBC, a preko Krnjevića, meša u unutrašnju politiku Jugoslavije".* Na to BBC nije htio da pristane. *"Bilo bi fatalno ako bismo promenili stav prema jugoslovenskoj vladi"* - piše Mjuraj u tom pismu, čija je kopija otpremljena Kirk Patriku.

Ralf Mjurej navodi i poslednji argument: želi li Krnjević uopšte Jugoslaviju u budućnosti? U javnosti se izjašnjavao potvrdno. *"Ako je želi, zašto onda ne radi na tome, već svoj narod ostavlja bez vodstva i ohrabrenja? Zbog čega sprečava Šubašića, čoveka značajnijeg od njega, da pruži narodu ohrabrenje koje on ne daje?* Mjurej preporučuje britanskom ambasadoru pri jugoslovenskoj vladi Grinveju Rendelu da kaže Krnjeviću *"da mu takav stav donosi lošu ličnu reputaciju koja neće pomoći hrvatskoj stvari u zadobijanju naklonosti saveznika".* Mjurej, čak, piše da Krnjević *"izgleda da je isto toliko glup koliko i tvrdoglav i možda će urazumiti ako ga ne budemo uzimali za ozbiljno".*

Tako piše u dokumentima Arhiva BBC-a. To su i svjedočanstva o atmosferi koja je pratila radio-emisije pomno slušane u ratnim danima četrdeset druge godine. Da li ovo može pomoći boljem razumijevanju radija uopšte kao medija? BBC je u odnosima Velike Britanije sa jugoslovenskom izbjegličkom vladom ministre Hrvate u toj vladi smatrao kao *"vodstvo hrvatskog naroda"* uopšte.

HEGEMONIJA I KA MAKEDONIJI

I Tito je 22. septembra 1942. godine pisao Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju. *"... Vi sigurno slušate Londonsku radio-stanicu i primetili ste da se u govorima na srpskom jeziku ističu pretenzije za buduću hegemoniju velikosrpske klike ne samo u prijašnjim granicama nad narodima Jugoslavije, već i na čitav Balkan. Prema tome, iz iskustva koje mi imamo za ovih 16 mjeseci, vi treba da izvučete pouke i za vaš rad u Makedoniji na organizovanju narodnooslobodilačke borbe. Makedonski narod treba ubeđivati da jedino zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije može njemu osigurati slobodu".*

ZAŠTO IVAN ŠUBAŠIĆ ODBIJA UČEŠĆE NA BBC-U?

U svom pismu ambasadoru Grinveju Rendelu Ralf Mjurej spominje i dr. Ivana Šubašića. Kaže da potpredsjednik vlade dr. Juraj Krnjević sprečava Šubašića da učestvuje u emisiji BBC-a. Odranije je dogovoerno da se Šubašić direktno iz Amerike obrati, putem Londonskog radija, slušaocima u Jugoslaviji. Krnjević to nije dopustio. Bio je to incident na koji se morao oglasiti i H. D. Harison kao stručnjak za Balkan i urednik BBC-a za Jugoslaviju. On je vršio pritisak na Krnjevića da obustavi opstrukciju prema javnom istupanju dr. Ivana Šubašića. Cirkulisala je i prepiska u raznim pravcima. Jedan od tih pravaca je obraćanje predsjedniku vlade dr. Slobodanu Jovanoviću 4. avgusta 1942. godine. Harison ga moli: *"Bio bih zahvalan vašoj ekselenciji ukoliko upotrebi svoj uticaj i učini da dr. Krnjević izmeni svoj stav".* Iz prepiske se, ujedno, razjašnjava i priroda toga spora. Sa vrha BBC-a se, čak, javio I. A. Kirkpatrik. On je o tome detaljno upoznao i Forin ofis. Poslao je sve kopije pisama koje su upućene dr. Krnjeviću i jugoslovenskom predsjedniku povodom odbijanja ovog prvog da dopusti Šubašiću javljanje iz Amerike. Zamolio je da Forin ofis interveniše *"kako bi bilo dozvoljeno Šubašiću da govori iz Amerike."*

Prije toga je i sam dr. Krnjević odbio da govori zato što mu BBC nije obezbijedio poseban hrvatski bilten svakoga dana. Mogućnost formiranja toga hrvatskog biltena ili emisije radija na hrvatskom jeziku odlučno je odbijala kraljevska emigrantska vlada. Svoje protivljenje svakodnevnoj hrvatskoj emisiji objašnjavala je *"da bi to pojačalo rascep Jugoslavije i uvećalo separatističke tendencije".* BBC je, uprkos tome, prihvatio Krnjevićev prijedlog da se angažuje poseban hrvatski čitač koga on preporučuje za kompletan svakodnevni bilten. Sad Krnjević okreće ploču. Kada je dobio što je tražio ne samo da je sam odbio da govori, nego i ostale Hrvate sprečava da to čine. Kirkpatrik piše Forin ofisu da je *"nedopustivo da on zbog lične uvređenosti pokušava da minira našu propagandu u Jugoslaviji. I bio bih zahvalan ukoliko preduzmete nešto kako bi ga uklonili sa tog položaja"* - poruka je na kraju pisma Kirkpatrika Forin ofisu.

I Rendel iz Britanske ambasade pri jugoslovenskoj vladi u Londonu je 6. avgusta 1942. godine pisao o incidentu sa Šubašićem. Rendel je razgovarao sa Krnjevićem. *"Rekoh mu da sam, kad sam počeo da radim ovaj posao, bio veoma iznenađen zamršenim predratnim odnosima između Srba, Hrvata i Slovenaca. Većina Hrvata je verovala da je vlada Njegovog Veličanstva prosrpska, dok su nas istovremeno mnogi Srbi otpuživali da smo prohrvatski. A istina je bila da nismo bili ni jedno ni drugo već projugoslovenski. Naša jedina želja je da izguramo rat i da odstranimo svaku nepotrebnu prepreku. Primer takve prepreke bile su i teškoće u emitovanju Krnjevićevog istupanja za Jugoslaviju a naročito njegovo odbijanje da dozvoli Šubašiću da se pojavi u emisiji...*

...On je nastavio zatim iznoseći nadugačko stare žalbe Hrvata - piše Rendel. *On sam je njihov glavni predstavnik tako da ni na koji način ne može da vodi politiku direktno uperenu protiv njih. Ne odobrava srpske emisije za koje kaže da čine više štete nego koristi. Zamolio sam ga za neki primer i on je naveo neprestane Wilderove antiklerikalne napade upravljene protiv Crkve u Zagrebu, a posebno protiv zagrebačkog nadbiskupa. Da je njemu dozvoljeno da daje emisije za Hrvate u Hrvatskoj, situacija bi bila sasvim drugačija, no to je potpuno nemoguće..."*

Rendel je pokušao da mu objasni da BBC ne može na svoju inicijativu voditi politiku u ovoj stvari. Radio-London može *"samo da sledi uputstva jugoslovenske vlade, čiji je i on član. Na njemu je, znači, da utiče na jugoslovensku vladu, da sa njima raspravlja o stvarima ovakve prirode. Ali, on se nije dao nagovoriti i prilično ogorčeno se vratio na prepisku očigledno vrlo oštru, koju je svojevremeno vodio sa Lokhartom i na tvoje pismo od 4. avgusta, koje je po svemu sudeći uticalo na njega na pogrešan način."*

Primijetio je da ga ne može niko zastrašiti i da ga neće oterati. *"Optužio sam ga za tvrdoglavost, što je on u početku odbijao, a zatim prihvatio; ali, rekao je, tvrdoglav je samo zato što je prepušten sam sebi u odbrnai svoje zemlje. Što se njega tiče, može već sutra da ode iz vlade. A što se Šubašića tiče, ovaj je, čim je stigao u Ameriku, uputio telegram pitajući šta da odgovori. A on (Krnjević) mu je javio: 'Oni su se vama obratili tek pošto sam ja odbio sličan zahev'. Nikada nije, niti bi mogao, da naređuje Šubašiću".*

DA LI SRBI RAZUMIJU IJEKAVSKI?

Među ministrima unutar vlade, kao i između te vlade i BBC-a, česta su i sporenja zbog jezika. Kao urednik BBC-a za Balkan Harison nije imao glavobolja sa izbjegličkom vladom samo zbog svojih autorskih priloga u emisijama. Na njegovu adresu su iz kabineta Ministra predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade često stizala i druga pisma-protesti: jednom zbog njegovog govora na radiju, drugi put zbog govora Klisolda o partizanskoj bici,

treći put zbog nečega što u emitovanju na Londonskom radiju za Jugoslaviju nije zbog bilo čega po volji te vlade. Ta pisma je najčešće potpisivao major Živan Knežević. Bilo je i onih koja mu je lično upućivao predsjednik vlade dr. Slobodan Jovanović.

Jedno od tih pisama se ticalo kritike zbog upotrebe ijekavskog dijalekta u emisijama *"Jer je to Pavelićev jezik*. Harison u odgovoru predsjedniku Jovanoviću 5. novembra 1942. godine izražava žaljenje *"što predsednik nije slušao naš program, jer bi mu on sam poslužio kao najbolji odgovor na pismo. Samo u jednom od tri biltena najavljivač upotrebljava ijekavski dijalekat. Taj najavljivač čak i ne upotrebljava Pavelićev jezik, već onaj dr. Krnjevića. Sigurno je da će svaki Srbin razumeti značenje tako divne jugoslovenske reči kao što je domovina. A što se tiče naziva meseci, ja sam lično bio veoma protiv upotrebe hrvatskih termina, jer svaki Hrvat zna latinske nazive, ali veoma malo Srba poznaje hrvatska imena. Ali kada sam o tome razgovarao sa dr Wilderom (Većeslav, inače ministar za propagandu - o.a.) koji je predstavljao Londonsku vladu bio sam nadglasan, te je odlučeno da se u ijekavskim biltenima koriste hrvatski nazivi."*

Harison je kao novinar prije Drugog svjetskog rata bio britanski dopisnik iz Beograda. Relativno dobro je poznavao srpskohrvatski jezik. Zato kaže da ne shvata ozbiljno mišljenje *"da Srbi ne razumeju i polovinu biltena na ijekavskom. Jer, da je to istina, to bi značilo da su Hrvati sasvim drugi narod koji govori potpuno drugačijim jezikom nego Srbi, a ja tako nešto nikad ne bih mogao da tvrdim, a siguran sam ni predsednik vlade"*.

Vladina primjedba se obrušila i na Klisolda, koji je više godina do rata živio u Zagrebu. On je sudjelovao u emisijama za Jugoslaviju jednom nedjeljno na ijekavskom izgovoru. *"Pošto naši hrvatski ministri iz Londonske vlade ne žele sami da govore, niti dozvoljavaju drugim Hvatima da to čine, veoma je dobro što imamo gospodina Klisolda koji je u mogućnosti da milionima Hrvata govori njihovim akcentom'*.

Harison piše predsjedniku vlade da nije istinita primjedba da je Klisold za oficire sa razarača *Zagreb* izjavio da su Hrvati. On je rekao da su oficiri koji su potopili *Zagreb* bili jugoslovenski oficiri, *"što je svakako korektnije od izjave vašeg dopisnika da su u pitanju Srbi, tim pre što je opštepoznato da je jedan od njih bio Srbin, a drugi Slovenac."*

Vladini prigovori BBC-u vrvili su bukvalno netačnostima. Harison odlučno opovrgava i tvrdnju predsjednika da je *'Klisold rekao da se hrvatske zastave vijore na svim morima. Njegove reči bile su da se jugoslovenske boje mogu videti na morima, u konvojima pod britanskom zaštitom - a to je sasvim različita stvar."* Demantovana je i predsjednikova tvrdnja da je objavljeno kako je *"Maršal Kvaternik 1918. oslobodio Međumurje"*. Harison kaže da je tu izjavu dao dr. Wilder, predstavnik jugoslovenske vlade zadužen za propagandu - *"te bi predsednik to s njim trebalo da raspravi, a ne sa mnom"*.

Trinaesti dio

ČETNIČKE ZAMJERKE LONDONSKOM RADIJU I NJEGOVIM EMISIJAMA NAMIJENJENIM JUGOSLOVENIMA

RAZLIČITI DOŽIVLJAJI RATNE RADIO-SLIKE SVIJETA

Ratnu radio-sliku svijeta koji je okruživao protagoniste ratnih zbivanja dopunjavalo je i dodvoravanje sebi sličnim i srodnim slušaocima. Time je izvitoperena služeći užim interesima. Uhu te sorte slušalaca godilo je slušati i ono što je splelo najrazličitije interese. Oni koji su van toga usmeno i putem radija sa svih strana su zasipani riječima da bi bili privučeni.

Džek Roas i Bohumil Pospišil traže iz Auklena (Nova Zelandija) 9. avgusta 1942. godine *"da se utiče na radio-emisije BBC"*. Slobodan Jovanović im sutradan odgovara da će učiniti po njihovoj želji *"ali se mora imati na umu da je BBC privatna kompanija koja je u svom radu u velikoj meri samostalna"*. Time je u radio-propagandi produbljivan jaz između želja i stvarnosti. Dugo će, po svemu potrajati dok ovi diktati radiju ne budu davali novi ton i sadržaj u većoj mjeri usklađen sa stvarnošću.

ZAHTJEVI BBC-u "S TERENA"

Radijska slika četničkog pokolja u Foči - Objavite: "Milica je zdravo!" Vojvoda Jevđević kao "Vijest iz otadžbine" - Svečana obećanja u ime kraljevske vlade

Dugo vremena od početka rata zvanična propaganda Velike Britanije i SAD-a prihvatila je ravnogorski pokret, Mihailovića i četničke formacije kao jedinu snagu oružanog otpora okupatorima i kvislinzima u Jugoslaviji. Od uspostavljanja kontakta vodstva ravnogoraca sa izbjegličkom vladom Mihailović je u depešama ispostavljao i sasvim konkretne zahtjeve *s terena* prema Londonskom radiju i njegovim informativno-političkim emisijama na srpskohrvatskom jeziku.

Mnogi od tih zahtjeva su najprije njemu signalizirani s terena. Jedan od tih primjera predstavlja i pokolj koji su izvršili četnici u Foči. Otuda je Mihailoviću odmah upućen zahtjev *"da Radio London objavi da su vojno-četnički odredi pod komandom majora Petra Baćovića potukli do nogu ustaške formacije u Foči. Ovo je nova pobeda nad marionetskom Hrvatskom, kojom prilikom je poginulo 800 ustaša. Zarobljeno mnogo oružja i municije i drugog ratnog materijala. Ovo nam je potrebno a ne može nam škoditi, javite kad će se objaviti da saopštimo da svak sluša."*[151]

151 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 1, dok. br. 513.

Sa više podataka i potpunijom depešom Mihailović o fočanskoj tragediji obavještava vladu *"da su naše trupe posle kratke i oštre borbe zauzele Foču. Naši gubici četiri mrtva, neprijateljski oko 1.000 od čega žena i dece 300. Glavni deo napada izvele naše snage u jačini 160 ljudi"*. Ta depeša je poslata 20. VIII 1941. godine[152] Na osnovu toga je Radio-London objavio *"veliku četničku pobedu u Foči"*. Tamo su njihove snage *"do nogu potukle ustaške formacije"*. Vijest, dakako, ne spominje više stotina poklanih žena i djece, kao ni vojne formacije (?) kojima su te žene i ta djeca pripadali. Nije javio ni da je poklano muslimansko stanovništvo u ovom kraju.

FUNKCIJI ČETNIČKOG POKRETA

"Kako preko radio Londona slušamo svaki dan uspjehe naših saveznika, Vaše pohvale i prijedloge pojedinim borcima i krajevima, to je u interesu samih Vas i Vlade u Londonu da se znade za našu borbu, patnje i stradanja, te bi i za ovaj kraj trebalo poraditi da se zaslužni pohvale, unaprede, nagrade i slično"[153]

Rojilo se, bez prestanka, sve više zahtjeva prema Londonskom radiju. Taj medij je u potpunosti sa svojim emisijama na srpskohrvatskom jeziku stavljen u funkciju četničkog pokreta. Emitovao je pohvale, unapređenja pojedinih boraca, oficira, komandanata i jedinica. Otuda i zahtjevi Mihailoviću da se tim emisijama obuhvate i sva druga područja kako bi se *"znalo za našu borbu"*. Citirana depeša Mihailoviću otkriva da i komanda bosanskih četničkih odreda JVUO hoće da bude u stroju onih koji se spominju na tom radiju. Ličilo je to na porudžbine koje Londonski radio treba pokorno da izvršava. I 1. XII 1942. godine iz Bosne pišu na Ravnu goru: *"U Bosni borba je čisto srpska i narod se bori čisto za srpsku stvar pod srpskom trobojnicom, gde pevajući ide u borbu: 'Dok je boga i srpskih mišica vijaće se srpska trobojnica'. Naš narod od najstarijeg do najmlađeg želi da se zna o njegovoj borbi pa Vas molimo da nekoliko puta preko radio Londona objavite 'Milica je zdravo'. Pored ovoga potrebno bi bilo da se napiše jedna oveća svota letaka i iz aviona baci po našim krajevima. U okolini Grmeča, Petrovca i Glamoča treba napisati letke protiv partizana-komunista, pozvati srpski narod da ostavi komuniste i priđe četnicima. Ovo je sve lepo postići i avionom sa Malte poslati jer avion može zrakom da hoda kuda i kako hoće pošto neprijatelj ne raspolaže ni sa čim što bi avionu moglo škoditi. Da bi se znalo za nas i da bi mogli imati vezu sa vama potrebno je što prije da se uputi radio stanica ovamo kao i radio telegrafista"*.

152 Dok. br. 512
153 Zbornik, tom XIV, knj. 1, dok. br. 118

Komanda bosanskih četničkih odreda, osim da se *preko radio Londona nekoliko puta objavi Milica je zdravo!*, traži od nekog drugog *veću svota letaka* i avione koji će ih bacati *po našim krajevima*. Definiše i teme za te letke: protiv partizana-komunista, pozvati srpski narod da ostavi komuniste i priđe četnicima. To se može *lepo postići* sa Malte avionom koji *može zrakom da hoda kuda i kako hoće!*, jer mu neprijatelj ne može naškoditi. Pri tome, valjda, misli na onog neprijatelja koji ne raspolaže sredstvima protivavionske odbrane, to su partizani, a ne računa na okupacione formacije koje, zacijelo, imaju i ta oruđa. Sve to da bi se znalo *za nas i našu borbu*. Komanda kao da ne pomišlja da sama, u vlastitoj izvedbi, organizuje pisanje letaka i njihovo rasprostiranje. Jer, *"naša srpska borba ujedinjuje i proteže se od istočne do zapadne Bosne - od reke Une do reke Drine"*. Htjela je i direktnu vezu sa štabom Mihailovića, pa traži radio stanicu i telegrafistu. Osvjedočena je, veli, *"da kap. Račić koji je održavao vezu između njih i Draže, ne izvještava vjerno o njihovim uspjesima, zbog čega njima ne stižu priznanja ni odlikovanja"*. Ta komanda sumnja da Račić od nje *"ljubomorno skriva kanale za vezu, kako bi na taj način on istupao pred vrhovnom komandom ispred cele istočne i zapadne Bosne"*.

Četnici su Londonski radio smatrali gotovo vlastitom radiostanicom. Njenu propagandnu funkciju su shvatali kao kakvu lokalnu od njihove volje i kontrole poslušnu ustanovu prema kojoj oni ispostavljaju svoje zahtjeve shodno njihovim lokalnim propagandnim potrebama. Još dvije epizode, izdvojene iz mnoštva drugih, ilustruju poimanje odnosa četničkog pokreta i Londonskog radija.

Boško Todorović, komandant operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, tražio je od Dobroslava Jevđevića kao predratnog političara da ide među svoje birače iz ranijeg političkog života oko Prače i Rogatice. Jevđević je obećao da će ići ali je zahtijevao da se preko Radio-Londona, što će mu navodno olakšati misiju, saopšti sljedeće: *"Vijesti iz otadžbine: Dobroslav Jevđević, naš poznati nacionalni radnik, upućen je od strane ministra vojske i mornarice đenerala Draže Mihailovića da među srpskim stanovništvom Istočne Bosne radi na pojačanju srpske sloge toliko potrebne napaćenom narodu. Želim mu puno uspjeha"*.

Tako sročenu vijest iz otadžbine o vojvodi Jevđeviću, u obliku poruke Boška Todorovića načelniku Vrhovne komande Mihailoviću, prati još jedna. Upućena je od vojvode *brata Petra Samardžića*. On izražava želju da šef Zemljoradničke stranke, a tada ministar pravde u izbjegličkoj vladi, Milan Gavrilović preko Radio-Londona kaže otprilike ovo: *"Braćo Srbi, složite se izvršujte naređenja naše vrhovne komande koja vodi operacije u skladu sa svim operacijama Saveznika. S tim se slaže i bratska Rusija. Naređenje Vrhovne komande doći će vam preko Draže Mihailovića i oficira koje je on poslao u sve srpske zemlje i u druge jugoslovenske krajeve. Budite strpljivi. Rad ide svojim tokom. Mi ćemo pobijediti. A poslije pobjede doći će na red politika i narod će slobodno reći što želi pa će biti po demokratskim načelima onako kako želi većina naroda.*

To vam svečano obećavam u ime kraljevske vlade".[154]

Brat Petar Samardžić traži da dr. Milan Gavrilović, inače, češće govori preko radija. Njega *"srpski narod želi da čuje s obzirom da je do skora bio u Moskvi".* Do aprilskog rata Milan Gavrilović je bio poslanik Kraljevine Jugoslavije u SSSR-u. Status zvaničnog jugoslovenskog predstavnika u Moskvi prestao mu je 8. maja 1941. godine. Tada ga je sovjetska vlada proglasila običnim građaninom. Krajem jula iste godine imenovan je za otpravnika poslova jugoslovenske vlade u emigraciji u Moskvi. U januaru 1942. godine došao je u London i imenovan za ministra pravde u vladi dr. Slobodana Jovanovića.

154 Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 2, dok. br. 18

Četrnaesti dio:

NOVINAR HJUBERT HARISON I "ZAVJERA ŠUTNJE" O STANJU U JUGOSLAVIJI

VIJESTI O NEPOSTOJEĆOJ RATNOJ STVARNOSTI

BBC je nastojao da razvija i poboljšava kvalitet emisija. Stalo mu je da širi krug svojih slušalaca i da ih drži na svom talasu. Kako podržavati određenu utvrđenu politiku prema okupiranim zemljama, okupatorima, oslobodilačkim pokretima u njima, održavati sklad između onoga što radio govori i onoga što slušalac može da utvrdi šta je istina a šta nije. Od toga je zavisio stepen povjerenja slušalaca prema stanici do čega je stalo i radio djelatnicima. O NOP-u se u zemlji zna, ali o njemu tadašnji radio šuti ili ga vrlo rijetko i marginalno spomene. Je li to posljedica ograničenosti službenih direktiva, ograničenosti izvora informacija, diplomatskih okvira, istine ili *istine* sa stanovišta određenog nekog užeg interesa? U BBC-u su uviđali da njihove emisije moraju, ako žele da imaju adekvatnu ulogu i objektivnost informacija, usklađivati sa stanjem na terenu i specifičnostima prilika u Jugoslaviji. U dijelu toga Radija nije bilo spremnosti za takav radikalni zaokret. Emisije nastavljaju da slijede politiku Forin ofisa britanske vlade i politiku izbjegličke kraljevske vlade Jugoslavije.

Mnogi dokumenti pokazuju da su neki ljudi u BBC-u, naročito Hjubert D. Harison, sve više imali sluha za razvoj događaja u Jugoslaviji.

HARISONOVO "DRAGI PRIJATELJI"

Hjubert Harison, dugogodišnji dopisnik engleskih novina iz Beograda, na radiju je svoje komentare počinjao sa *"Dragi prijatelji svuda u Jugoslaviji"*. Od prvih istupanja on prevashodno ističe borbu protiv okupatora a za pobjedu i duh jugoslovenstva. Podsjeća da u *"jedinstvu leži snaga"*. Ukazivao je na nastojanja neprijatelja da zavadi narode među sobom, da jednu vjeru iskoristi protiv druge, upravljajući se prema principu - podijeli pa vladaj.

Zbog svojih nastojanja da objektivno sagledava stanje u južnoslovenskim prostorima i profesionalne čistote u etičkom smislu Harison je bio izložen napadima sa svih strana: dijelom u radijskoj kući, najviše od izbjegličke kraljevske vlade, ali i od slušalaca među pripadnicima i simpatizerima četničkog pokreta u zemlji. Napadali su ga i britanski zvaničnici. Nepotpisano pismo o njemu upućeno je 7. novembra 1942. Diksonu u Forin ofisu. Odnosilo se na nedavnu Harisonovu emisiju o Jugoslaviji. *"Mjurej kaže da mora da preuzme punu odgovornost za emisiju zasnovanu na poruci koju je PWE poslao Harisonu. Ova poruka je pak bazirana na belešci britanskog oficira za vezu sa Mihailovićem."*

HARISON I USMENE NOVINE NA RADIJU

Osim specijalnih vojnih, Radio-London je 28. januara 1942. godine za svoje jugoslovenske slušaoce uveo usmene novine. U njima su poznati novinari i književnici davali svoje članke o svjetskim događajima. *"Harison, koga vi dobro poznajete, sada će dati svoj komentar"*. Harison je neposredan sa slušaocima. *"Sećate li se usmenih novina koje je nekad izdavalo jugoslovensko novinarsko udruženje u Beogradu? Ovo je bilo u srećnim danima pre rata... Sećate li se neustrašivih kritika i surove istine koja je odlikovala članke i dopise raznih novinara koji su sarađivali u tim novinama? Obustavljanje tih novina bio je jedan od znakova da je porastao italijansko-nemački uticaj. Italijani i Nemci bojali su se ovih novina. nadamo se da ćemo vas podsećati na usmene novine iz starih dobrih vremena i jačati vašu veru u dobra vremena budućnosti..."*

Harisona nisu poznavali samo jugoslovenski slušaoci koji su u skladu s njegovim *"Dragi prijatelji..."* prihvatali toga urednika Londonskog radija kao istinskog prijatelja i čovjeka s dobrim namjerama. Te namjere je nedvosmisleno iskazivao u svojim komentarima. Jedan od onih koji ga je dobro upoznao na radio-talasima, usto kritički nastrojen, bio je vojvoda Dobroslav Jevđević. On je u toku rata mnogo puta spominjao toga BBC-ijevog urednika, uglavnom po izmišljenom zlu, tumačeći ga kao neprijatelja ravnogorskog pokreta. I u razgovorima, i u svojim izvještajima vodstvu ravnogoraca, izlagao ga je oštrim optužbama. Veoma nepovoljno je ocjenjivao njegove komentare. Na njega i njegovo javljanje požalio se u više navrata i Mihailoviću.

Krajem januara 1943. godine Dobroslav Jevđević u izvještaju u vojno-političkoj situaciji u Dinarskoj četničkoj diviziji i saradnji četnika i Italijana piše, uz ostalo, Mihailoviću: *"Mnogo nam škodi raznoliko komentarisanje događaja sa našom vladom u Londonu, Harisonove gluposti (H. D. Harison, šef radio-službe i propagande za jugoistočnu Evropu Radio-Londona - op.a.) i komunistička radio-stanica. Verujem uprkos svemu u konačan uspeh"*.

PROTIVNIK PRIKRIVANJA ISTINE

PWE nije bio u poziciji koja bi mu omogućila da pomoću prisile ili smicalica postigne da BBC objavljuje lažne i izmišljene vijesti o Jugoslaviji. I u ratnim okolnostima BBC-u je i dalje veoma stalo do svog tradicionalno osvjedočenog profesionalnog poštenja. U tome je najbolji primjer Hjubert D. Harrison. Kao urednik BBC-a za Balkan, dopisnik novinske agencije Reuter u Beogradu prije i poslije Drugog svjetskog rata, nije u tom pogledu dopuštao poigravanje sa svojom profesionalnom etikom. Toga novinara, zato što je bio protiv prikrivanja istine, sir Grinvej Rendel, britanski ambasador od 1941. do

1943. kod jugoslovenske izbjegličke vlade, nazvao je *"ljevičarom"*. Taj ambasador je prišio etiketu i za PWE. Nazvao ga je *"antimihailovićevskom i propartizanskom organizacijom"*. I Hadsona je nazvao *"izrazitim ljevičarom"*.[155] Barkerova piše da je Harison bio *"žilav i otresit novinar, navikao da radi za jednu uglednu novinsku agenciju, i da je, s punim pravom, smatrao da o Jugoslaviji zna deset puta više nego neki ljudi (među njima sam bila i ja), koji mu pokušavaju soliti pamet o tome kakvu politiku treba voditi prema Jugoslaviji. Ukratko, Harison nije bio slavina koju bi drugi mogli otvarati i zatvarati kako im puhne u glavu"*.

U svojstvu urednika BBC-a za Balkan Hjubert Harison je mnogo puta bio u prilici da se dopisuje sa predsjednikom ili nekim od ministara izbjegličke jugoslovenske vlade. Najčešće da bi opovrgao njihove neosnovane prigovore skoro svakodnevno upućivane na adresu Londonskog radija.

U jednom od tih svojih odgovora predsjedniku Slobodanu Jovanoviću Harison je otvorio veliko pitanje politike te vlade nakon Drugog svjetskog rata. *"Iz zemlje veoma često stižu zahtevi da jugoslovenska vlada u Londonu odredi svoju buduću politiku"*. On još kaže da bi BBC želio da što prije odgovori na te zahtjeve. Time je, možda i ne htijući, dirnuo u jednu od rak-rana izbjegličke vlade. Zahtjevi da se odredi prema budućnosti zemlje, njenom ustrojstvu i politici koju će voditi poslije oslobođenja od okupatora stizali su podjednako i iz zemlje i od Saveznika. Vlada je uporno zaobilazila neophodnost da odgovori na te suštinske praznine ne samo u svom nego i u djelovanju ravnogorskog pokreta u zemlji. Umjesto toga ona se dobrano bavila svakom riječju koja je, od bio koga u njenom i izvan njenog kruga, izgovorena u emisijama BBC-a za Jugoslaviju.

ČETIRI ODGOVORA BBC-a NA JEDNO PITANJE IZBJEGLIČKE JUGOSLOVENSKE VLADE

Radiostanicama od početka nije bilo posve jasno šta je šta i ko je ko na ratištima i u događanjima jugoslovenske ratne drame. Ne samo radiostanice nego ni listovi i časopisi kad je o inostranstvu riječ nisu ni spominjali postojanje partizana. Neko je to nazivao *zavjerom šutnje* i najrjeđe na radio-talasima. Svi do kojih nije dospijevala pisana riječ mogli su, na ovaj ili onaj način, doći do saznanja o tome šta govori radio. Slušali su ga i pripadnici partizanskih oružanih jedinica. Kao i mnogi drugi, oni su na razne načine širili radio-vijesti. Usto su svojom borbom mijenjali stvarno stanje u zemlji. Ta stvarnost je bila bitno drukčija od one koja je predstavljana na radio-talasima ili na stranicama

155 Pismo Rendela Howardu.

štampe. Otvarala je i nova pitanja u nekim zemljama, posebno među saveznicima antihitlerovske koalicije. Postavljali su ih intelektualci, progresivni pojedinci, novinari, publicisti, ljevičari, oni koji su važili kao nezavisni djelatnici, ljudi različitih političkih i idejnih usmjerenja i drugi. Šta i kako pišu novine? Šta i kako govore radio stanice? Je li to u saglasnosti sa jugoslovenskom stvarnošću? Miroljub Jevtović, kao dugogodišnji radio-poslenik, smatra da je to jedinstven primjer da baš stvarnost radikalno mijenja radio-emisije.[156] Za promjene nisu donosila ničija naređenja ili želje. *"Partizani su promijenili stvarnost u svom delu sveta, pa je ta promena izazvala promene u sadržajima i načinima emitovanja radio-programa."* Najmarkantniji primjer za to je Radio-London. To se može vidjeti baš po genezi toga radija u segmentu njegovog programa namijenjenog Jugoslaviji?

Tek od ljeta 1942. godine se zametnulo, kao nježna klica, od jeseni te godine kao izrastao stručak a tek u 1943. godini kao razgranato stablo raskošne voćke. Kako se to sve dramatično odigravalo?

Počelo je neuobičajeno teškim tonom pisma Hjuberta D. Harisona iz Balkanskog uredništva BBC-a Evropskoj sekciji BBC-a 7. oktobra 1942. godine. On je pripremio prijedlog za odgovor na jedno pismo predsjednika jugoslovenske izbjegličke vlade. To pismo Harison je koncipirao u četiri oblika, prepuštajući Evropskoj sekciji da odabere šta god hoće. Prvi prijedlog odgovora, kako ga je Harison nazvao, koji bi bio upućen emigrantskoj vladi pošao je od prirode vijesti i radijskog medija. "*Vest se nikada ne ponavlja. Svaki bilten ima udarnu vest i veoma retko se dešava da se jedna tema javlja više puta u istom obliku. U biltenima jedva da imamo vremena za najvažnije vesti i nikako ne možemo počinjati i završavati patriotskim pesmama i himnom. Mora biti jasno da pokrivamo vrlo širok auditorijum i dok Mihailović i njegovi borci u brdima ne rade ništa drugo do slušaju naš program, glavnina slušalaca je u mogućnosti da čuje samo jedan ili dva od naših šest dnevnih biltena i sigurno je da su željni što više novih vesti. Provereno je da svi slojevi društva radije slušaju vesti od bilo kojih drugih oblika obraćanja u našim emisijama!*"

Drugi prijedlog, po Harisonu, tiče se *Radio-Šumadije. Stanica Šumadija* je van teritorije koju pokriva BBC - možda je u pitanju greška.[157]

Treći prijedlog: *"Pitanje srpskih i hrvatsih vojnih termina rešili su predstavnici BBC-a i jugoslovenske vlade. Dr Krnjević je insistirao na upotrebi hrvatskih termina, ako ništa drugo ono bar u biltenu koji bi ceo čitao ijekavski najavljivač. Ne verujem da se predsednik slaže sa predlogom Ministra rata*

156 M. Jevtović, isto, 415.

157 Time je, ne znajući, gurnuo prst u oko Mihailovića i njegovom stavu prema radio-emisijama četničke inspiracije, a naročito "Šumadije". On je u depeši vladi u Londonu tražio da se poboljša program te radiostanice. (DVK br. 158, br. 634 od 14. IX 1942.) On, uz to, govori i o emisijama sa nove stanice. Tražio je *"da mu se dostavi emisioni aparat za dužinu od 100 rm., kako bi se mogli čuti u Jugoslaviji, Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj"*.

da se, ne poštujući vladino pravilo u biltenima na hrvatskom, moraju upotrebljavati čak i hrvatski tehnički izrazi".

Četvrti prijedlog: *"Podneli smo predlog u cilju unapređenja najavljivanja i prevođenja, s tim što nam je glavna prepreka nedostatak kadra. Nikakav odgovor u vezi sa ovim od dr Wildera nismo dobili, a predmet zahteva saradnju jugoslovenske vlade u smislu obezbeđenja boljih prevodilaca i najavljivača".*

Tako je Harison dao moguće odgovore Evropske sekcije BBC-a na pismo i u njemu iskazane zahtjeve predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade.

NOVINAR HJUBERT HARISON PROBIJA"ZAVJERU ŠUTNJE" O PARTIZANIMA

Prodor u emisijama Londonskog radija ka stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji počeli su da vrše komentari Hjuberta D. Harisona, urednika BBC-a. Prvi njegov komentar u kojem se na dostojanstven način spominju partizani pojavio se 16. juna 1942. godine. Emitovan je kao urednički komentar za Jugoslaviju sa poznatim Harisonovim *"Dragi prijatelji!".*

"U vašoj borbi za oslobođenje od okupatora... Nemojte pitati da li je neki čovek radikal ili demokrata, četnik ili partizan, ako je on protiv Nemaca, pomozite mu i postupajte s njim kao da vam je brat..."

Taj komentar je, začudo, promakao izbjegličkoj vladi u Londonu. Njegovi ministri i odgovarajuće službe nisu načinili precizan zapis šta je Harison rekao u tom svom prilogu. Valjda zbog toga je s njihove strane naknadno zatražen prepis te emisije i tog komentara. Na poleđini vladinog pisma je i napomena predsjednika S. Jovanovića da, i pored tog traženja, BBC nije dao traženi tekst.[158]

U to vrijeme, međutim, Britanija je još bila saveznik Kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu. Kod te vlade je već sama riječ *partizan* izazvala ozbiljne diplomatske komplikacije. Otkriva ih povjerljiv memorandum BBC-a datiran 23. juna 1942. godine.

"Kraljevska jugoslovenska vlada nedavno se požalila da se nezaslužen publicitet daje aktivnosti partizana, za razliku od operacija snaga generala Mihailovića...

158 U svojoj jubilarnoj emisiji 1983. godine BBC je, na osnovu Harisonovih komentara, obznanio da je *"u Londonu u toku 1942. i 1943. godine došlo do postepene, a nešto manje bitne promene stava britanske vlade prema jugoslovenskom pokretu otpora. Od juna 1942. godine pojavila se u emisijama za Jugoslaviju reč "partizan". Ta reč je spomenuta u emisiji koju je pripremio i čitao čovek koji je bio odgovoran za emisije BBC-a za Jugoslaviju Hjubert Harison. On je apelirao na sve ljude u Jugoslaviji da zaborave na razmimoilaženje, a zatim nastavio ono što je već gore citirano: "Nemojte pitati..."*

Zbog toga je najbolje i najsigurnije da se izbegava upotreba reči "partizani" u vezi sa Jugoslavijom i da se pridržavamo reči "patrioti" ili... "snage koje se bore".[159]

Ni emigrantska vlada u Londonu ni četnički pokret u zemlji nisu bili zadovoljni. Štaviše, bili su ogorčeni što je u emisijama BBC-a uopšte spomenuta riječ *"partizani"* iako su imali predominantno mjesto u propagandi Londonskog radija. Ozlojeđeni su bili NOP i partizani pogotovo. Ranije su prešućivani a sada skriveni ispod imena koje ne nose. Četnici su dobijali širok publicitet za borbu koju nisu vodili, a imali su i materijalnu potporu Britanaca. Miroljub Jevtović je, tragajući za djelovanjem ratnog radija, razgovarao i sa Gerardom Mansellom dok je bio direktor svih emisija BBC-a za inostranstvo. Napisao je i knjigu o istoriji BBC-a, time i o emisijama za Jugoslaviju. U toj knjizi Mansel je uočio i prelomnu emisiju Hjuberta Harisona iz juna 1942. i o njoj zapisao samo ovo: *"... Tokom juna 1942. godine BBC je prvi put objavio vest o Titovim partizanima."*[160]

"PATRIOTI", "RODOLJUBI", "SNAGE KOJE SE BORE" ILI - "PARTIZANI"?

Ralf Mjurej je u svom pismu Diksonu Kirkpatriku (Centre Block Buch House, Aldwych) ponovo aktuealizovao pitanje upotrebe riječi *"partizani"* u emisijama Radio-Londona. To je odgovor Kirkpatriku na pismo Randela Hauardu od 3. jula (br. SO 147) u vezi sa razgovorom sa premijerom izbjegličke vlade Jovanovićem o BBC-ijevom stavu prema *"partizanima"* u Jugoslaviji.

"Mislim da sam rekao sve što je trebalo reći sa naše strane u pismu koje sam ti poslao 21. juna. Od tada je Kirkpatrik dostavio obaveštenje urednicima svih servisa da izbegavaju upotrebu reči "partizani" u izveštajima o akcijama jugoslovenskih patriota. Ovo se poštuje, koliko je meni poznato.

Jedini slučaju u poslednjih nekoliko meseci, kada je reč "partizani" upotrebljena u emisijama za Jugoslaviju, je bio u Harisonovoj emisiji u junu. Ovdje ti navodim taj uvredljivi pasus: iako je možda malo netaktično formulisan, opšti je utisak odličan:

159 Pokazalo se, međutim, da je to bio loš kompromis *"koji nije ništa rešio"* - kaže se u toj jubilarnoj emisiji BBC-a. *"On je naljutio partizane ništa manje nego što je naljutio rojaliste. Sve do kraja 1942. godine izgleda da su rojalisti na čelu sa Dražom Mihailovićem dobijali najveći publicitet u emisijama BBC-a za Jugoslaviju".* U svojoj knjizi *"Tito"* Filis Oti (London, 1970.) kaže: *"Tito je protestovao zbog govora BBC-a... U prvoj polovini 1942. godine Tito i partizani su se borili da prežive. Bila je to najkritičnija etapa rata... a britanska pomoć četnicima bila je snažan potez..."*

160 G. Mansell, *"Broadcasting as a weapon of war"* - Emisije kao ratno oružje, London, 1981.

'A sada, prijatelji, iako ne želim da vam dosađujem, moram da ponovim ono što sam već rekao prošle nedelje - ogroman istorijski značaj anglosovjetskog sporazuma za naše prijatelje u Jugoslaviji je činjenica da smo sada zajedno. Ako smo mi smogli snage da zaboravimo naše društvene i političke razlike, to sigurno i vi možete učiniti. Ne pitajte da li je neko radikal ili demokrata, četnik ili partizan, Srbin ili Hrvat, pravoslavac ili katolik, Musliman ili Jevrejin - ako je protiv Nemaca, pomozite mu i ponašajte se prema njemu kao prema bratu".

Harisonov komentar emitovan 16. juna 1942. godine izazvao je žučne polemike. Obrazovan je tabor proizvođača pritisaka na Harisona. Htjelo se po svaku cijenu da sačuva već uhodani kolosijek u koji ne mogu spadati borci koje ovaj komentator naziva partizanima. Tražilo se da se partizani prikriju riječima *"patrioti"* ili *"snage koje se bore"*, da se ne zna da li pripadaju borcima koje vodi đeneral Mihailović.

I pored odlučnog protivljenja od izbjegličke vlade i njenog okruženja, riječ *"partizani"* se sve češće čuje u emisijama Radio-Londona. Ni radio nije mogao zaobilaziti njihovo borbeno prisustvo na jugoslovenskim ratištima. Slušaoci su željeli da saznaju pravo stanje stvari. Da otklone raskorak između onoga što oni vide i znaju bez posredovanja radija i onoga što slušaju u Londonskim emisijama udaljenim od životne stvarnosti. To stanje duha slušalaca koji načuljenih ušiju iščekuju i slušaju zabranjeni radio ponajbolje je opisao M. Krleža[161] *"... Nemirna noć. Umoran od žmirkanja magičnog zelenog oka, prezasićen ingelenskom prodikom koja tiha ne žubori danima, uvijek podjednako fatamorganski lažna, a opet tako zamamna, lakoumno brbljiva i protuuslovna, i mi sve to znamo, a, ipak, bez tog eleksira udavili bismo se još noćas. Stvari mile kao puž, milimetar po milimetar kida se ukleto tkanje zla i smrti, i dok tako prisluškujem crnom glasu iz lakirane kutijice u kojoj paluca tajanstveni lumin svih naših nada, kaplju sekunde jedna za drugom, dobia ukleti sat udesa, padaju ljudske glave pod sjekirom na krvničkom panju, prodaju se krvave u novinskom papiru posebnih izdanja, čitav je etar ustitran od zlokobnih glasina.*

Vereščagin je ovu BBC-reportažu, ovu 'politiku koja se vodi drugim sredstvima', htio slikarski prikazati piramidom ljudskih lubanja, Historijski trijumfi spadaju u loše slikarstvo, ali kada bi se, recimo, našao jedan slikar koji bi umeo naslikavati ovo ludo babilonsko vrijeme, da nam pokaže kako pod svakim kvadratnim milimetrom naše civilizacije trunu gomile ljudskih lubanja, to ne bi, dakako, po današnjem ukusu bila 'dobra slika', ali jedan Pier della Frančesca ipak bi se usudio upustiti u takvu pustolovinu... U ludoj ovoj olujnoj oceanskoj noći tone 160.000 tona brt robe, tonu brodovi, dave se utopljenici."

---

161 M. Krleža, Dnevnik, 128-129.

BURA OKO HARISONOVOG KOMENTARA - KRITIKA AUTORA ZBOG "LJEVIČARENJA"

Novinarski stvaralac koji se iskazivao snagom svoga duha. Hjubert Harison je zaiskrio jarkim bljeskom na talasima Londonskog radija u Drugom svjetskom ratu. Nadrastao je i nadvladao nametnutu sputanost u službi krutog održavanja postojećeg stanja stvarnosti.

Neizostavno Harisonovo *"Dragi prijatelji"* sadržano je u svakom njegovom javljanju na Radio-Londonu. Mnogi koji su pomno slušali šta kaže BBC zapamtili su to njegovo toplo obraćanje slušaocima u Jugoslaviji. U toku rata se javljao redovno jednom sedmično i objavio poveliki broj svojih komentara. Sve njegove objavljene novinarske priloge Miroljub Jevtović nije mogao pronaći ni u Arhivu BBC-a. Gotovo da je više tih komentara sačuvano u *"Partizanskom Radio-Biltenu"* za Bosansku krajinu i šapirografisanim ratnim glasilima u još nekim područjima zemlje. U mnogim partizanskim biltenima donošene su radio-vijesti i - Harisonovi komentari. Ljudi su obradovani što su od njega mogli čuti kako se nakon rata *"neće postavljati pitanje koje je ko vere, već samo da li je sarađivao sa neprijateljem..."*

Iz čvrsto svezanog čvora ili zamršenog klupka na jugoslovenskim ratištima to je jedan od prvih, ako ne i prvi, otvoreni proboj gvozdene zavjese iza koje se krila *"zavjera šutnje"* prema upotrebi riječi *"partizani"*. Harison je baš svojim komentarima pokušavao da progovori o nečemu što je na talasima namijenjenim radio-javnosti u cijeloj drugoj ratnoj godini predstavjlalo gotovo tabu-temu. Govorio je, u isto vrijeme, tolerantno i prema Dražinim ljudima. Tadaje, po svemu, tako moralo biti iz dva razloga: još su bili snažni pritisci i sa britanske i sa strane izbjegličke vlade o Mihailoviću kao glavnom nosiocu borbe protiv okupatora kao neprijatelja. Iz tih pritisaka on je, kao profesionalni novinar, izlazio na kraj time što je nastojao da uravnoteži odnos svoje matične radio kuće prema jednima i drugima. Najbitnije je što je, očigledno, želio da ohrabri i usmjeri da se svi podjednako bore protiv okupacionih i kvislinških formacija.

Harison je pri tome ustrajan. Prvi put je partizane spomenuo 16. juna 1942. godine. Na taj njegov komentar su pljuštale kritike sa svih starna. Na junsku emisiju obrušili su se i od četničkog vodstva u zemlji, i od izbjegličke vlade, pa i od rukovodstva te radijske kuće. Prigovori su stizali i od državnog organa koji propisuje pravila ratne propagande u Velikoj Britaniji. I pored toga, Harison je i u jednom od oktobarskih komentara iste godine, takoreći, ponovio ono zbog čega je u junu mjesecu toliko napadan. Pri tome je ispoljio u novinarstvu toliko deficitarno osjećanje profesionalizma, etike svoga poziva ali i - hrabrosti. Uvjeren je da na taj način potpomaže napore saveznika antihitlerovske koalicije koja je angažovana u borbi protiv vojnih sila Osovine.

Njegov redovni sedmični komentar objavljen je u nedjelju. U njemu je najprije govorio o pravdi i slobodi za sve one koji su pomogli obnavljanje Ju-

goslavije. Istakao je *"da to znači da se neće postavljati pitanje kojoj partiji neko pripada ili koje je vere, već samo da li je sarađivao sa neprijateljem; svi oni koji su veoma smelo organizovali sabotaže, ili se otvoreno suprotstavljali neprijatelju i njegovim plaćenicima, svi oni koji su se odmetnuli u planine i borili se - bez obzira pod čijim vođstvom - protiv zajedničkog neprijatelja, njima će biti osigurana pravda i sloboda u novoj Jugoslaviji. Pravde će biti i za ostale - za one koji su pomagali neprijatelja i borili se protiv svoje braće. Ali, za njih neće biti slobode!..."*

"Čitajući izveštaje čini se da se - iako neki još ne shvataju - svi najbolji jugoslovenski borci, bilo Mihailovićevi ili pod vođstvom partizana, bore za iste ideale slobode i saradnje. Verujemo da general Mihailović iskreno želi saradnju sa svim srpskim, hrvatskim i slovenačkim borcima koji su spremni da udare na Centralne sile. On jedino neće sarađivati nikada sa ustašama koji su, služeći neprijatelju, činili zlodela svome narodu'.

Harison je, govoreći o ohrabrujućim vijestima iz Jugoslavije, na Radio-Londonu 18. oktobra 1942. godine rekao da *"prema izveštajima koje dobijamo od prijatelja izgleda da se svi Jugosloveni koji vole svoju zemlju slažu u dvema stvarima. Kao prvo, stara Jugoslavija sa svojim mnogobrojnim manama nestala je zauvek. Ovde u Engleskoj ovo je shvaćeno kao da oni više ne žele povratak na stari, loši prijateljski sistem, niti na ustav koji je uskraćivao slobodu političke misli i organizovanja. Bore se za novu Jugoslaviju u kojoj neće korupciji biti mesta. I druga stvar, nova Jugoslavija će biti zasnovana na pravdi i slobodi za sve one koji su pomogli njeno obnavljanje"*.

Harisonov komentar od 18. oktobra 1942. godine nije bio izložen samo kritikama u Londonu. Na njegove stavove je dva dana nakon emitovanja (20. oktobra) oštro reagovao i vojvoda Ilija Trifunović Birčanin. On je u pismu Mihailoviću Harisonov komentar nazvao *"strahovitim"*. *"U poslednje vreme Londonska radio-stanica, ukoliko se njom služi naša vlada, daje strahovite emisije (Harison i drugi). Ona sve više i češće zloupotrebljava namenjenu joj ulogu i zadatak.*

Svakodnevno mi stižu izveštaji sa raznih strana da ta stanica, prilikom tih svojih emisija na našem jeziku, snaži komunističku misao u našoj zemlji, glorifikujući akciju "rodoljuba" ne vodeći pri tom ni najmanje računa..." "... Dok Vi tražite borbu protiv komunista, vlada čiji ste Vi član dopušta pojedincima da rade suprotno onome što Vi želite tj. vlada dopušta da se preko radija kao najefikasnijeg sredstva slave podvizi komunista, sa kojima mi vodimo borbu na život i smrt. Takvom negativnom propagandom, favorizujući komuniste, vlada, svesno ili ne, svesno slabi naše redove i ubija duh i moral ne samo boraca nego i starešina."

Birčanin, prema tome, Radio-London shvata kao javno glasilo jugoslovenske vlade. On smatra da je toj stranici izbjeglička vlada *"namenila ulogu i zadatak"* koji ona *"zloupotrebljava"*. Nelogično mu je da Radio-London, *"favorizujući komuniste"*, dopušta pojedincima da rade suprotno od *"namenjene joj uloge i zadatka"*, a time i protiv vlastitog ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

Na stranu mišljenje Birčanina o Harisonu i njegovom javljanju putem Radio-Londona. Harisonovo pisanje će postati predmetom žustrih rasprava na sjednicama izbjegličke vlade. S njom i britanske vlade, njenog Ministarstva inostranih poslova. Izazvaće i sporove na međudržavnim relacijama; u njihov vrtlog uvučeni su britanski ambasador pri izbjegličkoj vladi, rukovodstvo BBC-a, istaknuti funkcioneri Forin ofisa i organa nadležnih za usmjeravanje ratne propagande prema Jugoslaviji. Nisu u tim nesporazumima pošteđeni ni mnogi drugi. Ponajmanje sam Harison, čije je pisanje izloženo oštroj kritici i nazvano *ljevičarenjem i incidentom*. Aktuelizovalo je i pojačavanje cenzure.

Krenimo redom - hronološki, onako kako se isplela velika afera u snažnoj buri oko Harisonovog pisanja i javljanja na Londonskom radiju u emisijama za Jugoslaviju

U ČEMU JE SUŠTINA SPORENJA OKO HARISONOVIH KOMENTARA

Demarš kod britanskog ambasadora - Harison ponovo stavljen na tapet - Harisonov *"incident"* je bistrio atmosferu u Radio-Londonu: Harison i drugi novinarski djelatnici počinju shvatati suštinu da u Jugoslaviji osim NOP-a ne postoje druge snage, usto savezničke antihitlerovskoj koaliciji, koje se bore protiv okupatora i kvislinga

Uz kraljevsku izbjegličku vladu iz Jugoslavije u Londonu djelovala je i britanska ambasada. Vodio ju je ambasador G. W. Rendel. Povodom Harisonovih komentara u emisijama na srpskohrvatskom jeziku i govora jednog od vladinih ministara Rendel piše 20. oktobra 1942. godine Forin ofisu *(Ministarstvu inostranih poslova)* na ime P. J. Diksona (Dixona).[162] Javlja mu da su ministri u jugoslovenskoj emigrantskoj vladi Slobodan Jovanović i Milan Gavrilović zahtijevali posebnu raspravu s njim kao britanskim ambasadorom. Za neposredni povod im je poslužio govor jednog od vladinih ministara iz redova Slovenaca. Bio je to ministar Miha Krek. On je u emisiji za Sloveniju na Londonskom radiju uputio apel Slovencima da podržavaju Mihailovića i *"njegove patriotske snage"*. Britanski ambasador piše da *"veruje da Mihailović već ima agente u Sloveniji koji organizuju otpor Nemcima i Italijanima, a u saradnji sa njegovim glavnim trupama na jugu, a takođe i vrbuju ljude"*. I u jesen 1942. godine govori se o otporu Mihailovićevih snaga Nijemcima i Italijanima. Jovanović i Gavrilović, međutim, nisu došli britanskom ambasadoru da opovrgnu takvo vjerovanje kao neistinu, pošto taj otpor od Mihailovićevih snaga nije postojao. Oni su, čak, pohvalili Krekov govor, pošto je *"bio*

162 Pismo je obilježeno kao S.O. 336

usmeren na pridobijanje slovenačke podrške za Mihailovića i za jačanje njegovih pozicija širom Jugoslavije".

Njima je, zapravo, zasmetalo nešto sasvim drugo zbog čega su i uložili demarš kod britanskog ambasadora Rendela pri izbjegličkoj vladi. Naime, neposredno pošto je Krek završio taj svoj govor namijenjen Slovencima engleski spiker je pročitao poruku na srpskohrvatskom, *"čija je poenta bila da svi koji pružaju otpor silama Osovine, bilo da pripadaju patriotskim snagama ili komunistima, partizanima, se bore za zajedničku stvar i da nije važno da li se Slovenci i ostali Jugosloveni pridružuju Mihailoviću ili partizanima dokle god su i jedni i drugi na strani saveznika".*

Jovanović i Gavrilović su smatrali da to nije dobro. Sračunato je da umanji efekat Krekovog govora. Osim toga, Jugoslovenima može izgledati kao da njihovi ministri nemaju podršku britanskih vlasti kada apeluju na narod da podnosi žrtve radi podrške Mihailoviću.

Ambasador se našao u tjesnacu. Odgovorio im je da nije slušao emisije na koje ulažu prigovor. Rekao je *"da mu se čini da je BBC-ev najavljivač ciljao na potrebu zajedničke borbe svih snaga koje su protiv Osovine. Mi se još uvek nadamo da može doći do uspostavljanja saradnje između Mihailovića i partizana i akcije protiv zajedničkog neprijatelja, to ne znači da je naša podrška Mihailoviću manja".*

Gavrilović je odgovorio da se boji da je *"vreme za pomirenje već odavno prošlo. Nema nade za savezništvo između Mihailovića i komunista i gubljenje je vremena i snage pokušavati tu nešto. Za žaljenje je da emisije koje idu jedna za drugom iz Londona govore tako različitim jezikom."* Tvrdio je da je Krekovu emisiju pustio BBC, i to Ralf Mjurej iz PWE. Ali, emisija koja je uslijedila iza Krekovog govora bila je u potpunoj kontradikciji sa prvom. *"Ako ova druga predstavlja našu politiku, onda Krekovu nije ni trebalo da emitujemo"* - piše ambasador Rendel. *"Rekao sam da ja ne mogu, bez čitanja oba teksta, dati neku ocenu, ali da ću svakako odmah preneti nadležnima ovo što su mi saopštili".*

Rendel je to i saopštio Forin ofisu kao nadležnom i svom nadređenom organu. Kaže da je to samo još jedan slučaj podozrivosti jugoslovenske vlade da u Londonu pod pritiskom Moskve *"počinjemo više da cenimo partizane kao saveznike nego Mihailovića. Nažalost, postoji opravdanje što veruju da je sovjetska vlada neprijateljski raspoložena prema Mihailoviću i da forsira partizane, naročito kroz propagandu u svojoj zemlji i u Americi. O tome svedoči nedavni članak u Tajmsu zasnovan na izveštajima o partizanskim akcijama. Krek je, naravno, veliki antikomunista i već dugo ga brinu akcije partizana u Sloveniji, te je, verovatno, glavni razlog njegovog zalaganja za Mihailovića, u stvari, želja da narod odvrati od partizana."*

Ambasador Rendel smatra da je to *"užasno težak problem, tako da sumnjam da ćemo ikad naći zadovoljavajuće rešenje".* On misli da su ministri iz kraljevske vlade u pravu kada kažu *"da se bar emisije BBC-a moraju dovesti u kakav-takav red".*

Ambasador nije do kraja odgovorio dvojici ministara kraljevske vlade. To šta će im konačno reći zatražio je mišljenje od P.J. Diksona u Forin ofisu.

Na pismu je dometnuo postskriptum. Indikativan je po aktuelizovanju Harisona i njegove uloge u tim emisijama o koje su se sporila dvojica ministara izbjegličke vlade i britanski ambasador. Naime, u tom postskriptumu Rendel obavještava svoje pretpostavljene u Forin ofisu da je u trenutku dok je diktirao svoje pismo u njegov ured došao Miha Krek lično. *"Rekao mi je da je druga emisija Harisonovo delo (on je dugo godina bio dopisnik iz Beograda i sada je stručnjak BBC-a za Jugoslaviju). Rekao je da je glavna tema Harisonove emisije bila da Jugosloveni zaborave svoje partije i partijske razlike i udruže se protiv Osovine. Akcenat je stavio na brisanje partijskih razlika više nego na podršku Mihailoviću. Njegov utisak je da Harison podržava partizane mnogo snažnije nego Mihailovića, te da je emisija u celini bila negativnog karaktera, suviše levo nastrojena. To sasvim odstupa od činjenice da je njen duh potpuno suprotan od onoga što je on sam (Krek) upravo rekao."*

Hjubert Harison je na taj način ponovo stavljen na tapet. Njegov pokušaj uravnoteženog tretmana četničko-partizanskih odnosa - van protežiranja bilo koje strane - odmah je protumačen kao *"suviše levo nastrojen"*. Ta nastrojenost je pronađena samo zato što je pomenuo partizane. Pripisano mu je i odsustvo podrške Mihailoviću. Rendel vjeruje da je Harison dobar čovjek, *"ali ipak levičar po ubeđenju"*. Krek ga je opisao, a Rendel to i napisao Ministarstvu inostranih poslova, kao *"profesionalnog opozicionara"*. Britanski ambasador upozorava da je *"celokupan odnos partizana i Mihailovića izuzetno složen i sovjetska vlada ima jak politički interes da podržava partizane na račun Mihailovića. Jugoslovenska vlada se očajnički trudi da odbrani Mihailovića i smatra, ukoliko se Mihailovićev položaj vođe pokreta otpora ne učvrsti, da će partizani svakako preuzeti kontrolu i to bi, možda, značilo kraj jugoslovenske monarhije i stvaranje sovjetskih republika pod vlašću Moskve. Oni očigledno u Harisonu vide vatrenog pobornika ove ideje - koja sada izgleda ima prilično veliku podršku u toj zemlji. Uopšte ne veruju u mogućnost saradnje partizana i Mihailovića, a takođe sumnjaju da se i mi sami zalažemo za njeno ostvarenje. Stoga im ovakvi incidenti služe kao neka vrsta probe"*.

Optužbe upućene na adresu novinara Harisona su teške. Svrstan je u ljevičare, što će reći pristalicu partizana i komunista, usto opredijeljenog protiv Mihailovića. Nije postavljeno pitanje je li to što taj urednik piše ili govori istina ili nije. Rendel je zatražio još jednu raspravu Forin ofisa sa BBC-em. Harisonova emisija je nazvana ozbiljnim incidentom i nesporazumom koji se ubuduće moraju izbjegavati.

Ako ponešto iz tog incidenta nije bilo jasno Rendelu, a pogotovo Kreku, Jovanoviću i Gavriloviću, dobrano je u Radio-Londonu bistrilo stanje i odnose. Ta radijska kuća se sve jače nalazila u procijepu. Njen urednik i stručnjak za Jugoslaviju Hjubert Harison, uz njega i neki drugi novinarski djelatnici, počinjali su shvatati suštinu: da u Jugoslaviji ne postoje druge snage, usto sa-

vezničke antihitlerovskoj koaliciji, koje se bore protiv okupatora osim NOP-a i njegovih oružanih formacija. Ta istina i saznanje, posebno njihovo javno saopštavanje, nailaze na čvrste prepreke. Gotovo da postaju nemoguće. Istina jednostavno još nije zvanično priznavana. Skrivana je. Nije odgovarala ne samo emigrantskoj vladi i njenom okruženju nego ni mnogima u zvaničnoj britanskoj politici. A da se i ne govori o vođstvu ravnogorskog pokreta u zemlji. Blago rečeno, nije im bila po volji.

Kako iz Harisonove emisije, tako i iz ambasadorovog pisma Forin ofisu vidljivo je rađanje svježeg talasa olakšanja. Mnogi novinari su ga priželjkivali na Londonskom radiju. Bili su, međutim, okruženi grubom stvarnošću koja je od njih udaljavala profesionalne želje, etičke postulate i obaveze da se javnosti saopštava samo objektivna istina. Priznanje da je ukazano pojerenje partizanima za njihove oružane akcije protiv zajedničkog neprijatelja ne znači da je umanjena podrška Mihailoviću. Ali pismo ambasadora Rendela, i pored toga, nagovještava potrebu jačeg pritiska na radio - *i videti može li se šta učiniti da se ubuduće izbegnu ovakvi nesporazumi.*

Nesporazumi se, dakako, mogu izbjeći. Čime i kako u mirnodopskim, a kamoli u ratnim (ne)prilikama? Smjenama urednika? Rigoroznom zabranom upotrebe termina *"partizani"*? Uvođenjem striktnije i strožije cenzure? Šta god se od toga učini, kod novinara se involvira, iz straha od posljedica, autocenzura. Jedino što nije moguće to je - promijeniti životnu stvarnost. Ona se počesto kreće jednim smjerom, a propaganda drugim.[163]

Ali incident sa Harisonovom emisijom, pa i sa Harisonom kao novinarom i stručnjakom u BBC-u za Jugoslaviju okarakterisan je ljevičarenjem. Nije završen razgovorom i prepiskom britanskog ambasadora pri izbjegličkoj vladi Rendela i ministara Jovanovića, Gavrilovića i Kreka. Niti sa ambasadorovim izvještajem jugoslovenskoj vladi Rendela i Forin ofisu.

Tri dana nakon svog prvog pisma ambasador G. Rendel je ponovo 23. oktobra 1942. uputio još jedno pismo P.J. Diksonu u Forin ofis. Podsjetio je svog šefa na pismo br. S.O. 336 od 20. oktobra o BBC-evoj emisiji u nedjelju 18. oktobra 1942. koja je išla poslije Krekovog govora. Slobodan Jovanović je došao do Harisonove emisije, za koju je Rendel ranije rekao da je nije slušao. Jovanović je donio kopiju Harisonovog teksta na koji se ranije zajedno sa Milanom Gavrilovićem žalio britanskom ambasadoru G. Rendelu.

Pri predaji te kopije britanskom ambasadoru Jovanović je insistirao da ubuduće sve emisije ovakve prirode, *"koje zadiru u kontroverzne interne probleme, mora prvo da pročita jugoslovenska vlada"*. Je li to značilo zahjev za zavođenje direktne cenzure izbjegličke vlade nad emisijama BBC-a na srpskohvatskom jeziku namijenjenim Jugoslaviji? Načinjeno je seciranje sadr-

163 Iskusni radio i TV novinar Miroljub Jevtović dodaje još jednu mogućnost: najbolji metod koji odgovara slušaocu (a docnije i gledaocu) jeste da se i sam uvede u traganja, pa da se pusti da stvari same sobom govore.

žaja komentara. Izvršena je analiza konkretnog Harisonovog spornog teksta. Predsjednik vlade Jovanović je napomenuo da bi vlada, da je prethodno prije emitovanja - pročitala taj prilog *"predložila niz korekcija koje ne bi izmenile osnovnu namenu emisije, već samo sprečile izazivanje moguće zabune i nesporazuma"*. Već prvi pasus Harisonovog teksta Jovanović je protumačio da je *"cilj britanske politike da se ukine jugoslovenski ustav i da se posle rata uvede potpuno nov"*. To će se možda i desiti, ali *"smatra da nije u redu na takav način objavljivati ovako važno političko pitanje"*.

Jovanović je za drugi dio Harisonove emisije istakao tumačenje da je *"došao kraj diktaturi"*. Dalje, *"da najavljuje kraj partijskog sistema, kojeg diktatura na svaki način želi da se oslobodi. Ovu očiglednu kontradikciju bi svaki Jugosloven odmah uočio"*. Jovanović je, prema tome, kod Harisona nalazio i ono što ovaj nije ni napisao ni rekao u toj emisiji. Njegove primjedbe na prve dijelove Harisonovog teksta bile su uvod u glavno pitanje: odnos Mihailovića, njegovog vođstva s jedne, i partizana, s druge strane. *"Pitanje odnosa Mihailovića i partizana je izuzetno teško i osetljivo i u sebi sadrži odnose između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, što se ne može prikazati sa samo nekoliko rečenica kao što je Harison pokušao da učini."* Jovanović je rekao britanskom ambasadoru da je to izazvalo burne unutrašnje reakcije. Svakako je zahtijevao još pažljiviji pristup. Da su BBC, novinari ove radijske kuće i oni koji joj u zvaničnoj britanskoj politici određuju mjeru objektivnosti o tome pitali vladu, ona bi, kako je rekao Jovanović, svakako predložila srećniju formu.

Ambasador Rendel, saslušavši Jovanovića koji je donio kopiju Harisonove emisije, prihvatio je kritike upućene autoru i Londonskom radiju. On izričito priznaje u svom pismu Diksonu i Forin ofisu: *"Mislim da ima nečega u Jovanovićevim rečima da bi bilo poželjno konsultovati se sa jugoslovenskom vladom u vezi sa delovima emisija koji tretiraju pitanja njihove unutrašnje politike"*. Uz to je, doduše, dometnuo da *"ne smemo nikako Jugoslovenima dati pravo veta. Mislim da je moguće obećati im ubuduće tako uobličene emisije u kojima će biti izbegnuta svaka mogućnost nedoslednosti ove vrste"*.

Time je diplomatija jugoslovenske izbjegličke vlade i britanska ponovo stegnula obruč oko i nad BBC-em. Njena omča je posebno namijenjena Harisonu kao uredniku. Novinare Londonskog radija, baš one što su ponajviše govorili o slobodi javno iskazane riječi, politika svrstava i tjera u stroj. Iz takvog ustrojstva sve teže se mogu davati informacije različite od onih koje su do tada bile uobičajene prevashodno zato što odgovaraju dnevnoj politici.

Tako su Krekov nastup na radiju i dio Harisonove emisije nakon njegovog govora u nedjelju, 18. oktobra 1942. zametnuli spor sa mogućim posljedicama na međunarodnom nivou. Postali su predmetom i posebnog izjašnjenja Njusoma iz BBC-a.[164] *"Nedavno ste mi tražili tekst sa nekim izvesnim nagove-*

164 Upućeno i registrovano kao C. EUR. S.

štajima spikera jugoslovenske vlade protiv partizana, a koji smo mi izuzeli" - piše Njusom i prilaže skorašnji govor dr. Kreka. Pa napominje: *"Prvi list je govor kakav je on zamislio, a dodat je plavi list na kome je verzija iz emisije izmenjene posle Harisonove intervencije"*. Harison je, dakle, ne samo u vlastitim autorskim prilozima, nego i u govorima jugoslovenskih ministara činio intervencije zbog kojih je nazivan ljevičarom. Nejasno, zameteno, nevidljivo i zatravljeno se i zakorovljeno s mukom otkrivao put do istine da bi se učinio prohodnim.

Žustra i živa je prepiska na relaciji izbjeglička jugoslovenska vlada - britanski ambasador Rendel - BBC - Forin ofis i P. Dikson povodom urednika Harisona i njegovih nedjeljnih komentara na Londonskom radiju o ratnoj situaciji u Jugoslaviji, naročito o partizansko-četničkim odnosima. Ona, takoreći, nije prestajala. Naprotiv. Čak je i intenzivirana. Pokrenula je ključna pitanja uloge medija i novinarstva u određenim društvenim okolnostima, posebno ratnim. U suštini te prepiske je odnos propagande prema tretmanu NOP-a i partizanskih oružanih snaga u radio-emisijama BBC-a u toku Drugog svjetskog rata.

Na pisma ambasadora Rendela P. Diksonu u Forin ofis povodom intervencija Slobodana Jovanovića i Milana Gavrilovića odgovorio je Diksonov zamjenik u britanskom Ministarstvu inostranih poslova Dž. Blatan. Blatanovo pismo upućeno je 31. oktobra 1942. godine Odjeljenju štampe u Ministarstvu informacija. Blatan najprije zahvaljuje na objašnjavanju situacije u kojoj se nalaze Mihailović i jugoslovenski pokret otpora sa aspekta publiciteta u Velikoj Britaniji. Zahvalan mu je, takođe, na savjetima *"za naš budući rad"* na tome planu. *"O ovom pitanju smo razmislili"* - piše Dž. Blatan i šalje Ridsdejlu kopije pisama otpremljenih ambasadoru Rendelu i Mjureju. I ovako završava: *"Bio bih ti zahvalan, ukoliko urediš da štampa dobije instrukcije za dalje postupanje kad bude davala izveštaje na osnovu ovog pisma."*

POČETAK ZAOKRETA U PROPAGANDI PREMA JUGOSLAVIJI

Kako će štampa i ukupan javni publicitet britanske države postupati u propagandi neslaganja i sukoba između ravnogorskog pokreta Mihailovića i partizana? To se može vidjeti iz pisma koje je 31. oktobra 1942. godine od D. G. Sardženta poslato britanskom ambasadoru Rendelu. Baš zato što otkriva suštinski zaokret u propagandi koja je dospijevala iz Londona u Jugoslaviju to pismo zaslužuje širu pažnju.

"Jasno je - poručuje D. G. Sardžent britanskom ambasadoru Rendelu - *"da cela stvar neće biti baš po volji jugoslovenskoj vladi, koja prirodno nije prihvatila u potpunosti 'partizanski' stav prema celom problemu. Činjenice im i pored svega ne idu u prilog i svakako da od nas ne mogu očekivati da se ne obaziremo na činjenice. Propagande radi, ne smemo više zaobilaziti partizane koji, izgleda,*

potpuno drže pozicije severoistočno od linije povučene od Beograda do Sarajeva. Niti želimo, kao što čini jugoslovenska vlada, da ih otvoreno osuđujemo; jer celom svetu je već jasno da oni, možda, čak i više od Mihailovića, doprinose savezničkoj stvari. Stoga više nije moguće izbegavati njihovo spominjanje, i to spominjanje u pozitivnom smislu."

Najzad. Na horizontu se počinju razaznavati izmijenjena poimanja stanja i odnosa u ratnom paklu na tlu Jugoslavije. Do toga saznanja dolaze i mnogi profesionalni novinari u BBC-u ili oni koji najneposrednije okružuju ovu veliku medijsku kuću. Stiču ga i diplomati. S njima, posebno, oni iz redova zvaničnika i moćnika koji su određivali, da ne kažemo diktirali i usmjeravali, ratnu propagandu iz Londona. Napokon su shvatili kako se više ne može očekivati *"da se ne obaziremo na činjenice"*, da*"ne smemo više zaobilaziti partizane"*; da *"više nije moguće izbegavati njihovo spominjanje, i to spominjanje u pozitivnom smislu"*. Konačno je sa zvaničnog mjesta dat signal propagandnim djelatnicima - da ubuduće ne zaobilaze stvarnost. Da prihvataju i uvažavaju novo i objektivne činjenice. To nikako nije značilo da se u praksi britanske propagande ostavlja ono što je do tada bilo vladajuće - podrška Mihailoviću. To se ni ubuduće ne napušta. Da se zaokret dogodio otkriva nastavak Serdžantovog spomenutog pisma Rendelu:

"Ovo nikako ne znači da ćemo i najmanje izmeniti našu politiku podrške Mihailoviću, niti znači da smo 'podlegli' Rusima kako to izgleda misli jugoslovenska vlada (tvoje pismo Bobu Diksonu S.O. 315 od 8. oktobra). Svoj stav smo formirali u interesu Jugoslavije i jugoslovenske vlade. Uostalom, to je i jedino što nam preostaje ukoliko ne želimo da, s jedne strane, ispadnemo beskrajno smešni, jer ne primećujemo neslaganje o kome bruji celokupna svetska javnost, ili s druge strane, da ohrabrujemo i pospešujemo građanski rat kod naših saveznika i javno izjavljujemo kako svi pravi Jugosloveni mrze komuniste; više nego Osovinu, svog agresora".

Sardžentu je jasno da ovaj posao neće biti nimalo lak. *"Ali povratka nema i mi računamo na tebe da ćeš uspeti da urazumiš jugoslovensku vladu"* - poručuje dalje Sardžent britanskom ambasadoru pri izbjegličkoj vladi u Londonu Rendelu. *"Neophodno je da jugoslovenska vlada A) prihvati ovakav način propagande za Jugoslaviju i B) prekine sa antikomunističkom kampanjom u američkoj štampi'*.

Sardžent upozorava na potrebu prekida propagandne kampanje koju izbjeglička vlada organizuje u američkoj štampi. Ali problem propagande time se ne skida sa dnevnog reda. U vezi sa pismom Bobu Diksonu[165] Sardžent izričito saopštava Rendelu: *"Već je dogovoreno da moramo početi da primećujemo partizane, ali isto tako moramo nastaviti da prećutkujemo građanski rat između njih i Mihailovića i moramo dati sve od sebe kako bismo ubedili jugoslovensku*

165 S.O. 343 od 22. oktobra.

vladu da prekine da iznosi svoj prljavi veš u javnost. Stoga verujemo da ćeš uspeti ovo da spomeneš jugoslovenskoj vladi kao što je bilo predloženo u pismu Boba Diksona R. 6439/G od 9. oktobra."

Sardžent opovrgava tvrdnje koje je ambasador Rendel iznio u svom pismu Bobu Diksonu S.O. 315 od 8. oktobra. Rendel je to napisao na osnovu demarša jugoslovenske izbjegličke vlade. *"Nije istina da je britanska štampa dobila specijalno naređenje da što manje piše o Mihailoviću: jedini zahtev koji je ikada postavljen poslala je sama jugoslovenska vlada. Prilažem kopiju zapisnika Novinskog odeljenja o ovoj materiji. Zapisnik potvrđuje prošlost. Što se tiče neposredne budućnosti, naša politika će biti ona izražena u pismu Mjureju, a kopiju pisma smo poslali Ridsdejlu".*

SATISFAKCIJA HJUBERTU HARISONU - NOVI PRISTUP PROBLEMU MIHAILOVIĆA I PARTIZANA

Britanski ambasador pri jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu uputio je dva pisma Forin ofisu[166]

U tim pismima Rendel je potencirao Harisonovu emisiju na koju se obrušila izbjeglička vlada. D. G. Sardžent, odgovarajući Rendelu na ta pisma 31. oktobra, odobrava Harisonov postupak. *"Harison se prilično dobro uklopio u naše stavove iznete u pismu Mjureju i jugoslovenska vlada će morati da se privikne na to. Kopije tvojih pisama poslaćemo Kirkpatriku sa predlogom da se ubuduće ovakve izjave ne daju bez prethodnog konsultovanja sa jugoslovenskom vladom".*

Izmijenjena je dotad vladajuća ocjena Harisona i njegove emisije sa spominjanjem partizana. Zbog njih je svojevremeno oglašen ljevičarom i simpatizerom komunista. Sad se taj autor, po ocjeni Sardženta, *"prilično dobro uklopio u naše stavove"*. To znači u zvanične stavove vlade i njene politike. Nagovještavaju se ubuduće češći *"incidenti"* sa pominjanjem riječi *partizani*. Izbjeglička vlada se primorava da se privikne na to. Harisonu i sličnima u BBC-u stavlja se ograničenje: takve njegove emisije neće moći biti emitovane *"bez prethodnog konsultovanja sa jugoslovenskom vladom"*. Profesionalna upornost i hrabrost Harisona, time što se *"prilično dobro uklopio"*, odnijela je značajnu pobjedu. Doživjela je satisfakciju. Počelo je da se kreće.

Harisonova emisija od 18. oktobra 1942. godine ponovo je predmet prepiske. Ovaj put između Mjureja kao pretpostavljenog Harisonu u BBC-u i Kirkpatrika iz PW kao nadređenog Mjureju. Mjurej u pismu tu emisiju komentariše, otkrivajući prvi put izvore saznanja koja su u osnovi spornog priloga u Harisonovom autorstvu na Londonskom radiju. *"Moram preuzeti potpunu*

166 S.O. 336 i 350 - 20. i 26. oktobra 1942.

odgovornost za Harisonovu emisiju". Na čemu je ta emisija zasnovana? Prije svega, na dopisu *"koji smo mu poslali, a dopis se zasnivao na poruci dobijenoj od britanskog oficira za vezu sa Mihailovićem. U poruci su istaknute određene tačke za koje pošiljalac smatra da su popularne teme u Jugoslaviji"* u sadašnjem trenutku. Pošiljalac je ranije naznačio da je svoje gledanje na stvari izložio generalu Mihailoviću i ovaj je to u potpunosti odobrio."

Prema tome, Mihailović je u potpunosti odobrio poruke britanskog oficira čija su saznanja poslužila i Harisonu za njegovu emisiju. Ipak su njihovim emitovanjem prekoračena ovlašćenja Direkcije PW. Mjureju izgleda *"da se ovde Mihailovićevi politički pogledi i htenja prikazuju u naprednom i povoljnom svetlu"*. Zato smatra da emisija britanskog spikera u kojoj su *"popularne teme"* vezane za Mihailovićevo ime *"može na neki način doprineti jačanju Mihailovićevih pozicija unutar Jugoslavije i možda može biti i prvi korak u pronalaženju zajedničkog jezika između Mihailovićevih vojnika i partizana - ako ga već nema među njihovim vođama. Smatrali smo da je u ovakvim okolnostima opravdano malo prekoračiti ovlašćenja (Direkcije PW-a - o.a.).*

Mjurej brani Harisona. Ali ovdje je riječ o nepoštivanju procedure. Jesu prekoračena ovlašćenja pomenute direkcije i njenih direktiva, priznaje on, *"ali nije bilo namere kritikovanja same vlade"* (jugoslovenske - o.a.). Mjurej kaže da su prijedlozi dostavljeni jugoslovenskoj vladi, iako su se plašili da će *"kao i mnogo puta ranije, oni odužiti diskusiju koja vrlo lako može dospeti u ćorsokak. Kao što znate već dugo insistiramo na neophodnosti jednog stava o budućnosti Jugoslavije, a koji očekujemo da da jedan od ministara; izgledalo nam je moguće da će Harisonova emisija, govoreći o predmetu najopštije, možda biti neka vrsta stimulansa."*

Ni ta emisija nije poslužila kao stimulans izbjegličkoj vladi da javnosti pruži svoj stav o budućnosti Jugoslavije. Umjesto toga stava ona je izazvala njenu oštru reakciju. Ta reagovanja nisu omela Mjureja da Harisonov govor u spornoj emisiji označi da se u *"u celini dosta podudarao sa našim stavovima". Ipak, moram priznati da je u pitanju ustava Harison prišao možda malo netaktično, sa aspekta jugoslovenske vlade. S druge strane, mislim da sami članovi jugoslovenske vlade imaju slična uverenja onima iz teksta, no zbog političkih razloga, to sebi ne mogu otvoreno da priznaju".*

Harisonov prilog je seciran gotovo od riječi do riječi. Mjurej zato smatra *"da je pasus u kojem se govori o partizanima opravdan (iako malo preuranjeno, mimo ranijih jugoslovenskih uputstava), jer je zasnovan na poruci britanskog oficira za vezu koji je izjavio da je sve odobrio sam general Mihailović.* On, međutim, priznaje da se *"kod Harisonove emisije radilo o nepoštovaju procedure i da je mogla biti uobličena sa više takta. Jugoslovenski problem je veoma zamršen i teško se postiže napredak, tako da mislim da su sve 'greške' opravdane. Nadam se da će krajnji ishod emisije pokazati da je od nje ipak bilo više koristi nego štete"*.

Mjurej je, štaviše, razgovarao o tome i sa Forin ofisom. Shvatio je, valjda nakon tih razgovora, *"da sa političkog aspekta ovo možda baš i nije najidealnije,*

ali kao sentimentalni apel ima vrednost koja ne sme biti zanemarena, naročito ako se posmatra u svetlu Mihailovićevog zahteva". Mjurej, nadalje, potvrđuje osnovni princip BBC-a: bliski kontakt sa jugoslovenskom vladom u vezi sa propagandom, a takođe i sa svim pitanjima unutrašnje politike. U tim kontaktima došao je do saznanja da takav postupak nije baš najpogodniji. Utoliko prije što se susreo sa teškim saznanjem: jugoslovenski ministri su rijetko jedinstveni u odgovorima na postavljena pitanja. Nije se, međutim, konsultovao s njima kada se radilo o Harisonovoj spornoj emisiji. Zato izražava spremnost da u budućem radu poštuje načelo konsultovanja dok je ono na snazi. Ogradio se od ovog načela smatrajući da ga treba izbjegavati kada govore britanski spikeri. *"Kad bi izbegličku vladu konsultovao još i o tome, kaže da bi to ovoj radijskoj kući vezalo ruke, a moglo bi se pokazati i štetnim pod određenim okolnostima. Tu štetnost on vidi u tome što bi ta konsultovanja "usporila napredovanja u rešavanju izuzetno složenog jugoslovenskog pitanja".*

HARISONOVA EMISIJA "NA NEKI NAČIN REVOLUCIONARNA"

Ograničenja i dalje na snazi

Iz Forin ofisa je P. Dikson 2. novembra 1942. godine otpremio pismo Kirkpatriku u BBC-u. Povod je, opet, nedjeljni komentar H. D. Harisona 18. oktobra u 16 sati. Time je on unio nemir u emigrantsku vladu. Ta bura i previranja u redovima ministara emigranata u Londonu spominje se i u dva pisma britanskog ambasadora Džordža Rendela pri kraljevskoj vladi. *"Što se nas tiče, nemamo primedbi na ono što je Harison rekao, jer se prilično uklapa u novi pristup problemu Mihailovića i partizana. Harisonova emisija je išla inače pre ove naše odluke, pa je ona tako na neki način i revolucionarna".*

Od proizvođača incidenata i otpužbi za ljevičarenje, komunističku nastrojenosti sada je njegova emisija nazvana *"na neki način"* revolucionarnom. Harison je iskoračio smjelo u budućnost ispred mnogih drugih profesionalnih novinara. Preduhitrio je i političare te zvaničnike koji za Harisonovu emisiju kažu da je ona *"tako na neki način i revolucionarna"*. Zvaničnici, ipak, sugerišu *"ponavljanje ovakvih stvari"*. Prihvatili su prijedlog ambasadora Rendela da bi bilo dobro ubuduće, prije bilo kakvog komentarisanja unutrašnje situacije u Jugoslaviji, *"konsultovati predstavnika jugoslovenske vlade"*. To nije učinjeno pri emitovanju sporne Harisonove emisije.

Ali, konsultovanje dotične vlade sužavalo je kanal za prodor objektivne istine u javnost. Na uputstva od vlade iz Londona po kojima se vodi propaganda Londonskog radija, ali i Dražina politika, osvrće se *"Glas Slobodne Jugoslavije"* 3. novembra 1942. godine. Taj glas poziva sve *"zemljake... da priđu partizanskoj dobrovoljačkoj vojsci". Moramo biti oprezniji nego ikada do sada, jer smo sa*

svih strana okruženi neprijateljem koji nastoji da uništi delić slobode za koju smo se izborili. Draža Mihailović sa svojim četnicima porobljava naš narod i time pomaže da se izbrišu i poslednji tragovi slobode, čime dokazuje da se ni po čemu ne razlikuje od italijanskih i nemačkih okupatora. Svoju ugnjetavačku politiku Draža Mihailović sprovodi na osnovu uputstava iz Londona".

Za kratko vrijeme Forin ofis po drugi put utvrđuje potrebu konsultovanja izbjegličke vlade prije emitovanja nekih priloga za Jugoslaviju. U tom smislu iz Forin ofisa Bod Dikson 19. novembra 1942. godine ponovo piše Kirkpatriku[167] u BBC-u. Opet, dakako, povodom Harisonove emisije. U odgovoru na Kirkpatrikovo pismo od 7. novembra Dikson još jednom hoće da potvrdi uspostavljene relacije BBC-a i kraljevske vlade. *"Bojim se da iz mog prethodnog pisma nije bilo dovoljno jasno da želimo da podržimo predlog da se konsultuje predstavnik jugoslovenske vlade pre nego BBC bilo šta izjavi o unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji, a o čemu nije dogovoreno u nedeljnom PWD uputstvu. Naglasak je na reči izjave u smislu izdvajanja od glavne politike date u uputstvu. Bilo bi, naravno, vrlo nepraktično konsultovati jugoslovensku vladu u vezi sa svakom izjavom o stanju u Jugoslaviji. Izjave su generalno u skladu sa uputstvom, a slučajevi o kojima govorimo, kao što je Harisonova emisija, znače jednu novu liniju i podržavaju jednu politiku drugačiju od one iz uputstva. Naravno, nemoguće je jasno razdvojiti ove dve vrste izjava, ali ne bi trebalo da bude teškoća u prepoznavanju te razdvojne linije i ne vidimo razlog da se jugoslovenska vlada ne konsultuje u slučajevima gde je očigledno odstupanje od opšte politike."*

Dikson u ime Forin ofisa poručuje Kirkpatriku da se *"držimo principa po kojem BBC neće, u svojim emisijama za Jugoslaviju, prihvatiti ništa što ih može dovesti u teškoće sa jugoslovenskom vladom".*

OBLICI PROPAGANDE JUGOSLOVENSKOG OTPORA NA BBC-u

Geografska ili ideološka podijeljenost zemlje?

Onog dana kada je D. G. Sardžent (31. oktobra 1942) iz Forin ofisa poslao pismo ambasadoru Rendelu, javio se i Džord Blatan u svojstvu zamjenika P. J. Diksona u Forin ofisu. Blatan se obraća Mjureju u vezi sa Mihailovićem i partizanima. To se smatralo glavnim problemom britanske politike prema Mihailoviću. Mjurej je ostao bez odgovora na svoja pitanja koje je Forin ofisu uputio 1. i 14. oktobra. Blatan nije mogao u potpunosti da odgovori na otvorena pitanja o tretmanu četničko-partizanskih odnosa. Već se na sve strane go-

167 Forin ofis, R 7490/21/92

vorilo o sukobu Mihailovića i partizana. Ni BBC zbog toga ne može ostati po strani ili neaktivan. Blatan mu olakšava poziciju time što je u ime Forin ofisa predložio takve oblike propagande jugoslovenskog otpora koji pokušavaju da izmire dotadašnji pristup i ono što bruji na sve strane. Šta da govori i kako da se ponaša Londonski radio pred kraj ratne 1942. godine?

"I dalje ne smemo pominjati građanski rat koji besni između Mihailovića i/ili četnika i partizana. Takođe ćemo se ponašati kao da se nisu desile nikakve promene u odnosima između vlade Njegovog Veličanstva i sovjetske vlade. No, prošlo je vreme kada smo mogli da ne obraćamo pažnju na partizane."

Tim stavom je zapečaćena i ostavljena prošlosti ona propagandna praksa u kojoj su se mogli zaobilaziti partizani kao da ne postoje. Novo je nastalo tako što se partizani sada mogu spominjati, ali se ne mogu hvaliti. I dalje se smatralo da četnici imaju svoj, a partizani svoj dio zemlje. *"Trebalo bi nastaviti sa izbegavanjem nekog posebnog hvaljenja partizanima. Možemo se ograničiti na izveštaje o borbama koje vode u svom delu zemlje, u istom obimu u kome ćemo izveštavati o Mihailovićevom oslobodilačkom ratu u krajevima koje on zauzima. Razlike između Mihailovića i partizana bi trebalo objašnjavati geografskom, a ne ideološkom podeljenošću, koja ih sprečava da ujedine snage. Takođe bi i dalje trebalo da izražavamo nadu u mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front koji bi se mogao suprotstaviti neprijatelju".*

Do tada je već odavno shvaćeno da ta četničko-partizanska saradnja nije moguća. Ne iz geografskih nego iz ideoloških razloga. Bile su to dvije ideologije, dva velika pokreta sa različitim programima, strategijama i političkim ciljevima. I - dva ljuta protivnika. BBC se poziva da i dalje proizvodi iluzije u *"nadu i mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front"*. Što toga ujedinjenja nema i ne može biti u praksi kriva je geografska a ne ideološka podijeljenost među njima.

Onda je u pismu Džordža Blatana dostavljenom Mjureju izraženo i ono *"pravi se lud"* bez obzira šta ti prigovarali. Usto i izmišljena karakteristika *"Slobodne Jugoslavije"*. Čija je to stanica? Blatan doslovno kaže: *"Problem radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' može biti rešen. Pravi se lud na saznanje čija je to radiostanica i od koga je ona kontrolisana"*. Znali su dobro odakle ona govori i emituje svoj program. Propagandna kombinatorika je jača od realnosti. Može biti i paradoksalna, ali je takva kakva jeste i kako se odredi da jeste. Blatan u tom pismu Mjureju kaže još i ovo: *"Problem radiostanice 'Nova Jugoslavija' može biti rešen ukoliko se ova stanica predstavi kao kontrolisana od strane Osovine, a njen cilj kao širenje nesloge među Jugoslovenima. Sovjetska vlada neće moći da se žali na ovo, tim pre što im nikada nismo rekli da u stvari sumnjamo da oni kontrolišu ovu stanicu. Tako da, ako se ipak budu žalili, mi ćemo biti u poziciji da se pravimo ludi"*.

Mjurej se u Blatanovom pismu uvjerava da je ambasador Rendel zadužen da ubijedi jugoslovensku vladu da se prikloni ovakvoj politici. Posebno je zanimljiv stav prema kome je *"... prošlo vreme kada smo mogli da ne obraćamo*

pažnju na partizane". Zar to ne upućuje da su nalogodavci ratne propagande Londonskog radija namijenjene Jugoslaviji ranije znali za postojanje partizanske borbe, ali da su je ignorisali i prešutkivali? Osim toga, oni postoje samo u jednom dijelu zemlje. Kojem? Jugoslaviju su u propagandi podijelili na zapadnu - partizansku i istočnu - nepartizansku ili četničku. Takav tretman i takva podjela će dominirati u emisijama Londonskog radija. Ali, nije u pitanju samo taj radio nego i politika koja je stajala iza takvih opredjeljenja i naloga kojim je usmjeravana propaganda. Na toj osnovi su proradili propagandni kanali. Na slušaoce koji su vjerovali onome što govori radio i nije se mislilo niti na ugled radija. Propagandna kuhinja je prodavala rog za svijeću. Sačuvati ugled, pred slušaocima je manje važno od moći sila koje traže da ovaj medij služi katkad i spolja nevidljivim interesima.

Sve to liči na svojedobno stanovište lorda Glenkonera, jednog od rukovodilaca Britanske uprave za specijalne operacije ili, kako se drukčije zvala, SOE. On je nepuna četiri mjeseca prije oktobarske prepiske između Blatana i Mjureja, odnosno Forin ofisa i BBC-a - 3. jula 1942. godine - svoju zabilješku uputio Južnom odjelu Forin ofisa. Evo šta je on, poput već spomenutog *Pravi se lud*, napisao državnom ministarstvu nadležnom za spoljne poslove: *"Kao što znamo (...) svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi, zapravo, pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štete, ako u vijestima, koje su namijenjene javnoj potrošnji, dio te aktivnosti pripišemo u zaslugu Mihailoviću."*[168]

I neki drugi funkcioneri oficijelnih britanskih institucija zahtijevali su da se na Londonskom radiju ne objavljuju vijesti o borbama partizana. Pojedinci su, štaviše, tražili *"da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga"*. Tu Glenkonerovu zabilješku objavljuje E. Barker u spomenutoj knjizi. Ona otkriva pristrasno i neosnovano veličanje četničkog pokreta. Kaže da su tom pokretu pripisivane i borbe koje nisu vodili njegovi pripadnici, a prešutkivano ono što je činio na liniji saradnje sa okupatorima i ustašama. Trajalo je to skoro do kraja 1943. Tek tada na Teheranskoj konferenciji Velike trojice konačno su prihvaćene istine o tome ko se stvarno bori u Jugoslaviji protiv okupatora, a ko su saradnici i kvislinzi okupacionim trupama i režimima. Tada je Ruzveltu uručen opširan izvještaj američkog pukovnika Jinna Faricha koji se neposredno prije toga vratio iz partizanskog Vrhovnog štaba. Farich je u tom izvještaju predočio pravu istinu o zbivanjima u Jugoslaviji.

Ko se u Jugoslaviji uistinu borio protiv okupatora? Da li je odgovor na to ključno pitanje bio poznat Englezima dok je Londonski radio veličao Mihailovića i ravnogorski pokret? Kada su otkrili istinu? Mnogi dokumenti otkrivaju da su Englezi veoma rano saznali šta se zbiva na tom području, te o ulozi partizana i ponašanju četnika. Sporo i mukotrpno se probijala istina mnogo prije nego što je Tito, kako to kvalifikuju branioci i zastupnici četničkog po-

168 E. Barker, cit. dj., str. 290.

kreta, savremeni prekrajači istorije, *"predriblao Čerčila"*. Nepobitno je da su znali mnogo prije nego što su obznanili posredstvom Čerčila u Donjem domu 22. februara 1944. godine. Čerčil je tada izjavio: *"Partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nijemaca"*.[169]

Od početka aprilskog rata 1941. godine, ustanka i postanka NOR-a i četničkog pokreta do te Čerčilove izjave u Donjem Domu britanskog parlamenta u februaru 1944. godine, dejstvovala je u zemljama zapadnih saveznika ratna propaganda isključivo a zatim pretežno četničke provenijencije. Naročito u prve dvije i po godine, u kojem periodu je veličan ravnogorski pokret i njegovo vodstvo sa Mihailovićem na čelu, a NOP i njegove oružane formacije jednostavno prešutkivani.

ZAHVALNOST HOLANĐANA BBC-U

U foajeu BBC-a, Bush House u Londonu, Holanđani su podigli spomen-ploču u znak zahvalnost za sve što je Londonski radio učinio obavještavajući ih u toku Drugog svjetskog rata.

"Radio-vijesti" su imale veliku ulogu u partizanskim jedinicama. Bez njih se nisu održavale tzv. konferencije partizana ili njih i okupljenog naroda. Uvijek je na dnevnom redu svakog skupa bila tačka *"politička situacija"* - u užoj i široj sredini Jugoslavije, ali i u svijetu. Za to su radio-vijesti nezamjenjiv informator. One su prepričavane, komentarisane među učesnicima skupova. Pravljene su iz više izvora i više radiostanica.

I. R. Čolaković u svojim memoarima[170] piše da su komande često štampale na šapirografu radio-vijesti i dijelile ih narodu ne samo toga nego i okolnih sela, kuda su ih nosili određeni kuriri.

Ali su te radio-vijesti rasprostranjene i u četničkim formacijama. I tamo su ih umnožavali i dijelili četnicima i narodu na područjima pod njihovom kontrolom.

Za njih je vladalo ogromno interesovanje. Iznad toga, međutim, stajao je interes Forin ofisa i njegove politike prema pokretima otpora naročito prema događajima u Jugoslaviji. U propisu zvanične ratne i spoljne politike Velike Britanije sabijan je život i njegova stvarnost. Teror okupatora i kvislinga, različita reagovanja naroda, posebno stanica; te pojavu nove vojske pobunjenika Radio-London u početku ustaničkih mjeseci nije nijansirano prikazivao u svojim emisijama. Zbog toga su one izazivale različita reagovanja, pa i prote-

169 Tito-Churchill, Isto, op. cit. str. 94-96.
170 *"Zapisima iz Oslobodilačkog rata"* str. 253.

ste. Takve su i emisije drugih radiostanica. Sve zajedno u cjelovitijem radio-mozaiku tadašnje radio-kokafonije do te mjere da mnogi slušaoci često nisu ni znali koja mu se radiostanica javlja. Bilo ih je podosta, ali su samo neke bile redovnije slušane. Svaka od tih stanica zastupala je određeno gledište. Nastojala je da svoje slušaoce ubijedi u vjerodostojnost svojih kazivanja, bez obzira što je u njima bilo više poluistine, odgovornosti radija i određenih ličnosti za obmanjivanje slušalaca i posljedice koje je time izazivao. U isto vrijeme, nije poznato da je nekim radiostanicama ili određenim ličnostima u njima odato posebno pa i izuzetno priznanje. *Holanđani su podigli spomen-ploču u foajeu BBC, Bush House u Londonu, u znak zahvalnost BBC-u za sve što je učinio obavještavajući ih u toku rata. Ostao je to usamljen slučaj zahvalnosti.*

Petnaesti dio:

PRITISCI BRITANACA NA MIHAILOVIĆA I ČETNIKE ZBOG NJIHOVE BORBENE PASIVNOSTI PREMA OKUPACIONIM FORMACIJAMA I KVISLINŠKIM REŽIMIMA

ZAHTJEVI DRAŽI DA SE BORI PROTIV OKUPATORA I KVISLINGA

Britanske vojne i političke vlasti su dobijale sve pouzdanije informacije sa jugoslovenskih ratišta. Njihovi emisari u štabu generala Mihailovića i u komandama nekih četničkih vojnih formacija istrajno su javljali da četničke jedinice ne vode borbu protiv okupacionih snaga. Za početak te borbe čekaju iskrcavanje savezničkih formacija na Balkan ili na jadransku obalu. One, štaviše, sarađuju sa Italijanima, sa kvislinškim režimima u Srbiji i u NDH, a posredno i sa Nijemcima. U isto vrijeme su NOP i partizanske odrede, koji se bore protiv okupatora i kvislinga, proglasile svojim glavnim neprijateljem i svim sredstvima nastoje da ih unište.

Britanska vlada je stoga vršila pritisak na jugoslovensku kraljevsku vladu u izbjeglištvu da doprinese angažovanju četničkih jedinica u borbi protiv sila Osovine. Te zahtjeve Britanaca izbjeglička vlada je 11. maja 1943. godine prenijela Mihailoviću. Predsjedništvo vlade je, sa potpisom tadašnjeg predsjednika Slobodana Jovanovića, sačinilo i uputilo posebno saopštenje Vrhovnoj komandi ravnogorskog pokreta i lično Mihailoviću.[171] Jovanović je to učinio tako što prenosi *"sledeću komunikaciju"* na molbu britanske vlade i *"s njene strane"*. Šta je rečeno u toj *"komunikaciji"*?

Prvo, Vlada Njegovog Veličanstva se nada da će uskoro biti u stanju da pošalje đeneralu Mihailoviću materijalnu pomoć u mnogo većem obimu nego što je to činila do sada... Vlada, međutim, *"mora biti uverena da između nje i đenerala Mihailovića postoji potpun sporazum u sledećim tačkama: (a) Primarni objekt pokreta đenerala Mihailovića mora biti otpor Osovini; (b) Mora postojati najtešnja saradnja između đenerala Mihailovića i Vrhovne komande Britanskih trupa na Srednjem istoku preko pukovnika Belia kao tumača njenih pogleda i njenih namera; (c) Svaka saradnja mora sada prestati s Italijanima niti može biti kontakta ili kolaboracije sa đeneralom Nedićem; (d) Naročiti napori moraju se učiniti da bi se došlo do kooperacije sa gerilskim grupama u Hrvatskoj i Slovenačkoj protiv Osovine; (e) Preduzeti svaki napor da se dođe do mirnih odnosa s partizanima; (f) Mihailović treba što brže može da počne sa diskusijom o načinu i sredstvima izvođenja gornjeg plana sa pukovnikom Beliem koji je dobio uputstva u ovom smislu od Britanske Vrhovne komande.*[172]

Sve ove zahtjeve slijedili su i informativni programi Radio-Londona. Njegove emisije su poprimale obilježja do tada nepoznata u sadržajima i strukturi objavljenih informacija na njegovim talasima. Promjena je odmah uočena i među slušateljstvom tih emisija u zemlji na južnoslovenskim jezicima. Za neobaviještene u tom auditoriju ta promjena u sadržajnoj orijenta-

171 VII, k. 281, reg. br. 20/1-4.
172 VII, k. 281, reg. br. 19/1.

ciji britanskog radija djelovala je kao grom iz vedra neba. Koliko je to imalo odjeka u praksi ravnogorskog pokreta, njegovog vodstva i njemu podređenih četničkih formacija?

UMJESTO ORUŽANOG DJELOVANJA "ČEKAJU VELIKI DAN OSLOBOĐENJA"

"Svakodnevno stižu vesti o borbi srpskih četnika koji kvare železničke pruge, otežavaju transport, kao i otporu jugoslovenske vojske prema neprijatelju".

Tako Radio-London 27. oktobra 1941. godine obavještava slušaoce o sabotažama u Jugoslaviji. Još ne spominje odijeljene grupacije ustanika na dva smjera. Ističe riječ *"četnici"*. Borbene aktivnosti protiv sila Osovine na jugoslovenskim ratištima pripisuju se njima, a ne onima koji su te sabotaže i diverzije činili. Ni ime onih koji su to vršili se ne spominje.

Da nije onako kako je javljao Londonski radio Britanci su dobrano mogli saznati iz poruka Hadsona, šefa svoje vojne misije kod Mihailovića. Evo šta je on javljao Londonskom SOE, a njegovim posredstvom i Forin ofisu.

Kao prvi šef britanske vojne misije u komandi ravnogorskog pokreta Hadson je slao poruke koje su dospijevale i do Forin ofisa. Kao odgovor na pitanje Londonskog SOE o izvještajima da Mihailović sarađuje sa Italijanima, Hadson je odgovorio: *"Mihailović je pristao... da odobri politiku saradnje s Talijanima koju provode crnogorski četnici... Mihailović je i dalje protiv poduzimanja sabotažnih akcija protiv Talijana. On tvrdi da će Talijani ionako pasti, pa će se on tada domoći njihova oružja i opreme i tako naoružan braniti Crnu Goru od Nijemaca... Na teritoriji Srbije Mihailovićevi četnici imaju veliku slobodu kretanja. Međutim, oni jedva da su nešto više od simbola otpora... Kad god od njih zatražim sabotažne akcije velikih razmjera, general (Mihailović) i ljudi oko njega odgovaraju mi da je već do sada izginulo pola miliona Srba..."*[173]

Mnogo puta zahtijevane su od vodstva četničkog pokreta korekcije u njegovom odnosu prema otvaranju fronta borbe protiv okupacionih trupa i kvislinških režima u Jugoslaviji. Tako upravljeno stalno insistiranje Britanaca nije urodilo plodom. Draža i četničko vodstvo su i dalje odgađali tu borbu, čekajući *"pogodan momenat"* za to. Nisu prihvatali ni sugestije za onim oblicima borbe kao što su sabotaže i diverzije.

Međutim, britanska politika prema pokretima otpora, napose u Jugoslaviji, od početka je patila od ozbiljnih nedostataka. Ako se kod snaga otpora toleriše da ne djeluju oružanim napadima već da čekaju veliki dan oslobođenja

173 Depeša koju je Hadson poslao 15. XI 1942. Arhiv Forin Ofisa 371/33473.

kako se u tim formacijama može održavati borbeni duh, izbjeći mrtvilo pa i demoralizacija? Ako Britanci ne mogu snabdijevati potrebnim oružjem kako je moguće osigurati britanski uticaj na te snage otpora? Još ako one borbom ne otimaju oružje i drugu opremu od okupacionih sila mogu li izbjeći stanovite ozbiljne deformacije, opadanje ugleda u narodu, unutrašnja rastakanja pa i rasulo zbog totalne neaktivnosti prema okupatorima na bojnom polju.

E. Barker piše da je to SOE uočavao i obznanjivao prije vojnih planera u britanskim formacijama. Ta služba je davala i odgovor na prvo pitanje. Smatrala je da treba te snage angažovati oko sabotaža i diverzija usmjerenih na privredna bogatstva i na saobraćajnice. U okviru vodstva SOE, a naročito od Gladwina Jebba, iskazano je dosta oštro negodovanje krajem 1941. godine. Tada je, naime, izbjeglička vlada javno putem BBC-a osudila sabotaže partizana u Srbiji na željezničkoj pruzi Beograd-Niš i u industrijskom području u trouglu Kragujevac-Kraljevo-Kruševac. Taj vladin stav je išao protiv nastojanja pripadnika SOE da Mihailovića navedu na sabotaže i diverzije u Jugoslaviji. Pošto mu u početku nisu mogli slati oružje, a kasnije to što su transportovali nije bilo u potrebnim količinama, nisu mogli ni uticati na njega u tom pravcu. Docnije, kada je ta pomoć bila znatno izdašnija u oružju, odnosi s njim su već bili teško poremećeni.

HADSON:
"Podršku BBC-a četnicima staviti u zavisnost od njihove spremnosti za diverzantske akcije"

Šef britanske misije pri ravnogorskom pokretu Hadson je upozoravao radio-depešama koje je slao u Kairo da se podrška BBC-a četnicima stavi u zavisnost od njihove spremnosti da se bore protiv okupatora. Tako 15. novembra 1942. godine piše: "*... Lično sam ubeđen da bi ove četničke grupe u Srbiji mogle organizovati i sabotaže na železničkim prugama... Nikakav ozbiljniji pokušaj međutim nisu učinili... Slabi rezultati diverzantskih akcija do sada posledica su nedostatka volje na Mihailovićevoj strani.*

... Na moje zahteve da se preduzimaju diverzantske akcije velikih razmera, general Mihailović i njegova okolina odgovaraju da se oni ne mogu izlagati opasnosti represalija. Naglašavaju da neće odstupiti od ovog svog stava za ljubav spoljnih interesa.

... Ne možemo očekivati mnogo u pogledu rezultata ove malodušne akcije, ali verujemo da bi Mihailović, ako bi mu se stavilo do znanja da će dalja podrška BBC-a zavisiti od njegove spremnosti za diverzantske akcije, shvatio značaj takvih operacija čak i po cenu njegovog glavnog cilja: obezbeđenje podrške masa... Kad se general bude uverio da je pobeda sigurna, krv se neće štedeti, do tada

smatram da je sklon svakom tajnom sporazumevanju bilo sa Italijanima bilo sa Nemcima, za koje veruje da bi mogli poslužiti njegovim ciljevima a da ga ne kompromituje. Svako takvo sporazumevanje zasnivalo bi se na savezničkoj pobedi i imalo bi za cilj potpuno odstranjivanje uticaja komunista na narod... Osetiće sve patnje i grozote rata nego ikada do danas".[174]

Na Hadsonovim izvještajima o saradnji četnika s Talijanima Sargent u Južnom odjelu Forin ofisa je zapisao: *"Treba izvršiti pritisak na Mihailovića kako bi se popravio".* Još je dodao: *"Ne mislim da je došlo vreme da raskinemo s Mihailovićem, a još manje smatram da je došlo vreme da počnemo izravno pomagati partizanima".* Antoni Idn je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilu zabilješku povodom izvještaja i citirao Hadsonovu ocjenu. *"U svakom slučaju mi moramo Mihailoviću - jasno dati na znanje kako od njega očekujemo da će vršiti akcije sabotaže protiv osovinskih snaga..."*

KO ČUVA, A KO RUŠI ŽELJEZNIČKE PRUGE?
"Draža je kvisling isto kao i Nedić"

"Izveštaj Londonskog radija, kao i mnogi drugi koji se odnose na oslobodilački rat našeg naroda, plod je zablude, jer Draža Mihailović ne rukovodi nikakvim borbama protiv okupatora. Pomenutim borbama rukovodi Štab narodnooslobodilačke i partizanske vojske Jugoslavije. Naprotiv, četnici Draže Mihailovića čuvaju železničke pruge, kako je to slučaj sa prugom Sarajevo-Brod, boreći se protiv partizana".

Na Londonskom radiju je 29. jula 1942. godine pročitan i odlomak iz pjesme *"Četnici".* Draži i četnicima je taj radio pripisivao borbene aktivnosti NOP-a i njegovih jedinica. Istog dana, 29. jula, u vijestima na engleskom jeziku javljeno je da se rušenje željezničkih pruga i borbe protiv okupatora vode pod rukovodstvom Mihailovića. Prethodni citat je iz reagovanja Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke i dobrovoljačke voske i pokušaja da on, ko zna koji put, to opovrgne.

Voditelj specijalne emisije za Jugoslovene na BBC-u i šef vladinog vojnog kabineta u izbjeglištvu Živan L. Knežević je sačinio referat o svom razgovoru sa engleskim majorom Piterom Bojem. Referat je napisan 29. decembra 1942. godine. Britanci su počeli da zatežu omču oko vrata Mihailovića i ravnogorskog pokreta. Njihovi višekratni zahtjevi da četnici krenu u borbu protiv okupatora ostali su bez ikakva rezultata. Draža i njegovi četnici su se borili protiv partizana, a okupatore su ostavili na miru. Iako je engleski major Boj to nagovijestio, Knežević ga citira gotovo doslovno.

174 Hadsonova depeša od 15. XI 1942. - Arhiv Forin Ofisa 371/33473.

"... Izjavio je da se đeneralu Mihailoviću ne može slati oružje za borbu protiv partizana, koji se sada jedini tuku protiv Osovine... Mihailović otvoreno sarađuje s Italijanima i njegovi odredi potpuno naoružani prebacuju se italijanskim kamionima u zapadnu Bosnu za borbu protiv partizana... Kaže da se baš danas vodi bitka severno od Mostara između Dražinog odreda... protiv partizana..."

Šta je još major Boj rekao Živanu Kneževiću? *"... Da je Draža kvisling, isto kao i Nedić, jer Nedić sarađuje s Nemcima, a Draža s Italijanima... a nama Englezima potrebno je da baš sada stupe u borbu a ne kroz dva ili četiri meseca... kad se savezničke trupe budu iskrcale na Balkanu... da sada razori železničke pruge... Sve njegove depeše... nisu istinite... Đenerala Mihailovića bi, možda, trebalo smeniti..." Na Kneževićevo pitanje koja bi druga ličnost mogla zamijeniti Mihailovića, major Boj je odgovorio: "Možda major Đurišić..."*

Istina se, sporo ali uporno, probijala. Za nju su znali i major Knežević, i major Boj odranije, ali su je sada saopštili jedan drugom u razgovoru skoro uoči Nove 1943. godine u Londonu.

Draža i ravnogorci su i pored svih tih zahtjeva i upozorenja nastavili stazama uhodanim otkako su formirali ravnogorski pokret.

"Treba pogledati na britanske zahteve za sabotažu kada svaki čovek zna da razaranje jedne jedine pruge stoje života stotina srpskih talaca".[175]

Svoje mišljenje o sabotažama i diverzijama Mihailović je predočio u svom govoru kojim je začudio Vinstona Čerčila. Održao ga je 28. februara 1943. godine u Lipovu kod Kolašina.

Taj govor, koji je izazvao opšte iznenađenje u krugovima bliskim britanskoj vladi, Draža je održao na proslavi krštenja najmlađeg djeteta seoskog starješine Gornjeg Lipova, mjesta u kojem se nalazio Dražin štab. Taj govor je zabilježio S. W. Bailey kao šef britanske misije kod Mihailovića. Draža je izrazio razočarenje zbog nedovoljne pomoći koja mu se šalje. Pod dejstvom rakije, koju su svi osim novorođenčeta podobro konzumirali, Mihailović je rekao da BBC i dalje spominje partizane, da se njegovi komandanti bratime sa Italijanima itd. Ko zna koji put on je opet predočio svoje spočetka citirano gledanje na diverzije i sabotaže u eventualnoj četničkoj izvedbi. Rekao je da je jedini cilj zapadnih demokratija da dobiju ovaj rat na tuđi račun.

175 Arhiv VII, Ča, k. 20, reg. br. 4/3 - VK-Y-709/1.

"MIHAILOVIĆEV POKRET U VELIKOJ KRIZI"

London je prijetio da će revidirati svoje odnose sa Mihailovićem ukoliko nastavi da se bori protiv Hrvata i komunista, umjesto protiv Osovine. Ne samo na strani njegovih naredbodavaca Saveznika, već i na strani velikog dijela njegovih sljedbenika nema više nikakvog razumijevanja za politički bratoubilački rat. U tome su i razlozi vojnog neuspjeha u Hercegovini i Crnoj Gori. Pod postojećim uvjetima, Mihailoviću su preostale dvije alternative - da popusti dvostrukom pritisku ili da odstupi sa političke scene Balkana.

Tako u izvještaju o situaciji za prvu polovinu aprila 1943. godine piše glavni komandant Srbije i kaže da je zbog nastavljanja s politikom represalija na licu mjesta strijeljano 170 komunista i 156 Mihailovićevih pristalica kao taoci. *Kad su komunističke jedinice prisiljene da se bore, bore se žestoko i ne bez vještine, ali Mihailovićev pokret je u velikoj krizi.*

Šesnaesti dio

VELIKI ZAOKRET U PROPAGANDI IZ VELIKE BRITANIJE PREMA JUGOSLAVIJI

VJERODOSTOJNA PROPAGANDA I ŽIVOTNE ČINJENICE

Kao što znamo... svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi zapravo pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štetu ako u vijestima koje su namijenjene javnoj potrošnji dio te aktivnosti pripisujemo u zaslugu Mihailoviću".[176]

Između PWE i BBC-a, s jedne, i Forin ofisa, i u još većoj mjeri SOE, s druge strane, dolazilo je do krupnih trzavica i sukoba. Barkerova to objašnjava činjenicom što su se Forin ofis i SOE, barem do maja 1943. godine, ponašali kao da misle da sa stajališta propagande i radija nije uopće važno što se u Jugoslaviji doista događa ili što se o tim zbivanjima govori u ostaloj Evropi i u samoj Jugoslaviji. Barkerova je to slikovito predstavila. Forin ofis i SOE u svom ponašanju i postupcima polaze od pretpostavke da negdje u BBC-u postoje nekakve dvije slavine. Na jednoj piše *"Mihailović"*, a na drugoj *"Partizani"*, ili *"Rodoljubi"*. *"Zato je dovoljno da se preko PWE pošalje takva i takva direktiva da bi već u sljedećem trenutku ljudi u BBC-u otvorili jednu ili drugu od tih dviju slavina ili istovremeno možda čak i obje i tako dobili mlaz u kojemu bi se na dlaku tačno miješala voda iz obiju"* - piše Elizabeth Barker. Kadrovi za PWE regurtovani su iz redova novinara i ljudi zaposlenih na radiju. Zato PWE i BBC nisu na taj problem gledali istovjetno. Grubo rečeno, oni su polazili od postavke da propaganda, želimo li da bude uspješna, mora biti u prisnoj vezi sa stvarnim činjenicama. Od postavke da se stvarne činjenice, to jest prava istina, ne mogu dugo sakrivati. Prema tome, postojali su slabi izgledi da će se ljudi iz BBC-a slagati s onim zapravo prilično bezbrižnim i nehajnim stavom što su ga ponekad zauzimali ljudi iz SOE i ljudi iz Forin ofisa. Tako je, na primjer, u julu 1942. godine lord Glenkoner dopustio sebi da napiše Forin ofisu ono što je sprijeda citirano i što bi BBC, nezavisno od činjeničnog stanja na terenu, trebalo da provodi u svojim emisijama.

KAKO JE ODRŽAVANA "ZAVJERA ŠUTNJE" O PARTIZANIMA I NOP-u

Razmimoilaženje u SOE London - Kairo o partizanima na BBC-u

U odnosima rivalstva između centra SOE u Londonu i njegove podružnice u Kairu razlike su se ispoljavale i prema partizanima. Pogotovo prema propagandi o NOP-u na Londonskom radiju.[177]

176 Pismo lorda Glenkonera funckcioneru Južnog odjela Foreign Officea Piersonu Dixonu 3. VII 1942. godine.

177 SOE - Special Operations Executive (Uprava za specijalne operacije). To je zapravo obavještano-

Kairo i London su se upustili u dugu i smušenu prepirku o tome treba li partizane hvaliti u emisijama BBC-a. U decembru 1942. godine znalo se općenito o partizanima prilično mnogo. Tada je sam Kairo preporučio Londonu da preduzme napor *"kako bismo se povezali s partizanima"*. Otišavši korak dalje, London je tada prihvatio sugestiju Forin ofisa od kojega je to tražila sovjetska ambasada da se partizani hvale u emisijama BBC-a ili da se o njima barem povoljno govori. Kairo je odgovorio da to nije ono što je on zapravo htio reći. Javio je da je veoma sklon ideji povezivanja s partizanima, ali da bi u međuvremenu dok ne dođe do toga kontakta hvaljenje partizana u emisijama BBC-a dovelo samo do toga da bi se Mihailović razbijesnio, postao još tvrdoglaviji te bi se s njim još teže izlazilo na kraj.

I on je u međuvremenu iznio svoj stav. Mislio je da su mnogi ljudi bili pod uticajem (a bilo je teško ne biti pod tim uticajem) lokalnih reperkusija propagande za jednu ili drugu stranu. Ponekad je propaganda izazivala bijes lokalnog stanovništva, a katkad je donosila posve obratnu reakciju. Osim toga, to je djelovalo i na svakog iz vojnih misija koji su tamo provodili po više mjeseci bez veza, ili samo sa sporadičnom vezom sa vanjskim svijetom. Hadson je govorio da jednostavno postajemo nesposobni da sačuvamo profesionalnu objektivnost.

Kairo je prvi pokrenuo potrebu davanja propagandne podrške partizanima. Ali je na kraju čak bio protiv toga da se partizani spominju u emisijama BBC-a. Po tome je moglo izgledati da on zastupa antipartizansku liniju. London je zbog svojih veza s izbjegličkom vladom u početku bio protiv toga da se s partizanima uspostavi kontakt, ali je na kraju energično zahtijevao da ih BBC spominje u svojim emisijama.

I Hadson je bio apsolutno za to da se partizani spominju u emisijama BBC-a. Smatrao je da će to poslužiti kao oruđe pritiska na Mihailovića.

Kairski ogranak SOE u jesen 1942. godine je samostalno došao do zaključka da na Mihailovića i njegove četnike treba izvršiti pritisak da bi krenuli u bilo kakve operacije protiv okupacionih jedinica. O takvoj nakani je obaviješten i London. Na osnovu toga se Londonski SOE zajedno s Forin ofisom saglasio da BBC u svojim govornim emisijama za Jugoslaviju počne da spominje i borbene uspjehe partizana. NOP je do tada bio potpuno potisnut kao da nije postojao. U tim emisijama on je bio izložen *"zavjeri šutnje"* spominjanja partizana. To bi bio oblik pritiska na Mihailovića da izmijeni svoj odnos prema okupatorima. Smatralo se da će pomoć Londonskog radija biti od nesum

diverzantska organizacija. Radila je u okupiranim državama, povezivala sa pokretima otpora koje je Velika Britanija pomagala *novcem, propagandom, oružjem i drugim materijalom. Slala agente radi sabotaže i diverzija.*

Pod okriljem SOE propagandnu djealtnost je obavljala PWE - Political Warfare Executive. SOE je morala imati obavještajce, organizatore diverzija, sabotere i propagandiste.

njive koristi. Činilo se da takav potez priželjkuje i odobrava i Hadson, koji se u britanskoj vojnoj misiji nalazio u štabu ravnogorskog pokreta.

Međutim, opet je došlo do naglog obrta. Kairski SOE je pokušao da objasni Londonu kako je mislio na tajni pritisak na Mihailovića, a ne na javni putem BBC-a. Rekao je da nema nikakva smisla spominjati i isticati partizane, s kojima SOE do tada nije imao nikakva kontakta. Upozoravao je i na moguću štetu koja bi iz toga proizašla - razbijesnio bi se Mihailović baš u vrijeme kada se spremao jedan viši oficir - Bailey - da pojača vojnu misiju kod Draže u četničkoj komandi i pokuša zadobiti efikasniji uticaj nad njim. Ako se tome doda da pošiljke britanskog oružja još ne odlaze prema Jugoslaviji nije uputna prijetnja oduzimanja propagandne podrške kao jedinog oružja koje su Britanci imali u eventualnoj kontroli nad Mihailovićem. Oživjela je prepiska na relaciji Kairo-London između dva ogranka SOE. U prepisci su padale i teške riječi. Primjerice, Kairo je optuživao London da je sluga Forin ofisa, da ne može da shvati kako vodstvo u operativnim poslovima, u koje je spadao i BBC, pripada kairskom ogranku SOE.

Ta strogo interna natezanja na relaciji Kairo-London obogaćena su i demaršom ili *"notom"* Georga Taylora od 14. decembra 1942. godine. Tom notom je potaknut London da prihvati kairsko gledište. Usvajajući ga, Londonski SOE je naglo spriječio svako spominjanje partizana u emisijama BBC-a za jugoslovenske slušaoce. Zabrana je potrajala sve do aprila 1943. godine. U međuvremenu, dok je važio embargo na partizane u BBC-u, Forin ofis je insistirao kod SOE da najzad uspostavi kontakt sa partizanima i njihovim vodstvom. Iz toga su proistekli i drugi sukobi: recimo, između SOE i PWE. Ta razmimoilaženja su stavila do znanja Forin ofisu da se SOE, u stvari, zalaže za politiku potpune, jedine i isključive podrške Mihailoviću, a posebno da je protiv ideje da se uhvati veza sa partizanima bilo gdje na tlu Jugoslavije. Takav stav je zauzimala i čelna ličnost SOE - Selborne. To je onemogućavalo sinhronizovano djelovanje kairskog i Londonskog SOE od decembra 1942.

Politika propagande postala je na taj način jednim od bitnih uzroka sukoba mišljenja ne samo unutar SOE nego i između SOE i Forin ofisa. Na pojačano izbijanje tih razmimoilaženja uticali su i izvještaji što su prispijevali o saradnji Mihailovića i njegovih jedinica sa Italijanima. Saznanja o tome množila su se od sredine 1942. godine. Ti izvještaji i saznanja koja su oni donosili nisu podstakli podjednake moralne stavove u grupama i strujama koje su te grupe proizvodile u najvitalnijim organima države. Kažu da je Idn, među funkcionerima Forin ofisa, ponajviše bio osjetljiv na sovjetske napade na Mihailovića. Pribojavao se opasnosti da će u štampi i parlamentu biti izložen kritici zbog svoje politike prema Jugoslaviji. Idnove prve neprijatnosti s tim u vezi počele su sa laburističkim narodnim poslanikom Tomom Dribergom. On je u februaru 1943. godine u Donjem domu postavio pitanje vladi o sovjetskim tvrdnjama da Mihailović sarađuje s Osovinom. Idn se poslužio lukavstvom: izvukao se time što je *"loptu predao"* u ruke jugoslovenskoj izbje-

gličkoj vladi.[178] Barkerova piše da nema dokaza da je Forin ofis sa Idnom na čelu - kako je to smatrao SOE - popustio pred sovjetskim pritiskom kada je u jesen 1942. godine pristao na to da BBC uradi ono što je tražio PWE - da pozitivno spominje partizane. U vezi sa Mihailovićem Rusi su prigovarali i Idnu i izbjegličkoj vladi. Još su, međutim, izbjegavali da se angažuju u mjeri u kojoj bi stekli hrabrosti da zatraže propagandu Britanaca za Tita i partizane. Još je, i po njima, bilo prerano za to.

VJEŠTAČKA RAVNOTEŽA "IZMEĐU DVIJU STRANA"

Elizabet Barker: "Na dužu stazu su to gledanja veoma štetna za britansku propagandu i njenu vjerodostojnost"

Početkom marta 1943. godine Douglas Howard, načelnik Južnog odjela, poslao je PWE pismo sa jasnim uputama. Predložio je da se ubuduće nastoji održavati ravnomjernija ravnoteža između dviju strana. To treba raditi tako da se ili ne objavljuju neke vijesti o partizanima ili da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga. *"Nama je zapravo svejedno koji ćete od ta dva postupka izabrati"*, zaključio je Howard.[179]

Ta stajališta Barkerova smatra nerealističnim. Ona kaže da su u očima ljudi iz BBC-a, ako su za to uopće saznali, ta gledanja na dužu stazu veoma štetna za britansku propagandu i njenu vjerodostojnost.

PWE je bio hendikepiran i okolnošću da je primao ograničenu količinu tajnih informacija. Dobijao je samo ad hoc izabrane pošiljke od SOE, a nije dobijao intercepte. Zato je PWE taj manjak pokušavao da nadoknadi pomnim izučavanjem svih ostalih izvora informacija. Izučavao je i one koje su bile dostupne svima i na koje niko nije obraćao pažnju. Barkerova podsjeća[180]) na snažan i težak pritisak koji je vršio SOE. Ona je tada napisala pismo Douglasu Howardu i izrazila zabrinutost zbog zabrane spominjanja partizana. Napisala je da bi to moglo dovesti britansku propagandu da bude optužena zbog mračnjaštva i hotimičnog prikrivanja vijesti o ratnim operacijama protiv sila Osovine. Mislila je i na skrivanje onih informacija koje redovno objavljuju ruska i druga komunistička glasila, ali i švajcarski, švedski, njemački, mađarski i zagrebački tisak i radio. Upozorila je da takva politika može dovesti do građanskog rata u Jugoslaviji.[181])

178 Idnov odgovor u Donjem domu 24. II 1943.

179 Pismo Douglasa Howarda, načelnika Južnog odjela Forin ofisa, Elisabethi Barker u Balkanskoj sekciji PWE, 2. III 1943.

180 Isto, 290.

181 Pismo Elisabethe Barker upućeno Howardu 4. III 1943.

Za BBC i PWE je prihvatanje takvog stajališta neizbježno u profesionalnom pogledu. Ali je, kako piše E. Barker, okrutan prema, primjerice, pukovniku Bayleyu koji se morao nateati s Mihailovićem.

ZAHTJEVI BRITANACA ZA ČETNIČKU BORBU PROTIV OKUPATORA BEZ IKAKVA ODJEKA U PRAKSI

"Moram da Vam skrenem pažnju na činjenicu da propaganda iz Londona, naročito kako je podešena u poslednje vreme, ima vrlo negativno dejstvo na našu situaciju i ide direktno u prilog komunističke propagande, a naročito poslednji govor novinara Harisona, koji je bio šef radio-službe i propagande u Londonskoj radio-stanici".[182]

Britanci su vršili pritisak na jugoslovensku izbjegličku vladu u Londonu da se četnici angažuju u borbi protiv Osovine. Zbog toga vlada 11. maja 1943. godine prenosi Mihailoviću te zahtjeve Britanaca. U tom smislu je Predsjedništvo vlade, sa potpisom predsjednika Slobodana Jovanovića, načinilo i uputilo posebno saopštenje *Draži Mihailoviću.*[183] On to čini tako što prenosi *"sledeću komunikaciju"* na molbu Britanske vlade i *"s njene strane"* o tome je već bilo riječi.[184]

Ali to nije imalo odjeka u praksi. Verbalno jeste.

Saopštenje komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine od 15. januara 1943. Mihailoviću o vojno-političkoj situaciji i stanju četnika u Dinarskoj četničkoj oblasti. Pokušali smo da dejstvujemo da se ime našeg Kralja i Vaše, kao nosioca nacionalnih stremljenja, što više spominje pred narodom, jer smo stekli utisak da pojedinci nastoje da sebe što više popularišu smatrajući da su oni i izvor i utok srpstva".

---

182 Dok. br. 11.

183 VII, reg. br. 20/1-4, k. 281.

184 VII, k. 281, reg. br. 19/1). Prvo, da se Vlada Njegovog Veličanstva nada da će uskoro biti u stanju da pošalje đeneralu Mihailoviću materijalnu pomoć u mnogo većem obimu nego štoje to činila dosada... Vlada, međutim, *"mora biti uverena da između nje i đenerala Mihailovića postoji potpun sporazum u sledećim tačkama: (a) Primarni objekt pokreta đenerala Mihailovića mora biti otpor Osovini; (b) Mora postojati najteínja i najstabilnija saradnja između đenerala Mihailovića i Vrhovne komande Britanskih trupa na srednjem istoku preko pukovnika Belia kod tumača njenih pogleda i njenih namera; (c) Svaka saradnja mora sada prestati s Italijanima niti može biti kontakta ili kolaboracije sa đeneralom Nedićem; (d) Naročiti napori moraju se učiniti da bi se došlo do kooperacije sa gerilskim trupama u Hrvatskoj i Slovenačkoj protiv Osovine; e) Preduzeti svaki napor da se dođe do mirnih odnosa s partizanima; (f) Mihailović treba što brže može da počne sa diskusijom o načinu i sredstvima izvođenja gornjeg plana sa pukovnikom Beliem koji je dobio uputstva u ovom smislu od Britanske Vrhovne komande.*

KAD SE POSTOJEĆA PREINAČI U "ŽELJENU STVARNOST"

Grupice odmetnika ili regularna vojska?

Jugoslovensko kraljevsko poslanstvo u Londonu je 15. decembra 1941. godine uputilo demarš Forin ofisu. *"Velika borba jugoslovenskog naroda protiv zajedničkog neprijatelja se ponekad predstavlja kao pobuna grupice odmetnika, što ne samo da nije istina, već i veoma šteti našem ugledu, a neprijatelj to koristi da naše vojnike ne tretira po pravilima međunarodnog prava, već primenjuje brutalne metode odmazde. Nasuprot tome, istina je jedino da se u Jugoslaviji bore regularne trupe jugoslovenske vojske, pod vodstvom jugoslovenskih oficira i u skladu sa pravilima savremenog ratovanja".*

Na Radio-London su vršeni pritisci. Jugoslovenska kraljevska vlada je tražila *"da se ubuduće u svim zvaničnim izveštajima borbe u Jugoslaviji tretiraju kao rat u kome se jugoslovenska vojska maksimalno angažuje nastavljajući tako borbu protiv neprijatelja".* Pritisci su vršeni iz više centara. Dezavuišući NOP i njegove oružane formacije, izbjeglička vlada je četnike predstavljala kao regularnu vojsku koja se jedina bori protiv okupatora.

Antiustaška grupa hrvatskih prognanika iz Beograda 15. XII 1941. godine obraća se članovima hrvatske emigracije u Londonu. *"Kao prognanici iz vlastite uže domovine... znamo raspoloženje onog bijednog naroda, na koji danas pada sjen ustaških zločinstava... I zato i vama želimo mnogo uspjeha u radu za njezino uskrsnuće uz poklik: Živjela Jugoslavija".* Oni mole da potvrdu *"ovog pisma dokažete time da Londonska radio-stanica tri dana uzastopce emituje rečenicu: 'Neka svi Jugosloveni upamte broj 777'"*[185]

I to je jedan od izvora skrivenih poruka koje su često tekle iz Radio - Londona.

Na te poruke su uticali diplomatski potezi preko radija i na slušaoce. Zvanično britansko tumačenje borbi protiv okupatora u Jugoslaviji može se sagledati iz pisma upućenog u Political Inteligence Department. Kopija je poslata u BBC Kirkpatriku i drugima. Otpremljeno je iz Forin offisa s potpisom podsekretara spoljnih poslova (Cordel Price), adresirano na ime David Stephens - Political Inteligence Department i datirano 1. januara 1942. godine. *"Dragi Dejvide, Jugoslovensko poslanstvo u svom cirkularu broj 8220 od 15. decembra naglašava da borbe u Jugoslaviji vodi regularna vojska pod komandom jugoslovenskih oficira i u skladu sa pravilima savremenog ratovanja, te stoga zahteva da se ta borba tako i tretira u svim zvaničnim izveštajima. Smatraju da je neistinito, i čak štetno po njihov ugled, da se otpor njihove vojske opisuje kao 'pobuna' ili 'gerilska borba'.*

185 Arhiv VII, k. 12, br. 7, četn.

Forin ofis smatra da bi bilo poželjno ovo prihvatiti sa stanovišta propagande. Jugoslovenske tvrdnje bi trebalo podržati i sa stanovišta međunarodnog prava i naša propaganda bi trebalo da naglašava da u Jugoslaviji ni jednog trenutka nije osvojena cela teritorija i da rat u toj zemlji nikada nije prestajao.

Kopije ovog pisma šaljem Reksu Liperu... Kirkpatriku i Lordu Kejgu i Ministarstvu odbrane, a tebi je zadatak da sa ovim upoznaš oblasne rukovodioce."

Tako je oficijelnim tumačenjem postojeća stvarnost u Jugoslaviji preinačena u *željenu stvarnost*. A ta željena nije postojala. Miroljub Jevtović smatra da to nije urađeno iz neznanja. Nije pomoglo ni da okupatori poštuju Ženevsku konvenciju. Najviše je taj diplomatski potez uticao na sadržaje radio-emisija. Bilo je to jasno dirigovanje radijem, koji se u svojoj ukupnoj orijentaciji morao priklanjati stavovima zvanične politike. Među njegovim slušaocima je nastala dioba u Jugoslaviji: kod jednih je raslo nezadovoljstvo i revolt, a kod drugih da je Radio-London uz njih i da navija vodu na njihovu vodenicu. Svi se, i pored toga, trude da čuju šta kaže Radio-London.[186]

PREPOZNAO SE U RADIO-EMISIJI PO KOLABORACIJI SA OKUPATOROM

Ilija Trifunović - Birčanin: "Ne znam s kakvim ciljem i po čijem naređenju se daju ovakva saopštenja preko Londonske radiostanice, ali nalazim da hude ugledu četničke organizacije"

Kako su i u Forin ofisu, i u BBC-u otpočela varničenja oko problema tretmana odnosa Mihailović-partizani, tako su se i u četničkom pokretu unutar zemlje zametnuli i prvi prigovori Radio-Londonu. Jedan od prvih, ako ne i prvi *pucanj* u BBC, ispalio je vojvoda Ilija Trifunović - Birčanin 20. septembra 1942. godine u pismu Mihailoviću. Ni Birčaninu, ni Mihailoviću, ni ukupnom vodstvu ravnogorskog pokreta nikako nije išlo u prilog da se radio-slušaocima u Jugoslaviji obznani istina i stvarnost na jugo-ratištima.

Birčanina je iritirala jedna od emisija Radio-Londona. U pismu Mihailoviću on piše: "*Londonska radio-stanica je objavila dva saopštenja koja se, izgleda, odnose na četničke jedinice i teritoriju koju ste meni poverili. Rečeno je 'da ima izvesnih grupacija koje sarađuju sa okupatorom i zovu se četnici, mada to u stvari nisu, već sluge okupatora i izdajnici'. Zatim se skreće pažnja četnicima Like, severne Dalmacije i Bosne da ne sarađuju sa ustašama, već da rade pod Vašom komandom... Ne znam sa kakvim ciljem i po čijem naređenju se daju ovakva saopštenja preko Londonske radio-stanice, ali nalazim da hude ugledu četničke*

186 Miroljub Jevtović, Isto, 223.

organizacije i ubijaju ugled njenih vođa u narodu pa čak i među samim borcima, zbog čega je neophodno da se izvrši potrebna korekcija... Tu skoro je bivši ministar Grga Anđelinović preko Radio-Londona napao poznatog nacionalnog borca i primernog pravoslavnog sveštenika, mog bliskog saradnika, protu Sergija Urukala, označujući ga kao italijanskog plaćenika... Ovako drzak napad na protu Urukala očigledno samo koristi komunistima i nikom više, zbog čega bi, baš povodom ovog slučaja, trebalo sprečiti destruktivnu akciju (koja se vodi, ne bez izvesnih podlih namera) jednom za uvek..."

"Pozadina je u hrvatskom delu Londonske vlade, koji je obzirom na stalno glorifikovanje komunstičkih uspeha i na napade na istaknute Srbe preko raznih Grga, Harisona i drugih, očigledno uspeo da srpskom delu vlade naturi komunističko-hrvatsku ideologiju".

U svojoj žalbi na Radio-London Birčanin spominje Grgu. Grga Zlatoper je bio spiker i komentator u emisijama Radio-Londona na srpskohrvatskom jeziku. Još skraja septembra 1942. godine u emisiji Radio-Londona Birčanin se prepoznao po saradnji sa okupatorom.

Birčaninu *nije jasno*, on *ne zna* ko u njegovoj zoni odgovornosti sarađuje s okupatorom. I on i njegov štab su bili pod zaštitom Italijana. Karabinijeri su njemu lično osiguravali zaštitu na njegovom putu kroz Dalmaciju i za vrijeme boravka u Splitu u kojem je živjela njegova porodica. Nezgoda je u tome, ako je bila to, što je radio kad bi doznao o toj kolaboraciji objavljivao u svojim emisijama i u ono vrijeme kada je hvalio četnike, a Dražu kovao u zvijezde kao heroja. Još su to *izvesne grupacije*, no sigurno je da se zovu četnici za koje BBC kaže *"da to u stvari nisu, već sluge okupatora i izdajnici"*. A mnogi četnici i čitave jedinice Birčaninove dinarske divizije, kojom je komandovao, tada su pored oružja i druge opreme primali hranu i plate od italijanske okupacione vlasti.

"VESTI KOJE DOVODE NAROD U STRAHOVITU ZABUNU"

"I letcima i rečima vodim otvorenu propagandu protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima" - Đeneral Blažo M. Đukanović: *"Vijesti koje daje engleska radiostanica veličaju uspjehe komunista i pozivaju narod da ih slijedi kao jedine pomagače saveznika dovela je narod u strahovitu zabunu".*

"Protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima vodim otvorenu propagandu I LETCIMA I REČIMA"[187] To Mihailoviću saopštava komandant Kosmajskog korpusa u izvještaju o radu i akcijama od 27. juna do 5. septembra 1943. godine.

187 VII, Ča, k. 27, reg. br. 34/2, S-V-1243/1

"Vesti radio-Londona o tobožnjem uspehu nekih 'partizanskih oslobodilačkih' odreda Jugoslavije ne smeju se ni odobravati, a nekmoli u narod rasturati".[188] To je naređenje komandanta Valjevskog korpusa od 17. oktobra 1943. godine komandantu Kolubarske brigade.

Đeneral Blažo M. Đukanović, komandant Glavne komande za Crnu Goru, piše Draži u aprilu 1943. godine: *"Moral ljudi pokoleban dosadašnjim neuspjesima, ali jedan malo jači uspjeh u stanju je da sve popravi, zato i nastojim svim silama da se po svaku cijenu uspjeh ogarantuje"*.

Najveći protivnik tih njegovih nastojanja je propaganda. *"Postoje nažalost razne propagande a kao najglavnija je komunistička, pa zatim zelenaška i anglofilska, koju provodi Đoko Mirašević i poziva narod da se ne odaziva pozivu. Vijesti koje daje engleska radio-stanica veličaju uspjehe komunista i pozivaju i narod da ih slijedi kao jedine pomagače saveznika dovela je narod u strahovitu zabunu"*.[189] On pismo počinje vapajem Mihailoviću: *"Situacija je ovamo vrlo teška. Propaganda nevjerovatna. Pleme Kuči, koje je bilo gotovo da krene u borbu i potpuno formirano - preko noći je razbijena njegova organizacija iz hiljadu razloga"*.

Draža je 27. marta 1943. godine otpremio predsjedniku vlade u Londonu još jednu od bezbrojnih depeša u vezi sa Radio-Londonom. *"U govoru od 26. marta g. Grol (Milan, u to vrijeme ministar inostranih poslova u kraljevskoj jugoslovenskoj vladi - o.a.), ponavljam g. Grol, pored jugoslovenske vojske (odnosi se na četničke jedinice JVUO - o.a.) pominje i krvave borbe jugoslovenskih partizana. Zar do sada nismo dali dovoljno materijala, da se komunisti u našoj zemlji bore samo za vlast protivu nas i onih demokratskih težnji? Zar hiljade ubijenih nacionalista nisu dovoljan dokaz šta oni hoće? Zar nam se ne veruje da se oni bore samo protiv nas a ne protiv okupatora? Zar obijač koji se vodi u kartoteci zagrebačke policije pod br. 10434 i imenom Josip Broz, inače vođa komunista, pod lažnim imenom Tito, može da se poredi s nama kao narodni borac? U buduće kad hoćete Josipa Broza isticati kao narodnog borca, odvojte ga od nas, jer sa bandom robijaša i narodnih zlotvora nemamo nikakve veze. Josip Broz kroz sve letke i govore kao i radio 'Slobodna Jugoslavija' iz Moskve napadaju najpogrdnijim rečima Kralja i, kako oni kažu, izdajničku vladu u Londonu. Ovakvim radom stvara se zabuna u narodu i pojačava ideološka borba u zemlji. Umesto ovoga pozivajte narod da stupa u redove jugoslovenske vojske i da se okupe pod vojničke zastave. Komunisti pretstavljaju partijsku vojsku"*. [190]

188 VII, Ča, k. 63, reg. br. 39/4, s-V-830212

189 Đoko Mirašević je bio zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV-a i POJ-a za Crnu Goru i Boku. Otišao je u penziju kao generalmajor. Blažovo pismo: VII, Ča, k. 134, reg. br. 24/4.

190 VII, Ča, k. 293, reg. br. 4/1.

"MAJKA HRVATIMA A MAĆEHA SRBIMA"

Tako major V. Perić u izvještaju iz Carigrada izbjegličkoj vladi govori o emisijama BBC-a za Jugoslaviju, prosipajući mržnju prema Hrvatima

I informativnim emisijama na srpskohrvatskom jeziku Londonski radio je, po inerciji njihovih tvoraca i voditelja, skoro stalno, naročito spočetka rata, bio na strani odgađanja borbe protiv okupatora i čekanja na opšti poziv na ustanak. Vrlo rijetko je, ili gotovo nikako, spominjao oružani otpor rodoljuba. Pa i to spominjanje major K. Perić u izvještaju izbjegličkoj vladi iz Carigrada zamjera jugoslovenskim emisijama što *"uvijeno pozivaju narod na bunt i otpor okupatoru, koje je naš narod skupo platio"*. Kritikuje i učestalo javljanje Hrvata Wildera i Jukića, te *stručnjaka* što podvlače neko bratstvo između Srba i Hrvata, stalno naglašavaju unitarističku Jugoslaviju. Sve to utiče *nepovoljno na onaj naš namučeni svijet*. Zbog toga i propaganda koju Radio-London čini ne postiže dobar efekat, *a London se ipak sluša, jer svet veruje njegovim vestima o stanju na frontu i želi da čuje nešto što ne ide u prilog Nemcima. Vlada mišljenje da su Hrvati I TU BOLJE PLASIRANI OD Srba, da oni na sve načine, narožito uvijeno, brane svoj narod i čuvaju Pavelićeve pozicije, da oni misle i žele ono što i Pavelić misli i želi; dok nasuprot ovome rade svom silom da se Srbi i dalje međusobno svađaju, krvave i istrebljuju. Zato narod i kaže da je Radio-London dobrim delom filijala Radio-Zagreba. Čim spiker saopšti da će na mikrofonu govoriti Vilder ili Jukić odmah se to propraća psovkom i radio zatvara, pa su tako propuštene vesti koje su posle njihovih govora davane."*

Šta još prenosi ili smišlja major V. Perić kao vlastite zamjerke Radio-Londonu? Srbi su držali sve konce u svojim rukama kad je riječ o Londonskim emisijama namijenjenim Jugoslovenima. I pored toga, taj major u svom povjerljivom izvještaju Londonskoj izbjegličkoj vladi iz Carigrada kaže da se Radio-Londonu zamjera što se Srbi vrlo retko čuju. *"Kada oni govore narod očekuje da čuje mušku odlučnu reč, a ne prazna fraziranja i opisivanja onog što je bilo i što je po saržini malo važno za Srbe. Svaka emisija trebala bi potpuno da bude ispunjena važnijom sadržinom i što konciznija. Sve ono što utiče na razjedinjavanje i zavadu Srba, pa makar kome oni pravcu pripadali, od krajnje levice do krajnje desnice, mora se izbaciti iz emisija."*

Saglasno mišljenju koje prenosi taj major, *"ne smeju se Hrvati nazivati braćom, jer oni to nisu. Ne smeju se davati obećanja oficirima i drugim saradnicima Pavelićevim, koji su sve izneverili i dobrim delom učestvovali u pokolju Srba, da će im gresi biti oprošteni ako priđu đeneralu Mihailoviću, a istovremeno prosipati mržnju i žuč i sve moguće pretnje na one Srbe, čiji grehovi ni približno nisu toliko veliki kao hrvatski. Najcrnja srpska prodana duša još uvek je manje grešna nego skoro svaka bez razlike hrvatska."*

Major V. Perić, iznoseći zamjerke Radio-Londonu, prosipa i vlastitu mržnju prema Hrvatima. *"Kad već Radio-London vrši napade, onda neka malo više napada na Hrvate i neka iznosi njihove grehove, jer oni stvarno i postoje a*

sem ovoga i vrlo su veliki. Radio-London ne bi smeo da bude majka Hrvatima a maćeha Srbima".

"LONDON ŽELI DA UNIŠTI NAŠ POKRET"

U depeši komande Limsko-sandžačkih četničkih odreda Mihailoviću 22. XII 1943. piše: *"Nova situacija dosta kritična. London želi da uništi naš pokret. Svakodnevno engleski avijoni lete ka Bosni. Komuniste pomažu i novcem i Naš narod je naivan i ne vidi kako se sve ovo zbiva, te prilazi komunistima. Dao sam više proglasa o svemu ovome i u početku je odlično delovalo, naročito otkrivanje ko je Tito. Postavljanje Mošino (Pijade na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu izabran za jednog od potpredsjednika AVNOJ-a) kao predstavnika Srpskog naroda za nas je to bilo vrlo povoljno, jer je narod video da je izigran. Nažalost radio-London nas potpuno upropaštava a i držanje Engleske prema nama nije prijatno."*

"Stupite u hitnu vezu sa našim Kraljem i Vladom. ako ne možete putem radia onda hitno pošaljite delegate preko Turske. Ovo je bitno za naš opstanak. Iskoristite sastav komunističke vlade, koja je sastavljena od Mađarona, jevreja, lopova i razbojnika. Apelujte na saveznike da promene držanje, ako imate mogućnosti."[191]

"GOVORI SE SAMO O HRVATIMA"

"Niko ne poziva Hrvate da odu u šumu" - javlja Fadil Alikadić nalazeći da "niko ne poziva Hrvate i hrvatski narod da se odupre i prestane teror nad Srbima"

Fadil Alikadić je rođen u Jugoslaviji iz koje je odselio u Tursku 1926. godine. Do odlaska je stekao mnoge prijatelje i poznanike. Zaposlio se u električnoj centrali u Carigradu. Tamošnji obavještajni centar Jugoslovenske kraljevske vlade uputio ga je, sa određenim zadatkom, u okupiranu Jugoslaviju. O svemu što je zapazio, pa i o Radio-Londonu, podnio je iscrpan izvještaj 10. februara 1942. godine. *"Londonske emisije se mnogo kritikuju. Čuo sam ovo od mnogih ljudi... Na njemu se daju stvari bez ukusa, nenarodnim jezikom i beznačajne stvari. Preko radija se još uvek pokreće hrvatsko pitanje, govori se skoro samo o Hrvatima. Niko ne poziva hrvatski narod da se odupre i prestane teror nad Srbima. Niko ne poziva Hrvate da odu u šumu. Kad hrvatski ministri*

191 VII, Ča, k. 279, reg. br. 3/1 (CG-6)

govore nikada ne spominju Jugoslaviju, ni kralja, već samo Hrvatsku; a kada Srbi govore, nikad ne spominju Srbiju već samo Jugoslaviju.

Narod ovo revoltira... sve to može imati kobnih posledica.

Narod vrlo rado sluša jerusalimsku radio-stanicu dok se Kairska slabo čuje, i spiker je nerazumljiv.

Često sam imao prilike da slušam ove radio-stanice. Stanovnici jedne, zgrade posle 20 časova, kada niko ne sme nigde da izide, obično se skupljaju kod jednog od stanara i slušaju sve moguće emisije. U Beogradu sam bio u Poenkarovoj 21, Džordža Vašingtona 26, Dobračinoj 12, gde sam sve ove kritike čuo..."

PRIMJEDBE HRVATSKIM MINISTRIMA
"Oni ne spominju Kralja, đenerala Mihailovića i Jugoslaviju"

Slobodanu Jovanoviću kao predsjedniku Ministarskog savjeta i zastupniku ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dostavljen je izvještaj[192] jednog lica koje je intiman saradnik ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića. Opsežan izvještaj je, to se naglašava, lično najstrožije povjerljive prirode i dostavljen je samo srpskim ministrima u emigrantskoj vladi. U njemu se podrobno iznosi stanje industrije u Srbiji, rudarstva, poljoprivrede, snabdijevanje hranom, crne berze, spoljne trgovine, bankarstva, držanja istaknutih ličnosti u Beogradu. Pod tačkom 12. se objašnjavaju akcije potpukovnika Jezdimira Dangića. Zamašan dio teksta je posvećen emisijama Radio-stanice London. *"Intimni saradnik Ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića"* piše u izvještaju da se u Jugoslaviji dobro čuju radio-emisije. Najviše se sluša *London* a zatim *Šumadija, Slobodna Jugoslavija i Zrinjski.* Za posljednju se vjeruje da je negdje u Hrvatskoj, dok se za drugu misli da je u Kairu. Predočene su i zamjerke radiju kao snažnom sredstvu propagande. Kakve zamjerke?

Zamjera se *što su svi spikeri Hrvati, a narod ne voli da čuje reči: val, "strmoglavci", zrakoplov, točka, itd. itd... Masa njih zatvara aparat čim mu se počne hrvatskim naglaskom govoriti. Trebalo bi emisije za Hrvate zasebno izdvojiti."*

"Intimni saradnik Ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića" u svom izvještaju zamjera Radio-Londonu što narod stalno poziva na borbu. On tu primjedbu dostavlja čak i na pozive Londonskog radija narodu u zemlji da ne preurani sa ustankom i da svoju borbu odgađa dok ne stigne signal za opšti ustanak protiv fašizma.

"Što se narod stalno poziva na borbu od strane srpskih ministara i političara, narod zna i oseća kad će se dići na ustanak i boriti, pa nije potrebno stalno ga

192 Str. Pov. V. K. Br 756

opominjati. Međutim, kada preko radija govore slovenački ministri - političari, oni uvek savetuju da se Slovenci čuvaju i ne ginu, govoreći da je šteta za svaku slovenačku glavu. Hrvatski političari bar nikada ne pominju borbu, nit pozivaju narod na istu. Znači treba u borbu slati Srbe, neka oni ginu i slava će da padne na Jugoslaviju, a ne na Srbiju".

Kroz pero izvještača iz Beograda očigledno govori dio izbjegličke vlade i emigranata ministara Srba u toj vladi. To pokazuju i naredne zamjerke Londonskom radiju koje su izražene i u razmiricama među ministrima Srbima i Hrvatima. I u narednom dijelu izvještaja se kaže da narod *"ne voli da čuje Vildera, koji je uvek bio neprijatelj Srba i Beograda".*

U izvještaju se *"zamera što se hrvatski političari nikad nisu direktno obratili hrvatskom narodu i izneli im pravo stanje stvari. Oni nikada ne pominju Kralja, đenerala Mihailovića i Jugoslaviju."*

"Nije se dovoljno zapretilo ustašama da prestanu sa zverstvima tako isto se nisu dovoljno podvukla mađarska zverstva. Sve se govori ljigavo i neenergično. Traže odlučnu reč vlade po svemu tome"

ZAŠTO SE PREĆUTKUJE "OTPOR HRVATA I NJIHOVE OGROMNE ŽRTVE"

Specijalno za Hrvatsku Radio-Jerusalim se 27. marta 1942. obratio *"braći Hrvatima". "... dokle ćete trpeti, da vas Pavelić sa svojom bandom robijaša i hohštaplera 'usrećava' i da vam sisa krv na pamuku?!*

Osvijestite se, protarite oči, dižite se i kidajte ropske verige koje vam je izdajica Pavelić stavio i na ruke i na noge. Na oružje. Hrvati, tjerajte od sebe sve ove lažne neprjiatelje, sve ove "protektore", za koje ste vi samo roblje i ništa više i priključujte se borbi za oslobođenje i za ostvarenje jedne nove, ljepše, slobodne i veće Jugoslavije, u kojoj ćemo svi biti zaista jednaki i ravnopravni u kojoj će vladati sloboda riječi, sloboda pravedne kritike, karakter i čisti prsti. U toj Jugoslaviji biti će mjesta za sve poštene ljude, jer ćemo je očistiti i od korupcionista i od izdajica. Zato ponavljamo poziv: na noge, na oružje Hrvati i priključujte se borbi našeg vođe neustrašivog junaka đenerala Draže Mihailovića".

Pozivom mladim oficirima Hrvatima jugoslovenske vojske, onim što su svršili Vojnu akademiju, obratio se 28. marta 1942. godine major Knežević. *"Zar još trpite razbojnika Pavelića i ustaše... Još nije dockan. Stupite u vezu sa đeneralom Mihailovićem".*

I Londonski radio se upregnuo u kola pridobijanja Hrvata za četnički pokret. U trećoj nedjelji maja 1942. godine Radio-London objavljuje govor ministra jugoslovenske vlade dr. J. Krnjevića, u kojem ističe da domobrani u Hrvatskoj prelaze u četničke jedinice Draže Mihailovića. Ovu informaciju su

prenijeli i neki švajcarski listovi. Ministrova namjera da zabludjele Hrvate što prije odvaja od služenja ustašama nije se dopadala dražinovcima.

Koliko je bila ofanzivna četnička propaganda u zemlji, toliko je i Radio-London sve češće otpremao poruke oficirima Hrvatima u redovnoj Pavelićevoj vojsci. Danima su pozivali *"te naše zavedene drugove, bivše aktivne oficire Hrvate, da se vrate zajedničkom idealu... Poslednji je čas za bivše aktivne oficire jugoslovenske vojske. Neka hrvatske majke, sestre srpskih ojađenih majki, kažu svojim sinovima tri magijske reči koje su nama 26. marta prošle godine rekle naše srpske majke, a to su: "Vršite svoju dužnost".*[193]

Londonski radio je često pozivao oficire Hrvate da se priključe Dražinim četničkim jedinicama. Tako i 24. septembra 1942. godine major Knežević u svojstvu spikera podsjeća *"na naš apel u prošlu subotu upućen mlađim oficirima Hrvatima... Dvanaesti je čas, jer sutra će biti dockan. To je interes i Hrvatskog naroda i naše Otadžbine."*

Skoro istovremeno sa povjerljivim izvješćima majora V. Perića iz Carigrada, i Živko Antić je iz Jugoslavije, početkom decembra 1942. godine, po dr. Augustinu Juretiću poslao izvještaj Kraljevskom poslanstvu pri Vatikanu. Pismo je upućeno članovima emigrantske vlade J. Banjaninu, S. Budisavljeviću i B. Markoviću u London.

Antić ne razumije *"zašto se prećutkuje odpor Hrvata i žrtve ogromne, koje narod podnosi... Vidni krvavi otpor baš sa strane Hrvata... Dajte istaknite to. Radi se o biti ili ne biti i Hrvata i Srba... Apelirajte na slogu i ljubav, kao što i mi činimo ovdje".*

Ta Antićeva poruka je prispjela u London 12. decembra 1942. godine. Zavedena je pod Pov. br. 6920. Poruka je prihvaćena i primijenjena u radijskim sadržajima još istog dana, kada je stigla u London posredstvom Kraljevskog poslanstva pri Vatikanu.

"ŠTA NAROD TRAŽI OD RADIJA?"

Tako su glasile primjedbe na jugoslovenske emisije Londonskog radija. Potom je taksativno naveden spisak želja upravljenih prema tom radiju. Zato se kaže:

"Narod želi:

Da mu se najviše daju vesti o stanju na bojištima.

Da mu se kaže o našoj vojsci, kao i šta je sa našim oficirima.

193 Radio-London, 25. V 1942.

Govoriti im kao Srbima, da vole svoju zemlju, o hrabrosti i isticati Srpski narod.

Da se uputi neka reč o srpskim majkama i ženama, čiji su najdraži poginuli na polju časti, pa da se ostale žene pozovu da svojim ponašanjem poštuju bol tih žena, pa da se tim drugima, kao što je Avgusta Stojadinović, skrene pažnja u jednoj blagoj formi, da ne bi bilo kao generalno optuživanje.

Uopšte se govori da je naša propaganda vrlo rđava i bez ikakvog rezultata, da su tome razlog Vilder i kao polupismeni šef presbiroa, Pera Ivanković, za koga se ceo svet čudi što je mogao doći na taj položaj u ovo teško doba, kome on apsolutno nije dorastao i koga drži samo g. Milanović, pomoćnik g. Ministra spoljnih poslova".

Poruke iz zemlje vladi u Londonu i zahtjevi autorima emisija Londonskog radija imaju pod tačkom 15 - *"Razno":* kako Nemci tvrde da su imali jesenas u Srbiji preko 2000 ubijenih vojnika od strane četnika; sve do početka jula, Dunavom i Savom plovili su leševi strahovito unakaženi i po neki dan je vađeno iz vode po 70 leševa; u Gornjem Milanovcu je ubijen Nedićev komandant mesta - neki žandarmerijski kapetan - koji se vrlo rđavo držao. Kod njega je ostavljena cedulja: *"Tako će svaki da prođe ko svoj narod izdaje"*. Izvještaj obavještava da je *"nedavno jedan avion ustaša sa oznakama engleskim bacio letke na Zapadnoj Srbiji i pozvao narod na pobunu, želeći da se na taj način otresu četnika sa svoje teritorije. Trebalo bi obavestiti đenerala Mihailovića da suzbije takve letke, govoreći da će on biti nadležan da da znak za ustanak".*

Ubrzo je, valjda radi ispunjenja onoga što narod želi da čuje na Londonskom radiju, u jednoj od redovnih vojnih emisija progovoreno o ženama i majkama. *"... Obraćamo se majkama Dragačeva i cele naše napaćene zemlje. Vi koje ste zadojile mlekom ove junake, vi koje ste ljuljale u svojim naručjima ovakve vitezove, vi koje ste svojim moralom i požrtvovanjem pokazale puno ovim hrabrim sinovima naše otadžbine, podignite svoje glave. Vi koje ste stegle svoja krvava srca i koje ste žrtvovale svoje najdraže za vaskrs otadžbine, utešite se, čas slobode približuje se..."*

MOSKVA KONTRA LONDONU

"Laži Londonske vlade: 26. septembra Londonski radio objavio je kako se Mihailović vrlo uspešno bori u Zapadnoj Bosni i kako su njegovi ljudi oslobodili čitavu pokrajinu! - ("Slobodna Jugoslavija" 30. IX 1942.)

Ny Dag u Stokholmu 5. oktobra 1942. godine citira bugarski list *Zora* i članak objavljen u tom glasilu o Dražinim četnicima i partizanima. *Bugarske novine 'Zora' objavile su 1. septembra isečak o odnosu generala Mihailovića s*

ustašama... Oficir priča kako Draža Mihailović s njima sarađuje i pomaže da likvidiraju partizane..."

Prema emisijama Radio-Londona, Dražine borbene jedinice su čistile zemlju od neprijatelja. I 26. septembra 1942. godine taj radio opet govori kako su *"čete generala Draže Mihailovića u svojim borbenim akcijama očistile sjeverozapadnu Bosnu od svih okupacionih trupa. Četama je komandovao komandant zone Drenović... Sukobivši se sa ustaškim jedinicama, nagnao ih je u bekstvo..."*

Na tu vijest je 30. septembra 1942. godine odreagovala *Slobodna Jugoslavija* (u emisiji od 21,35 do 21,55 sati). Reakcija je nedvosmislena i jasna: *"Dana 26. septembra Radio-London je javio da su čete Draže Mihailovića očistile severozapadnu Bosnu od okupacionih trupa. Ovakvim vestima se želi samo da zavara naš svet u porobljenoj Otadžbini. Stvarni događaj u ovom delu Bosne vrlo se razlikuje od onoga što javlja Londonski radio..."*

Ono što nije dorekao 30. septembra isti radio je upotpunio 1. oktobra 1942. godine iz Moskve. I to sa oštrinom do tada rijetko primijenjenom. *"... Laži Londonske vlade. 26. septembra Londonski radio objavio je kako se Draža Mihailović vrlo uspešno bori u Zapadnoj Bosni i kako su njegovi ljudi oslobodili skoro čitavu pokrajinu. Ovakvim izjavama mogu da se dovedu u zabludu samo pristalice naše borbe u inostranstvu, dok u našoj zemlji one ne znače ništa. Stvarno stanje u Zapadnoj Bosni izgleda ovakvo. Jedinice partizanske i dobrovoljačke vojske uspele su da očiste... Pomoćnik Draže Mihailovića u Zapadnoj Bosni Uroš Drenović borio se čitavo leto zajedno sa okupatorima i ustašama, protiv naših jedinica... Nemci, četnici i ustaše skakali su u reku pokušavajući da spasu živu glavu... Posle tog kupanja... Drenović se razboleo i leži u Banjalučkoj bolnici. Nemački lekari čine sve da spasu taj za njih dragoceni život... Eto kako izgleda borba Draže Mihailovića..."*

I sutradan, 2. oktobra 1942. godine, večernja emisija *Slobodna Jugoslavija* na srpsko-hrvatskom jeziku iz Moskve posvećena je četničko-partizanskim odnosima i odgovara na emisiju Londonskog radija. *"Ipak, i pored svih očiglednih činjenica o izdajničkom radu Draže Mihailovića, sinoć je Londonski radio još jednom ponovio poziv da treba svi da slušaju komandu Draže Mihailovića. Ovom prilikom želimo da skrenemo pažnju slušaocima na članak koji je 10. septembra 1942. godine objavio bugarski list Zora o odnosu Draže Mihailovića prema partizanima. Dopisnik ovog lista, neki Fejzov piše: "Pitao sam jednog rukovodioca srpske vlade oružanih odreda, tj. Nedićeve vlade, zbog čega vi, vladin funkcioner, govorite i pišete jedino protiv partizana, a nikad ne pominjete Dražu Mihailovića i njegove ljude? Na postavljeno pitanje on je odgovorio: 'Početkom septembra meseca prošle godine mi smo sa Dražom vodili pregovore i sklopili sporazum o zajedničkoj borbi protiv partizana. On je dobio od nas novac. Izradili smo i zajednički plan protiv partizana. Ali se Mihailović, pod uticajem svojih saveznika, odrekao saradnje s nama i sklopio ugovor s partizanima koji su bili jači od njega... Saradnja... bila kratkog veka... Draža Mihailović... radi isto što i mi. Zbog toga ga mi ne diramo..."*

"Mi se ipak pitamo da li je moguće da jedan član vlade, koja ima savez sa Rusijom, Engleskom i Amerikom, u isto vreme vodi borbu zajedno sa Nedićem i Pavelićem na strani okupatora i to kao njen ministar vojni?!"

KO JE IZVEO "VIŠEGRADSKU OPERACIJU"

Sa promjenom britanske politike prema Mihailoviću i četničkim vojnim formacijama promijenio se i odnos emisija BBC-a koje su emitovane za Jugoslaviju. Četnici su se žalili na sve veću naklonost ove radiostanice prema partizanima. Ta se naklonost već dobrano osjetila u ljeto 1943. godine. Čak je četnička tzv. višegradska akcija u emisijama BBC-a pripisana partizanima. I Hadson je, pri odlasku iz Jugoslavije, u svom zadnjem izvještaju upućenom iz Berana sredinom marta 1944. zabilježio da je Mihailović vrlo ogorčen emisijom o Višegradskoj operaciji; smatrao je važnim da 20. oktobra obavijesti izbjegličku vladu *"da je narod vrlo razočaran BBC-em i da ga malo ljudi sluša".* Mihailović u ovom obavještenju kaže *"da narod smatra da je Radio-London komunističko-ustaški"*[194] Hadson u tom izvještaju iz zemlje još kaže da je bilo teško slušati četničke pritužbe na BBC zato što je njihova akcija adresirana partizanima. Baš kao što je svojevremeno bilo teško slušati Tita kada je BBC gotovo sve partizanske akcije u Srbiji pripisivao četnicima.

IZMIŠLJENA MARTOVSKA BITKA

Poput Londona i Moskva na istom kolosijeku

"Jugoslovenska vojska, koju vodi ministar vojni general Draža Mihailović, uništila italijansku diviziju u blizini grada Nikšića" Radio - Moskva 29. III 1942.

U emisiji 28. marta 1942. godine spiker govori: *"Vi u Srbiji, čujte poruku aktivnog oficira Srbina". Taj aktivni oficir Srbin je major Knežević, koji pita: "Zar ne vidite da vas je Nemac podelio: na Nedićevu vojsku, na komuniste, na četnike Koste Pećanca, na Ljotićeve organizacije, na Dražine četničke odrede redovne vojske, a ko zna na koliko će vas delova još podeliti... Zar ne vidite da su sve ove delove Nemci gurnuli u međusobna razračunavanja i uništavanja... Složite se i organizujte".*

194 Jovan Đonović, *Telegrami Draže Mihailovića o engleskim misijama*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1960, str. 33-35

U proljeće te 1942. *vojne emisije* Radio-Londona su vrcale porukama. Miroljub Jevtović kaže da su emitovane odsječno, kao kad se vojnik obraća vojnicima. Možda je ponajlakše bilo onima u partizanskim jedinicama. Oni su, danima nakon tih emisija, čitali i *prorađivali Radio-vijesti* umnožene i podijeljene po jedinicama. Neko im je pri tome pomagao da protumače ono što se govori na Londonskom radiju. Ni njima, međutim, nije bilo lako. I njih su zbunjivale radio-vijesti čak i, primjerice, ova sa Radio-Moskve 29. marta 1942. *Moskovska radiostanica javlja da je jugoslovenska vojska, koju vodi jugoslovenski Ministar vojni general Draža Mihailović, uništila jednu italijansku diviziju u blizini grada Nikšića (Crna Gora). Italijanska divizija brojila je između 12.000 i 15.000 ljudi. Borba je otpočela početkom meseca marta a završila se 6. marta potpunim uništenjem italijanske divizije. Kako javljaju izveštaji iz Carigrada, "četnici su zarobili veliki broj italijanskih vojnika i oduzeli veliki deo vojnog materijala, među kojim 18 tenkova, 46 lakih topova, 112 mitraljeza i velike količine municije".*

Još je, vele, predstavnik izbjegličke vlade sjedio u Moskvi, čiji je radio na vijest o tom izmišljenom događaju dodao *"da je celokupno pučanstvo u okolini Nikšića uzimalo učešća u borbama četnika i jugoslovenske vojske protiv italijanske vojske."*

Poruke nisu uvijek pružale prihvatljive odgovore. Ti odgovori su bivali bolji iz neposredne okoline. Nedoumice su pojačavane: okovani *državnom* mobilizacijom, obmanama i oklijevanjima, oni što su pozivani izloženi su uticajima i sa drugih strana - iz *Radio-Moskve* i *Slobodne Jugoslavije,* pa i drugih.

"PRVI VITEZOVI SLOBODNOG ČETNIČKOG NEBA"

Slobodna Jugoslavija: *"Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa avionima iz zrakoplovstva NDH prešli u partizanske oružane formacije"* (6. VIII 1942.) Radio London: *"Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa hrvatskim zrakoplovima prešli u četnike. Četnici sad imaju i svoje avione"* (24. VIII 1942.)

Radio *Slobodna Jugoslavija* je, 6. avgusta 1942. obavijestio najširu javnost o podvigu dvojice pilota pripadnika ratnog zrakoplovstva Nezavisne države Hrvatske. Javio je da su oni sa avionima preletjeli partizanima. I istorija je nedvosmislena u tom događaju poznatom u cijeloj zemlji i međunarodnoj javnosti: da su Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa avionima iz zrakoplovstva NDH prešli u patizanske formacije. Bili su to prvi partizanski avioni i prvi partizanski piloti. Četnička propaganda je to predstavila posve drukčije. Radio-London je 24. avgusta iste godine objavio vijest o prelasku tih avijatičara četnicima.[195]

195 *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979.*, tom II, 1941-1945., jed. 1286, str. 120.

Rudi Čajavec i Franjo Kluz su sa dva endehazijska aviona prešli na partizansku oslobođenu teritoriju. Radio-London je javio da su se oni pridružili *"oružanim snagama ravnogorskog pokreta"*. Ova dva pilota partizana po Londonskom radiju permutirani su u - četnike. Njihovi podvizi koje su činili s tom prvom partizanskom avijacijom i njih kao hrabre partizanske borce taj radio je nazivao *"prvim vitezovima slobodnog četničkog neba"*.

Sedamnaesti dio:

BRITANSKA POLITIKA I LONDONSKI RADIO PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU" U JUGOSLAVIJI

RADIO LONDON I PARTIZANI U JUGOSLAVIJI

Prvi pomen partizanskih oružanih akcija uznemirio krugove jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu

"Sada Nemci i Italijani s Pavelićevim ustašama usredotočili su svu vojničku akciju protiv odreda generala Draže Mihailovića. Na tom sektoru u Bosni došao je glas da se udruženo bore Dražini odredi i partizanska gerila".

Time su prvi put na Londonskom radiju spomenuti partizani. Učinio je to dr. Većeslav Wilder. Istupao je u formi *"Usmenih novina"* br. 16 od 13. maja 1942. godine. On je jasno i otvoreno pomenuo postojanje i aktivnosti partizanske gerile, kako je nazvana, makar u kontekstu nepostojeće njihove udružene borbe sa Dražinim odredima. Tako je, ipak, Radio-London tokom proljeća 1942. godine pomenuo partizane.

U krugovima jugoslovenske kraljevske vlade unijelo je nemir pominjanje na Radio-Londonu oružanih akcija partizana. Vlada zbog toga upućuje žalbu i otvoreno protestuje. Iz Evropskog servisa BBC-a otpremljena je povodom te žalbe bilješka petnaestorici ličnosti 23. juna 1942. godine. *"Jugoslovenska vlada je nedavno uložila žalbu na neadekvatan publicitet dat akcijama partizana, za razliku od operacija koje vode snage generala Mihailovića.*

Nama je teško da saznamo kome da pripišemo gerilsku borbu. Stoga je najsigurnije, a da bi se izbegla reč 'partizan', kad je u pitanju Jugoslavija, zadržati reč 'patrioti', ili možda neki opštiji termin kao 'snage koje se bore'.

Slušajući, po zadatku svoje funkcije, šta se sve govori na Radio-Londonu za Jugoslaviju, kontrolor u studiju BBC-a je 2. jula 1942. godine iskazao potrebu da upomoć pozove kakvo stručno lice s autoritetom. *"Ja nisam 'stručnjak' za Jugoslaviju, ali možda će kompetentni stručnjaci uspeti na vreme da otkriju pravo sredstvo koje će nam omogućiti da razlučimo šta je dobro a šta loše za Jugoslaviju. To ne bi bilo teško osobi koja poznaje Jugoslovene, a isto ima i odgovarajući autoritet".* Kontrolor je vapio za stručnjakom, ali ga nije pronašao. Možda je i sam osluškivao eho tih emisija, pa i reagovanje slušalaca u Jugoslaviji. Njegov kratak zapis je morao biti proizvod kakvog saznanja o tome kako je reagovao auditorijum u zemlji i na emisije Londonskog radija.

Barkerova u svojoj knjizi[196] objašnjava zvaničnu britansku politiku prema Jugoslaviji. *"... Foreign Office... nije želio da komunisti zavladaju; SOE... je u Mihailovića uložio mnoge napore i... Složili su se i u tome da na Mihailovića smjesta otpočnu vršiti pritisak, i to tako što će BBC-u dopustiti da započne povoljno izvještavati o djelatnosti komunističkih partizana - no da se ipak posluže izrazom "rodoljubi" radije nego izrazom partizani. Bio je to kompromis koji*

196 Elizabet Barker *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1978., str. 161).

nikoga nije zadovoljio. Mihailovića je to potaklo da žestoko prosvjeduje - ali ga nije navelo da se pokrene protiv snaga Osovine... U Kairu, prisluškujući neprijateljske veze, zaključili su potkraj 1942. da su partizani glavna snaga otpora."

POKUŠAJ MIRENJA ČETNIKA SA PARTIZANIMA KAO "NAŠ I ENGLESKI MARIFETLUK" I LUKAVSTVO

Sa britanske strane je od vlade u izbjeglištvu traženo da sugeriše Mihailoviću saradnju sa drugim grupama koje pružaju oružani otpor okupacionim jedinicama. Taj zahtjev je izražavan i na talasima britanskog radija u informativnim emisijama za Jugoslaviju. *"Protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima vodim otvorenu propagandu I LETCIMA I REČIMA"* - obavještava komandant Kosmajskog korpusa generala Mihailovića 5. IX 1943. godine.[197] Na britanskoj procjeni odnosa partizanskih snaga i četnika Mihailović je 3. marta 1943. godine napravio ovakvu zabilješku: *"Da li je istina da se iz zemlje tražilo da se ne sluša radio London?"*[198]

Na prve vijesti Radio-Londona o pojedinim borbenim uspjesima partizanskih jedinica oštro reaguju četnički komanadnti. Tako komandant Valjevskog korpusa u naređenju od 17. XI 1943. godine komandantu kolubarske brigade izričito traži: *"Da se vesti Radio-Londona o tobožnjem uspehu nekih 'partizanskih oslobodilačkih' odreda u Jugoslaviji ne smeju ni odobravati, a nekmoli u narod rasturati."*[199]

Na takve vijesti engleske radiostanice slično reaguje i đeneral Blažo M. Đukanović, komandant Glavne komande za Crnu Goru. On piše Mihailoviću, u aprilu 1943. godine, kako je *"Moral ljudi pokoleban dosadašnjim neuspjesima, ali jedan malo jači uspjeh u stanju je da sve popravi, zato i nastojim svim silama da se po svaku cijenu uspjeh ogarantuje"*.

Kolebljivo držanje masa obezvrijedilo je četničke napore da u svoje redove pridobiju Hrvate i Muslimane i od njih formiraju posebne vojske naravno pod četničkom kokardom i zastavom. Pokolebali su i srpski živalj, pa i četničke jedinice[200]. *"Propaganda radio Londona veoma nepovoljno utiče na Srpski živalj i naše borce, a Hrvate, koji se nisu ogrešili o srpski narod, potpuno je pokolebala u simpatijama za nas."*[201]

Držanje masa kolebljivo. Uzrok radio London. Čak se i komandanti pitaju

197 VII, Ča, k. 27, reg. br. 34/2 - S-V-1243/1
198 VII, Ča, k. 20, reg. br. 6/3 - VK-Y-701/1
199 VII, Ča, k. 63, reg. br. 39/4 - S-V-830212.
200 VII Ča, k. 134, reg.br.24/4
201 Dok. br. 42, 295, knj. 2.

da li će sutra odgovarati za ovu borbu kada London objavljuje oslobođenje Kolašina i ostalih mesta u kojima je bila samo Jugoslovenska vojska. Teško je narodu objasniti prljavu igru Londona. Talijani su takođe pod utiskom radio Londona. Prosto su impresionirani vestima Londona. I boje se da sutra ne odgovaraju što su se borili protiv savezničkih snaga. Stvorene situacije su za nas, ali to nema nikakve praktične koristi."[202]

Množile su se depeše otpremljene u raznim pravcima: od nižih ka višim komandama i generalu Mihailoviću, ali i od Draže prema predsjedniku izbjegličke vlade u Londonu. I na izjavu ministra inostranih poslova Engleske o potrebi uspostavljanja saradnje na četničko-partizanskim relacijama Mihailović 31. januara 1943. u *"raspisu svima"* piše: *"Izjava Idnova o mirenju ne važi. Čistiti komuniste do poslednjeg. Mi našu kuću uređujemo i niko drugi. Oni neka pregovaraju to se nas ne tiče."*[203]

Na Radio-London i njegove poruke žali se Mihailoviću i Dobroslav Jevđević. U izvještaju o vojno-političkoj situaciji u Dinarskoj diviziji i saradnji s Italijanima on 31. januara 1943. godine piše uz ostalo *"da nam mnogo škodi raznoliko komentarisanje događaja sa našom vladom u Londonu, Harisonove gluposti i komunistička radio stanica. Verujem uprkos svemu u konačan uspeh."*[204] Upozorenje na novinarske komentare novinara Harisona stizala su Mihailoviću i sa drugih starna. *"Moram da Vam skrenem pažnju na činjenicu da propaganda iz Londona, naročito kako je podešena u poslednje vreme, ima vrlo negativno dejstvo na našu situaciju i ide direktno u prilog komunističke propagande a naročito poslednji govor novinara Harisona".*

H. D. Harison, koga pominje u depešama Mihailovića, je šef radio-službe i propagande Radio-Londona. Stručnjak za Jugoslaviju. I Harisonovi prilozi u informativnim emisijama iz Londona, ali i u drugim porukama, sugerišu ujedinjavanje snaga otpora u borbi protiv okupatora. Višekratno ukazivanje na takvu potrebu uslovljava učestalo uzvraćanje iz štaba ravnogorskog pokreta. Mihailović 12. januara 1943. godine u telegramu kao *"raspisu svima"* pokušava da usmjeri četničku usmenu propagandu na ovaj način: *"Navijanje Londonskog radija za pomirenje sa komunistima objasnite u usmenoj propagandi da je to naše lukavstvo da komuniste malo umirimo i da ih uništimo. Objasnite javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bi smo se jednom otarasili komunista koji se ne bore da oslobode već da zarobe narod. Saopštite i susedima."*

Oglušiti se na jasne poruke iz Londona nazivano je političkim lukavstvom, kojim bi se jednom za svagda otarasili komunista. Na to lukavstvo, koje to nije bilo, nadovezana je obmana i laž. I 16. januara 1943. godine u depeši[205]

202 VII, Ča, k. 297, reg. br. 4/1 (CG-3) depeša Mihailoviću komande limsko-sandžačkih četničkih odreda.
203 VII, Ča, k. 293, reg. br. 4/1.
204 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 2, dok. br. 11
205 139, 6-452.

svima Mihailović javlja: *"Uložio sam najoštriji protest Londonu. Uverite sve redom da i predsednik vlade KJ u Londonu vodi istu borbu. Ironično smo saopštili radio Londonu da im je Francetić živ i zdrav i da radi na sporazumu Pavelić-Tito. Za pokušaj Londona za mirenje nas sa komunistima razvijte propagandu da je to naš i engleski marifetluk da komuniste malo uspavamo dok ih ne potučemo. Vi znate da nam novac treba inače bih prekidao veze sa lupežima."*[206]

Nije lukavstvo ni marifetluk Londonskog radija da se uspostavi pomirenje i zajednička borba partizana i četnika protiv okupatora. U tom trenutku je to bila britanska opcija bez obzira što su do tada iscrpljeni svi pokušaji za uspostavljanje takve oružane saradnje. Neistinito je i saopštenje Radio-Londona o Francetiću. Riječ je o Juraju Francetiću, ustaškom pukovniku i komandantu *"Crne legije"*. On je uhvaćen 23. XII 1942. godine kod sela Močila prilikom pada aviona u kome je letio. Predat je partizanskoj komandi u Slunju. Tamo je podlegao ranama zadobijenim prilikom pada aviona. To znači da nije ni živ ni zdrav, niti radi na sporazumu Pavelić-Tito, kako se to kaže u rečenoj depeši upucanoj za propagandu *"našeg i engleskog marifetluka"*. Ti *"marifetluci"* nisu mogli da nadomjeste očajanje koje je zaokret u emisijama Radio-Londona uzrokovao među četnicima. Vapaji pa i očajanje je signalizirano takoreći sa svih strana. Mihailović je, za uzvrat, nudio utjehu: on zajedno sa vladom ulaže proteste, nastoji da spriječi propagandu iz Londona. Jedini način da se ona spriječi, ipak, vidi u *"uništenju komunista posle čega Englezi neće imati koga da hvale"*. Tako kaže i u prvoj narednoj depeši kao *"raspisu svima"*. *"Naša vlada u Londonu preduzima sve da spreči englesku propagandu za partizane. Slobodan Jovanović vodi tešku borbu u tom pogledu. Ja ulažem proteste i sprečavam koliko najviše mogu ali najbolji način sprečavanja ovog je u uništenju komunista posle čega Englezi neće imati koga da hvale. Na tome radimo i uskoro će te čuti da smo ih u ime Boga likvidirali. Kod vas na vašem terenu uništavajte ih bez milosti. To su zlotvori i dželati našeg naroda."*

Ali, uništenje komunista *"kao zlotvora i dželata"* nije teklo po želji vodstva ravnogorskog pokreta. Kao posljednju zalogu četničkoj propagandi Mihailović nudi svoje ime koje će dobiti političku podršku u narodu. Objašnjenje da nije onako kako jeste preobraćeno je u *"englesku igru da se zavara Rusija"*. *"Sopstvenom našom propagandom vezujući se za nas i za moje ime Vi možete dobiti punu političku podršku u narodu. Treba objasniti narodu da je ovo engleska igra da zavaraju Rusiju pomoću naših partizana, a mislite isto što i mi. Oni će nas pomoći, ne brinite za to. Samo propagandu sprovedite."*

U saopštenju komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine od 15. I 1943. godine podržavaju taj stav o vezanju propagande za ličnosti i njihova imena kako bi pridobili narod uza se. *"Pokušali smo da dejstvujemo da se ime našeg Kralja i Vaše, kao nosioca nacionalnih stremljenja, što više spominju*

---

206 Arhiv VII, Ča, k. 302, reg. br. 1/3-53.

pred narodom, jer smo stekli utisak da pojedinci nastoje da sebe što više popularišu smatrajući da su oni izvor i utoka srpstva."

Propaganda nije svemoćna ali u beznađu otvara stanovite moguće izlaze za nevolje u koje je zapao čitav pokret. Može to činiti i obmanama. I njeno praktično dejstvo je ograničeno. Može donekle, ali ne dokle hoće i želi. Ona je, po toj instrukciji, trebalo da ubijedi narod da *"Englezi misle isto što i mi"*. Sa talasa Radio-Londona svakodnevno je stizalo saznanje da Englezi ne misle isto što i vodstvo ravnogorskog pokreta i njegove komande u zemlji. Zajedno s tim elektronskim sve češće su stizali i talasi motora britanskih aviona kojim je dopremana oprema i materijalna podrška NOP-u i njegovim oružanim formacijama. To tvrdi i četnička komanda Limsko-sandžačkih četničkih odreda u depeši Mihailoviću 22. XII 1943. godine. *"Nova situacija dosta kritična. London želi da uništi naš pokret. Svakodnevno engleski avioni lete ka Bosni. Komuniste pomažu i novcem i naš Narod je naivan i ne vidi kako se sve ovo zbiva, te prilazi komunistima. Dao sam više proglasa o svemu ovome i u početku je odlično delovalo, naročito otkrivanje ko je 'Tito': Postavljanje Mošino (Pijade na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu izabran za jednog od potpredsjednika AVNOJ-a - op.a.) kao predstavnika Srpskog naroda za nas je to bilo vrlo povoljno, jer je narod video da je izigran. Nažaost radio London nas potpuno upropaštava a i držanje Engleske prema nama nije prijatno."*

U komandi Limsko-sandžačkih četničkih odreda uvjereni su da Radio-London čini jedno, a Engleska i njena vlada drugo. Kao da djeluju na dva različita kolosijeka. Prvi *"nas potpuno upropaštava"* a drugi *"nisu prijatni prema nama"*. Vjeruju da to kralj i vlada mogu ispraviti, te englesku vladu i njenu radiostanicu navesti *"u korist naše stvari"*, jer je to bitno za naš opstanak. Zato poručuju Mihailoviću: *"Stupite u hitnu vezu sa našim Kraljem i Vladom. Ako ne možete putem radija onda hitno pošaljite delegate preko Turske. Ovo je bitno za naš opstanak. Iskoristite sastav komunističke vlade, koja je sastavljena od Mađarona, jevreja, lopova i razbojnika. Apelujte na saveznike da promene držanje, ako imate mogućnosti."*[207]

TROCKISTI ILI PARTIZANI?

Pritisci na SSSR da se partizani potčine Dražinoj komandi

Često su emitovane poruke izbjegličke vlade i savjeti da se svi ujedine, pod komandom ovlašćenog pukovnika Mihailovića. Ne čine to samo putem radija. Na teren u štabove stižu i tajne poruke. Mihailović je sebe smatrao

207 VII, Ča, k. 279, reg. br. 3/1 - CG-6

jedinim legalnim predstavnikom jugoslovenske vojske u zemlji. Kad je to isticano u četničkoj propagandi se uvijek naglašavalo da je tako obavijestio i Radio-London.

Po odobrenju predsjednika Slobodana Jovanovića šef Vojnog kabineta je 1. IV 1942. godine predao sovjetskom vojnom izaslaniku pukovniku Šarovu poluslužbenu zabilješku o potrebi potčinjavanja partizana pod Dražinu komandu. *"Partizani su podeljeni na trockiste i staljinovce. Mržnja među njima razvijena je do te mere da, prema jednom nedavno dobijenom izveštaju iz Dalmacije, kad ne mogu da se međusobno bore te partizanske čete, izvesni trockistički elementi posebnim putevima obaveštavaju Nemce i Pavelićeve ustaše o kretanju staljinovskih četa... Nekoliko odreda Staljinovih partizana bilo je uništeno usled toga izdajničkog potkazivanja. Gledište je jugoslovenskih vojnih krugova da akciju svih odreda, koji operišu na teritoriji Jugoslavije, treba objediniti pod stručnom komandom, a to znači pod komandom generala Mihailovića. Stručnost komande njegovog štaba daće najbolje rezultate i za udarac koji treba nanositi osovini i u potrebi očuvanja snaga jugoslovenskog naroda".*

I 29. IV 1942. godine predsjednik kraljevske vlade uputio je jugoslovenskom poslaniku u Kujbišev teleks strogo pov. br. 381 koji glasi: *"... Trockisti sa teritorije Hrvatske, Slovenije i Dalmacije napadaju i Dražu Mihailovića i staljinske partizane. Pomažu im Nemci, Italijani i ustaše... Izdejstvujte od sovjetske vlade da se pozovu partizani da prestanu sa bratoubilačkim ratom i da idu pod komandu Draže Mihailovića protiv zajedničkog neprijatelja".*

Predsjednik vlade Jovanović je o *"štetnom radu"* partizana razgovarao i sa sovjetskim poslanikom Bogomilovim. Tražio je ruski uticaj na komuniste u Jugoslaviji da se partizani stave pod Dražinu komandu. Bogomilov je odgovarao da su *"odnosi između Mihailovića i pojedinih partizanskih odreda unutrašnja stvar Jugoslavije u koju Sovjeti ne žele da se mešaju".*

VOJNA SNAGA - "NA ČEKANJU"

Četnički leci: "Propaganda Londona za naše crvene je politička igra zbog Rusije"

U emisijama Radio-Londona počinju da se spominju partizani. Sve češća upotreba termina "partizani" na Londonskom radiju od sredine 1943. godine nagovještavala je postepenu promjenu britanskog odnosa prema četnicima. To je posljedica saznanja Britanaca o kolaboraciji njihovih komandanata sa Italijanima, te da se oni ne bore protiv Nijemaca. Englezi nisu mogli da ubijede ni izbjegličku vladu, ni njenog vojnog ministra da se konačno četnici okrenu protiv okupatora i svrstaju u front borbe zemalja članica antihitlerovske koalicije. Sve to u vodstvu Dražinog pokreta nisu tumačili na pravi

način. Za njega je i dalje preuranjena oružana konfrontacija s Nijemcima, Italijanima i kvislinškim režimima. Takvu konfrontaciju je sa vojne tačke gledišta smatralo jalovom.

Sada je već i u engleskoj štampi splasnulo slavljenje Mihailovića kao heroja i antifašističkog borca. On je svoju vojnu snagu i dalje držao *"na čekanju"*. I propagandu je usmjeravao drugim pravcima. *"Tito je engleski zarobljenik. Propaganda Londona za naše crvene je politička igra zbog Rusije"*. To komandant Istaknutog dijela Štaba Vrhovne komande Zaharije Ostojić piše komandantu Drinskog korpusa 28. septembra 1944. godine.

DELIKATAN PROBLEM OBRADE "PARTIZANSKOG PITANJA"

Nije moguće osuditi, ali ni potpuno ignorisati partizanske borbene aktivnosti - Propaganda se rukovodi politikom iznošenja autentičnih vijesti o njihovom otporu silama Osovine poslije najpažljivijih provjeravanja

Sa početkom publikovanja istine o Mihailoviću i odsustvom borbe ravnogorskog pokreta protiv okupacionih trupa šef Vojnog kabineta u izbjegličkoj vladi Živan Knežević pripremio je memoar i od predsjednika vlade tražio da se on preda sovjetskom poslaniku Bogomilovu. On obraća pažnju kako je otprije insistirao na hitnosti predaje toga memoara.[208] *"Naveo sam depešu našem poslaniku u Kujbiševu da se sprema borba protiv Mihailovića i da ovaj memoar možda bi ublažio kampanju i sprečio publikovanje novog materijala... Odugovlačenje predaje memoara predstavlja svesnu sabotažu prema Mihailoviću i nacionalnoj borbi naših naroda u okupiranoj domovini. Ovo još teže pogađa naše narodne interese što je vojna emisija pripremljena za četvrtak 28. avgusta 1942. zabranjena na BBC-u. Tako je Mihailović izložen napadima bez mogućnosti da javno govori preko radija."*.

Slobodan Jovanović je 29.XI 1942. godine dostavio komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku prepis pisma Kirku Patriku od 5. novembra 1942. godine i sljedeći odgovor na isto pismo: *"Ako se ne može preko Londonskog radija prenositi prava istina o radu partizana protiv našeg naroda u Jugoslaviji izgleda da bi se moglo izbaciti veličanje partizanske borbe preko radija u interesu opšte stvari. Jer naš narod tačno zna protiv koga se bore partizani i šta su do sada uradili protiv naroda i sa kakvim ciljevima"*.

Kirk Patrik je odgovorio na to pismo 10. XI 1942. *"Zahvaljujem vašoj ekselenciji, međutim, uveren sam da ćete se složiti u tome da je problem obrade*

208 31. VIII 1942., akt. br. 782.

partizanskog pitanja delikatan. Nemoguće je naravno iz nekoliko razloga koje ćete razumeti da se odmah osudi njihova aktivnost. Nije moguće njihovu aktivnost potpuno ignorisati. U našim emisijama u vezi sa ovom stvari mi se rukovodimo politikom iznošenja autentičnih vesti posle najpažljivijih proveravanja i mi obrađujemo pitanja partizanskog otpora prema osovini o čemu imamo dosta dokaza u duhu ove politike. Ako je izraženo vaše mišljenje tako onda jedino mogu da izrazim žaljenje da je učinjena greška. Mogu dodati da izjave 'Slobodne Jugoslavije' veoma pažljivo razgledam. Mislim da vas mogu uveriti da nas ova stanica neće navesti na pogrešno razumevanje situacije u Jugoslaviji. Sa iskrenim pozdravom Kirk Patrik".[209]

LONDONSKI RADIO SLIJEDI BRITANSKU POLITIKU PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU"

Predstavljanje partizanskog problema u emisijama Londonskog radija postalo je mnogo složenije od Harisonovih objavljenih priloga. Stalno je predmet žustrih rasprava. Ispunjava i prepisku britanskih zvaničnika i vodećih radio-poslenika sa izbjegličkom vladom i njenim predsjednikom Slobodanom Jovanovićem. Tako i direktor BBC-a Kirk Patrik, 10. novembra 1942. godine, u odgovoru na protestno pismo Slobodana Jovanovića priznaje da je problem stava prema partizanima veoma težak. *"Nemoguće je - iz brojnih i razumljivih razloga - osuditi njihovu aktivnost. Nemoguće je takođe ponašati se kao da oni ne postoje. Politika koju mi sprovodimo u emisijama je da pre objavljivanja sve činjenice najpažljivije proverimo. Govorimo samo o otporu koji partizani pružaju silama Osovine, a za to postoji dosta dokaza. Naše emisije se, naravno, prave u skladu sa osnovnom politikom vlade njegovog Veličanstva, politikom pune podrške borbi generala Mihailovića".*

Predsjednik izbjegličke vlade je prigovarao što se u emisijama BBC-a suviše govori o partizanima a malo o generalu Mihailoviću i njegovoj borbi. Na to Kirk Patrik izražava žaljenje *"zbog učinjene greške - ukoliko je to tačno"*. Da li je to tačno? *"Pažljiva analiza naših emisija pokazuje da se o partizanskom otporu silama Osovine govorilo samo kada je to bilo neophodno, dok je mnogo više prostora posvećeno generalu Mihailoviću i njegovoj borbi".*

Jovanović je još rekao da izjave *"Slobodne Jugoslavije"* navode BBC na pogrešno mišljenje o situaciji u Jugoslaviji. Kirk Patrik to odbija. On kaže da *"nas ova radiostanica ne može navesti"* na tako pogrešno mišljenje.

Predsjednik izbjegličke vlade je prigovarao i na ono što, obraćajući se Hrvatima, govori Klisold. Kirk Patrik ne prihvata ni taj prigovor. *"Klisold je*

209 Dokumenta, 1699-1700.

uglavnom živeo u Zagrebu, a o Srbiji veoma malo zna i partizane uopšte nije spominjao. Mislim da se radi o nesporazumu - verovatno zbog smetnji i lošeg prijema jedne od njegovih emisija" - piše Kirk Patrik Slobodanu Jovanoviću 10. XI 1942. godine.

ŠTOKHOLMSKE NOVINE OTKRIVAJU PARTIZANE

"NY DAG" u Stokholmu, list komunista u Švedskoj, 3. juna 1942. donosi da je *"Slobodna Jugoslavija"* dala opširno saopštenje o velikim italijanskim gubicima u borbama sa jugoslovenskim partizanima. *"Od polovine maja do kraja meseca precizno se navode podaci za svaki dan gde su i kako pobijeni ili zarobljeni mnogobrojni vojnici fašističke Italije"*. List, takođe, navodi da je ovaj izveštaj primljen i u Londonu. U emisijama nije prenesen u originalu, već su ga cenzori, kako ističe NY DAG, prilagodili svojim shvatanjima i potrebama dnevne politike.

Taj isti list 9. jula 1942. ponovo čini novi prodor sa NOP-om u svijetu. *"Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije poslao je čestitku maršalu Staljinu povodom dana napada nemačke soldateske na Sovjetski Savez. Čestitka se završava geslom jugoslovenskih partizana:* "SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!"

DUEL DVA GLASILA - "DEJLI VORKERA" I "NJUJORK TAJMSA"

S dosta pouzdanja može se ustanoviti trenutak kada je Radio-London počeo ponešto novo da govori o ratnom stanju u Jugoslaviji. Zna se da je to bilo 16. juna 1942. Novo što se u tom smislu pojavilo na talasima Londonskog radija pripada radio-emisiji Hjuberta D. Harisona.

Samo posredno, međutim, može se naići na trag informacija o tome. Do tog saznanja se dolazi iz polemičkog duela dva lista - *"Dejli Vorkera"* i *"Njujork Tajmsa"*. Sukob ova dva glasila izbio je 6. oktobra 1942. Toga dana je *"Dejli Vorker"* u jednom svom prilogu opovrgavao pisanje *"Njujork tajmsa"*. Prvi list je pobijao istinitost i osnovanost informacija kojima se hvale navodne uspješne borbe Draže Mihailovića protiv sila Osovine. Tvrdio je da su *svi uspjesi, koji se pripisuju Dražinim četnicima u Bosni, Hrvatskoj i Crnoj Gori, ustvari uspjesi narodnooslobodilačke vojske. Ta se vojska, bijući žestoke bitke s okupatorima, morala u isto vrijeme boriti i protiv četnika, koji su ih napadali združeni s okupatorima..."*

"PATRIOTI" I "RODOLJUBI", A NE "PARTIZANI'

Ralph Murray, šef balkanske sekcije PWE, poslao je 19. avgusta Forin ofisu svoju studiju o problemu odnosa između Mihailovića i partizana. To je zapravo njegova analiza neprijateljskog i neutralnog tiska i radija, te izvještaja koje je primio posredstvom slovenskih i hrvatskih političara u emigraciji. Sve je ukazivalo na veoma mali ili nikakav otpor četnika okupatoru u Srbiji ali da ima velikog otpora u drugim dijelovima zemlje i to otpora koji Mihailović ne pripisuje svojim snagama. To što je Murray predočio u svojoj studiji bilo je otprije poznato Forin ofisu. Time je dato upozorenje da je sve to poznato i ostalom svijetu. Zato ne bi više bilo cjelishodno ponašati se kao da partizani ne postoje. U septembru te 1942. godine Forin ofis se složio sa Ralphovim prijedlogom da se u britanskoj propagandi hvali *"svaka aktivnost koja je uperena protiv osovinskih sila"*. Zatraženo je da se to kaže tako da se ne iznosi poimenice ko to zapravo pruža aktivan otpor. Usvojena je formula *"patrioti"* a ne *"partizani"*. Ta formula nije bila po volji ni četnicima ni partizanima. Murray je potom upozorio Forin ofis na neslaganje novog propagandnog kursa i jugoslovenskog ratnog kabineta, te njegovog biltena koji je BBC morao emitovati jednom sedmično.[210]

MIHAILOVIĆ:
"RODOLJUB JE ENGLESKA KAMUFLAŽA ZA KOMUNISTE"
"Rodoljubi", "patrioti" ili "snage koje se bore"

"Londonska radio stanica za Jugoslaviju sve češće zloupotrebljava namenjenu joj ulogu i zadatak (...) snaži komunističku misao u našoj zemlji, glorifikujući akciju 'rodoljuba'". Ilija Trifunović-Birčanin, odgovarajući na jedno pismo Mihailoviću, tako iskazuje nezadovoljstvo emisijama u kojima se spominju *"patrioti"*, *"rodoljubi"* i *"snage koje se bore"*. U vezi s tim je sugerisao da se interveniše kod emigrantske vlade.

Mihailović je 13. novembra 1942. godine uputio telegram br. 7 Rakiću u Kairo. *"... Danas sam ponovo javio pretsedniku (izbjegličke vlade - o.a.) depešom broj 963 da interveniše kod Engleza zbog propagande koju vrše preko Radio-Londona za komuniste. Ne mogu Englezi da stave jugoslovensku vojsku i komuniste*

210 Murrayev memorandum od 14. X 1942. kaže da je Jugoslovenski vojni bilten BBC emitovan jedanput sedmično. Pripremala ga je grupa mladih oficira među kojima je glavnu riječ vodio major Živan Knežević. Bilten se temeljio i na porukama primanim od Mihailovića. Ta emisija je bila potpuno promihailovićevska. U njemu su napadani razni neprijatelji četnika, pa i partizani, što BBC u to vrijeme nije znao. Ali, Forin ofis nije preduzeo ništa da bi se obustavilo emitovanje toga biltena. Obustavila ju je jugoslovenska vlada u maju 1943. godine nakon što su te emisije nanijele veliku štetu i BBC-u i ugledu Velike Britanije.

na ravnu nogu. Znam i uveren sam da to sve ide bez znanja i odobrenja pretsednika vlade. Treba da znaju Englezi da i to ide i na njihovu štetu kod našeg naroda, a specijalno kod Srba. Brišite reč rodoljub, jer je to engleska kamuflaža za komuniste koju dobro razume ceo narod".

Do tada nije smetalo što Londonski radio nije ni spominjao partizane. Sada je, pod pritiskom stvarnosti, njihovo ime zamijenio riječima *"rodoljubi"* i *"patrioti"*. Ta zamjena je smetala i izazivala proteste i iz vodstva četničkog pokreta u zemlji i od emigrantske vlade u Londonu

"PROMAŠAJ SA PATRIOTIMA"

Upotrebu izraza *"rodoljubi"* i *"patrioti"* u emisijama Londonskog radija napao je i Radio-Beograd pod režimom Milana Nedića. Ta stanica je 16. novembra 1942. propagandu Londonskog radija nazvala potpuno promašenom. *"Srbi danas znaju da su i ispadi Londonske stanice na srpskom jeziku diktirani od engleskih i američkih gospodara. Pa ipak ima među njima ljudi koji propovedaju otpor i uspostavljanje novog fronta... Mi naročito žigošemo one koji sebe nazivaju "rodoljubima". Pravi su srpski rodoljubi oni koji ispravno vrše svoju dužnost..."*

Izbjeglička vlada je protestovala protiv upotrebe riječi *"rodoljubi"* i *"patrioti"*, smatrajući da se pod tim pojmovima nalaze partizani koje je zvala komunistima. Radio-Beograd pohvalno govori o pravim srpskim rodoljubima, *"koji ispravno vrše svoju dužnost"*, očigledno ih smatra drukčijim od onih u optici izbjegličke vlade. Ni jedni, ni drugi, ni protivnici ni pristalice *"rodoljuba"* ne kažu šta je, zapravo, ispravno a šta nije kod onih koji ne vrše svoju dužnost kako je oni shvataju. Razlika je i u poimanju onoga što je ispravno kod tih osporavanih i hvaljenih rodoljuba.

Koga je uistinu Radio-Beograd smatrao *"rodoljubima"* i šta je tumačio njihovim *"ispravnim vršenjem dužnosti"* otkriva i prilog Nikole Vlatkovića 20. novembra 1942. godine. *"Kad bi srpski seljaci znali šta je komunizam učinio ruskim seljacima, oni bi uništili partizane i komuniste..."*[211]

211 U Arhivu BBC-a, na dokumentu s nepreciznim podacima o autoru zabilješke, piše: *"Emisije Harisona i drugih slave 'Patriote' koji ne prestaju da ubijaju... Vatra guta tuce i tuce srpskih sela... Radio-London slavi ove kao da to nisu anti-Srbi i anti-Jugosloveni... A slaveći komuniste Radio-London je slabio naše jedinice (misli na četnike -o.a.)... To je ubijalo duh ne samo boraca već i starijih oficira... Grga Anđelinović stalno napada ove Srbe preko Radio-Londona, a Harison slavi komuniste... A sve to bez znanja našeg majora Kneževića..."* (Dokument: File No 178 i 953... 33474 of Nov. 7th 1942.)

ŠTA JE KRALJ REKAO ČERČILU O PARTIZANIMA?

Kralj Petar: *"Moj narod ne razume naziv patrioti i rodoljubi. On želi da se pravi razlika između snaga Mihailovića i komunista (partizana)"*

Sve više je prevladavalo stanovište prema kojem na Londonskom radiju treba ustupati prostora i partizanima, te njihovim oružanim akcijama. Kraljevska vlada je svim silama nastojala da to spriječi. Činila je to i kod britanskih zvaničnika, i u državnom organu nadležnom za propagandu, i kod radio-poslenika i funkcionera u BBC-u. Ona je, da bi to preduprijedila, našla krajnji izlaz: upotrijebila je svoj najjači adut - kralja Petra II. On je 9. decembra 1942. godine tim povodom uputio poseban Memorandum predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu. Evo samo tri njegova stava iz toga dokumenta.

"...2. Preko radija i u štampi bilo bi bolje govoriti o oružanim snagama Draže Mihailovića, a ne nazivati ih rodoljubima (patriots), jer moj narod kod kuće želi da se pravi razlika između oružanih snaga Draže Mihailovića i komunista (partizana), koji su počinili mnoga zla i izvršili mnoge grozne zločine boreći se protiv četnika i protiv zajedničkog neprijatelja...

... 7. Trenutno je veoma važno da se u štampi i preko Londonskog radija pominju oružane snage Draže Mihailovića umesto da se nazivaju rodoljubima iz prostog razloga što se taj naziv u Jugoslaviji ne razume. Znam da je ovo pitanje valjalo pokrenuti ranije, ali je, na nesreću, naš ministar propagande to propustio da učini...

8. Većina mojih ministara su bandoglavi političari, koji su se celog svog života borili za svoje sitne političke ciljeve, a danas su prestari da izmene svoje rđave navike..."

Neuobičajeno je da bilo koji vladar bilo koje zemlje u zvaničnom obraćanju stranim državnicima karakteriše svoje ministre da su bandoglavi, da su prestari i sa rđavim navikama. Svi oni su ministri u vladi koja se naziva i kraljevskom. Formalno ih je kralj birao i proglašavao ministrima. Ozbiljan prigovor kralj je u tom pismu Čerčilu uputio i na adresu Većeslava Wildera kao ministra propagande. Taj ministar se, inače, žalio kako je potisnut u stranu, udaljen od uticaja na kreiranje propagande o kojoj drugi odlučuju mimo njega.

"U zadnje vreme je u nekim listovima u ovoj zemlji objavljen znatan broj članaka koji prikazuju celokupnu aktivnost generala Mihailovića u vrlo nepovoljnom svetlu. U tim se člancima delovanje jugoslovenskog ministra rata umanjuje a ponekad se čak i optužuje za saradnju sa zajedničkim neprijateljima. Izgleda da postoji namera da se potvrdi da jedini aktivni otpor agresoru u Jugoslaviji pružaju pro-komunistički partizani. Jugoslovenski ministar predsednik, vršilac dužnosti ministra za spoljne poslove, moli da se obrati pažnja na takvo netačno prikazivanje borbe Jugoslovenske vojske i otpora jugoslovenskog naroda pod vođstvom generala Mihailovića. Gospodin Jovanović potpuno shvata da britanska štampa

može slobodno zauzeti svaki stav koji smatra odgovarajućim u vezi bilo koje javne stvari. Međutim, uzevši u obzir štetu koja bi mogla proizaći iz gore spomenutog stava štampe u ovoj zemlji za zajedničke interese Saveznika, on bi bio vrlo zahvalan kad bi Ministarstvo informacija moglo delovati pomoću neke vrste 'biljezaka s uputama' koje bi rodoljubna britanska štampa sigurno uzela u razmatranje - da bi se sprečilo krivo prikazivanje borbe generala Mihailovića.[212]

IDNOV KOMENTAR KRALJEVOG MEMORANDUMA

Uz svoj Memorandum kralj je Čerčilu predao i usmeno objasnio i citiranu zabilješku. Kralj i oni što su stajali iza njega htjeli su da golim riječima ubijede starog iskusnog političara u iskrivljenu ili nepostojeću stvarnost u zemlji. Ni kralj ni njegova vlada nisu imali, ili nisu htjeli da imaju, sluha za realnost. To pokazuje i zabilješka Antoni Idna, britanskog ministra inostranih poslova, načinjena povodom kraljevog Memoranduma Čerčilu.[213] Kako Idn komentariše taj memorandum koji je kralj Petar lično uručio Vinstonu Čerčilu?

"Memorandum daje preterano povoljnu sliku o Mihailovićevoj snazi i opštem položaju Jugoslavije. Mihailovićeva politika da se uzdržava od svakog ozbiljnijeg napada na okupacione snage, bilo nemačke, bilo italijanske... (jer)... u izvesnoj meri računa na italijanske snage u svojoj borbi protiv partizana... Jasno reći Mihailoviću da mu ne pružamo podršku i ne šaljemo snabdevanje da bi vodio borbu protiv partizana; i da u zamenu za našu pomoć očekujemo od njega da vrši sabotaže prema Osovini..."

KO JE "GLAVNI NEPRIJATELJ" - OSOVINA ILI KOMUNISTI" KO DA ODREDI KO JE KVISLING?

Prvi nagovještaj promjena u intonaciji najprije britanskog radija, a potom i pojedinih listova u vezi sa događanjima u Jugoslaviji unijeli su nespokojstvo među najveći broj ministara u izbjegličkoj vladi u Londonu. To izražava Ed memoar koji je 11. januara 1943. predsjednik jugoslovenske vlade u emigraciji Slobodan Jovanović lično uručio Antoni Idnu, ministru inostranih poslova Velike Britanije.[214] Vlada i njen predsjednik Jovanović shvataju samostalnost i

212 Arhiv J., k. 103, reg. br. 25-165.
213 FO 371/33474/2864/98, Public Recording Office, Richmond.
214 Arhiv Jugoslavije, fond emigrantske vlade, k. 103, reg. br. 25-165.

slobodu britanske štampe. Oni ipak preporučuju britanskoj vladi jednu vrstu instrukcija ili, kako kažu, *"bilježaka s uputama"* kojih bi se pridržavali makar rodoljubni engleski listovi i časopisi. Ponadali su se da bi se, bar na takav način, *"sprečilo krivo prikazivanje borbe generala Mihailovića"* u Jugoslaviji.

Po svemu su pošiljaoci Ed memoara britanskoj vladi ispuštali iz vida bitnu stvar: da ni ta vlada, ni radio i štampa u Engleskoj ne pišu napamet. I jedni i drugi su već imali nepobitne dokaze koji su upućivali na zaokret u britanskoj propagandi prema stvarnom stanju u Jugoslaviji. Sa razmahom NOP-a i njegove oružane borbe Britanci su vršili sve sustavniji pritisak i na izbjegličku vladu i na vodstvo ravnogorskog pokreta da svoje oružje okrenu prema silama Osovine kao zajedničkom neprijatelju, a da izbjegavaju oružane sukobe sa partizanima u interesu uspostavljanja zajedničke akcije protiv okupatora.

Nepun mjesec dana od zvaničnog demarša Britancima jugoslovenska izbjeglička vlada je doživjela novi udarac. Časopis *"Tajm"* u SAD-u objavio je članak o saradnji Mihailovića sa okupacionim vlastima. Tim povodom je vladin ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić poslao 4. februara 1943. godine poseban telegram jugoslovenskoj kraljevskoj vladi. On pomalo uspaničeno skreće pažnju svojoj vladi na napis *"u poslednjem TAJMS-časopisu"*.[215] On traži hitan demanti od strane vlade dviju osnovnih tvrdnji u članku objavljenom na stranicama američkog *Tajma*.

(1) da prema jugoslovenskoj vladi u izgnanstvu Mihailović dobija oružje od Talijana da bi se borio protiv partizana; (2) da prisiljeni od novinara zvanični organi u emigraciji (izjavljuju) da nemaju pojma gde je Mihailović, da je on neaktivan dok partizani vode skoro celu borbu".

Ambasador Fotić takođe skreće pažnju i na pisanje njemačkog lista *"o našem informativnom centru u Vašingtonu"*.Usto kaže da je *izvanredno dobro dejstvovalo što se iz poslednjeg članka Sulcbergera, saradnika "Njujork Tajmsa" u Drugom svjetskom ratu vidi da ga je kraljevska vlada upoznala iscrpno o stanju borbe u zemlji"*. Vlada je Sulcbergeru, naravno, predočila svoje viđenje *"stanja borbe u zemlji"*.[216]

Zvanične poruke o kolaboraciji četnika sa okupatorima i kvislinzima, sračunate na odgovarajući pritisak i na vladu i na vođe ravnogoraca, ponavljane su višekratno. Mihailovića su one stale da nerviraju. To se može vidjeti i iz depeše koju on 1. juna 1943. godine šalje predsjedniku izbjegličke vlade. *"Ni najmanje nije potrebno da mi se stalno naglašava da mi je jedini neprijatelj Osovina a sukobe sa komunistima u zemlji izbegavam sve dok od njih nisam napadnut. Gotov sam da uspostavim najtešnju i najstabilniju saradnju sa Vrhovnom*

215 Arhiv J., k. 103, reg. br. 25-165.

216 Sajrus Sulcberger (S. L. Sulzberger) je neposredno pred početak rata bio dopisnik toga lista iz Beograda.

komandom Britanskih Trupa na Srednjem Istoku i što dosada nije do te saradnje došlo do potpunosti nije moja krivica".[217]

On štaviše ne prihvata da mu iko drugi, osim izbjegličke vlade, određuje ko je kvisling u Jugoslaviji. Ako to čine stranci, pa makar to bili i Britanci, onda je to miješanje u unutrašnje stvari savezničke zemlje Jugoslavije. U depeši[218] *"napominje i misli da je Kraljevska Jugoslovenska vlada jedino pozvana da odredi ko je kvisling i koga treba napadati putem radio emisija i za svaki poseban slučaj Kraljevska vlada bi tražila podatke od odgovornih faktora u zemlji."* Još piše *"da ne treba prenebregavati ni CNK (Centralni nacionalni komitet) dok strani u takvim slučajevima treba da se uzdržavaju od mešanja u unutrašnje stvari Savezničke zemlje Jugoslavije koja je dosada podnela na žrtvenik svoje slobode milion ponavljam milion žrtava u ovom ratu."*.

MIJENE U ODNOSIMA, NA RATIŠTIMA I NA RADIJU MIMOILAZILE DRAŽIN ČETNIČKI POKRET

Dr. Jovan Marjanović: *"Čudno je da Mihailović nije shvatao da emisije Radio-Londona na izvestan način izražavaju britansku politiku i da, ako želi sa njima ostati u dobrim odnosima, mora o tome voditi računa. Ko je to njega i kakvim kanalima držao u lažnom uverenju da može činiti šta hoće?"*

U zemlji su se munjevito mijenjali politički odnosi. Promjene su, takoreći, bile svakočasovne. Kao da ih nije bilo u opciji Mihailovića i njegovog pokreta, ali i na talasima Radio-Londona. Draža je 15. novembra 1942. godine poslao telegram br. 10 predsjedniku izbjegličke vlade u Londonu, a o tome je govorio i Londonski radio. "... *Englezi od nas žele da činimo avanture. Neiskreni su u saradnji. Priznaju nas samo zato što smo potukli komuniste i držimo narod uz sebe... Njima je glavno da puca puška, a represalije i istrebljenje našeg naroda, ništa ih se ne tiče. Činim sve što mogu i angažujem naše snage gde treba. Naročito zapadno od Drine... Za glavnu akciju ostajem čvrst i odlučan, a to ne sme biti avantura".*[219]

Koliko je Draža nastojao da sačuva Radio-London na liniji podrške jedino ravnogorskom pokretu možda bi se moglo reći da je i taj radio, porukama i nalozima izbjegličke vlade u Londonu, uključivši i zvaničnu britansku politiku, uticao i na samog Mihailovića. O tome svjedoče reagovanja na njegove emisije. Podjednako je uticao i na četničke komandante, ali i na mnoge druge. Čak i kad je otvoren proces mijena u sadržajima i orijentaciji toga radija ni

217 VII, Ča, k. 302, reg. br. 3/3.
218 Br. 1598 - VII, Ča, k. 302, reg. br. 3/3.
219 Vojno-istorijski institut, Beograd, Č.a., 1/1-1,303.

Draža, ni četnički komandanti, kao ni mnogi drugi koji su se oduševljavali njegovim emisiama u prve dvije godine Drugog svjetskog rata, nisu htjeli, ili nisu umjeli, ili više nisu mogli da se mijenjaju u skladu sa promjenama koje su nastajale i na svjetskim i na domaćim ratištima. Držali su čvrsto i dalje nepromijenjenu poziciju. Ostajući u lažnim uvjerenjima koštalo ih je to, s druge strane, mnogih životnih sudbina ljudi.

"Čudno je da Mihailović nije shvatao da emisije Radio-Londona na izvestan način izražavaju britansku politiku i da, ako želi sa njima ostati u dobrim odnosima, mora o tome voditi računa. Ko je to njega i kakvim kanalima držao u lažnom uverenju da može činiti šta god hoće? Mogućno je da je bilo kanala i za koje i danas ne znamo. Možda će njihovo otkrivanje jednog dana rasvetliti stvari? Ovakvo Mihailovićevo držanje izgleda gotovo samoubilačko..."[220]

PRITISAK ZA POTČINJAVANJE PARTIZANA DRAŽINOJ KOMANDI

U depeši izbjegličke vlade od 13. maja 1942. godine upućenoj Idnu kao britanskom ministru spoljnih poslova kaže se: *"Da se izvesti naš poslanik u Moskvi da se opomenu partizani u Jugoslaviji i da sarađuju sa njime protiv Nemaca".* U isto vrijeme, od Majskog je zatraženo da upotrebi sav uticaj kod ruske vlade da bi se postiglo ono što je traženo u depeši od 13. XI 1941: *"Molio sam za dejstvo kod ruske vlade da se hitno komunistima u našoj zemlji dade uputstvo da sarađuju sa pukovnikom Mihailovićem i da mu se potčine u zajedničkoj borbi protiv zavojevača... Prema poslednjem izveštaju komunisti napadaju Mihailovića i ometaju uspeh u njegovoj borbi protiv Nemaca. O rezultatu hitno izvestite..."* Predsjednik vlade Dušan Simović dobio je od jugoslovenskog otpravnika poslova Bogića u Moskvi odgovor na depešu od 13. XI 1941: *"Danas sam posetio Višinskog i zamolio da preporuči saradnju partizana sa Mihailovićem, da to bude vrlo ozbiljno i da njihova intervencija bude hitna i ubedljiva. I rekao sam da se sve ustaničke snage ujedine, ako se želi da se širi pokret. Rekao sam da vlada želi da ceo pokret bude potčinjen Mihailoviću kao vojnom licu koje najbolje ume da organizuje borbu protiv okupatora. Kao generalštabni oficir najbolje ume da iskoristi zemljište; ako se pokretu želi dati karakter zamašne operacije nju može vršiti samo stručno lice".*

Simović je smatrao da je Draža elemenat kontinuiteta legalnosti vlade u zemlji. Ovdje nije trebala da se vodi bora za vlast nego borba protiv okupatora.

220 Dr. Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Beograd-Zagreb 1979., str. 316.

U vrijeme kada je Dražin pokret sarađivao sa Italijanima u Sandžaku i Crnoj Gori *"Dejli Dispeč"* iz Mančestera objavio je članak *"Zdravo Mihailoviću"*. Citira predsjednika Vlade Simovića i njegovu izjavu da *"general Mihailović i njegovi herojski vojnici moraju da računaju uglavnom na materijal i oružje koje otmu od neprijatelja i na oružje koje je ostalo posle poraza jugoslovenske vojske. Mi se još nadamo da će se pronaći način da se generalu Mihailoviću pošalje potrebni ratni materijal. Uvereni smo da će mu pomoć stići na vreme"*.[221]

Do Londona su brzo stigle vijesti o oružanim borbama između četnika i partizana. S njihovim početkom u Jugoslaviji da se stave pod Dražinu komandu. Pritisak je inicirala jugoslovenska izbjeglička vlada kod britanskih bzvaničnih organa. Zahtjev istovjetan u tom smjeru najprije je podnio T. Bogić usvojstvu jugoslovenskog otpravnika poslova u SSSR-u. Učinio je to 17. novembra 1941. godine.[222] Dan kasnije slično je postupio i britanski ambasador u SSSR-u S. Krips.[223] Potčinjavanje partizana Mihailoviću zatraženo je iz dva smjera. Potkrijepljeno je istovjetnim razlozima: da su četnički odredi najbrojnija snaga otpora u zemlji, da je ujedinjavanje svih snaga otpora u interesu Antifašističke koalicije; na Dražinoj strani kao najpogodnijoj ližnosti za nacionalnog vođu je vojna stručnost i borbeno iskustvo iz oba svjetska rata. Partizani su označeni *"civilima"*, koji ne mogu uspješno rukovoditi borbom protiv moćnog okupatora.

Takvi zahtjevi su sovjetskoj vladi upućeni u trenutku kada je SSSR preživljavao teške poraze Crvene armije. Politički pritisak se pozivao i na platformu antifašističke borbe. Od Sovjeta je traženo da u Jugoslaviji podrži Mihailovića kao glavni oslonac britanske politike na Balkanu. Sovjetska vlada je putem Kominterne bila upoznata sa razmahom ustanka u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije. Znala je da ustanak predvodi KPJ. Obaviještena je i o četničkom pokretu i počecima njegove saradnje sa okupatorima i kvislinzima. Mnogo više podataka o tome dobiće u prvoj polovini 1942. godine. Iz tih razloga se sovjetska vlada suprotstavila potčinjavanju partizanskog pokreta četničkom vodstvu. Taj zahtjev jugoslovenske izbjegličke i britanske vlade protumačila je kao smišljenu namjeru da se NOP potisne sa jugoslovenske ratne scene. I sam Staljin je baš tih dana, tačnije 6. novembra 1941., u svom referatu na sjednici Moskovskog sovjeta rekao: *"Naš cilj je da porobljenim narodima Evrope pomognemo u njihovoj oslobodilačkoj borbi protiv hitlerovske tiranije i da im potom omogućimo da sasvim slobodno urede svoju zemlju onako kako sami žele. Nikakvog mešanja u unutrašnje stvari drugih naroda"*.[224] Na tim stavovima

221 Dokumenta, 1510. Simović je izjavio na suđenju ravnogorskom pokretu (kao svjedok) da je tada vlada bila ubijeđena da Draža vodi borbu protiv okupatora.

222 Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945. - Dokumenti i materijali, obimna knjiga sa 604 dokumenta i bogatim naučnim aparatom objavljena uz nastojanja ministarstava spoljnih poslova dvije zemlje - Jugoslavije i Rusije.

223 Dokumenti i materijali, dok. 94 i 101, str. 132. i 139.

224 Dokumenti i materijali, dok. 82, str. 116.

sovjetska diplomatija je zasnovala svoje protivljenje rečenim zahtjevima izbjegličke i britanske vlade. Objašnjavala je da ne želi da se miješa u unutrašnje stvari Jugoslavije. Obrazlagala je da treba poštovati slobodno izraženu volju naroda. Konačno je stanovište SSSR-a o prispjelim zahtjevima iz Londona formulisano u Promemoriju sovjetskog Ministarstva inostranih poslova. To ministarstvo je ambasadi Velike Britanije 5. januara 1942. godine saopštilo: *"Sovjetska vlada smatra neophodnim da izjavi da ne nalazi da bi njeno mešanje u partizanske stvari u Jugoslaviji bilo celishodno"*.[225]

To pokazuje kako je propao zahtjev izbjegličke i britanske vlade o potčinjavanju NOP-a ravnogorskom pokretu i Mihailoviću. Propale su i nade četničkog vodstva da partizanske jedinice potčine svojoj komandi.

Činjenice o tom protivljenju Sovjeta zahtjevima sa strane emigrantske i britanske vlade obznanjene su u spomenutim Dokumentima i materijalima. Oni nisu bili dostupni Vladimiru Dedijeru kada je tvrdio suprotno tim naknadno stečenim saznanjima. On je[226] napisao da je u jesen 1941. godine Staljin *"bio spreman na kompromis s engleskom diplomatijom da zajednički izvrše pritisak na rukovodstvo NOP-a u Jugoslaviji kako bi pristalo da prihvati Dražu kao vođu svih oslobodilačkih snaga"*. Činjenice objelodanjene u knjizi *"Dokumenti i materijali"* govore suprotno od te tvrdnje.[227]

Tom potčinjavanju se, uostalom, suprotstavilo i vodstvo NOP-a. To je bio pouzdan znak da se bez sovjetske vlade i njenog pristanka ne mogu rješavati vojnopolitička pitanja na Balkanu, a bez NOP-a u Jugoslaviji. Tim odbijanjem pružena je podrška NOP-u u razvitku borbe. Sovjeti su pri svemu nastojali da se na tim pitanjima ne zaoštravaju odnosi sa Britancima. Milija Stanišić[228] smatra da su zbog toga Sovjeti putem radija spominjali Dražu i njegove četnike kao učesnike pokreta otpora, iako je Tito oštro reagovao na to radiogramom otpremljenom Kominterni.[229]

Tako intoniranom propagandom vlada SSSR-a je nastojala da sačuva i ojača savezničke odnose sa Engleskom i SAD-om. Nije se zvanično izjašnjavala na čijoj je strani u oružanim sukobima na jugoslovenskom ratištu. U njenoj propagandi se nije mogla u to vrijeme čuti kritika ni četnika ni jugoslovenske izbjegličke vlade. Britanci su tobožnju sovjetsku neutralnost prema tom sukobu tumačili kao diplomatsku oblandu pomoću koje prikrivaju svoju ulogu zaštitnika partizanskog pokreta. VladaVelike Britanije otvoreno i javno je stala na Dražinu stranu. Između Velike Britanije i SSSR-a i dalje su ostali različiti, pa i sukobljeni osnovni geopolitički i vojnostrategijski interesi na Balkanu.

225 Dokumenti i materijali, dok. 108, str.148.
226 Vl. Dedijer, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd, 1980.
227 To je knjiga *"Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945. - Dokumenti i materijali. Sadrži 604 dokumenta i objavljena je uz nastojanja ministarstava spoljnih poslova dvije zemlje - Jugoslavije i Rusije.*
228 M. Stanišić, Isto, str. 108.
229 Dokumenti i materijali, dok. 98 i 100, str. 135 i 138.

ŽIVOT DRUMOM - EMISIJE ŠUMOM

Nesporazumi oko radio-emisija za Jugoslaviju su nastavljeni. To je bila direktna posljedica događaja u zemlji i promjena na jugoslovenskim ratištima. Izmjene u radio programima su, postupno, morale slijediti mijene i zbivanja u prostorima Jugoslavije. Podjednako kao i na frontovima velikih bitaka zemalja antihitlerovske koalicije protiv sila Osovine. Ali razlaganje tih promjena spada i druge tematske okvire.

Emisije za Jugoslaviju na Londonskom radiju, tako i one iz Jerusalima, nastavile su po svome: kao da se te mijene ne dešavaju i u zemlji i u svijetu. Ona jerusalimska, 24. jula 1942. godine, u emisiji *"Otvorena stanica"* neprestano trpa sve snage otpora u zemlji pod Dražinu komandu. *"Protiv gadova i izroda svi čestiti Srbi, Hrvati i Slovenci treba da sjedine svoje snage... Pod komandom đenerala Draže Mihailovića koji je jedini pozvan da organizuje otpor protiv naših neprijatelja i koji će... kad dođe trenutak za poslednji obračun povesti u pobedu i osvetu..."* To u emisiji čita Dušan Petković, koji ne može i da ne poziva na otpor uz komandu jedino pozvanog Mihailovića i uz ono - *"kad dođe trenutak"*. A to *"kad dođe trenutak"* - kako piše Miroljub Jevtović - umirivalo je *"patriotsku savjest"* onih koji ne moraju da jurišaju na okupatorski bajonet i kuršum. Sklonjeni iza poziva na čekanje miruju *"dok ne dođe trenutak"*. Jevtović je došao do saznanja da su u zemlji bile veoma slušane jerusalimske radio-emisije, katkad predstavljane da se emituju *"sa teritorije naše zemlje"*. Taj radio je isticao potrebu *"da se i mi borimo za bolji svet"* ali *"sjedinjeni pod komandu đenerala Draže"*.

"SVI POD JEDINSTVENU DRAŽINU KOMANDU"

Radio-London: *"U okupiranoj Jugoslaviji svi pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne organizacije, sve narodne snage u ovoj borbi moraju da budu potčinjene samo jednoj volji - Vrhovnoj komandi Kralja Petra II"*

"Londonska radio-stanica na jugoslovenskom jeziku često govori o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv okupatora. To je užasna laž. Svi četnici u Jugoslaviji, a naročito četnici DM, bore se zajedno sa okupatorima protiv naših narodnooslobodilačkih jedinica. Oni svojim zverskim ubistvima i terorom prevazilaze okupatore... To su vjerni psi okupatora. Mi smo duboko ubijeđeni da je jugoslovenska vlada u Londonu takođe u to umiješana, da ona zna sve ovo. Molimo, učinite sve da za ovu užasnu izdaju sazna ceo svijet. Ovih dana objavićemo proglas protiv četnika i jugoslovenske vlade u Londonu. Mi smo do sada ćutali, ali sada se mora pred narodom raskrinkati ova podla izdajnička igra..."

Radio-London je često govorio o zajedničkim borbenim akcijama četnič-

ko-partizanskih jedinica. Da takvih zajedničkih akcija nije bilo u praksi, govori i Tito u svojoj gornjoj poruci Moskvi sa Položaja 30. maja 1942. godine.

I u vojnoj emisiji 16. jula 1942. majori Knežević i Rožđalovski ponovo šalju *"poruku našem narodu. Ponovo pozivamo sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedine, stave pod našu Vrhovnu komandu i slože u strašnoj nesreći i patnjama kroz koje prolazi ceo naš narod, a naročito Srbi..."*

U vojnoj emisiji na Radio-Londonu 22. decembra 1942. godine majori Živan Knežević i Vladimir Roždjalovski čitaju apel za ujedinjenje svih snaga. *"Svi borbeni pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne snage, moraju ići samo jednom cilju: uništenju Nemaca i njihovih najamnika."* To kaže Rožđalovski, a Knežević dodaje: *"Svi oni koji hoće da idu mudro i da ne poginu ludo, svi oni koji se bore za Kralja i Otadžbinu, svi Srbi, Hrvati i Slovenci, neka se okupe oko jugoslovenske vojske i oficira na čijem čelu se nalazi đeneral Draža, ponos našega naroda, ponos Balkana, ponos svih naroda koji vole slobodu. U tome cilju on sarađuje sa svima političkim strankama koje hoće borbu protivu spoljašnjeg neprijatelja, ali se neće i ne može vezivati za jednu političku stranku, jer vojska ne može da ima opozicije i mora da predstavlja zajedničko dobro celog naroda..."*

Gotovo istovjetan apel o okupljanju oko jugoslovenske vojske u zemlji pročitan je i u emisiji 24. decembra 1942. godine. To je opet ono: *"Svi koji hoće da idu mudro i da ne poginu ludo..."* U okupiranoj Jugoslaviji *svi pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne organizacije, sve narodne snage u ovoj borbi moraju da budu potčinjene samo jednoj volji - Vrhovnoj Komandi Kralja Petra II"*.

To su bili karakteristični apeli za ujedinjenje borbenih snaga oko Mihailovića. Partizani i NOP, koji su najjači, ne spominju se u tim apelima, osim što se može podrazumijevati da i oni treba da se svrstaju pod Dražinu komandu.

ZBOG ČEGA NAROD NEĆE DA SLUŠA RADIO?

Da li zbog spominjanja riječi "partizani" ili zbog jednostranog predstavljanja stvarnosti u zemlji?

Između raznih političkih, državnih i vojnih ličnosti i organa koji su htjeli da usmjeravaju radio u željenom pravcu, saglasno vlastitim političkim interesima, stalno je u toku cijelog rata u opticaju zvanična prepiska: svako bi da radio služi njegovim ciljevima. I predsjednik emigrantske vlade Slobodan Jovanović, 4. maja 1942. godine, obavještava u jednom pismu o svom razgovoru sa britanskim ambasadorom Rendelom, a ovaj mu obećao da će *"na to"* svratiti pažnju BBC-a.

Jovanović je, zapravo, obavijestio Rendela o tome kako *"Dr. Miha Krek, potpredsednik Ministarskog Saveta, pismom od 3. jula t. g. moli da se preko B.B.C. više ne upotrebljava izraz 'Partizani', jer su to obični pljačkaši koji ubi-*

jaju i bore se protiv našeg naroda i Draže Mihailovića, a često puta u dogovoru sa Nemcima. Zbog toga narod neće više da sluša Londonske emisije".

Za predsjednika i potpredsjednika emigrantske vlade narod neće da sluša radio zbog spominjanja riječi *"partizani"*, koji su do tada bili, osim u rijetkim slučajevima, gotovo posve izvan bilo kakve pažnje toga radija. Oni ne govore o ljutnji mnogih slušalaca što se na tom radiju stvarnost predstavlja jednostrano i iskrivljeno. Neke su radiostanice, srećom, počele i drukčije da govore. U svijetu je neuobičajeno snažno odjeknula riječ rodoljuba okupljenih na Tjentištu. Otpočelo je na radiju otvaranje novih vidika i na životnim terenima. Na Tjentištu su se 26. juna 1942. godine okupila 74 učesnika Konferencije rodoljuba iz Crne Gore, Boke i Sandžaka. Oni su oglasili da je NOB-a protiv okupatora istovjetna u svakom pogledu ne samo sa narodnooslobodilačkom borbom svih porobljenih i ugroženih naroda svijeta nego i sa borbom koju vode naši Saveznici: Sovjetski Savez, Engleska i Amerika. *"Ovu borbu naš narod vodi preko svoje oružane sile narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, čiji je jedini cilj protjerivanje okupatora iz naše domovine, uništenje fašizma i oslobođenje. Naš narod u ovoj borbi bio je jedinstven i uspio je da oslobodi veći dio svoje teritorije, i baš u momentu kada je okupator bio u najtežem položaju, našao je sebi saveznike... Koristeći se bezprimernim terorom... uspjeli su da prisile jedan dio naroda da se, udružen sa okupatorom, bori protiv svoje sopstvene slobode. Na taj način, pored toga što su izazvali bratoubilački rat omogućili su okupatoru da veći dio svojih snaga prebaci na Istočni front i na Afrički front i time se jasno stavili na stranu osovinskih fašističkih sila protiv Saveznika... Mi rodoljubi Crne Gore, Boke i Sandžaka pretpostavljamo da Jugoslovenska vlada u Londonu nije upoznata sa izdajničkom akcijom Draže Mihailovića, jer bi ga inače dezavuisala i javno osudila..."*

Koliko se emigrantska vlada oglušivala o takve glasove iz zemlje, toliko je snažna zabluda da njoj nije poznato šta se uistinu zbiva u Jugoslaviji i kako se to Mihailović i četnički pokret bore protiv okupatora. To pokazuje njen šef za propagandu dr. Većeslav Wilder koji 8. jula 1942. nastavlja staru pjesmu. *"... Među okupiranim zemljama Jugoslavija vodi kolo u borbi protiv osvajača. Kraj čudesne junačke borbe Srba, koje vodi Draža Mihailović... sve se jače i više čuje i o otporu u samoj Hrvatskoj..."*

Osamnaesti dio

DRAŽIN NAPAD NA BRITANSKU POLITIKU KAMPANJA PROTIV BBC-a I AMERIČKE ŠTAMPE

ŠIRENJE VELIKOSRPSKIH IDEJA PUTEM BBC-a

"Mihailović predstavlja najbolji medij za korišćenje u naše svrhe i ima veliki potencijal u simpatizerima, uključujući tu i one koji veruju u monarhiju".

Taj citat pripada Memorandumu uprave za specijalne operativne zadatke SOE (Special Operationes Executive). Napisan je 6. marta 1943. godine s ciljem da procijeni situaciju u Jugoslaviji. U njemu se govori i o partizanima, ali se u zaključku Mihailović predstavlja *"kao najbolji medij za korišćenje u naše svrhe"*. Ono što je tada smetalo autorima Memoranduma odnosilo se na neke njegove saradnike. *"Stoga bi trebalo da se on složi sa tim da bi, primera radi, preko B.B.C.-a javno trebalo da se prekore jedan ili dvojica njegovih sledbenika ukoliko oni ne izmene svoje ponašanje"*. To ponašanje se ticalo želje *"jednog ili dvojice"* Mihailovićevih sljedbenika *"da sile Osovine vide kao pobednike rata"*.

U one od kojih su izdvojili *"jednog ili dvojicu"* nepoćudnih Mihailovićevih sljedbenika - kako se kaže u Memorandumu SOE - spadao je Dragiša Vasić. On se spominje i u Hadsonovom izvještaju Hovardu Daglasu. O njemu piše i britanski ambasador kod jugoslovenske kraljevske vlade 12. aprila 1943.[230] Pismo je napisao George Rendel (Džordž Rendel). Dotiče se *"odnosa strana u ratnom sukobu na tlu Jugoslavije prema zapadnim demokratijama"*. Rendel kaže da Hadson izvještava kako *"četnička, partizanska i nemačka propaganda imaju isti stav u kritikama protiv demokratije zapadnih sila, koje, budući nesposobne da obezbede mir na Balkanu, što je vrlo očigledno, nameravaju da se uskoro sukobe sa komunističkom Rusijom i da pokušaju da osnuju jednu državu od više naroda - što bi za Srbiju značilo sraman pad"*. Rendel to naziva *"zabrinjavajućim"*. On u Hadsonovom izvještaju (jedan je imao 26, a drugi 10 gusto kucanih strana) primjećuje *"da se na strani 17 nalazi sugestija da bi se preko B.B.C.-a mogla da vrši propaganda; to bi možda i bilo od neke koristi, ali nema sumnje da će to moći da zaživi tek kada se ovaj izveštaj podrobnije prouči"* - piše Rendel. Na strani 18 govori se o člancima Dragiše Vasića u listu ravnogorskog pokreta *"Ravna Gora"*. Rendel misli da bi se ti članci mogli da *"razmotre sa Jovanovićem (Slobodanom)." "Vasić je Mihailovićev zao duh. Sigurno je da je članak u "Ravnoj Gori" toliko loš da se može korisno upotrebiti da Jovanović po tom pitanju pošalje jedan oštar telegram Mihailoviću".*

"Oružje zvanične britanske propagande se mora upotrebiti na ispravan način i u pravo vreme. Ne treba ga koristiti da u ovom momentu veličamo partizane - kad već nismo održali obećanje koje smo im dali - već kao instrument da Mihailovića obradimo i da ga, ako treba, i pretnjama ubedimo da ćemo, zavisno od toga kako nalažu okolnosti, prekinuti ili dati našu moralnu podršku".

230 Arhiv VII, P.R.O., P.O., k. 4, 70-371/37583.

I taj citat je iz spomenutog memoranduma SOE, onog dijela u kojem se govori o propagandi i *"akcijama koje se preporučuju"*. Osim *"jednog ili dvojice Mihailovićevih saradnika"* koje treba javno prekoriti preko BBC-a, autorima Memoranduma je zasmetalo i širenje velikosrpskih ideja putem BBC-a. *"Vojnim krugovima u Londonu, za koje se zna da su pristalice režima, ne sme biti dopušteno da B.B.C. koriste za širenje Velikosrpskih ideja. Ljudi koji kontrolišu B.B.C. moraju u potpunosti da razmotre stavove onih koji su spremni da obrađuju i kontrolišu Mihailovića"*.

"JEDINI CILJ SAVEZNIKA DA DOBIJU OVAJ RAT NA TUĐI RAČUN"

Dražin napad na BBC i američku štampu

Mihailović: *"BBC sa odvratnim cinizmom prestao je sa svojom potporom svetoj srpskoj stvari i sada funkcioniše kao agencija za reklamu za račun jedne grupe terorista zato što oni pružaju materijal za jeftinu senzaciju"*. (U Lipovu kod Kolašina, 28. II 1943.)

U dinamičnoj i promjenljivoj situaciji na Balkanu Britanci su dugo vremena ostavljali široke prostore vodstvu četničkog pokreta za zaokret u onom pravcu koji je bio jedino poželjan u britanskoj politici prema izbjegličkoj vladi, Draži i četnicima. Taj prostor je bio otvoren i u vremenu od aprila do juna 1942. godine. Tada je preduzeta tzv. ofanzivna operacija (poznata kao Treća neprijateljska ofanziva) združenih italijanskih i četničkih snaga. U toj operaciji su potisnute partizanske jedinice iz Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka. Time su stvoreni uslovi da Draža početkom juna sa četničkom Vrhovnom komandom pređe iz Srbije u Crnu Goru. Smjestio se u Gornjem Lipovu kod Kolašina. Tamo će ostati punih 11 mjeseci. Za to vrijeme, 12. jula 1942. godine u Avtovcu kod Gacka održao je sastanak sa hercegovačkim, crnogorskim, dalmatinskim i sandžačkim četničkim vođama. Pohvalio je njihovu uspješnu saradnju sa Italijanima. Uputio ih da se ta saradnja i dalje nastavi, a postavio je i komandante za pojedine teritorije. Zatim se posvetio vojnoj i političkoj izgradnji četničke organizacije Crne Gore i Sandžaka. Ta je organizacija djelovala pod patronatom italijanskog okupatora. U jesen 1942. crnogorsko vodstvo je još više produbljivalo tu saradnju.

U tom cilju su širom Crne Gore priređivani manifestacioni zborovi četnika i stanovištva guverneru Crne Gore armijskom generalu italijanskih trupa

Pirciu Biroliju. Držane su slavopojke fašističkoj Italiji. Biroli je 18. oktobra 1942. u manastiru Ostrogu posjetio štab pukovnika Baja Stanišića. Stanišić je u prisustvu crnogorskog mitropolita Joanikija u pozdravnom govoru Biroliju rekao *"da ni jednog od krunisanih glava narod ovog kraja nije dočekivao sa dubljim i većim poštovanjem nego što danas Vas dočekuje"*. I na zboru u Kolašinu, u neposrednoj blizini Dražinog štaba u Lipovu, 6. novembra Pavle Đurišić je držao ode tom Biroliju. Odao mu je priznanje zbog toga što je *"dao mogućnosti da se vidno ispolji izraz nacionalnog ponosa i svesti srpskog naroda u Crnoj Gori, da uz pripomoć italijanske vojske i italijanskog oružja očisti Crnu Goru od tih izroda i jevrejskih plaćenika (partizana - o.a.) i da zavede red u Crnoj Gori"*.[231]

I Draža je svoje zadovoljstvo tom saradnjom četnika sa Italijanima iskazao u govoru na seoskoj svečanosti u selu Gornje Lipovo 28. februara 1943. godine. Govorio je u prisustvu šefa britanske vojne misije pukovnika Bejlija. Ono što je važno napomenuti Draža je taj govor održao šest dana prije nego što je datiran (6. marta 1943.) spomenuti Memorandum SOE, kojim je on predstavljen *"kao najbolji medij za korišćenje u naše svrhe"*. U njemu je rečeno i to da *"oružje zvanične britanske propagande ne treba koristiti da u ovom momentu veličamo partizane.* Tu je i dio posvećen *Akcijama koje se preporučuju u propagandi.* Draža kao da nije držao baš mnogo do tako definisanih britanskih akcija prema partizanima *("ne treba da ih u ovom momentu veličamo")* i prema četnicima *("najbolji medij za korišćenje u naše svrhe").* Njegov govor će izazvati oštra reagovanja britanske vlade. Izrodiće veoma ozbiljan incident u odnosima Britanaca prema izbjegličkoj vladi i vodstvu ravnogorskog pokreta. Poslužiće i kao povod Vinstonu Čerčilu da uputi protestnu notu izbjegličkoj vladi u Londonu.

Draža je održao govor, već je rečeno, 28. februara 1943. godine u Lipovu kod Kolašina. Bilo je to u kući predsjednika opštine. Tu su se zatekli Mihailovićev štab, četnici, činovnici iz Kolašina i seljaci okolnih sela. Tako opisuje, pod *"Strogo povjerljivo"*, spomenuti šef britanske misije pukovnik Bejli *"nezvaničnu, veoma ogorčenu tiradu protiv Britanaca i Amerikanaca i protiv saradnje sa saveznicima uopšte."* Draža se tom prilikom svom žestinom obrušio i na BBC te američku štampu. Tirada je trajala skoro 30 minuta i tekla je ovako:

"(a) Srbi su sada potpuno bez prijatelja, opkoljeni unutarnjim i spoljnim neprijateljima, a sramno zanemareni od svojih tzv. saveznika. Radi svojih strategijskih ciljeva Englezi guraju Srbe bez ikakve namere da im ukažu pomoć ni sada ni u buduće. Englezi se bezosećajno bore u Jugoslaviji do poslednjeg Srbina, i bez ikakve štete po sebe. Oni se trude da kupe Srpsku krv po ceni neznatnih pošiljki oružja. U isto vreme oni pokušavaju da slabe Srbe i odvrate ih od njihove pravične borbe protiv unutarnjih neprijatelja. On, M., neće nikada pristati na ovu

231 Dr. Radoje Pajović, *Četnički pokret i NOP u Crnoj Gori za vrijeme bitke na Sutjesci*, Beograd 1969, str. 264 i 268.

'sramnu trgovinu tipičnu po englesku tradicionalnu perfidiju'. Sa oružjem koje je dosada primio od Britanaca on ne bi mogao naoružati ni 200 ljudi. Britanska finansijska pomoć kao i druge potpore su isto tako beznačajne.

(b) Englezi ga stalno ponižavaju i kao narodnog vođu i kao izvor obaveštenja svojim stalnim probijanjem (vjerovatno "odbijanjem") da prihvate njegove izveštaje bez naknadne potvrde iz nezavisnih izvora; svojim stalnim odbijanjem da dadu novac na ime pomoći "milionima" gladnih u Bosni i Hercegovini bez drugih dokaza o tamošnjim prilikama, iako u stvari seljaci tamo gladuju samo zato što su oni hotimice sabotirali svoju žetvu po njegovoj naredbi, a pod britanskom presijom.

(v) Dalja ponižavanja su britansko odbijanje da njemu i njegovoj vojsci dadu neposrednu vezu sa jugoslovenskom vladom u Londonu (znatno unakaženom) i britanski zahtev da on njima polaže računa o utrošenom novcu iz izvora jugoslovenske vlade.

(g) Daleko od toga da su gosti, jugoslovenski kralj i vlada su u stvari zarobljenici. Oni su zarobljeni i zatvoreni od strane kraljevske britanske vlade, koja sramno povređuju jugoslov. suverenitet svojim direktnim pregovorima sa sovjetskom vladom o unutrašnjim jugoslovenskim problemima.

(d) B.B.C. (Briths Broacoast Corporation) sa odvratnim cinizmom prestao je sa svojom potporom ukazivanjem svetoj srpskoj stvari i sada funkcioniše kao agencija za reklamu za račun jedne grupe terorista zato što oni pružaju materijal za jeftinu senzaciju; zbog toga osovinske trupe vrše represalije nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. Englezi vele da vole Kralja Petra II ali u isto vreme Forenj Ofis i B.B.C. otvoreno potpomažu jednu grupu čije su antidinastičke namere jasno izražene stvaranjem Bihaćke Republike dok oni odbacuju istinski izveštaj o stvarnom stanju stvari u zemlji.

(dj) Američka štampa i demokracija otkrile su svoje prave ideje prema Evropi i svoje ogromno i žalosno nepoznavanje jugoslovenskih prilika i struja na Balkanu svojom izdajničkom denuncijacijom četničkog pokreta i svojom potporom Hrvata protiv Srba i komunista protiv četnika.

(e) Oblapornost saveznika za prevaru zasićena je prevremenim hipokritičkim i antijugoslovenskim akcijama partizana, dobro ali neka saveznici utuve da ništa šta oni mogu učiniti ili što prete da će učiniti neće odvratiti Srbe od njihove zakletve i svete dužnosti da iskorene partizane. Insistiranje Saveznika da su partizani Srpstvo jeste samo jedna sramna laž. Uskoro neće biti više partizana u Hrvatskoj i Sloveniji. Neka saveznici dobro upamte da oni sada izgrađuju naslednu mržnju među Srbima prema sebi.

(1) Sve dok Talijani budu jedini izvor pomoći, Saveznici ništa ne mogu uči-

niti da on, Mihailović, izmeni svoj stav prema Talijanima. Njegovi glavni neprijatelji su: partizani, ustaše, muslimani i Hrvati. Kada bude svršio s njima on će se obrnuti protiv Nemaca i Talijana; zatim će uspostaviti svoju sopstvenu iskrenu demokraciju u Jugoslaviji bez ikakve zahvalnosti prema zapadnim silama, čija se cinička hipokrizijia ispoljava u odbijanju da se stave na njegovu stranu protiv partizana. On gorko žali što se nije pokazao boljim pan-Slovenom. Posle rata on će raditi za pan-Slovensko jedinstvo, tako da se Sloveni mogu osvetiti zapadnim demokracijama za njihiovo sadašnje eksploatisanje prolevanja slovenske krvi. Njemu nije više potrebna nikakva veza sa zapadnim demokratijama čiji je jedini cilj da dobiju ovaj rat na tuđi račun; treba pogledati na britanske zahteve za sabotažu kada svaki čovek zna da razaranje jedne jedine pruge stoje živote staotine srpskih talaca.[232]

Oštro reagovanje Vintstona Čerčila na Dražin govor

DA LI SE ENGLEZI BORE DO POSLJEDNJEG SRBINA U JUGOSLAVIJI?

Vinston Čerčil: "Vlada Nj. V. ne može zaobići taj ispad niti prihvatiti bez objašnjenja i protesta politiku koja se tako potpuno razilazi s njenom vlastitom".

"Vlada Nj. V. ne bi pred britanskom javnošću i pred svojim Saveznicima nikada mogla opravdati trajnu podršku jednom pokretu čiji se vođa ne žaca javno izjaviti da su njeni neprijatelji njegovi saveznici"

Na privatnoj proslavi, u ponešto pripitom stanju, Draža je tako iznio stavove kojim su Britanci mogli ozbiljno prigovoriti. Ti stavovi su, štaviše, doprinijeli daljoj zategnutosti odnosa britanske i emigrantske kraljevske vlade. Pukovnik Bejli je, naravno, o tom govoru izvijestio Kairo i London. Već 29. marta 1943. godine premijer Vinston Čerčil, u odsustvu ministra spoljnih poslova Antoni Idna, uputio je posebnu notu predsjedniku jugoslovenske izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću. U toj noti Čerčil je pokazao da su mu, zahvaljujući oficiru za vezu Bejliju, poznati svi detalji i stavovi koje je Draža iskazao u Gornjem Lipovu.

Čerčil je predočio uznemirenost Vlade Njegovog Veličanstva zbog *"podi-*

232 Arhiv VII, Ča, k. 20, reg. br. 4/3-VK-Y-709/1.

jeljenosti mišljenja i pogleda koja postaje sve izrazitija". Rekao je da konkretno zna iz izvještaja oficira za vezu (Baileya) da se *"faktično stanje građanskog rata između četnika i drugih pokreta otpora nastavlja"* i da se *"u toj borbi general Mihailović izravno ili neizravno povezao s italijanskom okupacionom vojskom".* Pozvao se i na Mihailovićev govor od 28. februara u Gornjem Lipovu onako kako je o njemu *"izvijestio pukovnik Baley koji je bio prisutan".*

"3. U toku tog govora general Mihailović je rekao da su Srbi sada ostali potpuno bez prijatelja, da ih Englezi zbog svojih strateških ciljeva tjeraju da poduzimaju operacije, a da nemaju ni najmanju namjeru da im pomognu, ni sada ni ubuduće, te da se sada Englezi bore do posljednjeg Srbina u Jugoslaviji. Dalje je rekao da Englezi pokušavaju kupovati srpsku krv po cijenu jedne beznačajne pošiljke oružja, ali da on nikada neće učestvovati u toj 'sramotnoj trgovini tipičnoj za tradicionalnu eglesku perfidiju'. Daleko od toga da budu gosti, jugoslovenski Kralj i vlada praktično su engleski zarobljenici. Vlada Njegovog Veličanstva zatočila ih je i na njih zaboravila, ona je besramno pogazila jugoslovenski suverenitet pregovarajući direktno sa sovjetskom vladom o unutrašnjim jugoslovenskim problemima. BBC je s gnusnim cinizmom napustio svoju podršku svetoj srpskoj stvari. Saveznička želja za prevarom zadovoljena je nepravodobnim, licemjernim i antijugoslovenskim djelovanjem partizana - ali neka Saveznici shvate da nikakve njihove prijetnje ili djela neće odvratiti Srbe od njihove zakletve i svete dužnosti da istrijebe partizane. Sve dok Talijani ostanu njegov jedini izvor potpore i općenito pomoći, ništa što bi Saveznici mogli učiniti neće ga natjerati da promijeni svoj stav prema Talijanima. Njegovi su neprijatelji partizani, ustaše, Muslimani i Hrvati. Kad svrši s njima onda će se okrenuti protiv Talijana i Nijemaca. Na kraju je rekao da mu ne trebaju nikakve veze sa zapadnim demokratijama čiji je jedini cilj da dobiju rat na tuđi račun".[233]

Britanska vlada je - piše Čerčil u noti Slobodanu Jovanoviću, *"zaprepaštena ovakvom reakcijom generala Mihailovića".* Kaže da je ta vlada kroz dvije godine provodila politiku pune podrške Mihailoviću u granicama svoje moći u borbi protiv snaga Osovine. *"Ja uviđam da riječi izgovorene u žaru ne moraju izražavati promišljeni sud, te da se general Mihailović može privremeno osjećati ogorčenim zbog male pomoći koju mu je do sada bilo moguće poslati. Vi ćete ipak shvatiti da vlada Njegovog Veličanstva ne može zaobići taj ispad, niti prihvatiti bez objašnjenja i protesta politiku koja se tako potpuno razilazi s njenom vlastitom. Ona ne bi pred britanskom javnošću i pred svojim Saveznicima nikada mogla opradati trajnu podršku jednom pokretu čiji se vođa ne žaca javno izjaviti da su njeni neprijatelji njegovi saveznici - da li privremeni ili trajni nebitno je - te*

233 U svom članku *Britanci i Draža Mihailović Hrvatska revija* Buenos Aires, 1957, 235-253. Ante Smith Pavelić poziva se na str. 235 na jedan novinski članak iz 1956. godine iz pera dr. Juraja Krnjevića, koji je bio potpredsjednik u Jovanovićevoj vladi. Krnjević kaže da je puni tekst Čerčilovog pisma vidio tek 13 godina nakon što je napisan. U tom članku Pavelić je u srpsko-hrvatskom prijevodu objavio, osim ovog pisma, i drugu jugoslovensko-britansku korespondenciju koja se odnosi na Mihailovića i četnike.

da njegovi neprijatelji nisu njemački i talijanski napadači njegove zemlje, nego njegovi zemljaci Jugosloveni, a glavni među njima ljudi koji se upravo ovog časa bore i daju svoje živote za oslobođenje njegove zemlje od tuđinskog jarma".

Završna rečenica Čerčilovog pisma nije ostavljala mjesta sumnji u britanski stav: *"Vi ćete, siguran sam, uvidjeti da se može pokazati potrebnim da Vlada Njegovog Veličanstva izmjeni svoju sadašnju politiku favorizovanja generala Mihailovića, a isključivanja ostalih pokreta otpora u Jugoslaviji, ukoliko general Mihailović ne promijeni svoju politiku i prema italijanskom neprijatelju i prema svojim jugoslovenskim zemljacima koji se odupiru neprijatelju".*

U vrijeme britanskih protesta izbjegličkoj vladi zbog Dražinog govora u Gornjem Lipovu kod Kolašina četničke snage su već doživjele veliki slom na Neretvi i u istočnoj Hercegovini nakon operacija Vajs (Veiss). One više nisu bile, ni vojno ni politički, ono što su predstavljale samo mjesec dana ranije.

PORUKA EMIGRANTSKE VLADE MIHAILOVIĆU

Oštrina britanskog reagovanja primorala je Predsjedništvo izbjegličke vlade u Londonu da već 5. aprila 1943. godine o tome uputi posebno saopštenje Draži Mihailoviću. Predsjedništvo ga najprije obavještava da je britansko Ministarstvo inostranih poslova dobilo tekst tog njegovog govora u Gornjem Lipovu kod Kolašina. Govor je u cjelini ispunjen optužbama protiv britanske vlade. Jedno mjesto je, ipak, privuklo njenu posebnu pažnju.

To su riječi po kojima su Italijani jedini izvor pomoći i potpore četnicima. Predsjednik vlade S. Jovanović navodi da je *"britanska vlada tim povodom učinila oštre pretstavke"*. Britanci su uznemireni i Mihailovićevom izjavom po kojoj *"smatra partizane, ustaše, Muslimane i Hrvate kao glavne neprijatelje"*, te da će *"tek pošto svrše sa njima"* obrnuti svoje snage *"protiv Italijana i Nemaca"*. Britanska vlada *"ne može odobriti nikako gledište po kome su glavni neprijatelji Jugoslavije njeni rođeni sinovi i to poglavito oni koji se bore protiv Nemaca i Italijana, a ne samo Nemci i Italijani"*.

Kao članu jugoslovenske vlade, Jovanović stavlja Mihailoviću na znanje neophodnost da *"promeni stav kako prema Italijanima tako i prema onim Jugoslovenima koji se bore protiv neprijatelja"*. Taj zahtjev za promjenom Mihailovićevog stava pratila je i prijetnja: *Britanska vlada inače moraće revidirati svoju dosadašnju politiku koja se sastojala u pomaganju vašeg pokreta s isključenjem svih drugih centara otpora u Jugoslaviji."*[234]

Pismo predsjednika vlade je u nečemu šokiralo Mihailovića. To je otvoreno

234 Arhiv VII, k. 281, reg. br. 19/1.

stavljanje do znanja da ono što je Draža *"govorio 28. februara... ne odgovara ne samo pogledima Britanske nego ni pogledima Jugoslovenske vlade... Mi razumemo da je bilo prilika kada ste morali primiti borbu sa partizanima, ali iz toga još ne sleduje da i saradnja s Italijanima protiv partizana može biti opravdana. U svakom slučaju vojnu pomoć Velike Britanije mi možemo tražiti samo za borbu protiv Nemaca i Italijana kao i njihovih satelita, ali ne i za međusobne sukobe".*

Britanskoj vladi nije nedostajala dobra volja da pomogne ravnogorski pokret i Mihailovića. *"Ma koliko trenutno s pogledom na lokalne prilike Italijanska podrška izgledala korisna, ona bi bila skupo plaćena ako bi zbog nje bila dovedena u pitanje ona mnogo važnija i dragocjenija potpora koju nam Velika Britanija ukazuje. Ta vam je potpora mogla dosada izgledati nedovoljna, ali veliko rastojanje između vas i Britanskih trupa, oskudica prevoznih sredstava i potreba da se sve snage prikupe za operacije na Srednjem istoku jedini su uzrok što nisu vaši opravdani zahtevi bili dosada zadovoljeni.*

Pomoć će biti otpremana u većem obimu *"ali pod uslovom da Britanska vlada bude uverena da će vaš stav prema neprijatelju biti saobrazan njenom stavu i da ćete Vi ubuduće sarađivati s njima lojalno i iz sveg srca."*

To su riječi iz poruke predsjednika jugoslovenske vlade Slobodana Jovanovića. Tražio je od Mihailovića da u *"sporazumu s tamošnjim Britanskim oficirima zauzme kako prema Italijanima tako i prema partizanima jedan stav koji neće davati povoda zamerkama ni Britanske ni Jugoslovenske vlade."*

Draža: "ENGLEZI MISLE DA JE OVO AFRIKA, A MI CRNCI"

Vlada ublažava oštrinu reakcije Britanaca

Predsjednik vlade kaže da je *"to samo privremeno raspoloženje Mihailovića"*, *"najnoviji izvještaji poriču svaku saradnju s Talijanima"*, a partizane *"obeležavaju kao napadače na srpski živalj koji vi ne možete ostaviti bez odbrane; da ustaše čine sastavni deo neprijateljske oružane snage i sukobi s njima su neizbežni".* Muslimani i Hrvati kao glavni neprijatelji po Draži nisu spomenuti.

Sutradan pošto je uputio taj prijekor Mihailoviću, predsjednik vlade Slobodan Jovanović je i Čerčilu otpremio pismo u kojem izražava duboko žaljenje zbog tona i sadržine govora Draže Mihailovića.[235] S. Jovanović ukazuje kako je britanskoj vladi svratio pažnju na najnovije izvještaje Mihailovića *"u kojima se poriče svaka saradnja s Italijanima"* a partizani *"obeležavaju kao napadači na srpski živalj koji vi ne možete ostaviti bez odbrane".* Za *"ustaše sam*

235 Arhiv VII, kserografisana građa Public Rekord Office, Foreign Office (dalje P.R.O.F.O.) 371/37583, 3107/2/G.

pomenuo da oni čine sastavni deo neprijateljske oružane snage i da su prema tome sukobi s njima neizbežni".

I pored energičnog i odlučnog protesta, Britanci nisu prekidali potporu ravnogorcima. Ni političku ni materijalnu. I dalje su posredstvom svojih misionara, ali i u direktnim kontaktima s vladom u izbjeglištvu, insistirali na svojim osnovnim zahtjevima - da se četnici okrenu borbi protiv okupatora i kvislinga. Ostavljali su do krajnjih mogućnosti Mihailoviću šansu da načini traženi zaokret. I njihova propaganda, zajedno sa emisijama BBC-a, nastavila je da ga podržava.

Nakon oštrog reagovanja Britanaca Dražin položaj je u izvjesnoj mjeri olakšao kralj Petar svojom izjavom engleskim novinarima u Londonu 30. aprila 1943. godine. Rekao je da saveznici nisu davali dovoljno pomoći pokretu Draže Mihailovića. Istakao je da su borci đenerala Mihailovića njegovi borci. Engleski listovi, donoseći tu izjavu, zaključili su da kralj smatra Titovu vojsku sastavnim dijelom jugoslovenskog naroda. Kraljeva izjava i komentari engleskih listova ubrzo su se proširili u štampi drugih zemalja u inostranstvu.

U javnoj komunikaciji sa podređenim komandantima Draža kao da je prenebregavao poglede jugoslovenske izbjegličke vlade iznuđene pritiscima Britanaca. Nije mario ni za komentare strane štampe povodom aprilske i kraljeve izjave. *"Njegovo Veličanstvo Kralj i Kraljevska vlada stoje čvrsto uz nas i uz narod. Oni su utoliko čvršće uz nas ukoliko je propaganda radio Londona nepoštenija. Znajte svi da su Kralj i vlada sa nama i zato zbijmo redove i budimo jaki! Ponavljam Kralj i Vlada stoje čvrsto uz nas"*.[236]

U porukama četničkim štabovima i komandantima Draži su sve više jedino preostajali slogani; *"Zbijmo redove"* i *"Budimo čvrsti"*. *"Englezi vode nezgodnu propagandu preko radio Londona. Zbijmo naše redove i budimo čvrsti. Njih se naš narod ni najmanje ne tiče, pa se tako i ponašaju. Za njih je ovo Afrika, a mi Crnci. Na vama je da me u tome potpomognete i sledite. Zapamtite, oni će pokušati da kupuju naše ljude i to je razdor u našim redovima, i da nas potčine sebi, a za svoje, a ne naše račune. Ovo poverljivo saopštite svim starešinama, a isto i susedima."*[237]

Dobre namjere Britanaca preokretane su, maltene, u neprijateljske. Velika Britanija i njen BBC postaju dežurni krivci za nevolje četničkog pokreta i pogrešnu orijentaciju. Nije mu išlo u račun što se u to vrijeme u emisijama Londonskog radija otpočeo sve češće spominjati oružani otpor okupatoru i kvislinzima od strane NOP-a i partizanskih jedinica. Ta je praksa BBC-a skoro već uobičajena nakon kapitulacije Italije u septembru 1943. godine. Sadržaji tih emisija su ražestili četničke komandante. Jedan od njih, komandant Kosovskog korpusa, u depeši štabu Vrhovne komande 14. decembra 1943.

236 Zbornik, tom XIV, knj. 3, dok.475.
237 VII, Ča, k. 276, reg. br. 9/1.

godine izvještava: *"Smatram i tvrdim da su jedino Englezi krivi za ovaj građanski rat u našoj zemlji. Od kapitulacije Italije kada su uspeli partizani da se naoružaju i kada je London na sva usta počeo da hvali partizane, moral, disciplina i cela organizacija poljuljana. Predlažem da se ultimativno traži od engleske vlade, preko naše Vlade, da prestane jednom radio-London da hvali partizane. U protivnom da ćemo internirati sve engleske oficire koji su kod nas u misiji, da im oduzmemo radio stanice i sve što imaju. Ovako se dalje ne može. Prestali su da nam pomažu. Samo nas špijuniraju i mi danas imamo legalne agente engleske u našim redovima koji poznaju bolje situaciju nego mi".*[238]

Slutnje pa i sumnje četničkog vodstva u namjere Britanaca i stav vlade Velike Britanije prema četnicima mogu se vidjeti i iz *"Raspisa svima"* koji je Mihailović 7. avgusta 1943. godine uputio komandantima četničkih jedinica. On u tom raspisu ovako objašnjava taj britanski stav:

"U mesecu junu i julu ove godine bio sam prinuđen da oštro istupim u odbrani interesa našeg naroda i Jugoslavije (dok. 157). Moja poruka saveznicima Englezima bila je oštra, puna gorčine i prekora. Ovakav moj stav bio je neophodan.

Šestog avgusta dobili smo priznanje kako od Britanske vlade tako i od Britanske Vrhovne Komande sa obećanjem, da će nam i dalje davati materijalnu i moralnu potporu na celokupnoj teritoriji gde naše jedinice budu u stanju da preduzmu operacije protiv osovine.[239]

Moj energičan stav u odbrani Kralja i Zemlje urodio je plodom, blagodareći Vama komandantima i vojnicima koji ste čvrsto stajali uz Vrhovnu komandu na čijem čelu imam čast da budem po Najvišoj volji našeg Vrhovnog Komandanta.

Zadovoljan sam da Vam javim da su od sada ponovo odnosi sa Engleskom Vrhovnom Komandom saveznički, i da u tome ima mnogo Vaše zasluge, jer su se naši redovi pokazali čvrsti i verni Kralju i Otadžbini.

Obavestite susede o ovome."[240]

Draža je uvjeren da su njegova oštra istupanja, puna gorčine i prijekora, razuvjerila i omekšala Britance. Kao da namjerno previđa da će Englezi davati materijalnu i moralnu pomoć tamo gdje četnici *"preduzmu operacije protivu Osovine"*.

Te operacije oni nisu preduzimali.

238 VII, Ča, k. 276, reg. br. 9/IX.
239 Prilog II, dok. br. 44.
240 VII, Ča, k. 287, reg. br. 18/1-27.

Devetnaest dio

BRITANSKE VOJNE MISIJE U DRAŽNOM ŠTABU I KOD PARTIZANA

PRVA HADSONOVA MISIJA KOD DRAŽE

Podudarnost dolaska misije i četničkog napada na partizane u Srbiji

Hadsonova misija kao da od početka nije bila sretna. Podmornicom je krajem septembra 1941. godine stigla u Crnu Goru, Đonovićevu postojbinu, zajedno s dva jugoslovenska oficira. Ti su oficiri dobili upute, o kojima Britanci nisu ništa znali, te su otišli ravno u Dražin štab. Prema ratnome dnevniku Vladimira Dedijera, njihov je dolazak *"pospješio opću ofenzivu četnika Draže Mihailovića protiv naših snaga"*[241]. Hadsonu nije isprva naloženo da se pridruži Mihailoviću. Proveo je neko vrijeme s partizanima u Crnoj Gori prije nego što mu je naređeno da pređe u Dražin štab. Prve poruke koje je poslao nakon što se pridružio Mihailoviću predstavljale su zbrku Dražinih i Hadsonovih pogleda da se Britanci nisu obazirali na spominjanje crnogorskih partizana. Idna, tako Čerčila i Daltona koji su u to vrijeme imali istovjetne nazore, zanimale su samo vijesti o Mihailoviću i njegovu otporu Nijemcima u Srbiji. U to isto vrijeme, četiri petine Srbije držali su partizani koji su imali vlast u 80 opština. To je šest mjeseci kasnije izjavio srpski fašistički vođa Dimitrije Ljotić.

U vezi s ovom misijom u istoriografiji se otvaraju mnoga pitanja. Zašto je u misiji samo jedan britanski oficir koji nije imao svog radiotelegrafistu? Zašto se on morao služiti jugoslovenskim radio-telegrafistom Veljkom Dragičevićem? Znači li to da je on u pogledu veze sa svojom komandom zavisio u dobroj volji jugoslovenskih članova misije? Nemoguće je pomisliti da Britanci nisu imali svoje, i to vrlo uvježbane, radiotelegrafiste? Je li Dragičević imao vezu sa jugoslovenskom radiostanicom na Bliskom istoku ili sa britanskom? Do danas nije objašnjeno kakve su zadatke i upute primili članovi misije prije njihova polaska u Jugoslaviju?

I ugledni analitičar W. H. Seton istraživao je ovaj slučaj, ali ni on nije mogao otkriti strogo čuvane tajne. Ima istoričara koji tvrde da su britanski agenti britanske obavještajne službe tokom i neposredno nakon rata uništili značajan dio dokumentacije da bi za buduća pokoljenja uljepšali povijest. Vladimir Velebit piše kako je pukovnik Žarko Popović, šef Jugoslovenske obavještajne službe, imao svega 48 sati da odabere članove misije i da im dadne sve upute i zadatke. Kakve je upute dao i koje zadatke? To je od presudne važnosti, ali je do danas ostala tajna. Šta je Jugoslovenska obavještajna služba znala o stanju u Jugoslaviji kad je poslana prva misija? Misiju je prihvatila crnogorska partizanska četa i odvela u Štab odreda. Odatle je britanski kapetan Hadson poslao nekoliko telegrama svojoj komandi i u njima tačno i objektivno prikazao situaciju. Nakon toga misija radiogramom dobija naređenje od svoje komande da traže vezu s pukovnikom Mihailovićem. Zašto? - pita Velebit u svojoj knjizi. Je li to trebalo značiti da britanska ili jugoslovenska obavještajna

241 V. Dedijer, With Tito trough the War.

komanda prije odlaska misije nije znala za postojanje Mihailovića? Misija je otpraćena do Užica gdje se nalazio partizanski Vrhovni štab, koji je sa žaljenjem i razočarenjem prihvatio zahtjev misije da pređe u Dražin štab. Velebit objašnjava događaje koji su nastali nakon zahtjeva da se misija uputi u Dražin štab. Svega desetak dana poslije dolaska kairske delegacije u četnički štab, uslijedio je veliki napad glavnine četničkih oružanih snaga na Užice. Vremensko podudaranje dolaska delegacije s napadom dalo je povoda vjerovanju da je napad naredila jugoslovenska vlada sa znanjem i odobrenjem britanske komande za Sredozemlje.

"Držimo da je pobuna preuranjena, no rodoljubi su se odlučili i valja ih potpomoći kako god možemo". Tim riječima su britanski načelnici brzojavili 15. oktobra 1941. u Kairo. Na poruku iz tog brzojava nadovezala se s kraja listopada Idnova izjava u Ratnom kabinetu: *"Pobuna u Jugoslaviji izgleda da je velikoga opsega"*. Sugerisao je da bi valjalo preduzeti mjere na usklađivanju veza s rodoljubivim snagama. Veze s tim snagama još nisu bile posve usklađene. Idn je to izrekao nakon što mu je Dušan Simović dojavio kako je ustanike naputio da ne žure. U Forin ofisu Južni odjel je zabilježio da ih ta Simovićeva izjava uznemiruje: *"Ne možemo biti sigurni da general ima jasne pojmove o pobuni"*.

U britanskoj vladi su oduševljeni. Izjava o nejasnim pojmovima Simovića o pobuni nije uticala na to raspoloženje. Dalton je u svoj dnevnik zapisao: *"Sad je Juggery na redu. Pozvan sam na noćnu sjednicu. ...Predsjednik vlade dobro raspoložen... Valja poduzeti što god možemo kako bismo pomogli gerilama"*. Zapisao je kako je Mihailoviću već poslato pet miliona dinara *"da financira svoju operaciju dok mu budemo mogli avionom dostaviti dalje i veće iznose"*. SOE je u Kairu procijenio da će mu biti potrebno 50.000 zlatnih sovereigna na mjesec.

MRAČNI ZADATAK MAJORA ATERTONA: "PODRŽAVA BORBU PROTIV OKUPATORA"

"Po svemu želi grobnicu našeg naroda za račun Engleza. Jednom rečju trgovac ljudskih života" (Četnički komandanti u izvještaju Mihailoviću)

"Ima od svoje komande uputstvo da svim silama muti i podržava borbu protiv okupatora bez obzira na gubitke našeg naroda. Politički želi da obrazuje neku šumsku vladu na koju bi on imao uticaj kao Englezi u Londonu na našu vladu tamo. Po svemu želi grobnicu našeg naroda za račun Engleza. Jednom rečju trgo-

vac ljudskih života. On je šef četiri ili pet misija u Jugoslaviji upućenih bez našeg znanja. Sve imaju isti mračni zadatak".[242]

Gdje god je boravio na područjima pod četničkom kontrolom britanskog majora Terensa Atertona su ljagali četnički komandanti u svojim izvještajima Mihailoviću. Pišu da je *"tražio pomoć od komunista"*, ali nije dobio vezu sa Maltom. On *"svim silama muti"*. Najteža njihova optužba je što *"podržava borbu protiv okupatora bez obzira na gubitke našeg naroda"*. Odnekle su pronašli da je *"dao komunistima 250.000 lira"*. Kruna tih izvještaja je da *"ovome džentlmenu treba prečiti vršljanje"*. Valja mu objasniti *"da mi nismo crnci"*. Neophodno mu je, pišu komandanti, objasniti *"i da ne prodajemo naš narod već ginemo za njegovo dobro"*.[243]

Major Terens Aterton (Terence Atherthon) bio je jedan od novinara profesionalaca koji je od strane britanske SOE iz Kaira upućen u Jugoslaviju. Ta misija je krenula pod konspirativnim nazivom *"Hidra"* (Hydra). Zajedno sa kapetanom vojske Kraljevine Jugoslavije Radojem Nedeljkovićem i telegrafistom Patrikom O'Donovanom (Patrick O'Donovan) on je stigao 4. februara 1942. godine. Nakon Hadsona koji je stupio na tlo Jugoslavije 20. IX 1941. bila je to druga britanska vojna misija. Iskrcala se iz podmornice *"Torn" (Thorn)* u zalivu Perazića kod Petrovca n/m. Odatle su uz pomoć partizanskih jedinica najprije prebačeni u Glavni štab NOP-a Crne Gore i Boke, a zatim u Vrhovni štab NOP-a i DVJ koji se tada nalazio u Foči. Tamo su boravili do 15. aprila te godine. Imali su namjeru i zadatak da se povežu sa Mihailovićem. Zato su noću sa 15. na 16. april uz pomoć jednog broja četnika krišom napustili Foču. S njima je bio i general kraljevske vojske Ljubo Novaković. Odlazak iz Foče je posljednje što je poznato iz Atertonovog kretanja po dolasku iz Kaira. Mišo Leaković, koji je istraživao boravak britanske misije na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i jugoistočne Bosne od februara do aprila 1942. godine, u spomenutoj knjizi piše da su major Aterton i telegrafista O'Donovan nestali na tom putu do Dražinog štaba u pratnji četnika. Obojica su ubijeni. Živote im je skončao četnički komandant Spasoje Dakić. To je utvrđeno u istrazi koju je kasnije izvršio Vrhovni štab NOV-a i POJ-a.

Još je poznato da je Aterton do početka rata 10 godina proveo kao britanski novinar u Beogradu. Izdavao je i list *"Soutl Slaw Herald"*. Oženio se jednom Muslimankom iz Sarajeva.[244]

U toku 1942. godine upućene su još neke britanske misije u Jugoslaviju, ali sve u štab Draže Mihailovića. Za njega je britanska komanda znala da taktizira s neprijateljem i ne vodi borbu, a nijedna misija nije poslata u štab partizan-

242 Detaljnije o tome, Mišo Leković, *Boravak britanske misije na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i jugoistočne Bosne* (Februar-april 1942), Istorijski zapisi, knj. XXVIII, br. 1-2, Titograd, 1971., str. 301-328.

243 Isto kao gore, str. 253, 1. knj.

244 Vladimir Dedijer, *Dnevnik, I*, str. 117.

skih odreda. U proljeće 1942. godine u Vrhovni štab NOP-a je stigao major Atherton sa svojim pratiocima, na sličan način kao i prva anglojugoslovenska misija u septembru 1941. godine. On je potajno pobjegao iz Foče, sjedišta Vrhovnog štaba, namjeravajući da se pridruži Draži. Vladimir Velebit njegov bijeg smatra dokazom kako je i on imao naređenje da se poveže s Mihailovićem umjesto da ostane s partizanima koji su se svakodnevno borili s okupatorima i odista pružali uspješan oružani otpor okupaciji".[245] Ima istorijske građe iz koje se može vidjeti kako je major Atherton Titu bio veoma sumnjiv. Svoju rezervisanost prema njemu partizanski vođa je saopštio i Moši Pijade. Da je bio u pravu, pokazala je noć 15. aprila 1942. kada je major Atherton zajedno sa svojim radio-operaterom tajno napustio Foču s namjerom da pređe na stranu četnika. Tu namjeru nikada nije ostvario: zna se da je sa svojim pratiocem ubijen na putu. Jedni kažu da nije utvrđeno ko ga je i kako ubio.

Ubistvo engleskog majora Terensa Atertona nije razjašnjeno u istrazi koja je vođena u četničkim redovima. Tako je Draža na suđenju 1946. godine izjavio da je Spasoje Dakić stvarni izvršilac ubistva iz koristoljublja, jer je Aterton imao novca kod sebe a da je Ljuba Novaković intelektualni ubica (Dokumenti sa suđenja ravnogorskom pokretu str. 615). Preko inostranih radio stanica objavljeno je, i pored toga, da su tog majora ubili partizani.

DEŠIFROVANJE NEPRIJATELJSKIH BRZOJAVKI KAO IZVOR SAZNANJA O PARTIZANSKIM AKTIVNOSTIMA

Najvjerodostojniji podaci o aktivnosti partizana bili su oni do kojih se dolazilo hvatanjem i dešifrovanjem neprijateljskih brzojavki. Njihovo cirkulisanje bilo je najstrože ograničeno. To zbog straha da će neprijatelj, ako se preduzmu akcije zasnovane na tim podacima, shvatiti da protivnik čita njegove depeše te zbog toga će izmijeniti svoje šifre. U aprilu 1943. godine poslane su partizanima dvije misije sa zadatkom da utvrde činjenično stanje. Na temelju njihovih podataka odlučeno je da se u Jugoslaviju uputi pukovnik Wilham Deakin (Wilhelm Daikin) kao britanski oficir za vezu sa partizanskom komandom. Britanija je odbacivala nekoga ko joj je saveznik. Okrenula mu leđa. U Londonu su gledišta o tome totalno podijeljena i unutar SOE, i u Forin ofisu, i u vojsci, pa i u vladi, među ministrima. U Forin ofisu su primali njemačke brzojavke. Tamo su znali za Dražinu neaktivnost i saradnju njegovih oficira s neprijateljem. Ali mnogi pojedinci iz Forin ofisa nisu imali snage da predlože raskid sa Mihailovićem. Kao djelatnik Forin ofisa sir Orme Sargent, jedan od pomoćnika stalnog podsekretara, kako piše Dikin, bio je

245 V. Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata*, Prometej, Zagreb, 2003.

za to da se pruža pomoć i podrška partizanima, ali samo uz uvjet da se i dalje podržava i njihov protivnik Mihailović. Od članova vlade lord Selborne, koji nije bio član Ratnog kabineta, ali je bio uticajan, energičan i uporan, napisao je da su *"njegove simpatije na strani Mihailovića"*. Bickhamu Escottu se čini da je to bio i Idnov stav. To se može zaključiti da je u junu 1943. godine Forin ofis bio *"energično protiv davanja pomoći partizanima"*. Načelnici štabova na Srednjem istoku brzo su shvatili da su partizani *"najjači protuosovinski element u Jugoslaviji"*. To su napisali u depeši 8. juna 1943. godine i poslali u London. I u 1943. je sukob između vlastitih kratkoročnih vojnih ciljeva i njenih dalekosežnih političkih potreba bio veoma jak u vezi sa Jugoslavijom. Strategija je u rukama načelnika štabova, a politika u nadležnosti Forin ofisa. Opredijeliti se za dalekoročne ciljeve znači odreći se koristi koje su vojsci mogli pružiti pokreti otpora u okupiranim zemljama. Ako se opredijele za kratkoročne ciljeve značilo je pustiti političke konsekvence da idu svojim tokom i da se same od sebe razriješe nakon rata.

U ljeto 1943. godine su iz Jugoslavije naveliko stizala obavještenja o partizanima. Tada je prestao da bude problem koga pomagati u Jugoslaviji nego čime ga pomagati. Od februara do marta 1943. godine Čerčil je pribavio za SOE 10 *halifaxa* koji su pojačali flotu od četiri *liberatora*. Ali je proteklo više mjeseci dok su ti *halifaxi* temeljito popravljeni.

Escott piše da je prihvaćanje kratkoročnog vojnog gledanja na Jugoslaviju i odluka da se pomažu partizani predstavljali *jedini stvarni izbor koji smo imali. Njemačke trupe su u Jugoslaviji toliko angažovane da nisu mogle biti upotrijebljene protiv Britanaca kada je izvršena invazija u Italiju.*

TELEGRAFSKE KRITIKE WILLIAMA DEAKINA NA ADRESU BBC-a

Boraveći kao član britanske misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a William Deakin je mnogo puta otpremao u Kairo i London kritičke opaske na adresu BBC-a. Evo samo nekih od tih njegovih depeša.

3. avgusta 1943.: "Juče je BBC, u emisiji na srpskom, tvrdio da su Mihailovićeva Peta i Šesta slovenska brigada prešle iz Slovenije u Istru. To je namjerna i podmukla laž. Dvije PARTIZANSKE, ponavljam, PARTIZANSKE BRIGADE su stvarno prije nekoliko dana prešle granicu i A. (tj. William Deakin) je tada bio tako informiran. Činjenica da BBC dopušta sebi da daje takve izjave u isto vrijeme dok BRITANSKA pomoć dolazi partizanima izaziva ogorčenje i zabunu i u redovima štaba i boraca i među stanovništvom općenito.

Svatko brzo tumači takve incidente kao znak kobnog Mihailovićevog uticaja na britanske vladajuće krugove i sumnja u iskrenost motiva zbog kojih je ova misija poslana ovamo. Spomenuta misija je izazvala strku u cijelom štabu i neke

neugodne razgovore, osobito zbog toga, jer ja uporno tražim da se zadrži korektan stav prema četničkom pitanju usprkos rastućim dokumentiranim dokazima o njihovoj aktivnoj suradnji s neprijateljem.

Molim učinite sve da za nekoliko dana BBC objavi službeni demant i obavijestite me o datumu emisije".

7. avgust 1943: "Proveo sam poslijepodne s Titom. Ogorčen je zbog emisije BBC u vezi sa SLOVENSKIM brigadama, posebno jer su izgubili dvije stotine ljudi dok su prelazili granicu. Razgovor se vodio na prijateljskoj bazi i ako možete dobiti službeni demanti povodom one emisije postoje dobre nade da uskoro dobijem borbeni PARTIZANSKI raspored".

Bez datuma: "Pitaju me u štabu nakon svakog bacanja pomoći iz aviona ima li kakvih izrezaka iz novina koji se odnose na komentare svijeta na događaje u Jugoslaviji i na rat općenito. Tito je to nekoliko puta osobno pitao. Naglasio bih još jedanput da je sada bar jedan redoviti sanduk, "ponavljam bar jedan, jednom tjedno vrijedan dva sanduka eksploziva."

30. avgusta 1943.: "Nova linija propagande vlade Njegova Veličanstva o kojoj govorite u svom telegramu ne izgleda dovoljno jaka u emisijama. Ovdje ima mnogo gorčine jer se ne objavljuju vijesti o PARTIZANSKIM AKCIJAMA, što je samo djelimično ublaženo time da je odmah objavljen demanti priče o SLOVENCIMA. Dobio sam nekoliko službenih pritužbi u vezi s tim predmetom, koje naglašavaju zgražanje zbog stava BBC-a i zbog izbjegavanja rodoljuba u vezi s ovim pitanjem. Općenito, IBARSKI PARTIZANI smatraju BBC gotovo isključivo odgovornim da je MIHAILOVIĆ i dalje politički faktor. Kad bi BBC napao ČETNIČKE kolaboracioniste to bi bio odlučan korak naprijed, ali napraviti to a ne spomenuti MIHAILOVIĆA bila bi suptilnost koju ovdje nitko ne bi cijenio ni razumio. Zaplijenjeni dokumenti otvoreno govore o legalnim četnicima, tj. onim kojima je dopušteno sarađivati s OSOVINOM za razliku od nelegalnih ČETNIKA, a jedni i drugi su pod vrhovnom komandom MIHAILOVIĆA."

UPUTE ZA PUKOVNIKA MACLEANA: *"Propaganda će, iako hvaleći aktivnosti svih grupa protiv sila Osovine kad to zaslužuju, zanemariti postojeću vezu jugoslovenske vlade s predratnim strankama, ističući kralja kao simbol jugoslovenskog ideala protiv razdvajanja zemlje. Tim se načinom nadamo utrti put za pojavu reprezentativne vlade i da će kralja prihvatiti sve stranke kao ustavnog vladara".*

"Kod partizana i tekućih problema čovjek mora prihvatiti njihov naročiti pristup koji, kako nas iskustvo uči, nema veze sa pristupom neke normalne vlade. U prvom redu oni se pretjerano ponose vlastitim vojnim uspjesima. Stoga su netačne i nepromišljene izjave kao one koje je nedavno objavio BBC da partizani duguju svoje uspjehe gotovo potpuno našoj pomoći. S njihove strane se takve izjave primaju kao smrtna uvreda umjesto kao prilično loša šala. Negoduju također zbog naših pokušaja da pomoć koju smo im davali u prošlosti i izglede za buduću pomoć upotrijebimo kao sredstvo da na njih politički utičemo."(W. Deakin).

ODLIKOVANJA HITLERA I KRALJA PETRA ČETNIČKIM KOMANDANTIMA

"Kao jedan primjer ludosti u koje su uvukli kralja Deakin mi je pokazao fotografiju jednog od Mihailovićevih komandanata kojega je na banket pozvao talijanski general, protiv kojega bi se inače morao boriti, da bi proslavili orden koji je komandant dobio od kralja Petra i jugoslovenske vlade".

To nije usamljen primjer.

"12. aprila 1944. John Colville šalje Forin ofisu na uvid legitimaciju koju je major Randolph Churchill poslao Ministru Predsjedniku. Ona je pripadala zarobljenom četniku i vidjet ćete da su na njoj jasno utisnuti i kraljevski pečat Jugoslavije i njemački pečat. Molim Vas, vratite mi to čim to pokažete onima koje to zanima, jer g. Churchill želi pokazati taj vidljivi dokaz saradnje četnika i Nijemaca kad se sastane s kraljem Petrom u 17,30 sutra poslije podne".

U pismu koje je Randolph uputio svom ocu još piše: *"Vrlo je nesretno da su BBC emisije na srpsko-hrvatskom jeziku dale tako velik publicitet prisutnosti Mihailovićeva predstavnika na vjenčanju kralja Petra s malom Aleksandrom. Svi su partizani to iskoristili i davali brojne neuljudne opaske na račun nesretnog mladića. Jedan od naših oficira je slučajno dan nakon vjenčanja posjetio ovdašnju oficirsku školu i kad je netko to spomenuo svi su se javno rugali usprkos činjenici da su među prisutnima bili jedan general i četiri pukovnika koji su svi profesionalni oficiri i koji su nekoć imali čin u jugoslovenskoj kraljevskoj vojsci. Trojica od njih su Srbi".* (Tito-Churchull, strogo tajno, Isto).

17. februara 1944: FORMALNO SLUŽBENO OTKAZIVANJE PODRŠKE MIHAILOVIĆU I ČETNICIMA

"Štampa i radio Velike Britanije i Amerike, koji su ih prije šest mjeseci gotovo potpuno ignorirali u korist Mihailovića, sada nikad ne propuštaju a da ne stave laskavu primjedbu o njima" - to piše Ficroj Maklejn u Bilješci o sadašnjoj vojnoj i političkoj situaciji u Jugoslaviji 18. marta 1944. godine.

"Kako se moglo dogoditi da se skoro pune dvije godine praktično nije čulo ništa o najvećem i najefikasnijem pokretu otpora u Drugom svjetskom ratu? Zašto taj pokret nije od nas primao nikakvu pomoć nego je sva pomoć koju smo slali Jugoslaviji odlazila četnicima, to jest ljudima od kojih su mnogi aktivno sarađivali sa neprijateljem, a bilo ih je veoma malo, ako ih je uopće bilo, koji su se protiv neprijatelja makar malo borili poslije novembra 1941. godine?"

Ficroj Maklejin je pokušao da odgovori na to pitanje. Kaže da je stanovitom broju pojedinaca, koji su potaknuti ili poticani nekim vlastitim razlozima

i koji su se u tome služili postupcima koje sam opisao, dvije godine polazilo za rukom da zataškavaju neka životno važna ratna obavještenja i tako sprečavaju da se poduzme bilo kakva konkretna akcija, pa je na kraju potrebna energična osobna intervencija samog Čerčila da razbije tu zavjeru šutnje?

Georg Taylor kaže da je SOE u Kairu vrlo rano stekla jasnu predodžbu o tome šta je zapravo Mihailović, ko su njegovi četnici i koliko oni vrijede. Njegova predodžba se razlikovala od slike četničkog pokreta koju su javnosti putem propagande servirali svi u Londonu, a zajedno s njima i jugoslovenska izbjeglička vlada.

Formalno službeno otkazivanje podrške Mihailoviću izvršeno je odlukom koja je zabilježena 17. februara 1944. godine. Čerčil ju je poslao Idnu kao ministru vanjskih poslova, jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi britanski ambasador kod nje a Mihailoviću britanski oficir za vezu u Dražinom štabu, jer je general Armstrong otišao da rukovodi planiranom operacijom tobožnjeg rušenja mostova. Čerčil je kompletirao taj postupak ubacivši jedan pasus posvećen Jugoslaviji u izjavi o vanjskoj politici koju je u Donjem domu dao 23. februara 1944. Od Mihailovića je zatraženo da pomogne u operaciji evakuiranja sveg britanskog osoblja iz četničkih jedinica. Uz njih i savezničke vojnike koji su pobjegli iz zarobljeničkih logora i našli utočište kod četnika. Draža je prihvatio tu obavezu i sve je ljudstvo evakuisano avionima s improviziranog aerodroma u središnjoj Srbiji u tri uzastopne noći - 29, 30. i 31. maja 1944.

I Vlada SAD-a je povukla svog pukovnika Alberta Seitza, jedinog američkog oficira u savezničkim misijama kod Mihailovića. Kasnije se predomislila i odlučila da pošalje među četnike svoju obavještajnu misiju pod zapovjedništvom potpukovnika R. H. Mcdowella. Sovjetski Savez nije imao svojih oficira kod Mihailovića.

RASKID BRITANACA SA MIHAILOVIĆEM I RAVNOGORSKIM POKRETOM

Vinston Čerčil (Churchull) u svojim memoarima piše kako su Britanci početkom decembra1943. godine *"povukli službenu podršku Mihailoviću i opozvali britanske misije koje su djelovale na njegovom teritoriju"*. [246] To raskidanje je bilo veoma zamršeno. Britanski emisar u štabu Mihailovića Hadson je uistinu dobio naređenje da se povuče prema obali ili prema partizanskom teritoriju već sredinom decembra 1943. godine. Bailey je otišao iz četničkog glavnog štaba u zapadnoj Srbiji 5. januara 1944. godine. Izbjeglička vlada i

246 The Second World War, 6. svezaka, Boston, 1948-1953., V, 467.

Mihailović obaviješteni su o povlačenju svih članova britanskih misija s danom 1. marta 1944. godine. Ali posljednji članovi, među njima i brigadir Armstrong, te neki američki i britanski avijatičari koji su iskočili padobranom na četnički teritorij, nisu bili evakuisani sve do pred kraj maja 1944. godine. Britanci su posljednjih mjeseci, dok su još bili u štabu četničke Vrhovne komande, jedva razgovarali sa svojim domaćinima. Svaki osobni kontakt između Armstronga i Mihailovića prestao je još poslije januara mjeseca. Armstrongov adjutant, major H. S. K. (Greenlees), Grinlis pojavljivao se u Mihailovićevom uredu tokom četiri mjeseca svako jutro u 11 sati kako bi saopštio želju svoga šefa da ga Mihailović primi, ali je odgovor svaki put bio isti: *"Zauzet"*.[247] Nisu se sastali čak ni kad je Armstrong odlazio.

U aprilu 1944. Armstrong u svom izvještaju iskazuje svoje razočarenje: *"S operativne tačke gledišta Mihailovićeva naređenja o neaktivnosti (vojnim operacijama protiv okupacionih i kvislinških jedinica - o.a.) poznata su i sluša ih se gotovo bezizimno... Glavna briga sve od kraja oktobra je propaganda. Ona nikad nije skrenula s linije da je Srbija u dobru i u zlu vezana za angloameričku zvijezdu, te da nikakav kompromis s okupacionim silama nije moguć. Jednako je tako jaka propaganda protiv partizana koji su u svijesti ljudi zauzeli mjesto Nijemaca kao neprijatelj br. 1"*.[248] U kratkom članku Mihailoviću u pohvalu i sa činjeničnim greškama Armstrong ne spominje njihove krajnje zategnute odnose tokom zadnjeg dijela svoga boravka pri četničkom štabu.[249] Bailey je po povratku u London u aprilu 1944. godine podnio *"Izvještaj o misiji kod generala Mihailovića i o prilikama u Jugoslaviji"*.[250]

Kad su uspjela nastojanja Čerčilove vlade da smijeni Božidara Purića i njegov kabinet eliminisan je i general Mihailović kao ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva iako je on još kratko vrijeme ostao na položaju načelnika štaba Vrhovne komande.

Četnici su znali da je odlazak britanske misije znak da su Britanci prekinuli svoje odnose sa njima i da će to imati vrlo nepovoljne posljedice po Mihailovića i njegov pokret u vojnom, političkom i psihološkom smislu. Znali su i to da će to dati velike prednosti NOP- u i njegovim vojnim formacijama. Nakon misije Purićeve vlade 18. maja 1944. godine stigla je u London partizanska vojna misija s general-majorom Vladimirom Velebitom na čelu. Njen je cilj da britanskoj strani olakša britansko-partizansku saradnju i održavanje kontakata između vlasti NOP-a i nove jugoslovenske vlade dr. Ivana Šubašića, koja je 1. juna preuzela vođenje jugoslovenskih poslova u inostranstvu.

247 Živko Topalović, *Rastanak sa zemljom*, Knjiga o Draži, II, 56-65.
248 Topalović, *Rastanak sa zemljom*, 56-58.
249 *"Naša reč"*, London, br. 172-173, juni-juli 1966., str. 16-17.
250 Izvještaj se sastojao od 37 poglavlja. Oni dijelovi koji su manje osjetljivi sada su dostupni i oni nagovještavaju da taj izvještaj sadrži nekoliko stotina stranica. J. Tomasevich, Isto.

Kraljevskim dekretom potpisanim 24. avgusta 1944. ukinut je Štab četničke Vrhovne komande u Jugoslaviji. I pored toga, uprkos govoru kralja Petra od 12. septembra te godine kojim je pozvao sve Srbe, Hrvate i Slovence da pređu pod komandu maršala Tita, Mihailović se nije predavao, a mnogi od njegovih četnika ostali su mu vjerni. Centralni nacionalni komitet je 23. jula 1944. donio rezoluciju kojom za sebe zadržava pravo da poduzme mjere za zaštitu interesa naroda i države. S tim u skladu su Mihailović i četničko vodstvo nastavili da podržavaju mišljenje da Vrhovna komanda Jugoslovenske vojske u otadžbini još postoji i da je Mihailović njen legitimni šef. Nakon poraza u Srbiji i povlačenja u Bosnu vojska se osipala, a civilno stanovništvo se rapidno odvajalo od nje.

MAK DAUL I IZMIŠLJENA AMERIČKA PODRŠKA ČETNICIMA

Kapetan (kasnije pukovnik) D. T. Hadson bio je prvi britanski oficir koji je stupio na tlo Jugoslavije 20. septembra 1941. godine pošto su tu zemlju okupirale sile Osovine. On je bio u dodiru i s Mihailovićem i s Titom.

Pukovnik S. W. Bailey bio je od 25. decembra 1942. godine viši oficir za vezu kod Mihailovića. Brigadni general C. D. Armstrong bio je šef britanske vojne misije kod Draže od septembra 1943. godine.

Brigadni general Fitzroy Maclean, šef britanske vojne misije kod Tita od septembra 1943. godine.

Pukovnik F. W. Deakin prvi britanski oficir u Titovu štabu od 28. maja 1943. godine.

Sir Orme Sargent bio je pomoćnik podsekretara u Forin ofisu zadužen za balkanske zemlje.

Mak Daul (McDowell) je uz neprimjerenu ispriku odbio da pođe avionom koji su Amerikanci poslali po njega. Dokumenti koje je uhvatio I. korpus NOVJ-a sadržavali su dokaz da je on daleko premašio svoje upute obećavajući Mihailoviću pomoć Saveznika protiv partizana.

Forin ofisu je 2. novembra 1944. godine obaviješten da je vrhovni saveznički komandant poslao nalog Mak Daulu da se vrati iz Jugoslavije, ali su ga četnici držali pod stražom navodno iz razloga sigurnosti. Izvještaji o njegovim izjavama u vezi s predstavljanjem podrške vlade Sjedinjenih Država četnicima dio su Mihailovićeve propagande. Mak Daulu je *upravo sada obaviješten da ćemo ga noćas avionom prebaciti u Italiju.* U tom istom telegramu piše: *"Nedavno mi je Mihailović poslao predstavnike da mi ponudi saradnju na što sam odbio da dam odgovor, jer ga već odavno smatram neozbiljnom osobom koja je samo na teret. Predlažem da kažete Titu da bi i on morao napraviti to isto i koncentrisati se na važan zadatak da spriječi pokret neprijatelja prema neprijatelju."*

ODRŽATI MONARHIJU ILI PRIHVATITI NEMINOVNOST KOMUNISTIČKE VLADAVINE?

Britanske vojne misije i nastanak ideje o kraljevom povratku u zemlju

Slom Italije doveo je do uvjerenja kako će ta kapitulacija navesti Britance da se iskrcaju u jugoistočnoj Evropi. Na taj osnovi izbili su novi sukobi između Titovih partizana i četnika.

Povećana je vojna važnost jugoistočne Evrope. Britanci su odlučili da svoje vojne misije u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji podignu na višu razinu: jugoslovenskim partizanima su poslali brigadira Fitzroya Macleana, a Draži brigadira C. D. Armstronga. Da bi se uskladila politika u te tri spomenute zemlje državni ministar u Kairu Richard Casey[251] poslao je 3. oktobra 1943. depešu Čerčilu. Zamolio je da mu ovaj izloži *"osobno gledište"* o situaciji na Balkanu. *Casey* je naveo da uviđa kako neće raspolagati savezničkom vojskom za operacije na Balkanu, pa će biti potrebno osloniti se na poticanje gerilskih aktivnosti. To, s druge strane, znači toliko naoružati ljevičarske gerile da bi *"bile kadre u tim zemljama zavladati vojnički, ali i politički, čim Nijemci otamo budu izbačeni"*. Tada bi bilo malo izgleda da se u Jugoslaviji održi monarhija, a mnogo je izgleda da se uspostavi komunistička vladavina. To je ipak značilo da je *"naša vojna politika (vršiti što veći pritisak na neprijatelja) i naša politička politika (ne činiti ništa što bi moglo ugroziti povratak monarhije) u srži oprečne"*. Rješenje bi bilo: dotadašnji pritisak na neprijatelja tako održavati da ne dođe do *"ogromnog jačanja ljevičarskih gerila"*, a istovremeno *"desničarske snage nastojati ojačati svim raspoloživim sredstvima"*.

Jedina Čerčilova reakcija je pitanje upućeno Idnu: šta on misli o tome? Prije Idnovog odgovora načelnici štabova su rekli svoje: iz vojnih razloga se ne bi smjelo popustiti u nastojanju da se u Grčkoj i Jugoslaviji veže što više njemačkih divizija. *"Uspijemo li im tim pritiskom otežati položaj da se dobrovoljno povuku s Balkanskog poluotoka, ili barem iz njegova južnog dijela, šteta koju bismo im u vojnom pogledu nanijeli time što bi izgubili sirovine i ugled, po mišljenju načelnika štaba, više bi nego uravnotežila sve političke nevolje koje bi nas mogle zadesiti."* Barkerova piše da je Čerčil taj dokument parafirao bez komentara.[252]

Idn je imao drukčije mišljenje. Pravio je razliku između Grčke i Jugoslavije. Priznao je da dugoročni politički interesi *"navode da podupremo monarhije"*, a kratkoročni vojni interesi *"obavezuju da podupremo najaktivnije snage otpora, a to su slučajno komunisti"*. Idn je pisao da je situacija u Jugoslaviji drukčija nego u Grčkoj. *"U Jugoslaviji se komunistička vojska bori protiv Nijemaca, a Mihailović štedi svoje snage"*. Britanska će politika spriječiti građanski rat između

251 Kasnije lord Casey, državni ministar na Bliskom istoku i član Ratnog kabineta.
252 E. Barker, Isto.

komunista i četnika i ujediniti ih u otporu - Caseyev prijedlog nije dobar, jer *"nam je vojska što je predvode komunisti operativno važna"*.

Idnovo različito držanje prema tim dvjema zemljama može se objasniti različitim intenzitetom britanskog dugoročnog političkog interesa u njima, a donekle i razlikama u snazi grčkih i jugoslovenskih snaga otpora. U julu 1943. godine Zajednički obavještajni pododbor procijenio je da u Jugoslaviji ima 65.000 partizana, a Mihailović da bi mogao imati 20.000 ljudi. U memorandumu SOE dostavljenom načelnicima štabova polovinom oktobra 1943. Titove snage su procijenjene na 180.000 boraca koji su organizovani u šest korpusa, a u svakom korpusu su po tri divizije. Te snage uspješno kontrolišu velika područja Jugoslavije i oko 20 mjesta za spuštanje. Dražine snage su ponovo procijenjene na 20.000 ljudi. Iz tih brojki je bilo jasno kako će Titovim snagama u Jugoslaviji biti dosuđeno da u savezničkoj strategiji budu veoma važan vojni činilac više nego one u Grčkoj.

Iz spomenutog memoranduma SOE moguće je uočiti razliku u britanskom odnosu prema snagama otpora u dvije zemlje - Grčkoj i Jugoslaviji. U Grčkoj su bile 53 britanske misije. U Jugoslaviji osam kod Tita, a 11 kod Mihailovića. U Grčkoj je zbog toga mnogo veći britanski nadzor nad vodstvom i inicijativama nego kod Titovih snaga. Te Titove snage su se razvile prije nego što su Britanci došli u doticaj s njima, pa su odlučno branile svoju nezavisnost. Kad je Titov predstavnik Svetozar Vukmanović u ljeto 1943. godine prvi put posjetio Glavni štab ELAS-a u Grčkoj bio je duboko potresen shvativši koliko Britanci utiču na ELAS, kako se britanski oficiri upliću u njihove unutrašnje poslove. U *"Revoluciji koja teče"* Tempo je savjetovao albanskim komunistima: da prime britanske oficire, da im daju obavještenja o njemačkoj i italijanskoj vojsci,ali da im ne dopuštaju pristup u partizanske štabove niti uplitanje u albanske unutrašnje poslove.[253]

Britanske misije, njih 11, upućene su Mihailoviću u toku 1943. godine. Očekivanja su bila da će te misije uticati na lokalne četničke komandante i nadzirati ih, a možda takav položaj steći i nad Mihailovićem. Draža je to spriječio izdavanjem odgovarajućih naredbi. Pri kraju 1943. godine Britanci su napustili i Idnovu nadu da će sjediniti Tita i Mihailovića u *"zajedničkom frontu"*. Uvidjeli su da nije u pitanju kako Tita spriječiti da dođe na vlast već kako od njega izdejstvovati da se kralj vrati u zemlju.

253 Vladimir Dedijer, *Jugoslavensko-albanski odnosi* 1939-1948.

Dvadeseti dio

BRITANSKA POLITIKA U PROCIJEPU

KUDA I KAKO DALJE

Onda se naglo prekinuo čitav tok politike usmjeren ka raskidu s Mihailovićem. Zbog čega? Vladimir Dedijer objavio je 1953. da su odluke u Jajcu 29. novembra 1943. godine bile Titov akt samostalnosti i gesta njegove nezavisnosti. Staljin ih nije prethodno odobrio. Razbijesnio se kada je stigla vijest o njima u Moskvu.[254] Zbog toga se dogodilo da su Rusi grubo i oštro cenzurisali tekst tih odluka prije nego što su one 3. decembra 1943. godine objavljene na talasima *"Slobodne Jugoslavije"*. Pasusi u kojima se napada kraljevska izbjeglička vlada i u kojima se kralju Petru zabranjuje povratak u Jugoslaviju izbačeni su iz teksta koji je emitovan. Ublažene su Titove tvrdnje o ulozi Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije (NKOJ). Zato je Forin ofis mirno primio vijest o odlukama u Jajcu. Cadogan je 14. decembra 1943. godine primio sovjetskog ambasadora i razgovarao s njim o izvještaju *"Slobodne Jugoslavije"* kojim se javljalo osnivanje Nacionalnog komiteta. Izjavio je da britanska vlada shvata potrebu sa donošenjem takvih administrativnih mjera i da stoji na stanovištu da one ne bi morale da utiču na britansku politiku prema Jugoslaviji ili na odnose britanske vlade prema partizanskom pokretu. Idn je toga dana u Donjem domu održao govor u kojem je na najprijateljskiji način govorio o Titu i partizanima. Samo usput je spomenuo nacionalni komitet kao posve privremeno tijelo. Toga dana, 14. decembra 1943. i moskovski listovi su objavili cenzurisanu verziju odluka donesenih u Jajcu.[255]

Barkerovoj se čini da je upravo ta rečenica potaknula Forin ofis da, sa izvanrednom ustrajnošću, prihvati politiku koja je išla za tim da se s Titom sklopi pogodba. Ali, istovremeno i stav da se ne preduzima ništa da bi se raskinulo sa Mihailovićem prije nego što Tito pristane da sarađuje s kraljem. Tim stavom je Forin ofis došao u sukob s Kairom. Tamo je prva reakcija na kompletnu verziju odluka u Jajcu bio prijedlog da se odmah izvrši već odlučeno opozivanje britanskih oficira za vezu s teritorija pod vlašću četnika, ali da se odustane od namjere da se od kralja zatraži da najuri Mihailovića. Stivenson

254 V. Dedijer, *Tito Speaks*, London, 1953., 207; Milovan Đilas, *Conversations with Stalin*, London, 1962.

255 Tri dana kasnije, 17. decembra, Stivenson je u Kairu obavijestio sovjetskog ambasadora kod kraljevske jugoslovenske vlade o planovima britanskog generalštaba u vezi sa povlačenjem britanskih oficira za vezu kod četnika. Rekao je da će ti planovi biti ostvareni ako Mihailović najkasnije do 29. decembra 1943. ne izvrši stanovite specifične *"operacije provjere"*. Tek tada je *"Slobodna Jugoslavija"* počela emitovati stvarnu verziju odluka iz Jajca. Tako je objavila i odluku da se *"svrgne"* kraljevska vlada, te da se kralju zabrani povratak u zemlju sve dok konačnu odluku o tome ne donese narod. Vijest o tome stigla je u Forin ofis dan kasnije - 18. decembra preko Londonskog PWE, potom u depeši Stivensona iz Kaira. Londonski PWE nehotice je povećao zbrku koja je tada nastala. Barkerova *(Isto, 305)* piše da je Forin ofisu poslala tekst te emisije *"u obliku u kojem ga je bila uhvatila naša prislušna služba. Napomenula sam da je njen prijem bio veoma loš i nerazgovjetan, ali da mi se čini da se u tako uhvaćenom tekstu nalazi i rečenica u kojoj se kaže: "Što se tiče kralja i monarhije, naš narod želi da se poduzmu koraci da bi kralj i monarhija također podijelili s narodom teret borbe za nacionalno oslobođenje"*.

je iznio mišljenje slično Macleanovom: da se otvoreno rekne Titu da Britanija neće priznati Nacionalni komitet, nego da će i dalje priznavati kralja i kraljevsku vladu, ali će u isti mah slati Titu svu vojnu pomoć koju šalje u Jugoslaviju. To je bilo u skladu s linijom generala Wilsona da se Mihailović ostavi da *"sam istrune i otpadne kao truli plod"*.

Ona pogrešno uhvaćena rečenica u prislušnoj službi poslužila je Forin ofisu za pitanje Kairu: *"Zar ne bismo mogli, uz uvjet da prije toga ustanovimo da će ga Tito prihvatiti, savjetovati kralju da ode u Titov štab?"* Sargent je 21. XII 1943. godine zabilježio: *"Smatram da moramo ustrajati u svojoj zamisli da se kralj pridruži Titu u Jugoslaviji i da tamo osnuje svoju vladu, pa tako automatski eliminirao i Mihailovića i vladu u Kairu... Sklon sam mišljenju da bi Tito... pogotovo ako bi naš zahtjev poduprli Rusi i Amerikanci, dobro promislio prije nego što bi ga odbio... Pošto sam to tako rekao, moram priznati da je iznenadna pojava svih tih političkih deklaracija Tita ... prilično sumnjiva. Pitam se čini li on to zato što mu to savjetuju Rusi i pod njihovim uticajem"*.

Na takvu orijentaciju Forin ofis je potaknut i memorandumom sovjetskog ambasadora F. T. Guzeva predatom Idnu. U tom dokumentu se sovjetska vlada slaže s gledištem britanske vlade kako treba poduzeti napore da se pronađe temelj za saradnju dviju strana u Jugoslaviji. Iskazivana je i spremnost sovjetske strane da se iznađe kompromis prihvatljiv za obje strane, jer bi se na taj način ujedinile sve snage jugoslovenskog naroda. Bilo je to prvi put, piše E. Barker, da je Moskva pokazala bilo kakvu spremnost da prihvati mnogo puta ponovljene britanske ponude o toj istoj saradnji. Barkerova ipak takvu spremnost sovjetske vlade s razlogom tumači Staljinovim bijesom na Tita zbog odluka u Jajcu. Idn je 22. decembra 1943. poslao Čerčilu u Marakeš depešu i objasnio plan Forin ofisa. Pa je dodao: *"Čini se da je došlo vrijeme... kada jednostavno moramo uputiti izravnu ponudu Titu ako želimo da se taj problem riješi"*. Time je otvorena prepiska između Čerčila iz Marakeša (gdje je bio na liječenju) i njegovog ministra spoljnih poslova Idna. Forin ofis je insistirao da se ne smije raskidati s Mihailovićem, ni opozivati britanski oficiri za vezu dok Tito ne iskaže spremnost da se sastane s kraljem Petrom. Na ambasadora Stivensona u isto vrijeme vršen je pritisak SOE iz Kaira i Vrhovne komande za Bliski istok da se povuku oficiri za vezu kod četnika a uspostave kod Tita u partizanskim jedinicama. I Čerčil je prihvatio ideju da se kralj uputi u Jugoslaviju i tamo pridruži Titu. Njegov sin Randolf Čerčil, čekajući da bude spušten padobranom u Titov štab, posjetio je oca za Božić i zapisao zabilješku sa zahtjevom da *"vlada Njegova Veličanstva odmah odbaci Mihailovića i da to, ako je ikako moguće, uradi kralj"*. Tako je i Čerčil 29. decembra 1943. godine u depešama Idnu zahtijevao da se nikakav pristup Titu ne poduzme prije nego što kralj Petar odbaci Mihailovića. Taj su stav potom učvrstili Stivenson i Maclean, koje je Čerčil pozvao iz Barija. Na tome je uporno istrajavao. Neslaganje između Idna i Čerčila izbilo je i zbog teksta poruke koju je Čerčil naumio poslati Titu. To je bio odgovor Titu na njegove želje za brzim oporavkom Čerčila. Da udovolji Idnu Čerčil nije napisao ništa o ideji da se od kralja

zatraži da otjera Mihailovića, ali je odbio da napiše da Tito prihvati kralja u Jugoslaviji. Prepirka se nastavila i nakon što je pismo otpremljeno Titu. Idna je podržao i general Wilson u skladu sa svojom tezom da Mihailovića treba pustiti da sam istrune. Nakane da se kralju Petru ne postavlja zahtjev da otjera Mihailovića podržao je i Ratni kabinet. Čerčil je i dajle insistirao da se od kralja zatraži da otpusti Mihailovića. *"Svaki dalji dan u kojem jednom kralju visi oko vrata mlinski kamen, koji se zove Mihailović, smanjuje kraljeve izglede da će se ikada vratiti na svoje prijestolje"*.

Prepirka između Čerčila i Idna je zapala u slijepu ulicu. Za to vrijeme je veoma otežan položaj britanskih oficira za vezu kod četnika. Forin ofis je 19. januara 1944. godine poslao depešu u Kairo da se Mihailoviću više ne šalje pomoć, ali da to ne znači da treba opozvati oficire za vezu. Tri dana kasnije, 22. januara, Idn je zabilježio da će za Mihailovića ako izvede vojnu operaciju koja se od njega traži, ponovo nastati mogućnost slanja pomoći četnicima. Sutradan je iz Kaira u London stigao SOE-ov dokument o Mihailovićevoj saradnji s okupatorom. Kad ga je pročitao Idn je zapisao: *"Meni ovo izgleda veoma gadno"*, ali se politika prema Mihailoviću i četnicima nije mijenjala.

I Čerčil je u novom pismu pitao Tita da li bi se, ako kralj odbaci Mihailovića, utro put uspostavljanju prijateljskih odnosa između njega i Tita. To je Forin ofisu omogućilo da nastavi svoju taktiku, ali se umiješala vojska. Ona je tražila da se smjesta opozovu oficiri za vezu od četnika. Čerčil se s tim složio, ali se nije poduzelo ništa sve do Titovog odgovora na drugo Čerčilovo pismo. Tito je iznio niz oštrih uvjeta za bilo kakvu saradnju s kraljem. Čerčil je u prvoj reakciji na te uvjete predložio da se povuku oficiri za vezu. Idn je bio protiv Titovih političkih uvjeta. Tražio je da se na Tita izvrši pritisak sa zahtjevom da se kralj vrati u zemlju.

"BOMBA" PRVI IZVJEŠTAJ FITZROYA MACLEANA IZ TITOVE VRHOVNE KOMANDE

Kad je SOE poslao britanske misije partizanima one su brzo mijenjale svoje stavove. U tome su išle čak tako daleko da se to nije sviđalo Londonu. Nastao je i sukob između Londona i Kaira. Zajednički štab načelnika štabova stao je na stranu Kaira. Čerčil je prvi put otvoreno intervenisao. Zahtijevao je da za vođu misije na visokoj razini kod Tita bude postavljen Fitzroy Maclean. Razbio je protivljenje Selborna, SOE pa i Idna. Čerčil je tako odlučio da sam učestvuje neposredno u rješavanju problema koji se tiču Jugoslavije. Macleanov izvještaj od 6. novembra 1943. godine djelovao je kao najveća bomba. Forin ofis ga je razaslao označivši ga kao *"zeleni dokument"* premda mu se nisu svidjeli Macleanovi zaključci o Mihailoviću i Srbima. Dokument je izazvao snažan dojam u Ratnom kabinetu i Ministarstvu vojske. U zabilješci V. Ca-

vendischa Bendicka (Foren ofis) piše o sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova 16. XI 1943.: *"Načelnici štabova... izrazili su želju da saznaju kako Forin ofis gleda na izvještaj brigadnog generala Macleana... njima se na prvi pogled čini da bi i Macleanove preporuke trebale biti ostvarene. Izrazili su mišljenje kako je došlo vrijeme da se prestanemo obazirati na osjećaje jugoslovenske vlade i da se na njih ne obaziremo kad god bi takav stav mogao u ma kom pogledu ometati našu podršku partizanima, koji - za razliku od Mihailovića - poduzimaju nešto protiv našeg neprijatelja... Načelnik štaba ratnog vazduhoplovstva zapitao je da li je Maclean realističan promatrač ili je, poput mnogih ljudi što odlaze na takve misije, fanatik. Odgovorio sam da je brigadni general Maclean, bivši pripadnik Forin ofisa, oštrouman, razborit i prilično ciničan čovjek. Načelnik Imperijalnog generalštaba rekao je da Macleana smatra izvanredno pouzdanim i sposobnim oficirom. Sva trojica načelnika štabova pohvalila su Macleanov izvještaj... oni namjeravaju dati svoje preporuke Ratnom kabinetu na temelju tvrdnji koje su iznijete u Macleanovu izvještaju"*.

A kako je na taj izvještaj reagirao Ratni kabinet? Njegova reakcija se može vidjeti iz zabilješke Herberta Morrisona upućene Idnu 6. XII 1943 godine: *"Pročitao sam s veoma velikim zanimanjem pametno napisan izvještaj brigadnog generala Macleana... Pitam se ne bi li bilo uputno da Ratni kabinet razmotri neke šire probleme naše politike, sadašnje i buduće, koji proizlaze iz ovog izvještaja..."* Forin ofisu je taj dokument poslat 6. XI 1943. godine.

PRESTANAK POLITIKE "OPHOĐENJA U RUKAVICAMA" PREMA MIHAILOVIĆU

Čerčil je na Macleanov izvještaj napisao: *"Izvanredno zanimljivo"*. Taj izvještaj je po svemu otežao praksu Forin ofisa da prema Mihailoviću vodi politiku *"ophođenja u rukavicama"*. Dao je snažan zamah pokretu koji je išao za odbacivanjem Mihailovića. A taj je pokret u novembru i decembru 1943. godine jačao iz dana u dan. Macleanov izvještaj se nadovezao na onaj od 19. oktobra te godine u autorstvu kairskog SOE ili MO4 Zapovjedništva za Sredozemlje 19. X 1943. godine.

Snažan zamah pokretu da se odbaci Mihailović dao je i izvještaj Radoslava Đurića poslan polovinom novembra 1943. godine. U tom izvještaju se kaže da Mihailović ne sarađuje samo sa Nedićem nego čak, prešutno, i sa samim Nijemcima. Taj Đurić je bio komandant Mihailovićevih snaga na području oko Prištine. U oktobru su Britanci zatražili od Mihailovića da smijeni Đurića zbog njegove neaktivnosti i opstrukcije. Međutim,11. XI 1943. godine Kairo je primio depešu britanskog oficira za vezu u Đurićevu štabu. On je u njoj javljao da mu je Đurić rekao kako je upravo primio Mihailovićevu zapovijed da

izvrši opću mobilizaciju za borbu protiv partizana. U narednoj brzojavci britanski oficir za vezu poslao je prijevod srpskog teksta te zapovijedi *"Naređujem da se u cijeloj zemlji, u svim našim pokrajinama, okupe Srbi u zajedničku bitku protiv naših najopasnijih neprijatelja u čijim su redovima ustaše i sva druga gamad... Poduzmite u svim našim pokrajinama, svagdje gdje ih ima, najenergičnije napade na njih, jer su oni najveće zlo u našoj sredini... Napadajte ih trojkama na cestama i svagdje u pozadini, isto onako kao što su nas oni napadali s leđa dok smo mi napadali ustaše i Nijemce... i zato kad god se komunisti bore protiv okupatora, napadajte ih s leđa. Na Moskovskoj konferenciji*[256] *odlučeno je da se Jugoslavija restaurira, ali kao demokratska zemlja. Ta je odluka donesena u našu korist, a na štetu komunista. Postupite odmah po ovoj zapovijedi... Svaki komandant koji ne bude izvršavao tu zapovijed bit će kažnjen kao izdajica..."*[257] S tim u vezi Howard je zabilježio 17. XI 1943.: *"Oklijevam da prihvatim ponavljane optužbe da Mihailović i četnici sarađuju sa Nijemcima... Dokazni materijal što su ga podnijeli partizani treba u stanovitoj mjeri odbaciti".*

256 Konferencija sovjetskog, američkog i britanskog ministra vanjskih poslova, održana krajem oktobra1943. godine.
257 Arhiva Forin ofisa 371/37612.

Dvadesetiprvi dio

ZAOKRET SAVEZNIKA OD ZAŠTITNIKA DRAŽE MIHAILOVIĆA I ČETNIKA KA PODRŠCI TITU I PARTIZANIMA

TEHERAN - OD FALSIFIKATA KA ISTINI

"Kao što znamo (...) svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi, zapravo, pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štete, ako u vijestima, koje su namijenjene javnoj potrošnji, dio te aktivnosti pripišemo u zaslugu Mihailoviću."[258]

To je poruka upućena Južnom odjelu Forin Ofisa (MIP) Velike Britanije. Otpremio ju je jedan od rukovodilaca britanske Uprave za specijalne operacije (SOE) lord Glenkoner. Zabilješku i tu poruku u njoj načinio je 3. jula 1942. godine. Još neki funkcioneri vodećih i oficijelnih britanskih institucija djelovali su u istom smjeru. Oni su, primjerice, zahtijevali da se ne objavljuju vijesti o borbama partizana. Pojedinci su sugerisali *"da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga"*.[259] Tražili su pristrasno i posve neosnovano informisanje javnosti. Iz tako usmjeravanog odnosa prema objektivnim činjenicama na jugoslovenskom ratištu proizlazilo je veličanje četničkog pokreta u Jugoslaviji. To je trajalo ne samo u vrijeme ustanka nego u prve tri godine rata na ovdašnjim prostorima - do kraja 1943. godine. Zaokret je nastao u vrijeme održane Teheranske konferencije Velike trojice. Oni su prihvatili sasvim autentične istine o tome ko se, uistinu, stvarno bori protiv okupatora u Jugoslaviji, a ko tim okupatorima pomaže i s njim sarađuje. Jednom od te trojice, Ruzveltu, tada je uručen opsežan izvještaj američkog pukovnika Linna Faricha, koji se tih dana vratio iz partizanskog Vrhovnog štaba. Linn u tom izvještaju iznosi istinu o zbivanjima u Jugoslaviji.

Englezi su vrlo rano saznali istinu o tome ko se stvarno bori protiv okupatora i kvislinga u Jugoslaviji. Stvarnost je, međutim, bila jedno, a ratna propaganda BBC-a u funkciji ravnogorskog pokreta, drugo. Istina se, ipak, probijala. Sporo i mukotrpno čak i prije nego što je Tito, preko Dikina i Maklejna, *"predliblovao Čerčila"* - kako to posljednjih godina izdašno pišu branioci i zastupnici četničkog pokreta i njegove rehabilitacije. Tu istinu su Saveznici objelodanili 22. februara 1944. godine. Izrečena je kroz riječi Vinstona Čerčila u Donjem domu kada je izjavio: *"Partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nijemaca"*.[260]

258 E. Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1978., str. 290.
259 E. Barker, Isto.
260 Tito-Churchill - *Strogo tajno*, priredio dr. Dušan Biber, Arhiv Jugoslavije Beograd, Globus, Zagreb, str. 6.

Veliki zaokret u propagandi:
OBUSTAVA POMOĆI MIHAILOVIĆU I POVLAČENJE OFICIRA ZA VEZU KOD ČETNIKA
Kako postupiti sa kraljem?

Kairski SOE je 19. novembra 1943. godine pod uticajem svih tih činilaca službeno izložio argumente koji nalažu da se obustavi pomoć Mihailoviću i izvrši opoziv britanskih oficira za vezu kod četnika. Dokument je izrađen pod naslovom *'Procjena vojne situacije u Srbiji dana da bi se mogla utvrditi naša buduća vojna politika"*. Sastavio ga je Force 133 (konspirativan naziv za kairski SOE) 19. XI 1943. godine. U njemu se nalaze sljedeće preporuke: *"1. Obustaviti podršku i pomoć Mihailoviću, 2. Evakuirati britansku misiju u Mihailovićevu štabu i s tim u vezi obaviti potrebne dogovore s partizanima. 3. Uputiti partizanima u Srbiji britanske oficire za vezu sa zadatkom da organiziraju primanje vojnih pošiljki"*.

Iste takve preporuke uputio je 25. novembra 1943. i Zajednički odbor obavještajnih službi (Joint Intelligence Committee). Slanje pošiljki Mihailoviću obustavljeno je u istom mjesecu - novembru 1943. godine u izvještaju Zajedničkog potkomiteta obavještajnih službi o situaciji u Jugoslaviji od 25. XI 1943. piše: *"... vodeći računa o vojnim razlozima, došli smo do zaključka kako postoje svi razlozi da se obustavi slanje pomoći Mihailoviću sve dok on bude poticao ili u najboljem slučaju ne bude sprečavao neke svoje snage da sarađuju s neprijateljem. Ako budemo i dalje slali pošiljke ratnog materijala Mihailoviću), ne samo da će postojati mala vjerovatnost da će taj materijal biti upotrijebljen protiv neprijatelja, nego će postojati svi izgledi da će (taj materijal) biti upotrijebljen protiv partizana, a to bi imalo kao posljedicu slabljenje ofenzivnih akcija protiv Nijemaca u Jugoslaviji..."*

Slanje pomoći Mihailoviću obustavljeno je u novembru 1943. godine. General Wilson, u svojstvu vrhovnog komandant za Bliski istok, smatrao je da je Mihailovića bolje ostaviti da *"istrune sam od sebe i otpadne kao truli plod, nego odgurnuti ga"*. To je navodilo na zaključak da Wilson smatra da ne bi trebalo prisiljavati kralja da javno najuri Mihailovića.

Idn i Čerčil su smatrali da kralju treba dati šansu da sačuva vlastito prijestolje na taj način da se poveže s Titom. Čerčil se 10. decembra 1943. sastao s kraljem u Kairu i s predsjednikom izbjegličke vlade Purićem. Dao im je jasno na znanje da se britanska politika kreće u smjeru raskida s Mihailovićem. I u Forin ofisu su smatrali da je u vlastitom interesu kralja da što prije odbaci Mihailovića. Sargent je 11. decembra zapisao: *"Mi jednostavno ne možemo i ne smijemo dozvoliti da sadašnja situacija potraje makar samo jedan trenutak više nego što je nužno. Našim postupcima upravljaju događaji, a ti su događaji takvi da naš sadašnji stav postaje iz dana u dan sve anormalniji i sve više neodrživ... Iz situacije u koju smo zapali možemo se izvući samo tako da se smjesta oslobodimo svih obaveza koje smo sebi natovarili prema Mihailoviću, a te su obaveze takve*

prirode da za njih ne možemo naći nikakvo opravdanje koje bi prihvatila britanska javnost..." Već 14. decembra Južni odjel Forin ofisa je sastavio koncept depeše za Kairo britanskom ambasadoru Ralphu Stivensonu. Njemu je bilo naloženo da odmah obavijesti kralja Petra II kako britanska vlada zahtijeva od njega da otpusti Mihailovića i da ga, ako je ikako moguće, izvuče iz Jugoslavije pozivom na konsultacije u Kairo. Tekst depeše je bio odobren i parafiran od Sargenta i Cadogana, ali nije otpremljen: čekalo se da Idn za to dobije odobrenje Ratnog kabineta za opću politiku prema Jugoslaviji.

KOJA JE JEDINA SNAGA OTPORA OKUPACIONIM I KVISLINŠKIM SNAGAMA U JUGOSLAVIJI?

"Mihailović je mlinski kamen obješen o vrat mladoga kralja, i on nema šansi dok ga se ne riješi".[261]

Podnoseći sve teže poraze u oružanim sukobima sa jedinicama NOVJ-a, lišeni bitnije pomoći od saveznika, ali i od Nijemaca koji su i sami trpjeli sve veće vojne neuspjehe od antihitlerovske koalicije, pa i od NOVJ-a, četnici su odstupali, takoreći, na svim linijama i frontovima. Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943. godine proglasilo je AVNOJ jedinim predstavnikom jugoslovenskog suvereniteta i praktično formiralo privremenu vladu u obliku Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije (NKOJ). Poreklo je pravo izbjegličkoj vladi da djeluje u ime naroda Jugoslavije. Zabranilo kralju da se nakon rata vrati u zemlju sve dok se ne održe izbori koji će riješiti sudbinu monarhije.

Krajem novembra 1943. godine u Teheranu su Velika trojica priznala partizane i NOVJ kao savezničku oružanu silu. Pri povratku iz Teherana Čerčil se u Kairu sastao sa šefom anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a Maklejnom. Na sastanku je bio i prethodni šef te misije Dikin, te britanski ambasador kod jugoslovenske izbjegličke vlade R. Stivenson. Sva trojica su bili jednoglasni: NOP je siguran pobjednik u ratu, četničke snage ne mogu mu se uspješno suprotstaviti; Mihailovićeve snage i nakon kapitulacije Italije nastavile su da sarađuju sa Nijemcima, te da ne može biti pomirenja između četnika i partizana.

"Sve što su Dikin i Maklejn rekli i svi izvještaji koje smo primili pokazali su da je Draža Mihailović aktivno sarađivao sa Nijemcima."

261 Tito-Čerčil, *Strogo tajno*, izabrao i uredio dr. Dušan Biber, Beograd-Zagreb, 1981., str. 67 i 70. Pismo Čerčila Idnu 2. januara 1944. godine.

Čerčil je, nakon toga sastanka u Kairu, pisao ministru spoljnih poslova Antoni Idnu 30. decembra 1943. godine.[262]

Pri susretu Velike trojice u Teheranu Ruzvelt je predao Staljinu povjerljivi izvještaj majora Lin Feriša od 23. oktobra 1943. godine. Taj izvještaj je Feriš podnio poslije boravka na slobodnoj teritoriji u Jugoslaviji. U izvještaju se kaže da je NOP glavna snaga otpora i da će on biti pobjednik u Jugoslaviji. Četnici se bore na strani Nijemaca, a do kapitulacije i na strani Italijana.

Čerčil je zaokret Saveznika od četnika ka partizanima objašnjavao i u britanskom parlamentu 22. februara 1944. godine. *"Komunistima pripada čast što su udarili temelje narodnom otporu"* - rekao je on. *"Partizani maršala Tita su jedina snaga koja se u Jugoslaviji i sada bori protiv Nijemaca".* Naveo je i glavne razloge podrške partizanskim snagama. *"Ove snage sada vezuju ništa manje od 13 njemačkih divizija od ukupno 20 koliko ih se nalazi na Balkanu".*[263] U to vrijeme je u Italiji ispred fronta 5. američke i 8. britanske armije bilo devet njemačkih divizija.

Vinston Čerčil (Winston Churchill) je 22. februara 1944. godine i ovo izjavio: *"Četnici, kako se zovu sljdbenici generala Mihailovića, udružili su se s Nijemcima i Italijanima protiv partizanskih branilaca svoje rodne zemlje, smatrajući da će biti dovoljno ako ih se otpiše kao komuniste. Danas Tito ima desetorostruko više sljedbenika nego što ih ima Mihailović, koji predstavlja jugoslovensku kraljevsku vladu, i jasno je partizani su jedini koji se bore protiv Nijemaca. Već dugo vremena s posebnim zanimanjem pratim pokret maršala Tita, i pokušavam mu na sve načine dostaviti pomoć. Namjeravamo ga podržati svim mogućim sredstvima do kojih možemo doći".*[264]

Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije davala je značajan doprinos pobjedi antifašističke koalicije (AFK). Značaj ovog ratišta je rastao nakon pobjede zapadnih Saveznika u sjevernoj Africi krajem 1942. godine. Vlade Engleske i SAD-a su sve više interesovanje ispoljavale za zbivanja na njemu. Počinju da se odnose prema četničkom i partizanskom pokretu na osnovu njihovog stvarnog doprinosa borbi protiv fašističkih armija. Raspolagali su pouzdanim podacima da četnici sarađuju sa okupatorima, da je NOP glavna politička i vojna snaga koja se bori u okupiranoj Jugoslaviji i jedina koja može da je obnovi, pa su počeli postepeno da mijenjaju stav prema njemu. Do radikalnog zaokreta došlo je na Teheranskoj konferenciji (28. novembar - 1. decembar 1943). Tada su Ruzvelt, Staljin i Čerčil priznali NOVJ za savezničku armiju. Odlučili su da joj pruže i pomoć u oružju i ratnom materijalu.

Velika trojica su u maju 1944. godine prekinuli i zadnji tračak podrške Mihailoviću: iznudili su smjenjivanje promihailovićevske i pročetničke Purićeve

262 Tito-Čerčil - *Strogo tajno*, Isto.
263 Vinston Čerčil, *Drugi svetski rat*, t. V, str. 454.
264 Vidjeti: Vladimir Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata*, Prometej, Zagreb, 2003.

vlade. Time i Dražino smjenjivanje s položaja ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Pri dolasku Božidara Purića na čelo vlade 29. avgusta 1943. godine Mihailović je uputio posebnu dobrodošlicu novom kabinetu. *"Raspis svima"*. On toga dana šalje s nalogom *"da se sve ovo saopšti pred strojem a narodu putem letaka"*. U raspisu se kaže kako je *"predsjednik Kraljevske vlade Božidar Purić obavestio radiogramom da je zadatak nove Kraljevske Vlade u kojoj sam ministar Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva, da udruženim i pojačanim naporima Jugoslovenske vojske i naroda u otadžbini i Vlade u inostranstvu učini sve da što prije dođe do oslobođenja otadžbine, kao i da pripremi ekonomsku obnovu zemlje i najprešnije snabdevanje stanovništva posle oslobođenja. Vlada je jugoslovenski orijentisana i želi da uspostavlja zajednički rad s verom u bolju budućnost. Kraljevska vlada očekuje od mene potpunu podporu da u svim krajevima Jugoslavije sjedinim sve snage pod svoju komandu i da pod mojom komandom u danom času proteramo neprijatelja iz otadžbine. Predsednik Vlade moli da uverim sve borce Jugoslovenske vojske, da će jugoslovenski borci i ja lično imati najenergičniju podporu Jugoslovenske vlade"*.[265]

Osim da se pročita borcima pred strojem, general traži da se to saopšti svim četnicima i starješinama *"s potrebnom poukom"*. Osim toga, da se umnoži i u vidu letaka *"u velikom broju primeraka razdeli narodu po celoj teritoriji"*. Traži još i to da se *"sa ovom depešom upoznaju i Domobranski oficiri, podoficiri i Domobrani"*.

Pri slanju *"raspisa za sve" 29. avgusta 1943. Draža nije slutio da će ga već u maju naredne, 1944. snaći smjenjivanje sa ministarskog položaja u izbjegličkoj vladi. Zatim je, 29. avgusta, u Londonu objavljen Ukaz kralja Petra II da se "razreši dužnosti Načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini armijski đeneral Mihailović Dragoljub i stavi na raspoloženje Našem ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva".[266] Šubašićeva vlada je ukinula tu komandu. Zatim se, 12. septembra 1944. godine i kralj Petar obratio narodu Jugoslavije preko Londonskog radija. On je tom prilikom, saglasno britanskom savjetu, pozvao "sve Srbe, Hrvate i Slovence, da se ujedine i pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom"*. Pri tome nije spomenuo ni četnike ni Mihailovića, ali je dometnuo: *"Svi oni koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće moći da se oslobode izdajničkog žiga ni pred narodom ni pred istorijom"*.

265 VII, Ča, k. 153, re. br. 2/2.
266 ZB, XIV/4, str. 1038.

ZBOG ČEGA SU SE BRITANCI ODREKLI MIHAILOVIĆA?

Kako je došlo do zaokreta Velike Britanije i ostalih Saveznika antihitlerovske koalicije od četnika i Draže ka partizanima i Titu?

Zbog čega su se Britanci odrekli Mihailovića? Jednostavno zato što ništa nije učinio za savezničku antifašističku stvar. Stavljali su mu mnogo puta do znanja da je njegova kolaboracija sa anglo-američkim protivnicima prevršila svaku mjeru. Još krajem 1942. godine Britanci su rekli Slobodanu Jovanoviću, predsjedniku vlade u izbjeglištvu: *"Draža Mihailović je kvisling isto kao i Nedić, jer Nedić sarađuje sa Nijemcima, a Draža sa Italijanima"*. Petog aprila 1943. godine Draži je rečeno: *"Britanska vlada ne može nikako odobriti gledište po kome su glavni neprijatelji Jugoslavije njeni rođeni sinovi i to poglavito oni koji se bore protiv Nemaca i Italijana, a ne sami Nemci i Italijani"*. Britanci su uvidjeli da bi dalje zadržavanje Mihailovića pod njihovim okriljem narušilo njihov ugled u antiosovinskom bloku, uzimajući u obzir respektnu antifašističku snagu NOVJ-a u antifašističkom savezu.

Mihailović je prestao da bude od bilo kakve pomoći za Saveznike. Postao je, štaviše, prepreka bilo kakvom obliku jugoslovenskog jedinstva u borbi protiv sila Osovine.

Bio je opsjednut opasnošću od komunizma. Otvoreno je priznavao da voli više da brani Nedića i Nemce nego da se potčini partizanima.[267]

Uslijedilo je priznanje partizana kao savezničke borbene snage, te davanje i neke pomoći. Jedno vrijeme je karakteristično po tome što je davana *"podjednaka pomoć"* i partizanima i četnicima, ali s jakom tendencijom u korist partizana. Onda je u Teheranu došlo do formalnog priznanja partizana kao savezničke snage. U narednim mjesecima preduzeto je povlačenje formalnog priznanja, te vojnih misija iz Dražinog štaba i svake pomoći četnicima. Prenesena je cjelokupna vojna, politička i diplomatska podrška partizanima i NOP-u. Vojnim porazima koje su u martu i aprilu 1943. godine partizani nanijeli četnicima u istočnoj Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i u Crnoj Gori započela je krajnja porazna faza četničkog pokreta.

Sjedinjenje emigrantske vlade i privremene vlade u zemlji uslijedilo je 7. marta 1945. godine. Time je označen i kraj vlade u izbjeglištvu.Veoma mnogo se raspravlja o tom velikom zaokretu Velike Britanije i ostalih Saveznika od četnika i Mihailovića ka partizanima i Titu. U Srbiji i njenoj istoriografiji nastala su mnogobrojna djela u kojima se pokušava da traga za odgovorima na pitanje zbog čega se to desilo. Ta tema je kontinuirano prisutna u beogradskoj štampi i časopisima. Naročito je potaknuta i široko eksploatisana 80-tih i 90-tih godina XX vijeka. Našla se i kao tema mnogih okruglih stolova i

267 ZB, III/3, str. 901 Ministarstvo inostranih poslova Velike Britanije svom ambasadoru u Vašingtonu 7. decembra 1943.

simpozijuma. Rasprostranjeni su i pokušaji da se povijesna zbivanja i njihova objašnjenja podvrgnu onoj ideologiji i njenim kriterijima koji bi doveli i opravdali pokušaje rehabilitacije vodećih ličnosti četničkog vodstva iz Drugog svjetskog rata i reafirmacije ravnogorskog pokreta sa istom suštinom i predznacima koje je taj pokret već istrošio u toku Drugog svjetskog rata. Otvaraju se velika pitanja i pokušavaju da dadnu često i željeni odgovori daleko od istorijskih okolnosti i stvarnih uloga koje su u njima odigrale kako te ličnosti iz četničkog vodstva tako i ravnogorski pokret u cjelini. Manje ili više svi koji ta pitanja postavljaju smatraju da daju i objektivne sudove.

Ko je koga, uistinu, izdao: Čerčil Mihailovića ili Mihailović cjelokupnu britansku naklonjenost četničkom pokretu? Ta naklonjenost britanske vlade i Čerčila očitovala se praktično u političkoj, materijalnoj i moralnoj podršci i pomoći koja je davana četnicima. I Britanci i druge sile antifašističkog saveza tražile su na jugoslovenskom ratištu borbeno efikasnu antiosovinsku snagu. Saveznici su bili riješeni da tim snagama daju ratnu i drugu opremu i naoružanje. Očekivali su, zauzvrat, s pravom da te snage daju svoj maksimalni doprinos slamanju sila Osovine. Mihailović i njegov pokret je smatrao da se bez ispaljenog metka protiv okupatora zemlje može tuđim zalaganjem i žrtvama dobiti rat. Plodove pobjede pripisao bi sebi i svojim saborcima.

U Zborniku NOR-a su objavljena dokumenta koja se odnose na isključivu podršku Britanaca četnicima u najdužem ratnom periodu. Podršku su oni davali sve dok nisu shvatili da im se Mihailović *"otrgao"* i duboko zaplivao u vode kolaboracije. Od toga ga nisu mogli odvratiti. I dokumenta nastala u njemačkim i italijanskim komandama prikazuju četnike kao svoje saradnike koje snabdijevaju municijom i oružjem. Tako opremljene slali su ih na borbene zadatke, svakako ne protiv sebe. Jugoslovenski emigranti koji su nakon rata boravili u raznim zapadnim zemljama, te pristalice ravnogorskog pokreta unutar prostora bivše SFRJ, u svojim publikacijama ne štede kritičke, čak i uvredljive riječi na adresu Vinstona Čerčila, Ficroja Maklejna i F. W. Dikina, sve njih optužuju kao glavne *"krivce za preorijentaciju britanske politike sa Mihailovića i četnika na Tita i partizane.* Svi ti *"kritičari"* pri tome nastoje da prikriju svoju saradnju sa okupatorima i kvislinškim režimima u toku Drugog svjetskog rata.

Svojim kritikama oni izlažu i još neke članove britanskih i američkih vojnih misija koje su boravile u neposrednoj blizini Mihailovića ili Tita. Oni kritikuju, ali bi, primjerice, htjeli da prikriju ono što je Londonu javio jedan od tih misionara u vezi sa istupanjem Mihailovića u selu Gornje Lipovo kod Kolašina. Zbog svega što je Draža kazao u tom svom govoru Čerčil je uputio notu jugoslovenskom ministru predsjedniku izbjegličke vlade. A već 7. maja 1943. posredstvom jugoslovenske vlade, upućena je poruka Mihailoviću:

(1) primarni cilj Dražinog pokreta mora biti otpor silama Osovine; (2) mora postojati najuža saradnja Mihailovića i britanskog vrhovnog komandanta za Srednji istok; (3) definitivno mora prestati svaka saradnja s Italijanima i s Nedi-

ćem u Beogradu; (4) sarađivati s gerilskim grupama u Sloveniji i Hrvatskoj i (5) postići mirno rješenje s partizanima protiv kojih se ne smiju voditi nikakve operacije osim u samoodbrani. Moralnu i materijalnu pomoć će dobiti pod uvjetom da Mihailović prihvati gornje zahtjeve da bi doprinio zajedničkoj stvari.

Idn je objasnio u pismu predsjedniku jugoslovenske vlade da će, ako Mihailović ne prihvati te uvjete, Britanci smatrati da nema više vojnog opravdanja da mu se pruža pomoć koju bi željela dati. Već 25. maja 1943. rat na Sredozemlju je došao do stadija kad bi se ofanziva Saveznika mogla smatrati neminovnom. Insistirano je da Draža ispuni svoju obavezu potpune saradnje.

U drugoj polovini avgusta 1943. godine primljen je odgovor Mihailovića. On je prividno prihvaćao uvjete koji su mu postavljeni, ali je njegovo stajalište još bilo stav neaktivnosti protiv sila Osovine. Ostaje pri svojoj igri i ne ispunjava uvjete koji su mu postavljeni.

Do kraja novembra 1943. godine britanska vlada je došla do zaključaka *(1) da Mihailović nije Saveznicima ni od kakve vojne koristi već je postao smetnja ujedinjenju Jugoslovena bilo tada ili u bliskoj budućnosti; (2) on i dalje javno izjavljuje da mu je draža zaštita Nedića i Nijemaca nego pokoravanje partizanima; (3) njegovi podređeni sarađuju sa Nijemcima. Ili je nemoćan da kontroliše svoje podređene, ili je kriv što odobrava njihove postupke; (4) njegovi sljedbenici ne dijele njegova ekstremna stajališta i (5) partizani ne bi ni u kojim okolnostima sarađivali s njim, ali ne bi odbili saradnju s drugim vođama.*

Forin ofis je 13. januara 1944. godine obaviješten od britanskih oficira kod četnika i kod partizanskih jedinica kako su utvrdili: *(1) neki komandanti četnički tokom dužeg perioda otvoreno sarađuju sa silama Osovine - Nijemcima, Italijanima, ustašama, Bugarima; (2) Mihailović je znao za ponašanje svojih komandanata; (3) Mihailović je osobno rukovodio operacijama protiv partizanskih snaga u dolini Neretve u martu 1943. godine kao saradnik u zajedničkoj njemačko-italijanskoj-ustaškoj ofanzivi.*

To je uz sve ostalo dovelo do odluke da Britanci podupru Tita. Kad je ta odluka donesena, Čerčil je uputio osobnu poruku Titu: *"Čvrsto sam odlučio da britanska vlada neće više vojno pomagati Mihailovića i da će Vama pružati pomoć, te bi nam bilo drago kad bi ga jugoslovenska kraljevska vlada otpustila iz svoga sastava".*[268]

U međuvremenu je Vinston Čerčil ovoga puta bio doveden u poziciju da na razne strane šalje i druge svoje poruke u neposrednoj vezi sa Mihailovićem, četnicima i izbjegličkom kraljevskom vladom. Suočavao se - kako to on piše - sa lažnim i zlobnim izjavama upravljenim protiv NOP-a i Tita. Samo kao ilustracija može poslužiti i jedna od tih njegovih depeša upućenih ministru inostranih poslova britanske vlade Idnu. On tom svom ministru 1. januara

268 To je rečeno u analizi *"Odnosi između generala Mihailovića i vlade Njegova Veličanstva, izrađenoj u Forin ofisu 27. jula 1944. godine.*

1944. godine otprema upozorenje: *"Vijesti iz Kaira, 31. prosinca, kažu da je jugoslovenska vlada toga dana tamo emitirala službenu izjavu u kojoj tvrdi da je partizanska vojska pretrpjela nepopravljive gubitke i da su partizani potisnuti iz svih većih gradova i sela, te razbijeni u male grupe koje bježe prema zapadnoj Bosni. Nevaljala operativna taktika je kriva za gubitke, prema izjavi".*

Sigurno je da jugoslovenskoj vladi ne bi trebalo dopustiti da objavljuje ovakve izjave - poručuje Čerčil. *"Zar ne možemo te izvještaje cenzurisati i upozoriti jugoslovensku vladu da će takvo ponašanje onemogućiti sve odnose s nama?"*

Svoj prethodni telegram Antoni Idnu Čerčil 4. januara iste godine dopunjuje novim saznanjem: *"Vidjet ćete da će se pokazati da je skandalozna izjava koju je dao predstavnik jugoslovenske kraljevske vlade u Kairu, zlurado se veseleći navodnom Titovom porazu, i lažna i zlobna".*

ŠOK I GROM IZ VEDRA NEBA: KRALJEV GOVOR NA BBC-u 12. SEPTEMBRA 1944. GODINE

U Londonskoj emisiji BBC-a na srpskohrvatskom jeziku Kralj Jugoslavije Petar II je 12. septembra 1944. godine održao govor u kojem je pozvao na ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca pod rukovodstvom komandanta NOVJ-a maršala Tita.[269]

"Dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci,

U ovim sudbonosnim i za Jugoslaviju velikim danima, kada pobedonosne armije Sovjetskog Saveza stoje na našoj granici s jedne strane, a američke i britanske s druge strane, kada je dan naše slobode u punom svanuću, pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence, da se ujedinite i pristupite Narodno Oslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom. Sa mojim punim znanjem i odobrenjem Kraljevska vlada Dr. Ivana Šubašića zaključila je važne i korisne sporazume sa tom našom narodnom vojskom, koja je jednodušno priznata od naših velikih Saveznika, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država Amerike.

Samo tako ujedinjeni u toj borbi moći ćete sačuvati neokaljanu čast i slavu Jugoslavije i završiti konačnom pobedom najlepšu legendu hrabrosti i ljubavi za slobodu, kojom ste do sada zadivljavali svet. Vaša bratska sloga i jedinstvo razbiće sve neprijateljske planove, a naša Otadžbina dočekaće teško zasluženu slobodu, a uputiće se sretnijoj budućnosti mira i pravde u krugu Ujedinjenih naroda i celog slobodoljubivog čovečanstva.

269 *"Službene novine Kraljevine Jugoslavije"*, broj 20, ratno izdanje, London, 25. X 1944. Arhiv VII, AEV, k. 11, reg. br. 19/1. Govor je emitovan u 20 sati.

Svi oni koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti, i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće uspeti da se oslobode izdajničkog žiga ni pred narodom ni pred istorijom.

Ovom mojom porukom vama, odlučno osuđujem zloupotrebu imena Kralja i autoriteta Krune, kojom se pokušalo opravdati saradnju sa neprijateljem i izazvati razdor među borbenim narodom u najtežim časovima njegove istorije, koristeći time samo neprijatelju.

Klanjajući se žrtvama, pozdravljajući vašu borbu i odajući zahvalnost našim velikim Saveznicima, pozivam vas da svesrdno pozdravite savezničke armije, koje bi došle da vam pruže pomoć u potpunom izvojevanju oslobođene naše zemlje.

Živela naša velika, slobodna, federalna Jugoslavija!"[270]

Domalo nakon toga, kada je 20. oktobra 1944. godine osobođen Beograd, Kralj Petar II se ponovo oglasio u večernjoj emisiji BBC-a u 20 sati.

"Beograd, naša junačka i napaćena prestonica, opet je slobodna.

Četrdeset i tri meseca je znojem i suzama iskupljivana sloboda nikad nepokorene Jugoslavije, predvođena u borbi i otporu jugoslovenskom narodno-oslobodilačkom vojskom pod maršalom Jugoslavije, Titom.

Oslobođenje Beograda, izvojevano nadčovječanskom borbom naših naroda i neocenjivom pomoću bratske i savezničke Crvene Armije, simbol je pobede nad neprijateljem, triumf junaštva i patriotizma naših naroda i najviši dokaz jedinstva i savezničke solidarnosti.

Oslobođenje Beograda, koje je zajednički uspeh jugoslovenske narodno-oslobodilačke vojske i slavom ovenčane Crvene Armije kao i pobede naših velikih britanskih i američkih saveznika na ostalim frontovima naše narodne borbe najubedljiviji su znakovi skorog ili konačnog oslobođenja cele jugoslovenske nacionalne i državne teritorije.

Pozdravljajući oslobođeni Beograd, ja pozdravljam sve vas, dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci ispunjen najdubljom zahvalnošću prema junačkoj narodno-oslobodilačkoj vojsci i maršalu Titu, prema bratskoj savezničkoj Crvenoj Armiji i njenom velikom maršalu Staljinu i odajem poštu svima herojima i žrtvama za našu zajedničku slobodu.

Duboko sam uveren da će vojska i narod, koji su pod cenu beskrajnih žrtava stvarali besmrtna dela u borbi za oslobođenje svoje otadžbine, znati u miru očuvati plodove svoje pobede i izgraditi svoju bolju i srećniju budućnost u novoj slobodnoj, demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji.

270 Za tekst govora kralja Petra vidjeti: R. L. Knežević, *Knjiga o Draži*, II, 118-119. Kasnije je u svojim memoarima o tom svom govoru zapisao: *"Osećao sam da ostavljam na cedilu svoje najbolje prijatelje i da dajem puno priznanje grupi koja je iz osnova protiv monarhije i svih demokratskih načela. Seme diktature bilo je posejano. Bio sam nemoćan da išta učinim".* Petar II, jugoslovenski, *A King's Heritage*, London, 1955., str. 162.

Ispunjen radošću i srećom, ja vas, na ovaj veliki dan, pozivam i molim da se svi ugledate u hrabre oslobodioce naše prestonice i da ujedinjeni u narodno-oslobodilačkoj vojsci doprinesete poslednju žrtvu na oltar slobode naše otadžbine".[271]

Dražina reakcija:
"KRALJ NAM JE ZADAO STRAHOVIT UDARAC"
"Pokolebane vojničke starešine, zabuna u srbijanskom seljaštvu, narod gundža, protesti na sve strane"

"Kralj nam je zadao strahovit udarac" - Dražina je reakcija na kraljev govor na Londonskom radiju 12. septembra 1944. godine. *"Naročito se on odrazio na kolebljive vojničke starešine u izvesnom broju, ali na narod njegov govor ostavio je obratno dejstvo. Narod je počeo da gundža protivu Kralja i Dinastije. I protesti su padali na sve strane i to javno".*[272]

Dražina prva reakcija na kraljev govor citirana spočetka data je u njegovom pismu Konstantinu Fotiću 18. novembra 1944. godine.

A kakva je bila Fotićeva reakcija na kraljev govor? Ona se može vidjeti iz njegovog pisma od 18. septembra 1944. - dakle šest dana nakon govora. U pismu koje je upućeno Jovanu Đonoviću kralj se spominje *"kao onaj mladi nesrećnik"*. Još se kaže da kasnije, kad narod u zemlji sazna za pravo stanje, i Draža i Centralni nacionalni komitet trebaju zauzeti *'drugačiji stav'*, jer mu *"ni mladost ni pritisak"* koji se na njega vrši *"neće pomoći kao izgovor"*.

Kraljev govor je izazvao zabunu i u srbijanskom seljaštvu. Ispjevana je i narodna pjesmica koja je kružila po Srbiji. *"Mi za kralja, kralj za Tita / Šta će biti, Bog te pita"*.[273] Godinu dana prije toga kraljevog govora, 20. oktobra 1943., Draža je u izvještaju izbjegličkoj vladi rekao da u svjetlu postojećeg narodnog mišljenja i osjećanja kralj Petar ne smije dati nikakvu izjavu o komunistima i da ih doista ne smije čak ni spominjati.[274]

I predsjednik vlade Purić je 4. aprila 1944. godine javio Mihailoviću o stalnim britanskim manevrima da smijene Mihailovića rušenjem njegove, Purićeve vlade. U toj poruci on dodaje: *"Kralj i ja odlučno smo protiv. Ma šta drugo čuli preko radija nemojte verovati. Sve ovo javljamo zbog mogućnosti*

271 Bilten broj 399 u kojem je vladina Direkcija za informativnu službu prenijela govor kralja Petra - AJ 83/2-637.

272 *Knjiga o Draži*, dva sveska, Windsor, Canada, 1956., str. 172-173.

273 Živko Topalović, *Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji*, London, 1964., str. 111.

274 Jovan Đonović, *Telegrami Draže Mihailovića o engleskim misijama o svom štabu i engleskoj politici na terenu*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1960., str. 24-35, decembar 1960., str. 53-57, Juni 1961., str. 33-38.

prekida veza. U slučaju ma kakve kombinacije bez Vas kao ministra vojske kralj i ja mislimo da Vi treba da produžite u zemlji kao jedini slobodan član Vlade s parolom: Kralj je zarobljenik! Živeo Kralj!"[275]

KO ČINI "JEDINU MRAČNU TAČKU U ČETNIKA: KRALJ ILI NAŠA POLITIKA?"

Zaharije Ostojić i Petar Baćović kao najistaknutiji komandanti za kraljev govor od 12. septembra krivili su *"našu politiku"*, ali učinjenu krivicu nisu smatrail nepopravljivom. Smatrali su da *"ćemo borbom protiv okupatora mi to popraviti"*. Za razliku od njih, Živko Topalović je u kralju nalazio *"jedinu mračnu tačku"* koja pokretu *"otežava rešenje mnogih problema u budućnosti"*.

Komandanti Ostojić i Baćović su pronašli pravog krivca. *"Što je došlo do ovakvog Kraljevog govora kriva je naša politika"*. To oni kažu 12 dana nakon kraljevog javnog istupanja. *"Najvažnije je da se održimo do dolaska saveznika"* - kažu oni u depeši Mihailoviću 24. septembra 1944. godine.

"Opšti događaji idu nam filmskom brzinom u susret. Svijetom i našom vojskom zavladala je puna anemija. Stvorena je psihoza stavljanja pod njemačku zaštitu. Sve se svelo na zaštitu vlastitog života. Vojnih starešina nema."

Od svih kapitalnih uzroka katastrofe programa politike i ciljeva ravnogorskog pokreta i izbjegličke vlade otkriven je samo jedan. I to jedini. Na taj uzrok upire prstom i Živko Topalović koji iz Italije piše Draži u avgustu 1944. godine. Po njemu je *"kralj ostao jedina mračna tačka"*.

"Jedina mračna tačka je Kralj, ne zato što bi njegovo učešće u engleskom političkom manevrisanju moglo doneti efikasne štete Srbiji, što naši protivnici jedino i žele postići, nego zato što se on ovim ma i privremenim odvajanjem od srpskog naroda teško kompromituje i otežaa nam u budućnosti rešenje mnogih problema. Šubašićevi ministri hvale se da je on prema njima veoma ljubazan, i da, uostalom s razlogom, otvoreno napada prošle vlade. Ali se on odvojio od tradicije svojih predaka i ispustio kormilo države iz svojih ruku, tako da sad na njegov teret drugi rade šta hoće. Moraće sad tražiti put i način da to popravi. Mi smo mu odavde pisali ali iz Londona ništa ne odgovara, niti se smatra pozvanim da vodi nacionalnu politiku. Kamo u prvom redu njegove sreće da je ostao na pravoj liniji da sada dođe u zemlju i stavi se na čelo narodnog ustanka. Možda će ipak u zadnjoj liniji u njemu progovoriti srpska krv".

275 Jovan Đonović, *Veze s Dražom Mihailovićem sa Srednjeg istoka...*, Glasnik SIKD *Njegoš*, juli 1958., str. 90-91.

NOP i njegova propaganda su dali širok publicitet kraljevom septembarskom govoru na Londonskom radiju. Njegov poziv svim oružanim snagama u zemlji da se stave pod komandu maršala Tita odnosio se i na četnika. Njima je obećana amnestija i poziv da se svrstaju u redove NOVJ-a i time izvrše kraljev nalog.

Četnička propaganda je polemički uzvraćala. *"U pogledu valja reći ćemo vam da on u tuđini nije slobodan: da on nije dovoljno obavešten o prilikama u našoj zemlji i da je sprečen u vršenju svojih kraljevskih dužnosti i u davanju svoje slobodne reči... Prema tome, mi srpski četnici kao najbolji poznavaoci svih prilika koje vladaju u našoj zemlji ostajemo i dalje nepokolebljivo na svom nacionalnom putu za spas našeg naroda do konačne pobede njegove, uvereni da je to želja mladog kralja kao potomka slavnih Karađorđevića. Stoga su uzaludna sve vaše opomene i pozivi na predaju..."*

Jedno je trubila njihova propaganda, drugo je bilo stanje u praksi. Nastalo je ubrzano rasulo četničkih jedinica. Njihovi vojnici su u to vrijeme odlazili na dvije strane: prebjegavali su u partizanske formacije ili su bježali iz četničkih jedinica kućama.

KAMEN U SRCU - KOLAC U GRLU

Partizane podržavaju sva tri velika saveznika - nas su sva tri ostavila i napustila

Mihailović je visoko cijenio i dinastiju Karađorđevića i kralja Petra. Bio im je privržen do kraja i bez ostatka. Utoliko poraznije i šokantno je na njega djelovao kraljev zahtjev *"da se ujedine pod komandom maršala Tita"*. Kao grom iz vedra neba. Taj grom je udario u odsudnim trenucima u kojima su četnici doživjeli više uzastopnih poraza u Srbiji od vojnih formacija NOVJ-a. Tih dana su bili opkoljeni u bici na Jelovoj Gori. Umalo nisu zarobljeni ne samo Mihailović nego i njegova vrhovna komanda, te članovi Centralnog nacionalnog komiteta zajedno sa američkom vojnom misijom i pukovnikom Mek Daulom. U zadnji čas ih je spasila jedna jedinica Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Primorani su da odstupaju kroz sjeverozapadnu Srbiju i pređu preko Drine u sjeveroistočnu Bosnu, na Majevicu gdje su ponovo postavili svoj štab. U tom odstupanju Draža je sa sobom imao samo oko 400 svojih vojnika.[276]

276 *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.*, drugo izd., dva sveska, Beograd, 1963., 1965., II, 274-309, Bor. M. Karapandžić, *Građanski rat u Srbiji* 1941-1945., Cleveland, 1958.; The Trial of Draža Mihailović, 238-260; Draža je na suđenju izjavio da mu je prijedlog za pokret u Bosnu dao komandant Četvrte grupe jurišnih korpusa Račić pošto mu je javio da se više ne može održati u Srbiji protiv komunista.

Draža je sa štabom napustio Srbiju 20. IX 1944. godine. Na šok zbog kraljevog govora, na nevolje bjekstva preko Drine na Majevicu srasli su Ostojić i Baćević. Na njih je poražavajuće djelovao taj korak Vrhovne komande. *"Mi vidimo jasno situaciju i sva obećanja Vrhovne komande da će se naći izlaz iz situacije ostala su samo mrtvo slovo na hartiji. Iz depeše Vaše 164 vidi se da napuštate Srbiju, što znači da je za nas Srbija izgubljena. Gubitkom Srbije izgubili smo sve i nama se čini da je svaki pokušaj čišćenja I. (istočne) Bosne neostvarljiv o čemu će te se brzo uveriti. Naše je mišljenje da vojnički situaciju ne možemo popraviti jer zato nemamo preduslova, i da je jedini spas za srpski narod, da se naše pitanje politički uspešno reši kod saveznika. Žrtve koje danas tražite od srpskog naroda su potpuno uzaludne. Mi smo nastavili borbu protiv komunista po Vašem naređenju. Rezultat je bio samo kod Bilećke brigade za pet dana u odbrani Bileća imala 183 mrtva i više stotina ranjenih."*[277]

Mihailoviću su svakako teško padali prigovori njegovih najistaknutijih komandanata. Pogotovo dok se ni on ni njegov štab nisu oporavili od kraljevog govora.

I njemu i njegovoj komandi je taj govor bio težak udarac. Kamen na srcu, kolac u grlu. Sve nade su naglo kopnile. Iako se odnosio uglavnom na četnike, govor je upućen, takođe, hrvatskim i slovenskim kvislinškim formacijama. Oni koji ne poslušaju - upozorio je kralj - biće žigosani kao izdajice i od naroda i od istorije. Taj govor je politički i psihološki porazan za četnike. Već sutradan nakon kraljevog istupanja na Londonskom radiju, 13. septembra, izvještaj štaba za južnu Srbiju upućen Vrhovnoj komandi otkriva raspadanje mnogih jdinica u Nišavskoj grupi korpusa. Ubrzano je slamanje četničkih snaga i u istočnoj Srbiji.[278]

Oglasio se i Zaharije Ostojić, komandant isturenog dijela Vrhovne komande. Održavao je intenzivnu komunikaciju u dva pravca: prema generalu Mihailoviću i prema komandantima potčinjenih jedinica. I on već 13. septembra depešom javlja Mihailoviću: *"Nj. V. Kralj svojim govorom održanim 12. septembra u 19 časova nedvosmisleno je zauzeo stav prema nama i naredio nam da pristupimo nar. osl. vojsci, ističući da niko nema pravo da zloupotrebljava krunu zaklanjajući se za nju s tim, što je naglasio da ovo čini po slobodnoj volji bez ikakvog pritiska sa strane"*.

Uz Ostojićev je i potpis Petra Baćovića. Oni u toj depeši dodaju: *"Posle ovakvog Kraljevog govora, nikakva uveravanja niti autoritet neće moći da održe narod na okupu niti da ga upotrebe u borbi protiv partizana. Bez municije, obuće i odeće koju ne možemo dobiti ni od koga, nemamo nikakvih preduslova da produžimo borbu protiv partizana i celog sveta"*.[279]

277 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.
278 Mikrofilm, br. T-311, rola 189, snimak 1210.
279 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.

Upućuju raspis za sve podređene komandante. "*Povodom sinoćnjeg govora Nj. V. Kralja u kome nam naređuje da pređemo Titu, tražio sam objašnjenje od V. K.-de i predložio da ona zatraži od saveznika da dođe jedan saveznički đeneral pod čiju bi se komandu stavili i time bili neposredno pod komandom saveznika. Javite mi svoje mišljenje povodom Kraljevog govora i svoje sugestije, ako ih imate. U svakom slučaju sačuvati hladnokrvnost i sačekati dalja naređenja. (Ostojić)*".[280]

O mišljenjima svojih komandanata povodom kraljevog govora Ostojić i Baćović upoznaju, putem depeše, i Mihailovića.

"*U ovom času, najtežem za srpski narod, i kad Vi snosite odgovornost pred istorijom i pred narodom, vi morate doneti sudbonosnu odluku bez obzira na Vašu ličnost.*

Na konferenciji komandanata čija smo mišljenja saslušali, došli smo do zaključka da je jedini i najkorisniji izlaz za očuvanje celine srpstva da Vi smesta zatražite od naših saveznika, da nađu rešenje za prekidanje građanskog rata i da upute jednog đenerala, pošto se pod titovu komandu nećemo i ne možemo staviti, pod čiju ćemo se komandu staviti i preduzeti borbu protiv okupatora, kako traže od nas naši veliki saveznici i Nj. V. Kralj. Molim najhitnije odgovorite".

Draža je, istini za volju, pokušavao da se stavi pod komandu generala Vilsona, savezničkog komandanta Sredozemlja. U vezi s tim je tom generalu uputio i pismene prijedloge. To nije prihvaćeno.[281]

Djelovali su na toj osnovi i njegovi misionari u Italiji. Tamo je otprije boravio Živko Topalović, predsjednik Centralnog nacionalnog komiteta. Još prije kraljevog govora 4. septembra 1944. godine piše Mihailoviću i članovima komiteta o svom radu kod savezničkih organa. Osnovno što je htio da postigne kod Saveznika je, veli, da NOP i četnici budu ravnopravni partneri u daljem razvoju događaja.[282] "*Činio sam očajne napore za dve stvari: da istrgnem ove naše prijatelje iz prve tamnice i da sprečim da naši protivnici uspeju i u poslednjoj želji, u želji da učine prijateljima saveznika i Bugare, i Arnaute, i Mađare, i Italijane, i Ustaše i domobrance, a samo nemoćne srpske nacionaliste da načine neprijateljima saveznika*".

Zaharije Ostojić u telegrafskim kontaktima sa komandantima ispituje puls. I 15. septembra on im šalje depešu: "*Posle Kraljevog govora akcija protiv crvenih neće biti popularna, zato treba da izađe pred narod da se samo branimo od njihovih napada. Javljajte redovno rezultate borbi. Šta rade domobranci koji su nam prišli? Da li će se tući protiv Švaba i ustaša? Kakav je njihov stav prema crvenima?*"[283]

280 VII, Ča, k. 281, reg. br. 3/1.
281 XIV, knj. 4, dok. br. 100, 104.
282 VII, Ča, k. 14, reg. br. 28/2.
283 VII, Ča, k. 281, reg. br. 3/1.

I dan kasnije, 16. septembra, Ostojić poručuje komandantima: *"Na moje učinjeno pitanje V. K. (Vrhovnoj komandi) povodom Kraljevog govora i predlog da se potčinimo jednom savezničkom đeneralu V. K. mi je odgovorila da u Americi ima struja za nas, ali da saveznici vode politiku koju V. K. ne razume. Drugim rečima moramo raditi kako nas pamet uči. Za narod naš odgovor je napad na okupatora i ustaše, što smo u stvari izveli pre Kraljevog govora. Jedino borbom protivu okupatora možemo uspeti i da se održimo i da dođemo do oružja i municije, kao i da nam saveznici pošalju svoju misiju. O ovome obavesti i sve komandante".*[284]

I Ostojiću je, nezavisno od Topalovića, puklo pred očima: *"Za naš narod odgovor je napad na okupatora i ustaše"* - poručuje on podređenim štabovima. Još su i neki drugi pojedini komandanti, izuzev rukovodstva pokreta, otprije shvatali da im je svima spas jedino u borbi protiv okupacionih trupa. To je bio put da njihove jedinice dođu do oružja i municije, da sačuvaju materijalnu, moralnu i političku podršku saveznika, da zadrže savezničke vojne misije u svojim štabovima. Na toj četničkoj borbi protiv okupatora su saveznici i insistirali, uostalom. Sve je bilo uzalud.

"Borbom protiv okupatora održaćemo ljude na okupu i doći do plena" - mnoga upozorenja su stizala sa terena u Mihailovićev štab. Posve kasno sada, nakon kraljevog govora, na to upozoravaju ppuk. Zaharije Ostojić i ppuk. Petar Baćović. *"Ako se sa saveznicima ne nađe najhitnije političko rešenje za našu stvar i to se javno objavi, svi Muslimani i Hrvati će listom prići Titu. Posle toga naše jedinice u Bosni i Hercegovini bez municije i hrane neće se moći održati. Zato smatramo da je potrebno zatražiti od saveznika da nas okupiraju i spreče građanski rat, u protivnom mi smo izgubili bitku i politički i vojnički."*[285]

Ova dvojica potpukovnika su najzad došli do saznanja da je jedini spas u oružanom sukobu sa okupatorom. Pošto nije došlo do te borbe pronalaze rješenje u savezničkoj okupaciji. Zahtjevi za tu bitku sa okupatorom postavljali su, tek u novonastalim okolnostima, i drugi četnički komandanti, ali ni jedan od njih to nije i učinio. Pod teretom orijentacije na čekanje i odlaganja te borbe u četverogodišnjem ratu oni se ni sami nisu mogli osloboditi vlastitih zabluda. Te iluzije su i sami podgrijavali. U bezizlazu spasenje su vidjeli i u tome da se bar *"ovamo spusti jedan američki oficir sa stanicom"*. To bi bio dokaz da nisu napušteni. Partizane podržavaju sva tri velika saveznika - nas su sva tri ostavila i napustila. Ostojić i Baćović poručuju Draži: *"Oduševljenje za borbu protiv crvenih je sve manje pored svih njihovih zločina, jer narod oseća da njih podržavaju sva tri velika saveznika, dok su nas sva tri ostavila. Ponovo molimo da se najhitnije ovamo spusti jedan američki oficir sa stanicom, jer bi to imalo*

284 VII, Ča, k. 281, reg. br. 3/1.
285 Depeša poslata 12. IX 1944. godine XIV, knj.4. dok. br. 74.

prilično odjeka u narodu i ujedno bio jedini dokaz da nismo napušteni".[286]

Zahtjevi pojedinih komandanata sklonih da prihvate stavove saveznika o borbi s okupatorom kao normalne nipodaštavani su i ignorisani. Ti glasovi razuma, nastali tu i tamo u četničkim redovima naspram savezničkih zahtjeva, gubili su se u okrutnosti doktrine po kojoj od prvih dana rata još *"treba čekati"* dok za to *"ne dođe pogodan trenutak"*.

Taj *"pogodan trenutak"* je zapravo čekanje na iskrcavanje savezničkih vojnih formacija na Balkan. I na tom planu su se tkale mnoge iluzije. Sve nade, maltene, polagane su u tu invaziju. Pothranjivane su i u vrijeme kada je sasvim bilo jasno da do iskrcavanja na ovim prostorima neće doći. I pored toga major Vojislav Lukačević 3. septembra 1944. godine komandantima četničkih jedinica i srezova u Sandžaku prikupljanje snaga radi marša u susret saveznicima. Kaže u tom naređenju da *"novo stvorena vojno-politička situacija... zaheva da operativne snage Starog Rasa krenu u susret Saveznicima ka Moru a drugi deo ostaće na teritoriju Starog Rasa."* Lukačević naređuje *"da pretsednik nacionalnog Odbora Starog Rasa odmah popuni odbor sa predviđenim brojem članova i da počne sa političkim radom i da se odmah evakuiše iz Pljevalja i stupi u vezu sa kapetanom Kalaitovićem Vukom kojem davati potrebna obaveštenja i uputstva. Izdavati letke u duhu ovog naređenja i u svemu potpomagati borbu protiv okupatora i uspostavljanje narodne vlasti. Odbor ima da bude žiža za širenje nacionalne vlasti. Raditi i danju i noću i ne žaliti truda... Susedima poslati letke i obavestiti ih o našem stanju i pozivati ih da priđu nama za borbu protiv okupatora. Svaki komandant da pozove svoje prijatelje i da svo ljudstvo prikuplja i formira jedinice."*[287]

286 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.
287 (vII, Ča, k. 280, reg. br. 1/2.

Dvadesetidrugi dio

SPORAZUM TITO - ŠUBAŠIĆ I NJEGOV ODJEK U ČETNIČKOJ PROPAGANDI

ŠUBAŠIĆEVA VLADA U ČETNIČKOJ PROPAGANDI

Događaji u 1943. godini donijeli su novi povjerljivi memorandum o sovjetskoj politici na Balkanu. Idn ga je dostavio Kabinetu u junu 1944. godine. U njemu je pisalo da će *"Tito svojom borbom i uz našu pomoć na koncu zavladati"*. Pri kraju 1944. godine - tačnije 20. oktobra - Tito je preuzeo vlast u oslobođenom Beogradu. Nije se moglo pomišljati na građanski rat protiv Tita. Kad su na početku 1944. godine izaslani oficiri za vezu partizanskim formacijama u Srbiji za koju se smatralo da je povjerljivo Dražino uporište i kad su oficiri vidjeli kako Tito tamo brzo napreduje Britancima je postalo jasno da će Tito konačno zavladati u cijeloj Jugoslaviji. Nagovoriti Tita da pristane na povratak mladoga kralja Petra bila bi veoma teška zadaća. Kralj je bio čvsto povezan sa Mihailovićem, za koga su partizani držali da je izdajnik. Idn i Čerčil su zaključili da ipak pokušaju: Berkerova piše da je to Čerčil učinio zbog sentimentalnoga očinskog osjećaja spram prilično bespomoćnoga i zbunjenoga mladoga čovjeka. Idn se nadao da će Britanci tako nakon rata zadržati nešto od svoga uticaja u Jugoslaviji. Nisu se slagali kako da to postignu: Čerčil je htio da se smjesta otarasi Mihailovića i tako se rastereti, a potom osobno apeluje na Titovu plemenitost. Idn se želio uporno politički cjenkati, zadržavajući Mihailovića kao kakav žeton u igri, po mnogim uvjerenjima dosta sumnjiv žeton.

U februaru 1944. godine Idn je odustao od Mihailovića. Pristao je da s njime potpuno raskine. Nagovorio je Čerčila da krene putem složenoga političkog dogovaranja. Kralja Petra je valjalo natjerati da raspusti svoju tadašnju vladu. Britanci bi istovremeno pristali najzad na njegovu ženidbu s grčkom princezom, a da za predsjednika vlade imenuje dr. Ivana Šubašića, blagog hrvatskog političara kojega inače nije volio. Šubašićeva jedina zadaća je da se s Titom sporazumije o formiranju zajedničke vlade. Titova vlast je imala čvrstu podlogu i Britanci je nisu mogli uzdrmati. Šubašić nije imao nikakve podloge. Ni kralj, budući da su se Dražine snage raspadale nakon što su ih Britanci napustili, nije imao potpore. Čerčilov osobni uticaj, putem pisama i susretom s Titom u Italiji, u kolovozu 1944. godine imao je težinu ali ne poput Staljinova uticaja.

Na početku 1944. u Jugoslaviju je na osnovu Idnovih i Molotovljevih razgovora u Moskvi u oktobru 1943. - stigla sovjetska misija. Ona, međutim, nije isprva donijela nikakvu razliku u Titovu držanju. Maclean je u martu te godine pisao Čerčilu: *"Primajući tek pristiglu sovjetsku misiju, maršal Tito neočekivano je naglasio kako će ta misija ovdje imati posve isti status kao i moja misija. Ponovna izgradnja i ponovno osposobljavanje bitni su problemi i partizanima drugo ne preostaje već da shvate kako njihova zemlja ovisi o Velikoj Britaniji i Americi ne samo u opskrbljivanju za vrijeme rata, nego i u pomoći i blagostanju poslije rata... nema dvojbe da su oni uvidjeli kako im je korisnije održavati dobre odnose i sa ostalim velikim silama, a ne samo sa Sovjetskim Savezom"*. Tito je Macleanu izjavio kako će Jugoslavija i nakon rata ostati u dobrim odnosima sa Saveznicima. Kao uzvrat za pomoć rado će dati i privredne povlastice.

U ljeto1944. sovjeti su raznim kanalima uticali na Tita. Staljin je tražio da ne potpada pod britanski uticaj, ali i da se sa Britancima dogovori o kralju. To proizlazi iz Đilasovih susreta i razgovora sa Staljinom u junu 1944. godine.

Šubašić je stoga bio u nepovoljnom položaju u pregovorima s Titom. U Šubaši ćevu vladu su uključena dva sporedna političara koja je imenovao Tito. Tito je potom potajno iščeznuo i nenajavljeno posjetio Moskvu. Uskoro je za njim otišao i Šubašić, a nakon toga su se dogovorili o formiranju zajedničke vlade. Vijest o nacrtu njihovog sporazuma navela je generala Maitlanda Wilsona na početku novembra da istakne kako je s operativnog gledišta potrebno da Britanija što prije prizna predloženu zajedničku vladu. *"Uskoro će nam biti potrebno da s Titom raspravimo o budućim operacijama u Jugoslaviji i veoma je važno da atmosfera bude što povoljnija"*. Forin ofis je odgovorio hladno i suzdržano: sporazum je u nacrtu a Šubašić je još u Moskvi.

Zajedničku vladu Saveznici su priznali tek u proljeće 1945. Šubašić je u toj vladi igrao sporednu ulogu. Na početku godine kralj Petar je na Čerčilovo ogorčenje, a možda ohrabren od OSS,[288] očajnički postavio posljednju prepreku ometajući da se sastavi namjesničko vijeće: privremeno tijelo koje bi se uspostavilo da bi se sačuvao obraz, a djelovalo bi dok monarhija ne bude i formalno ukinuta, što se u novembru 1945. i zbilo. Čerčil je Petrov otpor prilično grubo skršio.

TITO I NJEGOV ŠTAB OD DRVARA DO VISA

Prije prelaska na ostrvo Vis na Jadranu Tito i njegov štab boravili su u Drvaru. Te, spočetka 1944. godine, vrhovni komandant NOVJ-a i POJ-a je iza sebe ostavio sva nagađanja i ustaške i četničke propagande o tome ko je ta ličnost i šta se krije iza njenog imena. Sad je bio poznat i u domaćoj okupacionoj, i u međunarodnoj javnosti. O tome koliku je on zagonetku predstavljao i za samog Mihailovića ispričao je Džasper Ridli u svojoj knjizi *"Tito"*.

Naime, engleski spisatelj Džasper Ridli je na osnovu istorijskih fakata opisao situaciju koja je nastala kada je BBC prvi put spomenuo Josipa Broza i partizane. [289]

"Mihailović je nakon sastanka s Titom u jesen 1941. godine radio-vezom javio svojoj vladi u Londonu da je partizanski vođa neki komunist koji koristi lažno ime Tito. Vladini službenici, obavještajne službe i mediji u Velikoj Britaniji nagađali su ko bi taj Tito mogao biti. U početku se vjerovalo da bi on mogao biti

288 Vidi Kralj Petar II, A King's Heritage
289 Jasper Ridli, *Tito*, izdanje Mir, Novi Sad, 2000.

Lebedov,sovjetski vojni poslanik u Beogradu prije početka njemačke invazije na Jugoslaviju. Ubrzo su počele kružiti fantastične priče. Ponekad se pretpostavljalo da Tito ne postoji, već da ime predstavlja kolektivno rukovodstvo - Terorističku organizaciju Treće internacionale, što je u engleskom jeziku izvedeno u kraticu TITO. Druga je verzija bila da je Tito bila žena. Dugo vremena kasnije ta nagađanja će biti ispravljena u britanskim medijima. Tada su oni počeli izvještavati da je riječ o Josipu Brozu, živom revolucionaru, muškarcu. Ali, to je Dražu ogorčilo. On je putem jugoslovenske vlade u Londonu poslao radiogram namijenjen britanskoj vladi i javnosti. Može li se jednog robijaša, kakav je Josip Broz, zavedenog u zagrebačkoj policiji pod brojem 1034, takozvanog vođu komunista, pod imenom Tito, uporediti s jugoslovenskom vojskom kao narodnim borcem? On je pljačkaš crkava, osuđenik i bravarski pomoćnik".

Druga epizoda, s Titom još dok je boravio u Drvaru, u neposrednom je odnosu sa oficirima emigarntima koji su sa Kraljevskom vladom izbjegli iz zemlje pred aprilskom okupacijom 1941. godine.

Britanska ambasada za Kraljevinu Jugoslaviju u Kairu 9. marta 1944. godine obaviještena je da je 4. marta te godine u emisiji *"Slobodne Jugoslavije"* maršal Tito objavio 24. februara protest protiv navodnog proganjanja osoblja koje se odmetnulo od oružanih snaga jugoslovenske vojske u Kairu.

Protest je izražen ovim riječima: *"Oštro protestiram protiv proganjanja jugoslovenskih vojnika, podoficira i oficira u Kairu koji su izrazili želju da se pridruže Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i bore za oslobođenje svoje domovine. Jugoslovenska izbjeglička vlada nema nikakva prava da sprečava građane Jugoslavije da se vrate u svoju domovinu. Pozivam sve one vojnike, podoficire i oficire, koji žele i sposobni su da se bore da odmah zahtijevaju da se vrate u svoju domovinu da bi se pridružili redovima NOVJ i POJ zahtijevam oslobođenje svih oficira, podoficira i vojnika zatočenih u Kairu i drugim mjestima."* Protest je potpisao vrhovni komandant NOVJ-a Maršal Tito.

Philip Broad izvještava Antoni Idna da mu se čini kako je gornji protest temelj na izvještaju radija Moskve o sadašnjim neprilikama među jugoslovenskim oružanim snagama na Srednjem istoku koji navodi na krivo mišljenje. *Prema tom izvještaju, preko 650 vojnika od 800 jugoslovenskih vojnika u Kairu i preko 200 jugoslovenskih mornara u Aleksandriji, izrazilo je želju da se pridruži partizanskoj vojsci. Te brojke su, naravno, potpuno netočne. Priča koju je dala Moskva dalje kaže da je otpadničko osoblje uhapšeno naredbom jugoslovenske vlade i poslano u koncentracioni logor."*

Još jedna epizoda za Titova boravka u Drvaru, prije nego što će sa svojim štabom i rukovodećim organima NOP-a preći na Vis i britansko obezbjeđenje, tiče se Randolfa Čerčila, sina premijera Vinstona Čerčila. Evo kako je to što se zbilo 25. maja 1944. godine opisao "List Osme armije" Velike Britanije rođendana maršala Tita. *"Randolf Čerčil u zapanjujućoj avanturi. PADOBRANCI NAPALI TITOV ŠTAB. Jugoslovenski maršal se spasao."* To su nadnaslov, naslov i podnaslov informacije o desantu izvršenom na Drvar 25.

maja 1944. godine. Donosi ga *"List Osme armije"* u ponedjeljak, 5. juna iste godine. Uz tu informaciju su i prilozi: *"Saveznici ušli u Rim. Peta armija na području grada".* Tekst informacije o desantu glasi; *"Njemački padobranci, uz podršku pješadije koja je stigla jedrilicama navalili su i zauzeli bosanski štab Maršala Tita u Jugoslaviji. To se zbilo 25. maja, međutim, nisu uspjeli da zarobe jugoslovenskog vođu. Ovo je objavljeno juče u Bariju, saznajemo iz dopisa Asošijeted presa... Tito se povukao prema planinama, sa praktično svim savezničkim oficirima pridodatim njegovom štabu. Među njima je bio i major Randolf Čerčil, sin predsjednika vlade".*[290]

FACE TO FACE:
TITO-ŠUBAŠIĆ NA VISU SREDINOM JUNA 1944.GODINE

Na Visu je bilo sjedište Vrhovnog štaba, Predsjedništva AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a) i savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu.[291]

U tom mjestu su od 14. do 16. juna 1944. godine vođeni razgovori između rukovodstva nove Jugoslavije i novoimenovanog predsjednika kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića. Na čelo vlade on je došao 1. juna te godine. Umjesto vladinih službenika i stručnjaka on je svoj kabinet sastavio od stranačkih političara. U taj kabinet nije uključio ni jednog političara koji bi zastupao srpske političke stranke ili generala Mihailovića. Ovog potonjeg je odstranio iz vlade, sa mjesta ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Glavni cilj toga kabineta i njegovog sastava je da dođe do sporazuma Tito-Šubašić o spajanju vlade u izbjeglištvu s partizanskom privremenom vladom - Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije. Kad je 7. marta 1945. godine sastavljena vlada

---

290 Prema knjizi: Zoran Udovičić i Majo Topolovac, *S one strane Jadrana - Denis Džonston na Visu 1944.*, Tragom prvog zvučnog dokumenta u okupiranoj Evropi, izd. Media plan institut Sarajevo, drugo izdanje, 203.

291 To je bilo vrijeme postanka prve zvučne slike u okupiranoj Evropi. Bilo je to u izvedbi BBC-a i njenih novinara koji su boravili na oslobođenoj teritoriji u Jugoslaviji. U arhivima BBC-a u Londonu nalazi se nekoliko ploča sa vrlo interesantnim materijalom snimljenim među partizanima u okupiranoj Jugoslaviji. I u toj radijskoj kući tvrde da je to u pravom smislu riječi istoriski dokument i da je to prva zvučna slika koju je snimao novinar Londonskog radija Denis Džonston u okupiranoj Evropi. To su četiri ploče snimljene mobilnim uređajima. Na snimku su opisi reportera Denisa Džonstona, razgovori sa partizanima, dvije poruke saveznicima i nekoliko izvanredno kvalitetnih snimaka partizanskih pjesama.Ukupno 12 minuta. Ta je reportaža emitovana na Radio-Londonu. Snimci sa Visa su jedina poznata radiofonska svjedočanstva snimljena u toku rata na tlu Jugoslavije. Emitovana je 27. marta 1944. godine u 20 sati i 45 minuta neposredno prije govora britanskog premijera Vinstona Čerčila u okviru glavnog programa britanskog radija BBC. Slušaoce je kroz emisiju vodio u to vrijeme najpoznatiji radio-spiker Britanije svih vremena Džon Sneg. Zoran Udovičić i Majo Topalovac *Tragom prvog zvučnog dokumenta u okupiranoj Evropi, S one strane Jadrana,* Denis Džonston na Visu, Media plan institut Sarajevo, 2003.

ona emigrantska je prestala postojati. Time je prekinuto dugo razdoblje srpske dominacije i u tom kabinetu i saveza s Mihailovićem i njegovim četnicima.

Na Vis je Šubašić došao u pratnji britanskog ambasadora R. Stivensona. U razgovorima je traženo da se NKOJ fuzioniše sa kraljevskom vladom, da NOP prizna kralja za vrhovnog komandanta te da NOVJ sarađuje sa kraljevskom jugoslovenskom vojskom u otadžbini zapravo sa četnicima. Te zahtjeve je odbilo rukovodstvo nove Jugoslavije. U toku pregovora pri teškom natezanju dviju delegacija, šef vojne misije SSSR-a general Kornjejev uručio je Šubašiću netom prispjelu poruku narodnog komesara inostranih oslova V. M. Molotova. Poruka je datirana 15. juna 1944. godine. S njom je Kornjejev prethodno upoznato Tita. U Molotovljevoj poruci je pisalo da je Draža, zajedno sa Pavelićem i Nedićem, svrstan u *"plaćenike i izdajice jugoslovenskog naroda"*. Poručeno je da će sovjetska vlada podržati Šubašića ukoliko se sporazumije *"sa Maršalom Titom, koji je već postigao značajne uspjehe u ujedinjavanju naroda Jugoslavije i koji posjeduje zaista stvarne snage u zemlji"*.[292]

Poruka je, kako se smatra, *"omekšala"* dr. Ivana Šubašića. On je sa Titom sutradan, 16. juna 1944. godine, postigao sporazum, kojim britanska vlada nije bila zadovoljna. Smatrala je da je Šubašić previše bio popustljiv Titu. Time je NOP stekao međunarodnu legitimnost. U isto vrijeme je taj sporazum predstavljao slom jugoslovenskih političara u emigraciji. Najteži poraz - politički, vojni, moralni doživio je Mihailović. Uskoro će ga dotući njegov vrhovni komandant kralj Petar II. Kralj je najprije u avgustu raspustio Vrhovnu komandu u zemlji, Dražu smijenio sa dužnosti načelnika štaba. U svom govoru 12. septembra1944. godine preko Radio-Londona poručio: *"... U ovim sudbonosnim i za Jugoslaviju velikim danima, kada pobedničke armije Sovjetskog Saveza stoje na našoj granici s jedne strane, a američke i britanske s druge strane, kada je dan naše slobode u punom svanuću, pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedinite i pristupite narodnooslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom"*.[293]

Potpisivanjem na Visu sporazuma s Titom 16. juna 1944. godine dr. Ivan Šubašić je, u svojstvu predsjednika kraljevske vlade, priznao i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a: federativno uređenje Jugoslavije, priznajje NOVJ pod komandom maršala Tita, preuzeo obavezu da objavi deklaraciju o priznavanju nacionalnih i demokratskih tekovina NOB-e, saglasio se sa neophodnošću jačanja borbenih napora naroda protiv okupatora, te osudio saradnike okupacionih sila kao neprijatelje. NKOJ se obavezao da radi na stvaranju jedinstvenog državnog predstavništva, odnosno vlade. Dogovoreno je da se pitanje monarhije ne pokreće do oslobođenja zemlje. Predviđeno je da nakon svršetka rata narod na izborima odluči o obliku vladavine u Jugoslaviji.[294]

292 Dokumenti i materijali, dok. 329, str. 446.
293 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 4, Prilog i.
294 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978.*, Nolit, Beograd, 1981., 330-351.

POLOŽAJ KRALJA PETRA U MEĐUNARODNIM PREGOVORIMA

Čerčil je rekao o kralju 22. februara 1944.: *"Kakav je onda položaj kralja Petra i jugoslovenske kraljevske vlade u Kairu? Kralj Petar je kao sedamnaestogodišnji dječak pobjegao iz pandži kraljevskog namjesnika i s novom jugoslovenskom kraljevskom vladom našao zaklon u našoj zemlji. Ne možemo se nikako odvojiti od njega. On je bez sumnje izgubio u očima partizana zbog veze njegove vlade s generalom Mihailovićem i njegovim komandantima. Ovdje, na ovim otocima, privrženi smo principu monarhije i osjetili smo mnoge blagoslove ustavne monarhije, ali ne namjeravamo nametnuti svoje ideale narodu bilo koje zemlje. Grčka, Jugoslavija, Italija - sve će biti savršeno slobodne da odluče koji će oblik vlade uzeti, što se tiče nas, onda kad se volja naroda mogla čuti pod uvjetima relativnog mira. U međuvremenu je situacija donešto komplicirana i nadam se da Dom ima povjerenja u mene da ću, sarađujući s vrlo poštovanim prijateljem državnim sekretarom vanjskih poslova, riješiti tu situaciju koliko god se bude moglo, sporazumno s našim ruskim saveznicima i saveznicima iz Sjedinjenih Država, a obje te države, drago mi je da to mogu reći, sada šalju misije maršalu Titu."*

Kad je kralj, nakon bjekstva iz zemlje u junu 1941. godine, stigao u Englesku Forin ofis ga je poslao na studij u Cambridge. Nastojao ga je osloboditi uzda kojima ga je držala njegova majka. Uredio je da stekne i vojnu obuku u RAF-u. Zamolio je i kralja Đuru VI da ga uzme pod svoje okrilje i da mu daje dobre savjete. Uprkos tome, kralj je ostao pod potpunim uticajem male skupine srpskih oficira, koji su imali veliku moć u jugoslovenskim poslovima. Bio je pod njihovim uticajem dok mu Britanci nisu dopustili da se oženi u proljeće 1944. godine ali je odmah nakon toga pao pod uticaj svoje grčke punice. Svi koji su ga poznavali pričali su da je nedovoljno zreo za svoje godine i da se slaže sa svakim ko s njim u datom trenutku razgovara. Rendel je u avgustu 1943. godine napisao kako kraljeva nepostojanost i neodgovornost imaju takve razmjere da to zabrinjava. Elizabet Barker smatra zagonetkom i misterijem kako je uopće Forin ofisu i Čerčilu ikada moglo pasti na pamet da bi Petar mogao izlaziti nakraj s Titom: *"Da je kralj kojim slučajem ipak došao u Jugoslaviju, vjerovatno bi ga Tito odmah smotao i zavladaa njime"*.[295] Forin ofis je vjerovao da će Britanija moći preko kralja uticati donekle na stanje u poslijeratnoj Jugoslaviji. To je bio ključ njegovog rezonovanja. I taj ofis je bio pod uticajem vlastite odlučnosti da čvrsto drži kormilo vanjske politike u sukobu s mnogostrukim pritiscima SOE, vojske i Čerčila. Dalekoročna politika Forin ofisa je da se u poslijeratnoj Jugoslaviji učvrsti britanski uticaj kao protuteža prijetnji od sovjetske dominacije. Howard je 1. januara 1943. godine zabilježio: *"Vodeći računa upravo o toj (ruskoj opasnosti, a ne potaknuti pretjeranom ljubavlju za Mihailovića) zaključili smo nedavno... da i dalje moramo podržavati Mihailovića i jugoslovensku vladu"*.

295 Eleonora Barker, Isto.

Duže od godinu dana, počev od januara 1944. godine, živo su prisutna politička natezanja između Čerčila i Tita o povratku kralja Petra II u Jugoslaviju. Titu je tada dato u izgled političko priznanje kod Saveznika jedino ako bude djelovao sporazumno sa kraljem. Britanski premijer je insistirao da se Tito što prije sastane sa suverenom. Tražio je da se kralj vrati u zemlju. Petar II bi svojim dolaskom u Jugoslaviju obrazovao vladu u kojoj bi se našli i predstavnici NOP-a. Titovim sporazumom sa kraljem bio bi odstranjen Draža Mihailović sa javne političke scene u zemlji.

Tito je taj britanski politički kurs shvatio kao pitanje od prvorazrednog strategijskog značaja. Smatrao je da su u pitanju očuvanje plodova narodnooslobodilačke borbe. Stoga je u prepisci sa Čerčilom isticao da se mora do kraja ispoštovati odluka AVNOJ-a kojom je zabranjen povratak kralja u zemlju tokom rata. *"...Saradnja sa kraljem naišla bi na negativan odjek u Hrvata, Slovenaca i Makedonaca... i pokolebalo bi borbeni moral naše vojske..."*[296] To Josip Broz piše Čerčilu 9. februara 1944. godine. Njemu naruku išli su i stavovi Randolfa Čerčila, sina britanskog premijera. On je bio šef britanske vojne misije pri Glavnom štabu NOP-a Hrvatske. Čerčilov sin je, izvještavajući vladu svoga oca, pisao; *"Svima koji nisu Srbi obitelj Karađorđevića je simbol srpske hegemonije i ugnjetavanja"*. Mišljenje Randolfa Čerčila potvrdio je i šef britanske Vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a i POJ-a Maklejn. *"Povratak kralja Petra izazvao bi pobune i nemire u svim dijelovima zemlje i da je zato nemoguć"*.[297]

Vodstvo NOP-a podržalo je sovjetski državni vrh. Tito je posredstvom Georgi Dimitrova zatražio stav rukovodostva SSSR-a i lično Staljina. Smatrao je da planovi britanske vlade prema Jugoslaviji i povratku kralja Petra u zemlju iziskuju jasan stav sovjetskih zvaničnika. Dimitrov je odgovorio radiogramom 9. februara 1944. da sovjetsko rukovodstvo smatra da jugoslovenska izbjeglička vlada treba *"da bude eliminisana, uključujući i Dražu Mihailovića"*. Dimitrov uz to kaže da Nacionalni komitet kao *"Vlada AVNOJ-a treba da bude priznata od strane Engleza i drugih saveznika kao jedina vlada Jugoslavije, pri čemu kralj treba da se potčini zakonima AVNOJ-a"*. Staljin je o stavu SSSR-a prema jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi obavijestio britanskog premijera Čerčila posebnom porukom upućenom 23. marta 1944. godine.[298] Tom porukom se daje podrška sovjetske vlade Titu i vodstvu NOP-a.

296 Dokumenti i materijali, str. 87.
297 Dokumenti i materijali, str. 204 i 387.
298 Dokumenti i materijali, str. 364 i 867.

DRAŽA NA KLIZAVICI - DVA RJEŠENJA ZA DRAŽU

Da li iza Mihailovića stoji čitav srpski narod? Je li borba partizana protiv četnika istovremeno i borba protiv srpskog naroda? Premda su Britanci na ta pitanja davali negativne odgovore, ona su uključivši i kralja bila predmet razgovora između delegacija Tita i Šubašića na Visu 18. i 19. avgusta 1944. godine. O tom susretu i razgovorima piše *"Bilten"* delegacije Jugoslovenske izbjegličke vlade u Italiji od 21. avgusta 1944.[299]

"U delegaciji su, uz dr. Ivana Šubašića, bili Sava Kosanović i dr. Izidor Cankar. Konferisali su sa Titom i predstavnicima AVNOJ-a. U okolici Šubašića, navodi se u Biltenu, postojale su dve tendencije u pogledu rešavanja jugoslovenske krize. Jedna od njih je išla za tim da se traži sporazum između dve zakrvljene stranke u zemlji pa pošto je već uspostavljen kontakt sa Titom da se potraži dodir sa Mihailovićem. Ova grupa, u kojoj su glavni predstavnici Hrvati H. S. S., naročito je podvlačila činjenicu da se iza Draže Mihailovića nalazi okupljen čitav srpski narod, pa bi odbijanjem sporazuma sa Dražom bila kompromitovana nastojanja za traženje jedne nove osnove zajedničkog života Srba i Hrvata. Druga grupa tvrdi da iza Draže Mihailovića ne stoji Srpski narod, da se građanski rat ne može izbeći, nego da se on može samo skratiti što obilnijim pomaganjem Titove vojske kako bi mogla u što kraćem vremenu uništiti snage Draže Mihailovića. U toj grupi je naročito nepomirljiv ministar Savica Kosanović, koji ne samo osporava da je srpski narod okupljen oko Draže Mihailovića, nego kvalifikuje Mihailovića i njegov pokret kao najveću sramotu u istoriji Srpskog naroda. On traži da partizanska ekspedicija na Srbiju pomogne svim sredstvima koja stoje vladi na raspolaganju kako bi se što pre uništile 'Mihailovićeve bande'.

Na Visu je pobedila, na veliku nesreću našeg naroda i naše Otadžbine, ova teža o uništenju Mihailovićeve vojske. Tome je opet mnogo doprinelo prisustvo i neobuzdanamržnja ministra Kosanovića. Posle dva dana razgovora u kojima je imalo da se prebrodi mnogo teškoća, ministar Šubašić je pristao da izda u ime kraljevske vlade jednu proklamaciju na narod u kojoj poziva sav narod da se podredi volji i komandi maršala Tita i preti onima, koji odbiju da to učine.

U toj proklamaciji kraljevska vlada stavila je sebe u otvoren neprijateljski stav prema JVUO, kojoj je na čelu DM još i sada načelnik štaba VK. Šubašić je ipak odbio da u proklamaciji lično apostrofira i osudi DM, pa je stoga propao pokušaj da se izda zajednička deklaracija koju bi potpisao i maršal Tito zajedno sa ministrom predsednikom Šubašićem. Zbog toga će se danas ili sutra umesto jedne zajedničke proklamacije izdati dve, jer će drugu proklamaciju u kojoj se bezobzirno napada DM potpisati sam Tito."

Deset dana nakon sporazuma Tito-Šubašić kralj Petar II je 29. avgusta izdao ukaz o razrešenju Mihailovića dužnosti načelnika štaba Vrhovne ko-

299 VII, AEV, k. 348, reg. br. 7/1-2.

mande JVUO. Ukaz je donio po milosti Božjoj i volji narodnoj. Na prijedlog predsjednika Ministarskog savjeta, ministra inostranih poslova i ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dr. Ivana Šubašića ukaz je objavljen u *"Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije"*.[300] Mihailović je ukazom kralja Petra imenovan za načelnika štaba Vrhovne komande JVUO ukazom od 10. juna 1942. godine.[301]

Kralj je 11. septembra 1944. godine imenovao divizijskog generala u penziji Borisava Ristića za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Tako je dr. Ivan Šubašić tada ostao predsjednik Ministarskog savjeta i ministar inostranih poslova.

"VLADA NI JUGOSLOVENSKA NI KRALJEVSKA VEĆ ZAKRPA NA RUSKO-ENGLESKOM SAVEZU"

I *"drvljem i kamenjem"*, što bi se reklo u narodu, bacali su se četnici na Čerčila i njegovu politiku podrške partizanima. To pokazuje i već predočeni uvodni citat iz njihovog jednog od mnogorojnih letaka. Uprkos tome, *"za britanskog premijera i saveznike antihitlerovske koalicije partizanski pokret je postao oružana snaga koja u okupiranoj Jugoslaviji ratuje protiv sila Osovine. I Čerčilu, i britanskoj vladi, kao i stvari borbe Saveznika, odgovaralo je formiranje nove jugoslovenske vlade koja će biti u interesu oslobodilačke vojske u zemlji i antihitlerovskih saveznika. U njoj je unaprijed izbačeno mjesto za Dražu Mihailovića kao vojnog ministra. U tu svrhu je formirana Šubašićeva vlada"*.

Prethodni citat je iz glasila NOP-a i njegove NOVJ koji su od Britanaca primali materijalnu i drugu pomoć. Zatim je, devet mjeseci nakon Šubašićeve, 7. marta 1945. godine obrazovana jedinstvena jugoslovenska vlada pod Titovim predsjedništvom. Nastala je fuzijom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i Šubašićeve vlade u emigraciji. Novu vladu priznala su i velika trojica na Konferenciji u Jalti.

S terena, gotovo sa svih strana, u Dražin štab su stizali izrazi zabrinutosti: Ko je Šubašić i šta znači njegov dolazak na čelo vlade? Mihailović je uzvratio pomalo i nezvaničnom porukom, sa ogradom. *"Centralni nacionalni komitet rešiće za koji dan kakav će se stav zauzeti."* Dok on ne bude donio svoje odluke, general je naložio *'da se saopšti trupama i narodu sledeće:*

Prvo: Da je ovo izraz nužne britanske politike.

Drugo: Da vojska ostaje verna Kralju i nacionalnim idealima bez obzira šta se u inostranstvu radi.

300 Br. 20, ratno izdanje, London, 25. oktobra 1944 (Arhiv VII, AEV, k. 11, reg. br. 19/1).

301 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 1, Prilog I, dok. br. 6.

Treće: Mi smo i dalje i još više nepomirljivi neprijatelji komunista.

Četvrto: Da će C.N.K. zauzeti stav sa političkog gledišta prema Šuašićevoj vladi i da će taj stav biti objavljen širom zemlje i dostavljen inostranstvu.

Peto: Da naše veze s Kraljem nisu prekinute zbog dolaska Šubašića na vlast.

Šesto: Naše veze sa saveznicima ostaju i dalje nepromenjene.[302]

Vlada pod Šubašićevim predsjedništvom stigla je na dnevni red sjednice CNK Kraljevine Jugoslavije (Centralnog nacionalnog komiteta) od 20. do 23. jula 1944. godine. *"U slobodnim srpskim planinama Jugoslavije razmotrena je situacija stvorena obrazovanjem nove Jugoslovenske vlade pod predsjedništvom dr. Ivana Šubašića. I posle svestrane diskusije u kojoj su uzeli učešća svi članovi komiteta jednoglasno se konstatuje: "Dr. Ivan Šubašić kao mandatar krune ni docnije kao prvi ministar bez obrazovane vlade nije smatrao za potrebno da stupi u dodir sa predstavnicima narodnog pokreta čije borbene snage sačinjava jugoslovenska vojska kojom komanduje đeneral Draža Mihailović".*

Centralni nacionalni komitet izražava nepokolebljivu volju naroda da zajednički sa svojim velikim saveznicima nastavi borbu za oslobođenje jugoslovenske teritorije od neprijatelja.

(2) Izražava vernost dinastiji Karađorđevića.

(3) Izražava puno poverenje đeneralu Draži Mihailoviću i pozdravlja sve predstavnike srpskih i slovenačkih političkih stranaka u emigraciji zbog odlučnog stava koji su zauzeli prilikom obrazovanja Šubašićeve vlade.

(4) Smatra za svoju dužnost da izjavi, s obzirom na okolnost pod kojom je obrazovana Šubašićeva vlada, i na njen sastav, da C.N.K. KJ nema poverenja da će ova vlada dostojno braniti i zastupati legitimne interese srpskog i slovenačkog naroda i KJ.

(5) Ograđuje se potpuno od svih njenih budućih postupaka i zadržava pravo u pogledu mera koje će smatrati da preduzme.

(6) Moli načelnika štaba Vrhovne komande da tekst ove rezolucije objavi Nj. V. Kralj.[303]

Baš kao da su bili u dosluhu sa Fotićem u SAD-u, i Draža, i Centralni nacionalni komitet su slijedili poruke i savjete svojih poklonika spolja. Odgovorili su ujedno i na upit koji je, u međuvremenu, stigao od Jovana Đonovića o tome kakav treba da bude stav jugoslovenskih državnih činovnika o govoru kralja Petra i vladi dr. Ivana Šubašića. Kakav su stav zauzeli? Svoju ogradu, umjesto pred kralja, stavili su pred Šubašićevu vladu. Nisu je priznali ni u vojnom ni u političkom vodstvu ravnogorskog pokreta. Neprihvatljiva je i za Dražu lično. Još prije nego što će biti ražalovan od ministarskog mjesta u

302 Dok. 586, XIV knj. 4, str. 523, 11. VI 1944.

303 Jovan Đonović, Veze s Dražom M. sa Srednjeg Istoka 90-91.

emigrantskoj vladi i čelne funkcije u Vrhovnoj komandi, dolazak dr. Ivana Šubašića na čelo vladinog kabineta nagnao je Dražu da se javno obrati inostranoj javnosti i narodu u otadžbini.

To Dražino obraćanje u integralnom obliku implicira i poruke kao orijentire za četničku propagandu u cjelini. Time je, u isto vrijeme, za propagandni aparat otpremljena nova instrukcija za nacionalnu propagandu. U tom obraćanju on se pozvao na Centralni nacionalni komitet. Nazvao ga je narodnim vodstvom u kojem su predstavljene političke demokratske snage. Taj komitet *"sarađuje u punoj saglasnosti sa mnom a u teškoj brizi za najviše interese naroda i države, koje najozbiljnije ugrožava ovakva vlada dr. Ivana Šubašića, bana Hrvatske, koja je izbegavala da dođe u dodir sa političkim i nacionalnim demokratskim strankama koje u zemlji predstavljaju ogromnu većinu na koje se oslanja naša oružana snaga, na vanrednom zasedanju od 20. do 23. jula o. g. u slobodnim planinama našim, uzeo sam u razmatranje novostvorenu situaciju, pa se jednoglasno ogradio od svih akata vlade dr. Šubašića, smatrajući da je ona po svom sastavu i po svojoj politici jednako štetna po srpski narod i po hrvatski i po slovenački narod i najavio punu slobodu akcije prema njoj. Izražavajući vernost Kralju, narodnoj Dinastiji Karađorđevića, Centralni nacionalni komitet preuzima sve mere potrebne za zaštitu narodnih i državnih interesa. "Sa ovom odlukom saglasan sam i ja i sve borbene snage pod mojom komandom. Zato pozivam na jedinstvo i ujedinjenje svih snaga sa našim moćnim saveznicima da slomimo poslednji otpor neprijatelja. Obrazovanjem ove vlade sa saveznicima nisu niukoliko izmenjeni naši odnosi, a i mi se borimo za velika načela slobode za koje se bore i ostali ujedinjeni narodi".*

FABRIKOVANJE OBMANA NAMIJENJENIH NAJŠIROJ JAVNOSTI

Tim istupanjem i čitanjem deklaracije predstavljeno je tobožnje jedinstvo u vrhu ravnogorskog pokreta kao i u vojnim jedinicama. Kakvo je bilo stvarno stanje sa tim jedinstvom i kako su primljene vijesti o formiranju Šubašićeve vlade, posebno o njegovom sporazumu sa Titom, teško je vidjeti iz javno publikovanih četničkih letaka i proglasa. Šta u to vrijeme donose pisani oblici te propagande? Ona je išla ukorak sa iskazanim stavovima svog vodstva, a usmjerena je na obmanu one javnosti do koje je dosezala.

Ona *"proizvodi "nove" dokaze da Engleska nipošto ne napušta kralja, koji će "opet da sedne na presto još veće, moćnije i sretnije Jugoslavije". Ta zemlja "ostaje do kraja sa našom Dinastijom',* dok je sporazum *"Tito-Šubašić"samo trice i kučine", da ne treba "da nas zabrinjuju kojekakvi sastanci naših protivnika".* I dalje učvršćuje *"veru u pobedu".*

"Mnogo je važnije što je engleski kralj Đorđe VI kao vladar velikog britanskog carstva kumovao našem Kralju na venčanju. Šta to znači? To znači da je engleski Kralj hteo da posvedoči javno pred celim svetom da će On i njegova vlada i njegova država i njegov narod ostati do kraja verni obavezama, koje su preuzeli prema Kralju Petru i da Ga neće napustiti, nego se svim silama starati da naš Kralj opet sedne na presto još veće, moćnije i sretnije Jugoslavije, nego što je bila ona ranije. Kad to ne bi bilo tako, zar bi ikad engleska vlada dozvolila da se njen vladar veže s našim, koji nema ni zemlje ni prestola, ni vlasti, ni naroda, ni prijatelja/. Zaista ne bi. Zbog toga ovo je jasan i neoboriv dokaz pred celim svetom da Engleska ostaje do kraja sa našom Dinastijom i da u našoj zemlji neće gospodariti ni nekakav Moše, ni terorističke bande sa Titom na čelu, ni prevrtljivi Ribari, ni izdajnički Smodlake, ni ostala šarena kompanija, pa ma s kim se oni sada sastajali, dogovarali i sporazumevali; nego će gospodariti samo Kralj Petar sa svojim narodom i svojom nacionalnom vladom. Ovo je neoboriva istina, a sve drugo samo su trice i kučine.

Zbog svega toga ne treba ni malo da nas zabrinjuju kojekakvi sastanci naših protivnika, ni njihova dreka, ni lažna propaganda. Mi znamo svoj put - kao što u početku rekosmo - i ništa nas sa njega ne može da skrene. Pobeda je naša, jer Bog i Pravda su na našoj strani, a ne zaboravimo da je Bog najveći pomoćnik i najbolji saveznik. Bez njega su ništavni svi ljudski računi i sva njihova preduzeća!. Imajmo poverenja SAMO U BOGA I KRALJA SVOGA!"

STAVOVI SAVEZNIKA KAO "POLITIČKE SPLETKE", "DIPLOMATSKI MANEVRI I MARIFETLUCI" I "TRENUTNE DOSKOČICE"

Još prije formalnog ujedinjenja dviju vlada - one u emigraciji i Titove u Jugoslaviji - četnički pokret i njegova propaganda nisu priznavale ni jednu ni drugu. Prvu su proglasili *"ličnom vladom gospodina Čerčila"*, došla je na vlast protiv volje kralja i naroda, pa i njene odluke nisu važeće ni za monarha ni za narod u otadžbini. Nije ni jugoslovenska ni kraljevska *"već zakrpa na rusko-engleskom savezu"*. Uzdali su se u kralja i vojsku, u nepostojeći nacionalni blok *"svih srpskih, hrvatskih i slovenačkih političara"* u inostranstvu. Među protivnicima u inostranstvu uz Tita je i Čerčil.

Njima kao da nije jasno da su četnici odbačeni od britanske vlade kao moćnog zaštitnika i pomagača. Tom svom zaštitniku su imali da zahvale kako za svoj položaj u zemlji, tako i za ime antifašističkog borca koje su dugo bez pokrića nosili u savezničkim zemljama.[304]

304 Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u II svjetskom ratu.*

Stoga, valjda, i preporučuju *"mirno gledanje u budućnost"* u situaciji kada im je maltene svako okrenuo leđa. Ono što su javno govorili i pisali Mihailović i vodstvo su se uljuljkivali u bezizglednoj nadi: da će se raspasti antihitlerovski savez. Računali su da će u njegovom raspadu naći svoj spas.[305]

Tu je nadu pothranjivala i njihova propaganda. U tome će ona istrajavati sve dok su ostaci četničkih jedinica, razbijenih u male grupe, nastavljali borbu na izdisaju. Vodili su je uz pomoć jataka u bosanskim i hercegovačkim planinama, ubijali predstavnike organa novoorganizovane vlasti, da bi na kraju bili pohvatani, osuđeni ili likvidirai. Ni tada četnička propaganda nije umukla. Zasnovana na nacionalističkoj političkoj ideologiji četništva i velikosrpskom projektu prešla je u stanje pritajene ilegalnosti. U zemlji više nije imala uslova za djelovanje. Transparentnije je bitisala u nekim inostranim zemljama nakon završetka Drugog svjetskog rata.

U njoj se može vidjeti težak položaj četništva kojem je prijetio nestanak. Propagandni aparat, od Centralnog nacionalnog komiteta kao vrha i instruktivnog ishodišta te djelatnosti u četničkom pokretu, do povjerenika i referenata u štabovima, komandama i četničkim područjima, sve više je gubio tlo pod nogama. Bezdan je postajao sve dublji kako se bližio kraj rata i u njemu sve očigledniji krah vojnih i političkih ambicija i snaga ravnogorskog pokreta i njegove ideologije. Njihova proizvodnja iluzija je sve dublje tonula u beznađe neminovnog poraza. Posebno otkako su zemlje antihitlerovske koalicije, naročito Britanci i Amerikanci, stali da se distaniciraju od Mihailovića i ravnogorskog pokreta, te da otvoreno podržavaju NOP i maršala Tita. Beznađe, često prožeto panikom i odsustvom smisla za realnost, sve više se iskazuje u pisanim oblicima propagande i sistemu njenog usmenog prenošenja.

Sporazum Tito-Subašić je izazvao pravu pometnju među njima. Angloamerikanci su taj sporazum obilježili bacanjem letaka iz aviona. Na lecima su portreti predsjednika kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića i maršala Tita. Pronijeli su se glasovi da su taj letak izdale četničke vlasti. Te letke i vijesti koje su ih pratile izazvale su promptno reagovanje. Izvršeno je *"Na položaju (jula) 1944.* kako je napisano, sa potpisom *"Oblasnog Četničkog Nacionalno-prosvetnog odbora"* i parolom *"S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu"*. Najhitnije je upućen karakterističan dopis *"svim nacionalnim poverenicima Dinar. Četn. oblasti"*.

Svim nacionalnim povjerenicima skrenuta je pažnja *"da ovo objašnjenje pročitaju obavezno i neizostavno prvom prilikom, a po mogućstvu čim pre, svim borcima pred strojem, a narodu i omladini na zboru"*. Taj dopis su nacionalni povjerenici nazvali letkom. On je, u stvari, odgovor na zahtjeve s terena upućene u vezi "sa letcima koji su uneli zabunu i pometnju u narod". Hitno je zatraženo od nadležnih viših organa četničke vlasti da "sa naše strane izdaju jedan letak, koji bi narodu objasnio celu stvar i umirio ga". Sam sadržaj ovog povjerljivog dopisa - letka otkriva uzroke nemira.

---

305 E. Redžić, Isto.

"Zabuna i pometnja" je nastala *"povodom bacanja letaka od strane Angloamerikanaca, u kojima se donosi slika pretsednika Kraljevske vlade u Kairu Dr. Ivana Subašića i vođe komunističkog pokreta na Balkanu i Vrhovnog komandanta narodno-ubilačke vojske, bravara Josipa Broza-Tita, i u kojima se govori o nekakvom sporazumu, koji je tobože postignut između ova dva predstavnika".*

Viši organi četničke vlasti *"ne mogu izdati takav letak"* i to *"iz razumljivih razloga, koje će svak razumeti bez sadanje delikatne situacije u kojoj se nalazimo, ali nac. poverenici mogu i dužni su da sazovu narod na zbor i da mu objasne:*

a) da je propaganda obaveštajne službe angloamerikanske i komunističko-partizanske u našoj zemlji apsolutno lažna i tendenciozna, pa prema tome mi ne možemo i ne smemo da verujemo svemu onome onako, kako nam i što nam oni prikazuju, naročito u navedenom slučaju, gde je i sama slika Titova lažna i izmišljena, jer prema drugim verodostojnim slikama koje imamo, Tito nije ni izdaleka onakav, kako su ga naslikali Angloamerikanci. Iz toga dade se zaključiti, da on nije ni bio sa Dr. Šubašićem i da je i sam sporazum izmišljen kao i slika;

b) Ako pretpostavimo da su se oni čak i sastali, pa i neki sporazum potpisali, to nas ipak ne sme ni malo da zbunjuje pre svega zbog toga: što se to sve radi po naređenju engleskih vlasti i to su samo diplomatske majstorije, trikovi, forme i doskočice, a stvar će posle oslobođenja sasvim drukčije izgledati, pa prema tome to nije ni obavezno za nas.

Mi znamo svoj put i s tim putem mi moramo nepokolebljivo da produžimo bez obzira na bilo kakve političke i diplomatske manevre, spletke i planove angloameričkih i sovjetskih vlastodržaca; a treba da znamo i to: da mi u svojoj zemlji imamo vladu nacionalnu od najboljih, najpoštenijih i najsposobnijih ljudi, koji će preuzeti državne i narodne poslove istog časa, kad se Kralj vrati u Otadžbinu. Sve druge vlade prestaće da postoje, a tada i sami Angloamerikanci promeniće svoje držanje prema nama i prilagoditi se našim narodnim potrebama i interesima. To naš narod treba da zna i veruje i neka ga zato ništa ne zbunjuje i ne uznemiruje.

Nije važno, dakle, što se Tito sastao sa Šubašićem, ako se uopšte i sastao. Mnogo je važnije što se naš mladi Kralj Petar II sastao sa Vilsonom, glavnim komandantom savezničke vojske na Istoku; a ranije sa Ruzveltom, pretsednikom Sjed. Američkih Država i nedavno sa engleskim kraljem Đorđem VI i vodećim engleskim političarima i državnicima, kao što su Čerčil, Idn i dr., s kojima niti se sastao, niti će se ikada sastati hrvatski pustolov i robijaš Josip Broz-Tito".

Nije prvi put da ta propaganda, određene poteze, stavove i gledanja savezničkih zemalja suprotno gledanjima vodstva ravnogorskog pokreta proglašava trenutnim *"marifetlucima"*, *"trikovima"*,*"formama"*, *"spletkama"* i *"doskočicama"* političkim i diplomatskim manevrima Britanaca i Amerikanaca. To oni čine iz različitih razloga: nekad *"da se Sovjeti ne dosjete"*, katkad sticajem neobičnih okolnosti koje su izvan njihove volje itd. Uvijek je to pratilo uvjeravanje da su *"oni uz nas i našu stvar"*, da oni neće dopustiti da u Jugoslaviji

zavlada komunizam, da će *"posle oslobođenja sasvim drukčije izgledati"*. A tada će i Angloamerikanci *"promeniti svoje držanje prema nama"*.

To je i način na koji su u četničkom pokretu računali da neutraliziraju postignuti sporazum Tito-Šubašić, pa i letke kojim ti isti Angloamerikanci čine narodu dostupnim sadržaj toga sporazuma.

KO SKRIVA ISTINU OD NARODA?

"U jednoj kući ne mogu biti dva gospodara: Tito je priznao suverenitet Kralja Petra Drugog, a članovi AVNOj-a polažu zakletvu vernosti Kralju".

Treba se snaći u novim prilikama. Nešto izmisliti. I preko noći priznati ono što je do juče bilo tabu-tema i predmet smrtnih osuda. Tako četnički leci govore o partizanima i njihovim komesarima nakon sporazuma Tito-Šubašić. Obraćaju se njima a govore, zapravo, sebi. I izmislili su, snašli se. Napisali i objavili da je Tito *"priznao suverenitet kralja, koji predstavlja jedinu legalnu vlast"*,da *"članovi AVNOJ-a polažu zakletvu vernosti kralju da se "sva istina o najnovijim događajima sakriva od naroda"*.

"Tito je najzad priznao suverenitet Kralja Petra Drugog. U jednoj kući ne mogu biti dva gospodara. Veliki saveznici još su jednom pokazali da priznaju jedino legalnu vlast jugoslovenskog Vladara".

To su riječi iz letka pod naslovom *"Zašto šute?"* One taj svoj očigledni poraz proglašavaju zakasnjelom satisfakcijom četnicima. Kažu da je time AVNOJ, čak, priznao, suverenitet kralja Petra II. Vlastito iznenađenje sporazumom prebacuju protivničkoj strani. Svoju prenerazenost i šutnju - drugome. Istinu prisvajaju sebi.

"Članovi AVNOJ-a, koji sarađuju sa predsjednikom Šubašićem, polažu zakletvu vjernosti Kralju Petru Drugom. Stotine hiljada nevinih žrtava koje su ostale vjerne zakletvi i koje su pale samo zbog te vjernosti od krvavih ruku ideoloških protivnika, na tužan način prekasno dobijaju satisfakciju. Legalna vlast i svetinja zakletve opet je priznata, i to čak i od onih koji su je do jučer nemilosrdno gazili.

Istina o pravom značenju sporazuma između dr. Subašića i Tita prodire i u narodne slojeve koji su pod grubim nadzorom političkih komesara. Mnogima nije dozvoljavano da čuju čak i ono što je radio 'Slobodna Jugoslavija' javljao. Pokušava se još uvijek sakriti svu istinu o najnovijim događajima, jer su oni primorali mnoge ekstremiste da sasvim okrenu list.Nije lako preko noći priznati za suverena onoga koji je do jučer bio predmet najgorih klevetanja, prijetnji i nebrojenih smrtnih osuda. Treba se snaći u novim prilikama. Treba nešto izmisliti kako bi poslije svega ipak ostao na snazi autoritet naših politkoma i njihove propagandne mašinerije. Eto, zato u posljednje vrijeme vlada grobna šutnja u politici naših vo-

dećih partizanskih krugova povodom sporazuma Dr. Subašić-Tito. Kada se snađu poslije prvog iznenađenja, poslije priznanja Kraljeve suverene vlasti, vjerojatno će progovoriti razni urednici naših listova i govornici na našim zborovima.

Svjetska javnost sa zadovoljstvom ističe činjenicu da su se jugoslovenski ljevičarski ekstremisti znatno urazumili priznajući autoritet Monarha i ima izgleda da se ide sve većim demokratskim slobodama. Treba očekivati da će se popraviti i domaći uzurpatori, makar u toliko što neće, kao dosad, naturati svim sredstvima svoju volju našem ljudstvu ovde, već će ga pustiti da se slobodno i demokratski izjasni o svojim pogledima na rješavanje svih pitanja naše zajednice ovde, kao i na pitanje sudbine naroda.

Naši politički upravljači i znaju i vole da govore, pa se sada očekuje da progovore neku riječ o posljednjim velikim događajima i o našim slobodama. Metode sakrivanja istine, naročito sloboda riječi i zbora "Pustite, gospodo komesari, da sam narod odlučuje o svom životu, jer je narod posvjedočio svojim žrtvama i odlučnošću da je zreo za samostalan život. I da ne voli ni ular ni lance."

Sad se, po četničkoj propagandi, kralj ponovo solidarisao s Mihailovićem. *"Naglasili smo u našem prošlom izlaganju da je najveća vrijednost Kraljevog istupa u tom što se je solidarisao sa stavom đenerala Mihailovića. I ponovo ga legalizovao."* Onda se, u tom letku, pojednostavljeno predstavljaju protivničke strane u sukobu. One u inostranstvu, i one u zemlji. Koga četnici imaju u inostranstvu na svojoj strani? *"Mi sada imamo na jednoj strani u inostranstvu sa Kraljem, vojskom, flotom i vazduhoplovstvom Kraljevim i nacionalni blok svih srpskih, hrvatskih i slovenačkih političara od ugleda i imena".* A koga imaju u zemlji? *"U zemlji imamo nacionalnu vojsku u otadžbini, nacionalni politički komitet, kao predstavnika apsolutne većine našeg naroda i ogromnu većinu samog naroda."*

Ko je naspram njih na protivničkoj strani u inostranstvu? *"Protiv nas imamo u inostarnstvu Titove komunističke odrede vojne delegacije i gospodina Čerčila".* A u zemlji? *"U zemlji imamo protiv sebe komunističku političku vojsku Josipa Broza Tita potpomognutu II internacionalom, sovjetskim snagama u Srbiji i bandama Bugara, Arnauta i Ustaša."* Kakva je i kolika snaga na njihovoj strani? *"Konačno imamo na severnom rubu naše otadžbine tri divizije našeg najboljeg vojničkog elementa, spremnog i moralno i materijalno za skoru akciju protiv komunista. Ako pametno budemo radili politički u zemlji rukovođeni najsvetijim interesima svog naroda mi možemo da mirno u budućnost gledamo bez obzira kako će se razvijati ratni događaji.*[306]

306 *Pres Velebit* - Novinska agencija ravnogorskog pokreta.

SPORAZUM KAO "TRICE I KUČINE"

"Sporazum kao spletka angloameričkih i sovjetskih vlastodržaca"

"Ovo nije jugoslovenska ni Kraljeva vlada, ovo je privremena zakrpa na rusko-engleskom neprirodnom savezu." Je li taj sporazum Tito-Šubašić izmišljen i predstavlja li *"trice i kučine", "majstorije, trikovi, forme i doskočice", manevar i diplomatski manevar"*, spletke angloameričkih i sovjetskih vlastodržaca? Četnicima nije bilo jasno da su angloamerikancima kao svom zaštitniku imali da zahvale ime antifašističkih boraca koje su dugo bez pokrića nosili u savezničkim zemljama.

"Sadanja Šubašićeva vlada treba biti gledana iz perspektive onih Čerčilovih reči pre 8 dana: Ako se Kralj ne slaže sa našim rešenjem, mi ćemo bez obzira na to smatrati da se je Kralj sa njime složio i ići dalje. Ovo nije jugoslovenska ni Kraljeva vlada, ovo je privremena zakrpa na rusko-engleskom neprirodnom savezu. Po našem ustavu vlada parlamentarna i demokratska treba da uživa poverenje i naroda i Krune i da dolazi na vlast saglasnim pristankom oba ta ustavna faktora. Kako je došla na vlast nova Šubašićeva vlada protiv volje Kralja i protiv volje aroda, kako se u zemlji čak ne priznaje ni Tito, koji upravlja delom zemlje preko svojih partijskih komunističkih organizacija, to je ovo lično vlada gospodina Čerčila, čije odluke su nevažeće kako za Kralja tako i za narod".[307]

Umjesto vladinih službenika i stručnjaka Šubašićev kabinet je sastavljen od stranačkih političara. Formiranjem te vlade došao je kraj razdoblja srpske dominacije u tom kabinetu i saveza sa Dražom i njegovim četnicima.

"... Jugoslovenskim izbjegličkim vlastodršcima u Londonu... nikako nije jasno... da ovaj rat nije jednak prošlom svjetskom ratu... U Jugoslaviji taj rat protiv okupatora ne vode razni generali, ministri.. već sam narod, bez i protiv generala, oficira i druge izdajničke gospode... Zato oni ni jednom rečju ne spominju potrebu rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, već, naprotiv, otvoreno prete drugim narodima i kuju planove... o velikosrpskoj hegemoniji... Srpski narod je s bolom primio uvrede i neopravdane optužbe da je sukrivac svojih izroda za nacionalno ugnjetavanje ostalih naroda Jugoslavije... Takvim putem išla su i gospoda slovenački reakcionari na čelu sa Korošecem, Natlačenom, Krekom i drugima... i gospode reakcionari iz vodstva HSS-a na čelu sa Mačekom, Krnjevićem, Pernarom i dr... takvim putem išli su reakcionarni vrhovi raznih partija drugih naroda Jugoslavije..." (Tito o kraljevskoj izbjegličkoj vladi).

307 Depeša prenesena od četničke agencije "Velebit Pres" 1. II 1945.

TITO-ŠUBAŠIĆ U USTAŠKOM TISKU

Čerčil 18. VI 1944. obavještava predsjednika Ruzvelta da su se Tito i Šubašić složili o zajedničkom komunikeu koji će Tanjug objaviti poslije podne 18. juna. *Bio bih zahvalan da to dobije u mjesnoj štampi širi publicitet i toplu dobrodošlicu.*

Telegrafska agencija *"Nova Jugoslavija"* je dobila ovlaštenje da objavi sljedeću izjavu: *"Od 14. lipnja do 17. lipnja vodili su se razgovori na oslobođenom teritoriju Jugoslavije između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, maršala Josipa Broza Tita i ministra predsjednika jugoslovenske kraljevske vlade dra Šubašića. U tim diskusijama je sudjelovalo nekoliko članova Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Prezidija Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Pregovori su vođeni obostrano u duhu zajedničkih napora za jačanje oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije s ciljem postizanja najšireg jedinstva narodnih snaga. U mnogim pitanjima postignut je sporazum i zajednička saglasnost. To će bez sumnje pomoći da još više ojačaju naši odnosi sa Saveznicima i pomoći narodima Jugoslavije da što prije oslobode svoju zemlju".*

Četnici i njihove komande su šokirane ovakvim razvojem i zaokretom političke situacije i unutar zemlje i na međunarodnom planu. Ništa manje nisu bili zatečeni Nijemci i ustaška vlast u NDH. Oni su iskazivali neskriveno zadovoljstvo što je četnički pokret eliminisan kao faktor od međunarodnog značaja. To pokazuje i sporost s kojom je i četnička, i njemačka, i ustaška propaganda reagovala na sporazum Tito-Šubašić. Prvi prilog o tome u sarajevskom ustaškom dnevniku *"Novi List"* pojavio se mjesec i po nakon sporazuma- 3. avgusta 1944. godine. Taj tekst je nosio naslov *"Pad Mihailovića"*. Preuzet je iz ustaške revije *"Spremnost"*, ali to nije bio prilog iz ove redakcije. *"Spremnost"* kao *"misao i volja ustaške Hrvatske"* je, naime, prevela i prenijela članak *"Glanz und Ende eines Bandenführera"* iz organa njemačkog ministarstva propagande nedjeljnika *"Das Reich"*.

"Stvaranje nove jugoslavenske emigrantske vlade u Londonu ne znači samo po sebi događaj, s kojim bi se bilo vrijedno pozabaviti, ali ono prikazuje dugu povijest uspona Tita i njegovih partizana i pad Draže Mihailovića, kao i opadanje anglosaskog utjecaja (...) Četnici nikada nisu predstavljali neku organiziranu vojsku, nego su se sastojali od mnogobrojnih mjestnih poglavica, sa većim ili manjim brojem pristaša, koji su se često puta međusobno mrzili i izdavali, a mnogi su od njih usprkos istovjetnih političkih gledišta bili osobni neprijatelji generala Mihailovića. Ovi su ljudi paktirali ne samo s Talijanima, nego su mnogi od njih imali veze i s organizacijama u Srbiji, dok Nedić, u prosincu 1942., nije raspustio kompromitirana udruženja. Mnogi četnici zamjenjivali su Karađorđevićeva orla s crvenom zviezdom, što više, četnički su vođe zaključivali ugovore čak i s hrvatskim vlastima, ali ih se naravno nisu držali. Od utjecaja su bile i prijašnje organizacije, ukratko: zbrka odnosa, neprija-

teljstava i sporazuma, značajka je ovog svieta, koji vanjski promatrač ne može lako pregledati. Ovo je bacilo u pozadinu čak i temeljni politički smjer najvažnijeg četničkog vođe, naime: uzpostavu Jugoslavije kao velikosrbske države".[308]

ČIŠĆENJE DIPLOMATSKOG APARATA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Pregovorima i sporazumom NKOJ-a, s jedne, i umjerenije kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića, s druge strane, Mihailović je prestao da bude aktivni činilac za situaciju na jugoslovenskim prostorima. Potpisujući na Visu sporazum s Titom, Šubašić je priznao i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Šubašićeva vlada preuzela je obavezu da očisti diplomatski aparat Kraljevine Jugoslavije od protivnika NOB-e, te da pruži pomoć toj borbi.[309]

Time je naglo otpočelo osipanje poslanstava emigrantske vlade u Londonu. Javna glasila NOP-a su to iskoristila kao snažan adut gubitka međunarodne političke osnove i podrške četničkom pokretu i Mihailoviću u zemlji. Ta glasila su donosila poimenično ko se sve u inostranstvu od tih poslanstava distancirao od izbjegličke vlade i od politike ravnogorskog pokreta. Zato su u političkim polemikama između partizanskih i četničkih glasila, najčešće u vidu letaka, mnoga sporenja u vezi sa predstavljanjem u inostranstvu oslobodilačke borbe koja je vođena u zemlji u toku Drugog svjetskog rata.

Iz Dražinog štaba je 18. VII 1944. godine javljeno komandama: *"Naš ambasador u Vašingtonu i naš vojni izaslanik Živan Knežević sa osobljem ambasade izjavili su na konferenciji američkih novinara da ne priznaju Šubašićevu vladu i da se stavljaju na raspoloženje V. K. (Vrhovnoj komandi) Jugoslovenske vojske u otadžbini i C.N.K. od kojih očekuju instrukcije za dalji rad".*[310]

308 *"Novi list"*, 3. VIII 1944 Sarajevo.
309 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 1918-1979., Nolit, Beograd, 1981. 339-341.
310 XIV, knj. 4, dok.587, 18. VII 44.

ČETNIČKA KOLABORACIJA U AMERIČKOJ OPTICI

Četnička propaganda na tlu Sjedinjenih američ-kih država /1941 - 1945/

Knjiga treća

SADRŽAJ

Uvodni dio:
PRVI ZNACI ZAČETKA I RAZMAHA ČETNIČKE PROPAGANDE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Prvi dio:
DVIJE PROPAGANDNE L INIJE U AMERICI - VAŠINGTONSKA I NJUJORŠKA

Drugi dio:
DRAŽA MIHAILOVIĆ I NJEGOVI ČETNICI OSVAJAJU SIMPATIJE AMERIČKE JAVNOSTI

Treći dio:
SLUČAJ LISTA "AMERIKANSKI SRBOBRAN"

Četvrti dio:
POTKUPLJIVANJE POJEDINIH LISTOVA I RADIOSTANICA

Peti dio:
KRALJ BEZ KORMILA - KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA BEZ UGLEDA

Šesti dio:
POLITIČKO ANGAŽOVANJE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U AMERICI

Sedmi dio:
POLITIČKE POLEMIKE SAVE KOSANOVIĆA U AMERICI

Osmi dio:
AMERIČKE VOJNE MISIJE U ŠTABU DRAŽE MIHAILOVIĆA

Deveti dio:
PRODOR ISTINE SA JUGO-RATIŠTA I POJAVA IMENA "PARTIZANI" U AMERIČKOJ ŠTAMPI

Deseti dio:
POLEMIČKA SUDARANJA O NAPADIMA NA PARTIZANE I ZAŠTITA MIHAILOVIĆA I ČETNIKA

Jedanaesti dio:
DJELATNOST SRPSKE NARODNE ODBRANE I JUGOSLOVENSKE KRALJEVSKE DIPLOMATIJE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Umjesto pogovora:

Uvodni dio

PRVI ZNACI ZAČETKA I RAZMAHA ČETNIČKE PROPAGANDE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

SAD I ČETNIČKA PROPAGANDA

Od prvog dana života u emigraciji jugoslovenska izbjeglička vlada je pojačala organizovane propagandne aktivnosti u Velikoj Britaniji. Paralelno s tim ona je inicirala i uspostavljala tu djelatnost i u Sjedinjenim Američkim Državama. To nisu ometale ni prepirke koje su bez prestanka trajale među njenim ministrima bez obzira ko se nalazio na čelnom mjestu emigrantskog kabineta. Vlada je u jesen 1941. godine uputila dr. Ivana Šubašića sa još nekoliko ministara u SAD.[311] Njihov osnovni zadatak je bio da izdejstvuju naklonost američke vlade za stvar Jugoslavije. Ta Šubašićeva grupa trebalo je da za *jugoslovensku stvar* pridobije i podršku raznih iseljeničkih grupa kako u Americi tako i u Kanadi. Ivan Šubašić, Sava Kosanović i drugi iz grupe što je poslata u Ameriku pristajali su uz opciju poslijeratne demokratske federativne Jugoslavije. Čim su stigli na američko tlo, međutim, uočili su da se u tamošnjoj javnosti iz jugoslovenske ambasade od njenog čelnika Konstantina Fotića već usmjerava propaganda velikosrpske provenijencije. Fotić je u septembru 1942. godine podignut u rang jugoslovenskog ambasadora. Uživao je izdašnu podršku ne samo u znatnom srpskom dijelu izbjegličkog kabineta nego, u stanovitoj mjeri, i kod američke vlade. S njegove strane se sve više ispoljavala i širila agresivna velikosrpska, pročetnička i, u isto vrijeme, antihrvatska politika. Naspram velikosrpske, javljala se sve ofanzivnije i otvorenije i proustaška. Kako protiv velikodržavnih aspiracija ustaškog pokreta tako su Šubašić i ostali iz grupe upućene u Ameriku najveći dio vremena provodili u odbrani jugoslovenske državne ideje, a protiv velikosrpstva i njegovog velikodržavlja. To se može vidjeti i iz Šubašićevog govora pod naslovom *Jugoslavija u svijetu.*. On je taj govor održao u San Francisku pred grupom Amerikanaca jugoslovenskog porijekla 29. novembra 1942. godine.

Uz ambasadu u Vašingtonu u januaru 1942. godine otvoren je Jugoslovenski informativni centar u Njujorku (New Yorku). I taj čin je od izbjegličke vlade i njene ambasade sračunato iskorišćen za pojačavanje četničke propagande u Americi. U njujorški centar je preseljena informativna služba iz jugoslovenske ambasade u Vašingtonu. Za rukovodioca Centra postavljen je srpski političar i ministar bez portfelja Bogoljub Jevtić. Centar je ustrojio više samostalnih odjeljenja: uredom za obnovu rukovodio je Sava Kosanović, koji je kao ministar bez portfelja usmjeravao djelovanje među srpskim iseljenicima; na čelu Slovenskog odjeljenja stajao je Franc Snoj, takođe ministar bez portfelja; uredom za djelovanje među hrvatskim iseljenicima rukovodio je dr. Ivan Šubašić. Prijašnji ataše za štampu u Vašingtonu Bogdan Radić vodio je Odjeljenje za štampu pri tom centru.

311 Dr. Ivan Šubašić, *Yugoslavia and the World*, Yugoslavia, Ridgefield, Conn., sv. II, 1943., No. 1, str. 5-8. To su bili dr. Ivan Šubašić, Boža Marković, Franc Snoj, Bogoljub Jevtić, i Sava Kosanović.

BJEKSTVO DUGO OD BEOGRADA DO LONDONA I VAŠINGTONA

Posljednja aprilska sjednica kraljevske vlade kod Sarajeva - Kako je kapitulacija objašnjena hrvatskom izdajom - Umjesto u borbu generali prebjegle avijatičare šalju na odmor u Kanadu - Od Atine preko Kaira i Jerusalima do Londona - Vladina misija u Americi i Konstantin Fotić sa ***Amerikanskim Srbobranom.*** **Za Vladu spasonosna Dražina pojava u zemlji - Kad su** ***Srbobran*** **i Pavelićeva** ***Hrvatska država*** **finansirani iz Jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu**

Više kao upozorenje ili protest, a mnogo manje pobuđen ličnim emocijama ili interesima, Sava N. Kosanović je ispričao svoja svjedočenja posljednje aprilske sjednice kraljevske vlade u neposrednoj blizini Sarajeva, prije paničnog bjekstva iz zemlje pred nastupajućom njemačkom i italijanskom okupacijom Kraljevine Jugoslavije.

Stanovito razumijevanje onoga što se događalo u vezi sa jugoslovenskom vladom u izgnanstvu nakon sloma Kraljevine Jugoslavije, naročito njene propagande u Americi, olakšavaju mnogi telegrami i pisma Save N. Kosanovića. Ponajviše kao upozorenje ili protest. Mnogo manje bio je pobuđen ličnim interesom. Njegove pisane poruke su i politički stavovi. On je od prevrata izvršenog 27. marta 1941. godine, kada je poništeno pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, zauzimao položaj ministra snabdijevanja u vladi kojom su dominirali generali Dušan Simović i Bogoljub Ilić. U tom svojstvu je bio svjedok posljednje vladine sjednice u zemlji 13. aprila 1941. godine u manastiru časnih sestara kod Sarajeva. Toga dana je Simović, ne pitajući vladu, naredio generalu Kalafatoviću da potpiše kapitulaciju. O tome piše neposredno po svršetku rata. Kosanović je objavio brošuru *Šta se moglo videti iz emigracije* (Beograd, 1945.). Ministri su bježali glavom bez obzira. Ukrcali su se u avione 15. aprila u Nikšiću, a prvo slijetanje imali u Atini. Tamo su 17. aprila u posljednji čas spriječili Simovićevu izjavu štampi da je hrvatska izdaja kriva za slom jugoslovenske države. Takvom tumačenju se usprotivilo više ministara, među njima i Kosanović. Oni su smatrali da su mnogo dublji uzroci državnog poraza pred naletom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Rekli su da je Skoplje palo prije Zagreba i da krivci za vojni slom pokušavaju da odgovornost prebace na drugog.

Još prije dolaska Pavelića na vlast, formiranja NDH i strahota koje su počinile ustaše, u Americi je Konstantin Fotić već počeo da kapitulaciju objašnjava hrvatskom izdajom, a počinjena ustaška zlodjela nad Srbima zločinačkim djelom svih Hrvata, hrvatskog naroda. Time je zametnuta sumnja u mogućnost restauracije Jugoslavije i prevashodna briga o tome kakav će režim u državi biti nakon rata. Rodila se sumnja u obnovu države baš kod onih koji su predstavljali Jugoslaviju. A da se ne govori o raskolu među jugoslovenskim iseljenicima.

Ne treba zanemariti ni raširenu pretpostavku srpskih ministara da će vladati mir u okupiranoj zemlji, da će se oni po završetku rata vratiti natrag i uspostaviti svoj režim. Ta misao je od početka bila svojstvena ne samo među jednim brojem članova Kraljevske vlade, nego i kod generala Milana Nedića i Draže Mihailovića. Na tome je izbila razlika u gledanju na ulogu jugoslovenske vojske koja je pred naletom okupatora izbjegla na Bliski Istok. Tamo se skupilo oko 300 avijatičara. Jedni su smatrali da oni kao piloti treba da nastave borbu, a drugi su bili odlučno protiv toga. U logoru jugoslovenskih avijatičara u Amanu (Transjordanija) među avijatičare su otišli Kralj, Simović, Ilić, Šu bašić, Banjanin i Kosanović. Simović je rekao avijatičarima: *"Vrhovni komandant je došao da vam pokaže svoju brigu. Vi ste se junački borili, vi ste sad zamoreni. Vi treba da odete u Kanadu, da se odmorite, pa da se izgradi naša velika avijacija koja će se boriti samo za našu zemlju. Postoji i drugo mišljenje, da treba odmah da se bori. To bi mogla biti samo jedna eskadrila, ali samo sastavljena od dobrovoljaca. Molim gospodina Kosanovića da vam obrazloži to gledište".*[312]

Kosanović to nije očekivao, ali je rekao da će svi izgubiti moralni kapital ako se prestane o nama govoriti kao borcima. "Vi ste profesionalni vojnici, vaša je dužnost borba, a ja sam spreman da sa prvim avionom koji bude išao u akciju protiv neprijatelja pođem s vama". Dobio je buran aplauz. Većina se odmah javila za borbu. Njihovu spremnost upropastili su generali.

Iz Atine je vlada prebačena u Kairo, dijelom u manastir *Tanturu* kod Jerusalima. Odatle je dio vlade prešao u London, a dio u američku misiju. Za Ameriku su određeni dr. Ivan Šubašić, Boža Marković, Snoj, Jevtić i Kosanović. Kao zvanični predstavnik Jugoslavije u Americi Konstantin Fotić je učinio sve da odgodi dolazak te grupe u Ameriku. Prema sjećanjima Save Kosanovića, Fotić je nastojao da uvjeri američke vlasti kako je Milan Nedić patriota i ličnost s kojom treba računati na Balkanu. Širenjem vijesti protiv Hrvata kao glavnih krivaca za slom Jugoslavije i ustaške zločine dijelio je jugoslovensku emigraciju i širio mržnju među Jugoslovenima u toj zemlji. U tom pravcu je usmjerio i list *Amerikanski Srboban* koji je izlazio u Pitsburgu. U redakciji je imao i svoje ljude koje je plaćao iz dispozicionog fonda kojim je on upravljao. Od ranije je u Americi boravio i Jovan Dučić koji je došao iz Madrida kao ambasador na bolovanju. Živio je u Geru kod Čikaga. Na Fotićevoj političkoj liniji, uz Dučića je pristajao i vladika Dionisije, sa većim dijelom pravoslavnog sveštenstva, vojni atašei i gotovo sav diplomatski aparat.

Srbobran je Kosanoviću priredio srdačan doček u Pitsburgu. Urednik lista se u maju 1941. pismeno požalio predsjedniku vlade generalu Simoviću kako Fotić, putem američkog Ministarstva spoljnih poslova u Vašingtonu, sprečava vladinu misiju da dođe u Ameriku. Ali se srdačnost prema Kosanoviću i američkoj misiji upućenoj od izbjegličke vlade preokrenula. Da *Srbobran* okrene

312 S. Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, str. 6., Beograd, 1945.

list uticao je Fotić. Predao je listu na publikovanje primjerak memoranduma vikarnog episkopa Valerijana njemačkom komandantu Srbije generalu Dankelmanu o masakrima Srba u Hrvatskoj. Taj memorandum je sastavljen sa znanjem Milana Nedića, koji je obezbijedio propisnu putnicu dr. Milošu Sekuliću u Carigrad. Tamo je taj memorandum najprije dospio do dr. Tupanjanina, a zatim i jugoslovenske vlade u Londonu. U Ameriku iz Londona donio ga je Ivan Subotić i predao Fotiću, a ovaj *diskretno* redakciji *Srbobrana*.

Taj memorandum se ocjenjuje kao jedan od najuspješnijih akata Gebelsove propagande koja je na taj način obuzela političku emigraciju. Osnovna poruka toga dokumenta je razbijanje ideje jugoslovenstva i negacija Jugoslavije. Njegova upotreba u Americi isprovocirala je srpsko javno mišljenje i unošenje straha među nesrpskim članovima vlade u Londonu. Tom akcijom na kojoj su objedinjeni svi protivnici jugoslovenske ideje rehabilitovan je Milan Nedić kojem je pridavana uloga branitelja srpstva. Na Vidovdan 1943. godine Srpska Narodna odbrana u Čikagu donijela je rezoluciju kojom apeluje na Vašington da povuče priznanje Jugoslavije kao *Versajskog falsifikata*, jer je ona samo u interesu Nijemaca i Hrvata. Činjeno je to u ime Draže Mihailovića i uz pokroviteljstvo službenih jugoslovenskih faktora.

Ova planski vođena akcija predstavnika vlade, većine diplomatskog osoblja, uz ustaške zločine i Nedićevu kvislinšku ulogu, paralisana je pojavom Draže Mihailovića u zemlji. Njegova misija je protumačena kao borba za Jugoslaviju, da su s njim svi narodi Jugoslavije. Cjelokupna jugoslovenska emigracija u Americi je krajem 1941. i početkom 1942. bez obzira na političku usmjerenost, složno je prihvatila potrebu pomoći i podrške Mihailoviću. Tada je i Fotić plaćao iz poslanstva aktivnog člana redakcije Pavelićeve *Hrvatske države* u Pitsburgu Zubaka sve dok ga američke vlasti nisu zatvorile.

Što je više i šire prodirala istina o NOP-u i Titu protiv fašističkog porobljivača zemlje Fotić je pojačavao organizaciju propagande u prilog Mihailovića. U tome je uživao punu podršku izbjegličke vlade, posebno predsjednika Simovića i Slobodana Jovanovića, te ministara Ninčića i Milana Gavrilovića. Na Fotićevu poziciju nije imala uticaja smjena generala Dušana Simovića koga je na čelu vlade zamijenio Slobodan Jovanović, pogotovo kada je položaj vojnog ministra preuzeo Mihailović. U septembru 1942. godine, pod predsjednikovanjem Slobodana Jovanovića, Fotić je dobio rang ambasadora premda se tome postavljenju protivila većina članova kabineta. Taj njegov položaj je učvršćivan i za kratkotrajno vrijeme Trifunovićeve vlade od juna do avgusta 1943. te u Purićevom kabinetu koji je uspostavljen u avgustu 1943.

KAKO JE POČELO U AMERICI

Za Dražu i protiv Draže - za Srbiju a protiv Jugoslavije

Ministru za informisanje u Londonskoj vladi Većeslavu Wilderu prispjelo je reagovanje Save Kosanovića na Wilderov govor preko BBC-a. Iz Njujorka je Kosanović kablogramom zamolio Wildera *da bude oprezniji kad drži govore poput onoga od 13. avgusta 1942. godine.* Poručio mu je da kao ministar za informisanje *nisi jako dobro informisan.* Wilder je promtno odgovorio iz Londona. Rekao je da je iznenađen Kosanovićevim telegramom. *"Moj govor dobro promišljen pisan u duhu naše obične političke linije, osnovane na dobrim direktnim izveštajima. Molim budi obazriviji ubuduće".*

Slično toj prošla je Kosanovićeva intervencija ministru Dvora Radoju Kneževiću 28. avgusta 1942. godine. Kosanović ga obavještava da se amerikanski ratni fotoreporter od *King ficer Sindikata* Robert Brajant nalazi u Kairu. *"Poduzeće spremno da ga pošalje Draži Mihailoviću za fotografiranje bez ikakve obaveze. Brajant akreditovan u Vor Departmentu i Američka vojska traži da ide u Čang King ako ne bi bio upotrebljen u Jugoslaviji. Za propagandu fotografije i kino najefektivnije."* Kosanović je zamolio hitan odgovor hoće li se omogućiti da se taj fotoreporter ubaci u zemlju.

Prilikom Kraljevog boravka u Americi, naime, Kosanović je razgovarao sa Kneževićem o propagandi. Tada je rečeno da bi se moglo izvesti ubacivanje pouzdanog fotografa u zemlju. Umjesto Kneževića odgovorio je premijer Jovanović 6. oktobra 1942. godine. U telegramu je rekao da ministar Dvora ne zna ništa o tome. Dometnuo je da se "*Englezi ljute i protestuju zašto se vode razgovori preko novinara*". Savjetovao je da Kosanović ubuduće odbija razgovore ma bilo s kim u vezi sa generalom Mihailovićem. Jovanović je kao predsjednik vlade i zastupnik ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva naložio Kosanoviću *"da apsolutno ne uzima nikakva učešća, ni posredno ni neposredno, u pitanjima tičući se generala Draže Mihailovića".*

Ali ni Kosanović nije ostao na "ličnom mišljenju datom Wilderu povodom Radičinog telegrama". Ponovio je da je Oversi Pres Agencija u svom biltenu dala u formi saopštenja "demanti napada na Dražu Mihailovića, s time da ga je dobila od našeg Poslanstva. Telegramu, koji je Centar dostavio taj tekst vladi u Londonu, dodao je svoje upozorenje kako je saopštenje nesretno stilizovano i da je štetno po naše i savezničke interese u Americi. Taj tekst toliko je loš da je vlada trebala naložiti da bude demantovan. Između ostalog, tamo se kaže, pod potpisom jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu, da je Crna Gora 'oduvek bila komunističko gnezdo u Jugoslaviji'."

Tekst nisu objavile ni jedne američke novine.

Napadi na Mihailovića počeli su u isto vrijeme u cjelokupnoj ljevičarskoj štampi u Americi na svim jezicima. Smatralo se da direktiva dolazi iz Moskve. Kao što se mislilo da iz Moskve pristižu i sva obavještenja o borba-

ma partizana sa najiscrpnijim detaljima. Kosanović je u svojim telegramima predsjedniku vlade Jovanoviću navodio da iz toga proizlazi nejedinstvenost borbe u Jugoslaviji protiv okupatora. Smatrao je da emigrantska vlada može biti most između Rusije i zapada, a ne da ona otežava sporazumijevanje ili da se to sporazumijevanje obavlja bez učešća te vlade. Za vladu je najvažnije bilo šta pišu ljevičarski listovi u Americi. Kao da bi uzroka nestalo i sve bilo u najboljem redu kada bi dva ljevičarska lista u Americi i Kanadi promijenila ton i sadržaj pisanja. To je za izbjegličku vladu bilo primarnije nego što je u Americi 11 mjeseci do tada vođena kampanja protiv države Jugoslavije, protiv svake mogućnosti zajedničkog života Jugoslovena, protiv cjelokupnog hrvatstva, protiv svih Slovenaca pa i Srba nešovinista. Napadima su izloženi i svi članovi vlade osim Ninčića i još dvojice ministara.

Kampanju protiv Draže poveli su ljevičari-Amerikanci po vijestima iz Moskve. U njoj se ne napada ideja Jugoslavije. I za Dražine snage se u njoj kaže da se ne bore za Jugoslaviju. Vlada je šutke prelazila preko činjenice da se urušava ideja Jugoslavije baš u glasilima i u propagandi na koju utiče Fotić i Poslanstvo izbjegličke vlade u Vašingtonu. Ideja Jugoslavije se ne može nadomjestiti imenom Mihailovića.

Predsjednik Ruzvelt je govorio na Međunarodnom studentskom kongresu u Vašingtonu. On je rekao kako je *u Norveškoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj, Srbiji i Grčkoj živ duh borbe"*. To što je upotrijebio ime Srbija umjesto Jugoslavija pobudilo je Kosanovića da se obrati La Gvardiji u američkoj administraciji. Iako nenamjerno, to se ne događa prvi put, ali ima teške posljedice za jugoslovensku borbu. Spominjati isključivo Srbiju znači prihvatanje Hitlerovog udara čiji je rezultat u Jugoslaviji stvaranje dviju umjetnih tvorevina - Pavelićeve NDH i Nedićeve Srbije. U Americi 90 odsto jugoslovenske emigracije čine Hrvati i Slovenci, a Srbi 10 odsto. Za tu ogromnu većinu je neprihvatljivo ignorisanje Slovenaca i Hrvata i drugih naroda kao komponenti jugoslovenske države! Sugestija za upotrebu imena Srbija stizala je od strane Poslanstva i Konstantina Fotića iz Vašingtona.

Prvi dio

DVIJE PROPAGANDNE LINIJE U AMERICI - VAŠINGTONSKA I NJUJORŠKA

MINISTARSKE DIOBE I SUKOBI U JUGOSLOVENSKOM ISELJENIŠTVU

U jesen 1941. godine, kao što je već rečeno, dr. Ivan Šubašić i još neki ministri upućeni su u SAD da pridobiju američku vladu za stvar Jugoslavije. U osnovi njihove namjere bila je i organizacija podrške Jugoslaviji među južnoslovenskim iseljeničkim grupama tamo i u Kanadi. Konstantin Fotić i jugoslovenska Kraljevska ambasada u Americi su sve više ispoljavali agresivnu, velikosrpsku, pročetničku politiku i antihrvatsku poziciju.[313] Ministri, osobito Šubašić, Kosanović i drugi koji su vjerovali u demokratsku federativnu Jugoslaviju, većinu svoga vremena morali su utrošiti braneći jugoslovenske državne ideje, a protiv velikosrpske propagande koja je uglavnom usmjeravana iz jugoslovenske ambasade i od ambasadora. Oni su, takođe, morali provoditi vrijeme boreći se protiv zamaskirane proustaške propagande koja je poticala iz nekih hrvatskih iseljeničkih izvora.[314]

Da bi potpomogla rad ministara jugoslovenska vlada je u januaru 1942. godine otvorila Jugoslovenski informativni centar u *New Yorku*. U taj centar je prenesena i locirana informativna služba iz ambasade u Washingtonu.

Informativni centar započeo je kao jugoslovenski naspram velikosrpskoj, pročetničkoj ambasadi u Washingtonu. Kosanović i još neki od osoblja sa Radićem i u izvjesnoj mjeri Šubašić, sve su više bili za partizane i NOP, smatrajući da će oni uspostaviti istinski jugoslovensku državu i vladu. Na tim pitanjima polarizovani su Fotić i ambasada u Vašingtonu, s jedne, i grupa Šubašić - Kosanović, u Informativnom centru u Njujorku, s druge strane.

313 Najprije Srbija, od 6. januara 1917. godine, otvorila je u Vašingtonu svoje poslanstvo. Šefovi tih poslanstava bili su Ljubomir Mihailović (1917), J. Simić, otpravnik poslova (1918) i Slavko J. Grujić, poslanik (1919). Od februara 1919. stvaranjem nove države, poslanstvo se transformiše u poslanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a poslanici su bili: dr. Ante Tresić-Pavičević (1922), Vojislav Antonijević (1927), dr. Leonid Pitamec (1929). U oktobru 1929. poslanstvo Kraljevine SHS mijenja ime u poslanstvo Kraljevine Jugoslavije. Otpravnik poslova 1934. bio je Božidar P. Stojanović, i - 1935. Konstantin Fotić. Petog oktobra 1942. godine predstavništvo Kraljevine Jugoslavije podignuto je na rang ambasade. Na dužnost izvanrednog i opunomoćenog ambasadora imenovan je Konstantin Fotić. Fotić je tu dužnost (ambasadora kraljevske vlade u izbjeglištvu) obavljao do formiranja Privremene vlade DFJ (Demokratske Federativne Jugoslavije) do 7. marta 1945. godine. Tada je dr. Ivan Šubašić, u svojstvu ministra inostranih poslova Privremene vlade DFJ, obavijestio Fotića da je opozvan. Ovaj je odbio da to prihvati, što je rijedak slučaj u diplomatskoj praksi. Istog dana, 7. marta 1945. godine, imenovan je dr. Ivan Frangeš za otpravnika poslova u ambasadi DFJ u Vašingtonu. Frangeš je na toj dužnosti ostao do osmog aprila iste godine. Od 8. aprila na dužnosti izvanrednog i opunomoćenog ambasadora DFJ, odnosno SFRJ, nalazile su se: Stanoje Simić (1945), Sava Kosanović (1946) itd. - popis u knjizi Miće Rakića *Zemlja bez kompasa*.

314 Tekst Šubašićevog govora pod naslovom *Jugoslavija i svijet*, koji je održao pred grupom Amerikanaca jugoslovenskog porijekla u San Francisku 29. XI 1942. u *Jugoslavia*, 6. I 1943., str. 5-8, te razni memorandumi i pisma Save Kosanovića, 16-27.

Grupa Šubašić-Kosanović je kritikovala i Fotića uz podršku hrvatskih ministara i još nekih članova kabineta u Londonu. Fotić je u septembru 1942. godine podignut na rang ambasadora, jer je imao jaku podršku u kabinetu i visok ugled kod vlade SAD-a. Kad je Božidar Purić postao predsjednik izbjegličke vlade u septembru 1943. godine, Fotiću je uspjelo da zatvori Informacioni centar i sve informativne službe da vrati u Washington. Od tada je ambasada još više podržavala Mihailovića, a Kosanović i više pomoćnika iz Centra iskazivali sve više podršku Titu i partizanima. U propagiranju NOP-a ujedinio se sa Louisom Adamičem, američkim piscem slovenskog porijekla, jednim od vodećih članova Udruženog odbora američkih Jugoslovena u New Yorku (United Committee of South-Slavic Americans).

AMBASADOR IZ VAŠINGTONA NALAGAO JEDNU, A NJUJORŠKI CENTAR FORSIRAO DRUGU PROPAGANDNU LINIJU

Informacioni centar u Njujorku bio je kost u grlu jugoslovenskog poslanstva i poslanika, kasnije ambasadora Konstantina Fotića u Vašingtonu. U svom djelovanju njujorški centar nije slijedio onu propagandnu liniju kakvu je nalagao Fotić. Najviše je ministar Sava Kosanović izložen Fotićevim telegrafskim porukama izbjegličkoj vladi u Londonu kao osoba nepodobna za vođenje toga propagandnog punkta u Americi. Taj centar Fotić je u tim telegramima nazivao *"našom famoznom institucijom"*. Početkom decembra 1942. godine u poruci ministru spoljnih poslova M. Ninčiću on daje *"opšti pregled njihovog rada i naše situacije ovde"*. Kaže da je još prije osnivanja toga biroa predviđao dva osnovna pravca njegova rada: *"(a) Umanjiti značaj srpskog doprinosa i srpske akcije u ovom ratu i kompromitovati sve srpske vrednosti; (b) Iznositi veštačke činjenice i izmišljene izveštaje o stavu Hrvatske u ovom ratu kako bi se u Americi steklo uverenje da je hrvatski doprinos sav na strani saveznika i da su hrvatske žrtve i napor barem onolike koliko i srpske"*.

Fotić se u tim predviđanjima, kako kaže, nije prevario. *"Informacioni centar sprovodi ovu politiku sistematski i sa jednom istrajnošću kojoj se mora odati priznanje. Njihova akcija postala je naročito bezobzirna i agresivna posle odlaska Nj. V. Kralja iz Amerike, a posle moga postavljanja za Ambasadora. Uzela je takvog maha da sam najozbiljnije prinuđen da tražim Vašu intervenciju da se tome stane na put..."*

RASKOL IZMEĐU CENTRA U NJUJORKU I AMBASADE U VAŠINGTONU

Od njegovog otvaranja nastao je raskorak između njujorškog Centra i jugoslovenske ambasade u Vašingtonu. U njujorškom centru je preferirano jugoslovensko, a iz ambasade velikosrpsko i pročetničko usmjeravanje propagande u američkim prostorima. I među zaposlenim osobljem su otpočele diobe na toj liniji. Mogle su se uočiti i podjele između nosilaca simpatija prema NOP-u ili četničkom pokretu. Kosanović, zajedno sa Radićem, a donekle i sa Šubašićem, te još nekim pojedincima iz osoblja, smatrali su da su partizani i NOP privrženi jugoslovenskoj državi. Tako su ustanove jugoslovenske izbjegličke vlade, na četničko-partizanskom sukobu u zemlji, polarizovane u dva suprotna smjera: s jedne strane je bio Fotić i ambasada u Vašingtonu, a s druge Informativni centar u Njujorku.[315]

U vezi sa ovim informativnim centrom i većinom njegovog osoblja zanimljiva je epizoda od 18. marta 1943. godine. Naime, u drugoj polovini 1942. godine filmska kompanija Twentieth Century-Fox snimila je igrani film *Četnici* (The Chetniks). Savjetnik za taj film bio je dr. Miloš Sekulić. Većina funkcionera i drugog osoblja Informativnog centra u Njujorku nije prihvatila poziv da prisustvuje premijeri toga filma smatrajući da je sadržajem previše naklonjen četničkoj ideologiji.

U tom raskolu između vladinih ustanova u Vašingtonu i Njujorku grupa Šubašić-Kosanović je uživala podršku hrvatskih ministara i još nekih članova izbjegličkog kabineta u Londonu. Ta grupa je upućivala oštre kritike na adresu ambasadora Fotića. Ovaj potonji je uzvraćao spletkama što kod premijera Jovanovića, što kod ministra inostranih poslova Ninčića. Dugo je insistirao na zatvaraju Informativnog centra u Njujorku.

Na veoma važnoj funkciji ministra inostranih poslova u izbjegličkoj vladi nalazio se u to vrijeme Momčilo Ninčić. Poslovična je, kažu, njegova nepomirljivost prema Hrvatima. Jozo Tomasevich je kod njega pronašao nedvosmislenu sumnju u mogućnost ponovnog uspostavljanja Jugoslavije kao ujedinjene zemlje. Ninčić se, izgleda, nije slagao ni sa Britancima i sovjetskom vladom otkad su počeli optuživati generala Mihailovića i četnički pokret za saradnju sa okupacionim vojnim formacijama kao zajedničkim neprijateljima zemalja antihitlerovske koalicije. Zanimljiva je i jedna činjenica iz biografije ovog diplomate i političara. Ninčićeva kćerka Olga je u isto vrijeme bila član KPJ, udata za istaknutog bosanskohercegovačkog komunistu i funkcionera Avdu Humu. U toku rata je poznata kao Titova sekretarica. Pratila ga je i na sastanku sa britanskim premijerom Vinstonom Čerčilom u avgustu 1944. godine u Napulju.

315 O tom sukobu među jugoslovenskim političarima i diplomatama u emigraciji pisao je Bogdan Radić, *The Plot Against Yugoslavia*, The Nation, 29. januara 1944., str. 118-122.

POLITIČKI RASCJEP I GRUPISANJE MEĐU ISELJENICIMA

Godina 1942. kao druga godina rata u Jugoslaviji rasplamsala je velike i žustre rasprave između Hrvata i Srba u Americi. Tada još nisu otvorene debate o ravnogorskom pokretu i Mihailoviću. U vrijeme kraljeve posjete Americi, u junu 1942. godine, u toj zemlji izdiferencirale su se dvije grupe: jedna okupljena oko lista *Amerikanski Srbobran* koja se deklarisala kao velikosrpska i, druga, koja je bila jaka, predstavljala je jugoslovensku opciju. Prva je skupila prilog za Dražu i predala kralju 10.000 dolara. *Srbobran* je napadao vladu u Londonu što ne pomaže generala Mihailovića. Tada je tek otvorena, a odmah se i brzo raširila propagandna kampanja koju je za Dražu pomagao i podržavao i Konstantin Fotić. Malo se ko u jeku te kampanje usuđivao da ustane protiv Draže i ravnogorskog pokreta. Najistureniji u listu *Srbobran* bio je Jovan Dučić.[316]

PRODUBLJIVANJE UNUTRAŠNJEG RAZDORA IZMEĐU SRBA I HRVATA

Američka misija izbjegličke vlade nastojala je da parališe antijugoslovensku kampanju koja je vođena od strane Konstantina Fotića i *Srbobrana* u toj zemlji. U sklopu tih nastojanja ona je u januaru 1942. godine organizovala Informativni centar u Njujorku. Time je ta misija navukla bijes Fotića i *Srbobrana*, kojim nije išlo u prilog afirmisanje jugoslovenske državne misli. U tome su na kraju i uspjeli: u septembru 1943. godine, kada je kormilo vlade preuzeo Purić, taj centar, a s njim i Ofis za rekonstrukciju, je ukinut.

U vrijeme predsjednikovanja Slobodana Jovanovića najintenzivnije je propagandno djelovanje na Londonskom radiju grupe majora - Kneževića, Vohoske, Roždalovskog. Ta grupa u cjelini, i svako od njih ponaosob, sustavno je djelovala na produbljivanju razdora između Srba i Hrvata. Na svu štetnost tih sadržaja u informativnim emisijama Radio-Londona Sava Kosanović je kablogramom upozorio ministre Ninčića i Grola u Londonu. Poslao im je kablogram iz Keptauna u Južnoj Africi gdje su čekali na put u Ameriku kao

316 Dučić je rodom iz Trebinja. Kao pjesnik i književnik otpočeo je književni rad u Mostaru, u književnom krugu Alekse Šantića i Svetozara Ćorovića. Kao diplomat dugo je boravio u Francuskoj, Švajcarskoj, Italiji, Mađarskoj, Grčkoj i Španiji. U Drugom svjetskom ratu je kao emigrant boravio u SAD-u i sarađivao sa emigrantskim jugoslovenskim vladama i Dražinim pokretom. Zastupnik je ideje stvaranja Velike Srbije. Umro u emigraciji 1943. godine. Nakon 53 godine, 19. oktobra 2000. godine, njegovi posmrtni ostaci su preneseni i sahranjeni u rodnom Trebinju u manastiru Hercegovačka Gračanica.

vladina misija i zatražio da obrate pažnju na štetnost takvih emisija na našem jeziku. *"Za propagandu potrebna haranga protiv Hitlera i fašizma, a ne produbljivanje razdora između Srba i Hrvata. U zemlji to loše djeluje, a u inostranstvu daje argumente onima koji su uvek dokazivali da je Jugoslavija konglomerat i mozaik država, a protivno je osnovnom stavu našem. U Americi može otežati svaku akciju među našim svetom".*

Momčilo Ninčić je tada bio ministar spoljnih poslova u izbjegličkoj vladi. Njemu na ruke Kosanović je otpremio i upozorenje o članku u *Tajmsu* koji se bavio uzrocima jugoslovenskog poraza i to na osnovu informacija iz jugoslovenskih krugova. Taj prilog je 16. jula 1941. godine prenio i *Argos* u Keptaunu. Tekst je izazvao depresiju među Jugoslovenima koji su ga pročitali. Njihovo ne malo zaprepašćenje je izazvalo što je Londonski radio istog dana dao širok publicitet onome *"što je protivno našim interesima"* - kako Kosanović javlja Ninčiću. U tom članku je dokazivano kako je unutrašnja izdaja i slabost kriva za slom. Kosanović je smatrao da to tumačenje ne pomaže vaskrs Jugoslavije u inostranstvu i da u zemlji izaziva razdor.

AKCIJA PETE KOLONE

Jovan Dučić i "Amerikanski Srbobran" osporavaju misao jugoslovenstva. Propagandna praksa koja je kompromitovala Mihailovića i obarala ugled izbjegličke vlade

Akcija pete kolone u Americi - *Srpska Narodna odbrana i Srbobran* objavili su pamflet *Federalizam ili centralizam*. Prilog je napisao Jovan Dučić. Osnovna sadržina: napad na misao jugoslovenstva.

"Jugoslavija je politička i nacionalna konstrukcija za koju je svak znao da će biti kratkog veka. Jugoslavija je nesreća za Srbe. Ona je zabluda, a ne rezultat heroizma, slučaja, a ne mudrosti, spoljnih interesa, a ne nacionalnog jedinstva." U tom prilogu autor tvrdi da je Pašić uvidio "*evidentnu istinu da pitanje dalmatinske obale ne sme biti posmatrano kao nacionalni problem, imperijalistički ili istorički, nego strateški i zbog toga životni interes Italije"*. Hrvati i Slovenci su pristaše Habsburga.

Kosanović je pokazao ministru spoljnih poslova Ninčiću prve stranice toga pamfleta a ovaj je rekao da će to pisanje prestati. Ali nije. Kosanović je i dalje slao telegrame, ukazujući na porazne efekte takvog rada službenika Ministarstva spoljnih poslova. Ne samo Dučić nego i ambasador, kao i konzulat aktivno objavljuju ovakve i slične informacije. Kosanović je tražio energično obustavljanje te propagandne prakse. Odbrana Mihailovića od strane tih istih diplomatskih i drugih vladinih službenika od napada u javnosti kompromitovala je i samog Mihailovića, a padao je i ugled izbjegličke vlade.

NAMJERAN GAF SLUŽBENE PROPAGANDE: UMJESTO JUGOSLAVIJE - SRBIJA, A UMJESTO JUGOSLOVENI - SRBI

U vrijeme kada je u Americi življelo milion i 200 hiljada Amerikanaca jugoslovenskog porijekla, desetina ili 120 hiljada njih su bili Srbi, a ostali Hrvati i Slovenci

U Americi je u to vrijeme živjelo milion i 200 hiljada Amerikanaca jugoslovenskog porijekla. Od njih je desetina, ili oko 120.000 Srba, dok su ostali Hrvati i Slovenci. I pored toga, u službenim govorima u Vašingtonu je više puta upotrijebljeno ime Srbija umjesto Jugoslavija, Srbi umjesto Jugosloveni. Kosanović je u tome vidio Fotićeve prste. Zato je američkom ministru pravde F. Bidlu 10. decembra 1941. godine uputio posebno pismo u kojem je pozdravio njegov govor na Slavenskom banketu u Detroitu 7. decembra te godine. Kosanović je primijetio da je Bidli korigovao tekst već napisanog govora pošto je vidio razne natpise sa slovenskim imenima. Upotrijebio je ime Jugoslavija i Jugosloveni umjesto Srbija i Srbi. Spomenuo je Hrvate i Slovence. Sugerisao je ministru da se to čini i ubuduće. *"Ja sam Srbin"* - piše Kosanović - *"i lično vrlo mi laska da je ime mog naroda spominjano sa takvim priznanjem, ali sa jednog šireg političkog gledišta ja ne mislim da je to dobro".*[317] Informiše ministra o Hitlerovom stavu od prije više godina kada je najavio razbijanje Jugoslavije i stvaranje neprijateljskih država na njenom tlu - Srbije i Hrvatske. *"Danas je on svoj plan ostvario, pokušavajući svim sredstvima, koja mu stoje na raspoloženju, da iskopa jaz između dva naroda i da spreči njihovo jedinstvo. 'Srbija' generala Nedića i 'Hrvatska' kvislinga Pavelića služe tome".* I sa *"čak slučajnom upotrebom imena Srbija umjesto Jugoslavija prima se terminologija koja odobrava današnju situaciju. S druge strane i pomaže neprijatelju u njegovim namerama".*

VLADINA POLITIKA PLIVA U SPLETKAMA

Spletke su dospjele i do Momčila Ninčića kao ministra za inostrane poslove. On iz Londona, 10. novembra 1942. godine, šalje depešu[318] lično poslaniku I. Cankaru. Povod je opet Sava Kosanović. *"Molim izvestite me telegramom da li vam je poznato da je povodom oružane akcije u našoj zemlji Kosanović govorio američkim merodavnim krugovima da ceo teret borbe nose partizani, a da se Mihailović već mesecima ne bori."*

317 S. Kosanović, Isto, 16.
318 Pov. br. 6180.

I ambaador Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu 2. decembra 1942. godine šalje paničnu depešu kraljevskoj vladi u Londonu. "... Članovi Informativnog jugoslovenskog centra u Njujorku pali su pod uticaj komunističke propagande, te rade protiv Vlade u Londonu i Draže Mihailovića..."

Fotić je zbog toga insistirao da se taj centar zatvori, a njegovi poslovi ponovo prenesu u nadležnost ambasade u Vašingtonu. Predsjednik vlade je, štaviše, zabranio Kosanoviću da istupa u javnosti.

Konstantin Fotić i Bogoljub Jevtić 28. aprila 1942. godine traže od izbjegličke vlade u Londonu odgovor na pitanje: *"Da li je Radio 'Šumadija' pod kontrolom naše vlade i da li su neke emisije naročito od 23. i 24. ovog mjeseca u pogledu buduće Jugoslavije, u saglasnosti sa politikom Kraljevske vlade? Te emisije govore o čistoj konfederaciji država i predviđaju Bugarsku kao četvrtog člana buduće Jugoslavije. Za Dalmaciju, u emisiji od 24. ovog mjeseca, kazali su da u njoj žive isključivo Hrvati."*

Na taj zahtjev iz Vašingtona odgovorio je dr. Slobodan Jovanović u svojstvu predsjednika ministarskog savjeta. On je već slična pitanja dobio i sa drugih strana. Zato je jednovremeno odgovorio svim poslanicima i vojnim izaslanicima u Vašingtonu, Ankari, Moskvi i konzulu u Carigradu šifrovanim telegramom: *"Tajna radio-stanica 'Šumadija' van svakog je uticaja kraljevske vlade i sa njenim radom nemamo nikakve veze. Sve njene izjave smatramo kao potpuno proizvoljne. Ona je pod punom i isključivom kontrolom engleskih vlasti..."*

Emigrantska vlada je daleko od konzistentne politike i političkih ciljeva osim slijepe podrške Mihailoviću. Otuda njena ograda od bilo kakvih pogleda na Jugoslaviju kakva će biti nakon završetka rata. Njena se strategija svodila na očuvanje doratnog stanja i društvenog uređenja zemlje. I to na način i u pravcu kojim je određena i ukupna aktivnost ravnogorskog pokreta i njegovih programskih opredjeljenja. Zato su u vladinim strukturama carovale spletke prema bilo kome ko je imao drukčije mišljenje ili je nastojao da se prevaziđe potpuno neodređena politika izbjegličke vlade. To će premijeru saopštiti i Sava Kosanović ograđujući se od intriga ispletenih oko njegove ličnosti. On se iz Njujorka, 22. septembra 1942. godine, obraća dr. Slobodanu Jovanoviću u London. Podsjeća ga na svoj telegram kojim se Kosanović *"ogradio od insinuacija u vezi sa kampanjom protiv Draže Mihailovića. Uputili ste mi još jedan telegram. Ton ovog drugog... je još gori od prvog... Ja sam dovoljno pošten... a imam i građanske hrabrosti dovoljno da se lažima nikad ne služim.*

U slučaju Draže Mihailovića upozorio sam smesta na štetnost daleko pre nego što je vlada išta učinila - dao sam intervjue, držao govore... dok nisam dobio vašu zabranu... kao predsednik vlade i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva, nalažem Vam najozbiljnije da apsolutno ne uzimate nikakva učešća ni posredno ni neposredno u pitanjima tičući se generala D. Mihailovića... Međutim, neodređena politika iz Londona prema Jugoslaviji, prema odnosu srpsko-hrv.-slovenskom, prema Moskvi, Londonu, Vašingtonu, upropaštava golemi kapital koji narod borbom stječe. To se ne da nadoknaditi frazama."

Drugi dio

DRAŽA MIHAILOVIĆ I NJEGOVI ČETNICI OSVAJAJU SIMPATIJE AMERIČKE JAVNOSTI

PRVE VIJESTI O USTAŠKIM POKOLJIMA I POJAVI DRAŽE NA JUGOSLOVENSKIM RATIŠTIMA

Vrijeme kada su štampani i elektronski mediji ispunjeni izvještajima o navodnom oružanom otporu Mihailovića i četnika u Jugoslaviji

Prve vijesti o strahotama ustaških pokolja u Ameriku su stigle od jednog šifrera iz Londona. On je na kraju telegrama koji mu je dat na šifrovanje dodao: *"Lično za poslanika. Od vas kriju izveštaj o pokoljima u Hrvatskoj. U spisku ubijenih, pored vladike Platona, nalazi se i ime mog oca"*.

Odmah zatim svome prijatelju, dr. Ivanu Subotiću, dotadašnjem poslaniku u Londonu koji je kretao na novu dužnost u Sjedinjene Države, Slobodan Jovanović dodao je na rastanku kopiju izvještaja Srpske pravoslavne crkve (SPC-a) o ustaškim zvjerstvima sa riječima: *"Dajte ovo g. Fotiću"*. Fotić je otišao odmah lično kod Ruzvelta da traži njegovu energičnu intervenciju. *Srbobran* je izišao u crnom okviru, a srpski iseljenici u Americi počeli su da se organizuju u želji da pomognu svojoj zemlji.

Utom se pročulo i za Dražu. Štampa je punila stupce izvještajima o njegovom otporu. To su dugo bile optimističke vijesti koje su iseljenike zahvatile poput talasa nacionalnog ponosa i oduševljenja. Fotić je držao predavanja, davao intervjue, govorio na radiju, konferencijama za štampu, činio intervencije, pisao memorandume Stejt Departmentu o načinu da se Dražin pokret pomogne. Oduševljenje Dražinom akcijom će potrajati pune dvije godine, dok nije počela da prodire istina o tome šta se zbiva u Jugoslaviji.[319]

KRALJEVA I DRAŽINA PORUKA AMERIČKOJ JAVNOSTI

"Apel emisija" i veličanje Mihailovića u Americi

"... Bilo bi od neocenjive koristi ako biste uspeli da sve amerikanske radiostanice govore u duhu Poruka Predsednika vlade. Vojnim emisijama (na BBC-u - op.a.) utičemo na držanje naroda..."

319 Konstantin Fotić je najprije bio direktor političkog odjeljenja a zatim pomoćnik ministra inostranih poslova 1928. godine. Docnije delegat KJ u Društvu naroda u Ženevi - stalni delegat. Za poslanika u Vašingtonu Fotić je postavljen 1935., a 1942., unaprijeđen je za ambasadora. Po bjekstvu jugoslovenske vlade iz zemlje njen dio je zadržan u Port Saidu, dok izdejstvuju formalnosti oko dozvole za Palestinu. Ta grupa je optuživala drugu da je to njeno maslo. Ministri su od prvog časa zauzeti pravdanjima i unutrašnjim odnosima, umjesto spoljnom akcijom u novoj delikatnoj i teškoj situaciji vlade u izbjeglištvu. Većina jugososlovenskih predstavnika bila je u evakuaciji i obraćala se za potrebne kredite i neisplaćene plate činovnicima. Ne bave se formiranjem NDH, deklaracije o obnovi Jugoslavije i svim drugim što je bitno za njihovo djelovanje u ratnim uslovima.

Londonski radio je dosta često emitovao propagandne sadržaje u kojima se govori o američkoj podršci Mihailoviću, ravnogorskom pokretu i izbjegličkoj vladi. Putem ove radiostanice otpremane su poruke Amerikancima kako bi se američka javnost zaokupila ravnogorcima i kako bi što bolje stajala četnička stvar kod zvanične Amerike. Ali to nije bilo dovoljno za dr. Slobodana Jovanovića kao predsjednika emigrantske vlade. Zato on 17. novembra 1942. godine poručuje jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu da u onom istom duhu, u kojem govori i Radio-London, pridobiju *"sve amerikanske radio-stanice"*. Za njega nije bilo dovoljno što je Londonski radio objavljivao njegove aktivnosti kao premijera i njegove vlade. Htio je da, primjerice, čak i njegovu čestitku određenim državnicima prenose i *"sve amerikanske radio-stanice"*. Radio London je, istog dana kada je otpremljena citirana poruka ambasadi u Vašingtonu, prenio njegovu čestitku: *g. Staljinu. Moskovski radio objavio je sledeći telegram koji je predsednik jugoslovenske vlade g. Slobodan Jovanović uputio g. Staljinu, povodom državnog praznika SSSR-a.*

"Junačko držanje sovjetskih armija ispunjava nas sve divljenjem i verom da će naš zajednički neprijatelj biti uskoro slomljen" - poručio je Jovanović Staljinu. Ambasador Konstatin Fotić i njegov propagandni aparat u Vašingtonu nije uspio da *"sve amerikanske radio-stanice"* stavi u službu kraljevske vlade u emigraciji. Zato je toj vladi i njenim propagandistima u Londonu preostalo da i nadalje upotrebljavaju BBC da govori o podršci koju vlada i ravnogorski pokret uživaju u Americi. U toj funkciji je bila i takozvana *"Apel emisija"* Londonskog radija. U toj emisiji se 2. novembra 1942. godine govori o Americi i njenoj podršci Mihailoviću i četničkom pokretu.

"Američko ministarstvo vojske posvetilo je svoj vojni čas 1. novembra gigantskoj borbi odreda đenerala Mihailovića i našeg naroda pod Dražinom komandom. Ovu emisiju slušao je ceo američki narod i cela američka oružana sila na svim kontinentima i morima. Ovom prilikom pročitana je poruka našeg mladog Kralja i njegovog vjernog prijatelja načelnika Štaba Vrhovne komande u nepobedivoj Otadžbini đenerala Draže".

Ta kraljeva poruka, emitovana iz fanfare i marševa glasila je: *"Đeneral Draža Mihailović je pre godinu i po dana otpočeo borbu protiv osovinskih okupatora, prikupljajući odrede jugoslovenske vojske i organizujući borbene građanske elemente prvo u planinama Zapadne Srbije, zatim na teritoriji cele Jugoslavije. Njegova borba ne samo da nije prestala nijednog časa, već je - i pored suprotnih uveravanja - svakoga dana sve upornija i sve teža za neprijatelja..."*

Americi i njenom narodu se obratio, a Londonski radio ponovio, i Mihailović svojom porukom *"Američkom narodu i junačkoj američkoj oružanoj sili na suvu, na moru i u vazduhu, iz slobodnih planina Jugoslavije sa svojim borcima za slobodu naše Otadžbine i slobodu svih porobljnih naroda u Evropi, šaljem pozdrav sa dubokom verom: da je pobeda Ujedinjenih Naroda osigurana. Jugoslovenski borci, koji se već više od godinu i po dana bore pod mojom komandom protivu sila mraka i zla, duboko su ubeđeni da će njihova borba uroditi plodom i ne žale žrtve za naš zajednički cilj.*

Kao i 1918. godine... Vama je svima poznato da... naš narod već punu godinu i po dana neprekidno se bori, vezujući za Jugoslaviju stalno i neprekidno preko 30 osovinskih divizija...

Četnici pod mojom komandom, nikada više no danas ubeđeni su da će Rusija, Velika Britanija, a naročito Amerika, učiniti sve da pomognu naš narod u ovoj krvavoj borbi u kojoj mi ne brojimo i ne merimo žrtve..."

I kraljeva i Dražina poruka Americi istkale su, ili nastavile već od ranije započeto tkanje, mit i legendu o Draži. Javio se još jedan novi Robin Hud. Div-junak, koji traži da ga pomognu *"u ovoj krvavoj borbi"* koju on vodi.

KAKO JE USPOSTAVLJENA DIREKTNA DRAŽINA VEZA SA KRALJEVSKOM AMBASADOM U VAŠINGTONU

Podrška novinara Brauna ambasadoru Fotiću i četnicima

Konstantin Fotić i njegovo društvo iz Jugoslovenske ambasade u Vašingtonu zdušno su se angažovali na, kako su to zvali, *"suzbijanju komunističke propagande u Americi o situaciji u Jugoslaviji"*. Pri tome im je pomogla i neočekivano uspostavljena direktna radio-veza sa Mihailovićem u zemlji.

Preko prijemne stanice američke mornarice 16. avgusta 1943. godine prispio je telegram koji je bio nerazumljiv. To se javljao Draža i tražio potvrdu prijema. Jednom njegovom radio-telegrafisti uspjelo je da sastavi iz raznih dijelova emisioni aparat za ovako veliku daljinu. Fotić je odmah potom izdejstvovao u Stejt Departmentu da za potrebe Ambasade Agencija *Vojares* dostavlja redovno Dražine telegrame i šalje ove iz Vašingtona po cijeni od 7 centi po riječi. Time je bila obezbijeđena direktna veza sa Dražom, šifrom i otvorenim telegramima. Od tada oni su stizali svakog dana. Plaćanje tih depeša privatnoj agenciji primano je kao garancija autentičnosti tih depeša. Pričalo se, naravno, kako se ti telegrami prave u Fotićevoj kuhinji. U ambasadi su ti telegrami prevođeni na engleski i dostavljani novinskim agencijama i listovima. Sve dok zbog promjene politike prema ravnogorskom pokretu nisu prestali da se objavljuju. I tada su im iz ambasade u velikom broju kopija slati svim političkim i javnim ustanovama. Fotić je po nekoliko kopija nosio sobom i pokazivao ih kongresmenima i poznatijim novinarima koji su u svojim člancima mogli da pišu jednovremeno u više listova. Tako su održani mnogi govori u Senatu i Kongresu u korist Dražine borbe a povremeno su se u tom tonu pojavljivali i članci u pojedinim listovima čak i onda kada vijesti o Draži više nisu donošene.[320]

320 S. Jevremović, Duga, Beograd, 18. IX 1991.

Tako se i nakon obrta u politici Saveznika prema ravnogorskom pokretu u Jugoslaviji i prekida objavljivanja vijesti o Mihailoviću i njegovim četnicima moglo, s vremena na vrijeme, da naiđe na pojedine govore u Senatu i Kongresu SAD-a. Povremeno su se mogli uočiti i članci u štampi u Dražinu korist. Stacionirani pri ambasadi u Vašingtonu nosioci te propagande bili su umješni i uporni u nastojanju da dosegnu zadate ciljeve.

Neki od njih, ponajviše Konstantin Fotić, ustrajno su održavali stalne kontakte sa uglednim ličnostima iz političkog i javnog života Amerike, poglavito sa pojedinim istaknutim novinarima i publicističkim perima. To ilustruje i primjer bliskih odnosa Fotića i novinara Konstantina Brauna u vrijeme održavanja Teheranske konferencije velike trojice - Ruzvelta, Čerčila i Staljina.

Ta konferencija je održana u novembru 1943. godine. Neposredno nakon njenog završetka u kancelariju ambasadora Fotića ušao je novinar Konstantin Braun. Još s vrata je rekao; *"Gospodine ambasadore, vama su skuvali čorbu. U Teheranu je Jugoslavija predana komunistima"*. Iako će se za takvu odluku saznati mnogo kasnije, ovaj novinar je posredstvom svojih veza u vojnom i državnom vrhu doznao za ovu tada veliku tajnu. On je inače u svojim člancima, koji su izlazili u četrdeset listova, oštro kritikovao politiku ustupaka Sovjetima i zalagao se za Mihailovića i njegov pokret. Znano je da je skoro svakog dana dolazio kod Fotića u ambasadu. Po Vašingtonu se stoga pričalo kako Braun piše članke, a Fotić kroz njih govori.

Braun će se pročuti još po jednoj epizodi. Kad je Čerčil pred britanskim parlamentom držao govor u kojem je tvrdio da partizani drže u šahu dvadeset njemačkih divizija, Braun je objavio senzacionalno intonirani prilog o Titu. Za njega je napisao kako je tobože bez uniforme maršala morao da pobjegne iz Drvara u Italiju. O toj uniformi široko je pisala sva njemačka i štampa NDH. U *Ivning Staru* Braun je objavio članak sa naslovom preko cijele prve strane da je Tito bez pantalona pobjegao u Bari. Na to je reagovano zvaničnim engleskim kominikeom i prema kojem je Tito *"savezničkom saradnjom promijenio mjesto svog glavnog stana koji se nalazi na teritoriji Jugoslavije"*. Taj stan je, u stvari, bio na ostrvu Vis. Englezi su ga zaposjeli. Tamo je smješten i Titov štab po njegovom povratku iz Barija. Kažu da je šef engleske vojne misije u Vašingtonu, osim spomenutog kominikea, pozvao telefonski novinara Brauna i prebacio mu da takvim pisanjem šteti savezničkim ratnim naporima. Spasoje Jefremović će 50 godina kasnije, o tome, objaviti prilog u beogradskoj *Dugi*. Napisaće da je Braun, navodno, odgovorio grubo šefu engleske vojne misije: *"Akcije komunističkih bandi ne smatram ratnim naporom"*. A na njegovo pisanje moći će da utiče tek kada kupi većinu akcija *Ivning Stara*.

AMERIČKI MIT O DRAŽI

Pogrešna personifikacija narodnog otpora u Jugoslaviji u ličnosti Draže Mihailovića - Sa porastom Mihailovićeve slave vlada u egzilu zgrabila je priliku da zadobije i vojnički prestiž - Kako su nastale konfuzije oko četnika i njihove uloge

"Velika je pogreška personificiranje spontanog otpora naroda u Jugoslaviji, koji je obuhvatao hiljade i hiljade nesebičnih, požrtvovanih vođa, u jednu ličnost - Draže Mihailovića". To je izvod iz pisma koji su Sava Kosanović i prof. Furlan uputili dr. Brajanu Mamfordu, šefu Informacionog Ofisa Ujedinjenih naroda u Njujorku 5. oktobra 1942. godine. *"Ta politička pogreška bila je napravljena ne samo od jugoslovenske vlade u Londonu, nego i od novinskih i drugih inforamcionih agencija, naročito ovde u Sjedinjenim Državama. Informacione i novinske službe bile su hranjene sa tendencioznim vestima iz Kaira i Carigrada. Na taj način stvoren je mit oko Draže Mihailovića, koji je mit bacio u senu narod, koji je stvarno nosio otpore."*

Vlada u egzilu, poslije vojničkog sloma, u stanju moralne depresije ovog sloma, *"zgrabila je priliku da sa rašćenjem slave Mihailovića opet zadobije neki vojnički prestiž. Promovirala ga na najviši vojnički čin generala, vrhovnog komandanta i člana kabineta, kao ministra vojske"* - pisali su Kosanović i Furlan Mamfordu.

"U isto vreme aktivni narodni otpor, nezavisan od Mihailovića, pod imenom partizana koji je obuhvaćao sve slojeve naroda, rastao je u broju, važnosti i eficienciji i to naročito u vreme kad su razlike između Srba i Hrvata bile najjače zloupotrebljavane od šovinističkih ekstremiteta. Partizani od najsevernije Slovenije do Crne Gore, na teritoriju gde su Srbi i Hrvati isprepleteni, ujedinili su u svoje redove Srbe, Hrvate i Slovence. Moguće je da su najaktivnije vođe partizanske komuniste, ali i partizani su sastavljeni od članova sviju slojeva društva i članovi su svih političkih partija. Na primer, u Sloveniji mi imamo najorganizovaniju partizansku gerilu sa civilnom administracijom, novinama, izborima, ubiranjem poreza itd. Ovi partizani sastavljeni su iz katolika, liberala, jugoslovenskih nacionalista, sokola i komunista."

Jako mnogo je doprinijelo opštoj konfuziji pitanje četnika. Za vreme od deset godina vanustavne vlade u Jugoslaviji, ime četnik - nekad vrlo dobro poznate patriotske organizacije - bilo je kompromitovano sa njihovim antidemokratskim radom. Vrlo loš elemenat stupio je u tu organizaciju ljudi koji za vreme Prvog svetskog rata nikada nisu bili četnici i koji nikada nisu ratovali. Posle sloma, kad je Nedić preuzeo vlast kao Kvisling u Beogradu, četnički vojvoda Kosta Pećanac, u neposrednoj nemačkoj službi izdao je proklamaciju na srpski narod za saradnju sa kvislinškim snagama, i tako stavio svoju organizaciju na raspoloženje okupatoru i počeo da organizuje kroz zemlju četnički pokret sa ciljem da pomaže rad neprijatelja.

U isto vreme bilo je i zaista patriotskih četnika, koji su se pridružili Mihailoviću pa i partizanima" - pisali su Kosanović i Furlan Mamfordu u Ujedinjenim narodima.

"Protivno toj stvarnoj situaciji u zemlji, britanska i američka štampa govorila je samo o Draži Mihailoviću i o njegovim četnicima, a ne o narodnom pokretu. Kako je vreme prolazilo, Mihailovićeva direktna aktivnost opadala je, dok je narodni otpor rastao. Prirodno je da je Rusija, koja traži otvaranje drugog fronta i aktivnu borbu za sve, pružala moralnu pomoć partizanima. Pažnja koju ruska Vrhovna komanda obraća gerilskoj borbi u Jugoslaviji, vidi se iz toga što je ona bila spomenuta u dva službena komunikea, mnogo ranije nego što su izbile u javnost razlike između Draže Mihailovića i partizana. Ona je bila spomenuta i u tri najvažnija Staljinova govora. Ova moralna veličina naroda Jugoslavije imala je svoj upliv i na susede i tako je narodnoj borbi priključivan i izvesni broj antifašista Italijana, Nemaca i dr. pripadnika drugih naroda u susjednim državama."

"Kao što Vam je poznato, razlike između Draže Mihailovića i partizana izbile su na javnost. I taj tragični fakat pertraktiran je bio u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama sa velikim neshvaćanjem istinske situacije u Jugoslaviji, tako da može da posluži i za neke mračne račune. Kakav može biti efekat na borbeni narod u Jugoslaviji ako radio-programi neprestano dižu u zvezde Dražu Mihailovića i njegove četnike, i to u vreme kad on nije aktivan i kad se četnici bore protiv partizana? Kakvu sliku narod Jugoslavije mora stvarati o Americi i o Velikoj Britaniji i valjanost njihove informativne službe? Ali mnogo gore od toga je činjenica da narod u Jugoslaviji može steći utisak da se Velika Britanija i Amerika identifikuju sa izvesnim političkim namerama, koje su protivne težnjama našega naroda".

"Zlo je što se krivo predstavljena situacija upotrebljava od izvesnih reakcionarnih snaga u Jugoslaviji, ne samo protiv naroda, koji se bori, nego i protiv ciljeva Ujedinjenih nacija. U Americi krivo predstavljene - izjednačavanje partizana sa banditima, kriminalcima i internacionalnim ološem - ne podiže ovde duh otpora i građanski moral. Sve to je, s druge strane, izazvalo bez potrebe sumnju Rusije. Treba li da podvučem, da se ista terminologija u borbenom narodu u Jugoslaviji upotrebljava u nacističkoj, fašističkoj štampi od samog početka.

"Mi ne smemo zaboraviti da je narod u Jugoslaviji po tradiciji pro-ruski, bez obzira na politički režim. Svi ovi fenomeni u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama moraju biti protumačeni u Jugoslaviji kao protiv-ruski. To je, naravno, direktno protivno interesima Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Zbog toga potrebno bi bilo ovde u Americi i Velikoj Britaniji naglašavati borbu naroda u Jugoslaviji, mnogo više nego naglašavati važnost pojedinaca. To će pojačati građanski moral u Sjedinjenim Državama i popraviti odnose sa Sovjetskom Unijom. Propaganda iz Velike Britanije i Amerike mora da bude uperena ka ujedinjenju svih snaga otpora, ne samo u Jugoslaviji, nego u celoj okupiranoj Evropi, a ne u pravcu razdraživanja uzajamnih antagonizama što koristi samo nacifašizmu."

OBMANJIVANJE AMERIČKIH POKROVITELJA

Izmišljanje nepostojećih borbi četnika protiv ustaša, Nijemaca i Italijana i njihovih vojnih formacija

Preko emisija Londonskog radija izbjeglička vlada je slala poruke prema kojima još nije vrijeme za borbu protiv okupatora. Slobodan Jovanović, Božidar Purić, Momčilo Ninčić, Petar Živković, Radoje Knežević i Milan Gavrilović organizovali su i davali radio-emisije preko inostranih radiostanica na jezicima naroda Jugoslavije. U tim emisijama su čitani članci, držani govori i davane vijesti kojima se poziva narod da pristupa organizaciji ravnogorskog pokreta. Organizovali su ubacivanje u zemlju listova, proglasa i letaka sa sadržinom sličnom radio-emisijama. Takvu propagandu su ustrojili i u inostranstvu. Iz državne kase su davali velika sredstva listovima u raznim zemljama za članke pisane po njihovim direktivama, ili su ih sami pisali. Tim putem su lansirane informacije koje je dostavljao Mihailović iz zemlje o tobožnjoj četničkoj borbi protiv osovinskih snaga.

Iz Vašingtona je Konstantin Fotić otpravio 29. oktobra 1942. godine ministru inostranih poslova izbjegličke vlade šifrovani telegram.[321] *"Armstrong vas moli izvestite ga da li je tačno da je general Mihailović pre 6 meseci obustavio svaku borbu, kako mu je rekao ministar Kosanović čim ga je upoznao. Ovo mi je obaveštenje potrebno pošto se vodi kampanja i teško je davati netačno obaveštenje. I u toj kampanji najviše ističu generala Mihailovića".*

Odgovor je 31. oktobra 1942. stigao sa potpisom predsjednika vlade Slobodana Jovanovića. *"Veza vaš izveštaj 32: general Mihailović neprekidno nastavlja da se bori protivu Nemaca i okupatora. U Zapadnoj Bosni vode se krvave borbe protiv ustaša, Nemaca i Italijana. Ovim odredima komanduju mlađi generalštabni oficiri. U celoj Bosni i Hercegovini general Mihailović svakodnevno vrši prepade na pojedine varoši i uništava okupatorske garnizone".*

Pa dodaje: *"U Srbiji vrši sabotaže na železnicama najvećeg obima. Zbog toga Nemci vrše prisilna hapšenja i iz varošice Mileševca odveli 500 talaca u Beograd. U Jajincima iskopan grob za 1.000 ljudi. General Ler, glavnokomandujući, izjavljuje da će srpski narod pomoriti glađu i dotući štukama, jer je uz Mihailovića. Prepadi u Bosni i zauzeće Foče, koje se pripisuje partizanima, u stvari su delo načelnika štaba majora Ostojića. Uništeno 2.000 ustaša i okupatora. Draža moli da se o ovim prepadima ništa ne objavljuje. A sve suprotne izjave su neosnovane i tendenciozne".*

"Pitajte ministra Kosanovića je li u razgovoru sa jednim uglednim Amerikancem, koga mu je Mirković predstavio, rekao da se danas samo partizani bore, dok je Mihailović već 6 meseci neaktivan, partizani da su samo Hrvati i Slovenci,

321 Pov. br. 132.

ovi poslednji klerikalci, liberali, komunisti". to pitanje je sročeno 24. XI 1942. godine u telegramu predsjednika izbjegličke vlade iz Londona Slobodana Jovanovića opunomoćenom vladinom poslaniku u Otavi u Kanadi dr. Izidoru Cankaru.

MIHAILOVIĆEVI "TRIJUMFI" NISU ISTINITI

FORVARD (Johanesburg): "Ako je Mihailović imao katkad borbu, to je bilo protiv partizanskih jedinica i dobrovoljačke vojske, koja je dala mnogo primera herojskog otpora protiv okupatora" - Neistine Tajmsa i Junajted presa

U nizu članaka i listova što su kritički pisali o odsustvu četničke borbe sa okupacionim jedinicama i o saradnji Draže sa porobljivačima zemlje oglasio se list *Forvard* u Johanesburgu. Ta novina u broju 11 od 19. III 1943. godine donosi opsežan članak *Sa one strane fronta*.

"Vreme je konačno obelodanilo priču o generalu Mihailoviću, jugoslovenskom ministru rata, koji po pričanjima nosi zaslugu za gerilske uspehe na Balkanu. Važno je da se izloži kakav je položaj bio generala Mihailovića. Ovaj pregled, sastavljen iz nekoliko novinarskih izvora, od Stevana Dedijera i Tomi Maječerića, jasno pokazuje da je Mihailović sarađivao sa osovinom ili napadao prave gerilce iza leđa. Bilo je plagijata u književnosti, ali nikada u istoriji ratova nije bilo krađa u komunikeima. Američke novine donosile su te plagijate o njihovom ljubimcu generalu Mihailoviću. Naša zemlja zna da su gerilci u Jugoslaviji razbijali i osakatili italijansko-nemačke snage okupacione vlasti, i mi smo počeli sada da otkrivamo Mihailovićeve 'trijumfe', koji ustvari nisu istiniti, jer su uspesi pripadali partizanskim odredima, koje Mihailović i njegovi četnici nemilosrdno napadaju. Ako je Mihailović imao katkada borbu, to je bilo protiv jugoslovenskih partizana i dobrovoljačke vojske, koja je dala mnogo primera herojskog otpora protiv okupatora. Evo jedne priče o Mihailovićevoj 'pobedi': 9. oktobra 1942. godine partizanska vojska objavila je preko tajne radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' sledeće: Prema primljenim izveštajima u operacijama u okolini Jajca i u samom gradu, partizanska brigada je zarobila 500 neprijateljskih vojnika..." Tri dana docnije *u njujorškom Tajmsu izišao je članak o istoj akciji kojom prilikom prvi put je bilo pomena o partizanskoj borbi. Tajms kaže: 'U drugoj polovini meseca septembra, danju i noću bitka se vodila u Jajcu, u Bosni. Odredi pod vođstvom Koste Nađa, ranijeg komandanta u republikanskoj španskoj vojsci, napali su Jajce i posle njegovog zauzeća počeli su sa čišćenjem neprijatelja u okolnom području'. Ovaj izveštaj kaže da se Kosta Nađ nalazi na čelu svih bosanskih patriota. 17. i 25. oktobra Tajms ponovo donosi vest iz Moskve, da su partizani zauzeli Jajce. Ovo nije sprečilo Tajmsovog izveštača da osudi partizane na isti način kao i kine-*

ske gerilce pre nekoliko godina. Tajms je okarakterisao jugoslovenske dobrovoljce kao komunističke bandite, podržavane od Moskve, i dodao je da je i vođ tih gerilaca običan bandit. U tom cilju Junajted press, publikujući nekoliko vesti o pobedi partizana i dobrovoljačke vojske u Jugoslaviji, izvitoperio ih je u slavni trijumf generala Mihailovića, koji je bez sumnje bio isto toliko iznenađen koliko i sami Nemci. Tako predstavljenu pobedu Mihailović je srećno prihvatio".

Neistinu *Tajmsa* i *Junajted* pressa pogotovo je prihvatio Bilten jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu. On objavljuje da su *"patriotske snage generala Mihailovića zauzele Jajce blizu Banje Luke posle oštre borbe".*

Da se Mihailović ne bori protiv okupatora javno je potvrđeno i u kraljevskom poslanstvu u Bernu 9. X 1943. godine. Na to upozorava lično tadašnji predsjednik izbjegličke vlade Purić. On poslaniku u Švajcarskoj Avakumoviću obraća pažnju na izjavu Lazarevića u ime generala Mihailovića.[322] On je rekao *"da se u poslednje vreme general Mihailović nije borio niti će se boriti sve dok saveznici ne pošalju trupe u Jugoslaviju, što je proizvelo nepovoljan utisak. Ova propaganda ne samo da nije korisna nego štetuje. Stoga vas molim da upozorite g. Lazarevića da ubuduće ne daje izjave u ime generala Mihailovića, člana kraljevske vlade. On treba da potpuno sačuva inkognito. Neka radi vodeći računa o ovoj potrebi. Ako postoji mogućnost da plasira što god od donetog materijala, preko tamošnjih dopisnika, neka čini sa vašom prethodnom saglasnošću".*

Od dopisnika u Cirihu smisao te Lazarevićeve izjave objavljen je 2. X 1943. u Švedskoj. Za Lazarevića se kaže da je generalov povjerenik pošto je stigao u Švajcarsku. U toj izjavi se priznaje da se Mihailovićeva vojska *"do sada nije borila i da se i dalje neće boriti. On smatra da bi bez prave pomoći saveznika borba bila uzaludno prolivanje krvi. Spreman je da interveniše kad se prva saveznička divizija iskrca u Jugoslaviji. Tada će baciti u zasenu sve podvige partizana".*

KAMPANJA PROTIV MIHAILOVIĆA I RAVNOGORSKOG POKRETA

U *Tajmsu* je 10. XII 1942. godine osvanuo članak koji je ambasador iz Vašingtona Konstantin Fotić usplahireno dostavio otvorenim telegramom Ministarstvu inostranih poslova u London. *"Molim da se svima našim poslanicima na strani dostavi šifrovani telegram sledeće sadržine: 'General Mihailović izveštava da je Veljko Rajić otišao u Švajcarsku i tamo je glavni dopisnik za svetsku komunističku štampu. On širi sve laži o borbi partizana protiv ustaša, Italijana i Nemaca. Ukoliko ima partizanske borbe protiv ustaša i okupatora u Hrvatskoj,*

322 Str. pov. 1428.

njih vode samo odredi pod mojom komandom. U američkoj i engleskoj štampi izlazi niz članaka o partizanskim borbama protiv ustaša i Nemaca u Hrvatskoj, tvrdeći da su odredi generala Mihailovića uništeni ili su ga napustili. Sve je to potpuno izmišljeno. Odredi generala Mihailovića su gospodari situacije u dve trećine Jugoslavije. Oni vode borbu u našoj otadžbini po instrukcijama britanske vrhovne komande na Srednjem Istoku. Borbe u Zapadnoj Bosni koje vode uglavnom odredi generala Mihailovića pripisuju se hrvatskim partizanima. Britanska vrhovna komanda tačno poznaje činjenice o toj borbi. Po želji generala Mihailovića ne daje se nikakav publicitet. Jedan mali deo boraca nalazi se van komande Mihailovićeve. Sve vesti o partizanskoj vojsci i vladi u kojoj su zastupljene sve nacionalne grupe potpuno su izmišljene - Jovanović".

Uprkos demantijima kampanju protiv Draže preuzimali su i novi listovi. U njima se ne spominje borba generala Mihailovića. *Bilten* Jugoslovenskog informacionog centra tvrdi da postoji neka vrsta prećutnog sporazuma između ustaških jedinica i hrvatskih partizana. U tom smislu predsjednik vlade Jovanović skreće pažnju Fotiću na dva članka koja su objavljena u listu *Slovenski glas.* U svom odgovoru Fotić ogovara Kosanovića. *"Prilikom boravka u Čikagu došao sam u kontakt sa svima licima. Tom prilikom na prvom mestu naišao sam na tragove g. Kosanovića i njegove članke kroz Čikago. Rečeno mi je da se sumnjičenja protiv generala Mihailovića pronose kroz američke kancelarije, od ljudi zaposlenih u našim informacionim centrima. Da to ne bi škodilo njegovom ugledu trebalo bi takve ljude smeniti sa položaja".*

Kraljevski ambasador u Vašingtonu saopštava predsjedniku svoje vlade Jovanoviću o kampanji protiv Mihailovića. Stavlja je na adresu Kosanovića.[323] *"Danas sam ponovo razgovarao sa direktorom odeljenja za Evropu i šefom sekcije. Obojica izjavili su još jednom da bi američkoj vladi bilo mnogo lakše da zauzme stav o kampanji protiv Mihailovića da je u pitanju samo radiostanica 'Slobodna Jugoslavija'. Međutim, ni iz svedočanstava naših zvaničnih i poluzvaničnih ličnosti i neke vesti koje dolaze iz naših zvaničnih izvora potpuno su suprotne zvaničnom stavu jugoslovenske vlade".*

KONTRAAKCIJA ZA DRAŽINU REHABILITACIJU

Čije su borbene aktivnosti protiv okupacionih trupa u Jugoslaviji: Dražinih odreda ili partizanskih jedinica?

Svom ministru spoljnih poslova, sa nalogom da dostavi ambasadoru u Vašingtonu, predsjedništvo kraljevske vlade šalje kratak sadržaj Banovog intervjua i Adamičevog članka. Učinjeno je to s ciljem suzbijanja propagande

323 Pov. br. 1029.

protiv Draže ma s koje strane dolazila. Vojnom izaslaniku u Vašingtonu za ambasadora Konstantina Fotića dostavljeni su 14. XII 1942. stavovi povodom kampanje protiv Mihailovića u Americi.[324] Cilj te kampanje je da se Draža prikaže kao neaktivan i kao saradnik Osovine, pa vlada Slobodana Jovanovića javlja *"sledeće što je zasnovano na pouzdanim podacima s kojima ona raspolaže"* - kaže se u tom aktu. *"Odredi Mihailovića organizovani su skoro u celoj zemlji. Dobro su povezani među sobom i odlično komandovanje. Svoju atkivnost vrše na celoj teritoriji Jugoslavije. Od Slovenačke do granice prema Grčkoj. Ostale borbene snage koje deluju nezavisno od Mihailovićeve neznatne su po svom broju i po zamahu svog delanja ako se uporede sa vojskom Mihailovića. Delatnost Dražinih odreda nije prestala nijednog časa i pored tvrđenja od strane neobaveštenih ili zlonamerno. Težište borbe prenosi se s jednog kraja na drugi prema potrebama i mogućnostima, ali za sve to vreme to je predstavljalo i predstavlja neprekidnu akciju. Isključivo, akcija Dražinih odreda vezuje u Jugoslaviji 30 do 40 divizija. U toku jeseni i zime akcija se prenela u centar Srbije. Sada se vrše operacije u Srbiji dolinom Save po savezničkom ratnom planu. Ove operacije prouzrokovale su dovođenje dve divizije u Srbiju pored onih pet. O svim operacijama koje su u toku po želji Dražinoj nećemo davati obaveštenja. U nekim krajevima postoje odredi tzv. partizana (Bosna, Hrvatska, Slovenačka) koji su nadahnuti izvesnom političkom ideologijom pod imenom partizanska vojska (Hrvatska, Zapadna Bosna) ili narodnooslobodilački pokret (Slovenačka). Postoje tu i izvesne formacije srpskih nacionalista van Dražine komande pod zapovedništvom Birčanina i Jevđevića kojima je cilj borba protiv Pavelića i ustaša da bi se donekle sprečilo ubijanje Srba. Ali mešavina borbenog pokreta trupa Draže Mihailovića predstavlja glavnu jugoslovensku silu koja vrši najveći deo otpora prema osovini. Mnoge u stvari Dražine akcije pripisuju se pogrešno partizanima".*

324 Pov. VK broj 22/90.

Treći dio

SLUČAJ LISTA "AMERIKANSKI SRBOBRAN"

"AMERIKANSKI SRBOBRAN" UMANJUJE RATNI NAPOR AMERIKE

Po dolasku dijela kraljevske vlade u Ameriku jećala se težnja da se zajednički i složno djeluje u hrvatskoj bratskoj zajednici tako i srpskoj emigraciji. Sve emigracije su prispjeli ministri nakon rata željeli da okupe i sarađuju na uspostavljanju Jugoslavije. Taj stav su iskazivali i *Srbobran* i *Slobodna reč*. Održavani su i skupovi *Saveza Srbobrana* i *Hrvatske bratske zajednice*. Tek kasnije otpočeli su prvi napadi na Jugoslaviju na stranicama *Srbobrana*. Iz vladine misije su upozoravali na opasnost takvog pisanja. Konstantin Fotić je otežavao dolazak te misije u Ameriku. Kasnije je počeo da parališe efekte službenog jugoslovenskog kursa. I kampanja toga lista usmjerena je protiv jugoslovenske misije u Americi, a naročito protiv istupanja članova misije u prilog Jugoslaviji. Šubašićev dolazak u Pitsburg na jugoslovensku manifestaciju za Jugoslaviju *Srbobran* je objavio u debelom crnom okviru. Početkom novembra 1941. godine štampao je prvi dio Memoranduma SPC-a upućen generalu Dankelmanu o masakrima Srba u Hrvatskoj. I taj dokument je objavio bez uvoda, takođe u crnom okviru preko cijelog formata lista. Memorandum je Fotić predao redakciji lista. On je sprečavao misiju u pokušajima demantija akcija vođenih u štampi o međusobnim borbama Srba i Hrvata, pravdanja razbijanja Jugoslavije, te uspostavljanja Nedićeve vlade u Beogradu kao branitelja srpstva. Fotić je u njujorškom *Tajmsu* Nedićevu ličnost isticao pozitivno u Jugoslaviji, prikazujući je kao čovjeka koji može igrati važnu ulogu na Balkanu. Sugerisao je da saveznici treba da ga čuvaju za nadolazeća vremena. Tako je došlo do objavljivanja službenih povjerljivih dokumenata u *Srbobranu*, pa Dankelmanovog memoranduma predsjedniku Ruzveltu. Umjesto Jugoslavije i spominjanja visokih američkih predstavnika preferirano je učešće službenika jugoslovenskog poslanstva na skupovima velikosrpske Srpske narodne odbrane itd. Fotić nije imao potrebe da radi za Dražu sve do onoga časa dok je Mihailović mogao služiti kao centar okupljanja za Jugoslaviju u Americi. Kad se ispostavilo da su Tito i NOP postali centar okupljanja za Jugoslaviju, u tome času Draža postaje razorna snaga ali za Fotića i dalje prihvatljiva kao jedino spasonosna. Tada se i on okreće Draži a napušta Nedića. *Srbobran*, Srpska narodna odbrana, veze sa nekim uticajnim krugovima američkog javnog života, dio štampe upotrebljavaju za Dražinu popularizaciju i podršku akcija ravnogorskog pokreta.

Službeni američki krugovi, prateći politička previranja među iseljeništvom srpskog i hrvatskog porijekla u Americi, sa velikom rezervom, pa i zabrinutošću, gledali su na raspirivanje šovinističke mržnje u pisanju *Srbobrana*. Razna odjeljenja Vlade SAD-a, naročito Ured za ratne informacije, Department of Džastis i Department of Stejt pratili su sa negodovanjem politiku *Amerikanskog Srbobrana*. Žestoki napadi toga lista na narod hrvatskog porijekla, na njegovo svećenstvo, oštri protivkatolički članci, te pokušaji da brani kvislinga

Milana Nedića koji podupire nacistički režim u Srbiji potpaljuju nacističku kampanju nesnošljivosti i rasne mržnje. Zato taj list djeluje štetno na ratni napor Amerike.

Elmir Dejvis, u svojstvu šefa Ureda za ratne informacije, obraća se predsjedniku Srpskog Narodnog Saveza Simi Vrliniću. I Vrlinić je, poput Kosanovića, izložen napadima inspirisanim sa Fotićeve i *Srbobranove* strane. Dejvis najprije podsjeća na rezoluciju koju je Vrlinić potpisao u Vašingtonu u septembru 1942. godine, a zbog koje je izložen oštrim prigovorima. *Mi se zavetujemo da ćemo slediti vođstvo Američke vlade u radu za jedinstvo svih Amerikanaca, bez obzira na nacionalno ili rasno poreklo, u izvršenju najvećeg zadatka za dobijanje ovog rata za slobodu. Mi se slažemo da ćemo se suprotstaviti svakom pokušaju raspirivanja nesloge među Amerikancima jugoslovenskog porekla".*

Šef američkog Ureda za ratne informacije ističe da je iznenađen što Vrlinića kritikuju za potpisivanje spomenute rezolucije. "*Očevidno je da je američko jedinstvo nužno za uspešno vođenje ovog rata*" - piše Dejvis. "*Nacisti su se hvalisali da će izazvati jedne Amerikance protiv drugih Amerikanaca - i oni nastoje da to sprovedu. Oni su godinama nastojali da nahuškaju Amerikance srpskog, hrvatskog i slovenačkog porekla jedne protiv drugih. Stari je to trik: pocepaj pa vladaj. Kad ste potpisali rezoluciju u Vašingtonu, Vi ste se zavetovali da ćete se suprotstaviti ovom nacističkom planu. Čvrsto verujem da ste u tom postupku potpuno izražavali duh američkih Srba, koji su Vas izabrali za predsednika Srpskog Narodnog Saveza.*

Ujedinjene nacije nastoje da ostvare što je moguće jače jedinstvo svih onih koji su protiv Osovine. U Jugoslaviji i u Sjedinjenim Državama Amerike, mi radimo na tome da ujedinimo Srbe i Hrvate i Slovence koji veruju u slobodu i demokratiju, a koji se suprotstavljaju Osovini i njenim satelitima.

Sve što Vi, kao predsednik Srpskog Narodnog Saveza, možete učiniti da se učini kraj sadašnjem razdoru između Amerikanaca srpskog i hrvatskog porekla - razdoru koji sad dobrim delom raspiruje 'Amerikanski Srbobran' - biće stvaran doprinos ratnom naporu. Stav koji ste zauzeli u prošlosti, izražen Vašom potporom koju ste dali na rezoluciju od 18. septembra 1942. godine, veoma je cenjen."

EPISKOP DIONISIJE I "SRBOBRANOVA" PROPAGANDA

Memorandum hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi - Ko je plaćan iz vladinog budžeta Poslanstva u Vašingtonu?

Ta propaganda, nepovoljna u osnovi, nastavljena je ne samo u Americi nego i iz Londona. I Slobodan Jovanović kao predsjednik vlade obratio se 24. februara 1942. godine vojsci. U govoru se, takođe, ne spominje Jugoslavija. Ni on ne čini razliku između ustaša i hrvatskog naroda, a Slovence je uzgred

spomenuo. Ističući prvenstveno ustaše i Pavelića umanjuje odgovornost njemačkog nacizma i Hitlera i cijele Osovine. Nedić kao kvisling nije spomenut, što je sve na liniji one političke usmjerenosti kojom je prožeta kampanja u *Srbobranu*.

Kosanović tim povodom šalje kablogram ministru Budisavljeviću u London i zbog dvosmislene situacije i procijepa u kojem se našla vladina misija u Americi nagovještava ostavku. Predsjednikov govor je naskoro dobio potvrdu i 10. marta iste godine. Tada je iz Londonskog radija na istoj liniji govorio jugoslovenski oficir. *"Ko je odgovoran za našu propagandu i za harmoniju i ciljeve koji se izražavaju u njoj? Razjedinjenost je danas katastrfalna?"*

Na propagandu iz Londona i sa stranica *Srbobrana* protiv hrvatskog naroda i jugoslovenske državne ideje naslonio se i episkop Srpske pravoslavne crkve u Americi Dionisije. On je 2. juna 1942. godine sazvao predstavništvo Srpske crkve u Americi. Taj skup je organizovan s namjerom da raspravi o *"stavu Srpske crkve protiv masakra u Jugoslaviji i o stavu Srpske crkve prema Memorandumu ministara Hrvata u jugoslovenskoj vladi u Londonu"*.

Time je otvorena nova stranica u kampanji *Srbobrana* koji je kratko vrijeme morao smiriti njenu žestinu nakon upozorenja američkih federalnih vlasti. Akcija episkopa je direktno izazivala nove razdore nasuprot američkim nastojanjima da se razdori među Amerikancima jugoslovenskog porijekla ne raspiruju dalje.

Umjesto da unosi kakav-takav red na propagandnom planu u Americi ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić je, posredstvom Fotića u Vašingtonu, otpremio telegram kojim gasi mandat ministra Kosanovića sa završetkom Konferencije *Rada*. Zapriječio mu je da predstavlja emigrantsku vladu u Komitetu za planiranje. Taj komitet se bavio tehničkim i stručnim pitanjima u proučavanju socijalnih i ekonomskih prilika u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Grčkoj i Jugoslaviji. Kosanović je bio predsjednik toga komiteta. Tako je dezavuisan doprinos Kosanovića kao jugoslovenskog predstavnika u tim tijelima, uključiv i Komitet za rekonstrukciju koji je nailazio na odobravanje i podršku u Americi. Komitet je proučavao probleme Srednje i Istočne Evrope. Fotić i Ninčić, međutim, razbijali su njegov rad na taj način što su Rusima govorili da je njegovo djelovanje usmjereno protiv SSSR-a, a Poljacima da je to komunistička tvorevina.

Riječ je o planiranju američke materijalne pomoći u rekonstrukciji evropskih zemalja nakon Drugog svjetskog rata. Takvi njihovi koraci ušli su naruku izolacionistima u Americi. To znači one parole sa snažnim uporištem u toj zemlji: *"Ovo je evropski rat, koji se ništa ne tiče Amerike"*. Planiranje učešća Amerike u njenih sredstava za rekonstrukciju država i naroda bilo je proizvod borbe intervencionista protiv izolacionista. Svi oni koji su htjeli da drže Ameriku podalje od Evrope i rata na njenom kontinentu, pa i od trgovačko-finansijske potpore Evropi, koristili su se onim predrasudama koje su evropske nevolje u ratu tumačile pretjeranim nacionalizmima i netolerantnošću

koja vlada u evropskim zemljama. Oni su šovinizam evropskih naroda vidjeli kao prijeteću opasnost od prenošenja toga šovinizma u Ameriku što bi, kako su govorili, dovelo do novog građanskog rata u toj zemlji. Izolacionistička politika u Americi je vrlo aktivna i spretno je koristila sve evropske slabosti za sebe. Ona ih je potencirala i provocirala te slabosti. Zato je jedinstveno i harmonično istupanje evropskih zemalja išlo u prilog predsjedniku Ruzveltu i intevencionistima, a suzbijalo izolacionizam. Povlačenje Kosanovića iz spomenutih tijela značilo je dolijevanje vode na mlin američke potvrde opravdanosti teze izolacionizma, ali i razdora u jugoslovenskoj emigraciji u toj zemlji. Svaka akcija raspirivanja mržnje i unošenja raskola u jugoslovenskoj dijaspori opasna je i sa službenog američkog gledišta. I tumači se kao suprotna američkim nacionalnim interesima. Amerika želi lojalne i korisne emigrante kao lojalne i korisne američke građane. U toj emigraciji ona sagledava i neku vrstu barometra stanja u zemljama postojbinama.

Razbijanje sloge Srba, Hrvata i Slovenaca u Americi značilo je dokaz nemogućnosti opstanka Jugoslavije. Apsurdno je stvarati zemlju u kojoj se narod mrzi i čiji se pripadnici ne mogu da slože ni u američkoj udobnosti i slobodnom razvoju koji ta zemlja omogućava. Amerika, osim toga, ne želi razbijanje onih formacija koje su postojale. Njenoj koncepciji, ulaganju njenog moralnog autoriteta i materijalnog bogatstva, nije odgovarala akcija protiv Jugoslavije. Nije joj odgovarala politika podvojenosti i neiskrenosti. Otuda je bilo štetno i odsustvo jasnog i određenog stava emigrantske vlade u pitanjima budućeg uređenja Jugoslavije. U službenom Vašingtonu se smatralo da u vladi postoje dvije politike koje se sukobljavaju i neutralizuju, s tim da je jača ona koja je protiv Jugoslavije.

Publikovanje Memoranduma episkopa Valerijana služilo je i dokazivanju da Jugoslavija ne može postojati. Službenom Vašingtonu je bilo poznato da većina diplomatskog personala jugoslovenske izbjegličke vlade u Americi pomaže akciju protiv Jugoslavije. Aktivni poslanik Jovan Dučić je u *Srbobranu* vodio najgoru harangu protiv Jugoslavije. I čikaški konzul Mirković je držao, na toj liniji, govore na skupštinama Narodne odbrane kao organizacije koja se deklarisala za borbu protiv Hrvata i Slovenaca i u starom kraju i u Americi. On izjavljuje da je konzul Srbije, a ne konzul Jugoslavije.

Vladika Dionisije primao je platu iz dispozicionog fonda vašingtonskog poslanstva jugoslovenske vlade. On je bio i počasni predsjednik te iste Narodne odbrane. U isto vrijeme on je i sveštenstvo angažovao u radu protiv sloge Srba i Hrvata u Americi. Poslanik Konstantin Fotić je inicirao i kampanju protiv Hrvata u *Srbobranu*. Kosanović kaže da nikad ni u zemlji, u vrijeme najtežih političkih sukoba, nije bilo lista koji je gore pisao o Hrvatima, Slovencima i Srbima koji su za Jugoslaviju. Prilikom kraljevog boravka u Vašingtonu poslanik Fotić je priveo kralju deputaciju cjelokupnog *Srbobrana*. Od te delegacije primio je komplet lista sa svim prilozima i najtežim pogrdama na ideju Jugoslavije. S tom knjigom se i slikao a fotografija je publikovana na prvoj stranici narednog broja lista.

Službeni Vašington je nastojao da presiječe tu kampanju *Srbobrana* kao štetnu po Ameriku: na zahjev Federalne policije jedan urednik je izbačen iz redakcije. Skupštinu Narodne odbrane pozdravlja Fotić a u govoru ne spomene Jugoslaviju. Ta Narodna odbrana sa te skupštine šalje svoje pozdrave Jovanu Dučiću, Fotiću, pukovniku Saviću i konzulu Stanojeviću koji govore o srpskoj a ne jugoslovenskoj vojsci.

Sve te greške u postupcima jugoslovenske propagande u Americi najizdašnije su išle u prilog Ota Habsburškog. U nepremostive sukobe između Srba i Hrvata on Americi nudi *supernacionalnu* katoličku državu, koja će unijeti sklad među narodima i Jugoslaviji. On nije napadao Srbe. Govorio je kako će se Vojvodina i Bosna pitati kome treba da pripadnu. Za Hrvate i Slovence srpska propaganda pruža dokaze da nisu za Jugoslaviju. S Otom Habsburškim je i grof Sforca koji u ime 'vječne Italije' i njene kulture koju drži zarobljene *jedan mali sloj fašista*. *Srbobran* je, naspram toga, pružao dokaze o barbarstvu, krvološtvu i mržnji.[325]

MEĐUSOBNA KONFRONTACIJA ISELJENIČKIH GRUPA I NJIHOVIH LISTOVA

O tome šta se uistinu događa u Jugoslaviji, naročito u četničko-partizanskim odnosima i ulozi njihovih pokreta u oružanoj borbi u zemlji, postupno je stvarana sve realnija i objektivnija slika. I među običnim Amerikancima, i među jugoslovenskim iseljeničkim grupama na tlu Sjedinjenih Američkih Država. Inače je, po nalazima J. Tomasevicha, tamo mnogo manje Amerikanaca srpskog nego hrvatskog i slovenačkog porijekla. Najveći broj onih srpskog porijekla bio je u početku za Mihailovića i njegove četnike. Mnogi od njih su i do danas zadojeni velikosrpskom ideologijom. Hrvati su spočetka bili uz politiku ustaškog režima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Isto onako kao što su bili protivnici restauracije srpske hegemonije u Jugoslaviji.

Sve te jugoslovenske iseljeničke grupacije, nacionalno postrojene i ideološki indoktrinirane, nisu mogle ostati imune na svađe među ministrima u izbjegličkoj vladi. Te svađe su trajale bez prekida bez obzira ko je bio čelna ličnost kraljevskog vladinog kabineta. One su se prenosile na stranice listova i časopisa kojima su raspolagale nacionalne grupacije iseljenika iz Jugoslavije u Americi. Kako među tim njihovim izdanjima, tako i među iseljeništvom raspirivana je žestoka politička polemika. Oštar sukob jugoslovenskih iseljeničkih grupa zahvatio je sve naslove u štampi svih postojećih nacionalnih

325 Prema zabilješkama i dokumentaciji Save Kosanovića u Beogradu.

grupacija. Najdalje je kidisao glavni organ srpskih iseljenika *Amerikanski Srbobran*. Taj list su podsticali i na sadržaje koje je donosio naročito su uticali ambasador Konstantin Fotić i pjesnik Jovan Dučić. *Srbobran* je optuživao Hrvate i hrvatski narod u cjelini za počinjene ustaške zločine nad srpskim stanovništvom. Štampa Amerikanaca hrvatskog porijekla, poput hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi, energično je odbacivala takve optužbe kao neopravdane i zlonamjerne. Uzvraćala je da se ti zločini, koje inače nije sporila, ne mogu pripisivati cijelom hrvatskom narodu.

Istini za volju, valja reći da su Amerikanci spskog i crnogorskog porijekla, ali i svi jugoslovenski orijentisani Amerikanci hrvatskog i slovenačkog nacionalnog korpusa, među njima i Luis Adamič, maltene listom bili za Mihailovića sve dok se u SAD-u nije takoreći ništa znalo o pravim aktivnostima četnika i postojanju partizana. To pristajanje poklonika uz Dražu i četnike otpočelo je jenjavati od ljeta 1942. godine. Tada su se počeli pojavljivati prvi izvještaji u švedskim, američkim i britanskim komunističkim listovima o četničkim nagodbama sa silama Osovine i kvislinzima. Promijenjeni su i Adamičevi, i pogledi mnogih drugih iseljenika. Taj proces postepenog prijema činjenica opisivao je i Adamič u svojim člancima.[326]

RASPIRIVANJE MRŽNJE PREMA NESRPSKIM NARODIMA

Akcija "Amerikanskog Srbobrana" protiv Jugoslavije i raspirivanje mržnje prema pripadnicima drugih naroda u Americi - Da li je Srbobranova tradicija - srbovanje, i da li taj list *"piše kako narod oseća"*?

U vrijeme raspri o stanju i odnosima u zemlji u Americi su postojale dvije organizacije Hrvatske. Jedna se zvala Narodno vijeće, a druga Narodna obrana. Obje su imale i svoje listove. Jedan od tih listova bila je *Slobodna riječ*. Hrvatski i srpski listovi u Americi bili su u stalnoj međusobnoj svađi. *Amerikanski Srbobran*, s jedne, i hrvatski listovi, s druge strane, zalagali su se za razbijanje Jugoslavije nakon završetka rata. Oni okupljeni oko *Slobodne riječi* osnovali su i kulturno društvo četnika, koje je organizovalo skupove na kojima se slavio Draža. Sakupljali su i novčane priloge za ravnogorski pokret.

326 Poslanici kraljevske vlade u raznim zemljama tražili su dr. Momčila Ninčića kao ministra inostranih poslova da se s vremena na vrijeme preko Radio-Londona emituju programska saopštenja. Tako i kraljevski poslanik pri Svetoj stolici dr. N. Mitrošević 24. XI 1941. godine kaže da su ta saopštenja potrebna *"nama na strani kako bismo mogli da saglasimo sa njima svoje držanje i svoju propagandu i da udesimo svoj stav prema raznim strujanjima, koja se stvaraju svesno ili nesvesno, pod uplivom raznih sredina u kojima živimo, pa čak i pod uplivom vrlo vešte neprijateljske propagande"*.

Amerikanski Srbobran je krajem oktobra 1941. godine po Fotićevom nalogu počeo akciju protiv Jugoslavije i za širenje mržnje prema pripadnicima drugih naroda u Americi. Na tu u osnovi štetnu atkivnost Kosanović je 11. novembra 1941. godine upozorio Simu Vrlenića, predsjednika *Srbobrana* u Pitsburgu. Zamolio ga je da taj list ne srlja dublje u grešku koja toj ustanovi može donijeti samo štetu. Time list ugrožava srpstvo i Jugoslaviju što je *protivno tradiciji Srbobranovog imena i našeg naroda*. Vrlenić je odgovorio dva dana kasnije: *Srbobranova tradicija je srbovanje i piše kako narod oseća. Ne može se sakriti istina"*. Na iskrivljeno tumačenje *Srbobranove* tradicije Vrleniću je uzvratio Kosanović. "*Tradicija Srbobranovog preteče bila je narodna politika koja je dovela do stvaranja Jugoslavije pod kraljem Petrom I a ne razdraživanje mržnje. 'Bečka Nova Presa' i peštanski 'Lojd' i Frankovo 'Hrvatsko Pravo' nikad nisu preštampavali 'Američki Srbobran'. To pokazuje najuverljivije pogrešnost takvog pisanja"*.

Iz službenih jugoslovenskih krugova, uprkos tome, u štampi su se sistematski javljale izjave koje su poticale iz Londona, Amerike, Kaira i drugih centara u kojima je izbjeglička vlada imala svoja predstavništva. Te izjave su usmjerene protiv Jugoslavije a na liniji raspirivanja srpsko-hrvatskog sukoba. Izjave su davale ličnosti zavisne od državnog budžeta. Zato Kosanović 14. novembra 1941. godine traži od premijera Dušana Simovića da onemogući rad protiv ideje jugoslovenstva i Jugoslavije. Mnogi aktivni diplomatski činovnici, pa i drugi što su egzistirali na vladinim budžetskim sredstvima, u javnosti raspaljuju srpsko-hrvatski pa i srpsko-slovenački sukob. *"Te pojave najporaznije deluju u Americi"* - piše Kosanović predsjedniku emigrantske vlade Simoviću. Utisak o podvojenim gledanjima u vladi na osnovne probleme Kosanović je tada još pripisivao neupućenim, mada je ta dioba bila očigledna i kod svakog ko je iole bio upućen i očekivao jedinstvo ministara u vladi. To je vrijeme objavljivanja Memoranduma vikarnog episkopa Valerijana o masakrima u Hrvatskoj, upućen generalu Dankelmanu uz traženje njemačke zaštite za Srbe.[327] *Srbobran* ga je štampao u cijelosti i na njemu zasnovao još i druge priloge koje je preštampavala *Hrvatska Država*.

POLITIČKE POLEMIKE MEĐU JUGOSLOVENSKIM ISELJENICIMA

Ali, sukob između jugoslovenskih iseljeničkih grupa i njihovih glasila, i pored toga, nije prestajao. Naprotiv. On se rapidno rasplamsavao. Žustra politička polemika, opterećena izvrtanjem istorijskih činjenica i niskim udar-

327 Iz zemlje ga je redovnom putnicom iznio dr. Miloš Sekulić, a Simović ga po Ivanu Subotiću poslao u Ameriku do Fotića koji ga je ustupio na publikovanje *Srbobranu*.

cima, rasla je do usijanja. Jozo Tomasevich piše kako je ona porasla do te mjere da se učinilo kako bi se mogla nepovoljno odraziti čak i na američke ratne napore.[328]

Zato je Ured za ratne informacije SAD-a organizovao sastanak predstavnika raznih južnoslovenskih organizacija i njihovih glasila. Osnovni cilj sastanka je bio, kako je dogovoreno, da doprinese poboljšavanju odnosa među ovim grupacijama, da bi one razvijale međusobnu toleranciju, trpeljivost i saradnju. Održan je 18. septembra/rujna 1942. godine u Vašingtonu. Svi njegovi sudionici su potpisali obavezu da će slijediti politiku vlade SAD-a koja želi da se njeguje jedinstvo svih Amerikanaca bez obzira na njihova nacionalna ili rasna obilježja. Ta obaveza je pretpostavljala i potrebu podrške da antihitlerovska koalicija dobije rat, da se odlučno preduprijede pokušaji stvaranja nesloge među Amerikancima južnoslovenskog porijekla.

Jedino su predstavnici lista *Amerikanski Srbobran* odbili da potpišu tu obavezu. Taj pročetnički list je nastavio da piše kao da sastanka nije bilo. Zadržao je već do tada uhodanu orijentaciju. Sadržaji što su osuđeni na spomenutom sastanku i dalje su štampani na njegovim stranicama.

Tako je trajalo do 10. juna 1943. godine. Tada je direktor Ureda za ratne informacije Elmer Devis opomenuo izdavača toga iseljeničkog glasila u Sjedinjenim Državama. Devis je, obraćajući se izdavaču *Amerikanskog Srbobrana*, napisao i ovo: *"Neki organi Vlade Sjedinjenih Država, uključujući Ured za ratne informacije, Ministarstvo pravde i State Department, već neko vrijeme sa zabrinutošću promatraju politiku lista 'Amerikanski Srbobran'. Njegovi žestoki napadi na sve ljude hrvatskog porijekla i njihovo svećenstvo, njegovi jaki antikatolički stavovi i zakrabuljena nastojanja u obranu kvislinga Nedića, koji podupire nacistički režim u Srbiji, često imaju efekat pomaganja nacističkoj kampanji netrpeljivosti i rasne mržnje, te štete američkom ratnom naporu".*[329]

Zašto tri predstavnika *Amerikanskog Srbobrana* nisu htjeli potpisati obavezu koju su svi ostali prihvatili na sastanku u Vašingtonu? Na to pitanje ovaj list pokušava da odgovori u opseženom izvještaju objavljenom 28. septembra 1942. godine. Taj organ srpskih iseljenika u Americi piše da se slaže sa slovom i duhom potpisanog dokumenta, ili odluke, kako je on naziva. Činjenicu da se ovaj organ slaže s tim dokumentom potvrđuju i Amerikanci srpskog porijekla koji su lojalni Sjedinjenim Američkim Državama. Oni, isto tako, ne smatraju da treba da daju neki novi dokaz svoje lojalnosti. Neki njihovi protivnici mogu ih optužiti da su separatisti. To bi po mišljenju *Srbobrana* bilo jednako nastojanju da se umanji priznanje što pripada Srbima (u starom kraju) za njihov doprinos savezničkoj stvari. To je, takođe, napor da to priznanje podijele

328 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber Zagreb, 1979, 237-272.
329 Puni tekst pisma vidjeti: *Amerikanski Srbobran*, 18. VI 1943., te Savo Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945., str. 56-57.

i oni koji ga ne zaslužuju, jer su u stvari navijestili rat Sjedinjenim Američkim Državama - pri čemu se misli na Nezavisnu državu Hrvatsku (NDH), koja je objavila rat SAD-u, odnosno na Hrvate. U svom izvještaju list potom tvrdi da nekoliko učesnika na tom sastanku nisu zastupali nikog osim sebe samih. Jedan sudionik sastanka, piše *Amerikanski Srbobran, širio je u svom referatu komunističke ideje. Na kraju ističe da su sudionici toga sastanka koji su potpisali rezoluciju učinili to kao pojedinci, a ne kao predstavnici raznih organizacija.*

List, drugim riječima, ne prihvata upozorenje Elmera Davisa. Poziv Ureda za ratne informacije SAD-a nije naišao na pozitivan primjer kod njegovog izdavača.

Ignorišući to upozorenje *Srbobran* je nastavio kao i prije. Na njegovoj uređivačkoj političkoj orijentaciji nije uočena nikakva promjena.

Ali i u Jugoslaviji je ratna sreća u to vrijeme okrenula leđa Mihailoviću. Njegov četnički pokret je sve više slabio, doživljujući poraze na vojnom planu, a kompromitaciju na unutrašnjepolitičkom i međunarodnom. *Amerikanski Srbobran* to nije uviđao, niti je htio to da shvati. Postajao je još razjareniji prema svojim protivnicima. List je nastavljao svoju politiku čak i u uslovima kad se moglo vidjeti da Mihailović gubi podršku ne samo među Hrvatima i Slovencima nego i među mnogim Srbima. Istina o četničkom pokretu se probijala i na tlu Sjedinjenih Država. Širila se i o partizanskom djelovanju u zemlji. Podrška Saveznika ispoljavala se prema NOP-u u Jugoslaviji. Istina se sagledavala javnosti SAD, osim na stranicama *Amerikanskog Srbobrana*, u glavama ministara izbjegličke jugoslovenske vlade, Mihailovića i čitavog vodstva ravnogorskog pokreta.

JOVAN DUČIĆ I "AMERIKANSKI SRBOBRAN"

Člankopisci i autori memoara apologetskih prema četništvu i u vrijeme kada se to zbivalo, a posebno u godinama nakon Drugog svjetskog rata, objašnjavali su to *intrigom protiv Jovana Dučića*. Oni su se u Americi obrušili na sve koji su *"rušili i dizali bunu protiv Jugoslavije a sada se počeli da zalažu za jugoslovenstvo"*. Među njima su *"svi komunisti i njihovi pomagači, zatim gajetaši, austrofili, mađaroni, pa čak i bivše ustaše"*. Oni su tumačili da se iz tih krugova prave *"stalno intrige kod saveznika protiv Srba kao hegemonista i cepača Jugoslavije"*. Iza toga *"krile su se težnje da sami Srbi, u odbrani od tih optužbi, uopšte svoje doprinose na jugoslovenskom planu, oslabe time duh otpora i olakšaju predaju Jugoslavije od strane Saveznika Titu"*. Ta *"namera se kod Čerčila uveliko naslućivala"*. Optuživali su ih da *"Tita proglašavaju za spasioca Jugoslavije"*. Takvi propagandisti četničkog pokreta nalazili su da je *"verovatno kroz te kanale došlo do saopštenja američke ambasade u Londonu izbjegličkoj vladi da skrene pažnju bivšem poslaniku Jovanu Dučiću da ako ne prestane sa pisanjem u Ameri-*

kanskom 'Srbobranu' može doći do uskraćivanja njegovog boravka u Americi".[330] Navodno je Konstantin Fotić u SAD-u u svojstvu ambasadora jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, tražio povodom toga objašnjenje u Stejt departmentu. Tamo su ga, navodno, uvjeravali da takav zahtjev nije od njih učinjen.

Office od Strategic Services (OSS) - prema Jozi Tomasevichu - u potpunosti je poznavao Dučićevu djelatnost. Taj Office je 19. januara 1943. godine pripremio i poseban izvještaj o njegovim političkim pogledima i propagandnoj atkivnosti.[331]

Pročulo se, naime, kako je američka ambasada ukazala izbjegličkoj vladi u Londonu na pisanje koje u autorstvu Jovana Dučića na stranicama *Srbobrana* šteti ratnim naporima Sjedinjenih Država. Nagoviještena je pri tome i mogućnost, ukoliko se to nastavi, da se uskrati boravak Dučiću u Americi. Spasoje Jevremović piše da je o tome Fotić u Vašingtonu dobio posebnu depešu od vlade. Jevremović kaže da je Fotić otišao u Stejt Department, gdje su ga uvjeravali da takav zahtjev nije od njih uspostavljen.[332] Kaže da je u Čikagu pokazao taj telegram Dučiću, ali da je ovaj bio odlučan da nastavi pisanje *"u odbranu svog naroda"*, kako je rekao. Jevremović je prisustvovao skupu Srba iz Gere kod Čikaga i slušao šta je okupljenima govorio Jovan Dučić. Jevremović kaže da je iz te grupe 1949. godine skupljeno 100 hiljada dolara kaucije američkoj državi. da bi se omogućilo dovođenje 10.000 srpskih zarobljenika četnika iz Evrope.[333]

Pošto je Momčilo Ninčić izišao iz izbjegličke vlade početkom 1943. godine, resor spoljnih poslova preuzeo je predsjednik Slobodan Jovanović. On je jednom od prvih depeša od ambasadora Fotića iz Vašingtona tražio da se javno ogradi od pisanja *Srbobrana* i velikosrpskih težnji u njegovim člancima. *"To je potrebno da bi se suzbila ova novinarska kampanja koja se vodi u cilju da se predstavi naša vlada kao nadahnuta reakcionarnim i antijugoslovenskim težnjama"* - poručio je Jovanović. Jevremović tu depešu objašnjava pritiscima što su vršeni na vladu iz njenog neposrednog okruženja *"u kojem je bilo običnih izdajnika"*. Među te izdajnike on svrstava i člana vlade *"kao sovjetskog špijuna i Branka Čubrilovića, neprijatelja Srba i države, kao i potpredsjednika Krnjevića"*.

330 Spasoje Jevremović, *Izdajnici nove države i novog naroda, Duga*, 18. IX 1991., str. 79-81.

331 Prema istraživanju Joze Tomasevicha, koji se koristio nizom R i A izvještaja sa istraživanjima i analizama američke ratne obavještajne službe (United States of Strategic Services, OSS) koji su otvoreni pohranjeni u Nacionalnom arhivu u Washingtonu, pod signaturom Grupa dokumenata 266. Izvještaji terenskih operativaca ove službe još uvijek su nedostupni: RG 266, OSS-dokument broj 27360.

332 S. Jevremović, *Sam svoj diplomata, Duga*, Beograd, septembar 1991.

333 Tri serije Dučićevih članaka objavljenih 1941. i 1942. godine u *Amerikanskom Srbobranu* nose potpis *Kompetentno pero*. Te serije je Centralni odbor srpske narodne odbrane u Americi sa sjedištem u Chicagu izdao 1942. godine kao zasebnu publikaciju na srpskohrvatskom jeziku pod naslovima: *"Dr. Vlatko Maček i Jugoslavija"*, *"Jugoslovenska ideologija"*, te *"Federalizam ili centralizam"*.

Ambasador Fotić odgovorio je da bi takva izjava, koja bi došla u ime vlade, *"jer on ne određuje njenu politiku"*, bila *"protumačena ovde kao uvreda i osuda celog rodoljubivog američkog Srpstva. Ne savetujem vam"*, dodao je, *"da primite na sebe tu odgovornost"*. Podvukao je da bi *"nas taj postupak lišio jedine sigurne podrške u stranom svetu"*.

Kako su Slobodanovi i Fotićevi ideološki pojmovi bili takoreći istovjetni, oni su se dobrano razumjeli i u ovoj prilici. Dučić je nastavio da piše, *Srbobran* da objavljuje, sve do jednom.

Dotle je već bila otpočela engleska zvanična propaganda za Tita i NOP. I Fotić u Americi i vlada u Londonu znali su da to mora imati značajnog upliva i na američke vodeće faktore. Fotić je u maju 1943. godine učinio još jedan pokušaj kod Ruzvelta: kad je primljen insistirao je da Amerikanci pošalju svoju misiju u Jugoslaviju i preko nje se i sami uvjere o stvarnoj situaciji. Tako je došlo do slanja pukovnika Sajca i kapetana Mensfilda u Dražin štab. Nezavisno od toga koraka, na konferenciji u Kvebeku definitivno je potvrđena nadležnost engleske vojne komande na Srednjem istoku i u Sredozemnom bazenu. To znači da ni vojna pomoć Draži nije mogla izbjeći britansku kontrolu. Ta vijest iz Kvebeka je u Fotićevom okruženju primljena kao najgora odluka po izbjegličku vladu i ravnogorski pokret.[334]

KAMPANJA FOTIĆ-DUČIĆ NA STRANICAMA "SRBOBRANA"

Nakon desanta na Drvar - Partizane i komuniste list poistovjećuje sa ustašama i fašistima - Po "Srbobranu" su "svi Hrvati ustaše" a za "zločine nad Srbima krivi su i odgovorni svi Hrvati kao narodna celina" - Četnička kolaboracija sa okupatorima i kvislinzima preokrenuta u saradnju komunista sa nacistima

Kad je Konstantin Fotić angažovao jednu radiostanicu koja je iz Amerike davala emisije za Jugoslaviju na jugoslovenskim jezicima Draža je raspisom komandantima preporučio da slušaju tu stanicu i njene emisije. U vrijeme kada je na čelu vlade bio Božidar Purić ta stanica je prikazivala NOV i partizanske odrede kao bande međunarodnih zločinaca, kao boljševike i ustaše.

Jovan Banjanin je u govoru na sjednici izbjegličke vlade u Londonu spominjao propagandnu kampanju koju u Americi vode Konstantin Fotić, Jovan Dučić i list *Srbobran*. On je rekao: *"Posle kraljeve posete Americi kampanja*

334 Konferencija u Kvebeku je, uz ostale, donijela i odluku koju su u Fotićevim krugovima ocijenili *"kao najgoru odluku za nas"*. Ta se odluka ticala potvrđivanja nadležnosti engleske vojne komande na Srednjem istoku i u Sredozemnom bazenu. Time je i vojna pomoć Draži i četnicima u Jugoslaviji morala biti pod kontrolom Engleza.

'Srbobrana', Fotić-Dučić postala je još intenzivnija". Banjanin izjednačuje *Srbobran* i sa Fotićem-Dučićem. *"I kad je reč o Jugoslaviji da jednim migom razbiju ogledalo koje hoće da zakrpe iz ličnog računa. Kampanja 'Srbobrana', odnosno Fotić-Dučić, koji ne priznaju vladu u Londonu nego tobož neku vladu Draže Mihailovića u Kolašinu, koja je njihova uteha i sreća. I posle svega toga Fotić i Dučić još su uvek visoki funkcioneri Jugoslavije i ima da budu odlikovani podizanjem za ambasadora... I zato sam protiv predloga da se g. Fotić unapredi za ambasadora"*. Većina ministara je bila protiv Fotića kao ambasadora, ali je on ipak postavljen na to mjesto u Vašingtonu.[335]

Dvadeseti vek je članak na prvoj stranici Američkog Srbobrana od 11. X 1943. godine. *"Ni jednog iskrenog Srbina ne treba da zabrine vest o partizanima. Oni, to jest hrvatski komunisti i nekomunisti (ustaše i fašisti) su sad udruženi te iskorišćuju krah Italijana, ćutanje srpskih četnika (koji čekaju na mig Amerike) ne bi li u mutnom što ulovili. Ma šta uradili, ma koliki 'uspesi bili; varaju se ako misle da će srpski narod ikada pristati da živi s njima, to jest sa Hrvatima pa ma u kakvoj zajednici"*.

Poistovjećivanje ustaša i komunista i partizana, partizana i ustaša i fašista taj list je činio i u svim drugim prilikama. Tako 20. IX 1944. godine pod naslovom *"Ustaško-partizanski falsifikati"* piše: *"Kad bi se moglo verovati u ono što se čuje preko Londonskog radija o stanju u Jugoslaviji u poslednje dve godine, kad bi bilo istina ono što ustaško-partizanska štampa kljuka u svoje čitaoce u Americi i Kanadi i kad bi bilo i trunka istine o snazi i broju ustaško-partizanske 'oslobodilačke vojske' u Jugoslaviji, Jugoslavija je trebala već odavno biti oslobođena od svih spoljnih neprijatelja i u njoj bi sada umesto suza i krvi tekao med i mleko"*.

"Dve godine dana od kad je 'formirana' ustaško-partizanska vojska" - piše Srbobran - dve godine od kada je ta ogromna vojska krenula na oslobodilački put dokazuje sada da je sve ono što smo slušali, sve ono što smo čitali o njenom kretanju i pobedama bilo samo jedan falsifikat istine... a koja je na kraju krajeva poput sunčevog zraka prodrla na površinu. Taj ustaško-partizanski falsifikat istine o stanju i prilikama u Jugoslaviji počeo je da bledi i iščezava u očima ljudi i naroda koji traže istinu još pre uništenja ustaško-partizanske Vrhovne komande u Drvaru. Ali sva ta nastojanja ustaško-partizanske štampe nisu uspela da poljuljaju veru američkih Srba u borbi koju je otpočeo i koju vodi general Mihailović sa svojim neustrašivim četnicima. Zato, upravo za to, što mi nećemo da nasednemo ustaško-partizanskoj propagandi koja se ovde vodi oni su nas proglasili da smo nacisti, da smo fašisti, da sarađujemo sa neprijateljima demokratije, u koju oni uzgred budi rečeno ne veruju".

Ni na kraju Drugog svjetskog rata, u vrijeme kad je Beograd već bio oslobođen 20. oktobra 1944. godine, *Srbobran* ne napušta svoju prvobitno skovanu floskulu o *"svim Hrvatima kao ustašama"*. Tako se u *"Reči uredništva"* 27.

335 Dokumenta, 1335.

X 1944. godine kaže da *Srbobran* ostaje *"čvrsto i uporno na pravednom gledištu i stanovištu da su za one strahovite zločine nad Srbima krivi i odgovorni svi Hrvati kao narodna celina, a nikako 'neznatno ustaške bande', kako su to želeli da prikažu neki zlonamerni advokatići, koji su pokušali da ih brane na jedan retko ciničan i drzak način. Ovo je gledište zastupao američki Srbobran od prvog dana, kada su došli prvi izveštaji iz one nesrećne zemlje. Događaji koji su se docnije nizali potvrdili su da je stanovište 'Srbobrana' potpuno tačno i objektivno.*

Evo, još se tako reći puši krv srpskih mučenika po Hrvatskoj, mučenika koji su pali pod udarom hrvatskog noža, a oni 'Hrvati' opet govore o bratstvu i zajedničkoj državi sa Srbima. Pa neka oni, nego ima još blesavih Srba, koji veruju da se to može. Hvala bogu da su takvi među Srbima kao bele vrane..."

AmeriKANSKI *Srbobran* često je prenosio iz drugih listova sadržaje koji su saglasni njegovoj političkoj orijentaciji. U broju od 2. XI 1944. godine prenosi članak objavljen u *Nju lideru* 7. X 1944. godine. Članak se pojavio ispod pera Živka Topalovića i nosi naslov *Totalitarizam protiv demokratije u Jugoslaviji.* U njemu se kaže: *"Tito svojom ofanzivom u Srbiji otpočeo je civilni rat. Bilo je onda kada se očekivao veliki sukob između Nemaca i njihovih saradnika na jednoj strani i generala Mihailovića snaga, na drugoj strani, da je otpočela ofanziva Titovih jedinica protiv Srbije. Ova ofanziva se umešala u unutrašnju borbu u Srbiji i prisilila g. Mihailovića da povuče svoje trupe sa fronta pred Nemcima i da ih grupiše na jednom planinskom terenu, u pravcu odakle su dolazili napadi Titovih jedinica. Borba između Mihailovićevih i Titovih snaga vođena je u planinskim predelima između Ibra i Drine sa promenljivim uspesima za vreme od punih 5 nedelja, ali se je završila sa... porazom za partizane, koji su isterani iz Srbije i izbačeni iz Lima za Crnu Goru".*

Srbobran je, mimo istorijske istine, sve počinjene zločine pripisivao partizanima ili je NOP dovodio u vezu s njima zajedno sa ustašama. Za taj list je *"očita kooperacija komunista sa nacistima i njihovim satelitima".* To piše u članku *"Karte su otkrivene"* 26. XII 1944. godine. Počinje sa Dražinim depešama. *"Kad se vidi tekst depeša generala Dragoljuba Mihailovića kojima je obaveštavao jugoslovensku kraljevsku vladu u Londonu, a kroz nju i ostale saveznike, još od kraja nesrećne 1941. godine a iz kojih se vidi jasno ozbiljnost i realnost situacije koju su komunisti planski postavili u zemljama Balkana i Srednje Evrope ne ustručavaju se od groznih zločina a ni od očite kooperacije sa nacistima i njihovim satelitima gde god to konvenira njihovim interesima. Kad se zna izričito da je sve ove depeše general Mihailović slao kroz engleske kanale a istovremeno kroz proveravanja i overavanja engleske misije koja je bila pri njegovom štabu, a uz to general Mihailović za to vreme bio ministar vojni i vrhovni komandant kraljevske jugoslovenske vosjke u Jugoslaviji, onda je teško bilo razumeti držanje saveznika prema generalu Mihailoviću s jedne i Titu Brozu s druge strane, kroz mučno vreme od početka 1942. godine pa evo skoro do ove godine".*

Onda se reslažu, jedna na drugu, Dražine depeše kako su komunisti *"napali moje trupe"* i gdje su ih sve napali, a on je bio primoran da prihvati borbu;

da oni nemaju vođu otpora protiv Nemaca da *"otimlju oružje od naroda, a ako dobiju još englesko oružje biće najveće zlo"*.

"Šta je sa Jugoslavijom" postavlja pitanje *Srbobran* 19. I 1945. godine i pokušava ovako da odgovori: *"Vesti koje su ipak doprle do inostranstva pokazuju da je u Srbiji, oslobođenoj od ruskih trupa, ne samo zavedeno ograničeno kretanje za angloameričke misije nego u Jugoslaviji vlada nezapamćeni teror Titove komunističke stranke. Njegova vojska sastavljena je od ustaša, Bugara, Mađara, Albanaca i Italijana. Titove snage se neprekidno povećavaju. Prema poslednjim vestima svi ustaški Pavelićevi garnizoni u Dalmaciji prešli su ustašama, koji su već od ranije u partizanskim redovima Hrvata Broza Tita. Sada pod Titom svi složno ustaše, Italijani, Albanci, Mađari i Bugari kreću na istrebljenje srpskog naroda istinskog prijatelja slobode i prijateljstva na Balkanu. Svi oni koji su imali odgovarati za ratni zločin pred demokratijama ušli su u gangsterske bande hrvatskog komuniste Broza Tita"*.

Pa postavlja još jedno pitanje: *"Da li je moguće posle svega ovog da ima ko misli o nekoj zajednici Srba i Hrvata, ako to ko još i danas misli, taj ili je lud ili je pokvarenjak do srži?"* Ispod toga pitanja je potpis Branka Pekića. *"Da se ovo pitanje reši zauvek" - piše on - "treba sve Srbe ujediniti u Srbiji i razdvojiti ih od Hrvata, naprosto iseliti Hrvate sa teritorija koji treba da pripadnu Srbima, a Srbe sa one teritorije koje treba da pripadne Hrvatima, tako da ne bude ni jednog Srbina u Hrvatskoj, niti jednog Hrvata u Srbiji. Kad se to izvrši a treba da se izvrši tada će srpski narod sam da reši svoju sudbinu. Ujedinjeni u svojoj ovako nastaloj i ujedinjenoj državi moći će da napreduje u svakom pravcu, kao što je to bio slučaj za vreme Nemanjića u srednjem veku... Razume se pre toga treba da se izvesni računi plate koje Hrvati duguju Srbima, treba da se zločinci kazne. Srbi sa Hrvatima nikada neće moći u jednoj državi da žive zdravim nacionalnim životom... Zato ih treba odvojiti jedne od drugih i pustiti Hrvatima neka sami svoju kuću kuće, jer ionako Srbe krive za sve iako su im Srbi davali prošloga rata i slobodu i državu a svakakva prava, ali je mržnja kod njih jača nego zdrav razum. Zbog te ogromne mržnje nikada oni neće Srbima priznati taj njihov veliki džentlmeni rad... a kad se zna iz srpske istorije da srpski narod stalno teži za slobodom i ujedinjenjem... Srpski narod je tražio i tražiće i ubuduće, dogod to ne postigne, svoju majku svoju Srbiju..."*.

Potpisnik toga članka Branko Pekić je bio generalni sekretar Srbobrana. U članku Simbol slobode i pravde od 6. II 1945. godine list piše o *"100 hiljada četnika pod Mihailovićem spremnih da brane slobodu srpskog naroda. Srpske, bosanske i crngorske planine pune su četnika pod komandom besmrtnog vožda srpskog naroda generala Mihailovića. Domovi, sela i gradovi Srbije, Crne Gore, Hercegovine i Bosne nemaju muških glava, sve što je sposobno nalazi se u planini ili u Nemačkoj kao zarobljenici... Po selima i gradovima kreću se banditi i rulje partizana sastavljene od sviju onih koji se vekovno bore protiv slobode i vaskrsa srpskog naroda. Svi oni stavili su crvenu zvezdu na kapu umesto vekovnog srpskog državnog grba simbola samostalnosti, slobode, života i demokratije..."*

Četvrti dio

POTKUPLJIVANJE POJEDINIH LISTOVA I RADIOSTANICA

FINANSIRANJE ČETNIČKE PROPAGANDE U INOSTRANSTVU

Iz državne kase, od novca koji je iznesen iz zemlje prije okupacije i pri bjekstvu političkog i državnog vrha ispred okupacionih formacija, veliki dio je odvajan za finansiranje potreba vodstva ravnogorskog pokreta, Draže i njegovih komandanata. Tim novcem, međutim, plaćana je i podmićivana štampa u inostranstvu da bi ona potpomogla Dražin pokret u Jugoslaviji. Potkupljivane su i radiostanice da uvode emisije i objavljuju priloge u korist Mihailovića i politike izbjegličke vlade.

Kraljevsko poslanstvo iz Švedske 31. III 1943. godine dostavlja Ministarstvu spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije pitanje u vezi sa plasiranjem članaka u toj zemlji.[336] Pitanje je upućeno predsjedniku ministarskog savjeta i civilnom kabinetu *"v.d. načelniku otseka za štampu Đuroviću"*. Uz pitanje se šalje nekoliko članaka i izvještaj kraljevskog poslanstva o napisanim tekstovima posvećenim *"trećem frontu"* u Jugoslaviji. *"Kraljevskom poslanstvu čast je umoliti za telegrafski odgovor da li se može produžiti ovim načinom, tj. hoće li ministarstvo inostranih poslova da pokrije te izdatke"*. Priloženi su članci iz švedskih novina. *"U odgovoru na vaše pismo možete produžiti u istom pravcu. Nastojte da svi oni, koji se u zemlji bore, da se nazivlju patriotama. U vezi mog telegrama PB 65 molim da mi javite koliko 500 kruna iznosi funti kako bi ih Pavlović dao vašoj gospođi - Jovanović"*.

Službena diplomatija emigrantske vlade u Americi znala je da organizacija Srpske Narodne Odbrane u Čikagu (konvencija 28. juna 1943.) posebnom rezolucijom proglašava sebe za jedinog zaštitnika srpstva. Jugoslaviju naziva Versajskom pogreškom i traži od kralja Petra da se proglasi za kralja Srbije. Organ te organizacije je *Srbobran*. Znalo se i za negodovanje američkih vlasti prema tom radu. To je izrazio i direktor Ureda za ratne informacije - ministar za propagandu SAD-a Elmer Dejvis.

Poznato je to bilo i dr. Izidoru Cankaru, poslaniku Kraljevine Jugoslavije u Otavi. On je znao kako je *Srbobran*, nakon tog američkog upozorenja, nastavio da piše u još oštrijem tonu. Uprava toga lista je donijela rezoluciju kojom se odobrava rad redakcije *Srbobrana* što nije htjela da sa ostalim jugoslovenskim novinarima u Americi potpiše izjavu za jedinstvo.

Cankaru je bilo poznato da se među potpisnicima te proklamacije kao član uprave *Srbobrana* nalazio i B. Mirković, koji je istovremeno urednik lista *Glas Kanade* sa sadržajnom orijentacijom sličnom onoj u *Srbobranu*. Na to što mu je poznato, Sava Kosanović je još i upozorio Cankara da taj B. Mirković prima mjesečnu pomoć od 150 dolara iz službenog državnog budžeta. Smatrao je da je to apsurdno i zatražio da Cankar na to upozori i kraljevsku vladu.

336 Pov. br. 1592, od 31. III 1943.

IZBJEGLIČKA VLADA POTKUPLJUJE PROTIVJUGOSLOVENSKI USMJERENE AKTIVNOSTI

Dok su druge zemlje proširivale svoje službe za informacije u Americi, kraljevska vlada smanjuje mogućnost za svaku konstruktivnu propagandnu aktivnost u Njujorku

U težnji da skrši otpor svojoj politici koji je izražen u Informativnom centru u Njujorku izbjeglička vlada je smanjivala sredstva koja je odvajala za taj centar. Kada su sve druge zemlje proširivale svoje službe za informacije u Americi, jugoslovenska vlada je presijecala mogućnost za svaku aktivnost u Njujorku na informativno-propagandnom planu. U isto vrijeme ona je i dalje, putem dispozicionog fonda u Vašingtonu, finansirala i izdržavala one ljude i njihove aktivnosti najdirektnije usmjerene protiv Jugoslavije. Na to je reagovao Sava Kosanović svojim telegramom *Ivanu Šubašiću u London 15. aprila 1943. godine. On piše da Jugoslovenski glasnik u Kairu, koji piše protiv jugoslovenske politike, izdržava vlada. Pogreb Jovana Dučića na državni trošak, kraljev i vladin venac u Americi mora biti protumačeno kao sankcija Dučićevog političkog rada. Dučić u Americi nije bio pesnik nego politički radnik protiv Jugoslavije, organizator Srpske Narodne Odbrane i glavni faktor u Srbobranovoj akciji. To je poznato našoj vladi i našoj koloniji i službenom Vašingtonu".* Kosanović je to smatrao teškom političkom greškom i zatražio od Šubašića da taj njegov telegram upotrijebi na odgovornom mjestu u Londonu. Šubašić je, u martu 1943. godine, po kraljevom pozivu otišao u London.

Fotić je učinio sve da Kosanovićev rad predstavi kao štetan za Ameriku i za srpsko-hrvatske odnose.

PROTUJUGOSLOVENSKA KAMPANJA PLAĆANA IZ SREDSTAVA EMIGRANTSKE VLADE

Propagandna kampanja otvoreno pristaje uz stvaranje Velike Srbije, a protiv Jugoslavije, Hrvata i Slovenaca. Ona je finansirana iz dispozicionih fondova jugoslovenske emigrantske vlade

Kampanju direktno podstiče jugoslovenski poslanik u Vašingtonu Konstantin Fotić. Najistaknutiji autor tih priloga u *Amerikanskom Srbobranu* je Jovan Dučić. On je u okviru te hajke iznosio najveće pogrde za Jugoslaviju, Hrvate, Šubašića i dr. Iz dispozicionog fonda poslanstva emigrantske vlade plaćan je vladika koji pri tome angažuje sveštenstvo i svoj list *Srpsko Ogledalo*. Vlada ni jednim gestom nije pokazivala da ne odobrava ono što čini *Srbobran*. Da je to učinila negativno pisanje bi prestalo. Između vlade, s jedne, i te kampanje u Americi, s druge strane, stajao je Konstantin Fotić. On je, umjesto da

je zaprijeći, još više podsticao na kontinentu koji je bio izuzetno važan za sve evropske narode, pa i za Jugoslaviju.

I SVEŠTENICI NA HONORARIMA DISPOZICIONOG FONDA

Jedan od mnogih proto Šundić je od 1936. godine primao honorare u Jugoslovenskom poslanstvu u Vašingtonu

Najveći broj, ako ne i svi, onih što su djelovali na liniji zvanične propagande jugoslovenske izbjegličke vlade u Americi živio je od sredstava koja su dobijali iz dispozicionog fonda emigrantske vlade. Među njima su masne honorare primali pogotovo oni što su pisali i objavljivali priloge posvećene Srbiji, a ne Jugoslaviji, a naročito tekstove kojim su raspirivali mržnju prema pripadnicima nesrpskih naroda Amerikancima jugoslovenskog porijekla - Hrvatima i Slovencima. Preko 90 odsto jugoslovenske dijaspore u toj zemlji - to treba naglasiti - činili su pripadnici hrvatskog i slovenačkog naroda.

Iz toga fonda finansirani su mnogi što su živjeli u Vašingtonu, Pitsburgu, Čikagu, Kvivlendu i drugim američkim gradovima. Njihovo pisanje plaćano iz spomenutoga fonda rječito ilustruje ovaj citat iz *Srbobrana*: *"Iako su uloge bile podeljene u ovom političkom cirkusu Hrvata, kada se zavesa otkrila vidimo ih sve na jednoj pozornici. Namesto da se uvuku u mišje rupe i pokriju sramom Hrvati se još ispričavaju i govore o nekom bratstvu i demokraciji. Hrvati su pokazali da su nedostojni države i slobode, oni su voljeli tuđina za gospodara nego brata za brata. Hrvati ovde baš 90 posto činili bi što i Pavelićeve ustaše"*.

Taj članak je potpisao proto Šundić, sveštenik iz Vilmerdinga, saradnik *Srbobrana*. Još od 1936. godine on je primao stalni honorar od jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu.

USMJERAVANJE NOVINARSKIH PRILOGA U ŽELJENOM POLITIČKOM PRAVCU

Novinar Andre Vison je, budući na spisku honorara iz dispozicionog fonda jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu, istrajno branio Fotićevu tezu o srpsko-hrvatskom konfliktu kao osnovnom problemu Jugoslavije. Na tom pravcu je i njegov prilog u nedjeljnoj *Tribuni* u Njujorku 22. XII 1943. godine. Političku oblandu sadržaja svog članka on je predstavio kao svoje stručno i ekspertno mišljenje o Jugoslaviji. Čitav problem te države svodio je na srpsko-hrvatske odnose i problem odnosa između katoličke i pravoslavne crkve. *"Ništa dalje od istine"* - naglašava Sava Kosanović u svom odgovoru Visonu. *"Kad*

bi to bila istina, danas već ne bi bilo ni traga od jugoslovenske zajednice." Tu neistinu potpiruje vladina i diplomatska reprezentacija napolju u inostranstvu. Ona svojim radom, htjela ne htjela, pristaje uz neprijateljsku propagandu.

"Prema g. Visonu, problem Jugoslavije se danas svodi na: Hrvata komunistu Tita sa njegovom koncepcijom federacije, Vladimira Mačeka sa njegovim hrvatskim pogledima i Dražu Mihailovića sa četnicima i srpskim nacionalizmom. Kako bi to dokazao g. Vison tvrdi da je većina partizana - Hrvati sa antisrpskim tendencijama, povećava broj Hrvata u Jugoslaviji za dva miliona i smanjuje broj Srba u Titovoj vladi sa sedam na dva itd. Naravno da to mora dovesti do krivih zaključaka".

Sa temom o budućnosti Balkana i na njemu Jugoslavije ponovo se javio novinar Andre Vison u *"Herald Tribjunu"* 13. februara 1944. godine.

"Ako Srbi i Hrvati ostanu u federalnoj Jugoslaviji, kao što planira maršal Tito, Bugari bi imali koristi da uđu u tu federaciju. Srbi bi bili razdeljeni na 5 jedinica (Srbija, Crna Gora, Bačka, Sandžak i Makedonija) i Bugarska republika automatski bi postala najvažnija jedinica u posleratnoj federaciji Južnih Slovena".

Sa temom o budućnosti Balkana i na njemu Jugoslavije ponovo se javio novinar Andre Vison u *Herald Tribjunu* 20. februara 1944. godine. Prethodni citat pripada njegovom članku koji je javno osporio Sava Kosanović 20. februara iste godine. *Plan maršala Tita, kako ga reproducira g. Vison, ne odgovara stvarnosti. Ali, pretpostavljajući i da je tako kako g. Vison misli da s njim dokazuje svoju staru tezu, da su Tito i partizanski pokret protusrpski?* - uzvratio je Kosanović.

"Buduća podela Jugoslavije u federalne jedinice osnivače se ne samo na nacionalitetu, nego još više na drugim kriterijumima, ekonomskim, socijalnim itd. Jugoslavija nije slučajna tvorevina Versaja, nego logični rezultat dugog istorijskog ujedinjavanja. To se je dokazalo kroz poslednjih dvadeset i tri godine jugoslovenskog državnog opstanka i još jače i još uverljivije u današnjoj zajedničkoj borbi Oslobodilačke vojske i partizana."

Vison je podijelio Srbe u pet jedinica. U njima su pripadnici srpskog naroda u većini. Čak i sa uskog srpskog gledišta, prema tome, takva buduća Jugoslavija ne bi mogla da vodi jednu antisrpsku politiku - dokazivao je Kosanović, koji je otkrio istovjetna gledanja Visona i kvislinškog lista *Novo vreme* u Beogradu. Taj list, kaže Kosanović, koji je nacistički stalno iznosi upozorenja šta prijeti Srbima od federativne Jugoslavije kakvu žele partizani.

27. decembra 1943. *'Novo Vreme'* imalo je naslov *'Ne mrtvu Jugoslaviju sa 6 jedinica, kao što predlaže Josip Broz, nego živu, nacionalnu, čistu, svetosavsku Srbiju".* Za *"Novim Vremenom* pristajao je i list *Felkišer Besbaher* od 27. decembra 1943. godine. Taj list je opominjao Srbe: *"Ako izaberete Tita, vi ćete pretvoriti Srbiju u groblje. Ako sledite Nedića, vi ste spasli srpski narod za večita vremena".*

Srbi neće da slijede te savjete - piše Kosanović. Oni se bore za obnovljenu Jugoslaviju i toliko puta u istoriji su pokazali zdrav politički instinkt.

Tako je Sava Kosanović polemisao sa jednim od onih novinara A. Visonom, koji je svoje novinarske priloge pisao na onoj pročetničkoj liniji za koju je djelatnost dobijao posebne podebele honorare iz dispozicionih fondova izbjegličke kraljevske vlade. U Americi je tim sredstvima manipulisao jedan broj domaćih novinara, među njima i pojedina istaknuta pera koja su svoje tekstove istovremeno štampali u više američkih dnevnika.

Peti dio:

KRALJ BEZ KORMILA - KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA BEZ UGLEDA

PORAZNA I OBESHRABRUJUĆA SAZNANJA

"Vi počinjete da zamarate svoje prijatelje" **- rekao je Vinston Čerčil u Vašingtonu kralju Petru i ministru Momčilu Ninčiću 24. juna 1942.**

Četničkoj propagandi iz Velike Britanije pridružila se i ona u Sjedinjenim Američkim Državama. To angažovanje američke propagande potakla je i posjeta kralja Petra II Americi krajem juna i početkom jula 1942. godine. U toj djelatnosti se veoma snažno isticao *Amerikanski Srbobran*, iseljenički list Srba u Americi. Iza njega su najprilježnije stajali jugoslovenski ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić i pjesnik Jovan Dučić.

Prema kraljevskom nivou te delegacije Amerikanci su, inače, bili veoma predusretljivi. U sklopu te posjete aranžiran je kraljev govor na Američkom radiju. Kralj Petar II se svom narodu u emisiji za Jugoslaviju obratio 28. juna 1942. godine. "*... Kad me je pre više od godine kob otrgla od mog naroda, ja sam pošao, draga braćo, putem kojim su nekada morali poći i moji roditelji i dedovi... Na poziv velikog američkog predsednika Ruzvelta došao sam u Sjedinjene Države... Sve ono što su mi rekli predsednik ove velike zemlje i njegovi prisni saradnici ... i što sam video svojim očima - uverava Me da će sila svih ugnjetača biti za uvek smrvljena*".

Radio je pričao i prenosio govore raznih ličnosti, među njima i jugoslovenskog kralja u egzilu. Slušaoci su od tih tirada imali male koristi. Nisu im ništa naročito rekle. Miroljub Jevtović piše kako je valjda trebalo da bude zahvalan što ih može slušati i što mu se uopšte obraćaju sa te velike razdaljine.[337]

"Vi počinjete da zamarate svoje prijatelje" - rekao je britanski premijer Vinston Čerčil ministru inostranih poslova u jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi Momčilu Ninčiću. Iskazao je te riječi 24. juna 1942. godine pri susretu britanskog premijera sa kraljom Petrom i Momčilom Ninčićem u SAD-u. Tamo su kralj i rečeni ministar doputovali s ciljem da ojačaju Mihailovićevu i poziciju vlade u emigraciji. Htjeli su da Amerikanci uspostave direktnu vezu sa generalom Mihailovićem, da za njega obezbijede i vojnu pomoć Amerike. Tražili su da se jugoslovenski avijatičari izbjegli iz zemlje i inostranstva uvježbavaju u Americi. Od svega što su željeli da postignu ovom posjetom jedino je potpisan ugovor sa američkom vladom o zajmu i najmu. Domaćin je prihvatio da primi 50 avijatičara iz Jugoslavije u emigraciji na obuku u svojim školama. U suštinskim namjerama kralj i ministar su ostali praznih šaka. SAD nisu htjele

337 M. Krleža, *Dnevnik*, Zagreb, str. 83. Možda je i zbog toga Miroslav Krleža 2. jula 1942. godine u svoj *Dnevnik* zapisao: "*Mula dies sine linea... Dosađujem se slušajući jednu te istu emisiju (BBC), svijestan kako ove riječi iz čarobnog ormarića nisu drugo nego retorično samoobmanjivanje, kako laju i kako će lajati još godinama ututanj, a mi ćemo se prije nego što padne zavjesa ipak izdimiti... Pred sablasnim tajanstvom ljudske naravi luđaci se obračunavaju nožem. Što znači uzeti nož i razrezati toplo ljudsko tkivo? Trajna čežnja: ne biti i ne postojati, nestati i zaboraviti, uslovljeno je isključivo današnjom troglodistkom stvarnošću...*"

da preduzimaju bilo šta u pogledu pomoći Mihailoviću mimo Britanaca koji su imali i Jugoslaviju u svojoj zoni operacija.

Dva saznanja - neuspjeh sa jačajem četničke pozicije u Americi i nepovoljan razgovor sa britanskim premijerom - porazno i obeshrabrujuće su djelovala na članove spomenute delegacije. Čerčil je posredstvom Ninčića otpremio poruku cijeloj vladi. Otvoreno je ispoljio nezadovoljstvo i uputio primjedbe na odnose sa emigrantskom vladom Jugoslavije.[338]

Za vrijeme te posjete kralj je primio delegaciju onih srpskih organizacija koje su u Americi promihailovićevski nastrojene. Iskazao je mnogo pohvala za pisanje lista *Amerikanski Srbobran*. I time dolio ulje na vatru. Te njegove pohvale su, istovremeno, pogoršale odnose između organizacija i listova iseljenika različitih južnoslovenskih grupa u Americi.[339]

Još konkretnije to nezadovoljstvo je iskazano u povjerljivom izvještaju Londonskog ureda američke OSS (Office of Strategic Services) svojoj centrali u Vašingtonu. Izvještaj je datiran 17. decembra 1942. godine.

"Mogu dodati da u zadnje vrijeme čujem samo oštre i sarkastične komentare o jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi - a među onim koji daju takve komentare nalazi se i britanski ambasador pri jugoslovenskoj vladi, ljudi iz Foreign Officea, kao i ljudi iz Ministarstva informacija. Mislim da mogu, bez imalo straha da ću pretjerati, reći da su odnosi između jugoslovenske i britanske vlade zategnuti i da jugoslovenska izbjeglička vlada kotira nisko u očima britanske vlade... Ako se tome dodaju gotovo neprijateljski odnosi između sovjetske i jugoslovenske vlade, ne može se nego zaključiti da je položaj jugoslovenske vlade među Saveznicima prilično težak. Kao što biva u takvim slučajevima, situaciju shvaća svako osim juogoslovenskog ministra vanjskih poslova gosp. Ninčića".[340]

Ni malo bolji, ako ne i mnogo lošiji položaj izbjeglička vlada nije uživala ni u zemlji. U već spomenutom izvještaju je i informacija neidentifikovanog britanskog majora X Londonske centrale SOE. *"Mi dobivamo mnogo informacija iz Jugoslavije. Mi znamo da je narod već odavno tražio da vlada učini nešto, da se složi, da pošalje vojne i političke direktive. Mi znamo da je narod sad već otpisao jugoslovensku vladu u Londonu. Ta je vlada postala predmet sprdnje u Jugoslaviji".*

338 Ante Smith Pavelić, *Kairska afera*, Pariz, 1961., str. 95.
339 Sava N. Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945.
340 RG 226, OSS-dokument broj 27302 - istraživanja i analize američke ratne obavještajne službe prema J. Tomasevichu, n.dj.410.

ČETNIČKI PRESTIŽ I KRALJEVA POSJETA AMERICI

Krajem juna 1942. godine u pratnji ministra spoljnih poslova Momčila Ninčića i ministra Dvora Kneževića stigao je Nj. V. Kralj Petar u zvaničnu posjetu SAD-u. Konstantin Fotić je, i pored insistiranja vlade u Londonu, odstranio učešće vladinog Jugoslovenskog informacionog centra u Njujorku. To je izraženo u obavještenjima štampe i izvještajima u radiostanici na Srednjem Istoku. Tako ni u novinama ni na radiju ništa nepovoljno nije progurano u javnost a narod u zemlji obavještavan je u emisijama radija svakodnevno tačno i detaljno o prijemima Kralja u Americi.

Od prvog koraka kralj je naišao na srdačnost. Ruzvelt ga je dočekao sa cijelim kabinetom u vrtu Bele kuće. Posmatrao je to svijet na ulici sa iskrenim simpatijama, radnici u fabrikama sa ovacijama. Spiker ga je predstavio svečanoj sjednici oba Doma u njegovu čast kao kralja one zemlje u kojoj je Draža Mihailović razvio zastavu slobode usred porobljene Evrope. Srpski narod sačekivao ga je pred crkvama sa svijećama u rukama i suzama u očima.

U tim prilikama ambasador Fotić je od ministra inostranih poslova Ninčića stalno slušao o permanentnim ucjenama hrvatskih ministara u vladi. Na njegove primjedbe kako im je to omogućeno, da dođu u taj položaj Ninčić mu je odgovorio: *"G. Fotiću, doživećete da mi oni kroje kapu. U vladi obično svi ćute i u odbrani srpskih interesa ja sam vrlo često sam..."*

Kada je za vrijeme posjete omaškom jednog činovnika, Hrvata po ocu, izostavljeno slučajno (?) iz telegrama Londonu ime bana Šubašića kao jednog od gostiju na večeri u čast Kralja u Beloj kući, umalo što nije došlo do državne krize. Ninčić je onda bacio krivicu na Fotića i rekao mu: *"Vas ionako optužuju za sve, pa jedna optužba više ili manje ne menja stvar, a ovom mladiću spasava službu"*. Fotić se na to nasmejao. On nije bio od onih koji poslije napada izbjegava odgovornost.

Pred posjetu kralja Kanadi upućen je specijalni emisar u Montreal i Otavu da stupi u vezu sa štampom i organizuje Kraljevu konferenciju za novinare. Kad je Bogdan Radić stigao iz Centra u Njujorku prvi članci povoljni o kralju i o borbi Draže Mihailovića bili su već izašli.

Kažu da je Fotić, u svojoj obuzetosti velikosrpskom propagandom, mislio na sve. Novinari su tako do kraja bavljenja pisali u tom duhu, a na konferenciji za novinare kralj je i odlično odgovarao i na delikatna nepredviđena pitanja.

U bilans kraljeve posjete ambasada i izbjeglička vlada su uračunali: (1) pomoću Amerikanaca postignuta je saglasnost za uspostavljanje direktne veze vlade u izbjeglištvu sa generalom Mihailovićem; (2) utvrđena je količina i vrsta materijala koji treba da se dostavi četničkim snagama u zemlji; (3) dovođenje svih jugoslovenskih avijatičara sa Srednjeg istoka na trening u Ameriku, poslije čega će uzeti učešća u operacijama.

Za cijelo vrijeme trajanja posjete Fotić je insistirao preko Ninčića na rješenju kairske krize da bi se stavio na snagu vrlo povoljan već postignut sporazum između generala Bore Mirkovića i Donovanovog izaslanika Franka Maranda. Amerikanci su uslovljavali njegovo izvršenje rješenjem sukoba u zemlji. Po tom sporazumu Amerikanci su se obavezali da pošalju za Dražu u četiri bombardera materijal i vojnu opremu na Srednji Istok, gdje bi ovi avioni bili ustupljeni kraljevskoj vazduhoplovnoj komandi sa zadatkom da vrše isporuke generalu Mihailoviću. Isto tako, predviđena je tješnja saradnja sa Mihailovićevim snagama parašitiranjem ljudstva i oficira kao i američkih posmatrača u Dražin glavni štab. Stavljanje u dejstvo toga sporazuma učinilo bi da pomaganje Dražinih snaga ne bi više zavisilo jedino od engleske Vrhovne komande na Srednjem Istoku.

Vlada je, međutim, ostala uporna na svom nekompromisnom stavu po pitanju rješenja ove krize koja je mnogo naškodila četničkom prestižu kod saveznika.

Nakon kraljeve posjete oktobra 1942. godine jugoslovensko Poslanstvo je podignuto na rang Ambasade a poslanik Fotić unaprijeđen za ambasadora. Prilikom predaje akreditiva, on je opet urgirao kod Ruzvelta izvršenje sporazuma o pomoći Draži. Na sugestiju Ruzvelta imao je nekoliko sastanaka sa Donovanom koji je pokazao veliku volju da se sporazum izvrši što prije.

"LIBERATORI" I JUGOSLOVENSKI AVIJATIČARI

S obzirom na tako opisan položaj izbjegličke vlade i odsustvo njenog ugleda među Saveznicima, nije čudno što ni kralj nije postigao ono što je želio svojom posjetom Americi. Nije uspio da ojača poziciju ni vlade ni Mihailovića, niti da obezbijedi američku vojnu pomoć ravnogorcima. Osim potpisanog ugovora o obuci jugoslovenskih avijatičara u Americi kralj u ključnim stvarima nije postigao ništa, takoreći. Jugoslavija se nalazila u britanskoj zoni operacija, a SAD nisu prihvatale da preduzimaju bilo šta u pomaganju Mihailovića mimo Britanaca. Nepotpun rezultat njegove misije Londonski radio je predstavio uspjehom događaja od 27. marta 1941. godine u Beogradu. U emisiji 2. avgusta 1942. godine javio se dr. Božidar Marković: *"Prekjuče se Nj. V. Kralj vratio iz Amerike. Nije kralj Jugoslavije bio u Americi nepoznat. Događaji od 27. marta prošle godine... i borba koju narod vodi za svoju slobodu..."*

Kralj je tražio, a Amerikanci prihvatili njegovu molbu da se jugoslovenski piloti uvježbavaju u SAD-u. Na obuku je stiglo oko 50 avijatičara. Kada su oni završili trening, jugoslovenski ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić je zatražio prijem kod predsjednika Ruzvelta i zamolio da on lično tim pilotima preda četiri obećana bombardera *Liberatora*. Američki predsjednik je

pristao na to. Predsjednikov govor za tu priliku pripremio je Fotić. Sadržaj tako pripremljenog govora pregledan je u Stejt departmentu koji nije imao primjedaba na ono što je napisao jugoslovenski ambasador. A ambasador je u tom tekstu napisao da će osposobljeni avijatičari, pored svojih redovnih zadataka u američkom vazduhoplovstvu, *"imati i veliku privilegiju da dostavljaju materijal i opremu Draži Mihailoviću i njegovim hrabrim borcima."* I Ruzvelt je, sa svoje strane, poželio uspjeh avijatičarima u njihovoj emisiji, *"koja se sastoji u bacanju bombi na zajedničkog neprijatelja i u isporuci oružja, lijekova i hrane svojim sunarodnicima koji tako dugo na to čekaju".* Ali, Fotić je postigao i to da se cijela ta svečanost prenosi na kratkim talasima u Jugoslaviju kao i preko svih američkih radiostanica za Evropu. Na završetku svečanosti bombarderi su odletjeli na Srednji istok. Sa njima su otplovile nade Fotića, izbjegličke vlade, Mihailovića i vodstva njegovog pokreta u promjenu stava Saveznika, naročito u pogledu američke pomoći četnicima. *"Liberatori"* su, međutim, upotrebljavani samo za prvi dio svoje misije - za bacanje bombi na zajedničkog neprijatelja.

Dva bombardera su oborena, a ljudstvo izginulo. Jedan je pao nad Bugarskom, a samo jedan preživio rat.[341]

PROPAGANDNE MANIPULACIJE SA AMERIČKIM PILOTIMA

U propagandne svrhe, u prilog Mihailoviću i četnicima, iskorišćeni su i američki avijatičari. Evo kako.

Američka avijacija je u toku Drugog svjetskog rata, naročito u njegovoj završnici, napadala na određene ciljeve u zemljama Jugoistočne Evrope. Pri povratku sa borbenih zadataka na italijanske aerodrome, odakle su polijetali, jedan broj američkih aviona je bivao pogođen od protivvazdušne odbrane na zemlji, ili u vazdušnim bojevima sa protivničkim pilotima. U tim prilikama su avijatičari iz Amerike bili prisiljeni da se spasavaju iskakanjem iz pogođenih aviona nad partizanskom slobodnom teritorijom u Jugoslaviji ili u ona područja koja su američka vojna i obavještajna nadleštva nagnala da održavaju veze sa razvnogorskim pokretom.

U blizini sela Pranjani četnici i seljaci su izgradili uzletište za evakuaciju tih pilota. Između 9. i 10. avgusta 1944. godine 16 transportnih aviona je evakuiralo savezničke avijatičare. U naredna tri mjeseca poduzeta su još tri takva leta - u sjeverozapadnoj Srbiji i sjevernom dijelu centralne Bosne. Sa uzletišta kraj sela Boljanići kod Doboja izvršena je 27. decembra 1944. godine posljednja

341 S. Jevremović, *Duga*, Isto.

evakuacija. Ukupno je na taj način sa područja pod kontrolom četnika transportovano 417 avijatičara. Od njih su 343 bili Amerikanci.

Četnicima je - u vrijeme kad im Saveznici okreću leđa - bila potrebna podrška Amerike. U toj potrebi su oboreni američki avijatičari i njihovo spasavanje poslužili kao najveći politički i propagandni kapital. Četničko vodstvo je vjerovalo da iz te činjenice može za njih proisteći pomoć američkih vojnih i političkih vlasti. Preduzeto je sve kako bi se što više širile priče u američkoj javnosti da četnici spasavaju američke pilote. Htjeli su da od tih avijatičara, slično kao što su pokušavali i sa članovima američkih vojnih misija, načine *"ambasadore istine"*.

Ni partizani u tom pogledu nisu stajali po strani. Njihova politika je, štaviše, mogla biti još cjelishodnija. Jer podaci o spasenim pilotima na četničkom teritoriju tek su dio, i to veoma nepotpune, ove priče. U Jugoslaviji je, zapravo, spaseno ukupno 1500 savezničkih avijatičara. Samo nekolicina ih je transportovana iz Albanije. Manje od jedne trećine ih je spaseno na područjima pod četničkom kontrolom. Svi ostali su evakuirani sa teritorije koju su oslobodile jedinice NOVJ-a i POJ-a i na kojima je organizovana partizanska vlast. Uz njihovu pomoć je spaseno više od dvije trećine ukupnog broja savezničkih, među njima najviše američkih avijatičara.

Sva četnička nastojanja da se spaseni piloti u Americi promoviraju za *"ambasadore istine"* nisu donijela gotovo nikakav rezultat. Sve je teže bilo probiti se u američku javnost sa bilo kakvom informacijom koja bi bila pozitivno intonirana o Mihailoviću i ravnogorcima. Na tome se potvrđuje krah pokušaja organizacije četničke propagande o pilotima u američkoj javnosti. Draža je, naime, telegramom izvijestio ambasadu izbjegličke vlade u Vašingtonu da je *"500 spasenih američkih avijatičara odletjelo u Italiju"*. Iz ambasade su o tome obavijestili sve novinske agencije i uredništva listova i radiostanica. Posebno je putem telefona redakcijama skrenuta pažnja na taj događaj i vijest o njemu koje *"zaslužuje mjesto na prvim stranicama listova"* i na udarnim mjestima radio-emisija.

Samo u prvom izdanju jedne novine pojavila se o tome kratka vijest. Ni te vijesti u drugom izdanju toga jedinog lista nije bilo. Izbačena je, pa je i ta propagandna akcija vašingtonske ambasade izbjegličke vlade doživjela fijasko.

U jednom od mnogih četničkih letaka opisuje se sudbina američkih padobranaca, koje su, navodno, "partizani streljali". *"U ponedeljak 17. aprila u borbi u vazduhu u Novom Mestu u Sloveniji oborena su dva nemačka lovca i jedan američki bombarder. Četiri Amerikanca su iskočila sa padobranom. Sve četiri su partizani streljali još dok su se spuštali iz zraka. Njihove leševe je našlo stanovništvo i preneti su u Novo Mesto gde su sahranjeni"*.

Šesti dio

POLITIČKO ANGAŽOVANJE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U AMERICI

PROTIV KOGA JE USMJEREN MEMORANDUM UPUĆEN GENERALU DANKELMANU?

Dostavljen njemačkom generalu taj dokument je poslužio za potrebe njemačke propagande... U zvaničnoj propagandi inspirisanoj direktno od izbjegličke vlade Memorandum episkopa Valerijana pruža dokaze da je jugoslovenska država nemoguća zbog fabrikovanja mržnje između hrvatskog i srpskog naroda

"Potreban je jedinstven duh u propagandi. Danas mi pokazujemo znakove razjedinjenosti i neodlučnosti" - tako je Sava Kosanović pisao 8. januara 1942. godine ministru u izbjegličkoj vladi Srđanu Budisavljeviću u London. On se pozvao i na svoj telegram upućen predsjedniku vlade 14. novembra prethodne godine o tzv. Memorandumu Dankelmana.

Dok je kralj govorio o *"večnom karakteru jugoslovenske državne misli i prolaznosti unutrašnjih sukoba u zemlji"*, štampa je od Londonskog poslanstva vlade dobila Memorandum o masakrima u Pavelićevoj Hrvatskoj. Kosanović je smatrao da se time neprijateljima daje najtragičnija argumentacija protiv Jugoslavije. Ne pomaže žrtvama a stvara teškoće onima što su ostali u životu. Uvjeren je da je taj dokumenat sastavljen u duhu Ljotićeve propagande koja je naročito jaka bila u srpskoj crkvi. Upućen njemačkom generalu služi Hitlerovoj ideji bez milosrđa za žrtve koje se upotrebljavaju za njemačku propagandu. *"Ako je naš cilj i ideja Jugoslavija, svaka akcija odgovornih faktora mora služiti toj ideji i mora biti koordinirana za taj cilj. Ko god radi protiv tih principa mora biti pozvan na odgovornost i pasti pod udar Zakona o zaštiti države"*.

Kosanović je ministru Budisavljeviću saopštio da *"moramo pružati dokaze o potrebi Jugoslavije u interesu Balkana i Evrope"*. Rad izvjesnih ljudi, koji zavise od državnog budžeta, najviše pomaže neprijateljima te ideje. Smatrao je da vlada mora iščupati iz korijena utisak da među njenim službenicima ima Pete kolone, koja diskreditira moralni kapital zemlje i tražio da predsjednik vlade energičnije uklanja iz službe sve one koji su zbog toga odgovorni.

Upozoravajući predsjednika izbjegličke vlade i pojedine njene ministre na štetne korake preduzete u inostranoj propagandi, Kosanović je smatrao da te pojave upropaštavaju ionako tešku situaciju i položaj te vlade u svijetu. Bio je mjesecima svjedok postupaka na koje je upozoravao. Tim postupcima se pogoršava položaj zemlje u svijetu. Trifunović kao jedan od ministara, umjesto mjera kojima bi se suzbile ti nepoželjni potezi u jugoslovenskoj propagandi, poručio Kosanoviću: *"Vi radite za Pavelića"*. Kosanović je odlučio da podnese ostavku na položaj ministra u izbjegličkoj vladi.

O protujugoslovenskoj propagandnoj akciji u Americi Kosanović je 5. marta 1942. godine pisao i novom predsjedniku vlade Slobodanu Jovanoviću. Ukazivao je na raskorak između težnje za vaskrsom Jugoslavije i bezbroja koraka preduzetih protivno od onoga što omogućava restauraciju i vraćanje

države. U zvaničnoj propagandi inspirisanoj direktno od vlade pružani su dokazi da je ta država nemoguća, jer je fabrikovana mržnja između Srba i Hrvata. Na toj liniji je i Memorandum episkopa Valerijan. Taj memorandum Fotić je 2. novembra 1941. godine predao sekretaru *Srbobrana* sa zahtjevom da to bude publikovano. Učinio je to pod *"pov. br. 500 od 3. oktobra 1941."* s ciljem da se raspiri kampanja protiv Hrvata i hrvatskog naroda.[342] Takvu kampanju Fotić je tumačio kao izraz raspoloženja emigrantske vlade. Protestovao je što vlada ne preduzima ništa protiv nosilaca propagandnih akcija usmjerenih protiv državne ideje i hrvatskog naroda. Svi ostaju na svojim mjestima, i dalje primaju plate iz dispozicionog fonda poslanstva i nastavljaju da napadaju Jugoslaviju.[343] *Srbobran* od septembra 1941. godine nije vodio kampanju protiv Pavelića nego protiv svih Hrvata proglašavajući ih sve ustašama. To je u jugoslovenskoj dijaspori donosilo zabunu, nepovjerenje i strah od neizvjesnosti. List se stavio u službu denunciranja Hrvata u Americi Federalnoj policiji. To što je pisao *Srbobran* inspirisali su odgovorni faktori emigrantske vlade a najštetnije za stvar Jugoslavije. Ta kampanja pomaže organizovanje Srpske Narodne Odbrane koja se zalaže za stvaranje Velike Srbije a protiv Jugoslavije, Hrvata i Slovenaca.

Savi Kosanoviću je, na sve te propagandne ujdurme, preostalo jedino da se kablogramima ili pismima obraća pojedinim ministrima emigrantske vlade u Londonu, pokatkad i premijeru lično. Otuda, međutim, nisu prispijevali pravi odgovori. Drugi način borbe mogao je da usmjerava vlastitim perom i obznanjivanjem svojih stavova u američkim listovima.

RASKOL U KRILU SPC-a I VLADIKA DIONISIJE

Godinama je američka policija oružjem razdvajala svoje državljane pravoslavne Srbe - raskolnike i federaliste - koji su zbog zavada bili spremni da se međusobno kolju, čak da jedni drugima skrnave groblja. Crkvene vlasti su bile prisiljene na ravnodušnost i trpljenje. U maju 1987. godine Arhijerejski sabor SPC-a je raspravljao o izmiriteljskom prijedlogu sveštenstva šabačko-valjevske eparhije, izrekavši im ukor. U međuvremenu silne apele patrijarhu Germanu uputila je i grupa srpskih intelektualaca i umjetnika, kao i posljednji preživjeli solunski ratnici.

342 S. Kosanović u svojim spomenutim prilozima iz emigracije opisuje kako ga je 23. februara 1942. godine posjetio urednik *Srbobrana* Trbuhović i upoznao sa detaljima Fotićevog zahtjeva da otpočne ta kampanja.

343 Kosanović je premijeru Jovanoviću predočio i primjere Lugonje koji je primao 150 dolara mjesečno, a vladika 1.000 dolara itd.

Zvanično protumačen taj raskol u krilu SPC-a u Americi uzrokovan je prvenstveno neoprostivim seksualnim grijehovima ondašnjeg episkopa američko-kanadskog Dionisija (Milivojevića). Sudski tužilac Svetog Sinoda je optužbe protiv njega razvrstao u nekoliko kategorija: *"Moralni lik episkopa Dionisija"; "Vladika Dionisije i žene"; "Dionisije i homoseksualci"; "Materijalizam episkopa Dionisija"; Episkop Dionisije kao intrigant"; "Episkop Dionisije kao duševni bolesnik"; "Kanonska neposlušnost episkopa Dionisija".*

Taj episkop je u toku Drugog svjetskog rata u Americi bio poznat po propovijedanju militantnog antikomunizma, saradnje sa četnicima i kampanje protiv partizana u SAD-u. Sada je spao na niske grane: zbog bludničenja, pijančenja i ostalih poroka i materijalnih zloupotreba Dionisije je lišen episkopskog i monaškog čina, isključen iz crkvene zajednice i proglašen prvobitnim Dragoljubom Milivojevićem. Njegova krivica pred crkvenim i običnim sudovima svedena je na različite oblike seksualnog kriminala.

Teretili su ga da je nasrnuo na parohijanku koja je bila dovela djecu na ljetovanje u dječji dom na Šejtlandu (Pensilvanija); da je jednom svešteniku povjerio da ne može da živi bez žena i od njega tražio da mu nađe jednu mladu ženu, ali samo takvu koja zna da čuva tajnu; da se snahi jednog prote obratio riječima: *"Znate, gospođo, moja stražnjica je toliko otvrdila da ne oseća udarce";* da su ga u jednom salonu u Čikagu vidjeli veselog i nasmijanog, da je jednoj studentkinji koja je iz Jugoslavije došla u Ameriku radi udaje pokvario svadbu, kupio joj auto i dao joj novac da u Parizu otvori hotel; da je jednu popadiju gledao pohotljivo ukočenim pogledom i govorio joj da ne rađa toliko djece, kad postoji sredstvo protiv začeća, objasnivši joj kako se ono upotrebljava; da je dirao u porodične svetinje, milovao mnoge žene i djevojke, vodio ih sa sobom, predlagao im neuljudne ljubavne ponude, čak i uoči same crkvene službe; da je, jedanput, u nekoj kafani ostavio same kralja Petra i vojvodu Đujića, a on se izgubio sa nekom raspuštenicom; da je podržavao neko lice od građanskog suda osuđenog zbog homoseksualizma; da je štitio i u crkvi favorizovao svakojake epileptičare i duševne bolesnike koji su ranije kažnjavani zbog zavođenja maloljetnica; da se nije pridržavao posla i da je praznikom jeo masno pečenje i pio vruću rakiju.

Nije lako bilo objasniti otkuda takva nastojanja da se episkop do te mjeri ponizi, raskrinka, moralno diskredituje i uništi. Pripisano mu je, kao vještom političaru, šurovanje sa komunistima i njihovim režimom u zemlji, da je bio i na platnom spisku jugoslovenske ambasade u Vašingtonu, da je preko Šubašića toplo pozdravio Tita, da je 23. oktobra 1958. godine pozdravio stvaranje Makedonske pravoslavne crkve u Jugoslaviji *"kao čin koristan za našu crkvu".*

Doveo je do raskola u SPC-u iako se početkom 50-tih godina usprotivio pokušaju izbjeglog vladike Nikolaja Velimirovića da u Americi stvori nekakav zagranični Sinod koji bi obezbijedio široku autonomiju SPC-a u dijaspori i mogućnost da Srbi u *"slobodnom svetu"* u svojoj sredini biraju vladike. Tada je Dionisije bio čvrsto na pozicijama *"neodvajanja od majke crkve po bilo kojoj*

ceni", pa je pozvao u pomoć i jednu crkvenu delegaciju iz Beograda. Pretpostavlja se kao velika vjerovatnoća da je tom episkopu definitivno presuđeno tek pošto se 1960. godine našao na čelu velikih demonstracija srpskih emigranata u Njujorku povodom posjete predsjednika Tita Ujedinjenim nacijama. Proširene su i priče da je američko-kanadski vladika Dionisije izgubio povjerenje otadžbinskih vlasti kad je uklonio sveštenike koji su tokom rata pomagali partizanski pokret. U *Borbi* je 1946. godine objavljen članak u kome se navodno otvoreno kaže da je SPC prijatelj narodne države. Navodno je taj list proglasio Dionisija *"najvećim izdajnikom od svih izdajnika"*. Zabilježeno je da je i novinar *Politike* 24. oktobra 1948. godine direktno postavio pitanje da li je konačno došlo vrijeme da se *"učini kraj vršljanju vladike Dionisija"*. Taj list je tražio da se on skine sa stolice srpskog pravoslavnog vladike, jer je dugo obmanjivao američku javnost, veličao kao vrlinu izdaju Draže Mihailovića i drugih saradnika okupatora, a onda ukazao gostoprimstvo svim ratnim zločincima iz zemalja Istočne Evrope, koji su nagrnuli u SAD da budu iskorišćeni protiv Sovjetskog Saveza.[344]

KAMPANJA PROTIV VLADIKE I RASKOL NA CRKVENO-NARODNOM SABORU U LIBERTVILU

Dionisije je zahtijevao da se Američko-kanadska eparhija digne na rang mitropolije, da joj se priključe Južna Amerika i Južna Afrika, izaberu dva-tri pomoćna episkopa. Poslata je komisija da na licu mjesta u jesen 1962. godine prouči ova pitanja i predloži rješenja.

Još u toj prilici je zagrebački mitropolit Damaskin, kao jedan od članova te komisije, napomenuo da u Beograd stižu izvjesne optužbe u odnosu na lični život Dionisija, materijalne zloupotrebe, popuštanje discipline i nepoštovanje crkvenih kanona. To je ujedno bio nagovještaj kako se sistematski i brižljivo skupljaju dokazi koji će ga uništiti. Nikad nije otkriveno ko je, a morao je biti svakako jako uticajan, odlučio da je došlo vrijeme za konačni obračun sa vladikom Dionisijem.

Povedena je kampanja kojom se stvarao utisak da je protiv Dionisija cjelokupno sveštenstvo i srpski narod u Americi. Na patrijaršiju se navodno sručila prava lavina vapaja zbog crkvene tiranije, teokratije i uzurpatorstva sa kategoričkim zahtjevima da se Dionisijevim smjenjivanjem, kažnjavanjem, raščinjavanjem ili makar penzionisanjem spriječi tragedija koja se mogla lako izbjeći. Kampanja je odjeknula svuda i na svakom mjestu, na ulici, po preduzećima,

344 Milomir Marić, *Do raskola i natrag*, *Duga*, Beograd, br. 409, 20. oktobar do 10. novembra 1989.

ustanovama, sudovima, štampi i radiju. Sveti arhijerejski sabor je objavio kako je tobože izišao u susret Dionisijevoj molbi da Američko-kanadsku eparhihiju zbog veličine i prostranstva podijeli na tri manje, ostavljajući njemu upravljanje srednjezapadnim sa sjedištem u Libertvilu. Istovremeno je odlučeno da se on privremeno razriješi dužnosti, dok se konačno ne izvidi i ne presudi o eventualnoj krivici u postupku koji je protiv njega pokrenut. Episkop braničevski Hrizostom i banatski Visarion određeni su za isljednike crkvenog suda. Naloženo im je da odu u Ameriku, sprovedu istragu, saslušaju optuženog i svjedoke i podnesu izvještaj.

Vladika Dionisije nije pristao na usmeno saslušanje. Tražio je da mu se daju sve tužbe i šest mjeseci vremena da pismeno na njih odgovori. Nije mogao povjerovati da ga zbilja žele srušiti zbog seksualnog kriminaliteta, kad mu je za zamjenika određen Firmilijan Ocokoljić, koji je također griješio po seksualnoj liniji. Iza pokušaja moralne kompromitacije svoje ličnosti, raspoznavao je isključivo političke motive obračuna s njim. *"Ako bi to usvojili, to bi značilo da bi Titov režim bio u mogućnosti da slobodnim Srbima, građanima Amerike, natura svoje komunističko gledište protiv njihove volje. Prosto rečeno, naša bi eparhija u tom slučaju postala komunistička kancelarija za preobraćanje vjernika Svetog Save u pristalice Marksa i Lenjina."*

Do raskola je došlo kada je Dionisijev Crkveno-narodni sabor u avgustu 1963. godine u Libertvilu odbio da prihvati i sprovodi odluke donijete u Beogradu, smatrajući ih nezakonitim, neustavnim i nepostojećim. Jer, *"svaki Srbin u slobodnom svetu zna dobro da je episkop Dionisije za pune dvadeset tri godine zadužio srpski narod jačanjem srpske crkve u slobodnom svetu, svojim upornim radom na srpskoj slozi i svojom beskompromisnom borbom protiv svih srpskih neprijatelja"*.

Na novom novembarskom zasjedanju Sabor je donio drugu rezoluciju kojom je Srpska pravoslavna eparhija u SAD-u i Kanadi proglašena potpuno autonomnom, pa ubuduće neće primati nikakve naredbe, odluke ili rješenja patrijarha, Svetog arhijerejskog sabora i Sinoda SPC-a *"sve dok oni ne budu u stanju da slobodno djeluju i donose svoje odluke bez pritisaka komunističkog režima"*. Ovako će se postupati dotle dok je Jugoslavija u komunističkom ropstvu. *"Kao jedina slobodna ova pravoslavna eparhija u tom periodu služiće kao utočište za sve pravoslavne Srbe i njihove verske ustanove u slobodnom svetu. Mi samo nastavljamo tradicionalni put srpske svetosavske crkve i na njemu ćemo ostati do kraja, do konačne pobede dobra nad zlom"*.

MOŽE LI SE RASKOLNIČKA CRKVA U AMERICI NAZVATI ČETNIČKOM?

Četnički vojvoda Momčilo Đujić, *đujićevci* i *ljotićevci* kao najbrojnija crkvena formacija emigranata u Americi krivicu za raskol svaljuju na vladiku Dionisija

Uoči novembarskog sabora, čikaški Srpski kulturni klub *Sv. Sava* izdao je borbenu brošuru pod naslovom *Ko je jači: Srpski borci ili jugoslovenski komunisti*. U brošuri se tvrdi da *"Tito zna da ne može srpske borce (četnike) u inostranstvu prinuditi, privoljeti ili privući da ga priznaju, ali on isto tako dobro zna da, ako bi uspio ma na koji način svim putevima i sredstvima da obrlati slobodne Srbe da priznaju Germana i njegovu vlast, on bi bitku dobio i posao svršio. Ne možemo biti malo za slobodu, malo za komunizam, srednjaštva su kapitulacija. Manevar neprijatelja je bestidno sejanje razdora između novodošlih Srba poslije Drugog svetskog rata i mlađe generacije američkih Srba, rođenih u Americi. Tako smo u jednom govoru čuli primedbu: 'Ja nisam doduše četnik, ali sam bio u ratu u američkoj vojsci'. Samo onaj ko nije dobronameran, može doći na pomisao da suprotstavi četnike i američke vojnike"*.

Teško je raskolničku crkvu nazvati četničkom kad je njen najžešći protivnik upravo najbrojnija četnička formacija u Americi vojvode Momčila Đujića. U jednom pismu Milanu Gavriloviću, u novembru 1962. godine, on je slikovito opisao svoj istup i atmosferu na jednom crkvenom skupu u Saut Bendu. *"Delegaciju arhijereja iz zemlje vladika Dionisije je unapred oglasio za Titove agente. Ostalo je uverenje da je sam sebi očitao opelo. Vojvoda (Đujić o sebi) reče da njemu ne treba nikakvo odobrenje da govori i svedoči istinu pred onim koji su toliki put prevalili da je čuju. U dvorani grobna tišina. Vladika Dionisije ćuti i sav bled kao krpa sedi za svečanim stolom, lomeći prste na ruci koja mu dršće. Vojvoda je osuo paljbu i otisnuo se u govor, koji će imati nedogledne posledice i koji može da znači čitav preokret za dalji život i sudbinu naše srpske crkve u emigraciji. Rekao je: Vladika Dionisije je srozao episkopsko dostojanstvo do nule, srozao je ugled naše svete crkve i svakodnevno nam nanosi bruku i sramotu. Moralno je toliko posrnuo i nisko pao da se o tome ne može ni govoriti"*.

Pored đujićevaca, svu krivicu za raskol na vladiku Dionizija svaljuju i ljotićevci. To se može vidjeti u *Istoriji Srpske pravoslavne crkve* Đoke Slijepčevića, koji tvrdi da je Dionisije lako i brzo mijenjao svoje stavove i mišljenja, ali da je bila očita njegova stalna želja za potpunim osamostaljivanjem. *"Pojam slobode crkve u državi vrlo je složen, ali se u ovom slučaju naročito htelo istaći da odluke crkve u zemlji nisu donesene slobodno po dogmatsko-kanonskoj savesti, nego su Sveti arhijerejski sabor i Sinod radili samo kao organi preko kojih je komunistički režim u Jugoslaviji provodio svoje odluke u borbi protiv antikomunističke srpske emigracije kad joj je na čelu bio episkop Dionisije. Jedan crkveno-kanonski spor vladika Dionisije je prebacio na čisto politički teren, uveren da na tome planu može imati više uticaja. Da jedan srpsko pravoslavni vladika ima izrazito anti-*

komunistički stav nije bilo ništa izuzetno u vreme kada su i srpski seljaci i radnici bili aktivni antikomunisti. Na čvrstinu njihovog antikomunističkog stava mogli su se ugledati i brojni intelektualci i brojni sveštenici. Ogromna većina srpskih seljaka i radnika nisu nikada veličali ni Staljina ni Tita, a to je radio bivši episkop Dionisije Milivojević. Zbog toga njegova antikomunistička zastava nije mogla biti naročito ubedljiva. Razboritiji ljudi su uvideli da se u Dionisijevom slučaju radi pretežno o spasavanju sopstvene glave i kože i o političkim mahinacijama. Pada u oči da su uz Dionisija stali uglavnom partijsko-politički aktivisti, koji su u vreme rata bili u zarobljeništvu i, tako, izvan zemlje. Samo jedan manji deo aktivnih boraca protiv komunizma za vreme rata u zemlji pristao je uz Dionisija i njegovu grupu".[345]

CRKVENO PITANJE PRETVORENO U PITANJE ZA I PROTIV MONARHIJE

Četnički vojvoda i Raspop Momčilo Đujić protiv Kralja Petra II Karađorđevića

Gnusna izopačenja i nemoral, nedostojni vladike Dionisija, pumpao je bez prekida u domaćoj javnosti teolog Milutin Devrnja. On je naprosto fabrikovao dokaze kojim bi diskreditovao vladiku. O tom Devrnji piše Milomir Marić kao o pristalici Ljotićevog *Zbora* ali i misterioznoj i opskurnoj ličnosti. Nakon Drugog svjetskog rata vratio se u Jugoslaviju, rado je viđen u Patrijaršiji, a onda se neočekivano izgubio. Vratio se u Ameriku i formirao Udruženje univerzitetski obrazovanih bogoslova SPC-a. Ta organizacija je poslužila kao središte okupljanja protivnika Dionisija. Kažu da je taj Devrnja proizvodio sve nove i nove intrige, saslušavao žene koje su poljubile makar vladičansku ruku. Ono čega nije bilo u stvarnosti, on je jednostavno izmišljao. Onda je crkvena javnost zaokupljena viješću kako je Sveti arhijerejski sabor u zemlji odabrao kompromisno rješenje - da sačuva jedinstvo crkve i Dionisija ostavi na mjestu episkopa, bez titule mitropolita, s tim da mu kao vikara dometne oca Firmilijana. Tako bi se dogodilo ono što niko nije očekivao - da je usvojeno i ostvaruje ono za šta se zalagao Dionisije.

Devrnja se tome usprotivio. Još odlučnije je zahtijevao likvidaciju Dionisija iz crkvenog života. Pri tome je za svoje spletke pridobio četničkog vojvodu raspopa Đujića. Četnički vojvoda se Devrnji iz zahvalnosti obraćao kao *glasnogovorniku sa njima u ime nas.* Obojica su bili žestoki protivnici Dionisija kojeg su nazivali Raspućinom. Đujić se kretao među svim onim ljudima koji

345 Đoko Slijepčević, *Istorija SPC-a* i Milomir Marić, *Duga*, Beograd, br. 410, 11. do 24. XI 1989.

mogu svjedočiti kako se on u svoje vrijeme ponizno odnosio prema tom istom vladici koga sada napada. Tada ga je zvao: *"Presvetli vladiko", "Sveti Savo" i Vi - niko između vas dvojice"* Vojvoda se, osim toga, obrušio i na kralja Petra II Karađorđevića. Ogovarao je suverena da se *"ponaša kao pevačica Vinka Elesin, koju samo treba dobro platiti, pa da ti peva"*. Taj kralj je, uistinu, i sam doprinosio spletkama na svoju adresu. On je tri puta mijenjao mišljenje oko crkvenog raskola. Jednom je bio na jednoj, a drugi put na suprotnoj strani. Najprije je podržavao raskolnike, tumačeći taj raskol kao *"diktat i nametanje komunista preko crkvenih organizacija"*. Tražio je borbu protiv svih onih koji *"hoće našu crkvu u slobodi da potčine komunističkom režimu"*. Govorio je da u pitanjima *vere i crkve kralj nema pravo da bude neutralan i po strani*. Za sebe je izjavljivao da je stupio na presto predaka *u znaku odbrane krsta i slobode, za šta su umirale legije heroja i mučenika, sa najvećim među njima generalom Dražom Mihailovićem*. Isticao je da *nikada neće biti moguća koegzistencija između Hrvata i Antikrista između Svetog Save i komunističkog bezbošništva*. Tako je govorio 1963. godine. Tada je šef kraljeve imaginarne kancelarije bio general Todor K. Milićević, koji je *sastavljao i pisao ono što je kralj ne gledajući potpisivao*.

Čisto crkveno pitanje izneseno je na političko tržište. Na tom tržištu se zlonamjerno zavode mase i otvara nepotrebna srpska nacionalna nesloga. Zato su tom generalu Milićeviću prigovarali kako je on poturio kralju ono što je govorio o raskolu, pa se crkveno pitanje pretvorilo u pitanje za i protiv monarhije. Smatraće se da su episkopi mučenici srpske crkve zaista komunistički crkveni generali.

Onda je kralj Petar, 6. avgusta 1967. godine, saopštio da je bio u zabludi. Priznao je da se teško ogriješio o mučeničku svetosavsku crkvu i njenu hijerarhiju. Rekao je da je ta njegova zabluda bila zasnovana na pogrešnim obavještenjima, a servirali su ih njemu pojedini nesavjesni ljudi. Osudio je žrtvu umjesto dželata. Nije shvatao da je Dionisije, zapravo, *svesno ili nesvesno saveznik komunista Tita, Bakarića, Gošnjaka i ostalih. "Svi smo mi smrtni i prolazni, ali su nacija i njena crkva večite - izjavio je kralj. One su nadživele ne samo pojedince i vladare već i niz dinastija i carstava"*.

Neposredno prije svoje smrti Kralj Petar se odrekao tih svojih riječi i priklonio raskolnicima.

VLADIKA DIONISIJE ORGANIZUJE DEMONSTRACIJE PROTIV TITA

Srbi su ostali Srbi čak i u Americi - piše Milomir Marić.[346] Oni su nesporazume i rasprave o nedozvoljenoj muškosti vladike Dionisija pretvorili u prave ulične tuče, gradsku gerilu, hajdučlju, pljačku, čak i otvorene oružane obračune naočigled zabezeknute američke policije kojoj amabaš ništa nije bilo jasno.

Američki građanski sudovi našli su se u dilemi kako da se postave i presude u mnogobrojnim imovinskim sporovima između raskolnika i federalista. Stari prota Branko Kusonjić, kome su u ratu ustaše smrskale polovinu lica, bio je prinuđen da tri puta kopa raku za svog sina Marka, vadi ga iz groba i prenosi s jednog na drugo mjesto kako su raskolnici gubili jedan za drugim zemljišne posjede sa grobljima. Na kraju su kosti počivšeg našle spokoj pored manastira Nova Gračanica u mjestu Treće Jezero (Trg Leik).

Dugo je trebalo da se shvati kako političku pozadinu raskola nije moguće tražiti u odmazdi jugoslovenskih državnih vlasti. Vladika Dionisije se pojavio na čelu demonstracija srpske emigracije u Njujorku i Vašingtonu 1960. i 1963. godine u vrijeme posjete predsjednika Tita Americi. Dionisije je bio osumnjičen da je organizovao objavljivanje niza uvredljivih članaka u konzervativnoj američkoj štampi. U sklopu te kampanje poznat je članak novinara Edija Vilijamsa, koji je u čikaškom *San Tajmsu* pisao kako je Tito od srpskih emigranata *dočekan kako je i zaslužio*: *"Umesto da šeta po Americi, on se morao zadovoljiti da dane provodi u Vilijamsburgu kao zatočenik. Tamo je kao lav u kavezu čekao na sastanak sa predsednikom Kenedijem. Na poljani iza Bele kuće spustio se helikopterom, da bi se posle razgovora i ručka vratio natrag u svoju prisilnu tamnicu"*.

Pokazalo se da ni mnogim Srbima, a Amerikancima, pogotovo nije bilo jasno zašto je došlo do srpskog crkvenog raskola. Zato je jedan koji važi za velikana američkog istraživačkog novinarstva Džek Anderson istraživao nepoznate dokumente američkih tajnih službi. On je u *Vašington Postu* 1977. godine napisao i ovo *"Mi smo sada došli do dokumenata i svedočanstava, koja pokazuju da je jugoslovenska tajna policija UDBA postavila svog čoveka za poglavara crkve 1958. godine. Autoritativni američki informativni izvori su nam saopštili da se sveštenici preslušavaju i pripremaju od strane komunističkih vlasti pre nego što ih pošalju u Ameriku. Neki od njih, malo su bolji od špijuna u mantiji. Jeziva priča o komunističkom preuzimanju SPC u Beogradu saopštena je u tajnim beleškama FBI kao i u izveštajima obaveštajne službe. Ovi dokumenti takođe opisuju odvratnu kampanju da se diskvalifikuje antikomunistički vođa*

346 *Duga*, Beograd, br. 410, od 11. do 24. XI 1989.

srpske crkve u Americi, fabrikacijom dokaza o njegovom tobožnjem ljubavničkom životu. FBI je doznao za ovu zaveru iz poverljivih izvora koje mi danas znamo kao važne službenike UDBE. Tajna poruka FBI je ovako glasila: 'Preduzete su mere od strane UDBE u Beogradu da se diskredituje episkop Dionisije, glava SPC u Americi.' Tajni telegram jugoslovenskih vlasti, upućen njihovoj ambasadi u Vašingtonu u kome se opisuje ucena i zavera protiv ovog episkopa, uhvaćen je od strane američke obaveštajne službe. Telegram je preveden i dešifrovan u tajnom američkom izveštaju koji smo uspeli da dobijemo. Šifrovane poruke slate su iz Beograda jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima širom Amerike da 'srede' Dionisija. Prema uhvaćenim telegrafskim uputstvima ovi predstavnici trebalo je da traže ucenjivačke informacije, naročito one u vezi sa Dionisijevim ljubavnim životom".

Tako je pisao novinar Džek Anderson, ako mu je vjerovati. Nije li i ovaj njegov autorski prilog jedan od onih koji su masovno potkupljivani i njihovi sadržaji usmjeravani. Nesporno je po crkvenom pravu da je Dionisije otkazao poslušnost vrhovnm božijem izaslaniku među Srbima i zato je raščinjen. Arhijerejski sabor SPC-a presudio je da je Dionisijevim crkveno-narodnim saborima *po prvi put u istoriji jedna grupa srpskih sinova stvorila raskolničku organizaciju, nanela strašnu ranu organizmu mučeničkog svetosavskog pravoslavlja i otela je od jedne svete apostolske crkve. Vođi raskolnika neprekidno obmanjuju svoje sledbenike, kao da su oni i dalje članovi SPC, no oni su se formalno otcepili od njihove dotadašnje majke crkve, njene vere i njenog poretka. Na nepokajane sveštenike SPC u raskolu, ima se primeniti odluka o raščinjavanju i njihova imena se imaju zauvek izbrisati iz spiska sveštenstva. Sa hramovima u kojima su raskolnici služili, pa se sada vraćaju crkvi, postupiti ovako: hramove koji su osvećeni pre raskola osposobiti za bogosluženja malim osvećenjem, a hramove podignute od raskolnika ponovo osvetiti. Sve pravoslavne crkve u svetu, bez izuzetka, osudile su Dionisijevu sektu, i potvrdile da nijedna autokefalna crkva ne želi da ima molitvenu zajednicu s njom".*[347]

Tako je Dionisije kažnjen lišavanjem episkopskog i monaškog čina 5. marta 1964. godine punovažnom odlukom Svetog arhijerejskog sabora, kao najvišeg sudskog crkvenog organa. Naknadno je, 1969. godine, dodato patrijaršijsko objašnjenje prema kome je raščinjavanje Dionisija izvedeno tek pošto su bez *uspeha ostale sve pouke, opomene i lični dodiri. On se nije urazumio i uvidio da treba da promeni svoje dotadašnje ponašanje.*

Vladika Dionisije je sahranjen 19. maja 1979. godine ispred libervilskog manastira. Episkop Irinej Kovačević je tom prilikom rekao: *Pao je na bojnom polju u prvom borbenom redu, kao barjaktar rasejanog srpstva i pokreta za slobodu i pravdu. Osudili su ga i degradirali, pljuvali i ponižavali, ocrnili pred celim svetom raznim optužbama i podmetanjima, izmišljenim od plaćenih komunstič-*

347 Prema M. Mariću, Isto.

kih agenata, što je navelo mnoge od dobronamernih i naivnih da im poveruju i da im se pridruže u povicima: 'Raspni ga, raspni!' U životu je bio veoma skroman i o sebi je najmanje brinuo. Stare i iznemogle je zbrinjavao kao svoje rođene.

SMRT KRALJA PETRA I PRATEĆE POLITIČKE MANIPULACIJE OKO POSLJEDNJEG JUGOSLOVENSKOG MONARHA

Slobodna srpska crkva u Americi je proglašena 1984. godine. Za mitropolita te crkve je došao Irinej Kovačević. Svjetska javnost je nešto više čula o srpskom crkvenom raskolu tek kada je 3. novembra 1970. u 47. godini umro posljednji jugoslovenski monarh Petar II Karađorđević. Ništa nije bilo jasno ni pouzdano. Čak ni gdje je umro. Da li u Denveru, gdje su mu hirurzi izvršili transplantaciju jetre jedne petnaestogodišnje djevojčice stradale u saobraćajnoj nesreći, ili u Los Anđelesu, gdje je objavljena vijest o njegovoj smrti. Izbio je i skandal, pa je sud morao odlučivati ko će ga sahraniti. Novine su pisale da su nepoznata lica pokušala da bace bombu na crkvu u kojoj su se nalazili njegovi posmrtni ostaci. Kad je to u Veneciji čula njegova razvedena supruga kraljica Alekasndra neuspješno je po petnaesti put pokušala izvršiti samoubistvo.

Njegovo tijelo bilo je u frižideru u ozbiljnom stanju raspadanja dok je Kalifornijski sud vijećao kome da pripadne. Aleksandra, brat Tomislav i sin Aleksandar tražili su preko federalne crkve da se Petar sahrani pored majke Marije u Londonu. Raskolnici su se pozivali na posljednju kraljevsku želju da počiva u manastiru Svetog Save u Libertvilu.

Episkop Irinej Kovačević je dopisniku *Rojtera* izjavio da je protiv krunisanja princa Aleksandra za jugoslovenskog kralja u izbjeglištvu. *To je besmisleno. Svi mi smo američki državljani i za tako nešto nemamo nikakva ustavna ovlašćenja.*[348]

I NA SAMRTI KRALJ NAPUŠTEN I SAM

Dok je kralj Petar II Karađorđević ležao na samrtnoj postelji u losanđeloskoj bolnici *Kvin of Endžels* nazvao ga je telefonski iz Beograda novinar *Ilustrovane politike* Mihajlo Mladenović. U izjavi koju je dao tom novinaru kralj je rekao da je naivno promašio život. Pokajao se što je dozvoljavao da

348 Prema: Milomir Marić, *Duga*, Beograd, br. 410, od 11. do 24. XI 1989.

ga obmanjuju beskrupulozni političari i savjetnici. Nikad nije prestao da voli svoju otadžbinu i narod - dodao je on. Zato je godinama skupljao razglednice u boji sa motivima jugoslovenskih gradova.

Ta kolekcija je, kako izgleda, jedino što je ostalo iza njega.

Bulevarska štampa nije se bavila utvrđivanjem njegovog mjesta u istoriji. Ona je ispitivala kakvo je mjesto u posljednjem periodu njegovog života imala izvjesna Kruševljanka Milica Anđelković u Los Anđelesu tada udata za bogatog kineskog ljekara Franka Lua. Budući u toj ljubavnoj vezi sa kraljem, ona se predstavljala po kineski *Mici Lu*. Štampa se prepustila mašti. Pisala je kako je ta Milica nekakva moderna Mata Hari. Ona je, navodno, u jednom periodu bila zadužena žena da prigrli od svih napuštenog kralja Petra. Pa je nestala u anonimnosti kao tajanstvena princeza supruga Petrovog brata princa Andreja. Na sahranu svog brata Petra Andreja je stigao iz Portugala. Sa još 15 hiljada ljudi bio je na kraljevoj sahrani u Libertvilu. Tih dana je Petrov sin Aleksandar bio u SR Njemačkoj kao poručnik engleske vojske. Nije išao na očevu sahranu. Dao je izjavu za novine: *Moja majka, kraljica Aleksandra, moj stric Kraljević Tomislav, Ja i ostali članovi naše porodice, uzdržali smo se da dođemo na pogreb. Objavljeno je kako je do toga došlo jer smo se posvađali. To je potpuno neosnovano. Mi smo svi želeli da dođemo i s ljubavlju ispratimo Moga Oca na njegov posljednji put, ali mi nismo mogli da prisustvujemo opelu koje je, s obzirom da nema Božiji Blagoslov, vršio raščinjeni episkop sa svojim sveštenicima.*

Sa vladikom Irinejom, koji se sa Dionisijem oprostio od Petra i koji je monarha prethodno ispovijedio, novinar Milomir Marić je nastojao da potpunije razjasni mutne i kontraverzne događaje. Irinej je rekao da je bio s kraljem do posljednjeg dana. *Pokušali su da nam ga otmu* - požalio se vladika. *Pri dolasku u Ameriku držali su ga u ludnici. Za njega je bio zadužen vazduhoplovni pukovnik, jedan od šefova Intelidžans Servisa za Mediteran. Bio sam zaista spreman na sve i pod mantijom sam držao pištolj. Prošao sam kroz osam vrata ludnice, ali su me na devetim zaustavili. Uhapšen sam i noć proveo u zatvoru. Taj pukovnik Bler je bio neumoljiv... Šta vi hoćete? Vaš kralj ne želi da vas vidi. Tražio sam da mi to lično Kralj saopšti. Rekao je da ne može, ali mi je posle nekoliko dana dao pismo sa Kraljevim potpisom u kome je bilo kako on s nama prekida sve kontakte, jer smo nekanonski izdajnici Srpske crkve. Iako me je Bler prijavio francuskoj policiji da sam došao da ubijem kralja, negirao sam autentičnost Kraljeve poruke, jer je bila napisana na engleskom jeziku, a on nam se uvek obraćao ćirilicom, na srpskom. Međutim, kralj je uspeo da savlada bolest. Oporavio se i u Americi mi je docnije pričao da su mu svakog dana davali specijalne injekcije pod kojima je potpisivao sve što je od njega traženo. Mi smo onda preuzeli dalju brigu o njemu. Osnovali smo Fond sa njegovim menom, iz koga smo plaćali basnoslovne bolničke troškove. Ali, Tomislav i Aleksandar nisu mirovali. Bio sam baš pored kraljeve postelje kada su se pojavili u Los Anđelesu. Aleksandar i ja smo šetali gore-dolje po hodniku, dok su Petar i Tomislav nasamo razgovarali. Ukorio sam ga što nije*

naučio srpski jezik i što odbija da i on uđe kod oca. Zbog toga se on naljutio, uzviknuvši: 'Ja nemam oca!' Slegao sam ramenima: 'Vidi se to odmah po tvom ponašanju'. Tomislav je izašao i obavestio me da je s bratom potpisao dogovor po kome njegovo mrtvo telo treba da preuzme Germanov vladika Grigorije Udicki, izloži ga u crkvi u Los Anđelesu i pošalje ga potom u Englesku. Vi ste mu rođaci, rekao sam, Vi na to imate pravo, ali gde ste bili kada je trebalo naći pare za bolnice i lekare. Došli ste da ga sahranite a ne da ga lečite. Ponašate se kao da on još uvek nije živ. Tomislav me uopšte nije slušao, promrmljavši samo u liftu: 'Ispod mog prinčevskog nivoa je da govorim o finansijskim problemima.' Naravno, ja sam u džepu imao overenu i potpisanu kraljevu poslednju volju, na osnovu koje je nadležni sud posle odredio da ga mi sahranimo.

Nekrolog objavljen u službenom organu SKJ listu Komunist je bio neuobičajen: *"Jadni naš siroti kralj! Umro je u dalekoj zemlji, napušten i sam, kao što je i bio celog svog tegobnog života"*.[349]

349 *Komunist*, 11. XI 1970.

Sedmi dio

POLITIČKE POLEMIKE SAVE KOSANOVIĆA U AMERICI

TVRDNJE GROFA SFORCE I NJIHOVO OSPORAVANJE U AMERIČKOJ JAVNOSTI

Ima li terora nad Jugoslovenima pod italijanskom okupacijom

Grof Sforca je u jednom pismu *Tajmsu* objelodanio tri dokumenta koja su mu navodno stigla iz Italije. Iz tih dokumenata je grof izvukao osnovni zaključak:

"Kako iza fašističke kulise talijanski narod počima da se ujedinjuje u zajedničkom osećanju zgražanja i stida. Taj osećaj biće jedan snažan instrumenat za oslobođenje Italije i Evrope. Toga dana, ali nikako pre, 45 miliona Talijana u Italiji i 10 miliona Talijana u inostranstvu prestaće da oseća grižu savesti, koju je nesretno propaganda Ujedinjenih nacija često izazivala kod njih..."

Takav zaključak je grof Sforca izvukao iz tri dokumenta koje je navodno primio iz Italije i koja je objavio u *Tajmsu*? Na taj njegov dopis reagovao je Sava Kosanović u *Njujork Tajmsu*. Nastojeći da ispravi tvrdnje grofa Sforce rekao je da za prva dva dokumenta o teroru italijanskih okupacionih trupa nad Jugoslovenima pod italijanskom okupacijom dolaze kroz jugoslovenske kanale i govore o teroru koji je direktno uperen protiv Hrvata i Slovenaca. Prema grofu Sforci izgleda da spaljeno selo Jelenje i njegovi poklani stanovnici nisu Hrvati, koji su se priključili jugoslovenkoj gerili u borbi za slobodu, nego Italijani. Kosanović je dokazivao da su oni koji streljaju svakog koji nije prijateljski raspoložen prema okupacionim snagama i koji pale hrvatska i slovenačka sela su, nažalost, Italijani. *U granicama stare Jugoslavije, na teritoriju koji je pod talijanskom dominacijom ima 300 hiljada talijanskiih vojnika. Samo u slovenačkom delu, što se nalazi u talijanskim rukama, dolazi jedan talijanski vojnik na svake tri duše.*

Time što tvrdi grof Sforca ne čini uslugu ni svom narodu, ni antifašističkim Talijanima, ni zajedničkoj borbi Ujedinjenih naroda, a pogotovo ne doprinosi uspostavljanju dobrih odnosa između italijanskog i jugoslovenskih naroda. Za stvar čovečanstva bolje je priznati istinu ma kako gorka bila - da je Italijanski narod rascepljen na dva fronta: fašistički i antifašistički. Odricanjem i negiranjem da postoji fašistički dio Talijana grof ne pomaže stvari mira i saradnje. On bi trebalo da apeluje na antifašiste da sa sebe i Talijana skinu odgovornost za zločin ne samo fašističkih vođa nego i onih što izvršavaju njihova naređenja.

Na teritoriju Jugoslavije, počev od slovenačkih i hrvatskih sela, do Hercegovine i Crne Gore ni talijanska vojska nije razorila selo Jelenje nego su uništena mnogobrojna sela pred kojima staje ljudska pamet.

Tvrdnja grofa Sforce da su 55 miliona Italijana u Italiji i svijetu antifašisti, a jugoslovenski otpor protiv talijanskog okupatora djelo italijanskih antifašista skida krivicu sa odgovornih i baca je na cijeli italijanski narod.

Kosanović se putem radija obraćao Italijanima u Italiji. Među Jugoslovenima nema mržnje prema Talijanima, ali postoji realna i tragična opasnost.

Patnje i neverovatna proganjanja nametnuta su jugoslovenskom narodu od okupacionih snaga. Talijanski narod je instrument fašizma i đavolskih planova Hitlerovih, ali mali čovek, koji se buni protiv ugnjetača i koji se baca u neizbežnu smrt, nema vremena za političke analize, naročito ne kad gleda vešala na kojima mu vise njegovi dragi - rekao je Kosanović. *To je realna opasnost za budućnost. Jugosloveni mogu da prestanu da prave razliku između zločinačkih planova i onih koji ih izvršavaju. Talijanski vojnik, koji je rob fašizma i, formalnosti izvršavanja dužnosti, mora da shvate da se Jugosloveni bore za njegovu slobodu. Sloboda jugoslovenskog naroda je sloboda i talijanskog naroda. Zbog toga talijanski vojnik trebalo bi da stane na zajednički front sa prignječenom braćom iz Jugoslavije. Tad će mržnja pasti na zajedničkog neprijatelja - neprijatelja čovečanstva - pangermanski fašizam.*

Na pismo Kosanovića od 5. oktobra u *Tajmsu* grof Sforca je odgovorio 19. oktobra. Pretpostavljajući da polemiše sa Hrvatom ili Slovencom zato što je imao stav prema Italiji, grof Sforca je svoje pismo zaključio: *Nisam hteo da Vam kažem frazu jednog prijatelja Srbina koji se dopisuje sa mnom, povodom Vašeg pisma, ali možda je dobro da znadete: 'Jeste li videli kakva je lojalnost tih Hrvata prema kojima, govorili ste mi, da smo nepravedni? Vidite li kako je nemoguće s njima raspravljati o politici?*

Kosanović misli da je vjerovatno Jovan Dučić Srbin koji se dopisuje s njim. I Dučić je, poput Jevđevića u zemlji, želio da umanji Kosanovićeve argumente i uvjeri Sforcu kako Srbi ne mogu imati isti stav sa Hrvatima i Slovencima.

OTO HABSBURG BI DA VRATI HABSBURŠKU MONARHIJU

(Povodom jednog pisma Tajmsu)

Oto Habsburg, uz pomoć izvjesnih internacionalnih krugova, krajem 1942. počeo je vrlo živu akciju za sebe i u svoju korist. U *Njujork Tajmsu* je 20. XI 1942. objavljena izjava ministra vojske Stimsona o formiranju jednog austrijskog bataljona za borbu protiv Hitlera. Zajedno s njom je izjava Vojnog komiteta za oslobođenje Austrije sa Otom Habsburgom na čelu. Konstantin Fotić nije ništa učinio protiv te akcije, a trebalo je da preduzme odgovarajuće korake u Stejt Departmentu. Ono što Fotić nije službeno učinio nadomjestio je Sava Kosanović svojim pismom *Tajmsu* 23. XI 1942.

"Dve stvari, koje ne bi trebale biti povezane ni pod kojim uslovima stavljene su ovde zajedno - eventualna borba Austrijanaca protiv Hitlera i ambicije Habsburga da se vrate na prijesto koji su izgubili" - pisao je Kosanović.

Svako može da priđe borbi protiv hitlerizma i svako ko je spreman da se bori - naročito na terenu pod okupacijom - dobro je došao. Ali imajući naročito na umu efekat borbe, veoma je opasno da se u okviru Ujedinjenih Naroda, a na prvom

mestu Sjedinjenih Država, pokušava rehabilitacija reakcionara kojih se narod Srednje Evrope boji ništa manje nego sadašnjeg naci-fašističkog režima.

Deset miliona Amerikanaca austrijskog porekla! Da, ali skoro isključivo onih, koji su bili prisiljeni da napuste svoju rodnu grudu i dođu u Ameriku zbog silnog pritiska habsburškog jarma.

Siromašni Slovak pobegao je u Ameriku da postane čovek, jer je u Mađarskoj Habsburgovaca vredila parola: 'Tot nem Ember' - 'Slovak nije čovek'. Isto su tako bežali Poljaci, Ukrajinci, Hrvati, Srbi i Slovenci. Tako isto i Mađari, gladni zemlje, koju su držali baroni, koji su upotrebljavali reč 'Parast' - Seljak - kao najveće poniženje za ljudska bića.

Ta Austro-Ugarska monarhija se raspala u prvom redu naporima Vilsonove Amerike i Amerikanaca austrijskog porekla, slobodnom voljom naroda, koji nisu hteli više podnašati vladu 'superiornih' Nemaca i mađarske aristokracije. Da li je danas potrebno u Americi počimati jednu akciju za vraćanje tih stvari uništenih prvom pobedom demokracije i principa samoodređenja u 1918? I to posle proglašenja Atlantske Povelje, ruskih pobeda i veilčanstvenog držanja zarobljenih naroda Evrope, na prvom mestu naroda koje traži Oto Habsburg.

MILOJE SOKIĆ I NJUJORŠKI *SAN*

"Hitler i Musolini svakog protivnika nacizma i fašizma žigosali su kao komuniste". To piše Miloje Sokić u svom članku objavljenom u njujorškom listu *San*. On je zaključio da su jugoslovenski partizani boljševički revolucionari. Sava Kosanović, obraćajući se uredniku *Njujork San-a*, tim povodom kaže da tako Miloje Sokić čini posve isto što su činili i čine nacisti i fašisti svih boja. "*Ovo može da začudi Amerikance, ali to je za nas, koji smo učestvovali u političkoj borbi u Jugoslaviji, posve prirodno. Pogotovo u režimu u kome je g. Sokić postao član Parlamenta (kada mi demokrati nismo hteli da uđemo), cela opozicija u kojoj nisu bili Hrvati nego i najpoznatije ličnosti iz srpskog poslaničkog života - Ljuba Davidović, Boža Marković, Milan Grol, Joca Jovanović, Aca Stanojević itd. bila je označena kao komunistička."*

Na toj liniji su optužbe Miloja Sokića da se među partizanima nalaze *"svi koji su pre ovoga rata bili za nacizam i fašizam, a protestiram protiv ovoga, kao Srbin i kao jedan od demokratskih predstavnika Jugoslavije. G. Sokić baca ovu optužbu protiv svoga naroda u času kad Hitler šalje Romela i sve nove divizije da slome nadčovečanski otpor Jugoslovena u partizanskim odredima, i kada Badoljo u Italiji ulazi u rat na strani saveznika".*

Reakcionari svoje protivnike proglašuju buntovnicima i revolucinarima, čak i kad se oni bore za osnovna građanska prava i za prava da imaju kontrolu nad svojom vladom. Kosanović smatra da je to slučaj danas sa jugoslovenskim partizanima "*u čijim se redovima nalaze Srbi, Hrvati i Slovenci, seljaci,*

intelektualci i radnici, ljudi iz svih slojeva i svih političkih gledišta, osim kolaboracionista i apizera. Među partizanima se nalazi i Vladislav Ribnikar, vlasnik i urednik najvećeg srpskog i jugoslovenskog lista Politika iz Beograda. On sigurno nije boljševički revolucionar".

PISMO ANTONI IDNU

Kako su ministru inostranih poslova Velike Britanije u Americi protumačeni aktuelni problemi oružanog otpora i način njihovog rješavanja u Jugoslaviji

Nadam se da će borba između Srba i Hrvata u Jugoslaviji na kraju prestati. Nadu je izrazio Antoni Idn, britanski ministar inostranih poslova prilikom boravka u Americi 14. marta 1943. i izjava je objavljena u *Njujork Herald Tribjunu* Sava Kosanović je uzeo slobodu da se povodom te izjave obrati direktno Antoni Idnu. Svjestan Idnovog prijateljstva prema Jugoslaviji, Kosanović je za njegovu izjavu rekao da pokazuje *kako i najbolji prijatelji stoje pod impresijom tumačenja, koje o jugoslovenskim stvarima daju izvesni jugoslovenski krugovi.* Kosanović se potom otvoreno deklarisao: *Ja sam Srbin i pišem ovo pismo kao Srbin, koji oseća apsolutnu nužnost opstanka Jugoslavije ne samo u interesu Jugoslovena i Balkana nego i cele Istočne Evrope. Ja sam aktivni učesnik u političkom razvoju moje zemlje kroz prošlih 16 godina, i događaji koji se događaju tamo nisu poljuljali moje uverenje.*

Problem Jugoslavije apsolutno nije problem srpsko-hrvatskih odnosa. To se pokazalo celo vreme opstanka Jugoslavije i pokazuje se još bolje u današnjim tragičnim događajima. Problem Jugoslavije mnogo više nego u drugim zemljama, problem je unutrašnje organizacije, sistema vlade itd.

Izgleda mnogo lakše da se on reducira na razlike između Srba i Hrvata i na verske razlike, ali to tumačenje dolazi, s jedne strane, od onih koji su kroz istoriju bili neprijatelji ideje jugoslovenskog jedinstva, a s druge strane od uskih i sitnih šovinističkih srpskih krugova, koji su uvek težili da Jugoslaviju protumače kao 'proširenu Srbiju', i od jednog kruga hrvatskih šovinista, koji su verovali da će njihova pozicija biti ugrožena u ujedinjenoj Jugoslaviji. Međutim, velika većina Srba, Hrvata i Slovenaca želela je i želi opstanak Jugoslavije.

Hrvati iz Jugoslavije do 1925. uzdržavali su se od učestvovanja u Centralnom parlamentu, ali 1925. oni su učestvovali aktivno u njenom političkom životu, Hrvatska seljačka stranka uspela je da okupi 90% naroda u svoje redove i sačuvala je tu snagu. Njezina celokupna politika težila je ka administrativnoj reformi i reorganizaciji vlade jugoslovenske države, u saradnji sa srpskim demokratskim partijama.

U Jugoslaviji postoji problem Draža Mihailović i partizani i državnih formacija koje je stvorio neprijatelj, Pavelićeva Hrvatska i Nedićeva Srbija. Prema svim izveštajima iz neprijateljskih i prijateljskih izvora, partizanske formacije su potpuno jugoslovenske. Prema stvarnoj situaciji, ne samo u internacionalnim stvarima, hrvatski kvisling Pavelić i srpski kvisling Nedić, kolaboriraju. S tim hoću da kažem, i ako to može izgledati paradoksalno, da i Pavelić i Nedić, postavljeni od Hitlera i Musolinija, nastoje da razbiju svaku mogućnost jugoslovenskog jedinstva, pod presijom događaja i pod presijom geografske pozicije Srba i Hrvata, primorani su da prekinu sa svojim ekskluzivnim antisrpskim, odnosno antihrvatskiom politikom.

Hrvatski kongres 20. i 21. februara 1943. godine bio je jedinstvena manifestacija sa Srbima i Slovencima za ujedinjenu Jugoslaviju, osuđujući najoštrije kako hrvatske, tako i srpske separatiste. Pre toga jugoslovenska emigracija u Sjedinjenim državama organizovala je Srpski kongres 4. i 5. jula 1942. i Slovenački kongres u novembru 1942., koji su primili iste rezolucije. "To pokazuje pravi osećaj jugoslovenske emigracije u Sjedinjenim Državama, u zemlji gde sloboda pruža priliku da svako političko mišljenje dođe do izraza" - piše Sava Kosanović Antoni Idnu.

... U Jugoslaviji se vodi krvava borba protiv Osovine. Tamo sateliti, kad ne bi bilo Hitlera i Musolinija, ne bi imali nikakve važnosti. Bilo je pogrešno jugoslovenskoj borbi davati karakter kakav se davao često napolju. S jedne strane to je bila personifikacija otpora u jednom čoveku, u Mihailoviću, što je bilo protivno stvarnoj situaciji i duhu naroda, a s druge strane pokušaj da se protumači jugoslovenska borba protiv osovine kao revolucionarni građanski rat. Na taj način veliki deo javnog mišljenja u Americi bio je nepovoljno impresioniran. Takvo tumačenje jugoslovenskog otpora, mesto da inspirira druge saveznike, kao što bi trebao, zastrašio je mnoge što je naročito štetno za stvar Ujedinjenih naroda u Americi.

Kako bi poteškoće, koje danas pruža jugoslovenski problem bile uklonjene, treba: 1) Jasan određen stav u srpsko-hrvatskom odnosu, koji odgovara stvarnoj situaciji (prema istinskom raspoloženju naroda u državi i u emigraciji, koje je protivno tumačenjima što se službeno daju; 2) Jasan stav da će biti primenjen demokratski i federativni sistem u budućoj Jugoslaviji, obuhvatajući i Bugarsku; 3) Neposredna akcija da se ujedini pokret otpora u Jugoslaviji, ne pod Mihailovićem, nego za zajednički cilj, i osuda i eliminiranje sviju, koji pokušavaju da kolaboriraju sa neprijateljem; 4) Promena jugoslovenskog režima diplomacije u Vašingtonu, Kairu i Londonu; 5) Jasan i određen stav da Jugoslavija neće da bude kost razdora između Sovjetske Unije i njenih saveznika, nego naprotiv most koji može da ujednostavi i popravi te odnose.

Tako je Kosanović otvoreno predočio Idnu svoja gledanja na aktuelne jugoslovenske probleme i načine njihovog rješavanja.

AMERIČKI ODJEK OSTAVKE JOVANOVIĆEVE VLADE U IZGNANSTVU

Javljaju iz Londona da je jugoslovenska marionetska vlada podnela ostavku Kralju Petru...

Takvu vijest je Radio-Pariz 28. decembra 1943. godine objavio u emisiji u 13 sati.

Na taj događaj, koji nije bio nezapažen, obraća pažnju i Sava Kosanović u svojoj brošuri *Šta se moglo videti iz emigracije*, objavljenoj neposredno po završetku Drugog svjetskog rata. Ostavka vlade Slobodana Jovanovića, treće po redu u izgnanstvu, označila je dolazak Trifunovića na čelo nove, koju je takođe imenovao kralj Petar II Karađorđević. Iz Njujorka, 19. juna 1943. godine, baš tom kralju Sava Kosanović upućuje telegram da bi suverenu otvoreno stavio do znanja kakva je pogreška i nepravda učinjena stvaranjem novog kabineta u emigraciji. Saopštio mu je da su sve jugoslovenske vlade od 27. marta 1941. godine, iako u većini jugoslovenski orijentisane, stalno majorizirane od kratkovide šovinističke manjine koja se krivo predstavljala kao branitelj srpstva. Njihov rad štetio je baš srpske interese. *Ova manjina patronizirala je neinteligentni, štetni rad većine diplomacije. Na taj način izazivan je bratoubilački rat u zemlji mesto da su mu uklonjeni uzroci. Svojim ponašanjem oni su napravili od Mihailovića protagonistu antijugoslovenske borbe i borbe koja nas je dovela do nesporazuma sa Rusijom, koji čak i Bugarska pokušava za izbegne. Mesto da mi doprinosimo dobrim odnosima između Rusije, Velike Britanije i Amerike mi smo, protivno našem narodnom raspoloženju, postali smetnja. Amerika sa našom emigrancijom tipičan je primer, kako je kroz našu diplomaciju vođena destruktivna propaganda sa pokušajem da se razori svaka mogućnost srpsko-hrvatsko-slovenačke zajednice iako većina emigracije želi jedinstvo. Usudili su se izložiti Vam Veličanstvo u Vašingtonu da se fotografirate sa predstavnicima 'Srbobrana' čiji rad Amerika smatra razornim. Usudili su se izložiti Vas da učestvujete u Njujorku na poljskoj manifestaciji neprijatelja Šikorskog, Rusije, Čehoslovačke i tim pokazali kako se nije strahovalo uložiti i autoritet Vašeg Veličanstva protiv narodnih interesa. Naši narodni neprijatelji bez milosrđa eksploatišu ove pogreške da dokažu apsurdnost obnove Jugoslavije.*

U svom pismu kralju Kosanović je isticao potrebu da nova vlada odgovara potrebama i raspoloženju zemlje i potrebama napolju. *"Elementi koji su pomagali antijugoslovenske akcije moraju biti eliminirani"* - piše Kosanović. *Jasna, odlučna deklaracija u ovom pravcu, sa progresivnim socijalnim i političkim stanovištem mora biti provedena u delo sa egzemplarnim uklanjanjem i kažnjavanjem onih koji su se dosad ogrešili o taj aksiom, bez obzira na kom se položaju nalazili.*

Kosanović sugeriše kralju ono što će se domalo naći u njegovom obraćanju narodima Jugoslavije preko Londonskog radija. Apel zemlji na jedinstvo u akciji i borbi, priznanje partizana i svih koji se bore protiv Osovine i kvislinga,

osuda i žigosanja svih, koji su u bilo kom obliku pokušali saradnju sa neprijateljem, u prvom redu Jevđevićevih, Trifunovićevih četnika i slovenske garde, koji rade sa Talijanima. Eliminirati današnje predstavnike u Vašingtonu, Londonu, Moskvi i Kairu. Jasno otklanjanje svakog pokušaja da Jugoslavija uđe u kombinaciju sa internacionalnom reakcijom, koja nosi sobom opasnost novog svetskog rata. Sa jasnim odlučnim stavom da Jugoslavija neće biti upotrebljena za akcije protiv Rusije, pomoći učvršćivanje prijateljskih odnosa između SSSR-a, Britanije i Amerike. Tim načinom pospešiti invaziju Evrope i oslobođenje našeg naroda, kome pod protekcijom velikih saveznika mora biti garantovana sloboda egzistencije, ispunjenje nacionalnih težnja, zadovoljenje pravde, kaznom odgovornih zločinaca i sloboda unutrašnje organizacije.

Kosanović sugeriše kralju da pošalje misiju u Moskvu sastavljenu od članova, koji pružaju garanciju za uspjeh. Poslije toga *poslati predstavnike vlade u zemlju, da se uspostavi harmonija između borbe u zemlji i akcije napolju.*

GEBELSOVA PROPAGANDA PODRŽAVA RUT MIČEL

Sava Kosanović ukazuje na istorijske neistine u pisanju mis Rut Mičel u listu Njujork Herald Tribjun

O Hrvatima, o srpsko-hrvatskim odnosima i o Jugoslaviji kao urgentnim temama kojima je preokupirana američka javnost pisala je i Rut Mičel. U Ameriku je stigla u junu 1942. godine. Najprije se izdavala za četnika Koste Pećanca, a poslije za oficira za vezu Draže Mihailovića. Vršila je propagandnu akciju protiv Jugoslavije i NOP-a u Jugoslaviji. Time je stekla sve preduslove da je objeručke prihvati i Konstantin Fotić za potrebe svoga djelovanja u Americi, tako da je postala i počasni predsjednik Srpske Narodne Odbrane.

Javljala se svojim prilozima u više američkih glasila, a najčešće u *Njujork Herlad Tribjunu*. Njena tema članka objavljenog 3. aprila 1943. godine bila je napad protiv Hrvata, dok sebe predstavlja za branioca srpstva i stavom da Jugoslavija ne može da opstoji. Odgovorio joj je, smireno i argumentovano, Sava Kosanović "*Kao Srbin i kao demokrata, ja se zgražem nad istorijskim neistinama koje Mičel - zavodeći američko javno mišljenje - rasprostire o Hrvatima, o srpsko-hrvatskim odnosima i o Jugoslaviji.*"

Kosanović piše "*da je Jugoslavija stvorena naporima najboljih Srba, Hrvata i Slovenaca. Jugoslavija je posledica volje naroda, i ona je istorijska nužnost. Naši narodni neprijatelji, neprijatelji i Srba, i Hrvata, i Slovenaca, borili su se i bore protiv Jugoslavije. Destrukcija koju je provela Osovina pokazuje, na jednoj strani, nastojanje naših neprijatelja da potpuno unište svaku mogućnost obnavljanja Jugoslavije, a na drugoj strani pokazuje životnu snagu Jugoslavije, koja nalazi svoj pravi izraz o nadčovečanskoj borbi svih njenih sastavnih delova.*"

"Šta je mis Mičel pisala u prošlosti i šta piše sada potpuno odgovara Hitlerovoj i Musolinijevoj propagandi i onome šta radi Pavelić u Zagrebu a Nedić u Beogradu. Kada Gebels upotrebi izjave mis Mičel u svojoj propagandi u Jugoslaviji, jugoslovenski borci u planinama Balkana u svojoj nadčovečanskoj borbi, misliće da Amerika potpomaže šovinizam, razdor i uništenje njihovih krvavih tekovina. Radi toga je ono što piše Rut Mičel bez sumnje štetno za Ameriku. Mnogo više za nju, nego za Hrvate i Srbe".

Jedan Srbin govori:
PISMO SAVE KOSANOVIĆA AMERIČKOJ ŠTAMPI
O unutrašnjoj organizaciji i državnom ustrojstvu Jugoslavije, njenoj administraciji i istinskoj demokratiji

Federalna komisija za komunikacije SAD-a izdavala je dnevne izvještaje strane radio-službe. Krajem 1943. i početkom 1944. godine u tim izvještajima je sve češća antipartizanska tendencija prema ratnim zbivanjima u Jugoslaviji. Tako su i službeni američki krugovi kao korisnici tih izvještaja sticali sliku svjetske situacije iz uklona neprijatlejske i prijateljske propagande. U njima su prenošeni i ratni izvještaji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*, ali je i to naglo prestalo. Sava Kosanović se našao pobuđenim da ukaže na tu činjenicu Devitu Pulu kao šefu Ureda strateške službe u Americi. Nelogično je da se to dešava u vrijeme kada je mnogo veća vojnička aktivnost partizana i kada je izmijenjen službeni stav Amerike u korist NOP-a i partizana. O borbenim aktivnostima partizanskih formacija štampani su njemački, Pavelićevi ili Nedićevi izvještaji. Tako su partizani u izvještajima Federalnog ureda za komunikacije ponovo dobijali atribute *banditi i komunisti.*[350]

To samo po sebi bilo bi vrlo interesantno kad ne bi vrlo često donošeni detaljni izveštaji problematične Mihailovićeve stanice, iz 'šuma i brda Jugoslavije' - pisao je Sava Kosanović. Na nesreću, ti Mihailovićevi izveštaji ne odnose se na otpor protiv neprijatelja nego napadaju partizane na način na koji to čini Gebelsova propaganda.

Iskrivljeno predstavljanje partizanskog pokreta u Jugoslaviji nije zabilježeno jedino u izvještajima Federalnog ureda za komunikacije SAD-a. Slični članci su donošeni i u američkoj štampi u najširem smislu. To se događalo pošto su velike savezničke zemlje priznale jugoslovenske partizane kao vojnu silu antihitlerovske koalicije. Već je uveliko otpremana vojna i materijalna pomoć Titu i NOP-u. Uočljiv je bio, u političkom smislu, rezervisan engleski

350 Sava Kosanović, Isto.

i američki stav prema partizanima. Sporo je prihvatana činjenica da se u Jugoslaviji, osim vojne, vodi i politička borba. Vojne akcije su u osnovi inspirisane političkim usmjerenjem čitavog oslobodilačkog pokreta. Otuda je toj borbi neophodna i vojna i politička podrška.

U poslednje vreme primetio sam u nekim američkim novinama uvodne članke, koji su ispunjeni starim krivim prikazivanjem, kao da je pitanje Jugoslavije u stvari pitanje srpsko-hrvatskog odnosa. A ti odnosi su, kako oni vele, jedna beznadna stvar duboko usađene tradicionalne mržnje među ova dva naroda.

Time je počeo svoje obraćanje američkoj štampi Sava Kosanović 15. januara 1944. godine naslovljeno *Jedan Srbin govori*. Ovo je stara linija, koju su izmislili neprijatelji Jugoslavije da dokažu kako je Jugoslavija u stvari pogreška i nemogućnost. Oni što pristaju uz tu liniju donedavno su govorili da su svi Hrvati za Osovinu. Sada kažu da su partizani ne samo komunisti nego i Hrvati, da je njihova borba u velikom delu podsticana mržnjom protiv Srba. *Nedavno se govorilo da partizani ne predstavljaju ništa. Sada kada se vidi njihova snaga, koja se ne sme potcenjivati, kaže se da su razorne sile u Jugoslaviji bile uvek jače nego konstruktivne. Srbe predstavljaju, sa nekim izrazom simpatije, koja ponižava, kao ekstremne šoviniste, borben ali primitivan narod, neko srednjevekovno pleme u balkanskim gudurama, koje nosi lobanju i ukrštene kosti na svojim šubarama. Istina je sasvim drukčija. Hrvati nisu isto što i osovinski kvisling Pavelić i njegove ustaše. Srbi nisu isto što i kvisling Nedić i današnji četnici i Mihailović. Problem Jugoslavije nije problem odnosa između Srba i Hrvata. Problem je stvaranje jednog državnog sistema i organizacije na osnovu prave demokratije".*

Kosanović je, potom, šire predočio istorijat odnosa između srpskog i hrvatskog naroda. Osvrnuo se na period između dva svjetska rata, te na situaciju nastalu nakon sloma Jugoslavije 1941. godine.

"Ja želim da naglasim sledeće" - napisao je Kosanović pismo američkoj štampi. *"Partizanski oslobdilački pokret u Jugoslaviji, sa svojom vojskom i privremenom vladom, sačinjavaju svi elementi naroda u Jugoslaviji. Ovaj pokret se bori za jedinstvo svih naroda u Jugoslaviji. Ovo nije možda moja ocena. Ovo potvrđuju u osnovi izveštaji zvaničnih američkih i britanskih misija kod Tita. Kad ovo ne bi bila istina, kad većina naroda ne bi stajala uz partizane - toga pokreta ne bi bilo. Sama priroda partizanskog pokreta zahteva dobrovoljni pristanak, kako onih koji se u njegovim redovima bore, tako i onih koji ga pomažu. Taj pokret ne bi se nikad mogao razviti na širokoj osnovi, kao što se razvio u Jugoslaviji, bez najšire narodne pomoći."*

"I pošto partizanski oslobodilački pokret nosi u sebi političku ideju jedinstva svih naroda u Jugoslaviji - ideju koju Hitler mrzi i pokušava da razbije, potrebno bi bilo da se u Americi spreči ono što tu borbu predstavlja potpuno u krivom svetlu. U prvom redu, ne sme se ta borba prikazivati kao hrvatsko-komunistička, protiv-srpska, jer na kraju krajeva poznata je činjenica da su Srbi od početka bili kičma toga pokreta i borbe.

Tito je otpočeo partizanski pokret u Beogradu. Ovo je nedavno potvrdio dopisnik Njujork Tajmsa Sulcberger.

Većina narodnih predstavnika na Prvoj skupštini Antifašističkog veća u Bihaću 1942. bili su Srbi.

U novu privremenu vladu, koja je osnovana početkom decembra 1943., ušlo je sedam Srba, pet Hrvata i četiri Slovenca.

Od sedamdeset partizanskih oficira, koji su prošlog maja proizvedeni u čin generala - četrnaest su Srbi. Danas je partizanski pokret najjači u Bosni i Hrvatskoj, gde su stolećima pomešani Srbi i Hrvati. To bi značilo da je neprijatelj sa njegovim masakrima i štetnom propagandom inspirisanom od Gestapoa, imao najmanjeg uspeha tamo gde se nadao da će moći najbolje da eksploatiše te tzv. srpsko-hrvatske razlike. Po mom mišljenju ovo nam daje najbolje obećanje.

Po shvatanju Save Kosanovića problem Jugoslavije je u unutrašnjoj organizaciji i državnom ustrojstvu i istinskoj demokratiji a ne u srpskom odnosu prema Hrvatima. On predočava čitav istorijat razvoja tih odnosa da bi opovrgnuo tvrdnje ne samo već spomenutog novinara Visona nego i mnogih drugih. Zatim citira odluke AVNOJ-a iz Jajca. *"U saglasnosti sa pravom voljom naroda Jugoslavije, koja je prokušana u trogodišnjoj oslobodilačkoj borbi, i koja je cementirana u nerazdvojivo bratstvo naroda Jugoslavije, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije donosi sledeću odluku: Narodi Jugoslavije nikad nisu priznali i ne priznaju podelu Jugoslavije u delove, koju su izveli fašistički imperijalisti i pokazali su u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji".*

To nije više teorija. Iza toga stoji dobrovoljna partizanska vojska koja... pod Titom i progresivno-demokratskom vladom bori protiv 15 njemačkih divizija za buduću Jugoslaviju.

Ponavljam: partizanske vojne akcije proističu iz političke ideje koju nose partizani, a koja se izražava u jedinstvu jugoslovenskih naroda.

Sa kritike globalnog pristupa američke štampe partizanskom pokretu Kosanović je polemisao i sa pojedinim američkim novinarima i njihovim autorskim prilozima objavljenim u nekim listovima.

ARGUMENTOVANO POBIJANJE FOTIĆEVIH TVRDNJI U *NJUJORK TAJMSU*

Svima koji zastupaju najniži tip šovinizma

Politički sukob Save Kosanovića i Konstantina Fotića, permanentno vođen u toku cijelog Drugog svjetskog rata, prerastao je u otvoreni rat na javnoj sceni. Izložen pritisku javnog mišljenja u Americi da Amerikancima mistifkuje stvarno stanje u Jugoslaviji Fotić je na stranicama *Njujork Tajmsa* 6. februara

1944. godine pokušao da dokaže kako je on uvijek vodio jugoslovensku politiku, kakvu je i koliku uslugu učinio jugoslovenskoj stvari. Na njegove tvrdnje odgovorio je u istom listu, tri dana kasnije, Sava Kosanović. Komentare Fotićevih tvrdnji davao je *kao Srbin, kao Jugosloven i predstavnik stranke, koja je izazvala vladinu krizu uoči potpisa Trojnog pakta.*

Kosanović je američkoj javnosti predočio glavne događaje koji se u Americi tiču Jugoslavije. Šta je on sve pobrojao pri tome?

U oktobru 1941. u Sjedinjenim Državama otpočela je javna protivjugoslovenska kampanja preko lista Srbobran, organa Srpskog narodnog saveza i jedne male organizacije - Srpske Narodne Odbrane u Čikagu. Upotrebljujući jezik, koji neobično podseća na jezik fašista, ova kampanja imala je da dokaže da su Srbi protiv Jugoslavije. U ime Srpstva, ona zastupa najniži tip šovinizma i napada sve što je hrvatsko, slovenačko ili jugoslovensko, mada velika većina Srba osuđuje nacionalnu netrpeljivost i daje najveće žrtve za Jugoslaviju. Jasno je da se Srbobran i Srpska Narodna Odbrana upotrebljuju da mistifikuju javno mišljenje o pravom stavu Srba.

Isti ljudi su aktivni u vođstvu Srpske Narodne Odbrane iz Čikaga i Srpskog narodnog saveza sa Srbobranom iz Pitsburga. Mnoge osobe koje zavise od jugoslovenske ambasade u Vašingtonu aktivno su učestvovale u ovome štetnom radu. Gospodin Fotić daje sav svoj autoritet za ovu akciju. Vladika Dionisije i mis Rut Mičel počasni su predsednici Srpske Narodne Odbrane. Pukovnik Savić, kao šef jugoslovenske vojne misije i jugoslovenski konzul Mirković - da spomenem samo dvojicu - govorili su na tim skupovima mnogo puta.

28. juna 1943. Srpska Narodna Odbrana prihvatila je jednu rezoluciju u kojoj se kaže: 'Ime Jugoslavija bilo je potpuna fikcija. Jugoslavija ne može i neće biti ponovno uspostavljena, pošto bi to uspostavljanje bilo samo u korist Hrvata i Nemaca. Mi najozbiljnije upozoravamo američku vladu da će svako dalje priznavanje Jugoslovenske države prouzrokovati nepotrebne žrtve američkih života.

U septembru 1943. Konvencija Srpskog narodnog saveza službeno je prihvatila tu rezoluciju i poslala sledeću poruku gospodinu Fotiću: 'Američki građani srpskog porekla žele da Vam zahvale za odlično zastupanje patničkog heroizma srpskog naroda, kao njihov predstavnik... Delegati Konvencije šalju Vam svoje najsrdačnije pozdrave... Vi ste služili naš narod u času najveće njegove tragedije".

Gospodin Fotić je na to odgovorio: 'Srpski narodni savez časno je služio interesima nove domovine u prošle četiri godine i u ovim istorijskim časovima ispunio je svoje dužnosti prema napaćenom srpskom narodu... Sa uverenjem da će Srpski narodni savez nastaviti sa svojim patriotskim radom... Živeli.

Nekoliko meseci ranije Elmer Devis, šef Ureda za ratne informacije, izneo je javno službeno mišljenje vlade Sjedinjenih Država o ovoj delatnosti: 'Već duže vremena mnoga odeljenja vlade Sjedinjenih Država, uključujući Ured za ratne informacije, Ministarstvo pravde i Ministarstvo spoljnih poslova, sa zabrinutošću su promatrali politiku 'Srbobrana'. Njegovi žestoki napadi... njegova prikrive-

na nastojanja da brani kvislinga Nedića... često su imali posledicu pomaganja nacističke kampanje, netrpeljivosti i rasne mržnje i štete američkim ratnim naporima...'

Tvrdnja Fotića da on nije poslat u Sjedinjene Države od vlade koja je potpisala Trojni pakt, nego da je poslat 1935. godine od Stojadinovićeve vlade, nije baš vrlo srećna. Svaki onaj koji pozna političku istoriju Centralne Evrope, zna da je baš Stojadinović bio onaj, koji je protiv volje naroda započeo proosovinsku politiku u Jugoslaviji, on je razbio Malu Antantu i izdao Čehoslovačku još pre Minhena. On je prvi išao u Berlin i u Rim, gde je zaključio pakt prijateljstva. On je tražio fašističku pomoć u svojoj unutrašnjoj borbi protiv demokratske opozicije, koja je ujedinjavala ne samo većinu Hrvata nego i većinu Srba.

Posle okupacije Austrije Stojadinović je izjavio: 'Sad se možemo osećati sigurni, kad imamo 120 miliona prijatelja na našoj granici'. Danas se Stojadinović nalazi na ostrvu Mauriciusu, gde su ga saveznici internirali. Dr. Stojadinović je bio tipičan jugoslovenski Laval. Politika koju je poveo svršila se sa dvojicom drugostepenih ljudi, Cincar-Markovićem i Cvetkovićem. I za jugoslovenski narod nije bilo drugog puta nego državni udar. Gospodin Fotić je na čin ambasadora promoviran 1942. protiv većine glasova vlade, koja je obrazovana 27. marta 1941".

"SRBOBRAN" IGNORIŠE TESLU

Nikola Tesla solidarisao se sa Savom Kosanovićem a usprotivio Jovanu Dučiću - U Americi je *Srbobran* jedini list koji je ignorisao Tesline izjave protiv šovinizma i zalaganje za jedinstvo jugoslovenskih iseljenika u Americi i naroda u starom zavičaju - Ignorisao je i Teslinu izjavu prema kojoj je *ponosan na svoje srpsko porijeklo, ali i na svoju hrvatsku domovinu*

U dubokoj starosti, teško bolestan, Nikola Tesla istupao za jedinstvo iseljeništva, protiv šovinizma, pružajući podršku oslobodilačkoj borbi u zemlji. *Srbobran* je jedini list koji nije publikovao Tesline izjave, iako je ovaj naučnik svjetskog formata bio počasni predsjednik radničke organizacije saveza *Srbobrana.* Tesla se na kraju telegramom i ogradio od toga kada su bez njegove saglasnosti htjeli da ga postave za počasnog predsjednika Srpske narodne odbrane. I u starosti je govorio kako je ponosan na svoje srpsko porijeklo, ali i na svoju hrvatsku domovinu. Takav njegov stav je bitno i u temelju suprotan *Srbobranovoj* političkoj i propagandnoj usmjerenosti. Taj list je ignorisao to i druga Teslina mišljenja i opredjeljenja suprotstavljena četničkom poimanju uloge uglednog čovjeka kao što je bio Nikola Tesla.

Jugosloenski informacioni centar u Njujorku izložen je napadima sa svih strana, ponajviše od Konstantina Fotića iz Vašingtona i od Jovana Dučića u *Srbobranu.* Oštrim prigovorima s njim je izlagan i Sava Kosanović. Oglasio se

i Nikola Tesla. Uzeo je u zaštitu Savu Kosanovića a usprotivio Dučićevoj Srpskoj Narodnoj Odbrani. On je 7. aprila 1942. godine uputio sljedeće pismo Jugoslovenskom informativnom centru u Njujorku.

"Molim da objavite, da emfatično odbijam svaku vezu sa Srpskom Narodnom Odbranom. Slažem se potpuno sa idejama Ministra Jugoslovenske vlade g. Save Kosanovića. On je predano radio da se sačuva Jugoslavija, u saglasnosti sa željama čitavog našeg naroda ovde i u starom zavičaju, bez obzira na žrtve. Sa izrazom velikog poštovanja Vaš brat Nikola Tesla".

Sava Kosanović je u julu 1944. godine preuzeo novu dužnost u novoformiranoj vladi dr. Ivana Šubašića - ministra unutrašnjih djela i socijalne politike. Prije odlaska uputio je pismo *Slovenskom Američkom Narodnom Svetu u Čikagu* i zahvalio mu na podršci koju su mu Slovenci u Americi davali u borbi protiv fašizma i za uspostavljanje sloge Jugoslovena u Americi i u Starom kraju. *"Onima koji napadaju vaš rad možete lako odgovoriti da su slovenački interesi najbolje branjeni onda kada ih zajedno sa Slovencima brane Srbi i Hrvati. Jedino na taj način oslobodiće se Trst, Gorica, Primorski, Istra i jedino demokratska federativna prava narodna Jugoslavija može i hoće da ostvari narodno združenje čitavog jugoslovenskog narodnog organizma* - pisao je Sava Kosanović.

Riječi zahvalnosti uputio je i *Narodnom vijeću američkih Hrvata.* I to vijeće mu je za cijelo vrijeme pružalo podršku razumijevanja i povjerenja. Simpatije prema njegovom radu u Americi iskazao je i *Srpski Vidovdanski kongres.* Taj kongres ga je izabrao za počasnog predsjednika u vrijeme kada je vrijeđan zbog svog političkog stava i rada. *Mi smo bili oni koji smo branili čistoću srpskog imena u času kada je bilo najjače ponižavano od nerazumnih* - poručio im je Kosanović.

Kosanović se srdačno oprostio i sa predsjednikom Njujorka La Gvardijom. Zamolio ga je da prenese izraze divljenja naroda grada Njujorka prema maršalu Titu, *jednu od najdramatičnijih ličnosti čitavog ovog rata. Niko ko je upućen u povest Balkana, ko poznaje ideale i težnje naroda Balkana, a osobito naroda Jugoslavije - Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Dalmacije - svih onih zemalja koje sačinjavaju Jugoslaviju, ne može a da se ne divi kako je goleme zapreke Tito prebrodio, kako je velik doprinos dao prvo ujedinjenju naroda, drugo, u stvaranju vojske iz ničega, vojske koja se bori i koju su nacisti naučili da poštuju i da je se boje."*

SLOBODNA REČ I PATRIOTSKA SMRT DR. NIKOLE MIRKOVIĆA

Srbijanac dr. Nikola Mirković, veoma talentovan mladi ekonomista, trebalo je da primi katedru na Univerzitetu u Americi. Umjesto toga, pridružio se opredjeljenjima Save Kosanovića 1941. godine dok je ovaj potonji radio u jugoslovenskom predstavništvu u Uredu za rekonstrukciju. Konstantin Fotić

je nastojao da istisne jugoslovenske predstavnike u tom uredu. Ukinuo ga je u septembru 1943. godine. Mirković se tada, kao dobrovoljac, javio u američku vojsku. Već 3. maja 1944. on je poginuo u borbi protiv Nijemaca kod Visa.

O smrti Nikole Mirkovića major F. N. Arnold, u ime Strateške balkanske službe SAD-a, obavijestio je Savu Kosanovića. *Poginuo je kao hrabar vojnik pucajući svojom puškom na neprijatelja* - obavijetio je Arnold Kosanovića. *Pokopan je na svojoj rodnoj grudi, kao što je želio. Njegova hrabrost i odanost stvari svoje zemlje bila je besprimerna. Koliko malo mogu ja doprineti, ja sam ga predložio za najviše odlikovanje vojske Sjedinjenih Država. Dr. Mirković poneo je sobom duboko poštovanje i divljenje svojih drugova po oružju Američke vojske, a više svega, svojih prijatelja iz Narodnooslobodilačke vojske. Oni su mi rekli da neće nikada zaboraviti Nikolu Mirkovića.*

Za razliku od visokog mišljenja koje je prema Nikoli Mirkoviću iskazivala Strateška balkanska služba Amerike, redovni saradnik *Amerikanskog Srbobrana* Ž. Pavlović je posve drugačije predstavio patriotski primjer ovoga mladog čovjeka. Pavlović je, naime, iz Beograda došao u Ameriku za vrijeme vlade Milana Stojadinovića. U zemlji nije mogao ostati zbog švercovanja opijuma. Od 1943. godine on je u službi Srpske Narodne Odbrane i stalni je pratilac Konstantina Fotića na putu po Americi. Na vijest o Mirkovićevoj smrti taj Pavlović je objavio u *Slobodnoj reči* nečastan tekst koji glasi: "*na veliku žalost Joška Broza Tita, samozvanog jugoslovenskog maršala, bivšeg robijaša, i na veliku žalost samozvane Narodno-oslobodilačke vojske i partizana inače najobičnije pljačkaške razbojničke rulje bandita poginuo je prijatelj Nikola Mirković, koji im je stvarao lažne borbe i pobede. Pa to slao u inostranstvo i obmanjivao ceo svet. Na veliku radost celokupnog srpskog naroda poginuo je jedan od mnogobrojnih Srpskih neprijatelja i izdajnika srpskog naroda Nikola Mirković. Svakako je bolje za tog izdajnika što je poginuo, jer bi inače bio ubijen u Srbiji i u Jugoslaviji posle njenog oslobođenja od neprijatelja, Nemaca i Italijana. Kao što će biti pobijeni, ako se ikada tamo vrate u Jugoslaviju i Srbiju, i ostale srpske izdajice, kao što su razni kosanovići, pribićevići, simići, simovići, lozići, gavrilovići, maletići, drenovac, dedijer i ostali gadovi izdajnički. Pa ma kaki režim bio ovo dobro upamtite, drugovi grobari Srpstva. Ne smatram da su imena gore pomenutih Srpskih izdajnika dostojna da se na početku svog imena izdajničkog 'Veliko Slovo' stavi*".

Čerčil o 27. martu: "HITLER JE BIO POGOĐEN U SAM ŽIVAC"

O 27. martu 1941. kao danu kada je srušeno pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu piše i V. Čerčil u svojim memoarima. *Malo je prevrata provedeno tako glatko... Hitler je bio pogođen u sam živac...*[351]

351 V. Čerčil, *Drugi svetski rat*, III tom, Beograd 1965, str. 148-149.

U Njujorku se tada našao i jugoslovenski novinar, koji je zapisao: "*Nije bilo lista u Americi koji nije o tome pisao na prvoj stranici, dajući naslove slovima velikim od 6-7 cm. Široke mase Amerikanaca, kojima uvek imponuju srčana i herojska dela, počele su intenzivno da se interesuju za naš narod. Naši emigranti postali su najedanput centar atrakcije u krugovima svojih prijatelja. Primali su telegrame, pisma, cveće, čestitke i obećanja za pomoć. Dobijali su nameštenja i postali odjednom u očima Amerikanaca ne više ljudi sa Balkana, već prvoklasan materijal za stvaranje gorde i hrabre amerikanske nacije. Naši ljudi su bili beskrajno ponosni na svoj narod u Jugoslaviji. Oni su 27. marta postali nešto i neko u Americi.*

Dvadesetdevetog marta prisustvovao sam velikoj svečanosti posvećenoj Grčkoj, koju su priredili najveći holivudski i njujorški umetnici. Na toj svečanosti bilo je prisutno 7.000 najuglednijih građana Njujorka. Kada se digla zavesa predsednik Odbora je zamolio publiku da se digne i da sluša himnu najnovijih i najherojskijih saveznika Velike Britanije i Grčke - Jugoslovena. Teško je opisati sa kakvim je oduševljenjem publika pozdravila Jugoslaviju. Dirnulo nas je što smo, iako još formalno neutralni, bili već od 27. marta smatrani saveznicima".[352]

POZVAO SE NA BBC I - POGRIJEŠIO

U Americi su 1942. na prvu godišnjicu prisjećanja na 27. mart 1941. godine u Jugoslaviji iskoristili kao povod da o tome progovore radiostanice izvan novo-evropskog poretka. Radio-London je prenio izjavu Alberta Ajnštajna koji je istakao *seljački narod Jugoslavije i ono što je on učinio za pobedu slobode kroz svoju spontanu akciju u izuzetno teškim okolnostima. Oni su pružili primer kako može pobediti tiraniju narod rešen da se bori za svoju slobodu.*

Književnik Nijemac Tomas Man, koji je izbjegao u SAD, u St. Monika, Kalifornija, 27. marta 1942. godine je rekao da je borba Jugoslovena za slobodu već snažno uticala na tok ovog rata i ubuduće će predstavljati činilac od neprocenjive praktične i moralne vrednosti za opštu stvar.

Radio-Njujork se 27. marta 1942. pozvao na Londonski BBC i - pogriješio. Kad sluša netačnosti onda slušalac s razlogom posumnja i u ono što je tačno. *Prema još nepotvrđenim vestima Londonskog BBC-a, četnici su, pod zapovedništvom generala Mihailovića, digli u vazduh železničku stanicu u Nišu, najvitalniji saobraćajni centar toga kraja koji se do sada nalazio u nemačkim rukama.*

Tako je javljao Radio-Njujork. To što je javljao u Nišu se nikada nije desilo. Niko i nikada nije tamo dizao u vazduh željezničku stanicu.

---

352 Prema: Nikola Milovanović, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd, 1981, str. 603.

RAZORNA PROPAGANDA PROTIVNA OSJEĆANJU LJUDI

O smislu 27. marta 1941. godine i osnovnoj pogreški vlade u izgnanstvu i njene propagande

Jugoslavija nije izolirani problem naslov je članka Ane Mak Kormik u *Tajmsu* od 11. decembra 1943. godine. Autorka zastupa tezu po kojoj su se raspali dijelovi Jugoslavije pod udarcem rata *jer nikad nisu bili spojeni skupa. Ta zemlja se raspala na srpsku, slovenačku i hrvatsku komponentu pod udarcima Osovine* - napisala je Ana Mak Kormik. Njene tvrdnje opovrgnuo je Sava Kosanović u *Njujork Tajmsu*. On je u tom listu, polemišući sa Mak Kormikovom, napisao:

"Posle sloma službene Jugoslavije Hitler i Musolini razdelili su nas na sedam delova, ne obazirući se mnogo na teritorijalnu podelu Srba, Hrvata i Slovenaca. Preko dva miliona Srba palo je kod Pavelića. Dalmacija i ostrva, najhrvatskiji delovi, dati su bili Italiji. Slovenija je bila razdeljena između Nemačke, Italije i Mađarske. Nije potrebno da ovde raspravljamo uzroke prebrzog sloma službene Jugoslavije, osim neprijateljske premoći, ali nepravilno je i istorijski nekorektno, da se Hrvati kao celina optužuju za to. Potpuni neuspeh Pavelićeve Hrvatske najbolji je dokaz ovoga."

Ukazujući na nužnost opstanka Jugoslavije, Kosanović navodi neke od onih događaja što su slijedili iza sloma te države. *Hitler, Musolini i njihovi kvislinzi, u prvom redu Pavelić, izvršili su kriminalnu ekstreminaciju sa jednom namerom da iskopaju jaz između Srba i Hrvata. Razorna propaganda je bila vođena ne samo od strane neprijatelja, nego naročito ovde u Americi, od strane službenih diplomatskih predstavnika Jugoslavije. Odgovor naroda na ovo bio je ujedinjeni otpor u redovima partizana, koji je zbrisao sve umetne podele Hitlerove i koji je povezao zajedno Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce, katolike, muslimane i Jevreje u jedan zajednički pokret. I da partizani nisu ništa drugo učinili nego Hitleru odgovorili sa harmonijom i uklanjanjem razlika, dosta bi bili učinili. Međutim, osim toga, kao što saopštavaju objektivni strani posmatrači, oni vežu u borbi toliko nemačkih divizija, kao Sjedinjene Države i Velika Britanija u Italiji. To je bilo moguće kroz dve godine samo zato jer je većina naroda sa njima.*

Ana Mak Kormik je tvrdila da je kolijevka pokreta Hrvatska, Kosanović to osporava. Nije tačno da Titove snage dolaze uglavnom iz dubokog osećanja ogorčenosti Hrvata protiv Srba. *Većina partizana su Srbi, što je prirodno i što je najpozitivnije, partizanski pokret je najaktivniji i najjači u onim delovima Hrvatske gde su Srbi i Hrvati izmešani. To znači da neprijateljska propaganda najmanje uspeva tamo gde su srpsko-hrvatski odnosi najdelikatniji, gde oni žive zajedno kroz vekove i gde su bili počinjeni najveći zločini. Nedićeva propaganda iz Beograda i šovinistička srpska propaganda, koja je protivna osećaju većine Srba, tvrdi da su partizani Hrvati i da se bore za ekstraminaciju Srba i pravoslavlja. U isto vreme, Pavelićeva propaganda iz Zagreba i njegova štampa tvrde da su partizani Srbi i da se bore za uništenje Hrvata i Hrvatske.*

Mak Kormikova je napisala da komunisti nisu bili učesnici nacionalne pobune koju je vodio general Simović (27. marta 1941. - o.a.) i koju predstavlja vlada u izgnanstvu. Kosanović je unio ispravku i u ovu njenu postavku. *Veličina 27. marta 1941, kada je srušena vlada kompromisa kneza Pavla, nije u samom aktu koji je izvela jedna mala grupa ljudi, nego u tome kako je celi narod, osim petokolonaša, bez direktne veze sa onima koji su izveli udar, reagirao spontano i oduševljeno. Narod Jugoslavije dao je 27. martu nesravnjivo otmenije tumačenje nego što je to učinio ministar spoljnih poslova Ninčić. Duh 27. marta je najbolje predstavljen u Titovoj vojsci.*

Kad bi vlada u izgnanstvu bila ostala predstavnik toga duha, tj. duha otpora nacizmu i fašizmu i borbe za demokratsku Jugoslaviju, jedinstva i slobode za sve njezine komponente, i borbe za očuvanje interesa i časti i Srba i Hrvata i Slovenaca, sigurno ne bi došlo do formiranja vlade Tito-Ribar-Smodlaka, jer je ne bi trebalo. Sad je moralo da dođe do nje, da budu paralizovane strahovite pogreške vlade u izgnanstvu i njezine propagande, koja je napravila od Mihailovića simbol borbe protiv Jugoslavije, Rusije i demokratije.

Kosanović se osvrnuo i na Purićevu izbjegličku vladu. Rekao je da ta vlada, u svojoj osnovi, moralu i individualnom sastavu - ne predstavlja 27. mart. *Ona je sastavljena iz diplomatskih i policijskih činovnika, koji ne predstavljaju politički ništa, i koji su do 27. marta predstavljali u svetu službenu politiku kneza Pavla, koju smo mi morali razbiti državnim udarom. Purićev kabinet nema ni jednog jedinog člana vlade 27. marta. Tako, ko je išta upoznat sa političkim prilikama u Jugoslaviji, mora se nasmejati na tvrdnju dr. Purića da Tito-Ribarova vlada ne predstavlja nikoga u Jugoslaviji.*

Na kraju svog polemičkog spisa Kosanović kaže da istupa u javnosti kao Srbin, kao generalni sekretar SDS koja je izazvala krizu Cvetkovićeve vlade uoči potpisa Trojnog pakta i kao član kabineta uspostavljenog 27. marta 1941. godine.

Osmi dio

AMERIČKE VOJNE MISIJE U ŠTABU DRAŽE MIHAILOVIĆA

PROPAGANDNA OFANZIVA TODOROVIĆA I MENSFILDA

Stvarna kretanja na jugoslovenskim ratištima i logika zbivanja u praksi donosili su sve češće i obimnije pisanje britanske i američke štampe o četničko-osovinskoj kolaboraciji.[353] Slijedom objavljenih priloga u listovima i časopisima dolazi se do saznanja kako su izbjeglička vlada i njen ambasador Konstantin Fotić u Vašingtonu nastojali da pridobiju SAD za podršku četničkoj strani. Predsjednika Ruzvelta (Rosevelta), koji je inače bio naklonjen Srbima i četnicima, Fotić je razuvjeravao u istinitost pisanja štampe. Govorio mu je da su neosnovane priče o četničkoj saradnji sa silama Osovine u zemlji. Objašnjavao je da to što se piše nalazi svoje izvore u sovjetskim agencijskim vijestima. Isticao je da engleski i američki listovi u stvari ponavljaju one priče koje su spremljene u sovjetskim i partizanskim *kuhinjama.* Da bi zvaničnu Ameriku uvjerio u tačnost svoje interpretacije događaja u zemlji i u nepouzdanost izvora na kojima štampa temelji svoje pisanje zahtijevao je da Amerikanci upute nepristrasne posmatrače na lice mjesta - u Mihailovićev štab. Jedino tako se, po njemu, moglo procijeniti postojeće stanje i odnosi u Jugoslaviji. Fotić, dakako, nije pominjao cilj svojih nastojanja da se iz suparništva Britanaca i Amerikanaca izvuče korist i za četnički pokret i za Jugoslaviju nakon završetka rata.

Fotićeva nastojanja su urodila plodom. Njemu je 13. maja 1943. godine podsekretar State Departmenta Summer Welles saopštio da će SAD poslati *dva američka oficira Mihailoviću i dva Titu.* Već 18. avgusta 1943. stigao je u Dražin štab prvi američki oficir kapetan Valter Mensfild (Walter R. Mansfield). Kako pokazuju rezultati istraživanja J. Tomasevicha, od avgusta 1943. do maja 1944. godine američki oficiri su bili u sastavu britanske vojne misije i pod njenom komandom. Od kraja jula do kraja avgusta 1944. oficiri SAD-a bili su sa četnicima isključivo da bi olakšali evakuaciju savezničkih ponajviše američkih avijatičara koji su iskočili padobranom nad četničkim teritorijem. Samostalna američka obavještajna misija djelovala je u štabu Mihailovića od kraja avgusta do 1. novembra 1944. godine.

Kasnije, po svršetku rata, kapetan Mensfild je napisao i objavio više članaka o četnicima. Prvi njegov prilog je ugledao svjetlo dana 1946. godine. Naslovio ga je *Pripovijedanje o dogodovštinama jednog marinca kao obavještajnog oficira.* U tom svom prilogu Mensfield nije ni nagovijestio politiku četničkog pokreta u ratu. J. Tomasevich, koji je imao prilike da ga pročita, kaže da nema ni aluzije na četničku kolaboraciju sa Italijanima ili Nijemcima.[354] Pripremio je još jedan članak *Mihailović i Tito* u vrijeme kada je u Beogradu trebalo da počne suđenje Mihailoviću. Objavljivanje toga njegovog članka odgođeno je

353 Predana istraživanja toga pisanja obavio je Jozo Tomasevich i publikovao ih, dijelom, i u svom djelu *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*

354 Walter R. Mansfied, *Marinac s četnicima* - Marine Corps Gazzete, 1946.

do 1956. godine. Kad je publikovan moglo se vidjeti da ovaj američki kapetan tvrdi kako se Mihailović uvijek borio protiv Nijemaca, te da nikada nije sarađivao sa okupatorima. *Američka misija kod Mihailovića nikad ga u toku 1943. i 1944. godine nije vidjela da sarađuje s Nijemcima* - piše Mensfild. On dopušta mogućnost da je jedan broj četničkih komandanata postigao nagodbe s Nijemcima. Učinili su to jedino s ciljem da sačuvaju svoje jedinice i da dobiju oružje, koje će - kada dođe virjeme - okrenuti protiv onih koji su im ga dali. Uradili su to i radi suzbijanja partizana koji su htjeli da unište četnike za koje je komunizam bio neprihvatljiv.[355]

U njegovom prilogu u *Knjizi o Draži*[356] taj autor prihvata četničku tvrdnju da su britanski i američki državnici izdali Mihailovića u Teheranu i na Jalti. Jozo Tomasevich[357] piše da je nakon što su špalte ove knjige bile otisnute došao do Mensfeildovog izvještaja *Mihailović i njegove snage* sa datumom od 24. aprila 1944. godine. Tomasevich kaže da je taj izvještaj ograničen u zapažanju, ali sa apologetskog sadržaja prema Mihailoviću.

Taj isti kapetan Valter R. Mensfild u indikativnom kontekstu se spominje 7. septembra 1944. godine u pismu koje Mihailoviću piše kapetan Borislav Todorović, izvještavajući ga o svom propagandnom radu u SAD-u.[358] Todorović je, naime, izišao iz zemlje i preko Kaira stigao u Ameriku. Išao je zajedno sa Mensfildom, koji je boravio u štabu Mihailovića od 18. avgusta 1943. godine. Kao što je već rečeno, tamo je kasnije pridodat britanskoj misiji na čijem je čelu bio Armstrong (C. D. Armstrong), britanski general, koji je u taj štab došao 23. septembra iste godine. Mensfild je napustio Jugoslaviju 14/15. februara 1944.[359] Baš na tom putu se, eto, Borislav Todorović sastao i zbližio sa Mensfildom u vrijeme kada je ovaj završavao izvještaj nadređenim o svom boravku u Dražinom štabu.

"Pišući samo istinu i samo ono što je video, Mensfild je napisao najlepšu stvar, koja se ikada o nama pojavila." - piše Borislav Todorović Draži 7. IX 1944. Njegov izveštaj sam kompletirao dokumentarnim fotografijama sa našeg puta i dokumentima skupljenim od strane grupnih komandanata. Izradio sam tri identična albuma od kojih smo jedan odneli i zajedno predali Nj. V. Kralju, Drugi album priložili smo uz njegov raport, a treći sam zadržao za sebe.

O toj svojoj i Mensfildovoj posjeti kralju, on obavještava Mihailovića: *"Nj. V. Kralj primio nas je tužno. On je bio oduševljen Mansfildovom pričom i fotografijama, koje smo mu pokazali. Sutradan Nj. V. Kralj pozvao me je opet i u četvoročasovnom razgovoru ja sam mu naslikao situaciju u zemlji. On je bio dečački oduševljen i više puta potvrdio da on nikada neće poslušati Engleze i izdati*

355 W. R. Mansfield, Mihailović i Tito, *Knjiga o Draži*, II, str. 345-356.
356 Isto, str. 362.
357 J. Tomasevich, n. dj., 333.
358 AJ - Arhiv Jugoslavije 103-67-292.
359 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 3, str. 55, 147-148.

svoj narod i Čiču. Smatrao sam da je ovo svetinja jer: 'Carska se ne poriče' - ali na žalost! On nije ostao dosledan datom obećanju. Rekao mi je da ste Vi mene uputil u Ameriku, gde sam zaista i potrebniji, a da Voja[360] *koji je tek bio izišao iz zatvora treba da ide sa njim, što je i usvojeno."*

Po onome što je javljao Todorović, u Americi su svi pokazali *najveće razumevanje za našu stvar. Naša stvar je bila na najboljem putu. Predsednik Ruzvelt naredio je i potpisao odašiljanje jedne čisto američke vojne misije i velike količine materijala. Kada je već sve bilo spremno došla je intervencija Engleza. Lično g. Čerčil intervenisao je kod g. Ruzvelta i stvar je propala."*

Mensfildov izvještaj blagonaklon prema Draži i četnicima utro je put Todorovićevom radu u Americi. On piše Mihailoviću: *"Pošto je od nadležnih ostala samo gola simpatija, rešili smo da se obratimo američkom javnom mnjenju i preko njega postignemo ono što preko nadležnih nismo uspeli."*

Kakvo je tada bilo raspoloženje američke štampe? *Slobodno mogu da kažem da sam stigao suviše kasno. Štampa je uveliko postala protitovska. Vrlo vešto vođena komunistička propaganda, podupita od Rusa i Engleza, brala je sada plodove u američkoj štampi.*

Posle dogovora sa G. Fotićem (Konstantin, tada bio ambasador jugoslovenske izbjegličke vlade u SAD-u), *rešeno je da se sazove konferencija štampe u ambasadi. Uspeh je bio preko očekivanja. Preko 45 novinara i predstavnika najvećih amer. agencija i listova. Kada su mi čestitali rekao sam da mi je bilo neobično lako da tako govorim jer sam prenosio samo ono što sam video: govorio sam istinu. Štampa je ponovo zabrujala o Vama i našoj borbi; naši neprijatelji bili su očajni osobito kada sam bio odmah pozvat da na radiu govorim a odmah zatim na još dve radio stanice u televizijskoj stanici Njujork. Adamičeva*[361] *grupa tzv. Komitet Južnih Slovena napisao je protestno pismo koje je objavljeno. Moj odgovor sasvim ih je umirio, te su napadi na mene morali početi iz Moskve."*

Todorović je nastavio rad na organizaciji i širenju četničke propagande u SAD-u. *Sledovali su člancima da sve ređe i ređe, ali je javnost bila probuđena. Interesovanje za istinu ponovo se probudilo. Legenda stvorena oko Tita počela je da se ljulja. I ovom prilikom egnl. Intervencija koči moj rad i čini sve da nas onemogući. Od min. pravde primam tri puta opomenu da ne radim ono što izlazi iz delokruga rada punomoćenika Voj. izaslanika inače će mi zabraniti boravak u Americi.*

Zajedno sa tadašnjim ambasadorom Fotićem, Todorović je, nešto obazrivije, kako kaže, nastavio u ovom smislu. Starao se da što više obaveštenja pruži

360 Lukačević - o njegovom boravku u Kairu i Londonu: Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 3, Prilog 1, dok. br. 2, 3 i 4. Todorović je upućen u Ameriku za punomoćenika vojnog izaslanika u Vašingtonu. On se, međutim, u potpunosti posvetio propagandnim aktivnostima.

361 Luj Adamič, američki književnik jugoslovenskog porijekla, od kraja 1942. godine pružao punu podršku partizanima.

nadležnim (nar. poslanicima i senatorima). *U Kongresu u tri maha čuje se protestni glas protiv politike koju Amerika vodi prema Jugoslaviji... Za ovo veoma mnogo zasluga ima gđa Jovi (ćerka Rut Mičel) i g. Cvetković. Ja sam bio pozvan u Boston gde sam profesorima univerziteta održao predavanje a potom sam krenuo da obiđem srpske kolonije po Americi.*

Todorović, potom, piše o listu *Amerikanski Srbobran.*

U Americi među srpskim iseljenicima izlazi njihov organ Amerikanski Srbobran. Taj list je kao i veliki broj američkih Srba slavio Mihailovića. Oni nikoga, čak ni Kralja, ne poštuju osim Vas. Vi ste za njih sve i sva. Oni su sa Vama, pate i podnose sve teškoće, raduju se kad od Vas nešto čuju. Na svim skupovima samo se Vaše ime čuje - piše Todorović Mihailoviću. "Osnivaju se Vaši fondovi koji su Bogu hvala dobro snabdeveni... Jedina muka sa ovim ljudima bila je ubediti da Vi vodite jugoslovensku politiku a ne čisto srpsku i velikosrpsku, jer su oni ekskluzivno Srbi i ne žele ništa više sem Srbije, svakako Vel. Srbije. Naročito ne žele nikakvu zajednicu sa Hrvatima. Na svakom sastanku ubeđivao sam da moraju da sleduju Vama da Vi najbolje, budući na licu mesta, znate šta treba raditi i da je Vaš cilj ujedinjeno srpstvo u granicama Velike Jugoslavije. Uvideli su najzad i priznali da tako mora biti. Njihov organ 'Srbobran', koji je svojim dosadašnjim stavom otišao već suviše daleko, ne može da menja svoj stav u tom smislu, jer bi to bio poraz pred hrvatskim listovima i komunističkom 'Slobodnom Rečju'. Utanačili smo da će 'Srbobran' i dalje braniti interese srpstva, ali da više neće napadati jugoslovensku politiku".

ZAGONETKA ZVANA JUGO-RATIŠTE

Pojedini misionari nisu bili u stanju da shvate zbivanja, stvarno stanje i odnose na tom podneblju

Četnički cilj je bio da iz suparništva između Britanaca i Amerikanaca izvuku korist za buduću Jugoslaviju. Tako je 18. avgusta 1943. godine stigao u Mihailovićev štab prvi američki oficir kapetan Walter R. Mensfield.[362]

Nezavisno od Mensfielda, njegovih izvještaja i objavljenih članaka, pojedini misionari na jugoslovenskim ratištima nisu bili u stanju da shvate zbivanja, stvarno stanje i odnose na ovom podneblju. To najrječitije pokazuje ovaj citat iz jednog od izvještaja koje su pojedinci slali svojim nadređenim.

362 Od avgusta 1943. do maja 1944. američki su oficiri bili pridodati britanskoj vojnoj misiji i pod njenom komandom. Od kraja jula do kraja avgusta 1944. američki oficiri bili su s četnicima isključivo zato da olakšaju evakuaciju savezničkih uglavnom američkih avijatičara, koji su iskočili padobranom nad četničkom teritorijom, a od kraja avgusta do 1. novembra 1944. kod Mihailovića je bila samostalna američka obavještajna misija.

"Neprekidne gerilske borbe odvijaju se na teritoriji cele Bosne i teško je odgonetnuti ko je kome neprijatelj u ovoj mnogostranoj borbi, naročito kada je dostupno vrlo malo objektivnih informacija. Detalji o broju učesnika se mogu prikupiti, ali osnovna teškoća leži u tome što se mora praviti razlika između Četnika, Ustaša, Partizana, HSS-a, Srba i Bosanaca, o čemu postoje tri različita verovanja, tako da je gotovo nemoguće doneti čvrste i brze zaključke, ili pak logički doći do zaključka koje se snage bore protiv sila Osovine".[363]

Uz Mensfielda su britanskoj misiji pridodati potpukovnik Albert B. Sajc (Albert B. Seitz) i poručnik Džordž Misulin (George Musulin). Oni su se spustili padobranom u Srbiju zajedno sa brigadirom Armstrongom krajem septembra 1943. godine. I Sajc će kasnije hvaliti četničke komandante Kalabića i Lukačevića. Četničko-osovinsku kolaboraciju nazvaće *bajkom koja se nije mogla ozbiljno shvatiti. "Bio sam s previše četničkih vođa u vrijeme kad ih je sigurno loše obaviješteni ili lažljivi radio-Tbilisi optuživao za kolaboraciju"*. Sajc je, šta više, nadmašio četničke tvrdnje: kaže da su četnici svojom pobunom pod Mihailovićevim vodstvom učinili neprocjenjivo dobro Rusiji. Primorali su Njemačku, navodno, da odgodi svoj napad na Rusiju od aprila do juna 1941. godine. Dodao je da su četnici tokom zime 1941/42. zadržavali 30 neprijateljskih divizija.[364]

Hadsonovi izvještaji su bitno različiti od utisaka i ocjena Sajca i Mensfilda. Zajedno su putovali po Srbiji. Hadson 17. marta 1944. godine iz Berana šalje izvještaj u kojem je dao uravnoteženu sliku četničkog pokreta od ljeta 1941. godine. On navodi da su se Mihailović i njegovi četnici često sukobljavali sa Srpskim dobrovoljnim korpusom, povremeno razoružavali Nedićeve jedinice i ubijali partizane po Srbiji, dok su Nijemci uglavnom ostajali ravnodušni prema ovoj borbi među raznim srpskim grupama.

KOME JE NAKLONJENA PROPAGANDA?

Saveznici okreću leđa četnicima - hvatanje za slamku spasa

Mihailović i Izvršni odbor četničkog CNK 18. IX 1944. godine pišu šefu američke vojne misije i predlažu da vlada SAD-a posreduje u rješavanju odnosa između četnika i partizana.[365]

Pismo je upućeno šefu američke misije pukovniku Mek Daulu. *"Tri su godine kako u Jugoslaviji, a naročito po srpskim oblastima, besni građanski rat, kojima je nametnula komunistička partija Jugoslavije u svojoj težnji da silom i*

363 Arhiv VII, Ča, k. 20, reg. br. 4/03 - VK-Y-709/1.
364 Albert B. Seitz, Mihailović: Hoax or Hero?, Columbus, 1953., str. 48-49, 128, 138-139.
365 VII, Ča, k. 20, reg. br. 18/6.

terorom prigrabi vlast i nametne svoju diktaturu jednom u suštini demokratskom narodu. U tu borbu protiv Srpskog naroda kao najjačeg zatočnika slobode na Balkanskom poluostrvu, komunistička partija Jugoslavije okupila je sav međunarodni ološ na Balkanu, počevši od ustaških zločinaca, mađarskih krvnika, bugarskih i rumunskih komunista, italijanskih begunaca, pa do arnautskih otpadnika. Predvode ih komunistički borci iz španskog građanskog rata na čelu sa Titom."

Svaljujući krivicu za NOP na KPJ, Tita, autori pisma pripisuju Mihailoviću otpor protiv okupatora na području cijele Jugoslavije. Kažu da je *uzanj pristao ceo Srpski narod i Slovenački narod kao i svi jugoslovenski orijentisani Hrvati.* U isto vrijeme oni pišu da je KPJ jedna neznatna manjina, *ali se u toku ovoga rata dogodilo nešto čemu se Srpski narod nikada nije nadao.* Čemu se nije nadao - dolazi od Saveznika.

"Već je više od godine i po dana kako saveznička propaganda, preko svojih emisionih stanica i savezničke štampe pa i najviši predstavnici najvišeg političkog života u savezničkim zemljama moralno pomažu Komunističku partiju Jugoslavije ističući da se Tito i takozvana Narodnooslobodilačka vojska jedini u Jugoslaviji bore protiv okupatora, i ako je svemu narodu, koji to gleda, jasno da se Tito i njegova vojska vrlo vešto klone svakog sukoba sa okupatorom, a da sve svoje snage upotrebljava u borbu protiv Srpskog naroda i Jugoslovenske vojske, kojom komanduje đeneral Draža Mihailović."

To autori pisma nazivaju "*jednom naročitom politikom saveznika prema Srpskom narodu. Njom se ugrožava sav njegov narodni opstanak. Pod uticajem te politike obrazovana je u Londonu jugoslovenska vlada, na čelu sa g. dr. Ivanom Šubašićem, koji u zemlji nema nikakvog oslonca ni među Srbima, ni među Slovencima, a ne zna se ni koliko ga ima među Hrvatima, i koja je s toga samo slepo oruđe u rukama Tita i njegove vojske u borbi protiv Srpskog naroda.*"

Takva saveznička politika stavila je, prema ovom pismu, teška iskušenja srpskom narodu koji im odolijeva zahvaljujući samo svome demokratskom nastrojenju. Taj narod je, i pored privrženosti saveznicima, doživeo tu sudbinu da ga danas *biju ti isti saveznici, od kojih je očekivao slobodu i oslobođenje, odnosno dočekao da ga iz dana u dan bije i uništava savezničko oružje, nametnuto za uništavanje okupatora, ali dato u ruke komunističke partije Jugoslavije, koja se tim oružjem koristi za svoje posebne ciljeve isključivo u borbi protiv srpskog naroda u nameri da krvavim terorom slomije njegovu otpornu snagu, kako ni posle njegova slobodna volja ne bi mogla doći do izražaja."*

U pismu se kaže da je srpski narod u ovom ratu *"za zajedničku savezničku stvar dao žrtve realtivno veće nego i jedan narod u Evropi, s bolom i sa zebnjom u duši sluša svaku noć kako saveznički transportni avioni po Srbiji sve više i više i u sve većem broju raznose ratni materijal i dobacuju ga takozvanoj Narodno oslobodilačkoj vojsci, a on dobro i sigurno zna da će taj saveznički ratni materijal biti upotrebljen protivu njega i njegovih najboljih sinova koji se nalaze u redovima Jugoslovenske vojske.*

Srpski narod je očekivao vaskrsenje a njegovi veliki saveznici kao da hoće da mu privremeno ropstvo pod nacistima zameni trajnom diktaturom komunističke partije. Teže sudbine i strašnijeg i nepravednijeg završetka rata nisu mogle, niti mogu, da očekuju ni narodi koji su ratovali na strani osovine.

Oni su govorili i sebi priskrbili pravo da govore u ime srpskog naroda. Svoja pitanja, svoje strahove i nedoumice zbog pogrešno vođene politike prebacuju u strahove, patnje i nedoumice srpskom narodu. Svoje verovanje prenose na srpski narod da to njegovi saveznici neće dozvoliti."

A naročito to neće dozvoliti veliki američki narod, da bi mali narodi jedno ropstvo privremeno zamenili drugim trajnim ropstvom. Pa mole: da Američka unija prekine i spreči daljnji građanski rat u Jugoslaviji, da Američka armija obrazuje komandu za Jugoslaviju. *"A mi pristajemo da se sa svima našim snagama uključimo pod tu komandu"*. Mole i *"da se odmah prekine slanje oružja i municije komunistima, kao i da se prekine sa propagandom koja im je nepravično naklonjena"*. Pristaju kada novoobrazovana komanda američke vojske u Jugoslaviji uvede red *"da se izvrši plebiscit između nacionalnih i komunističkih snaga u ovoj zemlji, pa zatim da se ostvari poredak onakav kakav narod bude želeo."*

Tako su se obratili preko šefa američke misije vladi SAD-a sa nadom *"da neće Srpski narod biti ostavljen i prinuđen da traži drugi izlaz iz ove situacije."* Za Centralni nacionalni komitet (CNK) stavljeni su parafi Stevana Moljevića kao predsjednika Izvršnog odbora i Aleksandra Aksentijevića kao sekretara.[366]

MANIPULACIJE SA MEK DAULOM

Boravak američkih vojnih misija u Dražinom štabu, uz osiguranje evakuacije oborenih pilota iz Amerike, proizvod je i drugih potreba vojnih i obavještajnih organa i vlade SAD-a. Jedna od njih je da saznaju da li partizani oružje i drugu opremu, koju su im slali Amerikanci, upotrebljavaju protiv četnika. Ravnogorska propaganda u zemlji, i ona u inostranstvu, u organizaciji izbjegličke vlade, bila je ispunjena optužbama da se to oružje okreće jedino protiv četničkih jedinica.

Ulagani su veliki napori da se američka vojna misija uvjeri u neadekvatnu upotrebu pomoći koju partizani dobijaju od Amerikanaca. U tu svrhu je trebalo iskoristiti boravak američkog pukovnika Mek Daula (MC Dowella) u misiji kod Mihailovića i u njegovom štabu. Četničko vodstvo je smatralo da će taj pukovnik moći uvjeriti američke vojne i političke vlasti - preko njih i

366 VII, Ča, k. 20, reg. br. 18/6.

američku javnost - da četnicima ukažu pomoć. Koristeći se njegovim boravkom u psihološkom i propagandnom smislu, Draža šalje cirkularni telegram broj 677: *"Samo za komandante korpusa i više starešine"*.

On je u tom telegramu poručio: *"Šef američke vojne misije pukovnik Mek Daul (McDowell), koji je stigao u moj štab 26. avgusta, ima široka politička ovlašćenja. Sa njim sam izradio detaljan saveznički, politički i vojnički plan. Sad je potrebno da svaki starešina vrši samo ono što mu ja naredim. Svaka inicijativa mimo mojih naređenja može sve da nam pokvari. Zato naređujem da se nikakva akcija bez moga naređenja, osim protiv komunista ne sme preduzeti"*.[367] Ovo Mihailovićevo saopštenje o ovlašćenjima Mek Daula o tome da je s njim izradio detaljan saveznički, politički i vojnički plan više je izraz razmišljanja prema vlastitim željama nego prema činjenicama. Vjerovatno je bila namijenjena podizanju morala njegovih komandanata. Kasnije je ovaj njegov telegram pročitan i trupama, a ne samo komandantima Korpusa i višim starješinama. Valjalo je, svakako, šefove i članove tih misija iskoristiti u propagandne svrhe. U zemlji dakako, ali ponajviše u inostranstvu, osobito u domaćoj javnosti Sjedinjenih Američkih Država.

Mihailović je stoga, povodom boravka šefa američke misije, uputio i pismo ambasadoru Konstantinu Fotiću u Vašington. Učinio je to odmah nakon što je Mek Daul napustio Jugoslaviju. Mihailović zato piše da je Mek Daul *"otišao kao veliki naš prijatelj"*. Kaže da ga je Amerikanac pratio kroz veliki dio zapadne Srbije i sjeveroistočne Bosne. *Imao je prilike da vidi velike naše vojničke snage, kao i čvrstu povezanost između naroda i vojske. U Bosni je bio oduševljen našim radom na zbliženju sa Muslimanima i Katolicima. Učestvovao je na zborovima gde su sve ove veroispovesti bile zastupljene, i ja verujem da će njegov referat, pored referata Sajca (Seitza) i Mensfilda (Mansfielda) biti još jedna potvrda stvarnog stanja u zemlji u našu korist.*

Obavijestio je u tom pismu ambasadora Fotića da je Mek Daul s njim posjetio vojne bolnice i razgovarao s četnicima koje su većinom ranili partizani. Šef američke vojne misije rekao nam je, navodno, da će biti velikog skandala ako američki narod čuje da se nacionalistički vojnici ubijaju američkim oružjem koje isporučuju američki avioni (partizanima). Sugerisao je Fotiću da Mek Daulovo ime *"treba čuvati kako ga ne bi onemogućili u radu"*. Dodao je da smatra *"da bi trebalo da potražimo što jači naslov za Ameriku, jer Amerika ima velikih ekonomskih interesa na Balkanu, a i mi isto tako imali bi interes da se ekonomski vezujemo za nju"*.[368]

Te četničke nade je proizvodilo razmišljanje iskrivljeno vlastitim željama. Možda je i Mek Daul doprinio tome da poraste Mihailovićeva nada. Ali ovaj

367 Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 33/2, kutija 129.
368 *Knjiga o Draži*, II, 171-174., dva sveska. Uz Radoje Knežević Windser, Canada, 1956, 171-174.

Amerikanac, nakon odlaska iz Jugoslavije, ni u svom izvještaju datiranom 22. novembra 1944. godine, ni u svojoj izjavi istražnoj komisiji *Komiteta za nepristrano suđenje Draži Mihailoviću* ne otkriva ništa što je on eventualno govorio Mihailoviću ili na raznim političkim skupovima dok je bio u Jugoslaviji. Nije potvrdio ništa od onoga što je Draža predstavio u svom pismu Fotiću ili u cirkularnom telegramu komandantima korpusa i višim starješinama. Četničkom vodstvu to nije smetalo. Ono je, i pored toga, išlo i dalje naročito u propagandnom smislu. Štab Vrhovne komande je 17. oktobra 1944. godine uputio poruku četničkom štabu za Dalmaciju. U poruci se kaže da je šef američke vojne misije *pri Vrhovnoj komandi, pukovnik McDowell, izričito izjavio na političkim sastancima da je britansko-američka invazija Balkana neminovna, te da Balkan nikad neće biti prepušten Rusima i time boljševizaciji".*

I u Dražinoj poruci od 22. oktobra svim nižim komandama - opet o Mek Daulu - rečeno je: *"Pukovnik McDowell, šef američke vojne misije pri Vrhovnoj komandi, izjavio je kako se premijer Churchull boji da će nakon rata Engleska biti jedina zemlja u Evropi koja će morati zastupati ideju monarhizma, te će stoga podržavati svaku monarhističku stranku, uključujući i Mihailovićev pokret".*[369] Ova obavijest Štaba Vrhovne komande podređenim komandama je zapravo parafraza koju su u dnevne izvještaje uključile njemačke radio-službe za hvatanje radio-poruka. Poruke su vjerovatno bile šifrirane, ali je poznato da su Nijemci brzo dešifrovali podjednako i partizanske i četničke šifre.

Četnička komanda za Srbiju u službenoj izjavi, šta više, kaže još konkretnije: da je Mek Daul navodno istakao: *"(1) da su Saveznici prestali snabdijevati partizane,, jer to snabdijevanje nisu upotrebljavali za borbu protiv okupatorskih vojski; (2) da će uskoro doći do iskrcavanja samo američkih trupa u Jugoslaviji i da to garantuje narodu da svoja demokratska načela može izražavati bez ikakvog pritiska; (3) da su Saveznici u Francuskoj i Italiji razoružali sve partizanske odrede i dozvolili samo regularnu vojsku".*

Ni jedna od citiranih izjava Mek Daula, dakako, čak i da je uistinu iskazana, nije predstavljala službenu politiku SAD-a.[370] I dr. Jozo Tomasevich pretpostavlja mogućnost da je te navodne izjave Mek Daula izmislilo vodstvo četničkog pokreta pripisujući ih ovom Amerikancu sa ciljem da podigne moral u svojim jedinicama i narodu nakon hlađenja odnosa Britanaca prema četnicima. Štab za istočnu Bosnu obavijestio je štab za Hercegovinu 26. novembra 1944. godine da se pukovnik Mek Daul prethodnog dana vratio iz Washingtona u četničku Vrhovnu komandu.[371] Motiv za takvu neistinitu tvrdnju zbunjuje - Jozo Tomasevich kaže da je to moglo biti samo u očajanju.

369 Mikrofilm, br. T-311, rola 189, snimci 1096, 1073.

370 O američkoj politici neangažovanja u bilo kakvoj operaciji većih razmjera na Balkanu: Stimsonov memorandum konferenciji u Quebecu u avgustu 1943. godine u Stimson and Bundy, 436-438.

371 Mikrofilm br. T-311, rola 189, snimak 1253.

Jedan raniji slučaj takvog izmišljanja vijesti u svrhu podizanja morala četničkih snaga predstavlja i cirkularna objava Štaba četničke Vrhovne komande svim nižim komandama od 10. oktobra 1944. godine o tome da se u inostranstvu (Italiji) stvara jugoslovenska vojska od oko 100.000 ljudi u kojoj će biti mnogo i jugoslovenskih oficira i vojnika iz Švicarske - bivših jugoslovenskih ratnih zarobljenika u Italiji koji su nakon italijanske kapitulacije uspjeli preći u Švicarsku.[372] Tom istom šefu misije, osim ovih iz četničkih izvora, pripisuju i drugi antičetnički srpski (pronedićevski, proljotićevski, partizanski i njemački izvori).

Mek Daulov boravak kod četnika završio je na intervenciju (Churchila) Čercila kod Ruzvelta kojem je oštro prigovorio, a Ruzvelt naredio da se opozove od četnika.

Pomanjkanje potpunijih obavještenja u Velikoj Britaniji i SAD-u o stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji, posebno u najširoj javnosti, a kod mnogih vladinih i vojnih funkcionera, išlo je u četničku korist. Time se može objasniti da je veliki dio javnosti bio na četničkoj strani dugo pošto je četnička stvar izgubila naklonost vrhunskih funkcionera britanske i američke vlade. Postojalo je, štaviše, raspoloženje da se partizanski, sovjetski pa i britanski izvještaji o četničkoj kolaboraciji odbace kao propaganda komunističke inspiracije. U vrhu ravnogorskog pokreta, po svemu, nisu shvatili domete britanskog uticaja na savezničku politiku u Jugoslaviji i na Balkanu. Katkad su znali zaigrati na kartu tobožnjih razlika u politici Britanaca i Amerikanaca. Bilo kako bilo, dva su se saveznika - i Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države - potpuno slagale u potrebi povećavanja pomoći partizanima i NOP-u i uskraćivanja pomoći četnicima.

Tako je i ostalo sve do kraja rata i nakon njega.

DRAŽA ILI TITO? - ODGOVOR U POLITICI SAVEZNIKA IŠAO JE U PRILOG TITU

Posljednja nada za Fotića i Dražine propagandiste u Americi

Mensfildov izvještaj, ma kako intoniran, nije mogao uticati na stavove zvanične Amerike. Ti stavovi početkom 1944. godine nisu išli u prilog Mihailoviću, čija je situacija sve beznadežnija.

Na pitanje za Jugoslaviju: Tito ili Draža? - odgovor u politici Saveznika išao je u prilog Titu. Domalo se, ipak, već u martu i aprilu 1944. godine pojavila još jedna nada za četnike. Izgledna i ozbiljna i po uvjerenju ambasadora ju-

372 Mikrofilm T-311, rola 189, snimak 999.

goslovenske izbjegličke vlade u Vašingtonu Konstantina Fotića i njegovog neposrednog okruženja. U Vašington je, naime, stigao kapetan Mensfild, koji je kao američki misionar boravio kod generala Mihailovića. Ubrzo, već u aprilu, iz Jugoslavije je došao i pukovnik Sajc (Seitz). Obojica su upućeni da utvrde tačno stanje na jugoslovenskim ratištima. Podnijeli su i izvještaje međusobno saglasne u nalazima i ocjenama.

Pisali su da Draža vodi borbu protiv Nijemaca. Tvrdili su da su čak i oni učestvovali u tim borbama. Očekivalo se da će njihovi izvještaji okrenuti američki stav i ubrzati pripreme i ponovo otpočeti slanje pomoći četnicima, jer je i sporazum u Teheranu preferirao gledište da se pomaže svim koji se bore protiv Nijemaca. Računalo se da je tim izvještajima dokazano da se Draža bori protiv okupatora. Ambasador Konstantin Fotić i kapetan Borislav Todorović su svakodnevno išli kod pukovnika Gudfela koji je inače organizovao slanje pomoći. Ili, insistirali na slanju pomoći Draži, dok im Gudfeld nije rekao da od toga nema ništa.

Ne samo da su potonule nade u bilo kakvu dalju pomoć saveznika ravnogorskom pokretu Mihailovića nego je došlo do jednog, može se reći, završnog udarca: pozvan je dr. Ivan Šubašić u London. Već po staranju i povlasticama oko njegovog puta iz Amerike avionom u London moglo se vidjeti da mu je namijenjena neka posebna uloga. Tamo ga je primio lično Čerčil.

U to doba se već Crvena armija približavala Dunavu. Partizani i jedinice NOVJ-a su im išle u susret. Radiostanice i štampa Engleske i Amerike su redovno obavještavali o stanju na frontovima. Čerčil je u Donjem domu izjavio da je kralj smijenio jugoslovensku vladu, koju je preuzeo dr Ivan Šubašić - Prvi Šubašićev akt bila je smjena Konstantina Fotića sa ambasadorskog mjesta u Vašingtonu. Smjene su izvršene i u drugim predstavništvima jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Zauzvrat, čim je formirana Šubašićeva vlada 7. jula 1944. godine, Fotić je nije priznao. Uputio je i notu Stejt departmentu i dao posebnu izjavu na konferenciji za štampu u ambasadi. Rekao je i kako je sa njegovim stavom saglasno i cjelokupno osoblje Ambasade. Da nije bilo tako može se vidjeti i iz pisma koje je Mihailoviću uputio kapetan Borislav Todorović, kao opunomoćenik Vojnog izaslanika u jugoslovenskoj ambasadi. U tom pismu datiranom 7. IX 1944. godine dio je posvećen smjeni Purićeve i uspostavljanju Šubašićeve izbjegličke vlade u emigraciji, te odnosu osoblja ambasade prema toj promjeni.

"Čim je Šubašić dobio mandat bilo je jasno kuda se ide. G. Fotić savetovao je energičan istup. Mladen je ublažavao sve predloge i odlagao je Fotićevo i njegovo dalje ostajanje na mestu. Dok se vlada ne obrazuje dalo je vermena da se izvrše bar neke pripreme za rad kada Fotić bude primoran da ode iz Ambasade. Za p. puk. Kneževića, mene i ostale članove ambasade bilo je jasno da će svaki rad biti potpuno onemogućen. Dolazak Titovih Predstavnika, potpuno legalnih pred Amerikancima, ne samo da bi nas onemogućio već i unizio. Mi bismo možda sedeli još koji mesec, bez mogućnosti ikakve akcije a potom najverovatnije upućeni

u Titov štab, na 'novu dužnost'. Ovo se nije moglo dozvoliti ne zbog naše lične sigurnosti već zbog našeg rada".

Kad je objavljeno obrazovanje Šubašićeve vlade Konstantin Fotić je odmah odlučio da napusti ambasadu *"davši jednu izjavu štampi o ovom svom koraku"*. U tom je stiglo obavještenje iz vodstva četničkog pokreta u zemlji da je on postavljen za člana Centralnog nacionalnog komiteta *"baš u poslednji čas, kao poručeno"*.

JOŠ JEDNA ILUZIJA: SAVEZNICI DOLAZE NA BALKAN

Dražini inostrani misionari su zaigrali na američku kartu. Mimo Britanaca. Živko Topalović u pismu Draži iz avgusta 1944. smatra, i to preporučuje Mihailoviću, da sa šefom američke vojne misije Robertom Mak Daulom *"valja otvoriti sve političke probleme jer se samo preko Amerikanaca može postići promena političkog kursa saveznika. Oni naročito treba da se uvere da Tito i Šubašić hoće odluku oružjem u našem prostoru i da mi moramo da se branimo. Čuo sam za najnoviju Dapčevićevu (Peko Dapčević, komandant 1. proleterskog korpusa) ofanzivu. Verujem da će propasti i da je za nas zgodnije što oni upadaju u Srbiju. Inače je cilj: Bugarska i hvatanje veze sa Rusima. Sada se vidi od kolikog je značaja bilo to da se pre svega Toplica likvidira (dok. br. 3, nap. 11). Jer bugarima je postavljen uslov da oružje predadu Titovcima. Tome cilju je i služila Toplička grupa. Vrlo je važno održavati sa Bugarima najbolje veze."*

"Ministri Cankar (dr. Izidor, tada ministar pošta, telegrafa i telefona u vladi dr. Ivana Šubašića) *i Savica Kosanović* (tada ministar unutrašnjih poslova, ministar socijalne politike i narodnog zdravlja i ministar građevina u vladi dr. Ivana Šubašića) *raširili su glas po Italiji da su se saveznici saglasili da će Rusi doći u Mađarsku, možda čak i Bugarsku, a Englezi u Austriju, a da u Jugoslaviju neće niko ulaziti, već će se osloboditi sama. Cilj je bio privoleti domobranstvo u Slovenačkoj i Hrvatskoj da se priključi Titu".*

Topalović ponovo podgrijava iluziju. Saveznici dolaze na Balkan.

"... Iz savezničke sredine uveravani smo da nije istina da će se pustiti Rusi u Mađarsku niti će se Tito pustiti da nametne partizansku vlast. Izgleda da je priznato jedino faktično stanje, tj. da partizanska administracija postoji u krajevima koje oslobodi sama partizanska vojska. Isto tako nije istina da saveznici neće intervenisati u našoj zemlji. Sve pripreme jasno pokazuju da se upad na Balkan sprema u vezi sa operacijama na severu Italije. Ali za velike operacije prema srednjem Balkanu sa Jadranskog mora zaista nema uslova pa će napad ići od Venecije i Trsta i Zadra, poznatim putem prema Ljubljani i Zagrebu, imajući za cilj Austriju."

Deveti dio:

PRODOR ISTINE SA JUGO-RATIŠTA I POJAVA IMENA "PARTIZANI" U AMERIČKOJ ŠTAMPI

PROMJENA STAVA U AMERIČKOJ ŠTAMPI - NAKLONJENOST PARTIZANIMA

"Sunday Worker" kao prethodnik 26. jula 1942. godine

Paničan šifrovani telegram uputio je Živan Knežević, vojni izaslanik Izbjegličke vlade u Vašingtonu, 30. IX 1943. godine Komandi jugoslovenskih trupa na Bliskom Istoku. On traži snažniju propagandu za Mihailovića u Americi.

Ovde ogromna propaganda za partizane. U emisijama za Ameriku govori se protiv Kralja i reakcionarne Vlade u Londonu. Naši avijatičari sa zaprepaštenjem slušaju govore protiv Kralja. Kažu da borbe partizana daju više koristi Saveznicima nego Kralj i njegove vlade. Ima se utisak da je ruski uticaj pobedio i ovde kao i u Engleskoj. Jugoslovenska vojska i Draža potpuno zanemareni. Molim učinite nešto da se ova propaganda smanji jer će rasplamtati građanski rat u zemlji.[373]

Telegram Živana Kneževića u Komandi jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku dešifrovao je i - spalio rez. por. korvete Sima Simić. Time, dakako, nije smirio nemir koji je tim telegramom unio u spomenutu komandu, kako na Bliskom Istoku, tako i u štabu ravnogorskog pokreta u zemlji. Istina o četničkoj kolaboraciji s okupacionim vojnim vlastima i njihovim trupama neumitno se probijala u zemljama antihitlerovske koalicije. Množili su se članci i drugi novinski prilozi na stranicama listova i časopisa Velike Britanije i Amerike, u emisijama radiostanica.[374]

Promjena stava u američkoj štampi prema stanju i zbivanjima u Jugoslaviji zametnuta je, kako je registrovano, 26. jula 1942. godine. Toga dana je komunistički *Sunday Worker* u Njujorku objavio iz Turske depešu koju je emitovala sovjetska novinska agencija *Inter-Continent Press.* Sadržaj depeše izražava suštinu rezolucije koja je donesena 16. juna te godine na sastanku pod partizanskim pokroviteljstvom sa delegatima iz Crne Gore, Sandžaka i Boke Kotorske na Tjentištu u dolini Sutjeske. Sazvana je na inicijativu Narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku. Do tada su italijansko-četničke snage, nakon višemjesečnih borbi, uspjele da potisnu partizanske jedinice iz Crne Gore, Sandžaka, jugoistočne Bosne i Hercegovine. Dugo prije toga, a pri tome pogotovo je saradnja četnika sa okupacionim italijanskim trupama postala posve javna. Spomenuta konferencija je tu saradnju osudila kao četničku nacionalnu izdaju. Sudionici te konferencije su u dvotrećinskoj većini bili pripadnici predratnih građanskih stranaka. To im je dalo osnovu za tvrdnju da je NOP opštenarodni pokret. Među njima su istaknuti crnogorski i jugoslovenski političari Marko Vujačić, senator i član izvršnog odbora

373 VII, Ča, k. 277, reg. br. 18/2 (VK-Y-565)

374 Kada je smijenjen sa dužnosti šefa vojnog kabineta u Londonu Živan Knežević je primio dužnost vojnog atašea u SAD-u. Tamo je sa ambasadorom Konstantinom Fotićem organizovao propagandnu kampanju u korist Mihailovića i njegove organizacije.

Zemljoradničke stranke; Dušan Ivović, član Izvršnog odbora Zemljoradničke stranke; Jefto Pavić, član Glavnog odbora te stranke i sekretar Oblasnog odbora za Crnu Goru; Mile Peruničić, član Glavnog odbora Demokratske stranke; Marko Savićević, publicista i član Glavnog odbora Narodne seljačke stranke; Stojan Cerović, novinar i aktivista Zemljoradničke stranke (predsjedavao Konferencijom). Osim njih usvojenu Rezoluciju potpisalo je 13 oficira Kraljevske vojske sa pukovnikom Savom Orovićem na čelu, pet ljekara sa univerzitetskim profesorom dr. Simom Miloševićem, šest pravoslavnih sveštenika sa protom Jevstatijem Karamatijevićem na čelu, članom Samostalne demokratske stranke iz Nove Varoši i dr.

U rezoluciji je razotkrivena Dražina saradnja sa okupatorima, osuđena djelatnost crnogorskih četničkih rukovodilaca pukovnika Baja Stanišića, majora Đorđa Lašića i kapetana Pavla Đurišića. Istaknuta je i odgovornost izbjegličke vlade u Londonu zato što je njen ministar vojske stao na čelo nacionalne izdaje. Ovlašćen je i Vrhovni štab NOPOJ-a da sa sadržajem te rezolucije upozna najširu javnost.

Tito je već 21. juna taj dokument otpremio Izvršnom komitetu Kominterne. Od 74 njena potpisnika odabrao je njih 35 koji su bili poznati i u doratnoj jugoslovenskoj javnosti. Ubrzo je i Radiostanica *Slobodna Jugoslavija* 6. i 7. jula 1942. godine emitovala rezoluciju u cjelini. Telegrafska agencija Sovjetskog Saveza *TASS* obznanila je rezoluciju 19. jula, što znači da je njeno publikovanje i na talasima *Slobodne Jugoslavije*, i u emisijama *TASSA* odobrio sovjetski državni vrh. Milija Stanišić nalazi[375] da je to ujedno prva vijest jedne službene savezničke agencije o Dražinoj saradnji sa okupacionim vojnim formacijama. Posredstvom listova pojedinih evropskih i američkih komunističkih partija Kominterna je lansirala tu rezoluciju u međunarodnu javnost, a preuzeli su je i pojedini listovi jugoslovenskih iseljenika. Sadržaj depeše iz Turske u *Sunday Workeru* izražava suštinu te rezolucije sa Tjentišta: u njoj se optužuju Mihailović i njegovi komandanti u Crnoj Gori za kolaboraciju sa Italijanima protiv NOP-a.

Poslije toga je sve češća pojava sličnih tekstova i u liberalnoj štampi i prokomunističkim listovima i časopisima koje su izdavale razne slavenske iseljeničke grupe. Pojavljivale su se propartizanske i antičetničke vijesti i informacije. Znatan dio tih priloga potaknut je emisijama Radija *Slobodna Jugoslavija* iz Tbilisija pravljenim prema izvještajima iz partizanskih izvora u zemlji. To je doprinosilo razbijanju jednostrane začaranosti američke štampe četnicima i ravnogorskim pokretom. Već krajem 1942. godine su *New York Times*, te novine drugih velikih američkih gradova, sve češće donosile i nastavile publikovanje sadržaja kojim se realnije sagledavaju Mihailović i njegovi četnici, a posebno borbena uloga partizana, vojnih formacija NOP-a u Jugoslaviji.

375 Isto, 111.

Srpski Glasnik, list patriotske emigracije u Kanadi, 26. jula 1941. objavljuje: "*... Krvavi pokolji naše braće u Jugoslaviji. Partizani na sve strane. Poziv narodu da se prihvati oružja... Oružani otpor naroda je svakog dana sve življi i pored užasnog terora koji hara zemljom. Partizanske borbe, sabotaže, ulične borbe svakodnevna su pojava u Beogradu, Banja Luci, Zagrebu i Crnoj Gori, naročito u Beranima. Javljaju iz Londona 24. jula da se i u Hercegovni i Crnoj Gori pobunilo 5000 Srba. Ta je pobuna izbila prošle nedelje. I ustanak se stalno širi...*"

Javio se, 29. avgusta 1942. Radio *CBS - Columbia Broadcasting System* iz USA (kratkotalasna stanica *WCBX and NjCDA)*. Govorio je Nikola Mirković. On je saopštio slušaocima kako su u tom radiju primili poruke iz zemlje da se njegove emisije slušaju. Mirković govori o *gerilskom frontu... naročito onih koji su... pripadali demokratskoj i antifašističkoj omladini Beogradskog univerziteta.*"

"*O vašoj hrabroj borbi danas zna sva Amerika... Ova borba bi bila nemoguća da saveznici nisu kao osnovni princip u vođenju rata postavili princip jedinstva i saradnje... Isti duh potreban je i u Jugoslaviji. Sada više no ikad. Treba se naći, razgovarati i saglasiti se na jednom planu zajedničke akcije... Kad su se danas sjedinili u ratnom naporu svi slobodni narodi sveta, može se očekivati i od našeg oslobodilačkog pokreta da pođe istim putem. Razlika ima i njih će biti... Danas, međutim, ima važnijeg posla... Samo tako zadržaćemo naše jake pozicije u zemlji i... da nastavimo oslobađanje daljih teritorija. Neprijatelji su isti i njihovi metodi slični. Moramo istaći sledeće principe:*

1. Jedinstvo oslobodilačkih pokreta u zemlji i na strani...

2. Isticanje elemenata koji vezuju... nasuprot onome što teži razjedinjavanju...

3. Sleđenje principa i opšte strategije naših saveznika...

4. Politička saradnja svih... antifašističkih elemenata...

5. Čuvanje duhovnog i političkog jedinstva... naših naroda i produbljivanje u svakodnevnoj saradnji i borbi..."

PARTIZANI STAVILI MIHAILOVIĆA U ZASJENAK

Zavedeni ranijim izvještajima o četnicima mnogi američki građani otkrivaju partizane kao glavnu protuosovinsku snagu na Balkanu

Jugoslavija - Mihailović u zasenku je članak iz *Tajmsa* od 10. XII 1942. Po nalogu premijera Jovanovića članak je dostavljen komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku. Uz članak je i Dražina slika pod kojom piše: *Drugi su nastavili borbu.*

U tekstu piše da je pojava partizana *prošle nedelje kao glavne protivosovinske snage na Balkanu otvorila novu epohu građanskog rata, koji je čas tinjao čas*

plamtio u Jugoslaviji otkako je pre skoro dve godine Nemačka krenula na Jugoslaviju. Partizani su organizovali jednu vojsku i jednu državu. Oni su operisali na jednom frontu dugačkom 100 milja i već su uništili jednu nacističku oklopnu kolonu. Zavedeni ranijim izveštajima, mnogi su građani Sjedinjenih Država smatrali generala Mihailovića i njegove četnike kao oličenje otpora evropskih naroda protiv nacističkih osvajača. Ali, prošle nedelje bilo je jasno da su partizani stavili Mihailovića u zasenak. Osovinski vojni kominikei stalno su govorili o otporu partizana, a retko su pominjali Mihailovića. Kao što se moglo očekivati, osovinska propaganda nazivala je partizane ubicama, komunistima i razbojnicima. U Londonu jugoslovenski činovnici u službi vlade u izgnanstvu upotrebili su iste izraze.

Četnici koji su htjeli da nastave otpor formirali su čete pod komandom Koste Nađa - pisalo je zatim u članku.[376] Za Nađa je rečeno da *nije bio amater i da je učestvovao u borbama u republikanskoj Španiji. Nađ je stekao glas umešnog komandanta koji se bori sa svojim partizanima u Bosanskoj Krajini. Oko njega je okupljeno šest najvećih i najaktivnijih partizanskih grupa koje se neprestano i ogorčeno bore protiv Nemaca i Italijana preko cele godine. Partizani Bosanske Krajine stvorili su nekoliko državica u jednom prostoru u obliku klina u Hrvatskoj, koji je ograničen gradovima... Oni su se politički pripremili time što su usvojili demokratske metode koje su skoro nepoznate iz ranijih vremena na Balkanu.*

U Tajmsovom članku se kaže kako su varoški odbori izabrani glasanjem. Lekarska služba osnovana je pod upravom čuvenog beogradskog lekara dr. Sime Miloševića. U oslobođenoj teritoriji otvoreno je pozorište sa poznatim glumcima zagrebačkog narodnog kazališta. *Država je imala i ministarstvo spoljnih poslova iako je bio prisutan jedan diplomata. Krilatica nove države: 'Sloboda za sve narode - Smrt fašizmu'. Osiroteli seljaci, Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, hrišćani i muslimani pokazuju sve veće raspoloženje prema partizanima. Oni su napustili generala Mihailovića koji radi za veću Srbiju; Pavelića koji radi za veću Hrvatsku i srpskog kvislinga Milana Nedića. Ima svoju vojsku čiji broj iznosi 200-300.000.*

O partizanima i njihovom pokretu pisali su i drugi listovi: njujorški *Dejli Vorker*, *Tajms*, vašingtonska štampa, i to gotovo sihronizovano: 12. januara 1942, 13. januara *Dejli Vorker*, pa *Tajms*, *Njujork Post*, list *Pi-EM* koji donosi izjavu Zlatka Balokovića. Ispred talasa štampanih medija koji veličaju partizane, a Dražu stavljaju u drugi plan ili ga posve potiskuju, otpremljena je iz Londonske vlade u emigraciji depeša 14. II 1942. generalu Mihailoviću. *Molim ovlastite nas da pod vašim potpisom uputimo izjavu američkoj štampi u*

376 Kosta Nađ, podoficir vojske KJ, učesnik je španskog građanskog rata, kao član KPJ bio je jedan od organizatora ustanka 1941. na Kordunu. Bio je član Glavnog štaba NOP-a odreda za Bosnu i Hercegovinu, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant Prvog bosanskog, pa Trećeg korpusa NOVJ-a; komandant Glavnog štaba NOPOJ-a Vojvodine. Umro 1986. Narodni heroj Jugoslavije.

kojoj ćemo izneti: prvo, da nijednog dana niste prestali da se borite; drugo, da ste učinili sve da sprečite bratoubilačku borbu; treće, da ne sarađujete ni sa jednim okupatorom niti sa narodnim izdajnicima. Naši američki prijatelji smatraju da je ovo neophodno potrebno u ovom trenutku.

Draža je dao to ovlašćenje vladi. Ali,

Američki listovi su otkrili i četničku saradnju sa Italijanima. Zato iz vlade na Dražinu adresu stižu nova pitanja, već 25. II 1942. godine. *Dobili su izveštaj da je Jevđević sklopio pakt sa Italijanima i da ste posetili u Mostaru italijanskog generala Negrija. Tvrde dalje da su Jevđević i četnici uništili hrvatska naselja u Dalmaciji. Usled toga sovjetska vlada saopštava da smatra da vi sarađujete sa Italijanima. U tom smislu počeli su prodirati glasovi u američku štampu. Mi suzbijamo te glasove na osnovu vaših ranijih izveštaja, ali kako se uporno održavaju na štetu opšte stvari molimo vas da nas tačno obavestite što pre, Jovanović.*

Korespondenciju sa delikatnim pitanjima Mihailoviću pratio je i akt Slobodana Jovanovića. On traži od ministra Ninčića da našim predstavnicima na strani dostavi šifrovani telegram: *Kraljevska vlada generalu Mihailoviću postavila je sledeća pitanja: Da li je prošle godine zaista Jevđević sklopio neke sporazume sa Italijanima. Da li je on, general Mihailović posle ovoga posetio italijanskog generala Negrija; da li uistinu Jevđevićevi četnici pod italijanskom zaštitom uništavaju hrvatska naselja u Dalmaciji.*

Na ovo je - piše Jovanović - Mihailović *dostavio sledeći odgovor: Potpuno je neistinito da je Jevđević krajem prošle godine, niti ma kad, zaključio sporazum ma kakve vrste sa Italijanima. Jevđević nema četnike niti bilo kakvu komandu pa prema tome nije mogao da uništi hrvatska sela. Istina je da on u stvari sa najvećim teškoćama sprečava narod da se osveti nad ustaškim elementima u Hercegovini. Ovi su elementi dali najkrvoločnije članove za crnu legiju sa kojom su razarali srpska sela u Bosanskoj Krajini. Niti u rečeno vreme niti u drugo vreme u toku rata nisam bio u Mostaru, još manje imao sastanak sa ma kakvim Italijanima ili italijanskim generalima. Bilo je nekoliko pokušaja od strane Italijana a takođe i od strane Nemaca, da udese kakav sastanak, ali do njih nikada nije došlo, jer sam uvek odbijao sa krajnjim gnušanjem. Pre nekoliko dana Nemci su nanovo pokušali i o ovom sledi zaseban izveštaj. Uzgred napominjem da je od aprila meseca pa i sada engleski kapetan neprestano uz mene i nije se od mene odvajao. S njim sam boravio dosta daleko od Mostara. Cilj ovih plitkih i besramnih laži jasan je. Sovjetska Unija neprestano ponavlja svoju odluku da se ne meša u unutrašnje stvari malih naroda a stalno čini sve da oslabi i uništi nacionalni pokret i da na drugoj strani ojača jedan drugi pokret koji nema nikakvih mogućnosti i koji je za svagda osuđen od naroda. Ovaj drugi pokret pomažu strani agitatori, a preko njega Sovjetska Unija nada se da postigne ciljeve i da ne prekrši svoju obavezu. Istina je da su sastanke i sporazume održavali i sklapali samo gestapovci i komunisti i na osnovu ovih sastanaka njihova ujedinjena saradnja danas besni protiv nas. Interesantno je da Sovjetska Unija vodi računa i pokazuje toliko interesovanje za Hrvate čije su trupe imali pred sobom na frontu kao i to da katolici*

pomažu pravoslavne Srbe protiv Hrvata katolika. U svojoj teškoj borbi i nadčovečanskoj odbrani izgleda da su naši saveznici na strani neprijatelja, dokle smo mi ostavljeni potpuno sami sebi. Poznato je da se u Jugoslaviji nalaze kao okupatori i Italijani, Nemci, Bugari, Mađari i ustaše pored mnogih kvislinških formacija. Po svima okolnostima jednovremeni napad na sve bio bi unapred osuđen na neuspeh. Pored davanja krvavog otpora primorani smo da tučemo neprijatelja jednog po jednog pod uslovima koji su za nas najpovoljniji. Ovo je uostalom osnovni princip ratne veštine. U pogledu Italijana dajem sledeće primere: u avgustu prošle godine razbili smo i uništili ustašku i italijansko-muslimansku miliciju u srezu Foča o čemu sam već izvestio; početkom januara ove godine (1943) naše jedinice razbile su i skoro potpuno uništile italo-albansku miliciju u srezu Bijelo Polje. Ovu miliciju su Italijani dobro naoružali i podstakli da napada narod.

Tako je Draža prešutio da kaže kako su pri napadu na Foču u avgustu 1942. godine četnici, Baćović, Glišić i Pavle Đurišić zajedno s Italijanima bili stacionirani oko Foče, a napad na Bijelo Polje je zapravo pokolj muslimana, žena i djece od strane četnika Pavla Đurišića. Naveo je da su četnici *početkom februara razbili i većim delom uništili ustaško-muslimansku miliciju u srezu Čajniče*, kada su se hvalili ciframa žrtava u pokolju žena i djece na tom području.

ADAMIČEV DOPRINOS PRODORU ISTINE

Ambasador Konstantin Fotić je svojim protivnicima u Njujorku zadao udarac tek u septembru 1943. godine pošto je Božidar Purić postao predsjednik vlade, naslijedivši dr. Trifunovića koji je nakratko postavljen nakon dr. Slobodana Jovanovića. Tada je dobio podršku za zatvaranje Jugoslovenskog informativnog centra u Njujorku. Njegovom selidbom u Vašington postigao je da taj centar zajedno sa ambasadom ponovo jedinstveno podržava ravnogorski pokret pod vodstvom Mihailovića. Sava Kosanović i više pomoćnika iz ukinutog njujorškog centra nastavili su da organizuju propagandu kojom je iskazivana podrška Titu i NOP-u. U tome mu je pomagao i američki pisac slovenskog porijekla Luis Adamič, kao jedan od vodećih članova Udruženog odbora američkih Jugoslovena u Njujorku (United Committe of South-Slavic Americans). Adamič je 22. decembra 1942. godine, do kada je vjerovao propagandnim pričama izbjegličke vlade o Mihailoviću, okrenuo list. To je naišlo na širok odjek u Americi. *Luj Adamič izjavio je američkoj javnosti da jedino partizani u Jugoslaviji vode oslobodilačku borbu a da četnici Draže Mihailovića sarađuju sa okupatorom..."*

Skoro u isto vrijeme, 20. decembra 1942. godine, list *Washington Post* je u Njujorku nagovijestio pomračenje Dražine slave... *"Dr Ante Pavelić, ne po-*

glavnik NDH već sekretar bana Šubašića, na radiju je oko 20. decembra rekao: '... Da je slava Draže Mihailovića pomračena..."

To pomračenje je svako od njih posmatrao svojim očima: za Adamiča je ono imalo jedno, a za Pavelića drugo značenje.

Dugo prije izjava, sve do iza otvaranja njujorškog informativnog centra, američka javnost je gotovo hametice bila uz Mihailovića i ravnogorski pokret. U SAD-u se, takoreći, uglavnom nije znalo da partizani uopšte postoje, a kamoli o njihovim borbama sa njemačkim, italijanskim i kvislinškim vojnim formacijama.

Četnici su smatrani jedinom snagom otpora u Jugoslaviji. O njima, posebno njihovim praktičnim aktivnostima, još do tada nisu u Ameriku dospjele potpune i iole objektivne informacije. Time se ponajviše može objasniti što su uz Mihailovića u početku pristajali ne samo Amerikanci srpskog i crnogorskog porijekla već maltene i svi jugoslovenski orijentisani građani Amerike hrvatskog i slovenačkog porijekla. S njima je tih mjeseci na toj strani bio i Luis Adamič. Trajalo je to sve do ljeta 1942. godine. Tek tada su se počeli javljati prvi izvještaji o četničkim sporazumima sa silama Osovine i kvislinškim režimima u Jugoslaviji.

ČETNIČKA KOLABORACIJA U AMERIČKOJ OPTICI

Adamičev Tajanstveni čovjek sa Balkana

Novinski prilozi o tome su ponajprije objavljeni u štampi komunističke usmjerenosti - britanskoj, američkoj, švedskoj. U telegramu broj 68 od 23. jula 1942. godine piše: *List švedske komunističke stranke u Stokholmu piše članak: Đeneral Mihailović izdao partizane. Kaže da je 75 lica Crne Gore potpisalo proglas gde tvrde da vodite oružanu borbu protiv naroda i da Vas neprijatelj pomaže.*[377] U toj depeši, u vezi sa proglasom crnogorskih patriota, piše da je *među potpisnicima Marko Vujačić, Sima Milošević i Dragoljub Jovanović. Budite oprezni sa komunistima i ne puštajte ih do Vas - Jovanović* (Slobodan, predsjednik vlade).[378]

Poput švedskih, javljali su se prilozi i u britanskim i američkim komunističkim glasilima. Izbjeglička vlada u Londonu i njena ambasada u Vašingtonu zajedno sa ambasadorom Konstantinom Fotićem nastojali su na sve načine

377 Iz Zbirke telegrama Predsjedništva jugoslovenske vlade poslatih Draži Mihailoviću od 1. aprila do 17. avgusta 1942. godine - dok. br. 6- str. 834.

378 Mišo Leković, *Značaj skupštine rodoljuba Crne Gore i Sandžaka*, održane 16. juna 1942. u Tjentištu, u borbi za razobličavanje Draže Mihailovića u svjetskoj javnosti i za međunarodnu afirmaciju NOP-a - Istorijski zapisi br. 14, Titograd, 1966.

da SAD i njeno angažovanje sačuvaju na četničkoj strani. Fotić je uvjeravao Ruzvelta (Roosevelta), inače naklonjenog Srbima i ravnogorcima, da nema nikakve istine u pričama o četničkoj kolaboraciji sa Osovinom. Te priče potiču od sovjetskih agencijskih vijesti - govorio je on. Na temelju njih i obavještenja iz partizanskih izvora te priče ponavlja američka i britanska štampa.

Nisu, dakako, ni ambasador Fotić, ni jugoslovenska izbjeglička vlada, a pogotovo komunistički listovi u nekim zemljama, bili jedini izvori saznanja za američke zvanične organe o pravom stanju stvari na jugoslovenskim ratištima. I bez njih je američka vlada dobro znala ko se u toj zemlji bori protiv okupatora i kvislinga, a ko s njima sarađuje.

Uprava za strategijske službe konstatovala je 5. maja 1943. godine da četnici u Dalmaciji i Hercegovini predstavljaju armiju koja je bila pripremljena, opremljena i indoktrinirana da se ne bori protiv hrvatske armije i ustaša, nego protiv partizanskih snaga koje su se sastojale pretežno od srpskog elementa. U toj konstataciji strategijske službe dalje se navodi da su četnici stacionirani zajedno sa italijanskim i hrvatskim regularnim tijelima i ustašama u gotovo svakom gradu u Hercegovini i južnoj Bosni. Izgleda, piše nadalje, da vojni talenat generala Draže Mihailovića ima najviše zasluga za odličnu organizaciju hercegovačkih fašističkih četnika. Dvadesetak dana kasnije taj isti Ured saopštava da partizanske snage napada oko 200.000 ljudi. Navodi se Nemci i Italijani su podržani od strane Pavelićeve armije koju čini 15.000 četnika i 35.000 ustaša. Originali tih dokumenata Ureda za strategijske službe nalaze se u Nacionalnom arhivu u Vašingtonu. Slično je i sa dokumentima njemačkog porijekla. I oni se čuvaju u Vašingtonu i svakom ko ih pregleda pruža sliku o kolaboraciji četnika sa Nijemcima.

Ma koliko sporo i u krnjim oblicima predstavljanja ratnih zbivanja u Jugoslaviji, to prodiranje istine u američkoj javnosti je počelo da narušava dotadašnje stereotipe o Draži i četnicima kao borcima protiv okupacionih snaga. Ono je stalo da utiče na mijenu pogleda mnogih Amerikanaca na stanje i odnose u južnoslovenskim prostorima. Te promjene u pogledima i stavovima ljudi obznanio je i Luis Adamič u već spomenutom članku *Mihailović: tajanstveni čovjek sa Balkana* objavljenom u *Saturday Evening Postu* 19. decembra 1942. godine. Taj njegov članak, uz njega i Adamičevu knjigu *My Natire Land*, koja se pojavila krajem 1943. godine, Amerikanac jugoslovenskog porijekla Jozo Tomasevich ocjenjuje prvorazrednim propagandnim uspjehom u korist partizana i NOP-a.

Spasoje Jevremović, u svojim podsjećanjima iz Amerike, piše kako je iz Londona predsjednik vlade Jovanović obavijestio ambasadu u Vašingtonu depešom o pošiljci koju nosi kurir Mrmolja. Premijer u toj depeši kaže kako je taj kurir pred samo pečaćenje džaka s diplomatskom poštom u Londonu u povjerljivu poštu ubacio i dva privatna pisma. Predsjednik je nalagao da se odmah po prijemu pošte otvore pisma i hitno ga obavijeste o njihovom sadržaju. Ta privatna pisma su otvorena u jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu.

Otvaranje privatnih pisama obrazlaže se kategoričnošću naredbe ppredsjednika vlade.

Ustanovljeno je da je jedno od tih pisama bilo namijenjeno Adamiču, a drugo sekretaru bana Šubašića, a poticala su od dva činovnika Ministarstva inostranih poslova, obojice što su uživali glas iskrenih Jugoslovena. Sadržine pisama su bile slične. U jednom od njih stajalo je: *Radi tvog obaveštenja i upravljanja javljam ti da je sve svršeno i planovi su gotovi za iskrcavanje Engleza u proljeće na dalmatinsku obalu u saradnji sa Titom. Mi svesrdno pomažemo stvar. Ako u toj zajednici sa komunistima nekom ode i glava, Božja volja. Ali će krvavo platiti Srbi i njihov Draža svoje fatamorganske snove.*

NAGOVJEŠTAJI PROMJENA U AMERIČKOJ POLITICI PREMA DRAŽI I ČETNICIMA

Prve promjene u stavu SAD-a prema izbjegličkoj vladi i Dražinom pokretu mogle su se zapaziti krajem 1942. godine. Crvena armija je postigla veliki uspjeh u bitkama za Staljingrad. U američkoj štampi, skoro u isto vrijeme, pojavile su se prve vijesti o partizanima u Jugoslaviji. Uporedo s tim vijestima otpočele su i optužbe protiv Draže - o njegovoj saradnji sa neprijateljima i pasivnosti u borbi protiv okupatora i kvislinga. Jedan od kanala kojim su doticale te informacije do domaćih medija poticao je iz Jugoslovenskog informativnog centra u Njujorku. Ministar Snoj razaslao je cirkularno jedan izvještaj *Slobodne Jugoslavije* iz Tiflisa o Bosni. Rečeno je da Dražini četnici u saradnji s Nijemcima napadaju partizane.

Oko Ruzvelta su se okupljali mnogi od onih koji su bili naklonjeni borbama sovjetske armije protiv Nijemaca. Među njima je bio i Adamič, istaknuti član nekih organizacija jugoslovenskih iseljenika u toj zemlji. On se nalazio u spisku književnika i filmskih glumaca koji su povremeno pozivani na prijeme u Bijeloj kući. Tako je Adamič pozvan i na prijem i večeru u čast Vinstona Čerčila. Taj prijem i razgovori koje je tom prilikom vodio sa Ruzveltom i Čerčilom poslužio je Adamiču kao podloga i štivo da napiše i objavi knjigu u kojoj je predočio ono o čemu je razmijenio mišljenja sa dvojicom državnika. Ali, u dijelu javnosti pod Fotićevim uticajem to njegovo djelo primljeno je sa nipodaštavanjem.

Govorilo se da je on, maltene, slučajno *zalutao* na taj prijem, a da je umjesto svih razgovora jedino imao priliku da se pozdravi sa čelnim ljudima Amerike i Velike Britanije. Meritorna kritika je, međutim, veoma ozbiljno shvatila i tretirala njegova izlaganja u toj knjizi. Adamič je bio na liniji podrške Titu i NOP-u u Jugoslaviji. To mnogima u tadašnjoj Americi nije išlo u prilog. Takvi su pronijeli vijest kako je Adamič, zbog toga što je radio za Tita, dobio

nervni udar i izgubio moć govora. Kratak je korak od tih glasina do trenutka kada je nađen mrtav u svojoj vili u blizini Njujorka. Beogradska štampa je i 1991. godine pisala kako se nikada nije moglo utvrditi tačno je li po srijedi bilo ubistvo kao rezultat *unutrašnjih komunističkih obračuna ili samoubistvo.* Ta štampa pri tome ne uzima u obzir kako je Adamič čitavim svojim stvaralaštvom i spremnošću za borbu za istinu o onome što se zbiva u zemlji bio okrenut životu, a ne bilo kakvim promislima na samoubistvo, pogotovo ne na bilo kakve obračune. Uostalom, i on je sve dugo spočetka rata, budući nedovoljno ili iskrivljeno obaviješten, bio na strani Mihailoivća i ravnogorskog pokreta. Na adresu Adamiča se i danas pronose poluistine i izmišljene priče. Jedna od tih je kako je on optuživao Fotića da je, preko Argentine za vrijeme rata, obavještavao Nijemce preko Nedića. Itd.

GLAS O PARTIZANIMA SE PRONOSI AMERIKOM

Iz Kraljevskog poslanstva u Vašingtonu 5. oktobra 1942. godine Konstantin Fotić piše jugoslovenskom ministru inostranih poslova u Londonu o glasu koji se pronio Amerikom o jugoslovenskim partizanima. *Obaveštavamo Vas da 'Slobodna Reč' od 1. oktobra donosi članak Mirka Mirkovića sa naslovom 'Osvrt na borbu u Jugoslaviji', koji počinje: 'Godinu i po dana partizanska i dobrovoljačka vojska u Jugoslaviji vodi vitešku borbu protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika... Trista hiljada boraca... svih pokrajina i svih nacija Jugoslavije... Još, gospodo predstavnici, pripisuju juriše i prolivanje krvi jugoslovenskih partizana nekome drugom bacajući se blatom na ponos jugoslovenskih nacija, na partizane Jugoslavije... Fotić tapše po leđima vojnog ministra njegove vlade Mihailovića zato što se on bori protiv partizana i komunista... Molim da..."*

Deseti dio

POLEMIČKA SUDARANJA O NAPADIMA NA PARTIZANE I ZAŠTITA MIHAILOVIĆA I ČETNIKA

PRVA REAGOVANJA NA FORMIRANJE AVNOJ-a U BIHAĆU 1942.

Da tragedija ovog naroda nije odveć velika, a njegova patnja tako ogromna, onda bi se moglo nasmejati 'Ustavotvornoj skupštini' u Bihaću i njenom predsedniku Ribaru (to nije onaj dugogodišnji narodni poslanik, nego jedan mladi čovek koji je kao komunist poznat već godinama u Jugoslaviji). Toj vesti, naravno, niko nije poklanjao pažnje zato što potiče iz 'Slobodne Jugoslavije', sa Radio otpravnika koji se redovno čuje iz Tiflisa, a ne Jugoslavije.

Najkraće, to je sadržaj pisma Nadrabina Alkalaja u *Biltenu* Informacionog centra a prethodno je upućeno redakciji lista *Aufbau* u Njujorku. U tom listu je, naime, književnik Vajskopf napisao objektivan i povoljan članak o borbi u Jugoslaviji, a posebno o partizanima. Zbog toga njegovog stava prema NOP-u Nadrabin Alkalaj, poznat kao blizak saradnik Konstantina Fotića, oštro je reagovao i napao autora toga članka. Nadrabinovom napadu usprotivio se Sava Kosanović 2. II 1943. godine. *Zabolelo me je to Vaše pismo tim više što dolazi od predstavnika Jevrejstva koje toliko pati u današnjem čovečanstvu, i čije patnje može preseći jedino hrabrost junaka spremnih na smrt* - pisao je Kosanović odgovarajući na Nadrabinove napade. *Možemo mi gledati kako hoćemo politički na ljude iz tzv. Bihaćke skupštine, možemo biti njihovi najveći politički protivnici, ali ono što su oni učinili i što čine, bez obzira na rezultat, delo je koje u svakom čestitom građaninu sveta, mora da izazove sve pre, samo ne osmeh. U mračnoj Evropi, ugušenoj u krvi i nasilju najbrutalnijeg barbarstva, gde se u 300 miliona potlačenih ne vidi plamička slobode, naši ljudi i žene, sa toga mračnog teritorija, daju svoja imena i neprijatelju, i čovečanstvu, ne za udobnost, nego za borbu za slobodu i sigurnu smrt. Ta pojava je toliko dragocena za moralnu snagu našeg naroda da će sigurno ostati zapisana u današnjem mutnom periodu istorije sveta, kao najsvetlija pojava idealizma i požrtvovanosti. To ne treba da ima ikakve veze sa našim političkim gledanjem osim sa jednim: sa odlučnosti da se na život i smrt borimo protiv nacizma i fašizma. Najveća i jedina opasnost za Hitlera je odlučnost njegovih žrtava da ne štede život, nego da se bore do smrti. Ono što čini naš narod, bez razlike, u borbi protiv sila zla, primer je, koji treba da služi drugima. I mi, kojima je sticaj prilika omogućio da budemo u inostranstvu, moramo da strancima tumačimo tu divnu crtu našeg sveta, kako bi je razumeo kao opšte dobro čovečanstva, a ne kao pojavu anarhije i destrukcije, ili smešne ambicije.*

Upozorenje da Nadrabinov položaj imaju osobit značaj nije, po svemu, nimalo kosnulo dr. I. Alkalaja. On je iz Njujorka, tačnije iz Hotela *Barbizon - Plaza* 8. februara 1943. godine ponovo napao partizane, a uzeo u zaštitu Mihailovića. *Nisam mogao pomisliti da će moja polemika u 'Aufbadu' protiv kleveta i insinuacija, nanesenih srpskom delu našeg naroda, nailaziti ma i jednom svojom rečenicom u njoj, na negodovanje od strane Srbina, dojučerašnjeg člana Kraljevske vlade* - uzvraća Nadrabin Kosanoviću. *Kao političar po pozivu Vi, gospodine Ministre, znate vrlo dobro čemu vodi ta kampanja o našoj zemlji u američkoj*

štampi i koji joj je smer, kada se sistematski glorifikuju nepozvani elementi u zemlji, a ruži general Draža Mihailović, ministar Njegovog Veličanstva Kralja.

Nadrabin Alkalaj ostaje i pri svojim prvošnjim ocjenama bihaćke skupštine AVNOJ-a. *Što se Ustavotvorne skupštine u Bihaću tiče, ja ne verujem da sami, gospodine ministre, smatrate ovakvo telo ozbiljnim. Jer bi ceo ustavotvorni život u našoj zemlji bio vrlo žalostan, ako bi smo imali izbore i poslanike pod uslovima i okolnostima koji danas vladaju u našoj nesrećnoj i mnogo napaćenoj zemlji. Ali ovo samo uzgredno, Vi ste, gospodine ministre, tekstu onog pasusa, koji citirate u svom pismu pridali sasvim drugi značaj i tumačenje. Osmeh izražen u tom pasusu odnosi se na vest preko radia 'Slobodna Jugoslavija' o toj skupštini, a ne na skupštinu kao takvu. Ja ne verujem takvim vestima, jer su one prosta propaganda, koja, kao što napomenuh, ima svoju naročitu tendenciju. Glasove, koji se na taj način lansiraju, treba primati sa naročitom rezervom. Niko ne poriče moralnu snagu našeg naroda, a još manje potrebu jedne Ustavotvorne skupštine i slobodnog opredeljenja naroda. Ali vesti takve vrste ne smeju se lansirati da se oni koji oličavaju narod javno diskvalifikuju i osujete u izvršavanju velikih podviga oslobođenja naroda i zemlje. U tome je razlika između moga i Vašeg shvatanja".*

Na kraju Nadrabin iskazuje privrženost svome kralju, svojoj državi i svom jevrejstvu *na način kako je to četiri decenije naovamo činio.*

DRUGI AVNOJ U NJUJORKU: SKUPŠTINA JUGOSLOVENA

Epizode sa Prvim zasjedanjem AVNOJ-a u Bihaću početkom decembra 1942. godine i Drugim zasjedanjem AVNOJ-a u Jajcu godinu kasnije doživjele su propagandni eho i u Americi.

Emigrantska vlada se upinjala svim snagama da u inostranstvu predstavi Dražu kao centralnu figuru jugoslovenskog otpora i nosioca borbe protiv Osovine u Jugoslaviji. Povodom Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću 15. XII 1942. godine šef vojnog kabineta major Knežević je poslao depešu koja je u Americi i Engleskoj smatrana vladinim kominikeom. *Vesti koje su se pojavile o nekoj ustavotvornoj skupštini u Bihaću, čiji bi rad bio u sukobu sa akcijom Draže Mihailovića, potiču iz istih zlonamernih izvora, a publicitet im daje tajna radiostanica 'Slobodna Jugoslavija'. Jugoslovenska stvarnost, krvava i puna borbe, pokazaće celome svetu zlonamernu i neosnovanu kampanju vođenu i svetskoj štampi protiv jednog od najvećih junaka i organizatora koje je dao današnji rat.*

U Njujorku je 5. decembra 1943. godine - šest dana nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu - održana velika skupština Jugoslovena. *Ono što jutrošnje novine javljaju i što se dogodilo u Jugoslaviji logičan je razvitak* - rekao je na tom skupu Sava Kosanović. *Odgovor Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca na strašne zločine koje je nacizam i fašizam počinio u Jugoslaviji samo da je razbije - njihovo jedinstvo je jače nego ikad. I kad ne bi bilo drugih razloga,*

dovoljan je taj da čovečanstvo pomogne nastojanja Jugoslovena. I neprijatelj, i službena jugoslovenska propaganda prikazivali su da je ta zajednica u okviru Jugoslavije nemoguća i da je uništena zauvek. Oslobodilačka vojska i partizani, borbom kakvu čovečanstvo nije videlo dokazali su da je to bila laž.

Prema izvještaju sovjetske novinske agencije *TASS*, Kosanović je opet govorio o vladi Tito-Ribar-Smodlaka, potpomgnutoj velikim pokretom narodne vojske. *Za Jugoslaviju ne postoji više problem Srbin ili Hrvat, pravoslavni ili katolik - nego partizan i nepartizan. Ko hoće Jugoslaviju, demokratiju, slobodu i dostojanstvo čoveka, ko hoće uništenje fašizma, ko hoće jedinstvo u zemlji - taj mora biti za partizanski front.*

ČETNIČKI KONGRES U SELU BA I AMERIČKA JAVNOST

Političke polemike Save Kosanovića u odbrani Tita i NOP-a u Jugoslaviji

Konstantin Fotić je uporno obavještavao predsjednika i ministra spoljnih poslova izbjegličke vlade o djelovanju i pisanju Save Kosanovića u Americi. To je činio i prema vladi sa Božidarom Purićem na čelu, koja je zamijenila premijera i ministre Slobodana Jovanovića. Četnički kongres u selu Ba krajem januara 1944. godine postao je česta tema pojedinih američkih i listova jugoslovenske dijaspore. Gotovo na sve neadekvatne ocjene toga skupa Kosanović je promtno reagovao i otvoreno stupao u političke polemike. O jednom od tih njegovih istupanja Fotić obavještava predsjednika ministarskog savjeta Purića u Londonu. Javlja mu kako je Kosanović u *Slobodnoj Reči* od 1. marta 1944. godine objavio članak *Sad bi hteli da prevare saveznike.*

Trube o nekakvom kongresu koji je držan kod Mihailovića da bi zbunili saveznike i nametnuli se preko njih narodu. U Jugoslaviji nikog neće prevariti. Snaga Tita to najbolje pokazuje.

Citirajući te Kosanovićeve riječi, Fotić podsjeća aktuelnog premijera na imena uhapšenih u Beogradu povodom toga kongresa. Za ta imena Kosanović je napisao: *Nad ovim imenima mora se samo zgroziti. Zbilja Mihailović predstavlja najgoru reakciju.*

Fotić smatra i to predlaže premijeru *da treba naći načina i ukinuti Savi Kosanoviću materijalnu pomoć u svakom vidu* misleći pri tome i na obustavljanje zakonite penzije.

Od prvog dana sloma Jugoslavije Amerika je postala područje sa najrazvijenijom službenom antijugoslovenskom propagandom. Trajalo je to i u posljednjoj godini Drugog svjetskog rata. Ni promjena zvanične politike i stava SAD-a prema Titu i NOP-u nije zapriječila one propagandne aktivnosti u štampi i na radiju što su iskazivale određene političke interese suprotstavljene

stanju na terenu i istorijskim kretanjima. To je pokazao znatan broj listova početkom 1944. godine u vrijeme održavanja Svetosavskog kongresa u selu Ba. U *Njujork Tajmsu* je, primjerice, tim povodom 12. aprila 1944. objavljen uvodnik pod naslovom *Titov program*. Povod za taj uvodnik dao je četnički kongres u selu Ba održan krajem januara te godine i poznat i kao Svetosavski kongres. U uvodniku se taj skup naziva Mihailovićevim kongresom. Kaže da se *sastoji iz svih stranaka*. I njegov završni dokumenat, isto kao i Titov program, traži federativnu Jugoslaviju i *jedinstvo svih Hrvata, Srba i Slovenaca*.

I na taj prilog polemički je uzvratio Sava Kosanović. Ustanovio je nerazumijevanje u posmatranju Titovih partizana i Mihailovića. Pošto je objasnio osnovne ciljeve partizana i NOP-a, Kosanović naspram toga pokreta objašnjava Mihailovića i ravnogorski pokret. Njihovi prijatelji u inostranstvu su *odlučni faktori u jugoslovenskoj vladi u izgnanstvu, jugoslovenska diplomacija, službena propaganda i vojničke reprezentacije. Svi oni znaju i uvjeravaju svijet da se Mihailović bori protiv Jugoslavije a za šovinističku Srbiju, njegova vojska je isključivo srpska, koja hoće da provede osvetu i ekstraminaciju svojih unutrašnjih neprijatelja. Sve se čini da se Hrvati prikažu kao ustaše, a kasnije kao komunisti. Dokazuju da Nedić nije izdajnik nego branitelj Srpstva. Uvjeravaju svijet kako je nemoguća uspostava Jugoslavije. Na tome se u Americi angažovala propaganda, diplomatski aparat sa ambasadorom Fotićem. U toj kampanji je i list Srbobran iz Pitsburga i Srpska Narodna Odbrana. Oni su direktno ili posredno u tom smislu slali rezolucije američkom Ministarstvu inostranih poslova u Vašington. Htjeli su pošto-poto da osiguraju savezničku pomoć Mihailoviću ako bi on ostvario svoje ciljeve. Sada se pojavljuje nova mistifikacija: Kongres Mihailovićevog pokreta sa predstavnicima 'svih stranaka' i sa rezolucijom o federativnoj demokratskoj Jugoslaviji i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca*". Taj kongres nije imao službenih predstavnika Demokratske stranke, Hrvatske seljačke stranke, Samostalnih demokrata, Komunističke, Zemljoradničke stranke. Predsjednik Kongresa bio je socijalni demokrata Živko Topalović koji je još 1929. godine dao lično punu podršku zavedenoj diktaturi.

"Velika je pogreška sravnjivati čiste ideale Titovih partizana sa ovim efemernim odlukama nepouzdanih ljudi, koji su odlučili da prime jugoslovenske parole tek onda kada nisu uspeli ni uz pomoć neprijateljskog oružja, ni sa mistifikacijom saveznika, da uguše želju jugoslovenskih naroda za jedinstvo i slobodu.

U uvodniku *Tajmsa* pominje se i više govora kralja Petra upućenih Jugoslovenima za jedinstvo u otporu. *"Na nesreću, ti govori ostaju bez efekta, jer vlada u izgnanstvu, jugoslovenska diplomacija i njihove akcije protiv interesa jugoslovenskog jedinstva ne zavise od Tita i partizana. Najefektnija akcija za jedinstvo u Jugoslaviji bila bi uklanjanje i kažnjavanje onih koji u inostranstvu vrše dnevno zločine protiv narodnih interesa, povećavaju ne samo jugoslovenske žrtve i šteteći savezničkim interesima*".

U maju mjesecu 1944. godine već je bilo na snazi službeno stanovište Sjedinjenih Država i Velike Britanije da se vojna pomoć pruža Titu i oslobo-

dilačkoj vojsci Jugoslavije. Sva finansijska pomoć iz Amerike, s druge strane, davana je jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu i njenoj diplomatiji. Ta pomoć je upotrebljavana protiv one strane u oružanom sukobu u Jugoslaviji koja je bila jedina u borbi protiv njemačkog okupatora i kvislinga. Pomoć je slata iz zajma i najma, Nacionalnog ratnog fonda, Crvenog krsta, UNRE i jugoslovenskih kredita. Zbog toga je senator Mon Ualgrin pred američkim Senatom zatražio zamrzavanje jugoslovenskih kredita. Njegovu akciju podržao je i Sava Kosanović 24. maja 1944. godine. *U interesu je ne samo pravde, pobede principa Ujedinjenih Naroda, budućnosti Jugoslavije i Sjedinjenih Država da se sadašnje stanje promeni, te da jugoslovenski borci počmu dobivati ne samo moralnu nego i materijalnu i političku pomoć"* - pisao je Kosanović senatoru Ualgrinu u Vašington.

Domalo se moglo doznati još jedno iznenađenje u obliku emisije kraljevske jugoslovenske vlade iz Bostona. Sa Radiostanice *Kolumbija* objavljeno je saopštenje za Jugoslaviju: *"U 2 i 30 posle podne čućete sa stanice Boston emisiju Kraljevske jugoslovenske vlade"* Kako se i američki ured za ratne informacije koristio tom stanicom za svoje informativne emisije namijenjene Jugoslovenima mogla je nastati zbrka među prosječnim jugoslovenskim slušaocima: mogu li oni praviti razliku između kratkotalasnih stanica koje iz Bostona u Americi emituju vijesti za Jugoslaviju. Intervenisao je Sava Kosanović. "*Kad tamo narod čuje objavu bedne i neinteligentne promihailovićevske i antipartizanske emisije kraljevske jugoslovenske vlade, mora dobiti utisak da službena Amerika stoji iza njenih sadržaja"* - upozoravao je on Ured za ratne informacije Amerike.

Tražio je da se obustavi ta emisija. Smatrao je da je to od interesa za reputaciju Amerike u Jugoslaviji, a suprotno je i interesima Jugoslavije. Poslužio se, kao ilustracijom, iskustvom dopisnika *Janka* ustvari narednika Bernstajna iz njegovog članka od 26. maja 1944. godine u *Herald Tribjunu* i *PM*. Bernstajn piše: *'Narod sluša dnevne radio vesti na jugoslovenskom jeziku iz Londona, koje se šire na glasnogovornicima. Emisije iz Moskve i Njujorka takođe se čuju. Ali amerikanski programi najmanje su popularni, jer Amerikanci izgleda nemaju puno pojma šta se događa u Jugoslaviji'.*

Za razliku od tih američkih emisija koje nastoje da budu neutralne u propagandi BBC-a iz Londona politički su već ustrojeni na liniji saglasnosti sa razvojem realnog stanja u zemlji. *Britanci su davno prekinuli sve emisije što su bile za Mihailovića, dok se putem bostonske stanice puštaju i dalje emisije kraljevske jugoslovenske vlade, što mora ispasti na štetu Amerike* - pisao je Kosanović Uredu za ratne informacije koje je ustvari bilo Ministarstvo propagande.[379]

379 Sava Kosanović, Isto, Beograd, 1946.

TITOVA POSLANICA AMERIKANCIMA

U neposrednom odnosu s tako razgranatom Fotićevom propagandnom djelatnošću, pa i u vezi sa diobama koje su u toku rata nastajale među jugoslovenskim iseljenicima u Americi, Tito se 21. septembra 1944. godine obratio posebnom poslanicom koja je upućena i britanskom Forin ofisu. Telegrafski je prenesena Strahinji Miletiću u Njujork da bi se obznanila u američkim medijima i u štampi iseljenika.

"Naša zemlja koja je tri godine bila u ropstvu Nijemaca i drugih okupatora bila je potpuno odvojena od vanjskog svijeta. Uprkos tome mi smo ovdje u Vašoj staroj domovini na samom početku svoje teške borbe za oslobođenje saznali da Vi u Americi razumijete i ispravno cijenite ono što se ovdje događa. Jedno od najvećih zadovoljstava bilo nam je kad smo saznali da Vi takođe tamo, u Americi, neprekidno radite na izgradnji i jačanju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda. Taj Vaš rad bio je, naravno, vrlo vrijedan za nas u Jugoslaviji, gdje je u našoj teškoj borbi za oslobođenje parola bila jedinstvo i bratstvo naših naroda. Podli okupator je svim sredstvima koja je imao nastojao da nas uvuče u bratoubilačku borbu, planirajući naše samouništenje. Nažalost, našla su se u našoj zemlji mnoga čudovišta koja su služila okupatoru kao oruđe u postizanju toga cilja. Ta naša domaća čudovišta su, nažalost, imala mnogobrojne prilike da se u inozemstvu ujedine sa sličnim čudovištima, kao što je bio slučaj u Americi sa Fotićem, i s raznim drugim izdajnicima koji su ne samo radili na unošenju nesloge među Srbima, Hrvatima i Slovencima, već su krivo informirali američko javno mišljenje o stvarnoj situaciji u Jugoslaviji. Vaša je velika zasluga da ste svojim neprekidnim naporima raskrinkali te ljude i iznijeli pred mišljenje svijeta pravu istinu, tj. da Narodnooslobodilački pokret sa svojom Narodnooslobodilačkom vojskom i partizanskim odredima vodi od samog početka nadčovječansku borbu za oslobođenje svoje zemlje i izgradnju nove i sretnije Jugoslavije. Zahvaljujem Vam, dragi zemljaci, najsrdačnije u ime našeg naroda koji podnosi i dalje će podnositi divovske žrtve da bi postigao taj cilj. Ja sam osobno siguran da ćete i u budućnosti materijalno i moralno potpomagati našu razorenu zemlju u kojoj će biti potrebni nadljudski napori da bi se ponovno podigla iz ruševina i bijede u koju su je doveli podli fašistički okupatori. Smrt fašizmu - sloboda narodu!"

Jedanaesti dio

DJELATNOST SRPSKE NARODNE ODBRANE I JUGOSLOVENSKE KRALJEVSKE DIPLOMATIJE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

LAŽNO PRIKAZIVANJE SRPSKOG RASPOLOŽENJA U AMERICI

Premijer Srbobranovog mentaliteta - Osnovna pitanja i njihovo rješavanje bila su izvan pažnje svih jugoslovenskih vlada u emigraciji

U krizi što je nastala nakon ostavke vlade Slobodana Jovanovića suprotno zahtjevima što su upućivani kralju sa svih strana uspostavljena je kratkotrajna Trifunovićeva vlada. Za rješavanje kriza vlade u Londonu nisu bili mjerodavni politički problemi nego gotovo isključivo lični. U tom kontekstu su izvršene četiri rekonstrukcije vlada. Najprije Simovićevo oduzimanje portfelja američkoj grupi, pa njegovo ispadanje iz vlade, potom ispadanje američke grupe iz vlade i Ninčića i, najzad, Trifunovićeva vlada bez Banjanina i bez ijednog iz američke grupe. Eliminisani su i jugoslovenski orijentisani Srbi.

Nastavljeno je lažno prikazivanje srpskog raspoloženja u Americi. Upotrijebljeno je za zastrašivanje dobrih Srba u Londonu sa srpskim javnim mišljenjem. Kulminiralo je 28. juna 1943. godine u rezoluciji Srpske Narodne Odbrane i protiv *Versajske pogreške i mitosa Jugoslavije*. Gotovo sva diplomatija u Americi aktivni je pomagač te organizacije, episkop počasni predsjednik, šef vojne misije aktivni pukovnik, stalni govornik na tim skupovima, Jovan Dučić osnivač i ideolog, a *Srbobran* zvanični organ. Produbljivan je srpsko-hrvatski razdor u jugoslovenskoj emigraciji. Dolazak na čelo vlade Božidara Trifunovića kao čovjeka *Srbobranovog* mentaliteta, jedinog koga je, uz Gavrilovića, hvalio *Srbobran*. Njegove govore taj list donosi integralno. Srpska Narodna Odbrana poziva kralja Petra da se proglasi za kralja Srbije, a sebe proglašava za jedinog predstavnika Srpstva.

U rješavanju kriza i sastavljanja novih kabineta izostavljan je problem jasnog određenja prema budućoj Jugoslaviji. Ne mogu se ljudi zadovoljiti frazom srpske, hrvatske i slovenačke jedinice, dok se ne zna šta je osnovno. Ni jedna vlada nije razmotrila problem odnosa Partizani-Mihailović, pa saradnju četnika Draže Mihailovića sa okupatorom i kvislinškim režimima u Hrvatskoj i Srbiji, tako i Slovenske garde u Sloveniji. Zatvarane su oči pred problemom odnosa sa SSSR-om, sa Bugarskom, sa Italijanima pa problem invazije, okupacionih trupa i prelaznog režima, problem prve pomoći i obnove zemlje nakon završetka rata. Ni jedan od tih problema nije u onom gledištu koje bi bilo mjerodavno pri rješavanju kriza emigrantskih vlada i njihovih sastava.

NAPADI NA SAVU KOSANOVIĆA

U svojstvu predsjednika Srpske Narodne Odbrane iz Njujorka svojeručno je, kako kaže, potpisao javno upozorenje Savi Kosanoviću za njegovu kritiku te organizacije šovinistički ustrojene i polemiku za prilozima mis Rut Mičel u nekim američkim listovima. Sadržaj toga teksta ponajviše govori o moralnom

liku Filipa Markovića i mržnji kojom je obuzet prema patriotskom angažovanju Save Kosanovića. Evo toga teksta.

Sava Kosanović švapsko k....e, ako išta i ikakve listove da ti napadaš našu srpsku viteškinju četnika Rut Mičel, ili iko donese što ja ne vidim da si je napadao usmeno ili pismeno, ja ću ti prebiti svaku kost, koju su ti Švabi Hrvatski dali u tvoje telo. Ti nevaljala pogani polažeš pravo da si Srbin i da si ministar bio vidimo kakvi izrodi vladali su Jugoslavijom i gde su je dognali. Ja sam ovde u Njujorku lako ćemo se naći ako išta više progovoriš u ime našeg naroda. Ko ti je dao punomoć da govoriš u ime naroda?

Ti si kučka potrpezna te kupiš mrve za račun švapskog Hrvata. Vi ste agenti Hitlera i Musolinija i dajete tajne informacije iz te kuće prostituta, ali čekajte imaćete skoro posla sa F.B.I. (Federalna policija).

Toliko radi znanja i ravnanja opominjem te da se ostaviš napadaja na Narodnu Odbranu i Mis Mičel. Gade jedan pop... i što mislite opet rovariti kroz Jugoslaviju kao i prvo. Vi ste konspiratori te se je kralj ubio, ali ćete skoro platiti fukaro jedna, ja ti pazim korake što ti radiš i s kim radiš. Švabo jedan izdajniče i gori nego kukavica. Smrdijlju jedan ti i celo tvoje društvo i tvoji sateliti.

To što je Filip Marković mislio ozbiljno premijer izbjegličke vlade Slobodan Jovanović je *nalagao najozbiljnije*. Opet na adresu ministra bez portfelja Save Kosanovića u Njujorku 24. avgusta 1942. godine. *U vezi vašeg ličnog mišljenja datog Vilderu povodom Radičinog telegrama, kao predsednik vlade i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva nalažem Vam najozbiljnije da apsolutno ne uzimate nikakva učešća, ni posredno ni neposredno u pitanjima tičući se generala Draže Mihailovića.* U potpisu Slobodan Jovanović.[380]

DOLAZAK U AMERIKU I UTICAJ ČETNIKA IZBJEGLIH IZ JUGOSLAVIJE

Osnovni zadatak srpskog lobija u Americi je organizovanje rada među iseljeništvom. Pred američkim vlastima zastupa srpske nacionalne interese u zemlji. On je djelovao paralelno sa diplomatskim predstavništvom kraljevske vlade u Londonskom izbjeglištvu. Stalno je svugdje naglašavana potreba da taj lobi jača naročito u ratnim uslovima, te u vrijeme kada je promijenjena zvanična politika prema ravnogorskom pokretu u zemlji. To se kaže i u proglasu Srpske narodne odbrane koja je formirana 13. XI 1941. godine u crkvenom domu u Geri u blizini Čikaga. U proglasu se kaže da nezavisna situacija u kojoj se srpski narod nalazi u otadžbini, naročito na teritoriji NDH, nalaže svakome istaknutome Srbinu da učestvuje u zajedničkoj akciji na stvaranju

380 Str. Pov. 759.

moćne srpske organizacije u Americi. Ta organizacija će američku javnost blagovremeno obavještavati o hrabroj borbi srpskog naroda za očuvanje svoje slobode i svoje teritorije i štititi njegova neotuđiva etnička i nacionalna prava na Balkanu. *Uspešan poduhvat SNO bio je opšte prihvaćen primamljivi mit o Draži Mihailoviću kao Balkanskom Robin Hudu i prvom gerilcu u porobljenoj Evropi. U njegovom stvaranju su svesrdno učestvovali i iseljenici - komunisti, sve dok im iz zemlje nije javljeno da Draža nije nikakav junak nego najobičniji izdajnik i sluga okupatora, na čijem razobličavanju treba ubuduće raditi.*

Djelatnosti Srpske narodne odbrane i lista *Američki Srbobran* osuđena je nakon rata od službenih jugoslovenskih vlasti kao šovinistička i nacionalistička, usmjerena na razbijanje bratstva i jedinstva i širenje kleveta i laži o partizanskom pokretu. Tim prije što je SNO pokušala docnije da se nametne kao *srpsko narodno predstavništvo u slobodnom svetu, okupi oko sebe srpske političke prvake koje su događaji u zemlji porazili i radi na zbrinjavanju i prebacivanju u Ameriku iz brojnih evropskih logora bivših zarobljenika ili pripadnika izbjeglih četničkih, ljotićevskih ili nedićevskih vojnih formacija.*[381]

Crkveno-školske opštine i uprava Američko-kanadske eparhije odigrali su glavnu ulogu oko pribavljanja garancija i drugih administrativnih poslova prilikom organizovanog dolaska dvadesetak hiljada antikomunistički raspoloženih Srba u Ameriku. Vladika Dionisije je nekako uspio da očuva legalitet, uobičajene veze i saradnju sa Patrijaršijom u Beogradu. Nije se slagao sa nastojanjem dvojice drugih vladika emigranata, dalmatinskog Irineja Đorđevića i žičkog Nikolaja Velimirovića, da po ugledu na rusku, stvore samostalnu srpsku crkvu, pozivajući se na stari dekret ruskog patrijarha Tihona (1920). Tim dekretom on je, predstavljajući težak položaj ruske crkve pod komunizmom poslije revolucije, ostavio mogućnost samostalnosti eparhija. Uostalom, Dionisiju je zbog očuvanja crkvenog jedinstva u septembru 1951. godine odala priznanje delegacija Sinoda na čelu sa tadašnjim vikarnim episkopom Germanom Đorićem, poslata da ispita stanje i pribavi informacije o duhovnom životu Srba pravoslavne vjere i radu crkvenih ustanova u inostranstvu.

Ne treba posebno isticati kako je i u kojoj mjeri srpska dijaspora pristajala uz Konstantina Fotića, Dražu i njegov četnički pokret. U Pitsburgu Savezna konvencija je okupila oko 120 delegata, članova Srpske Narodne Odbrane. Sa te konvencije poslat je telegram poslaniku Fotiću u Vašingtonu da Srbi u Americi *stoje kao jedan uz njega u podršci Draži i njegovom pokretu i odbrani interesa srpskog naroda.*

381 Milomir Marić, *Duga*, Beograd, br. 410, 11. do 24. XI 1989.

SMJENE U KRALJEVSKOJ DIPLOMATIJI

Jedno viđenje smjene Purićeve i uspostavljanja Šubašićeve vlade

Borislav Todorović je upućen u Ameriku za punomoćnika vojnog izaslanika u Vašingtonu. On se, međutim, uglavnom posvetio političkoj propagandi. Takva njegova orijentacija se ispoljava, maltene, u svemu što radi i preduzima u američkoj sredini. On 7. IX 1944. godine piše o smjeni emigrantske vlade Božidara Purića i uspostavljanju novog kabineta dr. Ivana Šubašića. *Čim je Šubašić dobio mandat bilo je jasno kuda se ide. G. Fotić savetovao je energičan istup. Mladen je ublažavao sve predloge i odlagao je Fotićevo i njegovo dalje odlazak sa mesta u Ambasadi, dok se vlada ne obrazuje dalo je vremena da se izvrše bar neke pripreme za rad, kada Fotić bude primoran da ode iz Ambasade. Za p. puk. Kneževića, mene i ostale članove ambasade bilo je jasno da će svaki rad biti potpuno onemogućen. Dolazak Titovih predstavnika, potpuno legalnih pred Amerikancima, ne samo da bi nas onemogućio već i unizio. Mi bismo možda sedeli još koji mesec, bez mogućnosti ikakve akcije a potom najverovatnije upućeni u zemlju.*

"P. puk. Knežević i ja odlučili smo da takođe damo izjavu nezavisno od izjave ambasadora u kojoj ćemo da odbijemo priznanje novoj vladi, 'Vladi građanskog rata', kako je p. puk. Knežević nazvao. On je 'sastavio izjavu, ali nažalost dva naša majora Blagojević i Papić koji već više od tri godine dembelišu po Londonu i Vašingtonu odbili su da se slože sa nama, kako bi sačuvali položaje i ne bi došli u položaj da budu upućeni u zemlju, kao što smo mi tražili u našoj izjavi.

Prva posledica našeg koraka bila je Šutejeva odluka o skidanju sa prinadležnosti a tek posle 20 dana Ukaz o stavljanju na raspoloženje i to samo za p. puk. Kneževića."

Tako opovrglo Fotićevo uvjeravanje američke javnosti *da je sa njegovim stavom saglasno i osoblje Ambasade*. Izjavu sličnu Fotićevoj datu američkim novinama sa osudom Šubašićeve vlade dao je i jugoslovenski konzul u Čikagu Vojislav Mirković, a u Los Anđelesu predstavnik Ambasade za štampu Sergije Krizman.

Neki uposlenici u diplomatsko-konzularnim predstavništvima pokunjeno su se stavili na raspolaganje novoj vladi obrazovanoj saglasno sporazumu Tito-Šubašić. Svi koji su morali napustiti svoje dotadašnje službovanje, ili su ga svojevoljno ostavljali, davali su izjave u javnosti, pisali memorandume, na razne adrese slali predstavke, držali predavanja, godinama objavljivali članke i pisma u pojedinim listovima i časopisima. Uporno su ponavljali kako je Dražin pokret od prvog dana do kraja bio okrenut borbi protiv okupacionih trupa u Jugoslaviji. Mnogi od njih su, govornom i pisanom riječju neštedimice hvalili knjigu dr. Slobodana Draškovića *Tito, trojanski konj Moskve*. Tu knjigu su ocjenjivali *najvećim prilogom naše borbe u svetskoj javnosti"*.

BURA U ČAŠI VODE

Fotić i četnička propaganda nakon njegovog odlaska iz službene diplomatije

U pismu Mihailoviću Borislav Todorović predstavlja Fotića i njegovo ponašanje nakon što je skinut sa položaja jugoslovenskog ambasadora u Vašingtonu. *Ukoliko je g. Fotić bio sjajan kao ambasador u toliko se pokazao slab kad je rad trebalo najenergičnije produžiti, ali sada bez ambasadorske zaštite i statusa. Ma da ga je p. puk. Knežević i Rastko Petrović (pjesnik i diplomata - o.a.) i ja stalno gurali na rad, ipak je on stalno diplomatski otezao smatrajući da je sve postigao što je uspeo da nastavi sa prijemom telegrama 'Demokratske Jugoslavije'.*

Mi imamo veoma mali broj inteligentnih ljudi u Americi, koji su sasvim odani našoj stvari. Prva dužnost je bila prikupiti te ljude i obezbediti ih materijalno. To pitanje bilo je već razmatrano i rešeno. G. Fotić se složio no kada je to trebalo privesti u delo pokazao se neodlučan. Ovo je razvodnjikavalo naš korak. Izvesni ljudi su se posle napuštanja dužnosti, ostavljeni bez sredstava ponovo vratili na dužnost, i sve je to dalo mogućnost Šuteju da naš korak nazove 'Bura u čaši vode'.

Fotić i tadašnji prvi sekretar Ambasade u Vašingtonu Rastko Petrović pri smjeni vlade, a prije odlaska sa dužnosti diplomatskih predstavnika zemlje, uputili su Mihailoviću, valjda, posljednje pismo. Savjetovali su mu *najbržu i najenergičniju akciju opšteg stila protivu Nemaca sa proruskim programom.* Sugerisali su mu da uspostavi *najhitniju vezu sa Rusima, košta šta košta.* Mislili su da će obrazovanje vlade u zemlji na osnovu Ustava vršiti kralj Petar II Karađorđević. *I Vas odrediti za načelnika štaba V. K. (Vrhovne komande).*[382]

Niti su Rusi, dolazeći na granicu Jugoslavije, prihvatili pokušaje četnika da uspostave tu vezu s njim, niti je kralj određivao sastav vlade, pa ni načelnika vrhovne komande oružanih snaga nove Jugoslavije. Sugestije u tom smislu su kasnile pune četiri godine.

Sad je sve bilo uzalud.

I kao ambasador i nakon odlaska iz službene diplomatije Fotić je razgranao široku aktivnost za stvar ravnogorskog pokreta. Išao je kod državnog sekretara i njegovih pomoćnika, obilazio senatore i kongresmene, branio Dražu člancima, davao demantije i izjave. Nastojao je da američkoj javnosti dokaže kako se propagandom za Tita čini nepravda Mihailoviću, njegovom pokretu pa i cijeloj zemlji. Htio je da se u tamošnjem javnom mnjenju dobije drukčija slika i potisne utisak o kolaboraciji četnika sa okupacionim vojnim formacijama. Ponekad je u tome i uspijevao. To se može vidjeti i iz javnih istupanja pojedinih kongresmena i senatora koji su u svojim govorima osuđivali zvaničnu politiku Amerike prema Jugoslaviji. Omogućio je i preko radio-telegrafske veze Dražin intervju sa korespondentom *Njujork Tajmsa.*

382 AJ 103-67-292.

Uskoro je i na radiju u Americi javljeno da je Draža Mihailović uhvaćen. Kad je to čuo Fotić je pitao odakle potiče ta vijest. Kako je to bila Titova izjava za vrijeme njegove posjete Poljskoj, povjerovao je, jer je puštena u svijet izvan zemlje. Odmah je napisao predstavku Stejt Departmentu. Tražio je intervenciju SAD-a za spasavanje generala Mihailovića. Napisao je to i kao predsjednik Srpskog Centralnog Narodnog odbora. Njegovi politički protivnici unutar toga organa u Americi optužili su ga za ambiciju da preuzme vlast u Jugoslaviji *u slučaju oslobođenja zemlje.*

Razbolio se 1953. godine. Posljednje što je napisao iz bolesničke postelje bilo je pismo upućeno *Njujork Tajmsu.* U pismu je kritikovao odluku SAD-a koje produžavaju američku pomoć Titovoj Jugoslaviji.

POLEMIKA SA UVODNIKOM *VAŠINGTON POSTA*

Sava Kosanović razobličavao djelovanje Konstantina Fotića

Sa mjesta ambasadora Jugoslavije u Vašingtonu Konstantin Fotić je penzionisan u junu 1944. godine. Njegovo penzionisanje je mjera nove vlasti koja je započela organizaciju diplomatsko-konzularnih predstavništava u inostranstvu. Svoje penzionisanje Fotić je u javnosti predstavljao kao vid progona Srba u zemlji i u inostranstvu. Na toj osnovi je *Vašington Post* objavio uvodnik pod naslovom *Jugoslovenska misterija* 15. juna 1944. godine. U njemu su izvedeni sasvim krivi zaključci u pogledu motiva koji su naveli na uklanjanje Fotića sa mjesta jugoslovenskog ambasadora u Vašingtonu.[383]

Podsjećajući na jugoslovenski otpor tripartitnom paktu 1941. godine taj uvodnik istorijski netačno predstavlja tu borbu protiv pristajanja te zemlje uz sile Osovine. *Ali su Jugosloveni odlučili da se bore. I da je došlo do te odluke, Jugosloveni duguju mnogo g. Fotiću, koji je u Vašingtonu vodio neprestanu borbu protiv nemačkog pakta i bio vrlo aktivan u stvaranju odluke o njegovom odbijanju".*

Na te netačnosti ukazao je Sava Kosanović. On ponovo istupa u javnosti *kao Srbin, kao Jugosloven, kao generalni sekretar stranke, koja je najaktivnije učestvovala protiv toga pakta, kao član vlade koja je došla na vlast posle rušenja vlade kompromisa kneza Pavla, te kao čovek koji je tri godine direktno posmatrao razvoj jugoslovenskih odnosa u Americi.*

Kosanović je zatim pobrojao one u Beogradu koje je Fotić predstavljao i čiju je politiku morao da brani u Americi: knez Pavle, Cincar-Marković, i Cvetković. Oni su, i pored svih Fotićevih upliva, prihvatili Tripartitni pakt

383 Prema Savi Kosanoviću, Isto, Beograd, 1946.

i potpisali ga u Beču 25. marta 1941. godine. Trideset šest sati nakon toga narod je s revoltom srušio pakt bez ikakve veze s Fotićem. *G. Fotić nije opozvan kao žrtva konflikta Tito-Mihailović. Još manje kao neki predstavnik srpske koncepcije Jugoslavije. Njega je iz Jugoslavije poslao Milan Stojadinović 1936, a to je bio onaj koji je prvi počeo osovinsku politiku u Jugoslaviji. Bilo je apsurdno ostavljati ga da predstavlja Jugoslaviju posle toga što je ta zemlja bacila svu svoju snagu u otpor protiv Hitlera i Musolinija, dok je Stojadinović interniran na Mauricijus. Međutim, bilo je još apsurdnije ostavljati ga na njegovom položaju, kad se dokazalo da on sve čini da sruši jedinstvo Jugoslavije i da dokaže kako je nemoguća obnova Jugoslavije. U tome je on zloupotrebljavao srpsko ime i srpski osećaj. Činio je baš ono što čini nekadašnji general Nedić kao kvisling u Beogradu, koji zloupotrebljava ime Srbije u službi Hitleru, a protivno tradiciji, istoriji i osećaju srpskoga naroda.*

U polemici sa uvodnikom *Vašington Posta* Kosanović opisuje stanje i političko raspoloženje američke imigracije jugoslovenskog porijekla. Sva je ta dijaspora do juna 1942. godine bila ujedinjena u pomaganju Draže Mihailovića, za koga se držalo da se bori za Jugoslaviju. *G. Fotić je učinio sve da razbije to jedinstvo, da izazove šovinizam i mržnju između Srba, Hrvata i Slovenaca. Kasnije je učinio sve da difamira borbu Oslobodilačke vojske, u kojoj su ujedinjeni Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi narodi. Činio je ono što je činila neprijateljska propaganda. Time je postizao dvostruki cilj: mistifikacijama Amerike o onome što se događa u Jugoslaviji, mistifikacija jugoslovenske vlade u egzilu i Jugoslavije u službenom stavu Sjedinjenih Država i stavu jugoslovenske imigracije. Sve je to bilo na štetu saveznika, povećavalo jugoslovenske žrtve i bilo naročito štetno za Ameriku. Šireći razdor među njezinim građanima daje materijal za Hitlerovu propagandu protiv Amerike. G. Fotić bio je samo jedan simptom bolesnog stanja, koje je, mesto da bude radikalno lečeno od početka, zadržavano dok nije potpuno inficiralo organizam vlade u izgnanstvu i upropastilo ga."*

U važnom vremenu i na važnoj političkoj poziciji g. Fotić se našao u Vašingtonu, odakle svaka pogreška i svaka zloupotreba izaziva reperkusiju kod Jugoslovena, kod Rusa, kod svih saveznika i kod neprijatelja. Jugoslovenska vladina misija, koja je došla u septembru 1941, u Ameriku bila je jednoglasnog mišljenja da treba ukloniti Fotića. U toj misiji su bila tri Srbina, jedan Hrvat i jedan Slovenac. G. Fotić je uzdignut na rang ambasadora protiv većine glasova većine kabineta od 27. marta 1941. Jasno je zato da njegovo uklanjanje nije ni hrvatska mora, ni srpska žrtva. Njegov rad je u stvari bio na prvom mestu štetan po Srbe".

I jugoslovenska dijaspora se postepeno ujedinjavala. Srpski vidovdanski kongres u julu 1942. i Hrvatski kongres u februaru 1943. godine potvrdili su osnovno obilježje sloge i jedinstva u Americi i u Starom kraju. Ta dva kongresa ujedinila su se u januaru 1944. godine. Stvorili su Ujedinjeni Odbor jugoslovenskih Amerikanaca. Sava Kosanović je tada izabran za počasnog člana toga odbora.

UMJESTO POGOVORA

ČETNIČKA I USTAŠKA EMIGRACIJA KAO TABU-TEMA U JUGOSLOVENSKIM MEDIJIMA

Četnici, ustaše, njihove organizacije u emigraciji bili su tabu-tema za medije u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Tek 1964. godine počela je štampa, najprije ona u Zagrebu i Beogradu, a zatim i sarajevska, da donosi opsežnije priloge o njima. Prednjačili su *Svijet* i *Večernje novine* u Sarajevu, a s vremena na vrijeme tu praksu je uvelo i *Oslobođenje*. Kao s dobrim prijateljima, pripremajući se za savjetovanje novinara uz ostalo posvećeno i pisanju o djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata u zeml;ji i inostranstvu, razgovarao sam sa glavnim urednicima dva lista *Svijeta* (Dejan Divljan) i *Večernjih novina* (Radivoj Papić). Interesovalo me kakve su zabrane postavljene redakcijama u tretmanu ove materije i ako jesu, otkud praksa kršenja tih zabrana. Postavio sam im tri pitanja i pedantno zapisao njihove odgovore koje su oni kasnije autorizovali znajući da se bavim istraživanjima propagandne djelatnosti ustaškog i četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Zbog zanimljivosti i tada otvorenih pitanja, a posebno datih odgovora, smatrao sam za potrebno da ih uvrstim u ovu knjigu. Evo kako je teklo to testiranje:

Sarajevski listovi *Večernje novine* i *Svijet* (a ponekad i *Oslobođenje*) s vremena na vrijeme donose tekstove o djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata, u zemlji i inostranstvu. Bivši *Svijet*, dok je izlazio u velikom formatu, donosio je serije reportaža iz emigrantskih logora u Italiji, Austriji i Njemačkoj, dok se ovaj list, sa promjenom formata i fizionomije - prema riječima glavnog urednika Dejana Divljana - ograničio samo na tekstove o djelovanju ostataka četničkih i ustaških poslije rata u zemlji.

Razgovarao sam sa glavnim urednicima *Večernjih novina* i *Svijeta* Radivojem Papićem i Dejanom Divljanom o nekim aspektima pisanja i objavljivanja tekstova o tome. Razgovor je vođen, uglavnom, o tri pitanja:

1. Čime se može motivisati donošenje tekstova ove vrste?

2. Kad ih već donose, zašto baš te koje objavljuju (je li to diktirano stihijnošću pristizanja materijala, parcijalno i bez ikakve utvrđene tendenicije, ili je to proizvod dugoročnijih koncepcija redakcije o raskrinkavanju tih ostataka, ili težnja za jeftinim senzacionalizmom itd.)?

3. Da li su njihove redakcije zapazile bilo kakva reagovanja javnosti ili čitalaca na takve tekstove, odnosno na kakav odjek oni nailaze među čitaocima?

Evo kakve sam odgovore dobio i prenosim ih gotovo doslovce. Ovi odgovori su po mnogo čemu zanimljivi.

Radivoje Papić:

1. Osnovni motiv zbog koga dnevna štampa, a naročito večernja, donosi priloge iz djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata, u zemlji i inostranstvu - jeste imperativ rentabilnosti, borba za tiraž i čitaoce. To je jedna deformisana linija potrebe da se u štampi pomire zahtjevi za zanimljivošću i društvenom opravdanošću priloga, uslovljena primarno-komercijalnim pritiskom pod kojim se nalazi štampa. To je najeklatantniji primjer činjenice da se štampa nalazi između čekića i nakovnja. Nakovanj je njena društvena funkcija, čekić je imperativ rentabilnosti, pa zbog toga produkti nisu uvijek iskovani prema očekivanjima, nego često znače lakše ili teže ustupke malograđanskom ukusu, bolesnoj znatiželji, avanturističkim sklonostima, itd. Posebno je stvar kako se ova vrsta priloga tempira, da bi postigla efekte. Na cijeni su oni prilozi koji obiluju sa više perverzija, seksualnih nastranosti, krvavih dramatskih slika, itd. Često se to ne samo potencira nego i vještački kalemi na materiju.

2. Odgovor na pitanje, zašto se donose baš ovi prilozi a ne drugi sadržan je dijelom u prethodnom razmatranju. Može se dodati i to da je čitalac naviknut, odgojen na jednu pogrešnu valorizaciju novine dijelom prema ovim prilozima, naročito primitivniji, onaj koji tek stiče navike za čitanje, onaj koji se tek urbanizira. Ne bi se moglo reći da je to postalo politikom u listovima, ali se može reći da je ustaljena praksa. Istina je da redakcije planiraju ove feljtone, da se za njih bore, da obigravaju odgovarajuće službe SUP-a, prave aranžmane sa koautorstvom (referati SUP-a), koji nisu uvijek najličniji u materijalnom pogledu i slično.

3. Postoje reakcije čitalaca na ove priloge. Primarni su oni ozbiljne, koji potiču od neposrednih učesnika i odnose se na tačnost, autentičnost podataka. Međutim, većina čitalaca ne reaguje, "prima novo za gotovo", što je i najopasnije. Društvena opasnost od ovih priloga kad su oni suviše tempirani izražena je u prvom redu u stvaranju krive slike, o njihovim likovima, o službi bezbjednosti, o dimenzijama ovih pojava, itd.

No, objektivnosti radi, ne bi trebalo sve priloge iz ovih domena izjednačavati. Ima ih koji su ozbiljni, objektivni i realni i donose se (kao u 1963-oj godini) povodom jubileja službe bezbjednosti SUP-a, ili drugih prigoda.

Fenomen ovih priloga u našoj štampi je ne samo zanimljiva pojava, nego i ozbiljna stvar, pa bi solidni analitički pristupi koji bi pledirali za objektivne zaključke i pravilnu orijentaciju i te kako dobrodošli.

Dejan Divljan.

1. Objavljivanje tekstova o djelovanju raznih kvislinških formacija u toku rata u našoj zemlji, kao i djelovanju ostataka tih formacija u poslijeratnom periodu, u nedjeljnom ilustrovanom listu *Svijet* ima za cilj podrobnije upoznavanje naše javnosti, prvenstveno novih mladih generacija, sa zbivanjima te vrste kod nas u pomenutom periodu. To su, po pravilu, autentični tekstovi,

fragmentarnog karaktera, u kojim su opisani konkretni događaji, vezani za konkretna područja i određene ličnosti.

Pored toga, ovakvi tekstovi u znatnoj mjeri predstavljaju i afirmaciju organa državne bezbjednosti u teškim danima rata i prvim poslijeratnim godinama.

2. Svi tekstovi te vrste (čiji broj nije velik), objavljeni su uz obaveznu saglasnost Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove i, uglavnom po internom izboru pomenutog Sekretarijata a uz neobaveznu saglasnost, odnosno pristanak naše redakcije. U izvjesnim slučajevima sama redakcija traži određeni materijal od Sekretarijata, koji isključivo odlučuje da li je za objavljivanje, i u kojoj formi, ili ne. Afirmacija službe bezbjednosti je, svakako, u prvom planu.

3. Reagovanja javnosti na objavljivanje takvih tema ima, ne mnogo, ali ga ima. Prije svega u smislu traženja čitalaca da se o takvim temama više piše, jer su za mnoge nepoznate ili malo poznate, a za većinu čitalaca veoma interesantne teme.

Ograničili smo se uglavnom na područje Bosne i Hercegovine, zbog karaktera našeg lista i zbog izvora informacija.

DIOBE I SUDARI NA BALKANU

Propagandne aktivnosti iz SSSR-a prema Jugoslaviji /1941 - 1945/

Knjiga četvrta

SADRŽAJ

Uvodni dio:
BALKAN KAO INTERESNA SFERA, ODNOSI VELIKE BRITANIJE I SSSR-a, ČETNIČKI POKRET I NOP U JUGOSLAVIJI

Prvii dio:
KRALJEVSKA VLADA U EMIGRACIJI I NJENI ODNOSI SA SOVJETSKIM SAVEZOM

Drgi dio:
PROPAGANDA S MOSKOVSKE STRANE

Trećii dio:
SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

Uvodni dio

BALKAN KAO INTERESNA SFERA, ODNOSI VELIKE BRITANIJE I SSSR-a, ČETNIČKI POKRET I NOP U JUGOSLAVIJI

SUKOBLJAVANJE INTERESA I ODNOSI SAVEZNIŠTVA VELIKE BRITANIJE I SSSR-a

Na južnoslovenskim prostorima u toku Drugog svjetskog rata između 1941. i 1945. godine sučeljavali su se i interesi Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. Posebno u prvoj polovini toga rata. Tada su Britanci smatrali Balkan svojom interesnom sferom. Oni su i u okrilju Antifašističke koalicije mogli da ostvaruju svoj dominantan uticaj u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. To je bilo u skladu i sa njenim tadašnjim geopolitičkim i vojnostrategijskim interesima. Kao područje u zaleđu Sredozemnog mora Balkan se nalazio u neposrednoj blizini britanskih ratišta i glavne pomorske komunikacije od Atlantika, preko Bliskog istoka do Indijskog okeana. Glavne kopnene i riječne komunikacije od Srednje Evrope ka Bliskom istoku prolazile su kroz Jugoslaviju.[384]

Iz toga su proisticale i znatne prednosti Velike Britanije u ostvarivanju njene jugoslovenske ratne politike. To se protezalo još od Prvog svjetskog rata kada je Britanija imala stanovitu ulogu u stvaranju Jugoslavije. U periodu između dva svjetska rata njena privreda i finansijski kapital su održavali veoma žive veze sa jugoslovenskom industrijom, rudarstvom i pomorstvom. Britanska vlada je značajno uticala i na jugoslovensku spoljnu politiku. Njeni državni organi aktivno su sudjelovali u pripremi i izvođenju vojnog puča 27. marta 1941. godine u Beogradu.

London je 1941. godine prihvatio izbjegličke vlade iz više zemalja koje su okupirale njemačke i italijanske trupe u srednjoj, zapadnoj i sjevernoj Evropi. Britancima je to olakšalo svojevrstan patronat nad tim vladama. Time i rukovodeću ulogu nad pokretima otpora građanskog smjera u okupiranim evropskim zemljama. Ta njena rukovodeća uloga je, štaviše, bila legitimna i logična i u vojnom i u političkom pogledu. Tako i u Jugoslaviji, čija je izbjeglička vlada uživala dosta visok ugled u antifašističkom svijetu. Nemale simpatije ona je pobrala i u engleskom javnom mnijenju, naročito nakon 27. marta 1941. godine i suprotstavljanja pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu sila Osovine.

SSSR nije imao takve mogućnosti svoga političkog i vojničkog angažovanja na tom području. Te mogućnosti su umanjivali i duboki prodori njemačkih armija na njegovom teritoriju. Oni su zabavili sovjetsko državno vodstvo rješavanjem krize na moskovskom, ukrajinskom i lenjingradskom strategijskom pravcu. Primat mu je pri tome bila u jačanju njenog saveza sa Velikom Britanijom. Učvršćivanje toga saveza pretpostavljeno je i sovjetskoj podršci pokretima otpora u Evropi. Ta podrška nije smjela ničemu poljuljati ili poremetiti odnose Sovjeta sa Englezima. Takav politički kurs vlade Sovjetskog Saveza dosljedno je primjenjivan i prema Jugoslaviji. To znači i prema njenom oružanom ustanku koji je u njoj pokrenut među prvim evropskim zemljama. U

384 Milija Stanišić, *Strategijske vertikale Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije*, 1941-1945, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999., str. 103.

okviru toga kursa su, osim toga, diplomatski odnosi sa izbjegličkom jugoslovenskom vladom, Maja 1941. godine sovjetska vlada je pokrenula te odnose sa jugoslovenskom izbjegličkom vladom, kao i sa izbjegličkim vladama ostalih evropskih zemalja. Diplomatski odnosi sa Jugoslavijom obnovljeni su 20. jula iste godine. Tako je vlada bila jedini predstavnik ustavnog i državno-pravnog kontinuiteta Jugoslavije. Ona se, takođe, izjasnila za nastavljanje rata protiv Njemačke i njenih saveznika. Bila je, uz to, i štićenik Engleske.

U Jugoslaviji je, mimo želja izbjegličke vlade, pokrenut širok i snažan oslobodilački pokret. Predvodili su ga komunisti. Taj pokret nije imao međunarodni legitimitet. Ma koliko SSSR želio da s njim održava bilo kakve oblike saradnje, ta se veza morala održavati u tajnosti. Cirkulisala je posredstvom Kominterne. Valjalo mu je voditi politiku na dva kolosijeka - prema izbjegličkoj vladi i Velikoj Britaniji, s jedne, i prema NOP- u u Jugoslaviji, s druge strane. Na tim relacijama su često, iz pragmatičnih razloga - kao preči - nadvladavali odnosi savezništva sa Velikom Britanijom. Time se može objasniti činjenica da su sva sovjetska sredstva informisanja i ukupna propaganda u ljeto 1941. godine skrivali činjenicu da su komunisti organizovali jugoslovenski ustanak i da ga oni predvode. To su, čak, činili i sovjetski diplomatski predstavnici u zvaničnim razgovorima sa predstavnicima zvanične Velike Britanije. Milija Stanišić piše kako su oni uvjeravali Britance da SSSR *ne održava veze sa partizanskim pokretom u Jugoslaviji*.[385]

Situacija je postala još složenijom sa pojavom četnika Draže Mihailovića. Četnički pokret, s jedne, i NOP, s druge strane: dva velika pokreta, dvije suprotstavljene ideologije, oba sa različitim političkim ciljevima i programima. Oni otvaraju proces internacionalizacije ratnih zbivanja u Jugoslaviji.

Početkom oktobra 1941. godine Mihailović je uspostavio vezu sa izbjegličkom vladom Kraljevine Jugoslavije. Obavijestio ju je o stavovima i namjerama svoga pokreta. U njegovim ratnim ciljevima vlada je otkrila podudarnost sa svojom ratnom politikom - očuvanje pređašnjeg društvenog poretka i restauracija monarhije. Istovjetan im je bio i način realizacije tih ciljeva: prvo politikom "čekanja" i, drugo, pripremiti se za preuzimanje vlasti u trenutku sloma fašističkih agresora.

Valja, pri svemu, imati u vidu da je Draža, u isto vrijeme, obmanjivao izbjegličku vladu. Verbalno je bio za restauraciju Kraljevine Jugoslavije, dok je stvarni projekat Ravne gore značio četničku diktaturu u velikoj pravoslavnoj Srbiji. Bili su spremni da pruzmu vlast od pobjednika ma ko on bio - Saveznici ili fašisti.

Pojava ravnogorskog pokreta olakšala je nezahvalan položaj te vlade do tada. Saveznici su je priznavali kao zakonitog predstavnika Jugoslavije. To je,

385 Milija Stanišić, Isto.

međutim, bio položaj *komandanta bez vojske*. Ona do tada nije raspolagala iole značajnijom oružanom silom. Tu silu nije moglo činiti nekoliko stotina s njom izbjeglih vojnika u emigraciju u inostranstvo. Stoga joj je Dražin ravnogorski pokret dao taj adut u ruke. U njemu je emigrantska vlada dobila vojnu snagu. Ta snaga joj, u isto vrijeme, postaje sredstvo za vođenje unutrašnje i spoljne politike. Takva mogućnost još je pojačana proglašenjem toga pokreta Jugoslovenskom vojskom u otadžbini (JVUO). Za njenog komandanta je imenovan Draža Mihailović.

Nije samo jugoslovenska izbjeglička vlada bila duboko motivisana da prihvati četnički pokret. Razlozi da taj pokret izdašno podrži evidentirani su i kod vlade Velike Britanije. Još u doratnom vremenu ona je raspolagala mnogim obavještajnim podacima o Jugoslaviji, njenim oružanim snagama, o komandnom kadru u toj vojsci, pa i o Draži Mihailoviću. Tako je upoznata da je Mihailović probritanski nastrojen čovjek, pristalica monarhije i srpski nacionalista. Kako je pod svojim patronatom držala izbjegličku vladu, računala je da može uspostaviti kontrolu i nad Dražom. Procijenila je njegov pokret kao prikladno sredstvo za ustrojstvo britanskog uticaja u Jugoslaviji nakon rata. Podjednako kao što je taj pokret predstavljao prepreku za ruski uticaj na Balkanu i sredstvo njegovog smanjivanja, potiskivanja ili potpunog otklanjanja. U tome bi mogli biti sadržani razlozi, ili dio njih, zbog kojih je Čerčilova vlada podržavala Mihailovića i postala njegov zaštitnik. Ona je u njegov štab uputila i englesko-jugoslovensku vojnu misiju koja je stigla 25. oktobra 1941. godine. Misiju je predvodio kapetan Bil Hadson. S njim su doputovali vazduhoplovni majori Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović, obojica Crnogorci. Četrnaest dana po njihovom dolasku, 9. novembra, Dražinom štabu je prispjela prva engleska vazdušna pošiljka ratne opreme.

Ta vojna misija zajedno sa priznanjem jugoslovenske i britanske vlade predstavljala je potvrdu legitimiteta četničkog pokreta i Draže Mihailovića. To je Dražu podstaklo da u novembru 1941. godine započne i oružanu borbu sračunatu na uništenje NOP-a. Taj sukob između četničkog i partizanskog pokreta otvorio je, u isto vrijeme, rasprave između britanske i sovjetske vlade zbog njihovih štićenika u Jugoslaviji.

BRITANSKA I SOVJETSKA POLITIKA NA BALKANU

Jugoslovenski političari u Londonu bili su zainteresovani za izgradnju svake moguće brane od komunizma i sovjetizacije u zemlji. Jugoslovenski ambasador u Moskvi M. Gavrilović došao je u London i tamo sve i svakog upozoravao da ne vjeruju nikakvom sovjetskom uvjeravanju kako će se suzdržati od toga da prodru prema Egejskom i Sredozemnom moru, te da neće uspostaviti svoju uticajnu sferu na Balkanu. Hrvatski i slovenački političari ponovili su

te opomene. Simović i drugi jugoslovenski političari poticali su Forin ofis da uvidi kako na Balkan valja izaslati ekspedicijske snage da bi se Sovjeti spriječili da se domognu toga područja. Forin ofis je bio dosta dobronamjeran i Sardžent je 11. siječnja 1942. godine zabilježio da opasnost odista postoji: jedno je sredstvo kojim bi se Britanija mogla suprotstaviti ruskome prodiranju *politika balkanske konfederacije*, a drugo da je sredstvo ekspedicijske vojske.

Kad se Molotov vraćao iz Vašingtona u Moskvu preko Londona razgovarao je sa Antoni Idnom o sovjetskoj ponudi jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu da potpišu ugovor o poslijeratnoj političkoj saradnji. Idn je u novembru 1942. godine pokušao nagovoriti sovjetsku vladu da Britanija pomogne obustavu zavade između jugoslovenskih komunističkih partizana i vođe Dragoljuba Mihailovića kojega su podupirale vlada u izbjeglištvu i Britanija. No, doživio je potpun neuspjeh. Zato se nadao poboljšanju odnosa između vlade u izbjeglištvu i SSSR-a. Moglo se očekivati da će krenuti sve nabolje i u mirenju partizana sa četnicima.

Ali se Idnu nije sviđala zamisao da Moskva zaključi niz ugovora o poslijeratnim odnosima s jugoistočnim državama Evrope. Predložio je 9. juna 1942. godine da se i Britanija i SSSR suzdrže od potpisivanja ugovra *s manjim saveznicima* o poslijeratnoj političkoj saradnji. Tako nije potpisan ni novi jugoslovensko-sovjetski ugovor.

Inače, Sovjeti su dugo vremena zaobilazili sve britanske pozive na saradnju dva pokreta u Jugoslaviji. Naročito da pozovu partizane pod jedinstvenu komandu Mihailovića. Potom je počela, u ljeto 1942. godine, kampanja napada na četnike zbog saradnje sa Nedićevim kvislinškim vlastima i Italijanima. Kritike su počele najprije putem *Slobodne Jugoslavije*. Zatim su se u te napade uključile švedske komunističke novine *Ny Dag*. Slijedili su slični sadržaji i u još nekim glasilima u Americi i Velikoj Britaniji. Na kraju se pojavilo i direktno saopštenje Moskve jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu. Kopiju toga saopštenja ili neke vrste optužnice protiv Mihailovića i četnika u avgustu 1942. godine sovjetski ambasador u Londonu Majski predao je Antoni Idnu. U Forin ofisu skoro u isto vrijeme stigli su iz Jugoslavije i tajni izvještaji o toj saradnji. Otpočelo je preispitivanje politike potpore ravnogorskom pokretu i njegovom vodstvu. I Hadsonu kao šefu britanske vojne misije kod četnika upućeno je pitanje o njegovim ocjenama držanja Mihailovića. Od njega su stizali odgovori iz kojih je, i pored njihove uvijenosti, bilo jasno da on vjeruje da Draža sarađuje sa Italijanima i *da je kadar sporazumjeti se i s Nijemcima*. Odnosi između SSSR-a i vlade u izbjeglištvu nisu prekinuti, ali su bivali sve složeniji.

Sovjetska propaganda je uporno nastojala da stvara *patriotski front* ili *oslobodilački front*, zasnovan na savezu *radnika, seljaka i intelektualaca*, te *patriotskih elemenata* u građanskim strankama ili u oružanim snagama. Postojale su slobodne radiostanice koje su osnovali i nadzirali Sovjeti: *Slobodna Jugoslavija*, *Hristo Botev* (Bugarska), *Romania Libera* (Rumunska), *Kosuth* (Mađarska).

Sve su one zastupale taj politički smjer. Britanskoj propagandi je stoga bilo prilično lako da se pridruži sovjetskoj propagandi u jugoistočnoj Evropi. Poticale su protunjemački front na širokoj podlozi, premda su Britanci više nego Sovjeti isticali seljake i seljačke stranke. Činila se razboritom nada da bi ti ratni *frontovi* mogli po završetku Drugog svjetskog rata dovesti do koalicionih vlada od komunista na ljevici do protunjemačkih *građanskih* političara. Te vlade bi se oblikovale uz zajednički blagoslov Britanije i SSSR-a. Gledajući unatrag, to se uvjerenje doima naivnim - no u ono doba nije izgledalo takvim.

Do jeseni 1943. godine to je svakako bila jedina nada. Nakon strategijskih odluka, donesenih na konferenciji u Quebecu (Kvebeku), britansko ili britansko-američko zaposjedanje jugoistočne Evrope bilo je posve nevjerovatno. Idn je stoga imao još jedan razlog da sa SSSR-om pokuša postići sporazum o političkoj saradnji na tome području. Tako raspoložen, otišao je na Moskovsku konferenciju u listopadu 1943. godine s nizom prijedloga kojima je kanio postići sporazum o Jugoslaviji, Grčkoj, Mađarskoj i Rumuniji. No, Molotov je otklonio britanske prijedloge u vezi sa osovinskim satelitima. Izuzeo je bezazlene formule da se valja posavjetovati o mirovnim prijedlozima. Odbio je Idnovu zamisao da se zajedničkim naporima zaustave neprijateljstva između Mihailovića i Tita. Predložio je da se pošalje sovjetska misija *da bude s britanskom misijom* kod Tita. Idn je to odmah pozdravio. Kad je Idn nabacio kako bi sovjetski oficiri mogli otići i k Mihailoviću, Molotov je uzvratio da bi više volio uopće ne imati misije nego imati po jednu na svakoj strani.[386]

Barkerova pretpostavlja da se Staljin htio suprotstaviti britanskom uticaju u Jugoslaviji pomoću sovjetske misije izaslane Titu na početku 1944. godine. U pogledu misije u Jugoslaviji britansko-sovjetski odnosi bili su naizgled vrlo srdačni. I pored toga je ministar odgovoran za SOE, lord Selborne, žestoko negodovao što sovjetsku misiju predvodi generalmajor Crvene armije, koji je po činu nadvisivao britanskog brigadira kod Tita. Rusi su, međutim, bili nezadovoljni kad su - naknadno - saznali da se potkraj decembra 1943. godine britanska misija spustila u Rumuniju.

U Jugoslaviji Sovjeti nisu potčinili Tita, već su radili na tome da pobude sumnje u Britance. Recimo, kad je Staljin upozorio u Moskvi Milovana Đilasa da bi Britanci mogli pokušati ubiti Tita, kao što su (izjavio je) ubili poljskoga generala Sikorskog. Vjerovatno zbog toga, pisao je Đilas kasnije, Tito nije Britancima najavio da će otići u Sovjetski Savez već je tamo u septembru 1944. godine potajno odletio.

386 E. Berker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, *Globus*, Zagreb, 1978, str. 138.

PROPAGANDNI SUDARI SOVJETA I BRITANACA

Osim svoje propagandne službe izbjeglička vlada je na strani i u funkciji svoje ratne politike pridobila i britansku propagandnu mašineriju. Postigla je to uprkos činjenici da je i britanski premijer Vinston Čerčil izražavao otvoreno nezadovoljstvo unutrašnjim političkim trvenjima među vladinim ministrima. Izjavio je da je ta vlada *šaka nemoćnih olupina izbačenih iz Jugoslavije, koji se prevrću jedan preko drugog da bi došli do sjenke vlasti u jednoj izgnaničkoj vladi.*[387] Čerčil je pristao, i pored toga, da britanska sredstva informisanja pruže podršku četničkom pokretu Mihailovića. Njegova vlada je, donoseći tu odluku, raspolagala informacijama o četničkoj saradnji s okupatorima.

Tako su se i štampa i radio kao najmoćnija propagandna sredstva zapadnih Saveznika, zajedno sa organizovanom mrežom propagandnih ustanova izbjegličke vlade, našli na istom poslu. Podjednako su glorifikovali ulogu Draže Mihailovića u jugoslovenskom pokretu otpora okupatorima. Dražu su visoko uzdizali. Proglasili ga Robin Hudom porobljene Evrope. Njemu su pripisivana sva krupnija dejstva NOP-a i njegovih oružanih formacija. Istodobno je skrivana četnička saradnja sa neprijateljima antihitlerovske koalicije. Sve je to gradilo zid međunarodne izolacije NOP-a.

Iz Vrhovnog štaba NOP-a od marta do juna 1942. godine dokumentovano su obavještavali Kominternu o četničkoj saradnji sa okupatorima. Ukazivano je i na odgovornost izbjegličke vlade zbog toga. Prigovarano je *Slobodnoj Jugoslaviji* što ne obavještava javnost o tome. Titov radiogram od 30. maja 1942. upozorava na netačnosti i neistine u informativnim emisijama Radio-Londona. *Londonska radio-stanica često govori na jugoslovenskom jeziku o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv okupatora. To je užasna laž. Svi četnici u Jugoslaviji, a naročito četnici Draže Mihailovića, bore se zajedno sa okupatorom protiv naših narodnooslobodilačkih jedinica... Četničke odrede stvaraju okupatori, oni ih naoružavaju i daju im vlast... Mi smo duboko ubijeđeni da je jugoslovenska vlada u Londonu takođe tu umiješana, da ona sve to zna. Molimo vas da učinite sve da se ovo užasno izdajstvo iznosi i da se s njim upozna čitav svijet.*[388]

Nezadovoljstva Tita i Vrhovnog štaba NOPOJ-a izraženo je Kominterni i zbog podizanja jugoslovenskog izbjegličkog predstavništva na rang ambasade. To je učinjeno u isto vrijeme kada su ta predstavništva Čehoslovačke i Norveške dignuta na rang ambasada. U tom radiogramu je dometnuto kako to *nije priznanje naše narodne borbe od strane Sovjetske vlade, već da je to priznanje politike jugoslovenske vlade u Londonu.* Za tu kraljevsku vladu i njenu Jugoslovensku vojsku u otadžbini je rečeno *da sarađuju sa Italijanima otvoreno, a sa Njemcima maskirano.*[389]

387 Bogdan Krizman, *Jugoslovenska vlada u izbjeglištvu*, Zagreb, 1981., str. 95.
388 Dokumenti i materijali, dok. 155, str. 201.
389 Dokumenti i materijali, dok. 175, str. 228.

Sovjetska vlada je, putem Kominterne, redovno dobijala argumentovana obavještenja od Vrhovnog štaba NOP-a o jugoslovenskim ratnim zbivanjima. Čim je učvršćen ratni savez antihitlerovske koalicije sovjetska vlada je sve više javno istupala u prilog NOP-a. Počelo je to od sredine 1942. Ta istupanja su postajala sve ofanzivnija. Najprije je Narodni komesarijat inostranih poslova SSSR-a uručio misiji jugoslovenske vlade u Kujbiševu 3. 8. 1942. Promemorij sa konkretnim primjerima saradnje četničkog pokreta Draže Mihailovića sa okupatorima. U tom dokumentu obrađen je period od marta do maja 1942.

Sovjetska ambasada u Londonu je izdavala svoj bilten *Sovjetske ratne novosti.* U tom biltenu ona je donosila i informacije o četničkoj saradnji sa okupatorima. I 16. novembra 1942. godine Narodni komesarijat za inostrane poslove SSSR-a još jednom je upozorio otpravnika poslova jugoslovenske izbjegličke vlade da Dražini četnici zajedno sa Italijanima vode borbu protiv NOP-a i njegovih partizanskih jedinica. Toj ofanzivi sovjetskih zvaničnika pridružila se i *Slobodna Jugoslavija.* Ona je počev od druge polovine 1942. godine emitovala iscrpnije informacije o četničkoj kolaboraciji i dejstvima partizanskih snaga.

I Sveslovenski komitet je u svojim sredstvima informisanja osuđivao četnički pokret Draže Mihailovića i veličao borbu NOVJ-a. U decembru mjesecu 1942. godine u Moskvi je štampana brošura B. N. Ponomarjova pod naslovom *Narodi Evrope protiv Hitlera.* Poznati sovjetski propagandista je u toj svojoj brošuri na engleskom, ruskom i francuskom jeziku posebno poglavlje posvetio Jugoslaviji, objasnivši kolaboracionističku ulogu Dražinih četnika. Na Moskovskoj konferenciji ministara inostranih poslova SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije 30. oktobra 1943. Antoni Idn je kao britanski ministar spoljnih poslova podnio prijedlog da Sovjetski Savez uputi svoju vojnu misiju u štab ravnogorskog pokreta. To bi olakšalo, kako je obrazlagao Antoni Idn, da tri vodeće države Antifašističke koalicije pronađu *modus vivendi između Mihailovića i partizana.* SSSR je dobio taj prijedlog.

U javnosti se posebnim saopštenjem oglasio Informacioni biro Narodnog komesarijata inostranih poslova SSSR-a 14. decembra 1943. godine. U saopštenju piše da *"...delatnost generala Mihailovića, koji, po raspoloživim obaveštenjima, dosad nije doprinosila već nanosila štetu borbi jugoslovenskog naroda protiv nemačkih okupatora, i zbog toga nije mogla a da ne naiđe na negativan stav u SSSR-u".*[390]

Iz tih podataka o aktivnijoj i ofanzivnijoj politici sovjetskog državnog vrha prema zbivanjima u Jugoslaviji proizlazi nastojanje da se, podastiranjem činjenične građe, diskvalifikuje Draža u antifašističkom svijetu kao saradnik okupatora i kvislinga. Pri tome je taj vrh imao u vidu dva rezultata - potiskivanje uticaja Velike Britanije na Balkanu, posebno u jugoslovenskim prostorima,

390 Svi podaci iz knjige *Dokumenti i materijali.*

te da pomognu NOP-u da dosegne međunarodno priznanje. Takva sovjetska politika je ugrožavala pozicije jugoslovenske izbjegličke vlade. Ta vlada je, i pored toga, i dalje razvijala neprijateljski stav prema NOP-u, a u odnosima sa SSSR-om su zbog toga njeni odnosi zapali u ozbiljnu krizu.

VOJEVANJE NOP-a i SSSR

Kraljevina Jugoslavija do rata je polazila od toga da je SSSR *naš najveći neprijatelj*. Slovila je za jedan od glavnih evropskih centara antisovjetske djelatnosti. Zadnja je u Evropi uspostavila diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom - juna 1940. godine. Ti odnosi s kraćim prekidom nastavljeni su i u toku rata stalno pod opterećenjem međusobnog nepovjerenja.

Za vlade Velike Britanije i SAD-a NOP (Narodnooslobodilački pokret) je bio revolucionaran i nelegitiman. Za izbjegličku jugoslovensku vladu pogotovo. Utoliko se činio složenijim ratni savez između NOP-a i Sovjetskog Saveza. Državni vrh SSSR-a je smatrao NOP svojim saveznikom. Ali je dugo od početka rata izbjegavao da se izjasni da je na partizanskoj strani. Čak i propagandno, a kamoli oružjem i opremom. Slanje vojne pomoći partizanima bilo bi u oprečenosti sa njegovim tadašnjim političko-diplomatskim kursom. Ni on zbog očuvanja jedinstva Antifašističke koalicije (AFK) u prvom periodu rata nije mogao javno podržavati vodstvo NOP-a. A razvoj i ishod NOR-a je u velikoj mjeri zavisio baš od međunarodnih uslova i podrške našoj zemlji. Kvislinzi i kolaboracionisti su stalno optuživali KPJ za ulogu ekspoziture strane sile. Podigla je, vele, narod na ustanak radi pružanja pomoći Sovjetskom Savezu.

NOP je u SSSR-u, i pored toga, dugo spočetka rata imao jedinog saveznika. I jednima i drugima je neprijatelj bio isti - sile Osovine. Hitler im je zaprijetio fizičkim istrebljenjem. Fašizam im je bio glavni ideološki protivnik.

U ratnom vihoru sudbina im je poistovijećena: istorijski tok ih je usmjerio u zajedničku borbu za uništenje fašističkog agresora. NOP je u SSSR-u vidio glavnu snagu pobjede i izvorište ustaničkog nadahnuća. Jemca da će plodovi borbe ostati u njihovim rukama. I SSSR je u NOP-u imao vjernog saveznika. Svojim primjerom podsticao je oslobodilačku borbu drugih. Prvi mu je time u okupiranoj Evropi pružio oružanu pomoć. Doprinosio je i učvršćivanju sovjetskih pozicija na Balkanu. *Borba Sovjetskog Saveza jeste i vaša borba, jer se on bori protiv našeg neprijatelja pod čijim vi jarmom stenjete.*[391]

NOP je prve dvije godine, pošto je formirao samostalno ratište 1941., vojevao bez neposrednog vojnog oslonca na bilo koju savezničku snagu.

391 Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije 22. juna 1941.

Prvi dio

KRALJEVSKA VLADA U EMIGRACIJI I NJENI ODNOSI SA SOVJETSKIM SAVEZOM

KOMINTERNA, SOVJETSKA I JUGOSLOVENSKA IZBJEGLIČKA VLADA

Jugoslovenska izbjeglička vlada sa svoje strane je u Londonu zvaničnim putem obavještavala sovjetsku vladu kako se partizanske snage bore za uspostavljanje komunističke vlasti, te da oni onemogućavaju borbu četnika protiv okupatora i kvislinga. U Kominterni, a time i u sovjetskoj vladi, istovremeno su se slivale informacije i od rukovodstva NOP-a. Veoma često su te informacije, dospijevajući iz više raznih izvora, o istom govorile različito. Na osnovu obavještenja sa raznih strana - i od izbjegličke vlade i od NOP-a - Izvršni komitet Komunističke internacionale (IK KI) formirao je svoje stavove i o njima obavještavao one koji su za to bili zainteresovani. Tako je 5. marta 1942. godine poslao Titu radiogram sljedeće sadržine:

"Pregledavajući čitavu vašu informaciju dobija se utisak da sa izvesnim (opravdanjem) pristalice Engleske i jugoslovenske vlade sumnjaju da partizanski pokret dobija komunistički karakter i da se usmerava ka sovjetizaciji Jugoslavije. Zašto vam je na primer bilo potrebno da obrazujete specijalnu proletersku brigadu? Pa sada se osnovni i neposredni zadatak sastoji u tome da se ujedine svi antihitlerovski elementi, da se razbiju okupatori i izvojuje nacionalno oslobođenje.

Kako objasniti tu činjenicu da pristalicama Engleske uspeva da formiraju oružane jedinice protiv partizanskih odreda? Zar osim komunista i njihovih simpatizera nema drugih jugoslovenskih patriota s kojima biste se mogli boriti protiv okupatora?

Teško je saglasiti se s tim da London i jugoslovenska vlada idu sa okupatorom. Tu mora da postoji neki veliki nesporazum. Mnogo vas molimo da ozbiljno razmislite o čitavoj vašoj taktici i delovanju i da proverite da li ste učinili sa svoje strane sve što je mogućno da se stvori istinski i jedinstveni nacionalni front svih neprijatelja Hitlera i Musolinija u Jugoslaviji radi ostvarenja zajedničkog zadatka - isterivanje osvajača i porobljivača, a ako ne, hitno preduzeti mere i obavestiti nas".[392]

Tito je u svojstvu generalnog sekretara KPJ odgovorio IK KI 9. marta 1942. godine radiogramom.[393] Njegova prva rečenica: *"Na osnovu naših informacija vi ste donijeli pogrešne zaključke"*. U vezi sa držanjem pristalica izbjegličke jugoslovenske vlade u Londonu kaže se da oni *"ne svi i ne otvoreno, sarađuju s okupatorom u borbi protiv partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije"*. Za odrede Draže Mihailovića rečeno je da im okupatori *daju ratni materijal za borbu protiv nas.*

392 Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945 - Dokumenti i materijali, Beograd, 1986.; Knjiga sadrži 604 dokumenta sa bogatim naučnim aparatom.

393 Dokumenti i materijali, str. 263 i 164.

U jesen 1942. NOV je narasla na oko 150.000 boraca svrstanih u brigade, divizije i korpuse. Stvorena je prostrana i jedinstvena slobodna teritorija *Bihaćka republika*. Ona je imala široku mrežu civilnih i vojnih vlasti. Angloameričke trupe su se iskrcale u sjevernu Afriku, približile se Italiji i Balkanu. Vođstvo KPJ je smatralo da su stvoreni povoljni i međunarodni uslovi da NOP formira svoju vladu koja bi onemogućila izbjegličkoj vladi da narodu preotme dotadašnje plodove NOB-a. Tito je o toj namjeri 12. XI 1942. godine obavijestio IK KI i sovjetsku vladu. Sedam dana kasnije, 19. novembra, odgovorio je Georgi Dimitrov. On podržava stvaranje NKOJ-a (Narodnog komiteta oslobođenja Jugoslavije). Naglašava da se u datom trenutku ne pokreće pitanje o ukidanju monarhije, pa ukazuje: "*Vodite računa o tome da je Sovjetski Savez u sporazumnim odnosima sa jugoslovenskim kraljem i vladom i da bi otvoreno istupanje protiv njih stvorilo dodatne teškoće, u zajedničkim ratnim naporima i u međusobnim odnosima između Sovjetskog Saveza, s jedne, i Engleske i Amerike, s druge strane*".

JUGOSLOVENSKA IZBJEGLIČKA VLADA I "SLOBODNA JUGOSLAVIJA"

Već od jeseni 1942. godine, u stvari, britanska je strategija na Sredozemlju dosegla onu tačku na kojoj je Mihailović morao pokazati dobru volju i efikasnost. Sve se više učvršćivao stav da se on mora nekako uvjeriti, direktno ili preko vlade u izbjeglištvu, da promijeni kurs: da prestane kolaborirati sa Italijanima i kvislinškim režimima, da obustavi borbe protiv partizana, te da se borbeno okrene protiv sila Osovine. To mora otpočeti samostalno, na svoju ruku, ili, još bolje, zajedno sa partizanima. S namjerom da postigne takvu promjenu Mihailoviću je upućena i Bejlijeva (Baileyeva) vojna misija u decembru 1942. godine. Istovremeno je zamjenik podsekretara u Forin ofisu (Foreign Officeu) Sir Orme Sargent (Sardžent) 20. decembra 1942. godine zakazao razgovor o tome sa pomoćnikom jugoslovenskog ministra vanjskih poslova Vladimirom Milanovićem.

Prvo je Vladimir Milanović poslao ed-memoar Sardžentu. U tom dokumentu se govori o kampanji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Sad je htio da zamoli i ubrza odgovor na taj ed-memoar. Tako bi propagandisti kraljevske vlade mogli da na te emisije reaguju preko stanice *Karađorđe*.

Prema tome, Milanović je i na taj razgovor krenuo sasvim drugim povodom. Došao je na susret sa zamjenikom podsekretara u britanskom Ministarstvu spoljnih poslova sa unaprijed razrađenom temom. Htio je da zatraži britansku pomoć kako bi se nešto učinilo protiv NOP-ovske propagande i odgovorilo na emisije partizanske radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Namje-

ravao je da Britancima stavi do znanja kako više nema nepoznanica: emisije *Slobodne Jugoslavije* emituju se iz Sovjetskog Saveza. Izbjeglička vlada je, naime, htjela da u korist četnika izdejstvuje odlučnu britansku izjavu koju bi širila po svijetu. Emitovala bi je i za slušaoce u Jugoslaviji preko radio stanice *Karađorđe*. Iako se u ed-memoaru kaže da je ta stanica u rukama kraljevske jugoslovenske vlade i da joj je sjedište u Kairu Britancima je bilo poznato da je *Karađorđe* u Jerusalimu. Počela je emitovanje 27. novembra 1942. godine. Imala je jugoslovensko osoblje ali pod čvrstim britanskim nadzorom. Njene emisije imale su čisto četničko usmjerenje - na vladinoj i na liniji Dražinog pokreta u zemlji. Obustavila je, na kraju, rad kao žrtva britansko-četničkog neslaganja. Njeno djelovanje je prekinuto 27. marta 1943. godine britanskom naredbom.[394]

Vladimir Milanović se vratio nesvršena posla iz Forin ofisa. Nije stigao ni da započne zamišljenu temu kad mu se nametnuo svojom argumentacijom zamjenik podsekretara Sardžent. Kratko, gotovo telegrafski ga je obavijestio: *"... da su komunisti mnogo aktivniji od đenerala Mihailovića, da se sad oni jedini bore u Jugoslaviji, da se ovaj već od oktobra prošle godine više ne bori, što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv đenerala Mihailovića".*[395]

Šta je Milanoviću odgovorio ser O. Sardžent? Milanović piše: *"Rekao mi je, sa ravnodušnošću i cinizmom, da su komunisti mnogo aktivniji od g. Mihailovića, da se sada oni jedini bore u Jugoslaviji, da se ovaj već od oktobra prošle (1941. - op.a.) jeseni više ne bori, što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv Mihailovića..."*

Na Milanovićevu primjedbu da je Dražina aktivnost jedno vrijeme bila svedena *po uzajamnom sporazumu naših i engleskih nadležnih krugova, na minimum, i da je general u poslednje vreme ponovo vrlo aktivan u borbi protiv okupatora, Ser O. mi je sa istim cinizmom odgovorio da ga čudi da je ikada neko od engleske strane mogao da se složi da gen. Mihailović umanji aktivnost, da mu uopšte nije poznato da se sad generalovi četnici bore..."*

Da su partizani mnogo aktivniji te da se Mihailović ne bori protiv okupatora do kraljevske vlade i njenog predsjednika S. Jovanovića stizale su vijesti i sa drugih strana a ne samo od podsekretara Idnovog pomoćnika Sardženta. Predsjednik vlade Slobodan Jovanović je, 24. decembra 1942. godine, čak, zamjerio poslaniku svoje vlade u Bernu što dostavlja takve podatke i saznanja. *Maraš često dostavlja podatke koje mu podmesti ustaška organizacija i propaganda. Vesti o više partizanskih grupa u Zapadnoj Bosni i borbi koju, tobož, vode samo partizani i o neaktivnosti odreda Dražinih, ne odgovaraju stvarnim činjenicama... Budite oprezni pri slanju ovakvih izveštaja.*[396]

394 Dušan Petković, Četnička radio stanica *Karađorđe*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1959., str. 43-48.

395 Dušan Petković, Isto, str. 43-48.

396 Pod. br. 2396.

Ishod istovjetan Milanovićevom imao je i razgovor majora Živana Kneževića, tvorca i voditelja emisije za Jugoslaviju, šefa vojnog kabineta predsjednika izbjegličke vlade sa britanskim majorom Pitom Bojom (Piterom Bougheyom). Pit je bio član Mastersenove grupe. Bila je to tzv. SOE jedinica odgovorna za pomoć Mihailoviću i za veze s njim. Posjetio je Kneževića u želji da raspravi slanje primjeraka vladinih *Službenih novina* u Jugoslaviju, te o zahtjevu kralja Petra premijeru Čerčilu od 9. decembra 1942. godine da se Mihailoviću pošalje oružje i hrana. Pit se iskreno otvorio: rekao je da kao pripadnik Mastersenove službe mora dati o tome svoje mišljenje. To mišljenje može poslužiti kao osnova za odgovor na zahtjev kralja Petra britanskom premijeru. Pitovo mišljenje je da isporuka oružja s kojim će se Mihailović boriti protiv partizana ne dolazi u obzir. Partizani su jedini koji se bore protiv Osovine u Jugoslaviji.[397]

Među onima koji su otvoreno nagovijestili da su zvaničnoj Britaniji poznate *izvjesne* stvari o saradnji četničkih odreda sa Italijanima bio je, dakle, i Pit Boj. On je informisao Kneževića da Britanci *imaju sigurne podatke od ekipa u Jugoslaviji van sastava đenerala Mihailovića*. Prema tim podacima, zabilježio je Knežević, poznate su im izvjesne stvari *"da đeneral Mihailović otvoreno sarađuje sa Talijanima a njegovi odredi, potpuno naoružani, prebacuju se talijanskim kamionima u zapadnu Bosnu za borbu protiv partizana i to u zajednici sa talijanskim trupama. Kaže da se baš danas vodi bitka severno od Mostara između jednog Dražinog odreda od 2.400 ljudi iz Crne Gore u zajednici sa Talijanima protiv partizana."* Major Boj je rekao: *"Draža Mihailović je kvisling isto kao i Nedić, jer Nedić sarađuje s Nemcima, a Draža sa Talijanima"*.

Štaviše, major Boj je bio mišljenja da se Mihailovićevi odredi u to vrijeme nisu uopšte borili. Smatra da treba prinuditi Mihailovića da se počne boriti smjesta, a ne nakon što se Britanci iskrcaju na Balkan; tada će biti prekasno. Britancima će tada biti svejedno ko će im se pridružiti - Nedić, Antonesku (iz Rumunije) ili Mihailović. Predložio je da bi, zapravo, trebalo Mihailovića možda maknuti s položaja i zamijeniti ga nekim drugim. Mihailović bi trebalo da, prije nego Britanci odluče hoće li mu pomagati ili ne, dobije instrukcije od izbjegličke vlade s obzirom na njen stav o Jugoslaviji i njenom (budućem) uređenju, jer se on bori za *Veliku Srbiju*. Moraju mu se dati precizne upute o tome kakvi bi trebalo da budu njegovi odnosi sa partizanima i sa okupacionim silama.

397 Tekst zabilješki koje su načinili Milanović i major Knežević nakon razgovora sa Sardžentom i Bojom objavljen je u završnom nastavku članka Radoja L. Kneževića *Jugoslovenska vlada i Draža Mihailović*, *Poruka* br. 24, 1952., str. 11-13. Izvaci iz zabilješki najprije su objavljeni u: *The Trial of Draža Mihailović*, Windsor, Canada, 1956., str. 464-465. Za tekst zahtjeva kralja Petra vidjeti: Živan L. Knežević, *Why the Allies Abandomed the Yugoslav Army of General Mihailović*, Washington, D.C., 1945.,; Za nastojanja izbjegličke vlade da dobije pomoć za Mihailovića: Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata, Beograd, 1962., str. 128-130, 133-134.*

Knežević to nije prihvatao. On je u zaključku razgovora primijetio da su četnici nezamjenjivi Britancima. *Da li vi Englezi hoćete boljševičku Jugoslaviju i građanski rat, ili hoćete demokratsku Jugoslaviju i red i mir? Ako hoćete ovo drugo, vi morate pomagati jugoslovensku vladu i đenerala Mihailovića.*

Pokazaće se, domalo, da Boj nije ništa rekao napamet. Jozo Tomasevich je u arhivima pronašao dokaze da su njemu bile dostupne informacije od Bejlijeva dolaska u Mihailovićev štab u Jugoslaviji. I Bejli i Hadson su putem radija otpremali informacije svojim pretpostavljenima. Onima što su ih tamo uputili. Oni su u više od 200 telegrama podastrli mnoštvo činjenica o kolaboraciji četničkih vojnih formacija sa Italijanima, sa Nedićem, u izvjesnoj mjeri i sa hrvatskim kvislinškim vlastima, te posredno i sa Nijemcima.

Avgusta 1943. veza između Mihailovića i izbjegličke vlade uspostavljana je isključivo britanskim vojnim kanalima. Funkcionišući tako ona je predmet čestih rasprava u prilozima objavljenim od četničkih emigranata koji su živjeli u zapadnim zemljama. Autori tih tekstova objavljenih nakon rata smatraju da su te veze u potpunosti pod britanskom kontrolom. Pojedinci pišu o tome kako su Britanci zadržavali, iskrivljavali i kljaštrili ili naprosto propuštali da šalju poruke u oba smjera. Zato oni govore o tome da su Britanci na taj način narušili suverena prava jedne savezničke zemlje. Predstavnici izbjegličke vlade su na to gledali kao na otvoreno vrijeđanje. Održavanje veza uzrokovalo je mnoge teškoće kako između izbjegličke vlade i Mihailovića tako i Britanaca s druge strane.[398] Kasnije će biti omogućeno izbjegličkoj vladi i Mihailoviću da uspostave druge kanale za vezu bez britanskog posredovanja i kontrole. Od avgusta 1943. godine uključen je i jednosmjerni kanal između Jugoslavije i ambasadora Konstantina Fotića u Vašingtonu. Taj kanal je funkcionisao do septembra 1944. godine. Ali, veza je trajala preko uređaja američke mornarice.[399] Jovan Đonović piše da su još kasnije proradili i kanali preko Istambula i Alžira.[400] Ti kanali su, međutim, počeli da funkcionišu pošto su već donesene savezničke odluke sudbonosne po Mihailovića i njegov pokret. Tako pišu ovi autori u emigraciji nakon rata. Kada su ti kanali uspostavljeni bilo je kasno za podršku Mihailovićevih predstavnika u inostranstvu i stranih pristalica.

Bilo kako bilo, oči britanskim vojnim i političkim vlastima otvorili su Bejli i Hadson. Oni su im svojim mnogobrojnim depešama takoreći približili istinu sa lica mjesta. Njihove informacije su se dojmile svih onih do kojih su dospijevale. Nisu, dakako, samo Bejli i Hadson otkrivali stvarno stanje stvari na jugoslovenskim ratištima. Preispitivanju odnosa Velike Britanije s Mihailovićem, pa zatim, i radikalnoj promjeni britanske politike, osim njihovih

398 Radoje L. Knežević, *Jugoslovenska vlada i Draža Mihailović*, Poruke br. 13, str. 10-11 i br. 23, str. 7-10.

399 K. Fotić, The War We Lost, New York, 1948., str. 228.

400 Jovan Đonović, *Veze sa generalom Mihailovićem sa Bliskog i Srednjeg Istoka i Severne Afrike*, Glasnik, SIKD Njegoš, 1962., str. 28-42.

informacija, stanoviti doprinos davala su i saznanja drugih namjernika i misionara na jugoslovenskim ratištima. S njima i neprestani izvještaji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Ona je djelovala iz Sovjetskog Saveza. Osim na njenim talasima, vijesti iz Jugoslavije su stizale i posredstvom nekih listova i časopisa, novinskih agencija, te drugim kanalima iz Švedske, Švajcarske i Turske. Mnoge od njih su pružale objektivne činjenice o četničkoj kolaboraciji i partizanskoj borbi u Jugoslaviji.

Promjena britanske politike je nagovještavana i unutar Londonskog radija. Ona je uočljiva i na relacijama odnosa vodstva te radijske kuće, državnog organa nadležnog za ratnu propagandu sa propagandnim aparatom kraljevske izbjegličke vlade. Vremenom je postajala sve očiglednija i u emisijama BBC-a. I sam Draža će se ubrzo požaliti na Radio-London. Reći će da je ova radiostanica napustila podršku *staroj svetoj srpskoj stvari*. Oštru kritiku na tu adresu uputiće i u februaru 1943. godine u selu Gornje Lipovo kod Kolašina u Crnoj Gori.

Tim govorom će, međutim, iskopati još dublji ponor sebi, svom pokretu i izbjegličkoj vladi.

LAŽNE, TAJNE, ILEGALNE I PARTIZANSKE RADIOSTANICE

Uz tajne i lažne radiostanice što su se predstavljale partizanskim, NOP je, uistinu, imao svoje predajnike. Još od prvih ustaničkih dana oglasile su se i prve *partizanske radiostanice*. Nastale su u okupiranim gradovima, montirane krajnje oskudnim sredstvima, u najstrožoj ilegalnosti, kasnije i na oslobođenim teritorijama - u Zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori, Beloj Krajini itd. Prva se javila u Zagrebu kao sastavni dio tehnike CK KP Hrvatske. Na pripremama za njihovo djelovanje prije aprilskog rata radili su Rade Končar i Pavle Pap, a prve probe vršio je Đuro Pavlović. Ovaj potonji je manji predajnik prenio u dva kofera u stan braće Engel u Tuškanovoj 15, odakle je krajem jula 1941. godine data prva emisija.

Na oslobođenoj teritoriji prva radiostanica je počela rad u Zapadnoj Srbiji, u rudniku Stolice, na putu Loznica-Krupanj. Prve emisije su date krajem septembra 1941. godine. Oslobođenjem Užica prenesena je u taj grad, odakle je otpremljena u Glavni štab Crne Gore. Novi predajnik zaplijenjen je u okolini Čačka, montiran u Užicu i počeo emitovanje 13. novembra 1941. godine. Prilikom evakuacije Užica 29. novembra 1941. godine evakuisan je i predajnik radiostanice, ali je na Zlatiboru propao.[401]

401 Radivoje Marković, *Razvitak radija i televizije u novoj Jugolsaviji*, *Novinarstvo*, JIN, Beograd, br. 1-2, god. XI, 1975.

Te stanice su doprinosile širenju istine o ciljevima NOB-e i ratnim operacijama partizanskih odreda, te raskrinkavanju uloge Nedića, Pavelića, četnika, ustaša i zločina okupatora. Da bi paralisao njihov mobilizacioni uticaj okupacione vlasti su 28. oktobra 1941. godine u Beogradu montirale i pustile u rad provokatorsku radiostanicu u organizaciji Gestapoa i specijalne policije. Predstavili su je kao *Partizansku radiostanicu*. Zato je Vrhovni štab 20. novembra 1941. godine izdao saopštenje da bi raskrinkao taj pokušaj okupatora.

Pomenuta stanica delo je provokatora u službi fašističkih okupatora, koji pokušavaju gnusnim nespretno zamaskiranim lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret. Stanica je ubrzo obustavila emitovanje programa.

Ilegalna radiostanica postavljena je i u Ljubljani od septembra 1941. godine. Probna emisija data je 1. novembra, a redovni program od 17. novembra na talasima 20 i 40 metara preko malog predajnika *Kričača*, kako su ga nazvali aktivisti Osvobodilne fronte. Emisije *Radio Osvobodilne fronte* primane su u mnogim krajevima Slovenije i Hrvatske. Pošto nisu uspjeli da ga otkriju i unište, Italijani su na istim talasnim dužinama počeli da daju emisije svoje radiostanice - tzv. *Radiostanice poštenih Slovenaca*. Kako ni tom podvalom nisu uspjeli da ga spriječe oni su 4. aprila 1942. godine pod prijetnjom kazne objavili naredbu o obaveznoj predaji svih radio-prijemnika. *Kričač* je nakon toga prekinuo svoju djelatnost.

Osvobodilna fronta Slovenije je i u Beloj Krajini obezbijedila jači predajnik i nastavila emisije. Potkraj rata u Črnomelju je formirana nova *Partizanska radiostanica* koja je emitovala program od jeseni 1944. do aprila 1945. godine.

U selu Orahu kod Nikšića u februaru 1942. godine javila se partizanska radiostanica sa probnim emisijama. Njene emisije su trajale od 15 do 30 minuta. Kasnije, pri povlačenju partizanskih snaga iz Crne Gore, zakopali su je u Plužinama. To su učinili rukovodioci stanice Slobodan Nakićenović i Pavle Bojčević, računajući da se predajnik osigura za kasnije korišćenje. Ubrzo su je pronašli četnici i kad su je otkopali objavili su da su zaplijenili *Slobodnu Jugoslaviju*.

Od 2. XII 1943. godine iz slobodnog Jajca se javila radiostanica AVNOJ-a osnovana zajedno sa Novinskom agencijom TANJUG. Imala je dvije emisije - u 12,45 i u 20,35 dajući *vesti iz naše zemlje, komentare i članke*.

I makedonski partizani su u septembru 1943. godine zarobili veću radiostanicu od italijanske divizije *Firenze*. Preko nje je iz sela Crvena Voda na području Debarca uspostavljena prva veza Štaba Makedonije sa Vrhovnim štabom pomoću šifara koje je donio Svetozar Vukmanović - Tempo.

Drugi dio

PROPAGANDA S MOSKOVSKE STRANE

PRVI MOSKOVSKI POMEN PARTIZANA

U prislušnoj službi BBC-a je 20. oktobra 1941. godine uhvaćena kratka poruka pročitana na radiju u Moskvi. *Mi, ruski partizani, šaljemo plamene bratske pozdrave partizanima i vojnicima Jugoslavije. Čuli smo o vašim herojskim podvizima u borbi protiv nemačkog fašizma. Duboko smo uvereni da ćete i vi, kao i mi, istrajati, u ovoj herojskoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja sve dok zajedno sa slavnom Crvenom armijom konačno i potpuno ne uništimo nemački fašizam.*

Iz prislušne službe poruka je upućena na mnoge relevantne punktove u BBC-u, ali i drugdje izvan toga radija. Svima koji su je primili stavljeno je do znanja ko se, u stvari, i kako bio u Jugoslaviji. *Partizani* - magična riječ je odranije kod njih zabilježena i zapamćena. Ona je bila i do tada poznata, ali nije spominjana u radio-emisijama zbog ograničenja koje je otprije uvela politika dviju vlada - one britanske i one kraljevske emigrantske.

Osim *partizana* u moskovskoj radio-emisiji spominju se i *vojnici Jugoslavije*. Britanija je s kraljevskom vladom tih vojnika imala saveznički odnos. Ne napušta se lako onaj s kojim se održavaju dugogodišnji prijateljski odnosi. Njih nastavlja da populariše britanska propaganda. Trebalo je da protekne još dugo vremena dok ta propaganda ne prihvati partizane kao novu pojavu na jugoslovenskim ratištima.

Sa partizanima Radio-Moskva je i 22. oktobra iste godine ponovo uzburkala međunarodnu javnost. Rekao je da su oni dobro naoružani i da stalno naoružavaju narod, koji se diže na otvoreni ustanak. Zbog toga ustanka u Crnoj Gori Italijani su prinuđeni da svoje okupatorske trupe koncentrišu po većim gradovima. Teritorija Srbije, jugozapadno od Beograda, odavno je oslobođena od okupatora. U Šapcu i oko Šapca vode se žestoke borbe. *Narodnooslobodilački pokret zahvatio je tri četvrtine Jugoslavije. Srbi su koncentrisali velike snage oko gradova u kojima su nemački garnizoni... Nemački komandant Beograda tražio je iz Berlina nova pojačanja za borbu protiv partizana".*

To je vrijeme zajedničke, nažalost, kratkotrajne opsade mnogih srbijanskih gradova od strane četničkih i partizanskih snaga.

Emisije Radio-Moskve praćene su, pomno, svuda u svijetu. One su hvatane i ukomponovane u razne druge radio-vijesti država saveznica i oslobodilačkih pokreta otpora u mnogim zemljama. Izuzetak je britanska radio-stanica koja riječ *partizani* uporno zamjenjuje drugim pojmovima. Te druge riječi ne odgovaraju pravom stanju stvari na bojištima. Taj odnos Radio-Londonu su nametnutli britanska i jugoslovenska vlada. One su priznavale da u Jugoslaviji postoji samo ono što se nalazi u njihovoj službi. Činjenice života su olako protjerivane iz radio-emisija. Pojedini radio-poslenici, doznaće se mnogo kasnije, nisu se mirili s takvim diktatom, koji je bio jači od njihove profesionalne novinarske savjesti. Ljutilo je to i mnoge slušaoce u Jugoslaviji.

Dan nakon moskovske emisije o opsadi gradova u Srbiji Radio-London dovodi u studio gospodina Emerija, britanskog ministra za Indiju. I oglasio ga kao *velikog prijatelja Jugoslavije*, Emeri se obraća Jugoslovenima, Srbima i Hrvatima. *Svima hrabrim četnicima, koji su svojom borbom osvojili jedan deo zemlje, svim seljacima koji tako nesebično (oslobađaju)... rodnu grudu, želim da u ime engleske vlade kažem reči ohrabrenja i divljenja.*

SVIJET JE POČEO DA SAZNAJE O ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI U JUGOSLAVIJI

Zahvaljujući, uz sve ostalo, i *Slobodnoj Jugoslaviji*, svijet je, ipak, počeo da saznaje o NOP- u i njegovoj borbi. U vrijeme dok je Londonski radio glorifikovao Dražu i četnički pokret, NOP je bio u zapećku propagandnih aktivnosti izvan Jugoslavije. Njegove oružane formacije su jedino na talasima *Slobodne Jugoslavije*, katkad, doživljavale satisfakciju u sklopu propagande s moskovske strane - iz Sovjetskog Saveza. O tome 22. maja 1942. godine piše Vladimir Dedijer.[402] *Veliku nam pomoć sada ukazuje Sovjetski Savez, u prvom redu Sovjetski informacioni biro. Juče je istakao borbe kod Foče i Nikšića. To su davale sve sovjetske stanice na svim jezicima sveta. Posle, vrlo korisno deluju i drugovi iz Radio-Moskve u emisijama na srpskom jeziku. Vlahovićev komentar je odlična stvar. Njega još od ranije poznaje ovde mnogo naroda. I naša Slobodna Jugoslavija dobar uspeh ima. Znači, počeo je svet da saznaje o našoj borbi. To je šamar Londonskoj vladi i najvećem hohštapleru svih vremena Draži Mihailoviću. Oni su se nešto ućutali, nemaju šta konkretno da iznose. A mi svakog dana izlazimo pred svet sa uspesima u borbi protiv okupatora. Još kad pođemo u Srbiju!"*

Dedijerov utisak o šutnji Radio-Londona nije posve pouzdan. Onog istog dana kada je Dedijer zapisivao taj utisak u svoj *Dnevnik*, dakle 22. maja 1942. godine, Predsjedništvo vlade kraljevine Jugoslavije[403] upućuje akt načelniku štaba Vrhovne komande potpisan od Živana L. Kneževića, đeneralštabnog majora, i kaže: *"U prilogu dostavlja se vojna emisija, koja je na dan 21. maja tekuće godine, u 20,45 časova pročitana na BBC-u u Londonu, s molbom radi znanja."* A u toj emisiji, u naznačeno vrijeme, major Knežević je na Radio-Londonu održao pomen majoru Bošku Todoroviću. *"Pao je još jedan neustrašivi borac za veliku Jugoslaviju, pao je još jedan viši oficir Srbin - Beograđanin u krvavim borbama u Bosni, pregalac i poslenik na narodnom delu još iz vremena mira, pao je junak kakvoga majka retko rađa, dobar drug i hrabar čovek, sin staroga đenerala Petra - artiljerijski major Boško Todorović. Rođen..."*

402 V. Dedijer, *Dnevnik*, II, str. 129.
403 V. K. br. 589, od 22. V 1942.

Hvalospjev sa talasa Radio-Londona posvećen je onom istom majoru koga spominju Moša Pijade i F.V.D. Dikin dajući opis sastanka četnika sa italijanskim okupacionim vlastima kod Nevesinja. Pominju ga i partizani. Radio je stalno svojim talasima zapljuskivao s porukama kao što je ova pomenutog majora. Uticao je na ljude kao slušaoce. Major Knežević je nastavljao: *"Rođen u čestitoj oficirskoj porodici đenerala Petra Todorovića, 19. aprila 1905. godine, odgojen i vaspitan da kroz život ide samo poštenim putem...*

... Među prvim borcima u planinama, pod komandom legendarnog đenerala Mihailovića, vidimo i artiljerijskog majora Boška Todorovića, prvo kao komandanta odreda pod Tuzlom, a zatim do svoje smrti kao komandanta odreda u Bosni...

Dragi moj Boško, naš mladi i viteški Kralj, obavešten o tebi kao čoveku, oficiru i kao neustrašivom borcu, odlikovao te je mrtvog Karađorđevom Zvezdom sa mačevcima četvrtog stepena."

Da li su oni koji su znali šta se sve zbivalo sa majorom Todorovićem i njemu sličnima mogli da povjeruju u sve ostalo što im je stizalo sa talasa Radio-Londona? Znali su, a ipak su slušali, očekujući i promjenu na onome što su slušali. I drukčije obojene talase - stvarnim zbivanjima i istinama.[404]

ŠTA JE SVE DIKTIRALO PRAVCE I KARAKTER PROPAGANDNIH AKTIVNOSTI?

Međusobni prigovori zbog propagandnih sudaranja prema jednoj ili drugoj strani cirkulisali su i u zvaničnim kontaktima sovjetskih i jugoslovenskih kraljevskih diplomata. Sudari te vrste nisu se mogli ni vidjeti ni čuti u propagandi rasprostiranoj sa teritorije SSSR-a. Svoje primjedbe su Sovjeti, na odgovarajući način, stavljali do znanja izbjegličkoj vladi u Londonu.

Ne uviđamo dovoljno da je Mihailović nosilac narodnog otpora u Jugoslaviji. To je rekao sovjetski poslanik pri izbjegličkoj vladi Bogomolov u razgovoru sa jugoslovenskim premijerom Slobodanom Jovanovićem. Izgovorio je to kada je Jovanović predložio da sovjetska vlada dostavi oružje onoj strani koju jugoslovenska vlada označi kao vrhovnog vođu narodnog otpora u Jugoslaviji. Razgovor je vođen 16. maja 1942. godine u Londonu. Ali, tada je, s obzirom na sovjetske obaveze koje su proisticale iz odnosa u Antifašističkoj koaliciji, Bogomolov dodao još i ovo: *"Odnosi između generala Mihailovića i partizanskih odreda (vaša) je unutrašnja stvar u koju Sovjeti ne žele da se mešaju".*

404 Šire: Miroljub Jevtović, *Šta kaže Radio-London.*

Nemiješanje *u unutrašnje stvari* kao princip nije značio i odsustvo spremnosti na međusobno ispomaganje. Sovjeti su nudili izbjegličkoj vladi pomoć koja je za nju neprihvatljiva, a nisu udovoljavali zahtjevima što su pred njih stizali od jugoslovenske vlade. Umjesto oružja i druge opreme, što je traženo za potrebe četničkog pokreta, sovjetska strana je ponudila drugu vrstu pomoći Mihailoviću. Bila je to inicijativa upravljena prema emigrantskoj vladi. O toj ponudi predsjednik Jovanović obavještava depešom Mihailovića 20. novembra 1942. godine. ... *Rusi nam predložili da pošalju nekoliko oficira u Vrhovnu komandu kao i obrazovanje naše eskadrile u Rusiji za dotur pomoći vama... i zajedničke radio-emisije... Ove sovjetske predloge Kraljevska vlada Jugoslavije nije prihvatila...*"

Zbog svoje deklarativne neutralnosti sovjetska propaganda je spočetka dugo zaobilazila narodnooslobodilačku borbu (NOB) koju su u Jugoslaviji predvodili komunisti. To se može vidjeti i iz telegrama koji je poslao Tito Kominterni 20. septembra 1942. godine. Postavio je direktno pitanje: "*Zašto moskovska radio-stanica, u emisijama na srpsko-hrvatskom jeziku, ne populariše NOB? Svi u Jugoslaviji su nezadovoljni takvim radio-emisijama, jer ne pružaju čak ni moralnu podršku borcima i pristalicama narodno-oslobodilačke borbe...*"

Toga istog dana uzvratila je Radio *Slobodna Jugoslavija*. Ona je u 21,35 to Titovo pitanje potvrdila novim činjenicama. "... *Naša vlada u Londonu i putem emisija Radio-Londona objavila je proklamaciju prema kojoj Draža Mihailoivć svojom akcijom pomaže našu rusku braću. Svatko tko je dobro informisan o pravoj situaciji u zemlji, čudi se zašto je vlada to objavila... Mi imamo da objavimo, da su onog istog dana, kada je okupator započeo svoju ofanzivu protiv Mrkonjić-Grada, Mihailovićeve snage napale našu 2. i 8. brigadu istočno od Banja Luke, pomogavši neprijatelju da nas izbaci sa naših pozicija... Toga istog dana, kada je radio-putem objavljena vladina proklamacija, održana je konferencija Mihailovićevih komandanata u Hercegovini. Glavni predmet bio je borba protiv partizana, a ne protiv okupatora... Naše trupe... smatraju svetom dužnošću uništavanje okupatora ali oni traže od onih koji su ovlašteni davati izjave, da objave pravu istinu o njihovim velikim naporima...*"

Ta saznanja su počela da se javljaju i u sovjetskoj štampi. Otuda i u agencijskim vijestima. S prvim nagovještajima kritičkog stava prema Draži i njegovim četnicima narogušila se izbjeglička vlada. Ona je odlučno reagovala. Iz Londona je 5. novembra 1942. postavila ultimatum vladi SSSR-a. Energično je tražila da se obustavi kampanja preko radija i štampe protiv četnika Draže Mihailovića. Zahtijevala je da Sovjeti pozovu partizane da prekinu napade na četnike i da se stave pod komandu jugoslovenske izbjegličke vlade.

Ukupni odnosi između zemalja antihitlerovske koalicije, napose SSSR-a i Velike Britanije, pa uspostavljene relacije prema izbjegličkoj jugoslovenskoj vladi i ravnogorskom pokretu diktirali su karakter i pravce propagandih aktivnosti. Na tu djelatnost uticala je, istovremeno, i surova zbilja na jugoslovenskim ratištima. Pod pritiskom te stvarnosti sve manje su se mogle zaobilaziti

objektivne činjenice, naročito u pozicijama dva spomenuta pokreta u zemlji. Tako je *Slobodna Jugoslavija* otpočela u svojim emisijama da odslikava Mihailovića u onim bojama što su skrivane od svjetske javnosti. Primjerice, da je stupio u kolaboraciju sa italijanskim okupacionim vlastima i nekim kvislinškim režimima uspostavljenim pod okupacijom. Na to je promtno reagovao Georgi Dimitrov iz Kominterne. Skrenuo je pažnju Veljku Vlahoviću da ta radiostanica *više ne govori na dosadašnji način o Draži Mihailoviću, jer bi to izazvalo nezgode sa Jugoslovenskom vladom i vladama Velike Britanije i SAD. Jer Draža je ministar u vladi..."*

Tako su *viši interesi* krojili sudbinu čitavih pokreta. Prevladali su i u Kominterni koja je poručila CK KPJ: *"Sovjetski Savez se nalazi u ugovornim odnosima sa Jugoslovenskom Kraljevskom vladom... Zato probleme partizanske borbe ne treba posmatrati sa 'svoje' nacionalne tačke gledišta, nego sa internacionalne tačke gledišta englesko-sovjetsko-američke koalicije..."*

POSTANAK "SLOBODNE JUGOSLAVIJE"
Godine u kojima je radio dobijao krila na listovima papira

S prvim nagovještajima Drugog svjetskog rata, pogotovo s njegovim početkom, IK KI (Izvršni komitet Komunističke internacionale) je preduzeo veliku akciju: organizovao je mrežu emisionih radiostanica za političku propagandu komunističkih partija. U tom sklopu je nastala i *Slobodna Jugoslavija*. Davala je četiri emisije dnevno i to: u 6,10 ujutro između 40 i 41 metar talasne dužine; u 7 sati na istoj talasnoj dužini, u 13,5 sati na 25 met. tal. dužine, te uveče u 19,35 sati između 40-41 m. tal. dužine.

Djelovala je svakodnevno. Najprije na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku, a od 1944. godine i na makedonskom. Za narode porobljene Evrope davala je emisije od 1943. na više stranih jezika. Ta radiostanica je značajno pomogla širenju NOP-a u Jugoslaviji i upoznavanju svjetske javnosti sa jugoslovenskim zbivanjima. Njenom djelatnošću rukovodio je Veljko Vlahović pod neposrednim rukovodstvom IK KI. On je nakon učešća u španskom građanskom ratu upućen u Moskvu za predstavnika SKOJ-a (Saveza komunističke omladine Jugoslavije) u Komunističkoj omladinskoj internacionali.

Njeno djelovanje je nailazilo na izvanredan prijem među antifašistima, simpatizerima i pripadnicima partizanskih odreda u zemlji. U formacijama NOP-a širene su parole: *Širite svuda naše vesti, Širite svuda glas rodoljuba, glas Slobodne Jugoslavije, koja govori svakog dana u 6 i 10 ujutro i 7,35 uveče na 40-41 metara kratkih talasa po srpskom vremenu.*

Sve više se slušala i brzo sticala svoje redovne slušaoce. Njene vijesti su umnožavane u *Radio-vijestima* i biltenima. Prepričavane su među ljudima. Interesovanje je raslo i zbog djelovanja Radio-Londona. Glad za informacijama.

Traženi su radio-aparati u jedinicama NOP-a odreda jajačkog koji 17. marta traži radio-aparate *da bi bar donekle začutkali bombardovanje Londonske radio-stanice, koja preko Drenovićevog radija (četnički komandant - o.a.) trubi po ceo dan i dovodi kako narod tako i same borce u zabludu".*[405]

Nasuprot preporukama iz Londona da se čeka odsudni čas i da se okupatori ne uznemiravaju, *Radio-vijesti* Vrhovnog štaba br. 101 od 23. aprila 1942. godine donose emisiju Radio-Moskve. Taj radio je prenio poruku Srbima Božidara Maslarića, predsjednika Sveslovenskog komiteta. *Ne dajte ni minuta mira okupatorima. Izazivajte nesreće vozova, rušite mostove, uništavajte garnizone, sjecite telegrafsko-telefonske žice. Ne služite Nedićevoj i njemačkoj vojsci. Pojačavajte i širite partizanski rat u Jugoslaviji.*

... Seljaci i seljanke!... Ne dajte da okupator izveze trunku hrane iz naše zemlje.

Radio poziva radnike na oružje, inteligenciju da vjerno služi svome narodu, a omladinu da produži još jače vojne tradicije srpske omladine te da svi stupaju u partizanske odrede.

PK KPJ za Srbiju 15. avgusta piše Okružnom komitetu za Srem: *Slobodna Jugoslavija* daje u svakoj emisiji izvještaje Vrhovnog štaba. *Potrebno je da te izveštaje naročito široko popularišete kao izveštaje Vrhovnog štaba u razobličavanju Draže Mihailovića. Obratite pažnju kako se to iznosi, te i vi u svojim publikacijama sprovodite tako pravilan i izdiferenciran stav po svim tim pitanjima, izdiferenciran po osnovnom pitanju danas, pitanju borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Ne smete dozvoliti padanje u sektaštvo zbog takvog stava Londonskog radija i vlade, ali isto tako morate po osnovnom pitanju razobličavati Dražu Mihailovića i ne dozvoliti mu da pocepa jedinstvo naroda Srema stvaranjem bratoubilačkog i građanskog rata na vašoj teritoriji".*

Radio je dobijao krila na listovima papira. Čim se završi tok iz radio-studija ono što je javljao pretakano je i umnožavano u *Radio-vijesti*. U biltene za najrazličitiju upotrebu. Time je produžavan život te radio-emisije. Još duže i šire je živjela u usmenom prenošenju u narodu, posebno u sredinama gdje je pisana riječ neupotrebljiva zbog nepismenih korisnika.

POHVALE SINDIKATA AMERIČKIH NOVINARA

Veljko Vlahović i Đuro Salaj kao urednici "Slobodne Jugoslavije"

Radiostanica *Slobodna Jugoslavija* je u prvo vrijeme radila u okviru Kominterne. Bila je locirana u Ufi na Uralu, a od aprila 1942. godine do marta 1945. u Moskvi. I redakcija je, zajedno s njom, bila smještena u podrumima

405 Br. Službeno - Izvještaj o radu i stanju III odreda, u potpisu Nemanja Vlatković.

Kominterne. Prve emisije su se oglasile 2. novembra 1941. - rad je obustavila 1. marta 1945. kada je njene funkcije preuzeo Radio-Beograd.

Veljko Vlahović je ujedno pripremao tekstove za 90 odsto ovih emisija. Kažu da je napisao ukupno 8.400 strana teksta. Prvi spiker je bio Dragutin Đurđev. Od svog starta *Slobodna Jugoslavija* dugo nije uspjela da uspostavi bilo kakvu vezu sa zemljom. Materijali su pripremani prema sovjetskim izvorima sve dok kanalom preko Istanbula nije počela da se doprema okupaciona štampa *Novo Vreme*, *Hrvatski Narod*, slovenačka štampa, uključivši i crnogorski antikomunistički list *Pakao*. Redakcija je time snabdjevena novim izvorima, posebno za polemičke članke i komentare. Među izvorima su bile i okupacione radiostanice koje su primane u prislušnoj službi u Moskvi. Veza sa Vrhovnim štabom, te sa Glavnim štabom Slovenije, uspostavljena je u drugoj polovini 1942. godine. Pouzdane i provjerene informacije *Slobodna Jugoslavija* je počela dobijati od osnivanja *Tanjuga* u Jajcu 5. XI 1943. godine.

Veljko Vlahović je nakon rata pisao da je redakcija u početku radila samostalno. Ta samostalnost je ubrzo ugašena kada je otpočela kampanju protiv Draže Mihailovića. Kako piše Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku*, to je naročito intenzivno počelo 6. jula 1942. godine. Tada je objavljena rezolucija crnogorskih rodoljuba, koji su osudili Mihailovića kao izdajnika. Ta kampanja je pružila povod ministru inostranih poslova SSSR-a Molotovu da zavede cenzuru. Domalo je ta cenzura znatno ublažena, pa svedena na formalnost. Ukinuta je nakon Teheranske konferencije Trojice velikih - 28. novembra - 1. decembra 1943. godine.

Iz Ufe na Uralu redakcija je preseljena u Moskvu u aprilu 1942. godine. Od tada su u njoj radili još i Đuro Salaj, Lazar Stefanović i Marija Preželj. Njima će se u radu, od juna 1944. godine, sa Visa preko Italije pridružiti Ranka Stefanović, Magda Bren (za emisije na slovenačkom jeziku) i Ilija Džuvalekovski (za emisije na makedonskom jeziku).

Na svom startu je *Slobodna Jugoslavija* davala emisije svako veče u 20,30 na talasnoj dužini 30,9 m. Vremenom je povećan broj emisija i njihovo trajanje. Od 1943. godine one su davane na talasnim dužinama 25, 36, 41 i 42 metra. Povećanim obimom programa za Jugoslaviju omogućeno je uvođenje emisija na slovenačkom i makedonskom jeziku, uz one na češkom, njemačkom i drugim stranim jezicima.

Na jezicima južnoslovenskih naroda, uz *Slobodnu Jugoslaviju*, svoje emisije davala je i Radio-Moskva. Njima je rukovodio Božidar Maslarić koji je najčešće preuzimao ulogu spikera.

Ono što je govorila *Slobodna Jugoslavija* pomno je praćeno na raznim stranama svijeta. Slušane su u Jugoslaviji i većem dijelu Evrope. U jedinicama NOV-a i POJ-a su na osnovu njenih emisija rađene *Informacije* ili *Radio-vijesti*, koristili su ih aktivisti i ilegalci na okupiranoj teritoriji, u zarobljeničkim i koncentracionim logorima u Njemačkoj i Italiji. Redakcija je pripremala i emitovala i razne druge programe - za omladinu, za propagandu među domo-

branima u NDH i dr. Na njima je radio Đuro Salaj. On je uz Veljka Vlahovića bio najpredaniji djelatnik u redakciji. Njegov biograf piše: *"U studiju radiostanice provodio je nekada i po dvadeset i četiri časa bez ikakvog odmora. Svakoga dana trebalo je spremiti po šest emisija. Kao što je čitavog života izbegavao da govori o naporima koje je podnosio, tako je i o svom radu u radiostanici Slobodna Jugoslavija malo govorio, tako da se o tom razdoblju njegovog rada malo zna... Inače, vesti iz zemlje skoro su uvek stizale na vreme. Salaj ih je sa nestrpljenjem očekivao, da bi ih često samo nekoliko minuta kasnije slao u eter - slušaocima u Jugoslaviji i širom sveta.*

... Naši narodi su slušali njegov glas. On im je prenosio izveštaje Vrhovnog štaba i obaveštavao ih o bitkama, žrtvama i pobedama Narodnooslobodilačke vojske, upućivao im pozive da istraju do kraja, da je pobeda nad neprijateljem blizu i da će uskoro kucnuti čas slobode".

U inostranstvu su veoma pozitivno ocjenjivani napori *Slobodne Jugoslavije* da slobodoljubivom svijetu učini dostupnom istinu o partizanskom pokretu i borbama njegovih formacija. Na osnovu toga je u anketi sindikata američkih novinara za najveći postignuti uspjeh u obavještavanju javnosti u 1943. godini prvo mjesto dobila partizanska i narodnooslobodilačka radiostanica *Slobodna Jugoslavija*.[406]

TRN U OKU ČETNIČKIH LETAKA

U ljeto 1942. godine *Slobodna Jugoslavija* počela je iz Tbilisija da emituje vijesti o *četničkoj izdaji i kolaboraciji.*

Za svoje neutemeljene tvrdnje četnička propaganda je često iznalazila izmišljene dokaze. Zato je bila trn u oku Dražinog pokreta i predmet napada četničke propagande. Primjer za to je i njeno opovrgavanje informativnih emisija *Slobodna Jugoslavija*. Ta stanica je, po četničkim lecima, dobila utočište u Pavelićevoj Hrvatskoj. A zna se da je iz Tbilisija emitovala svoj program. Okrivljena je da sa ustaša skida odgovornost za pokolje nad Srbima. Na njene emisije su se ti leci pozivali da je sovjetski ministar inostranih poslova SSSR-a Molotov pismeno izjavio ono što nije rekao itd.

Komunistička radio-stanica takozvana 'Slobodna Jugoslavija' napada i vređa samo Srbe, Kralja Petra II, Dražu Mihailovića i ostale naše borce, nalazi se u Pavelićevoj Hrvatskoj. Ona sada brani ustaše tvrdeći da oni nisu izvršili nikakve pokolje nad Srbima nego samo domaći Nemci, koji sada zbog toga moraju da se sele u Nemačku. Lažu neobavešteni narod da će mu Rusija ubrzo poslati pomoć.

406 Šire o tome R. Marković, *Razvitak radija i televizije u novoj Jugoslaviji*, Novinarstvo, JIN, Beograd, br. 1-2. god., XI, 1975.

Međutim ruski ministar inostranih poslova g. Molotov nedavno je dao pismenu izjavu u Londonu da Rusija nema nikakve veze sa jugoslovenskim komunistima, niti ima nameru da se meša u naše unutrašnje uređenje. To je najbolji dokaz da je laž bila i ostala glavno oružje jugoslovenskih komunista.

I ovaj i mnogi drugi leci bez datuma i mjesta izdanja otkriva da je *Slobodna Jugoslavija* bila trn u oku četničke propagande. Nacionalni povjerenici, kako su se zvali referenti za propagandnu djelatnost, teško su se nosili sa njenim veoma slušanim emisijama. Bili su primorani da, kako tako, reaguju i na njene vijesti i informacije koje su potkopavale politiku i vojne ciljeve emigrantske vlade i ravnogorskog pokreta.

Četnički letak nosi naslov: "*Čuj! - SLOBODNA JUGOSLAVIJA JAVLJA.*" Ona je uz mnoge druge objavila vijest da je "*... 20. divizija N.O.V. u svojim posljednjim operacijama zauzela tvrdo uporište između Knina i Drniša-Petrovo Polje. U borbama pobijeno 144 četnika dok je 50 zarobljeno*". Pošto citira ovu vijest, u letku se čini pokušaj da, polemičkim osvrtom, demantuje tu vijest i u njoj obznanjene činjenice. Pa piše: *Tako javlja partizanska radio-stanica 'Slobodna Jugoslavija'. Koliko je to istina znaju svi četnici, zna sav narod Drniške, Sinjske, Kninske i Vrličke krajine.*

Prava je istina da je u tim operacijama 20 divizija pretrpjela strahovit neuspjeh. Ona se je u stvari razbježala pored silnim naletom četnika ostavljajući na bojištu što zarobljenih, pobijenih i ranjenih oko 390 druškana-školjara, 9 mitraljeza, 5 pikavaca i oko 50 pušaka.

- To je prava istina, koju je svak mogao vidjeti, čuti i opisati a ne ono što javlja Slobodna Jugoslavija koja po svom starom običaju sve stvari potpuno preokreće te se tako sama hvata u svojim sramnim lažima.

Ko joj vjeruje - teško njemu! Da Bog da mi uvijek doživljavali ovakve poraze, a partizani ovakve uspjehe kao na Petrovom Polju.

RAŽALOVANI I OPTUŽENI OFICIRI ZATO ŠTO SU U PARTIZANIMA

I na opsežne londonske izvještaje o ražalovanim oficirima odgovorila je *Slobodna Jugoslavija* iz Moskve 14. septembra 1942. godine. U emisiji tog radija kaže se da je ... *ražalovanjem i optuživanjem nekolicine jugoslovenskih oficira Jugoslovenska vlada u Londonu izazvala veliko nezadovoljstvo u mnogim krugovima u zemlji. Ti oficiri, nepravedno ražalovani, bore se sada za oslobođenje svoje zemlje i slobodu svoga naroda. Na svojim novim borbenim dužnostima ti oficiri su vrlo zaslužni kao vođe u borbama za našu narodnu slobodu... Takve vesti koje daje Radio-London ne primaju se ni sa najmanjim odobravanjem u našem narodu*".

Ovaj prigovor sa talasa *Slobodne Jugoslavije* odjeknuo je i u nadležnim krugovima BBC-a, ali i u Ministarstvu spoljnih poslova Velike Britanije. Ralf Mjurej je 18. septembra 1942. godine, posredstvom Kancelarije kraljevske jugoslovenske vlade, uputio pismo dr. Većeslavu Wilderu kao šefu Odjeljenja izbjegličke vlade. Mjurej upućuje zahtjev jugoslovenskoj kraljevskoj vladi u vezi sa specijalnim izvještajima koji stižu i emituju se na Londonskom radiju. *Možda ste zapazili da je komunistička propaganda napala jugoslovensku kraljevsku vladu zbog javne osude nekih komunističkih ličnosti preko emisija BBC-a. Ne znam je li to tačno, ali sada treba da saznamo od jugoslovenske vlade da li o ovom pitanju pregovara sa sovjetskom vladom i, uzgred, da im stavimo do znanja da broj ovakvih osuda smanje na najmanju moguću meru. Predlažem da osim u slučajevima kada postoje kompletne informacije, javne optužbe ne emitujemo, jer to može štetno uticati na napore koje činimo da pronađemo rešenje ovog pitanja. To je, morate priznati, veoma osetljiv predmet, a ja Vam se obraćam u dogovoru sa Forin ofisom.*

Mjurej, dakle, traži da se pregovorima sa sovjetskom vladom na Radiju *Slobodna Jugoslavija* smanje kritike Londonskog radija *na najmanju moguću meru*. On, doduše, smatra da se javne optužbe *nekih komunističkih ličnosti* (a riječ je o oficirima bivše jugoslovenske vojske koji su se svrstali u partizanske oružane formacije) ne emituju.

Ralfovo pismo, načinjeno pod pokroviteljstvom Forin ofisa, otkriva i razlike u gledištima između Britanaca i propagandista kraljevske vlade u Londonu. Nastale su na saopštenjima i izvještajima izbjegličke vlade i njenih odgovornih oficira u Vojnom kabinetu u kojem su fabrikovani. I prije ovog raskoraka ili nesporazuma takva saopštenja su emitovana više puta na Londonskom radiju. Može li se već reći da je tih septembarskih dana druge ratne godine počelo urušavanje nesmetanog djelovanja u propagandi za Jugoslaviju koju su vodili izbjeglička vlada i oficiri iz njenog Vojnog kabineta putem BBC-a?

Samo dan kasnije, 19. septembra 1942. godine, taj isti Ralf Mjurej svojim novim pismom Kirk Patriku i Harisonu načiniće jedan od prvih dokumenata kojim se otvara pitanje četničko-partizanskih odnosa i njihovog tretmana u emisijama BBC-a. On otvoreno traži da se stavi na dnevni red taj problem u Jugoslaviji i njegovo tretiranje u sadržajima koje emituje ova moćna radijska korporacija. Prije toga, u junu mjesecu te godine, Harison je u svojim obraćanjima jugoslovenskim slušaocima sa *Dragi prijatelji* spomenuo tada još bogohulnu riječ *partizani*. Mjurej je sada zatražio od Kirk Patrika razgovore o problemu Mihailović-partizani. *Razgovarao sam sa Odelenjem iz koga je predlog potekao. Otkrio sam da nije celo Odelenje odgovorno za predlog, već samo jedan njegov član. Mišljenje Odelenja je da je predlog zanimljiv i verovatno vredan pažnje. Sa tačke interesa Odelenja ipak postoje određene prepreke, i pre nego što stvar ode suviše daleko oni bi želeli da sve pažljivo razmotre.*

Mislim da je moguće učiniti po Harisonovim idejama, ali zamolio bih te da se strpiš dan, dva, dok u Odelenju ne rasprave problem i dok se ne usklade sa Forin Ofisom. Jako mi je žao što odugovlačimo, ali mislim da je jako važno da se sve dobro razmotri pre nego što nešto poduzmemo. Verovatno da sve može biti završeno početkom iduće nedelje.

Tako je *Slobodna Jugoslavija* zakotrljala još jednu sniježnu kuglu i napravila lavinu niz brdo četničke propagande.

Treći dio

SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

KANALI ZA DOTICANJE INFORMACIJA U SSSR

Iz dva pravca, različitim kanalima, o zbivanjima na jugoslovenskim ratištima slivale su se zvanične informacije prema sovjetskom državnom vrhu: iz Londona, od emigrantske kraljevske vlade i njenih diplomatskih predstavnika, s jedne, i od partijskog rukovodstva i Vrhovnog štaba NOP-a u zemlji, s druge strane.

Od početka rata su CK KPJ (Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije) i Vrhovni štab NOP-a obavještavali Izvršni komitet Kominterne, time indirektno i sovjetsku vladu, o događanjima u Jugoslaviji. Te veze su održavane putem radio-prepiske Josipa Broza Tita i generalnog sekretara Izvršnog komiteta KI (Komunističke internacionale) Georgi Dimitrova. U Zagrebu je Kominterna 1941. godine uspostavila ilegalni radio-punkt za održavanje veze sa partijama u balkanskim i srednjoevropskim zemljama. Njen rukovodilac i opunomoćenik bio je Josip Kopinič - Valdes, Vazduh. Najvažnije informacije koje je Tito slao ovom radio-vezom dostavljane su Staljinu i njegovim najbližim saradnicima.

Čelne ličnosti u SSSR-u su na taj način saznavale i za zbivanja skraja 1941. i početkom 1942. Primjerice, o povlačenju partizanskih snaga iz Srbije u Sandžak, potom i u Bosnu. O neslavnom krahu spočetka rata uspostavljene saradnje između partizana i četnika i o Dražinom iskakanju iz sklopljenog sporazuma. Ili o formiranju Prve proleterske brigade u Rudom 22. decembra 1941. U februaru naredne godine uspostavljena je i direktna radio-veza Tita sa Moskvom. Taj kanal je otvorio šire mogućnosti za međusobnu komunikaciju. Uz ostalo, i o više činjenica o saradnji četničkog pokreta Draže Mihailovića sa okupacionim trupama i kvislinzima, te o njegovoj namjeri da uništi NOP.

U isto vrijeme je i jugoslovenska izbjeglička vlada u Londonu, sa svoje strane, zvaničnim putem obavještavala sovjetsku vladu o četničko-partizanskim odnosima. Primjerice, da se partizanske snage bore za uspostavljanje komunističke vlasti i da onemogućavaju borbu četnika protiv okupatora. U Kominternu i sovjetsku vladu su jednovremeno dospijevale različite informacije - jedne direktno, druge posebnim kanalima, krišom i indirektno. Svaka saglasno svojim vojno-političkim ciljevima i potrebama. Mnoge od njih su različito interpretirane u javnom saopštavanju javnosti putem radio-talasa.

PARTIZANI ILI NACIONALNI BORCI?

Obaveštena američka štampa u Vašingtonu piše o borbama koje u Jugoslaviji vode trupe generala Dragoljuba Mihailovića. Tako su izgledale prve vijesti koje je početkom decembra 1941. godine emitovao Radio-Kujbišev sa teritorije

Sovjetskog Saveza. Još je tada, nakon bjekstva kralja i kraljevske vlade iz zemlje, Vrhovna komanda jugoslovenske vojske bila u Kairu, a njen načelnik Bogoljub Ilić. Otuda Jovan Đonović 6. decembra 1941. [407] piše potpredsjedniku izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću u London. *Prekjuče, 4. decembra objavila je štampa prvi kominike sa jugoslovenskog ratišta naše Vrhovne komande iz Kaira... U njemu se govori, uglavnom, o borbama trupa generala Drag. Mihailovića sa nemačkim vojnim snagama u Srbiji... Da Vam skrenem pažnju na sledeće: ... To su podaci uzeti iz prislušne radio-službe... Sinoć je Nedić preko radija objavio da je Srbija očišćena od 'komunističkih bandi'. Oni već slave pobedu... Da me ubuduće obaveštavate o Vašim namerama i uputite g. Ilića. On ipak nije upućen toliko u poslove propagande... Nije stigao da proceni da je nezgodno naše ustanike i naše četnike nazivati partizanima. Vi znate da se ovaj naziv odomaćio kao izraz za Komunističke borce u pozadini neprijatelja... Mislim da bi trebalo biti tendencija da i komuniste proglasimo nacionalnim borcima, a nikako da nacinaliste nazivamo terminima za komunističke borce... Nezgodno je naše ustanike i naše četnike nazivati Partizanima... Borci u Srbiji nisu komunisti, naročito oni sa Mihailovićem. Nezgodno je krstiti ih imenom uobičajenim za komuniste..."*

S. Jovanović je kraljevskom delegatu Jovanu Đonoviću dopisao na njegovom pismu: *da je izdavanje Biltena nadležnost Vrhovne komande i da to ne spada njemu.*

Slično dobrim vijestima Jovana Đonovića iz Kaira, i poslanik jugoslovenske izbjegličke vlade u SSSR-u sa sjedištem u Kujbiševu ohrabruje svoje ministarstvo inostranih poslova u Londonu. *"S Višinskim razgovor o pokretu ustanika kod nas... na osnovu izveštaja beogradskog radija. Smatra da je tamo već jedan mali front... Na svečanoj sednici ovde, u prisustvu Kalinjina i Vorošilova i celog diplomatskog kora, u izveštaju koji je podneo partijski sekretar, naročito je istaknuta Jugoslavija, upravo je ona jedina od svih okupiranih zemalja poimenice pomenuta i njena današnja borba naročito podvučena. I u listovima naša zemlja zauzima jedno od prvih mesta..."*

Taj propagandni optimizam sa prostora SSSR-a uskoro će splasnuti, a kasnije posve nestati.

JALOVI POKUŠAJI ČETNIKA DA DOĐU U DODIR SA CRVENOARMEJCIMA

Svi pokušaji Mihailovića da dođe u dodir sa Rusima ostali su bezuspešni: misiju poslatu u Turn Severin Rusi su vratili. Srpski narod dočekao je sasvim hladno

407 Pov. No 246

ruske trupe i Rusima to teško pada. Oni uviđaju da đen. Mihailoivć u stvari predstavlja ceo srpski narod. Ovu činjenicu g. predsednik smatra utešnom.[408]

"Pređimo sada na jedno drugo pitanje" - obraćaju se autori četničkog letka Srbima - partizanima kao svojim pretpostavljenim čitaocima. *Vi znate, svakako, da je Ruski narod u svojoj zemlji uzdigao komunizam, ali možda ne znate da će taj isti Ruski narod taj isti komunizam i da sruši i da će na njegovim ruševinama da izgradi veličanstvenu tvorevinu nove demokratije. Vi u to nećete verovati, jer ne znate kakvu silu i moć u svetu čine i predstavljaju ostali narodi koji neće ruski komunizam. I ko su ti narodi? Mi ćemo vam neke od njih spomenuti: Obe Amerike (Severna i Južna) najveće sile na ovoj kugli koja se vrti u Vasioni; onda Engleska koja dolazi odmah iza Amerike, onda Japan kao treći po redu kolos i snaga, onda ostali narodi Afrika, Azija i Evropa.*

'Manji potok u veći uvire na uvoru svoje ime gubi'. Samo zanešenjaci i ludaci mogu verovati da će se svi narodi i sve moćne zemlje i države sliti i utopiti u ideologiju koja se u Rusiji izgrađivala... Dakle, nije ni Ruski narod lud da tera mak na konac i da protivu sebe okrene celi svet. Danas je svakome jasno da se ruski narod počeo prilagođavati i okretati novim putevima i to onim koji vode u smeru novog i pravog demokratskog uređenja jedne države. Samo činjenice što je Ruski narod držao rame uz rame u ovoj gigatnskoj borbi sa dvema demokratskim velesilama govori ovo isto što Vam mi samo uzgredno napomenusmo.

U lecima se polemiše sa partizanskom propagandom. *Tako nam pričaju da su Sovjetske trupe već ušle u našu zemlju, da će pobiti sve četnike itd. Od svega toga ništa nije istina i niko se neće mešati u naše stvari. Zato ne verujte partizanima i ne obazirite se na njihove pretnje i na njihove očajničke pozive za stupanje u njihove redove. Ne bojte se nikoga i ničega! Pobeda je naša, i to sigurno".*[409]

I oni koji su pisali taj letak, i oni koji su ga rasturali, pogotovu čitaoci, znali su da četnička stvar ne stoji onako kako je napisano: *"Nikada nismo stajali bolje nego danas. S nama su Bog i Pravda, i narod i Kralj".*[410]

"SVAKI DAN GUBIMO LJUDE I VERU I U NAS I U NAŠU STVAR"

U svim oblicima svog javnog ispoljavanja četnička propaganda je pobijala bilo kakve tvrdnje o ulasku trupa Crvene armije na jugoslovensko tlo. Dok na bezbroj puta upotrijebljeni, izanđali način pokušavaju da diskredituju NOP i

408 VII, akv, k 164, reg. br. 26/303.
409 AH, ČA, k. 238, reg. br. 1/9.
410 AH, ČA, k. 238, reg. br. 1/9.

komuniste četnici i njihove komande se povlače zajedno sa Nijemcima ispred Crvenoarmejaca. *To znači punu našu propast* - upozoravaju Mihailoivća svojim depešama. *Svaki dan gubimo ljude i veru i u nas i u našu stvar. Propaganda strašna u stopu nas prati. Titovi avioni bombama i lecima pozivaju četnike da se vrate svojim kućama.* Suočen s tom propašću i gubitkom ljudi i vere pukovnik Borota 3. oktobra 1944. godine *Istaknutom delu štaba Četničke Vrhovne komande* zajedno s komandantom Račićem otvara suštinska pitanja koja ostaju bez odgovora: *Obzirom na ulazak Rusa u Srbiju, a neiskrcavanje saveznika, šta treba kazati vojnicima, šta građanima? Kakav stav treba da uzme naša propaganda? Teško će biti sačuvati milicije koje inkliniraju partizanima. Da li postoje kakve instrukcije V.K.? Da li ima kakvih izgleda za iskrcavanje? Imate li podatke o postupku Rusa prema našim u Srbiji? Potreban najhitniji odgovor.*[411]

Pokazalo se da je uzaludno bilo čekanje na iskrcavanje saveznika na Balkan da bi se započela borba s okupatorima. U odsudnom času Rusi ih ne prihvataju, drugih saveznika nema da se iskrcaju, a četverogodišnje odgađanje početka borbe i dalje se odlaže i produžava. U toj situaciji i glasine, ako su podudarne sa dugim željama, mogu biti spasonosne. Makar zakratko. *ovde kruže glasovi da su došli Englezi i Amerikanci. Javite da li je tačno kako bi se koristilo za propagandu* - piše komandant jurišnih korpusa Račić nadređenoj komandi.[412]

---

411 VII, Ča, k. 238, reg. br. 1/9.
412 XIV-4, dok. br. 132.0.

Delo koje doprinosi podizanju nivoa istorigrafskog saznanja

U proučavanje četništva i četničke propagande Fadil Ademović je uložio deset godina rada, i kao rezultat ponudio rukopis od preko hiljadu stranice. Podeljen u četiri knjige, Ademovićev rukopis Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u Drugom svjetskom ratu predstavlja, u suštini, dve celine: u prvoj je sveobuhvatno data geneza četništva od njegove pojave pre Prvog svetskog rata do kraja Drugog svetskog rata; u drugoj je, na dosada njiscrpniji način u istoriografiji, analizirana četnička propaganda kao «politika drugim sredstvima». Ove celine jedna drugu dopunjuju i objašnjavaju.

Ademović je pošao od naučne i publicističke literature o četništvu koja je nastala u zemljama bivše Jugoslavije i u svetu posle Drugog svetskog rata. Jedan broj savremenih, naročito srpskih autora, ovu literaturu generalno odbacuje kao jednostranu, ideološki pristrasnu. Otuda je Ademovićev osvrt na ovu literaturu ne samo metodološki ispravan nego je i ljudski etičan.

Jer, brojni domaći i strani autori (Elizabet Barker, Jozo Tomašević, Jovan Marjanović, Branko Petranović, Branko Latas, Milija Stanišić, Fikreta Butić-Jelić, Bogdan Krizman, Enver Redžić, Miša Leković) pokazuju da četništvo nije bilo tabuizirano niti jednostrano inter-pretirano. Generalno negiranje njihovih rezultata, inače nesvojstveno nauci, posebno u Velikoj Britanij i SAD-u. To je neizbežno vodilo ne toliko u istorijski revizionizam koliko u pripremu osnova za politički revanšizam i opravdanje ratova 90-tih godina u bivšoj Jugoslaviji.

Dugoročno, proizvodnja «vlastite istine» vodi u zatvaranje kao način da se održi velikodržavna ideja, koja je sržna ideja četništva kroz celu njegovu istoriju. Tako Ademovićev rukopis, koji ovaj proces dešifruje, ne korespondira sa najnovijom istoriografskom produkcijom u Srbiji o četništvu, ali je zato na tragu savremene istoriografije u svetu. Biće vrlo zanimljivo uporediti štampanu verziju Ademovićevog rukopisa sa delom mladog britanskog istoričara Marka Atile Hoare Genocid and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisance and Chetniks 1941 – 1945, koje je krajem prošle godine objavila Britanska akademija.

Rukopis Fadila Ademovića zasnovan je na impresivnom broju izvora različite provenijencije. Oni sadrže i niz dosad nepoznatih činjenica koje doprinose podizanju nivoa istoriografskog saznanja. Detaljan opis izvora, saopštavanje novih izvora u celini, naročito u delovima rukoposa koji se odnosi na propagandu četnika, izbegličke vlade i emigracije uticali su i na dužinu rukopisa i na njegovu strukturu. Istovremeno, takav pristup izvorima doprinosi uverljivosti zaključaka autora i predstavlja svojevrsnu riznicu za nova istraživanja. Koncentracija na Bosnu i Hercegovinu proizilazi iz mesta koje je ta zemlja imala u srpskom velikodržavnom projektu.

Bogata faktografija je u funkciji rekonstrukcije ideologije Ravnogorskog pokreta i njene perspektive u istorijskom srazu u Drugom svetskom ratu. To je optika kroz koju autor propušta analizu četničkog i partizanskog pokreta, njihovog međusobnog odnosa, i odnosa Saveznika prema jednom i prema drugom pokretu. U tom smislu, Ademović vraća klatno istoriografske i publicističke literature koje je otišlo ka realnoj prošlosti i njenim dramatičnim kontroverzama u Drugom svetskom ratu. Autor ne skriva otpor prema krivotvorenju ne samo konkretnih činjenica nego jednog istorijskog vremena kakvo je vreme Drugog svetskog rata u koje je smešteno i «zamašno klupko jugoslovenskog ratišta».

Odnos prema silama Osovine, prema nacizmu i fašizmu, kao kriterij za razlikovanje četničkog i partizanskog pokreta, nije ustanovio Ademović. Ali, on je otišao napred u analizi karaktera ovih pokreta iz čega je i proizišla i njihova različita strategija prema okupatoru. Četnički milje je patrijarhalan i zarobljen organicističkim shvatanjem nacije, tačnije idejom svesrpske etničke države. Ravnogorski pokret bio je potreban izbegličkoj vladi koja želi da se vrati na staro uz kaznu Hrvata za ustaški genocid nad Srbima u Hrvatskoj: ne samo da će biti anuliran sporazum Cvetković – Maček nego je upitna sudbina Hrvata posle Drugog svetskog rata. U nacionalističkoj propagandi srpske emigracije u Velikoj Britaniji i SAD-u promoviše se stanovište o Hrvatima kao genocidnom narodu.

Izbeglička vlada, Ravnogorski pokret i srpska emigracija, dele ideju svesrpske države, koja zatvara perspektivu čak i onakve Jugoslavije kakva je stvorena na kraju Prvog svetskog rata. U istorijskom sukobu u Drugom svetskom ratu, ova ideja vodi u kolaboraciju sa okupatorom, u genocid nad Muslimanima i Hrvatima.

Nerazumevanje vremena načinilo je tragičnim vođu Ravnogorskog pokreta. Na kraju Drugog svetskog rata, Draža Mihailović je ostao sam. Okrenuli su mu leđa: Kralj, izbeglička vlada, građanski političari, vlastiti komandanti i njegova rođena deca. Strategija čekanja da se Saveznici iskrcaju na Balkan, pa onda digne ustanak da bi se sačuvao monarhitstički oblik države i omogućila srpska dominacija: Velika Srbija u Velikoj Jugoslaviji – pokazala se kao nerazumevanje istorijskog trenutka. Ili, kako je to kvalifikovano u istoriografiji četništva nastaloj posle Drugog svetskog rata, kao izdaja srpskog naroda.

Saveznici su bili zainteresovani za aktivan otpor okupatoru. To je odredilo njihov odnos prema partizanskom pokretu, mladom revolucionarnom i višenacionalnom pokretu, koji je težio obnovi jugoslovenske države kao zajednice naroda. Saveznicima nije bilo lako da se orijentišu na zamršenom jugoslovenskom ratištu.

Ademović je iscrpno analizirao evoluciju odnosa Saveznika prema Ravnogorskom i partizanskom pokretu i pokazao kako se kao kriterij kristalisala aktivna borba protiv okupatora. Ravnogorski pokret i izbeglička vlada računali su na ideološkim razlikama među saveznicima. Čerčil je, međutim, pobedu nad Hitlerom, kao glavnom opasnošću nad zapadnom civilizacijom, smatrao vojnim i političkim prioritetom. Pobedu nad komunizmom, kao ideološkim protivnikom, odlagao je za postnacističku i postfašističku Evropu, za razdoblje hladnog rata.

Izbegelička vlada i Ravnogoski pokret bili su zarobljenici velikosrpskog nacionalizma. To ih je okrenulo protiv partizanskog pokreta kao ideološkog protivnika, uvelo u genocid nad Muslimanima i Hrvatima i dovelo do kolaboracije sa okupatorom. Time je bila određena njihova istorijska sudbina, a ne, kako je tvrdila njihova propaganda, izdaja Velike Britanije i, posebno, Vinstona Čerčila, koji će, kako je tvrdila četnička propaganda, «čim pobedi Hitlera, biti smenjen».

U svom govoru u Donjem domu, 22. februara 1944. godine, Čerčil je precizirao: »Ne samo Hrvati i Slovenci, već i veliki broj Srba podržali su maršala Tita i on u ovom trenutku ima više od četvrt miliona boraca i velike količine oružja koje su oteli od neprijatelja, a da nisu izgubili svoje gerilske kvalitete, uz znatan broj divizija i korpusa. Ta vojska u ovom času drži u šahu 14 njmačkih divizija od 20 koliko se nalazi na Balkanskom poluotoku. Naravno, partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nemaca». Upravo ta činjenica je odlučila o ishodu Drugog svetskog rata i na jugoslovenskom ratištu i o mogućnosti obnove jugoslovenske države. Saveznici su kao pobednika priznali ideološkog protivnika izbegličke vlade i Ravnogorskog pokreta, delom i vlastitog ideološkog protivnika, ali svog vojnog i politčkog partnera u njihovom ratu protiv sila Osovine.

Hladni rat, koji je ideološki rat između saveznika u Drugom svetskom ratu, između zapadnog i istočnog bloka, ispunio je drugu polovinu 20. veka. Na kraju 20. veka, taj se rat završava porazom komunističke ideologije. Vraćanje na velikodržavni projekat srpskog nacionalizma kao na alternativu komunizmu predstavljao je promašeni pokušaj revizije ishoda Drugog svetskog rata. Taj pokušaj je novi izraz nerazumevanja istorijskog vremena na razmeđi 20. i 21. veka. Tako je Fadil Ademović, zaokruživši sliku o četništvu i četničkoj propagandi, pokazao da je velikosrpska ideja u Drugom svetskom ratu, još jednom, istorijski poražena. Vraćanje na nju u razdoblju posle hladnog rata doveo je do sukoba sa realnošću, čije su posledice raspad jugoslovenske države sa velikim ljudskim žrtvama, materijalnim razaranjima, produbljivanjem nepoverenja i zaostajanjem čak za zemljama bivšeg istočnog bloka. U odbijanju, pak, da se dublje sagledaju uzroci i posledice raspada jugoslovenske države, i nakon poraza u ratovima 90-tih godina, nalazi se poslednja rezerva velkodržavne ideje. Tako, bez obzira na cenu, ta ideja, još uvek, utiče na razvitak srpskog naroda i na njegove odnose sa susedima i sa svetom. Razorivši Jugoslaviju kao složenu državu, ideolozi velikodržavne ideje pogotovu ne mogu da zamisle Srbiju u okvir složene zajednice evropskih naroda.

Posvećena četništvu, istraživanja Fadila Ademovića su, u stvari, nezaobilazna u razumevanju devetnaestovekovne ideje o svesrpskoj državi i njenih učenika u moderno doba. Moguća je, naravno, i drugačija struktura rukopisa, Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu (1941 – 1945). Dala bi se izbeći ponavljanja, a neki izvori preciznije označiti. Ali, ništa od svega toga ne bi bitno uticalo na krajnji rezultat višegodišnjeg rada Fadila Ademovića. Stoga izdavaču – KULT-B koji mi je poverio ocenu njegovog obimnog rukopisa, taj rukopis svesrdno preporučuje.

U Beogradu, februara 2007.

Dr Latinka Perović

Ogroman činjenički materijal dobrim delom nepoznat javnosti, čak i naučnoj

Tekst Fadila Ademovića je veoma obiman, oko 70 autorskih tabaka. Podeljen je na četiri knjige nejednakog obima. Prva zahvata više od polovine rukopisa. Čitavo ovo veliko delo će biti objavljeno u dva toma, tako što će drugi tom zahvatiti drugu, treću i četvrtu knjigu.

Posle Reči izdavača, sledi Predgovor iz pera autora nazvan «Drama istorijskog zaokreta». Ovaj tekst ima i svojstva uvoda po svom sadržaju uz naučni aparat (napomene). Potom sledi uvodni deo Pojava četništva i propaganda četničke tradicije u jugoslovenskim zemljama. Taj deo može tako ostati a može da bude i prva glava (odeljak) prvog dela. Rukopis autora je podeljen na delove i mnoštvo manjih odeljaka što olakšava razumevanje čitaocu. Uvodni pristup je veoma koncizan, te se prelazi na zadatu temu koja se obrađuje vrlo široko u njenim komponentama. Metod obrade je naučno-publicistički sa dominantnom naučnom komponentom. Naučni aparat je bogat, a korišćena je ogromna arhivska neobjavljena i publikovana građa, žurnalistički podaci i obimna literatura. Zahvat postavljenog problema je veoma širok a interpretacija zbivanja i pojave vrlo iscrpna. Ova ogromna studija tiče se čitavog jugoslovenskog prostora gde se, u većoj ili manjoj meri, manifestovao Ravnogorski pokret, mada se autor najviše držao ratne pokrajine Bosne i Hercegovine. Kroz materiju podeljenu u devetnaest delova izložen je ogroman činjenički materijal dobrim delom nepoznat javnosti, čak i naučnoj. Zato je bilo nužno eksploatisati mnoštvo raznorodnih izvora koji prezentiraju pravu sliku Ravnogorskog pokreta, njegove organizacije, stvarnog delovanja sa akcentom na propagandni sistem Ravne Gore. Taj sistem do sada nije u dovoljnoj meri istražen te ni poznat široj javnosti. Stvarna uloga ravnogorskog četništva, koju Ademović razobličava, je krajnje retrogradna i kompromitirajuća za srpski nacionalni program u celini. Svih 19 delova što čine sadržaj obimne prve knjige od pojave četništva do polemičnog teksta da li se radi o građanskom ili oslobodilačkom ratu, data je pod jednim odgovarajućim naslovom.

Druga knjiga se tiče četničke propagande sa tla Velike Britanije, treća na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država a četvrta se odnosi na «propagandnu aktivnost s moskovskih strana», dakle na relaciji četništvo – Sovjetski Savez.

Autor je pre svega rasvetlio ulogu i delatnost Ravnogorskog pokreta sa mrežom njegovih vojnih formacija, teritorijalnih organa i ustanova. Pogotovu stvarnu aktivnost četničkih snaga što do sada nije dovoljno iztraženo u istoriografiji i literaturi uopšte.

U pitanju je ogroman kodeks činjenica i podataka zasnovanih na relevantonoj građi o jednom neobičnom fenomenu. Deklarativno antifašistička organizacija u stvarnosti deluje kao kvislinška formacija u odnosu na nemačkog i italijanskog okupatora. Deklarativno se bori za Jugoslaviju kao državnu zajednicu, a u suštini za veliku Srbiju na račun drugih jugoslovenskih naroda. Odnos prema okupatoru nije bio samo kolaboracionistički koji pretpostavlja više manje sporazum ravnopravnih subjekata. Četnici su u toj saradnji bili potpuno podređeni okupatoru samo se taj odnos saradnje sakrivao od naroda i od zvaničnika saveznika, antifašističke koalicije. Draža Mihailović sa iskustvom predratnog obaveštajca je uspevao da zavede čitavu javnost koja ga je dobrim delom držala za «prvog gerilca Evrope», balkanskog Robina Huda, neustrašivog borca protiv okupacione vojske. On se nije mnogo javno eksponirao pisanim sporazumima sa nemačkim i italijanskim vlastima ali je vukao poteze u kom smislu su njegovi komandanti bili neposredni saradnici okupatorskim časnicima. Konačno, valja saopštiti našoj javnosti da je Mihailović strogo zabranjivao svaku akciju protiv okupatora.

Međutim, on je slao izveštaje u London da vodi konstantnu borbu za oslobođenje zemlje. Navodno «komunisti» (partizani) napadaju njegove grupe a on je u situaciji da brani srpski narod. Stvarno četnički teror je, pored ustaškog, manifestovao najstravičnije forme sa naročito izraženim efektima prema Muslimanima, kao i Srbima i Hrvatima. Broj žrtava nije utvrđen jer to nije objektivno moguće ali se nesumnjivo radi o velikim ciframa stradalog, uglavnom nedužnog civilnog stanovništva.

U duhu «ravnogorskog nacionalnog programa» planirano je u tajnim i polujavnim dokumentima čišćenje nesrpskog stanovništva na prostoru koji na zapadu doseže do Kupe, Like, zapadne Slavonije, dakle negde do famozne linije Karlovac-Virovitica. Planirano je istrebljenje Muslimana još u ratnoj fazi. Zločini ravnogoraca po stravičnim efektima, broju žrtava i bestijalnim metodama nadmašuju zločine, teror svih ostalih srpskih kvislinga.

Autor ukazuje na neodrživost teze da su četnici bili pasivni i čekali završne faze rata, te iskrcavanje Saveznika na jadransku obalu. Četnici nisu bili prikriveni po šumama i skrovitim mestima već su od kraja oktobra 1941. vrlo energično krenuli u borbu protiv partizanskih snaga. Njima su „komunisti" bili jedini neprijatelji. U prvim godinama se preti Muslimanima i Hrvatima, a u poznijim se traži potpora i savez sa njima odnosno sa svim snagama na okupiranom prostoru u borbi isključivo protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Vidna je evolucija i u sistemu propagande kojom se napada isključivo „komunistička opasnost". To je primetno i na svetosavskom kongresu u selu Ba, januara 1944. uz neke korekcije šovinističkog nacionalnog programa Ravne Gore. Međutim, sve do kraja rata četnici su bili u ratu samo protiv partizana, odnosno Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Nije pomoglo ni Dražino snishodljivo obraćanje Paveliću i Stepincu kao ni mađarskim fašističkim vođama. Četnici su se rame uz rame povlačili sa nemačkim vojnicima u pravcu Austrije gdje im je bio kraj.

Za razobličavanje ravnogorske propagande prvorazrednu ulogu su odigrali članovi Vojnih misija poslatih u četničke štabove. Britanski oficiri su savesno slali izveštaje iz kojih se videlo da četnici ne vode borbu protiv okupatora već samo protiv NOP-a, koji je kao partizanska armija pod komandom Tita veoma aktivan u ratu protiv nemačkih i italijanskih vojnih snaga. Autor vrlo argumentovano objašnjava evoluciju saznanja u svetu o pravoj situaciji u Jugoslaviji. Međutim, jugoslovenska vlada u emigraciji nije prihvatala izmenu kursa prema Ravnogorskom pokretu. Ta vlada nije imala puni autoritet jer hrvatski i slovenački deo nije bio solidaran sa srpskim ministrima. Autor navodi da su hrvatski ministri osudili postojanje Nezavisne Države Hrtvatske i ustaški teror, što je inače bilo poricano. S druge strane, srpski ministri su ostali na pročetničkim pozicijama. Razumljivo da je poklonjeno više pažnje propagandnom košmaru (kolopletu) na tlu Velike Britanije. Reči Vinstona Čerčila na Teheranskoj konferenciji odražavaju konačno stav velike trojice prema Titovoj armiji koja je blokira mnoge fašističke divizije na Balkanu, čime je saveznicima olakšano izvođenje velikih operacija, konkretno desant u Normandiji.

Autor puno pažnje posvećuje raznim oblicima propagande u inostranstvu i zakulisnim radnjama. Od medija su najveću ulogu odigrali Radio London pa „Slobodna Jugoslavija". U SAD-u se najkasnije saznalo o pravoj aktivnosti „Jugoslovenske vojske u otadžbini". Veoma lošu ulogu su odigrali ambasador Konstantin Fotić i pesnik Jovan Dučić. Fotić je čak uspeo da utiče na velikog državnika Ruzvelta u svojoj besomučnoj aktivnosti protiv hrvatskog naroda i kontra NOP-a u Jugoslaviji. U takvoj propagandi su bili uključeni izvesni emigrantski krugovi kao i predstavnici Srpske pravoslavne crkve, u kojoj dolazi do raskola.

Gebelsova propaganda je najbezobzirnije nastupala u širenju svojih informacija koje su podržavali svi kvislinzi. Na toj liniji bila je ravnogorska propaganda bez ikakvih obzira prema

materijalnoj istini. Sovjeti su u početku taktizirali i pragmatično uvažavali emigrantsku vladu Kraljevine Jugoslavije. Međutim, nikad nije izostajala podrška NOP-u što se u Jugoslaviji poricalo posle Rezolucije 1948. Podrška SSSR-a NOP-u uz raskrinkavanje uloge Ravnogorskog pokreta bila je veoma značajna.

Pomno sam pročitao ovaj rukopis o jednoj i danas aktuelizovanoj pojavi koja se kontraverzno tumači. Objavljivanje ovog dela koje čini izvesnu inovaciju u literaturi ove vrste bilo bi obogaćivanje postojećeg sveta kniga o jednoj pojavi koja je toliko uzburkala duhove. Do te mere da se i danas daju različiti čak dijametralno suprotni sudovi u javnosti. Nažalost i u udžbenicima kojima se uče i vaspitavaju mlade generacije. Zato valja omogućiti štampanje ovog dela od interesa za čitavo jugoslovensko pa i šire područje.

Beograd, 10.02.2007.

Dr Dragoljub Petrović

NEDOPISANI PREDGOVOR MILOŠA MINIĆA

(Na izričit zahtjev autora, a nakon dugih rasprava o sadržaju ovog priloga, urednik je, ipak, odlučio objaviti ovaj tekst)

Kao ljudska stvarna sudbina smrt uvijek dolazi nezvana. I u nevrijeme. Kad ona htjedne i gdje ona hoće. Iza te neminovnosti ostaju dani, godine, život. Ispred nje, nadrastajući je, dobrota ljudskog srca i stvaralačko djelo. Prispjela mu je u trenucima u kojima je svoj impozantni opus htio da osoči još jednim dosegnućem. Potisnula je i zaustavila ispisivanje Predgovora na marginama rukopisa posvećenog četništvu i četničkoj propagandi u Drugom svjetskom ratu (1941-1945). U predahu i pri blagom oporavku, prije njenog dolaska, u sebi je tkao misaone tokove svog novog, tek začetog autorskog ostvarenja. I taj predgovor, kao i njegovo ukupno spisateljsko djelo, izvirali su iz života. I na život, i na svoje životno pregalaštvo, gledao je očima što su, bezmalo, čitavo stoljeće iskazivale živahnost objektivnog posmatrača i analitičku raskoš ljudskog duha i uma. U njima je neprestano bdio pronicljiv pogled ispunjen blagošću i toplinom ljudske duše. I obasjavao lik koji je zračio beskonačnom dobrotom. A iz te blagosti topline iskrila je ličnost beskrajno plemenita i dobrodušna čovjeka. Koji je isijavao toplinu iskrene bliskosti i prisnosti prema ljudima. Vedrinom osočavao sagovornike. Plijenio plemenitošću misaona čovjeka prostranih horizonata. Koji je srcem govorio. Njegovo govorenje je uvijek bilo prožeto znanjem i mudrošću. I u poznom dobu sačuvao je poslovičnu staloženost, svježinu misli, sjećanja i svjedočenja, nerijetko bitnih za istoriju. Svojim životom i djelom je odslikavao cijelu jednu epohu. Maltene sve etape kroz koje je prolazilo ex-jugoslovensko društvo u dugom povijesnom razdoblju počev od 30-tih godina preko vremena Drugog svjetskog rata do kraja drugog milenija. Smireno i tiho izgovarao je dubokoumne i razgovjetne rezone. Činio je to krepko i odlučno sa neizmjernim strpljenjem da sasluša druga i drugačija, pa i suprotstavljena mišljenja. Privlačio je ljude poslovičnom tolerancijom. I osvajao sve oko sebe. Pred očima njegovih sagovornika u njemu se stalno otkrivala svijetla i stamena ličnost. U svemu: u ljudskom, humanom, psihološkom, etičkom, mentalnom, političkom i svakom drugom smislu i pogledu. Uzvišena moralna gromada. Rijetka ličnost, dosljedna i principijelna, prožeta nikada iznevjerenim vlastitim humanističkim postulatima.

Taj čovjek je, eto, dugo vremena, u minulim desetljećima, veći dio dana provodio čitajući i pišući. Na tom poslu ga je i smrt zatekla. Nezvana i u nevrijeme. U kasnim noćnim satima prekratila neiskazanu misao. Nedopisani Predgovor. Petog septembra 2003. godine zaustavila je njegov, i u poodmaklim godinama, intenzivan i neumoran rad.[1]

---

1 Miloš Minić je rođen 1914.godine u Preljini kod Čačka. Završio Pravni fakultet u Beogradu. Član KPJ od 1936. Od 1941.godine bio je organizator ustanka u valjevskom i čačanskom kraju, istaknuti politički i državni funkcioner u Srbiji. Rezervni general-major. Nakon Drugog svjetskog rata, u svojstvu zamjenika vojnog tužioca NR Srbije, bio je tužilac na suđenju Draži Mihailoviću, grupi četničkih komandanata, ministara u kvislinškoj vladi generala Milana Nedića, te grupi ljotićevaca. Bio je član vlade i predsjednik Izvršnog vijeća NR Srbije, te potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća. U više saziva poslanik u republičkoj i Saveznoj skupštini, predsjednik Saveznog vijeća Savezne skupštine, potpredsjednik Savezne skupštine, član CK SKJ i Izvršnog komiteta CK SK Srbije. Nosilac je mnogih društvenih priznanja i odlikovanja. U svojoj političkoj djelatnosti dugo vremena se bavio pitanjima spoljne politike tadašnje federativne države i međunarodnih odnosa. U bivšoj SFRJ vršio je dužnost Saveznog sekretara za inostrane poslove od kraja 1972. do polovine 1978.godine, a od 1978. do 1982. predsjednik Savjeta za međunarodne odnose SFRJ. U to vrijeme bio je aktivan u oblasti međunarodnih zbivanja,

Bio je zaokupljen pisanjem do zadnjeg daha, takoreći. I njega je, s vremena na vrijeme, kao i svako živo biće, obuzimala slutnja u skori kraj života. Izvirala je, katkad, i u našim neposrednim razgovorima. Iskazivana je i u pismima koja smo uzajamno rezmjenjivali. Jedno od mnogih mi je poslao elektronskom poštom. Kratka poruka u njemu je bila tužna i topla u isti mah: *„Kad vam kažem, dragi moj prijatelju, da pomišljam kako se može desiti da ovo bude moja poslednja knjiga, onda će vam sve biti jasno“* [2]

Podsjetio je, u tom pismu, i na misao Rodoljuba Čolakovića - zvao Roćko. Kaže da se Roćko, u poznim godinama, požalio Miloševoj supruzi Milki: *„Starost je, draga Milka, u isto vrijeme i bolest“*. Roćko je bio u pravu – poručuje Miloš. *„Sada i ja vidim koliko u tome ima istine. I moje zdravstveno stanje je od proleća ove godine sve slabije i gore. Najteže mi pada što sve manje mogu da radim“*.

Izvorište predosjećanja nadolazećeg kraja osobito je pojačano Miloševim trajnim rastankom od supruge Milke. Njena smrt je unijela bezdan praznine u njegov život. Odaslao sam mu, tim povodom, telegrafsko saosjećanje: *„Smrt je, eto, presjekla i život naše drage Milke. Iz surove zbilje života otišla je spokojno, čista srca, prostrane duše, svagda odmjerena i sa beskrajno strpljivim taktom i odnosom prema ljudima. U svom antifašističkom i antinacionalističkom opredjeljenju, baš kao i njen životni saputnik Miloš, izabrala je vlastiti način i smisao življenja. Na tom putu je istrajavala dosljedno i do kraja. Hvala joj“*.

Minić i njegovo stvaralaštvo

Njen odlazak, između nas i od nas, tako su doživljavali svi njegovi iskreni drugovi i prijatelji, poštovaoci njene i Miloševe ličnosti. Oni su, jedno uz drugo, proveli 67 godina. Sve njima bliske ljude, Miloša pogotovo, ona je svojim odlaskom osiromašila za divno veliko ljudsko srce. Za dobrotu kojom je raskošno svugdje obasipala ljude oko sebe. Krhka zdravlja i načete fizičke kondicije, Miloš je na moje saučešće uzvratio ovim riječima: *“Prema Vama kao jednom od malog broja najbliskijih prijatelja mogu do kraja da budem otvoren. Mogu da Vam kažem i ono o čemu s drugim ne razgovaram“*. Te riječi on je ispisao prije nego što će saopštiti kako bez supruge Milke preživljava *„ne može biti teže vreme u svom životu. Nastala je praznina koja me svakodnevno pritiskuje. Pokušavam se posvetiti nekom radu, ali mi to teško polazi za rukom. Teško se mirim sa novom stvarnošću. Još nisam dospeo do unutrašnje ravnoteže, stabilnosti i moći koncentracije. Kaže se: vreme leči sve; i ja sam imao prilike da prijatelje tešim tim rečima. Ali sad mislim da to nije baš potpuna istina“*.

---

međunarodnog položaja i uloge u tm zbivanjima SFRJ. Bio je u mnogim međunarodnim misijama, istupao na brojnim međunarodnim skupovima. Iz tog perioda datiraju Minićevi politički eseji, rasprave, studije i članci iz spoljne politike i međunarodnih odnosa. Kao istaknuti političar i publicista, autor izuzetne angažovanosti i lucidan analitičar, objavio je više zapaženih knjiga iz oblasti političke analize zbivanja na prostorima doskorašnje SFRJ.

2 Tom svojom slutnjom, kao zadnju, označio je svoju obimnu knjigu objavljenu u Sarajevu pod naslovom "Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995". Izdavači su KULT-B Minhen-Sarajevo, MIR Novi Sad, RAZLOG Zagreb i Društvo za ugrožene narode Sarajevo, 2002. Iz te knjige se može vidjeti da je Minić posredni svjedok ratnim dogadjanjima. Najveća njena vrijednost je u Minićevim komentarima, koji su proistekli iz njegovog temeljnog poznavanja nacionalizma u južnoslovenskim prostorima. Prije svih, ipak, srpskog nacionalizma. Zna se da ideja Velike Srbije nije fikcija, ali ta istina, nažalost, nije i svačija istina – govorio je i pisao on.

Peklo ga je i započeto a tada još nedovršeno djelo o ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. *„Sve sam Vam ovo izrekao da razumete da još ne uspevam, mada pokušavam, da počnem sa ozbiljnim radom i dovršim svoju novu knjigu na osnovu mojih opširnih beležaka, kojima sam pratio ratove u Hrvatskoj i Bosni 1991-1995. i razvoj jugoslovenske krize u tom periodu".*

Mnogo puta smo vodili široke razgovore u toku dugog njegovog rada na tom rukopisu. Na njih i on podsjeća. *„O tome sam Vam govorio u našim razgovorima. A osećam veliku obavezu da to uradim pre kraja mog života, jer sam se sa Milkom dogovorio, na mesec i nešto više dana pre nego što nas je zauvek napustila, i čvrsto joj obećao da ću tu knjigu pripremiti. Ona je rekla. 'Pa makar se i ne objavila dok smo mi živi'. Bila je uverena da ja to moram da uradim, jer je bila upoznata sa sadržinom tih mojih beležaka, pošto su gotovo sve one proizašle iz naših razgovora i razmene mišljenja u toku krize i ratova na ex-jugoslovenskim prostorima".*

Nije, ipak, gubio nadu. Smogao je snage, i ispunio obavezu preuzetu pred suprugom Milkom. I pred sobom. Rukopis pod naslovom „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995" dostavio mi je u Sarajevo po zajedničkom prijatelju Stojanu Ćeliću. Od mene je zatražio da ga pripremim za štampu, da obavim uredničke i korektorske poslove. Funkciju recezenta, uz dr Milana Šahovića, povjerio mi je Mustafa Kapidžić, vlasnik Izdavačke kuće KULT-B koja je preuzela ulogu izdavača. Tom izdavačkom poduhvatu pridružila su se još tri izdavača – Živan Berisavljević („Mir" – Novi Sad), Stipe Šuvar („Razlog" – Zagreb), te Fadila Memišević (Društvo za ugrožene narode).

Obistinilo se baš ono što je nagovještavao. Bila je to, uistinu, zadnja knjiga u njegovoj autorskoj angažovanosti i zamašnom stvaralačkom opusu. Ali to nisu bili i posljednji radovi pisani njegovom rukom. Nakon tog djela, pošto se zdravstveno malo oporavio, kontinuirano su nastajali i u javnosti mogli biti uočeni novi autorski prilozi. Poticali su ispod znalačke ruke vrhunskog političkog analitičara istorijskih i aktuelnih zbivanja na tlu doskorašnje zajedničke države. Bio je obdaren izuzetnom sposobnošću za analitičnost. Autentičnost njegova svjedočenja prožeta je čistotom političkog morala. Najprije je napisao svoje obraćanje učesnicima zanimljivih rasprava upriličenih i potaknutih na promocijama spomenutog djela u Sarajevu, Zagrebu i Novom Sadu, budući da im nije mogao prisustvovati.

Bio sam jedan od promotora te knjige u Novom Sadu. U tom gradu promocija je održana u organizaciji Živana Berisavljevića i njegove Izdavačke kuće „Mir", te Igmanske inicijative koju vodi Aleksandar Saša Popov. Dupke ispunjena velika sala Skupštine grada očekivala je da će, osim što će obilježiti predstavljanje toga djela najširoj javnosti, među sobom vidjeti i autora, čiji je dolazak spriječen zdravstvenim razlozima. Sutradan je promocija toga djela pred javnošću Beograda i Srbije upriličena u Beogradu. Miloš se toga dana, sa kćerkom Ljubom i unukom Dunjom, pojavio u Media centru. S njima su bili i svi ostali članovi Miloševe obitelji. U dvorani toga centra lično je pročitao svoje slovo povodom izlaska te knjige. To je bila prilika za još jedan naš susret i razgovor prije i nakon beogradske promocije. Do duboko u noć ćaskali smo u njegovom stanu. Tiho i nenametljivo usputno je ponovo provejavala slutnja o skorom kraju spisateljske aktivnosti. I pored takvog nagovještaja, naskoro je napisao članak „Antifašizam danas" objavljen u sarajevskom časopisu „Glas antifašista", organu SUBNOR-a Bosne i Hercegovine.

U bliskosti i prisnosti prijateljskih odnosa među nama, kroz dugi niz godina, odnjegovano je duboko uzajamno povjerenje. U tom razdoblju je bilo posve uobičajeno i normalno da se jedan drugom ispovijedamo, obostrano otkrivajući svoje najtananije spisateljske ideje i zamisli, još daleko od idejnih skica, akamoli od oblikovanih rukopisnih planova. Tako podastrtim vlastitim preokupacijama pred sobom obojica smo se osočavali svježim unutrašnjim podsticajem. Još češće su te preokupacije cirkulisale u našim pismima što su otpremana s

jedne i druge strane. I bez toga se, iz obznanjenih knjiga i ukupnog djela, moglo uočiti kako je Minić fenomen nacionalizma smatrao za opasnu bolest planetarnih razmjera. Nije nimalo slučajno slovio kao najbolji poznavalac istorijskih korijena i manifestacija nacionalističke pošasti u izvedbi balkanskih prostora. Poznato mi je da je dugo vremena, u godinama pred kraj života, bio opsjednut monumentalnim projektom koji je u radnoj fazi nazvao „Svjetski fenomen nacionalizma". Za djelo pod tim radnim naslovom otpočeo je i strpljivo istraživanje, sakupljajući relevantnu građu i konsultujući odgovarajuću literaturu; činio je i prve skice i zabilješke svjestan da mu predstoji veliki put do finalnog djela. Ta zamisao je, nažalost, ostala neostvarena. Ono što je činio cijelog života, iz dana u dan, takoreći, iskazivalo se u nastojanju da pomogne ljudima u njihovom suočavanju sa istinom. Težio je da ih iščauri i uzdigne iznad močvare nacionalističke i šovinističke mržnje. Polazio je od uvjerenja da je to suočavanje preduslov da svako društvo bude zdravo, tako što bi građani odagnavali netoleranciju i zlu nakanu prema drugom i drugačijem. Činio je to ustrajno i prije izbijanja ratnih požara i u toku oružanih sukoba u južnoslovenskim prostorima. Mogli smo ga zapaziti po aktivnom suprotstavljanju zlu. Kritikovao je zaglušnu buku mitomanije, vještački izazvanu nacionalnu ksenofobiju, primitivizam i sklonost ka nasilju i destrukciji. U našim društvenim okolnostima u toj istrajnosti je ponajviše ukazivao na onaj nacionalizam što je predstavljao bolest „koje se ozbiljni ljudi s razlogom plaše više nego kuge ili ptičje gripe". Upravo tim riječima je, podudarno sa Minićevim stavom, nacionalizam označio kolumnista „Oslobođenja"[3] Gojko Berić, koji je, takođe, spadao među njemu drage bosanske prijatelje, kako ih je zvao. Sve one što su bili nosioci te zarazne bolesti, inspiratori, ili su bandoglavo pristajali na tu zarazu, Minić je podsjećao na stvarne uzroke koji su doveli do ratova u bivšoj SFRJ, pod kakvim je zastavama činjeno krvoproliće i kako su u njima izvršeni zločini i genocid.

Podrobno, sa čednom iskrenošću, izvještavao me o tome ko mu je sve uputio pozive da sudjeluje na okruglim stolovima, simpozijima, u naučnim i stručnim raspravama o različitim tematskim sadržajima. Takvi skupovi su organizovani u nekim gradovima i novonastalim državama. Slao mi je pojedine svoje referate ili saopštenja pripremljena za te svrhe i potrebe. Tražio je mišljenje i kritičke ocjene o njima. Za Okrugli sto „Dejton i budućnost Bosne i Hercegovine" napisao je referat naslovljen „U prilog postojanja i napretka nezavisne i suverene Bosne i Hercegovine". Pod patronatom sarajevskog Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univeziteta u Sarajevu bio sam jedan od organizatora Okruglog stola pod naslovom „Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995". Privolio sam i Minića, sa još petnaestak beogradskih intelektualaca, da sudjeluju na tom međunarodnom naučnom skupu. On je podnio referat „Cena ratova na prostoru bivše SFEJ 1991-1995. sa posebnim osvrtom na stradanja Bosne i Hercegovine".[4]

Minić i Bosna i Hercegovina

I inače, saobraženo bosanskohercegovačkim sadržajima tih referata, mora se reći da su od imena i ličnosti Miloša Minića nerazdvojni Sarajevo i Bosna i Hercegovina u konkretnom i suštinskom značaju. Istorijske i trajne savremene vrijednosti, te mukotrpna sudbina ove zemlje

3 Oslobođenje, 01.12.2005.
4 Taj skup je održan u Bihaću od 22.-24. septembra 2000. godine.

u sadašnjosti, predstavljaju jednu od bitnih odrednica cjeline njegovog životnog djela. One zauzimaju nezaobilazno mjesto u stvaralačkom opusu te ličnosti, sazdane od etičkih postulata kojima je prožeta njegova ukupna javna i spisateljska djelatnost. I u vrijeme Miloševićevog režima bitisao je usred nacionalističkog osinjaka i militarizovanog šovinističkog miljea. Smiono je, uprkos tome, spoznavao i podvrgavao mikroskopskoj analizi ne samo ono što se zbiva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, te Srbiji i Crnoj Gori, nego i u međunarodnom okruženju. Protivio se i otvoreno kritički istupao u nezavisnim printanim medijima u vrijeme dok su Sarajlije i cijela Bosna i Hercegovina grcali u patnjama svojstvenim usijanom grotlu ratnog pakla. On je i tada te ratove kvalifikovao istinskim imenom: agresijom na suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu.

Na toj liniji su, uostalom, i njegova otvorena pisma Slobodanu Miloševiću. On u tim pismima bespoštedno podvrgava argumentovanim kritikama Miloševićevu ratnu politiku. Odlučno razobličava i osuđuje opstanak i raspirivanje hegemonističkih ideja i pretenzija na srbijanskom tlu.

Otkriva i pred licem retrogradne i diktirane domaće javnosti upozorava na sve pogubne posljedice koje će nastati njihovim prenošenjem na podneblje Bosne i Hercegovine i drugih država stvorenih na tlu bivše SFRJ. Pisao je i u javnim istupanjima podržavao i podsticao svaki vid otpora koji se pružao ratovima i hegemonizmu u redovima pripadnika srpskog naroda u Srbiji. Žigosao je osvajačke nakane Miloševića i Tuđmana; raskrinkavao njihove ratničke agresivne pretenzije prema Bosni i Hercegovini u tim ratovima. Iz takvih poruka se, i izvan njegovog neposrednog ambijenta, postupno rađalo saznanje da postoji drugi i drugačiji Beograd i druga Srbija, a ne samo oni koji su bili u službi proizvođenja ljudske nesreće – razaranja, pljačke, ubijanja, progona i genocida.

Obavještavao me i o svojim dosegnućima u radu na svim zahtjevnijim naslovima svojih novih knjiga, eseja, studija i rasprava. U fokusu naših razgovora, razmjene mišljenja i pisama, bili su ciljevi tajnih susreta Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu 1991.godine. Kako je u tajnosti dogovoreno prekrajanje postojeće savezne države? Zbog čega su glavni akteri tih dogovaranja urotnički skrivali svoje namjere ne samo od ostalih republika i državnih institucija jugoslovenske federacije nego i od legalnih rukovodstava svojih republika, pa i od svojih partija?

Minić se tri godine posvetio istraživanju monstruoznog sporazuma Miloševića i Tuđmana o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Njegovim otkrićima sam dopao u poziciju da postavljam pitanja, a on da daje odgovore. Ti razgovori su istkali kazivanja potkrijepljena do tada nepoznatim činjenicama. Na njima sam sazdao i objavio feljtonizirani esej ekskluzivno u sarajevskom magazinu „Svijet" u 10 nastavaka. Feljton se pojavio u brojevima ove revije u decembru 1997., u januaru i februaru 1998 pod jedinstvenim naslovom „Urota u Karađorđevu – kazivanje Miloša Minića".

Tih dana, kada su zapisana ta njegova kazivanja, Minić je navršio osamdeset treću godinu života. I u tim godinama je, logikom odabranog životnog pravca, branio Bosnu i Hercegovinu. Dugo vremena njegova djela, među njima i spomenuti „Dogovori ...", nisu imala pravo građanstva u Beogradu i Srbiji. Tamošnji izdavači, osim novosadskog „Mira" i „Cvetnika", godinama su zaobilazili njegove rukopise. I sami naslovi tih knjiga otkrivaju zbog čega. Sarajevo je, stoga, iskazalo spremnost da ga zdušno prihvati.

On je meni povjerio, za bosanskohercegovačko izdanje, pripremu tog rukopisa za štampu. U svojstvu njegovog zastupnika u autorskim pravima i izdavačkim poslovima uvjerio sam se u široko interesovanje domicilnih izdavača za to njegovo djelo. U njemu je Minić predočio svoja viđenja sastanaka i dogovora dvojice predsjednika Srbije i Hrvatske o komadanju susjedne suverene države Bosne i Hercegovine. Rukopis mi je dostavljao u dijelovima, pa

smo se naknadno, nakon konačne pripreme, dogovarali o najcjelishodnijim kompozicionim i drugim pitanjima koja iskrsavaju u editorskim poslovima sve dok rukopis ne ugleda svjetlo dana kao finalni produkt među koricama.

Pojavila se u izdanju sarajevskog „Rabica" i njegovog direktora Gorana Mikulića u trenutku kada se u javnosti još, takoreći, ništa nije znalo o tim susretima u Karađorđevu. Krišom, više šapatom, naslućivalo se da se nešto sudbonosno prelomilo preko Bosne i Hercegovine. Minić je bio prvi koji je na širim južnoslovenskim prostorima obznanio mnoge tajne duboko skrivane od javnosti. Njegova saznanja su objavljena pod naslovom „Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine"[5]

Čim se pojavila ta njegova knjiga, pod izdavačkom rukom dr Atifa Purivatre, u biblioteci „Posebna izdanja" VKBI, u Sarajevu je štampana posebna publikacija posvećena promociji Minićeve knjige „Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine". U toj publikaciji objavljeni su integralni prilozi promotora pred više od 400 sudionika toga društveno-kulturnog i političkog događaja. Raif Dizdarević je govorio o knjizi Miloša Minića kao vrijednom političkom i istorijskom svjedočenju. *„Privrženik stava da se mora potpuno i neuvijeno govoriti o grijesima vlastite sredine"* naslov je saopštenja Ivana Lovrenovića. Dr Žarko Papić je svoje izlaganje naslovio *„Bez proizvodnje rata ne može funkcionisati ni totalitarni režim ni koncept 'Velike Srbije'"*. Ja sam govorio o Milošu Miniću kao baštiniku demokratskih tradicija u srpskom narodu. U toj publikaciji je objavljena i poruka Miloša Minića *„Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine otvorili su put ratovima, agresiji i genocidu"*.

Njegovu nepomirljivu borbu protiv svakog nacionalizma, napose velikosrpskog, nikada mu nisu zaboravljali ideolozi i protagonisti projekata i ciljeva usmjerenih na razgradnju i uništenje Bosne i Hercegovine. Bio je stalno na udaru Miloševićevog režima, pa i aktuelne tobožnje opozicije u liku Vojislava Šešelja i njegovih radikala, Vuka Draškovića i njegovog Srpskog pokreta obnove i drugi. Ni režimska štampa ga nije ostavljala na miru.[6]

---

5 Nasuprot srbijanskim izdavačkim kućama, Minića je objeručke prihvatila izdavačka produkcija Sarajeva i Bosne i Hercegovine. U toj zemlji su se, u toku šest godina, pojavile tri knjige u Minićevom autorstvu. Najširoj javnosti su najprije učinjeni dostupnim "Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine" ("Rabic"1998.). Druga knjiga je, kod istog izdavača, štampana pod naslovom "Ratovi na Kosovu (1998/99) i u Čečeniji (194/96)". Vlasniku i uredniku minhenskog i sarajevskog "KULT-B" Mustafi Kapidžiću pripada inicijativa da se uspostavi koprodukcija u izdanju treće Minićeve knjige "Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995". Tako su na zajedničkom poduhvatu okupljene četiri ugledne izdavačke kuće iz četiri države: "KULT-B" Minhen-Sarajevo (Mustafa M. Kapidžić), "MIR" Novi Sad (Živan Berisavljević), "RAZLOG" Zagreb (Stipe Šuvar) i Društvo za ugrožene narode (predsjednik Tilman Cilh i Fadila Memišević, direktorica ureda za Bosnu i Hercegovinu).

6 Baš kada su obznanjena njegova kazivanja u sarajevskom „Svijetu" o uroti u Karađorđevu, beogradski „Blic" je objavio čudnu informaciju: *„Miloš Minić se zakaluđerio" (?).* Skrasio se, veli ta novinska vijest, kao kaluđer u jednom fruškogorskom manastiru. Nevelika novinska informacija prenesena je tada i u dijelu sarajevske štampe. Kad sam ga o tome obavijestio, slatko se nasmijao: *„Nije to prvi put da o meni naklapaju izmišljotine. To što je objavljeno u 'Blicu' verovatno su te sarajevske novine nekritički prenele"*. Nekritički ili zlurado? Vijest u beogradskom „Blicu" ubrzo je demantovala Patrijaršija Srpske pravoslavne crkve, ukazujući na njenu neistinitost. Taj demanti, međutim, nije prenesen u dijelu one štampe koja je objavila čistu izmišljotinu. Nije prvi put da tako, i još gore, pišu o tom čovjeku u Srbiji. Pomišljao sam da će biti prvi i posljednji put to što su o njemu na taj način obznanile i pojedine novine u Sarajevu. Ali nije bilo tako. U tom gradu ponovo je, u aprilu 1998.godine, uzdignuta avet *„Minićevog monašenja"*, izmišljenog njegovog *„kaluđerisanja u fruškogorskom manastiru"*. U novinskom prikazu Radovana Marušića knjige Vuka Draškovića *„Noć đenerala"*, kao povijesna ličnost spomenut je Miloš Minić, kako je rečeno, *„nekada poznati ministar inostranih poslova Titove Jugoslavije, DANAS MONAH* (podvukao F.A.) *a inače javni tužilac u sudskom procesu protiv Draže Mihailovića"*, da bi se, na kraju,

Minić i njegovo poimanje karaktera ratova

Posjedovao je začuđujuću radnu energiju. Kao da je praktično primjenjivao poimanja psihijatrije i psihologije kao naučnih disciplina o mentalnom zdravlju. Po tom shvatanju, u vječitom odnosu između ljudskog organizma i sredine u kojoj egzistira, specifično i ključno mjesto zauzima ljudski rad. S radom i iskustvom su rasli mudrost i rasuđivanje. Zato nije neobično, a ni rijetkost, da mnoge osobe poput Minića održavaju ili povećavaju svoju radinost i afirmaciju i u starosti. I tome blagodareći, do kraja je ostao cijenjen kao znamenit čovjek, ličnost istaknuta u svom pregalaštvu i živo prisutna u društvenom, kulturnom, političkom i javnom životu, te aktuelnim zbivanjima u svojoj i široj sredini. Prihvatao je i svojim iskustvom potvrđivao terapeutsko dejstvo rada. Iz zadivljujućeg intenziteta njegova angažovanja slijedio je i rukopis „Ratovi na Kosovu (1998/99) i u Čečeniji (1994-96)". Kako je privodio kraju pojedine dijelove te knjige, slao ih je meni sa zahtjevom da se njegova saznanja i obrada ukrste sa eventualno novijim i drugačijim otkrićima i pristupima. Kako je sam njegovao otvorenost i neposrednost u odnosima s ljudima, tako je, tolerantan spram primjedaba, insistirao na nedvosmislenim i kritičkim opservacijama, bile one povoljne ili negativne ocjene onoga što je napisao.

Umjesto primjedaba, stručna i naučna kritika je ocijenila kako je on tom svojom knjigom čitaocima pružio preciznu sliku zbivanja u dva aktuelna krizna žarišta savremenog svijeta. Sliku koja spaja inače rijetko udružene kvalitete – akribična je i lucidna. Iz njenog sadržaja, uz obimnu, pažljivo interpretiranu faktografiju i logičku analizu predočenih činjenica sa zavidnom jasnoćom izbija kontekst globalnih međunarodnopolitičkih zbivanja i kretanja.[7]

Tako je bilo i sa rukopisom „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995". Radeći na tom djelu, opet je više puta podsjećao na Roćkovo poimanje starosti kao bolesti i kao karakteristike svog životnog doba. To piše i 23. jula 2003.godine: *„Ja sam Vam već pisao o mišljenju našeg druga pokojnog Rodoljuba Čolakovića o starosti. Već nepunu godinu dana počinjem da osećam svoje godine kao moru koja me pritiska. To primite kao objašnjenje zašto Vam tek sada odgovaram na jedno od Vaših pisama u vezi sa ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini".*[8]

---

otvorilo pitanje: *„Zbog čega je, uostalom, on (Miloš Minić) postao monah?"* Uzvratio sam opširnim odgovorom i razobličio korijene i motive takvog pisanja. Kad sam mu predao primjerke tih novina i kad je vidio šta se sve kako piše o njemu, blago je odmahnuo rukom. Kao da je htio reći: *„Pustite. Nije važno. Neće takvo pisanje o meni biti poslednje. Istina se ne može skriti".*

7 Minić je o svojoj ekskomunikaciji u Beogradu govorio i na promociji te svoje knjige u Sarajevu: *"Teško ćete poverovati, ali zaista nisam mogao u Beogradu naći izdavača za ovu knjigu o ratovima na Kosovu i u Čečeniji. Kada sam u Beogradu s jednim izdavačem poveo razgovor i predao mu primerak rukopisa, pretpostavljao sam da će prihvatiti da objavi ovu knjigu, jer je njena sadržina veoma bliska njegovim mnogo puta iskazanim uverenjima. Ali, posle dužeg kolebanja, on se nije usudio da je objavi. Razlog mi nije rekao, ali pretpostavljam da je u pitanju bio strah.... Eto, prijatelji, danas su u Srbiji takve prilike..."*

8 U tom svom djelu, kao i u drugim iz njegova opusa, bez ostatka razotkriva i omogućuje potpunije poznavanje korijena nacionalizma i šovinizma. U njima su, u isto vrijeme, objašnjeni i glavni uzroci tragičnih zbivanja što su zadesila kako Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu u ratovima od 1991. do 1995.godine, tako i sva druga područja bivše Jugoslavije, njihove narode, uključivši i srpski. Kritika je ocijenila kako je on tom knjigom, u metodološkom pogledu, načinio još jedno ponečemu jedinstveno djelo u novijoj političkoj i sociološkoj literaturi na prostorima bivše SFRJ. Učinio ga je rijetkim po formi, analitičnim u osvjetljavanju uzroka i toka ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, realno predstavio ulogu i ponašanja glavnih aktera u ratnom požaru, te rješenja koja su bila moguća na putu do mira. Ukazao je i na zajedničke imenitelje ratnog pakla u te dvije države, oružanih sukoba u njima, agresivnih i osvajačkih nakana

Primijenio je i osoben pristup analizi karaktera ratova koji su vođeni na tlu bivše SFRJ. Analizom istorijskih činjenica i aktuelnih zbivanja u višegodišnjem periodu on je došao do nespornih zaključaka o tome ko je vodio agresivne i osvajačke, a ko odbrambene i pravedne ratove. Piše da je taj karakter određen karakterom politika koje su u tim ratovima vodili vrhovi Srbije, odnosno SR Jugoslavije, i Hrvatske. Odlučujuću riječ u Srbiji imao je Milošević, a u Hrvatskoj Tuđman. Cjelokupna Miloševićeva politika bila je usmjerena ka stvaranju Velike Srbije, a Tuđmanova ka stvaranju Velike Hrvatske na račun Bosne i Hercegovine. S tim ciljem su još u martu 1991.godine njih dvojica vodili razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine. Ratovi su išli onim putem koji im nije omogućio da ostvare svoje ciljeve. Dejtonskim sporazumom presječen je put za realizaciju ciljeva za koje su ratovali. Osim u toj knjizi, on je o karakteru ratova kroz istoriju pisao i o svom djelu „Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji (1941-1945)" – „Mir" i „Cvetnik", Novi Sad 1993.

Minić i bosanskohercegovački prijatelji

Beogradskom režimu je, dakako, smetao Minićev kritički stav prema velikodržavnoj opciji Velike Srbije. Takav njegov odnos prirodno ga je svrstavao na stranu Bosne i Hercegovine. Dobrano je to njegovo gledanje, manje više, bilo poznato svakom normalnom čovjeku, što znači antinacionalistički nastrojenom Bosancu i Hercegovcu. Tim svojim odnosom prema ovoj zemlji, kritikom teritorijalnih pretenzija susjednih zemalja prema toj državi, izazivao je simpatije, te produbljavao osjećanje poštovanja i prijateljstva mnogih ljudi koji ga lično nisu poznavali. Otuda je u toj sredini uvijek imao drage drugove i prijatelje. Svi oni su bili ne samo s njim prisni kao ljudi nego i kao poštovaoci njegova djela u cjelini. Visoko su cijenili moralnu čistotu njegove ličnosti. Zbližavala ih je njegova angažovanost u neposrednoj vezi sa sudbinom Bosne i Hercegovine. S njima i uz njihovu pravednu borbu je bio i Miloš Minić. On je svim srcem duboko saosjećao s građanima i narodima te zemlje u najtežim danima i godinama. Posebno sa svakim od onih koji su se našli u sarajevskoj, 1400 dana dugoj, čeličnoj opsadi. Kao blagorodan lijek na otvorenu ranu djelovala je činjenica što ličnost takvog formata kao što je Minić u to vrijeme upozorava u Beogradu javnom porukom: *„Neće biti ni Velike Srbije, niti Velike Hrvatske na račun Bosne i Hercegovine"*. Bio je to i njegov nedvosmislen odgovor na višekratne dogovore Miloševića i Tuđmana o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Danas nije teško ustanoviti da je njegovu ondašnju ocjenu istorija ubrzo potvrdila.

Pod rednim brojem „tri" nalazi se potpis Milke i Miloša Minića na Deklaraciji protiv etničke podjele grada i za jedinstveno Sarajevo u ratnom vremenu. Do toga grada i njegovih građana, čak i u uslovima opsade, dospijevali su njihovi i glasovi drugih privrženika demokratskog i miroljubivog razvoja Srbije. U tim, doduše, nesinhronizovanim i početnim i počesto usamljenim nastojanjima razaznavale su se i poruke Minićevih javnih zahtjeva prema vlastima u Srbiji i Crnoj Gori. Te vlasti su, oglasio se Minić, dužne da izruče ratne zločince Međunarodnom sudu u Den Hagu. *„Nema garancije da će domaće vlasti to učiniti bez velikog pritiska ne samo spoljnjeg nego i iz redova naroda"* – smatrao je on. Na sumnju da će aktuelni

---

velikodržavnog hegemonizma proizašlog iz nacionalizma, teritorijalnih pretenzija i šovinističke isključivosti. Otkrio je i razložio duboke korijene problema koji su, umjesto pouzdanih puteva ka prevazilaženju krize, rezultirali ratnim požarom, razaranjima i ogromnim žrtvama. Korisnike knjige autor smireno uvodi u realna razmišljanja sa visokom moralnom odgovornošću prema sebi, čitaocima, ljudima, narodima i državama koje su bile žrtve osvajačkih pohoda.

režim izbjegavati tu obavezu navodila ga je očigledna činjenica na koju je stalno, kao na rječit znak, upirao prstom. Upozoravao je "*kako se po Srbiji slobodno kreću notorni zločinci koji su vršili, ili po čijim naređenjima su vršena masovna ubistva civilnog stanovništva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*". On je odlučno, višekratno, javno i jasno tražio od srbijanske i crnogorske vlasti da to učine i promtno spriječe zločinačka orgijanja. Zahtijevao je i mjere „*prema onima koji su naoružavali i upućivali trupe u Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, gde su mnogi od njih vršili pokolje civilnog stanovništva i sprovodili etnička čišćenja*".

Nije mogla promaći Nova godina da on, putem naše prepiske ili razgovora, ne uputi i poruke „*svojim drugovima i prijateljima u Sarajevu*" – kako je on govorio i pisao. I mimo tih novogodišnjih svetkovina, redovno je otpremao tople pozdrave i najbolje želje Džemilu Šarcu i njegovoj supruzi Azri, Raifu Dizdareviću, Dragutinu Kosovcu - Braci, Čedi Kaporu, Selimu Bešlagiću, Žarku Papiću, Ivanu Lovrenoviću, Slavku Šantiću, Gojku Beriću, Izetu Sarajliću i njihovim porodicama. U porukama je izražavao nadu da će „*ova nova godina doneti više dobra nego prošla, a pogotovo sve one ostale pre nje poslednjih deset godina kako svima u Bosni tako i svim našim narodima u ovoj našoj nesretnoj zemlji*". Uz molbu da im isporučim najsrdačnije čestitke i pozdrave, „*želeo je svako dobro*" i redovno pozdravljao moju suprugu Muniru od njega, njegove Milke, Ljube i Jelice, njegovih kćerki. Uvijek u pisanim porukama te vrste u potpisu je stajalo „*Miloš i Milka Minić*".

Minić u prijateljskoj prepisci

Slijedom uzajamnosti u međusobnom povjerenju, obostrane otvorenosti, neposrednih i toplih odnosa i sâm sam Miloša Minića obavještavao o sopstvenim istraživačkim i spisateljskim nakanama. Jedna od mojih višegodišnjih preokupacija ticala se neophodnosti izučavanja i sagledavanja političke uloge i djelatnosti Srpske pravoslavne crkve skraja XX vijeka. Istraživanjem je obuhvaćeno razdoblje počev od njenog izlaska na istorijsku scenu sredinom 80-tih godina, pa u godinama što su prethodile ratovima do te djelatnosti u toku tih oružanih sukoba, te nakon krvoprolića. Namjera se sastojala u potrebi prikaza i obrade, u obliku hronike ili ljetopisa, političkog angažovanja Srpske pravoslavne crkve u tom razdoblju sve do kraja drugog milenija. Težište je na ispitivanju toga djelovanja u Srbiji i Crnoj Gori, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. To su, istovremeno, godine u kojima je logika mača prevagnula nad logikom krsta. Uz to su načinjeni i istraživački projekti za sagledavanje takvog angažovanja drugih vjerskih zajednica – Islamske i Rimokatoličke. U idejnoj skici i u istaživačkom radu političke aktivnosti SPC-a preplitalo se više radnih naslova toga djela – „*Crkva u politici – politika u crkvi*", pa „*Crkveno bespuće u politici*" ili „*Ratni krst Srpske pravoslavne crkve*". Tu skicu istaživačkog projekta dostavio sam i Miniću. Htio sam da čujem njegovo mišljenje o tome. Zanimala me njegova ocjena projekta. Učino sam to još dok je djelo bilo podaleko od oblikovane forme, definitivne sadržajne strukture, akamoli konačnog naslova. Znao sam da će objektivno iskazati mišljenje čak i kad bi bilo nepovoljno ili sasvim negativno. Kratko vrijeme nakon toga stigao je njegov odgovor. Evo šta je napisao:

„*Sa najvećom pažnjom sam pročitao sinopsis (projekat) za Vašu studiju 'Ljetopis crkvenog bespuća u politici' (radni naslov). Najpre da Vam zahvalim što ste se opredelili da taj projekat pošaljete meni na mišljenje i sugestije. Cenim to kao izraz izuzetnog poverenje koje je nastalo između nas tokom vremena i višegodišnje saradnje.*

Projekat te studije je tako pažljivo razraden da ja, i pored najbolje volje i spremnosti, nisam osetio potrebu da Vam uputim još bilo kakvu sugestiju. To je tako veliki projekat da jedva

mogu da zamislim kakav Vas ogroman rad očekuje. Neka Vas zdravlje i snaga posluže da uradite sve što ste zamislili i izdržite do kraja. Biće to ogroman doprinos istraživanju istorije razbijanja Jugoslavije i tragičnih 'jugoslovenskih' ratova 1991-1999.godine, kao i uloge unutrašnjih aktera, među kojim i crkvenih – čija je uloga bila golema i, na nesreću naših naroda, krajnje nesretna, pa u izvesnom smislu i kobna. Nadam se da ćete i u ovoj Vašoj knjizi naći primere dobre građe za ovu Vašu veliku studiju".

Minić i opcija Velike Srbije

Minićev Predgovor knjizi u vašim rukama - da je kojom srećom dopisan do kraja - ne bi mogao mimoići opservacije o četništvu i velikosrpskom nacionalizmu. Bitkama protiv njih je ispunjena čitava njegova politička i javna djelatnost. Na toj osnovi je u cjelini svoga djela ukazivao na svu pogubnost te opcije po sudbinu srpskog naroda. Velikodržavni projekti i ideja Velike Srbije u sanjanim granicama – govorio je i pisao on – na kraju će opustošiti i sopstveno srpsko stanovništvo. Tu opustošenost unutar srpskog nacionalnog korpusa i njene uzroke, kako ih je Minić karakterisao, novosadski profesor Veljko Radović je nazvao *„nekom vrstom unutrašnjeg genocida"*. Minićeva ocjena o tome je danas mnogima shvatljivija. Otuda ne iznenađuje oštrina njegove kritike Miloševićevog režima. On je napisao da su dogovori u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine, te *„veliko razumevanje i sporazumevanje između Miloševića i Tuđmana o tom pitanju"*, otvorila put ratovima u SFRJ u procesu njenog razaranja. I Srbi su velike žrtve u tim ratovima. Njihovo žrtvovanje je posljedica i jednog pogrešnog izbora. Taj režim, nastao na tom izboru – piše on – Srbe u Hrvatskoj i Srbe u Bosni i Hercegovini *„gurnuo je u ratove iskoristivši ih kao instrument za ostvarenje tih ciljeva, a toga, nažalost, mnogi od njih ni do danas nisu postali svesni"*. Smatrao je da će srpskom narodu biti potrebne *„mnoge decenije da preboli teške posledice, koje mu je nanela hegemonistička politika Miloševićevog rukovodstva Srbije u sudbonosnom razdoblju razaranja SFRJ. Još teže će mu biti da stekne poverenje bratskih naroda, kojima je velike nesreće nanela politika onih koji su ga vodili u ovom razdoblju"*.

Proročanski su tu opustošenost, nastalu na krhotinama velikodržavnih projekata, kroz istoriju nagovještavali svi razumni i razboriti Srbi. Oni su, poput Minića, baštinili najsvjetlije stranice napisane u istoriji demokratskih snaga koje su postojale u okrilju srpskog nacionalnog korpusa. Minić je ustrajno dokazivao kako je velikodržavna, nacionalistička, šovinistička i hegemonistička opcija direktno suprotstavljena demokratskom razvoju srbijanskog društva i životnim interesima ne samo drugih nego i srpskog naroda.

Ali, opcija Velike Srbije, uprkos svojim porazima, još nije mrtva. Minić je stalno izlagao oštroj kritici sve one koji je i danas začuđujuće proizvode svojim nehumanim idejama. Nasuprot neminovnim istorijskim kretanjima, oni time uzrokuju ogromne patnje sopstvenog naroda. Naglašavao je, za njihove protagoniste, da se i do ovog trenutka – protivno skorašnjim porukama – ponašaju kao da se ništa nije dogodilo. Oni danas žive u tih *„njihovih"*, po kvalifikacijama novosadskog profesora Veljka Radovića, *„petnaestak kanibalskih godina"*. I sada jašu na krilima velikih iluzija. Siju ih kao da ne uviđaju da su one praktično neostvarive, istorijski osuđene i od demokratski usmjerenog svijeta zauvijek pokopane. Njegovi se nosioci uzdaju kako će se taj projekat – vele oni – ostvariti u mitskoj budućnosti. Čekaju samo u svojoj izvedbi prognoziranu propast Amerike i Evrope.

Imajući u vidu nastojanja tvoraca *„kanibalskog nacionalizma"* na ovdašnjim prostorima on je, ne bez zebnje, otvarao pitanje: da li su sa završetkom skorašnjih ratova okončane i velikodržavne pretenzije prema Bosni i Hercegovini? Otvorio ga je u svom slovu u

beogradskom Media centru prilikom promocije svoje knjige „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995". Zapamćeno je da je to ujedno bilo njegovo posljednje javno istupanje. Tom prilikom je konstatovao da se na to pitanje ne može pozitivno odgovoriti. Pri tome je objašnjavao kako i na strani Srbije i na strani Hrvatske postoje jake nacionalističke snage koje se nisu pomirile sa pokopavanjem velikodržavnih pretenzija i planova. Te snage, rekao je, ne miruju. One su aktivne i svakim povodom javno, a često i agresivno istupaju. Da se na toj osnovi ne bi izazvale nove krize i sukobi, on je osobito polagao nade u odlučnije ponašanje međunarodne zajednice.

Minić i njegov Predgovor za ovu knjigu

A nedovršeni autorski prilog spočetka ove priče, s riječima u kompjuteru ukucanim Minićevim prstima, trebalo je da bude Predgovor za djelo koje držite u rukama „Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)". Molba da ga napiše njemu je iskazana oprezno i sa mnogo obzira zbog njegovog narušenog zdravlja. Da je prihvati, kod njega je prevagnulo osjećanje prijateljske privrženosti, usto i privlačnost tematskog sadržaja kojim se i lično bavio decenijama. Njegovo zdravstveno stanje nije dopuštalo angažovanje na iole većem projektu. Odluci da se prihvati toga posla prethodila je napomena kako *„nije siguran hoće li uspeti da ga dovrši"*. Pa je dodao: *„Pokušaću da ga napišem, ipak..."* Pisanje Predgovora je blago uslovio sugestijom da izdavač i autor imaju u vidu *„i nekog drugog kao alternativu"*. Pa je opet dometnuo: *„Za svaki slučaj, ako ga ja ne budem dovršio"*.

Uistinu, nije stigao da ga dovrši. Nastojao je da ga napiše, nabacio je početni dio radne verzije, ali ga nije dopisao. Završio je riječima koje je kao autorski prilog u svoj kompjuter ukucao smrtonosne noći – 5. septembra 2003. Desilo se onako kako je i naslutio: nije ga dopisao do kraja. Smrt ga je u toj nakani pretekla, takoreći, na startu. Nezvana je stigla četiri dana nakon što je zakoračio u 90-tu godinu života. I tri dana pošto mi je internetom uputio pismo znano i po tome što će ostati zadnje u njegovoj korespondenciji sa bliskim prijateljima. Prisjetio se u tom pismu kako taj rad o četništvu za njega nije nepoznat. Mnogo godina prije nego što su do njegovih ruku stali dospijevati dijelovi konačno oblikovanog rukopisa, kao podloga za Predgovor, još spočetka minulih ratova njemu sam, iz opkoljenog grada, doturio idejnu skicu svoga projekta i angažovanja u istraživanju i obradi četništva i četničke propagande. Ta skica je nastala i do njega u Beograd dospjela iz grada u opsadi. Iz opkoljenog Sarajeva zasutog hicima snajperista, mitraljeskim rafalima i salvama topova i minobacača. Pod neprestanim granatiranjem i eksplozijama nije bilo struje, kompjuteri su mirovali, telefoni bili van upotrebe, građani ostavljeni bez vode i hrane, ali je ljudska komunikacija dosta živo cirkulisala. Na relaciji Beograd – Sarajevo među nama je održavana posredstvom dobrih ljudi koji su i u takvim okolnostima prelazili vatrene linije i dospijevali u grad ili izlazili iz njega. Čim se upoznao sa tim projektom o četništvu Minić nije, po ustaljenom običaju, propuštao priliku da podstakne i ohrabri. Uzvratio je ovim pismom:

„A sada o sadržaju Vaše knjige o četništvu i četničkoj propagandi. Vaša zamisao je kolosalna. Vi ćete popuniti veliku prazninu u našoj istoriografskoj literaturi sa tom knjigom. Samo ostvarite to kako ste zamislili. Moja knjiga 'Oslobodilački ili građanski rat 1941-1945' govori o četništvu uopšte, a posebno četničke propagande se samo dotiče. Naprimer, materiju Vaše K nj i g e d r u g e [9] *jedva usput dodiruje. Budite uvereni da će i za mene biti vrlo interesantna Vaša K nj i g a d r u*

9 U toj drugoj knjizi je riječ o četničkoj propagandi iz Velike Britanije spojenoj u jednom naslovu

g a i K n j i g a t r e ć a[10]*. Divim se kako ste sakupili građu za te knjige. One imaju osobito veliku vrednost, jer o tome niko nije sistematično napisao sve što je trebalo napisati, a što razotkriva sa čim se Narodnooslobodilački partizanski pokret morao nositi u toku ratu.*

Još jednom, divim se Vašem poduhvatu, koji ima izuzetan značaj za izučavanje naše moderne istorije".[11]

Minićeve sedam decenija duge bitke protiv četništva

Taj Minićev nedopisani autorski prilog u obliku Predgovora za knjigu o četništvu i četničkoj propagandi otvara mnoga pitanja. Među njima je neizostavno jedno: da li su puka slučajnost, ili neobjašnjivi prst sudbine, htjeli da on skonča svoju spisateljsku djelatnost nadnesen nad još jednim u nizu mnogobrojnih priloga posvećenih četništvu kao svojoj intelektualnoj i spisateljskoj preokupaciji od praiskona, takoreći? Sudbina je, valjda, htjela da jedan život i počne i zgasne, zajedno sa sedam aktivnih decenija borbe u tom življenju; život ispunjen bitkama protiv velikosrpskog nacionalizma i četništva kao instrumenta i sredstva velikodržavne ideologije. Poznat je začetak te Minićeve borbe: u đačkim i studentskim danima rane mladosti 1936.godine. U to vrijeme su se, u obzorju na globalnom planu, uz nacionalizam, prikazali nastupajući fašizam i nacizam. Prema tim pošastima se svrstao s druge strane barikade još od rane mladosti. Tada je otpočeo svoj „hod po mukama" sve do posljednjeg životnog daha.

Upravo zato što s toga puta nikada nije skretao i što je na njemu istrajavao do kraja života bilo je najprirodnije što je izdavač ovog djela Mustafa Kapidžić u svojstvu vlasnika Izdavačke kuće KULT-B odlučio da se za pisanje Predgovora za rukopis o četništvu zamoli Miloš Minić.

---

sa onom koja se prema Jugoslaviji rasprostirala i usmjeravala sa Bliskog i Srednjeg istoka.

10 Knjiga treća obrađuje četničku propaganda na tlu Sjedinjenih Američkih Država (1941-1945)

11 Neposredno nakon Dejtona, zahvaljujući dobroti naših zajedničkih prijatelja, odvijala se intenzivna komunikacija i sa Minićem i sa drugim ličnostima. Uz pomoć Bogdana Čelića, Novaka Anđelića, Seada Hadžovića, Oskara Danona i još jednog broja ljudi prenošene su, u jednom i drugom pravcu, pisma i rukopisi; tako sam Miniću slao njegove knjige štampane u Sarajevu, sarajevske novine i časopise sa objavljenim njegovim autorskim prilozima, listove sa prikazima njegovih djela, sa izvještajima o predstavljanju objavljenih djela bosanskohercegovačkoj javnosti, kao i prikazima tih knjiga u sarajevskim medijima. Nevidljivim, da ne kažem prikrivenim i tajnim kanalima, strujale su veze među ljudima i u toku rata. Na taj način je, uostalom, nastala moja knjiga "JNA – beznađe zla" (izdanje Međunarodni centar za mir Sarajevo, 1997). Načinjena je u ratu od intervjua sa jednim brojem Beograđana, Zagrepčana, Ljubljančana i Splićana. Pitanja su volšebno dospijevala do određenih ličnosti – Miloša Minića, Svetozara Ore, Mehmedalije Bojića, Rahmije Kadenića, Milana Baste, Jovana Veinovića, Ahmeta Đonlagića, Miroslava Hadžića, Dušana Plenče, Ibrahima Alibegovića, Rade Vukosava, Ilije Radakovića, Ivana Veselinovića, te do ličnosti iz Zagreba, Ljubljane i Splita – Staneta Potočara, Martina Špegelja, Antona Tusa, Brune Vuletića, Davora Kriške. Od njih su, uzvratno, na isti način stizali odgovori na postavljena pitanja. Obezbijeđene su izjave Radomira Konstantinovića, Ivana Stambolića, Stipe Sikavice, Seada Hadžovića, Veljka Miladinovića, Koče Popovića, Miroljuba Vasića, Rade Hamovića. Neposredno nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma završeni rukopis knjige je uz pomoć Džemila Šarca dospio do ruku akademika Dušana Bilandžića u Zagrebu i Staneta Potočara u Ljubljani. Oni su, uz sarajevskog generala Jovana Divjaka, napisali recenzije, sve objavljene u prilogu te knjige. Još su objavljeni intervjui sa sarajevskim generalima Džemilom Šarcem, Antonom Lukežićem, Salihom Osmanbegovićem, Ahmetom Džubom, pa Raifom Dizdarevićem i Bogićem Bogićevićem, ali je to bilo lakše jer smo svi zajedno u Sarajevu dijelili istu ratnu sudbinu i mogli se sastajati pod granatama i snajperskom vatrom sa okolnih brda.

Osim njega, na južnoslovenskim prostorima nije, zacijelo, bilo moguće pronaći tako vrsnog poznavaoca te materije. Utoliko prije i utoliko više što se, osim pisanim djelima, sedam decenija odlučno i aktivno suprotstavljao ravnogorskom pokretu i četništvu. Činio je to i prije, i u toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB-e), ali i nakon svršetka Drugog svjetskog rata. Od početka te borbe bio je organizator antifašističkog ustanka u valjevskom i čačanskom kraju. On je – zajedno sa Josipom Brozom Titom – u ime antifašističkog partizanskog pokreta pregovarao sa vodstvom ravnogoraca. Četničku delegaciju je predvodio lično Draža Mihailović, a partizansku Tito.[12] Jedna od više Minićevih knjiga, u sklopu razmatranja posvećenog četnicima i njihovoj ulozi u vrijeme narodnooslobodilačkog rata, govori i o tim pregovorima sa Mihailovićem.[13] Poseban prilog u tim okvirima čini III dio „Moj susret sa Dražom Mihailovićem". U njemu su, u sklopu obrade početka razvoja i uloge četničkog pokreta u tom vremenu, opisani i pregovori sa rukovodstvom ravnogorskog pokreta. Svi susreti su bili prožeti htijenjem da se četnici i njihov pokret pridobiju i priklone borbi protiv fašističkih okupacionih formacija i kvislinških režima u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. S tim ciljem Minić se u toku prve ratne godine tri puta susreo sa Dražom Mihailovićem na Ravnoj gori i jedanput u Struganiku. Igra slučaja ili, kako se u narodu kaže, sudbina je učinila da je bio jedan od prvih ovlašćenih predstavnika partizana koji se sreo 1941.godine sa Mihailovićem na samom početku oslobodilačkog rata u Srbiji i Jugoslaviji.

Susreti i vođeni pregovori iz prve ratne godine bili su bezuspješni. Četnici i njihov pokret, zajedno sa rukovodstvom, ostali su tamo gdje su bili – do kraja u službi italijanskog i njemačkog okupacionog sistema, te u stalnoj saradnji sa kvislinzima. Kada je rat završen odigrao se i peti posljednji Minićev susret sa Dražom u Beogradu 1946. Tada je Minić, u svojstvu zamjenika vojnog tužioca, zastupao optužnicu u sudskom procesu Mihailoviću, grupi njegovih komandanata, ministara u kvislinškoj vladi Milana Nedića u Srbiji, te grupi ljotićevaca.

Namjeru i želju autora i izdavača da Miloš Minić bude pisac Predgovora djelu o četništvu i četničkoj propagandi pojačavao je veliki i šaroliki mozaik kojim on svoje bitke protiv četničkog pokreta obogaćuje studioznim i opsežnim spisateljskim aktivnostima u toj aferi. Minić je autor veoma značajnih, trajnih, dokumentarno-istorijskih štiva o četništvu u južnoslovenskim prostorima. Za prvo i drugo izdanje Enciklopedije Jugoslavije napisao je obiman prilog o četnicima u Drugom svjetskom ratu. Tom fenomenu je posvećena i njegova knjiga „Četnici i njihova uloga u vreme Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945". Pojavi četništva i njegovom razvoju i krahu posvetio je odgovarajuću pažnju i u svom zapaženom i mnogo citiranom djelu „Građanski ili oslobodilački rat 1941-1945".[14]

Smrt je prekratila demokratski usmjerenu misao časnog i čestitog čovjeka, te zaokružila čitavu jednu epohu koju je ta ličnost obilježila i odslikavala u minulom stoljeću. Onemogućila ga je u namjeri da napiše Predgovor ovoj knjizi. Ali, nije mogla oskrnaviti uzvišenu moralnu i

12 M. Minić, "Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945", Agencija "Mir" i IP "Cvetnik", Novi Sad, 1993.

13 Ta knjiga se u dijelu sadržaja podudara sa njegovom knjigom iz 1982.godine objavljenom pod naslovom "Četnici i njihova uloga u vremenu narodnooslobodilačkog rata 1941-1945" s tim što je taj sadržaj značajno proširen. Šire su obrazloženi i objašnjeni argumentovani nalazi i zaključci na osnovu istraživanja istorijskih dokumenata i literature. Zato u njoj ima više poglavlja kojih nema u knjizi iz 1982.godine, tako da se može reći da to nisu samo izmjene i dopune prijašnje knjige već da je to, ustvari, nova knjiga sa pregledom naučnih saznanja o četnicima zasnovanih na autentičnim dokumentima i uvrštena u "Oslobodilački ili građanski rat..." kao njen drugi dio.

14 "Mir" i "Cvetnik", Novi Sad, 1992

stamenu figuru, od postanka dosljednu sebi, onakvim kakvim ga je poznavala najšira javnost. Nije mogla izbrisati te osobine koje je u dubini vlastite realne konstitucije baštinio i iskazivao u svojoj ukupnoj javnoj i spisateljskoj djelatnosti. Nije mogla ukloniti njegovo ukupno djelo trajno poučno za svakog. Ono što je postigla – lišila ga je mogućnosti da te pouke, kao i u svim drugim prilikama, iskaže i u nedopisanom Predgovoru za djelo „ Sudionici velikih obmana" (prvi tom) i „Drama istorijskog zaokreta (drugi tom) - Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu 1941-1945". Te pouke su upravljene nalogodavcima i počiniocima zla – da im ukaže na istinu. Za žrtve – da sačuvaju u istorijskoj memoriji ono što ne smiju zaboraviti. Njegove pouke su dragocjene za sve koji politički misle. Podjednako za istraživače i znanstvenike, za istoričare i sociologe. Pa i za najširu javnost.

*

U povodu i osnovi postanka ovog priloga nije i ne može biti ni smrt, ni nekrolatrija tako osebujnoj ličnosti kao što je bila Minićeva. Njegovi sadržaji, dati makar i u relativno grubom preglednom obliku, bez neophodne širine i analitičnosti, od odrednica posmrtnog slova otimaju trajuće njegovo djelo i sve dobro što je kroz svoj dugi vijek učinio za čovjeka. To djelo, i spisateljsko i životno, nadrasta granice fizičkog kraja. I žive kroz svoje ustrajavanje gotovo samostalno i nepobitno kao istorijske činjenice. To djelo je, htjeli ne htjeli, zaslužno po vlastitom doprinosu različitim područjima ljudskog stvaralaštva. Baš zato što je u cjelini bilo u službi istne i dobra za čovjeka, za sve građane i narode. Svojim hodom kroz život olakšavao im je pamćenje prošlosti i podsticao okrenutost budućnosti. Zahtijevao njihovo sučeljavanje sa istinom. Sva njegova sudbina i ukupna uloga, uprkos ostrašćenim protivnicima, smješteni su i utemeljeni u stanovitim istorijskim događanjima, dajući im svojevrstan pečat i potvrdu uvjerljivosti. To svoje mjesto on je odabrao od mladih dana i ostao mu stalno odan u nezaustavljivom kretanju ljudskog društva, napose u istorijskim zbivanjima svoga i šireg okruženja. I na tom pravcu opstao i istrajavao do kraja, u sklopu beskrajnog vremenskog lanca čovjekovog trajanja. Te njegove vrline i vrijednosti su i danas, bez obzira na protok vremena, od višestruke društveno-kulturne, naučne, dokumentarno-publicističke, teorijsko-praktične i političke važnosti u mjeri i u razdoblju u kojima objektivno budu saobraženi savremenim uslovima društvenog bitisanja. Minićev habitus i njegove bitne oznake potvrđene su i određene njegovim pregalaštvom na povijesnim koordinatama kretanja ljudskog društva na ovdašnjem podneblju.

Eto, u tom njegovom istorijskom mjestu i u tom trajanju utkana je i ova riječ posvećena Milošu Miniću, njegovom djelu u životu i vremenu. Umjesto njegova nedopisanog Predgovora ovaj prilog, u isto vrijeme, predstavlja osobni moralni dug autora knjige „Sudionici velikih obmana" (prvi tom) i „Drama istorijskog zaokreta (drugi tom) - „Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu 1941-1945". Za tu knjigu je htio i počeo, ali nije stigao da napiše Predgovor. Ovaj prilog autor posvećuje Milošu Miniću kao svom bliskom drugu i prisnom prijatelju.

Dr Fadil Ademović